

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2021

№ 2 (111)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 10 від 30 червня 2021 р.)*

Дніпро
2021

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал. 2021. № 2 (111). 344 с.

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить 5-7 разів на рік • Тираж – 60 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 576-46-41 • Сайт видання: visnik.dduvs.in.ua

Журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 4 до наказу МОН України від 28.12.2019 № 1643)

**Видання індексується в міжнародних базах даних
«Index Copernicus International» та «Crossref»**

DOI: 10.31733/2078-3566

У журналі вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д.ю.н., доц. **Андрій ФОМЕНКО**, голова (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Лариса НАЛИВАЙКО**, заст. голови (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Аріф ГУЛІЄВ** (Національний авіаційний університет, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Олексій ДРОЗД** (Нац. акад. внутр. справ, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Петро МАКУШЕВ** (Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Сергій ШАТРАВА** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Ірина ГРИЦАЙ** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Василь ІЛЬКОВ** (Дніпроп. окружний адмін. суд);
д.ю.н., проф. **Дмитро ПРИПУТЕНЬ** (народний депутат України);
д.ю.н., проф. **Віталій СЕРЬОГІН** (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна);
д.ю.н., проф. **Юрій ФРИЦЬКИЙ** (ЦВК України, Ун-т «Україна», м. Київ);
д.ю.н., проф. **Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
доц. **Міндаугас БІЛІУС (Mindaugas BILIUS)** (Ун-т Вітовта Великого, м. Каунас, Литва);
д-р права **Гедимінас БУЧІОНАС (Gediminas BUCIUNAS)** (Ун-т М. Ромеріса, м. Вільнюс, Литва);
д.ю.н. **Єрбол ОМАРОВ** (Акад. правоохор. органів при ГПУ Республіки Казахстан);
д.ю.н., проф. **Амір АЛІЄВ** (Бакинськ. держ. ун-т, Азербайджан);
проф., PhD **Рафал ЛІЗУТ (Rafal LIZUT)** (Люблін. католицьк. ун-т ім. Івана-Павла II, Польща);
проф. **Анжей ПЯСЕЦЬКИЙ (Andrzej PIASECKI)** (Краківськ. пед. ун-т, Польща);
д-р права, проф. **Пауліна БЄШ-СРОКОШ (Paulina BIEŚ-SROKOSZ)** (У-н Я. Длугоша, Польща).

З М І С Т

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Наливайко Л. Р., Медяник В. А., Мінакова Є. В.

Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування:
поняття і види, об'єкт та предмет 8

Добробог Л. М.

Комплексна екологічна галузь права в умовах глобалізації 14

Завгородній В. А., Журавель О. Є.

Дружнє врегулювання спору у практиці
Європейського суду з прав людини 20

Лазарева Д. В.

Основоположні нормативно-правові акти міжнародного значення,
у яких закріплено дотримання права на свободу та особисту
недоторканність: ретроспективний аспект 25

Наливайко О. І., Братішко Н. А.

Права людини як об'єкт національної безпеки України 31

Нестерцова-Собакарь О. В.

Учасники процесу та докази в цивільному судочинстві Гетьманщини 36

Рибалкін А. О., Тараніна М. В.

Політична корупція як загроза національній безпеці України 41

Сердюк Л. М.

Інтерпретація понять «юридичні гарантії
виборчих прав громадян України» й «юридичні гарантії
права громадян України на участь у всеукраїнському та місцевому
референдумах» у сучасній доктрині конституційного права 46

Талдикін О. В.

Протекторат: підходи до інтерпретації 51

Лантух І. С.

Огляд доктринальних та законодавчих джерел
з питання інтерпретації поняття «булінг» 55

Лебедєва Ю. В.

Співвідношення правозахисної та правоохоронної діяльності
неурядових правозахисних організацій 61

Малюк К. В.

Децентралізації в органах місцевого самоврядування 66

Новікова М. В.

Загальнотеоретичні підходи до визначення поняття «джерела права» 71

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ТА ЇЇ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Марценюк Л. В., Груздєв О. В. Жінка в секторі безпеки і оборони: гармонія професійного та особистого	76
Пайда Ю. Ю. Нормативно-правове забезпечення та юридичні підстави застосування примусу правоохоронними органами України	84
Саснюк М. І., Маляренко С. А., Тищенко М. С. Паритетна демократія і гендерна рівність у діяльності Національної поліції України	92
Шинкаренко І. О. Комунікативна компетентність працівників Національної поліції: сучасні виклики за умов карантинних заходів під час пандемії	98
Великий Ю. М. Юридичні колізії в законодавчому та нормативно-правовому акті, які впливають на професійний рівень поліцейських	103
Євдокіменко С. А. Особливості взаємодії державних органів із громадськістю при забезпеченні громадської безпеки	108
Пісоцька К. О. Поняття та класифікація адміністративних актів управління в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України	112
Токар А. А., Гоговський Е. В., Бардін Є. В. Удосконалення психофізичного стану курсантів під час занять з тактико-спеціальної підготовки	119

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ
СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Резворович К. Р. Нормативно-правові акти України як засіб забезпечення ефективного функціонування механізму реалізації гендерної рівності в Україні	125
Можечук Л. В. Зарубіжний досвід пенсійного забезпечення працівників освіти	130

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ

Голобутовський Р. З. До визначення поняття «публічна служба в органах судової влади України»	138
Курінний Є. В. Інтерес як категорія адміністративного права України	143

Собакарь А. О., Пугач А. В.

Особливості застосування окремих заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, вчинених водіями транспортних засобів 149

Андрєєв А. В.

Поняття та сутність функцій медіації в адміністративному судочинстві 155

Задаля Д. К., Баглай А. В., Проненко В. С.

Адміністративно-правове регулювання у сфері порушення правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортного засобу 160

Ніколайчук С. В.

Тенденції та новації правового регулювання забезпечення гендерної рівності в публічному управлінні 165

Тищенкова І. О.

Співробітництво територіальних громад у сфері надання адміністративних послуг 170

Буцьких Д. О.

Сутність та значення інституту адміністративно-правової охорони водних ресурсів у реалізації екологічної функції держави 174

Воловик С. В.

Адміністративно-правовий статус Вищого суду з питань інтелектуальної власності в Україні 180

Проценко О. В.

Забезпечення рівня захищеності осіб від проявів домашнього насильства 186

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

Мозоль С. А., Гуцуляк М. Я.

Співвідношення малозначності діяння, податкової соціальної пільги та розрахункової одиниці у процесі застосування окремих норм Кримінального кодексу України 191

Врубель А.

Підстава подвійної криміналізації учинених за кордоном діянь (за кримінальним законодавством Польщі) 196

Комих Н. І.

Гендерна оптика в дослідженні злочинності 204

Романова О. І.

Окремі аспекти кримінально-правової оцінки корупції та кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності 209

Сасенко М. І., Матвієнко Є. І., Кир'янова В. О.

Торгівля людьми як глобальна проблема сучасного світу транснаціонального характеру 214

Скок О. С., Шевченко Т. В. Наркозлочинність в Україні: стан та динаміка за 2015-2020 роки	219
---	-----

Хашев В. Г. Дискусійні аспекти визначення стану сильного душевного хвилювання	226
--	-----

Нетяга В. В. Проблема визначення моменту закінчення контрабанди в Україні	232
---	-----

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

Петрова І. А., Курдес Е. П., Кіпушева Т. В., Бубліков А. В. Щодо нормативно-правового врегулювання питання професійної етики судового експерта	238
---	-----

Лазарева Д. О., Хан В. В. Праксеологические аспекты правомерности ограничения права лица на свободу и личную неприкосновенность: компаративный анализ законодательства Украины и Казахстана	245
---	-----

Замкова Я. В. Проблемні питання розгляду судом справ про кримінальні проступки у підготовчому провадженні	251
--	-----

Крамаренко Ю. М. Окремі питання використання світового досвіду боротьби з організованою злочинністю у діяльності правоохоронних органів України	256
--	-----

Черненко А. П., Шиян А. Г. Проблеми встановлення особи затриманого за вчинення кримінального правопорушення	263
--	-----

Шаршенова Н. З. Обеспечение безопасности и защиты участников уголовного судопроизводства в соответствии с законодательством Кыргызской Республики	271
---	-----

Піскунова А. О. Актуальні питання взаємодії експертної служби МВС із підрозділами досудового розслідування	277
---	-----

Руденька І. О. Особливості призначення та провадження комплексної судової гемологічно-товарознавчої експертизи	281
---	-----

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

Марценюк Л. В. Мілітаризація космосу як загроза національній безпеці країн: сучасні тенденції та виклики	287
---	-----

Паршин Ю. І., Санакоєв Д. Б., Самойлова С. Ю. Офшоризація та деофшоризація економіки: міжнародний досвід та особливості	293
--	-----

Рибальченко Л. В., Ткаченко П. І., Ткаченко А. О. Актуальні проблеми виявлення та запобігання шахрайству на підприємстві: кримінально-правові аспекти	301
Санакоєв Д. Б., Юр'єв Д. С., Палешко Я. С. Дегінізація грошових коштів як інструмент посилення фінансової системи держави	306
Станіна О. Д. Вплив дезінформації на економічну безпеку країни в умовах розповсюдження цифрових технологій	311

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Наукові заходи	316
Персоналії	325
Нові видання	330
<i>Довідка про авторів</i>	335

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.
КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 351.745

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-2-8-13

Larysa NALYVAIKO[®]
Doctor of Law, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine

Viacheslav MEDIYANYK[®]
Ph.D in Political Sciences

Yevheniia MINAKOVA[®]
Lecturer

(Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs)

CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES:
CONCEPTS AND TYPES, OBJECT AND SUBJECT

Лариса Наливайко, В'ячеслав Медяник, Євгенія Мінакова. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування: поняття і види, об'єкт та предмет. У статті досліджено поняття контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, його місце у системі соціального контролю. Соціальний контроль досліджено як систему, що включає в себе контрольну діяльність як державних органів, так і безпосередньо громадянського суспільства. Обґрунтовано співвідношення контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування з суміжними поняттями. Актуалізовано вимоги до такого виду контролю.

Охарактеризовано діяльність органів місцевого самоврядування як об'єкт контролю. Публічно-правова діяльність органів місцевого самоврядування є об'єктом контролю. Контроль може здійснюватись за реалізацією як об'єктних (політична, економічна, соціальна, культурно-духовна, екологічна, інформаційна та ін.), так і технологічних (нормотворча, виконавча, правозастосовна, правозахисна, правоохоронна, установча, контрольна, планування, облік та ін.) функцій органів місцевого самоврядування і відповідних повноважень. Предметом контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування може виступати реалізація окремих повноважень органів місцевого самоврядування чи окремої функції.

Здійснено класифікацію видів контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування через застосування обґрунтованих класифікаційних критеріїв, що дозволило сформулювати його цілісне бачення. Дослідники по-різному формують перелік класифікаційних критеріїв, але завжди акцентують увагу на його невичерпному характері. Його провідними видами визначено внутрішній та зовнішній (державний, громадський, наддержавний) контроль.

Ключові слова: *міське самоврядування, соціальний контроль, державний контроль, громадянське суспільство, децентралізація.*

© Nalyvaiko L. R., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7696-4223>

larysa-nalyvaiko@ukr.net

© Minakova Ye. V., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3823-3072>

kasyanenkoyv@ukr.net

© Mediyanyk V. A., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3456-4472>

kafedra_zpd@ukr.net

Relevance of the research. Building the rule of law in Ukraine is a complex and long process. Despite the various factors that hinder it, today in society there is an increased interest in the state of observance and ensuring the rule of law, and responsibility of public authorities to man and society. In the conditions of decentralization of power, the issues of organization of control over the activity of the whole system of public authorities and, especially, local self-government bodies, are taken to a new level.

The relevance of the study of control over the activities of local self-government bodies is not only theoretical, but also important practical significance for the effective functioning of the entire mechanism of the state, ensuring political stability and coherence of all state bodies.

Recent publications review. O. Berdanova, I. Valentiuk, B. Vynnytskyi, S. Denysiuk, T. Kolomoiets, V. Kostylev, S. Kosinov, V. Kostytskyi, V. Kravchenko, P. Matviienko, O. Muzychuk, I. Pavlyk, V. Paraschuk, O. Perederii, M. Pittsyk, Y. Rateichak, O. Savchenko, I. Sanzharovskiy, O. Skopych, O. Smoliar, O. Sokolenko, D. Sukhinin, V. Taroieva, A. Tolstoukhov, I. Trokhanenko, V. Shestak, O. Polinets and many others devoted their research to various issues of control in the state.

The article's objective is to study the concept, classification criteria and types, object and subject of control over the activities of local self-government bodies in the context of decentralization of power in Ukraine.

Discussion. Control as a legal phenomenon is mediated by social content. This concept denotes the form of activity of public authorities and civil society institutions, the type of legal process, independent branches of government, the function of the state and civil society, and so on. The general definition of the concept of control in legal research acquires a peculiar meaning, which is due to the importance of relevant activities in ensuring the principles and norms of law.

Social control is broad in its content and includes control activities of both government agencies and civil society itself. Social control is defined as an element of social organization, the system of methods of activity of individuals and subgroups, the actions of institutions and means of social control, social roles and values that ensure the common life of members of society, harmonize their aspirations and directions, establish acceptable means of meeting needs, etc. [1, p. 183]. Social control performs three important social functions: regulatory function: control is one of the main elements of social regulation of human behaviour; precautionary function contributes to the preservation of general features of significant values; stabilizing function contributes to the establishment of social and legal order. Due to the triad of these functions, social control is manifested as a certain social mechanism, which without significant deviations helps to carry out the transmission of social experience from generation to generation. These functions remain unchanged regardless of the scope of institutions of social control [2, p. 225]. It is important to focus on the types of social control that operate at the level of public relations in the state. The leading subjects of social control are the rule of law and civil society, the types are state and public control. Taking care of the problems of democratic transformations in the world, ensuring the rule of law, human development and potential, international institutions exert direct and indirect influence on states, setting the vector of their activities. Thus, as a means of ensuring the state's fulfillment of international obligations, it is possible to single out international (supranational) control exercised by international institutions on behalf of the international community.

Currently in the scientific literature there are a number of definitions of control: a set of different forms of action carried out by the subjects of control over human behaviour or its own behaviour, relationships arising in society, or to establish any scientific and other cognitive goals in the study of the material world [3, p. 89]; control as a legal form of state activity is an essential element in the system of guarantees of the effectiveness of legal norms, stability and optimality of the state and legal regime, as well as legal protection and security of public structures and organizations [5, p. 10]; control as a function of management and exercise of power determines the content, and its forms are the means of implementing this function [4, p. 31]. The structure of control is determined by its external manifestation in the form of organized activities and includes: subjects of control; object and subject of control; grounds, purpose and tasks; forms, principles and methods of control; regulated control procedure – its interrelated stages.

There are a number of requirements for control activity, according to which it must be: 1) by-law, i.e. control should be carried out only within the framework of specific regulations; 2) systematic, i.e. to be regular; 3) time-bound, i.e. conducted in a well-timed manner, which significantly increases its efficiency; 4) comprehensive, i.e. to cover the most important issues, to apply to all services and structures of controlled bodies; 5) deep, i.e. not only those divisions which have weak results of work, but also those which have good results should be checked; 6) objective, i.e. to exclude bias; 7) open, i.e. its results must be known to those who were subject to control; 8) meaningful (effective) [6, p. 17]. The content and tasks of control, requirements for its organization and quality are determined by the object to which this activity is directed.

It is important to describe the activities of local self-government bodies as an object of control. The main activities of local self-government bodies aimed at addressing issues of local importance in theory are denoted by the concepts of 'functions' and 'powers'.

The concepts of tasks, functions, powers and competencies are interrelated. All governmental or non-governmental bodies are created for a specific purpose. It is in the tasks of the latter that this goal is reflected. However, without the functions due to which the tasks set before the body are realized, the goal remains only on paper. Therefore, in order to perform its functions, each body is endowed with the rights and responsibilities that can be defined by the concept of authority. In turn, the set of these structural elements is a concept of competence [7, p. 235]. Therefore, it is necessary to disclose the content of the activities of local self-government bodies as an object of control through a study of the functions and powers of municipal authorities. The list of functions of local self-government bodies is wide.

The functions of local self-government are aimed at ensuring the stability and orderliness of relations at the local level and guaranteeing the constitutional right of citizens to local self-government, i.e. the ability to resolve local issues independently. The legal nature of the functions of local self-government emerges from the essence of democracy, the ability to independently resolve issues of local importance by the relevant subject of local self-government. Each subject performs the relevant functions within its powers [8, p.182-183; 9, p. 5]. The functions of local self-government bodies have been widely covered in the scientific and educational literature.

V. Fedorenko divides the functions of local self-government by objects (political, economic, social, cultural (spiritual), ecological, informational); by types of legal activity (human rights, law-making, law-enforcement functions of local self-government) [10, p. 595]. The latter are called technological functions, to which it is advisable to add constituent, control and law enforcement functions. Thus, among a number of criteria for classifying the functions of local self-government, the leading one is their division into object and technological.

Powers are a set of specific rights and responsibilities that are provided for the implementation of the functions assigned to the body [11, p. 102]. The whole system of local self-government is involved in the implementation of local self-government powers, so the concept of "local self-government powers" is generally a broader concept than "powers of local self-government bodies".

The main powers of the territorial community as a subject of local self-government include: economic development, infrastructure development, formation of development strategy of the respective territorial community, urban planning, socio-cultural powers, provision of housing and communal services, provision of transport services, guarantee and provision of public services, security, education, health, landscaping [12, p. 187]. Although the territorial community, as the primary subject of local self-government, has the right to directly decide local issues (elect local mayors and representative bodies of local self-government; exercise the will in local referendums, general meetings, etc.), most local self-government powers are exercised by its bodies.

Public law activities of local self-government bodies are subject to control. Control can be exercised over the implementation of both object (political, economic, social, cultural, spiritual, environmental, informational, etc.) and technological (rule-making, executive, law enforcement, human rights, law enforcement, installation, control, planning, accounting and etc.) functions of local self-government bodies and relevant powers.

As for the exercise of powers directly by the territorial community, control over this process violates the principles of democracy. Subjects of control can control only the provision and organization of the relevant procedure (election process, referendum, etc.), its legality.

The subject of control over the activities of local self-government bodies may be the implementation of certain powers of local self-government bodies or a separate function.

Thus, control over the activities of local self-government bodies is a type of social control, regulated, systematic activities of authorized entities aimed at preventing, identifying and eliminating deficiencies and violations in the activities of local self-government bodies and officials in the interests of the community and society.

Scientific classification of types of control over the activities of local self-government bodies is important to clarify the specifics of its implementation. The typology of such control through the application of sound classification criteria will form its holistic vision.

Scholars distinguish different classification criteria and types of control in public administration and local self-government. For example, O. Sushynskyi proposes to classify the types of control according to the scope of control powers; features of subjects of control activity; entities exercising control; areas of control; the nature of the relationship of the subject of control with the controlled object; time of control, etc. [4, p. 33]. O. Smoliar proposes to divide control over the nature of the relationship between the subject and the object of control into internal

(departmental) and external (non-departmental). In internal control, the subject and the object of control operate within the same system, and in external – a separate subject acts autonomously, independently of the object [12, p. 22]. It should be noted that researchers form a different list of classification criteria, but always emphasize its inexhaustible nature.

V. Shestak classifies state control into types according to the following criteria: by the subject of control activity; by legal qualification (legal and illegal); by degree of significance (ordinary, relevant, extraordinary); by the method of exercising control powers (direct and indirect); by quantitative composition of subjects (single, compatible); by affiliation of control powers (own and delegated); in relation to the control activity of the subject (real and formal); on the territory of distribution of control powers (national and local); by time of implementation (previous, current and next); based on the evaluation of the object (positive and negative); according to the stage of research of the object (primary, intermediate, final); by the volume of coverage of the object by the study (general or partial) [13, p. 120]. These classification criteria are relevant in the context of the study of types of control over the activities of local self-government bodies.

Noteworthy is the generalization of O. Smoliar, who proposes to classify control in the field of local self-government according to the following criteria: the entities that exercise it (control by public authorities, public formations, citizens); on controlled objects (control over local self-government bodies, officials); by level of control (departmental, interdepartmental and suprdepartmental / extradepartmental control); by subject area of activity (education, health care, use of natural resources, finance, etc.); by the time of its holding (preliminary, current, final); by level of specialization (general and special) [14, p. 62]. This list, despite its completeness and integrity, can be extended.

We propose to classify the types of control over the activities of local self-government according to the following criteria:

- by levels of control over the activities of local self-government bodies: 1) international (supranational) – indirect control through international legal regulation of standards of local self-government bodies, their interaction with civil society and the state; 2) national – indirect control exercised by the highest central bodies of state power through their rule-making activities, as well as direct control of national human rights and control and supervisory institutions, national institutions of civil society; 3) regional – direct control exercised by subjects of control at the regional level; 4) local – control over the activities of local self-government bodies, which is carried out by local institutions;

- by purpose of control: general – its subject covers all activities of local self-government as a whole; target – its subject includes a separate direction of work or a separate function of the local self-government;

- by areas of activity of local governments, which are the subject of control: financial and budgetary; anti-corruption; anti-discrimination; for the implementation of decisions; for work with citizens' appeals; for the implementation of programmes and plans; on the quality of administrative services and many others;

- by type of powers that are the subject of control: control over the implementation of their own powers – attributed to the competence of local self-government by applicable law; control over the implementation of delegated powers – transferred to local self-government bodies from state executive bodies;

- depending on the time of control: preliminary (prospective) – aimed at preventing possible violations by local governments of the requirements of current legislation; current – aimed at checking and adjusting the activities of local governments directly during its implementation; final – aimed at verifying the results of activities already carried out, its compliance with the law, the planned purpose, etc.;

- by organizational and legal forms of control: monitoring, audit, audit, inspection, verification, examination, hearing, appeal, survey, initiation, etc.;

- on the authenticity of control: real – effective, influential and purposeful control, initiated and conducted in accordance with the law and able to achieve its goal; formal – control that is not aimed at the actual achievement of the goal, is carried out for visibility and has a fictitious result;

- according to the degree of legal consolidation of the grounds for control: directly enshrined in law; follows from the content of the legislation; not provided by law;

- by the way of influencing local self-government bodies: direct; indirect (indirect) control;
- on the grounds of control over the activities of local self-government bodies: mandatory (planned, unscheduled); initiated (externally initiated, internally initiated);

- depending on the subject, the activity of which is controlled: control over the activities of village, settlement, city councils; control over the activities of village, settlement, city mayors; control over the activities of elders; control over the activities of the executive bodies of the village,

settlement, city council; control over the activities of district and regional councils; control over the activities of bodies of self-organization of the population;

– depending on the entity exercising control: control of state bodies; control of civil society institutions, organized public, individuals; control of local governments; control of international institutions;

– according to the qualification of the subject conducting the control: professional – is carried out with the participation of competent, experienced specialists (experts); non-professional – conducted by persons who do not have the relevant competencies and experience;

– depending on the direction of control and the nature of the relationship between the subjects of control and local self-government bodies: external and internal.

Conclusions.

1. Control over the activities of local self-government bodies is a type of social control – regulated, systematic activities of authorized entities aimed at preventing, identifying and eliminating shortcomings and violations in the activities of local self-government bodies and officials in the interests of the local community and society.

2. The structure of control over the activities of local self-government bodies includes: subjects of control; object and subject of control; grounds, purpose and tasks of control; forms, principles and methods of control; regulated control procedure – its interrelated stages. Public law activities of local self-government bodies are subject to control. Control can be exercised over the implementation of both objective (political, economic, social, cultural, spiritual, environmental, informational) and technological (rule-making, executive, law enforcement, human rights, law enforcement, constituent, control) functions of local self-government bodies and relevant powers. The subject of control over the activities of local self-government bodies may be the implementation of certain powers of local self-government bodies or a separate function.

3. It is proposed to classify the types of control over the activities of local self-government according to the following criteria: according to the levels of control over the activities of local self-government bodies (supranational, national, regional, local); by purpose of control (general, target); by areas of activity of local self-government bodies, which are the subject of control (financial; anti-corruption; anti-discrimination, etc.); by the type of powers that are the subject of control (over the implementation of their own and delegated powers); depending on the time of control (preliminary, current, final); by organizational and legal forms of control (monitoring, audit, audit, inspection, examination, hearing, appeal, etc.); on the authenticity of control (real, formal); according to the degree of legal consolidation of control (directly enshrined in law; follows from the content of legislation; not provided by law); by the way of influencing local self-government bodies (direct, indirect); on the grounds of (mandatory, optional) (initiated), depending on the entities whose activities are controlled (over the activities of local councils, local mayors, elders, executive bodies of local councils, district and regional councils, bodies of self-organization of the population); depending on the entities that exercise control (control of state bodies; control of civil society institutions, organized public, individuals; control of local governments; control of international institutions); according to the qualifications of entities that control (professional, non-professional); depending on the direction of control and the nature of the relationship between the subjects of control and local self-government bodies (external and internal).

References

1. Тадевосян Э. Социология: учеб. пособие. Москва : Знание, 1996. 272 с.
2. Данильян О. Г. Деякі проблеми соціального контролю у сфері правового виховання в перехідному суспільстві. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2011. № 10. С. 225-226.
3. Гарашук В. М. Іще раз про сутність контролю та його загальне розуміння. *Проблеми законності.* 2002. № 54. С. 83-90.
4. Сушинський О. І. Контроль у сфері публічної влади: теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти: монограф. Львів: ЛРІДУ УАДУ, 2002. 468 с.
5. Даньшина Н. А. Возможности и пределы государственного контроля над жизнедеятельностью общества : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Моск. ун-т МВД России. Москва, 2012. 29 с.
6. Баюк М. І., Войт М. І., Матковський Г. В. Організація контролю в системі органів державної влади. Хмельницький: Центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій. 2013. 135 с.
7. Солонар А. В. Окремі аспекти розкриття змісту поняття «повноваження». *Порівняльно-аналітичне право.* 2014. № 2. С. 253-256.
8. Глипка А. О. Функції місцевого самоврядування в умовах трансформації політичної системи

України. *Актуальні проблеми політики*. 2016. № 58. С. 180-189.

9. Костицький В. В. Розподіл влади у правовій державі та соціально-нормативне закріплення ідеї свободи і демократії. *Соціологія права*. 2011. № 2. С. 3-6.

10. Федоренко В. Л. Конституційне право України : підруч. Київ : Ліра-К, 2016. 616 с.

11. Лазарев Б. М. Компетенція органів управління. Москва : Юр. лит., 1971. 280 с.

12. Смоляр О. А. Державний та громадський контроль у сфері місцевого самоврядування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 227 с.

13. Шестак В. С. Поняття державного контролю та його основні види. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. № 16. С. 119-122.

14. Смоляр О. А. Державний контроль у сфері місцевого самоврядування: особливості правового регулювання. *Проблеми законності*. 2015. № 129. С. 59-68.

Надійшла до редакції 04.06.2021

1. Tadevosyan É. (1996) *Sotsyologiya [Sociology]: uchebnoye posobiye*. Moscow : Znaniye. 272 p. [in Russ.].

2. Danyl'yan O. H. (2011) *Deyaki problemy sotsial'noho kontrolyu u sferi pravovoho vykhovannya v perekhidnomu suspil'stvi [Some problems of social control in the field of legal education in a transitional society]*. *Visnyk Natsional'noyi yurydychnoyi akademiyi Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Ser. Filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya*, no 10, pp. 225-226 [in Ukr.].

3. Harashchuk V. M. (2002) *Ishche raz pro sutnist' kontrolyu ta yoho zahal'ne rozumynnya [Once again about the essence of control and its general understanding]*. *Problemy zakonnosti*, no 54, pp. 83-90 [in Ukr.].

4. Sushyns'kyu O. I. (2002) *Kontrol' u sferi publichnoyi vlady: teoretyko-metodolohichni ta orhanizatsiyno-pravovi aspekty [Control in the field of public authority: theoretical and methodological and organizational and legal aspects]* : monohraf. L'viv: LRIDU UADU. 468 p. [in Ukr.].

5. Dan'shyna N. A. (2012) *Vozmozhnosti i predely gosudarstvennogo kontrolya nad zhyznedeysel'nost'yu obshchestva [Possibilities and limits of state control over the life of society]* : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Mosk. un-t MVD Rossii. Moskow. 29 p. [in Russ.].

6. Bayuk M. I., Voyt, M. I. Matkovs'kyu H. V. (2013) *Orhanizatsiya kontrolyu v systemi orhaniv derzhavnoyi vlady [Organization of control in the system of public authorities]*. Khmel'nyts'kyu: Tsentr perepidhotovky ta pidvyshchennya kvalifikatsiyi pratsivnykiv orhaniv derzhavnoyi vlady, orhaniv mistsevoho samovryaduvannya, derzhavnykh pidpryemstv, ustanov i orhanizatsiy. 135 p. [in Ukr.].

7. Solonar A. V. (2014) *Okremi aspekty rozkryttya zmistu ponyattya «povnovazhennya» [Some aspects of the disclosure of the meaning of the concept of "authority"]*. *Porivnyal'no-analitychne pravo*, no 2, pp. 253-256 [in Ukr.].

8. Hlyvka A. O. (2016) *Funktsiyi mistsevoho samovryaduvannya v umovakh transformatsiyi politychnoyi systemy Ukrainy [Functions of local self-government in the conditions of transformation of the political system of Ukraine]*. *Aktual'ni problemy polityky*, no 58, pp. 180-189 [in Ukr.].

9. Kostyts'kyu V. V. (2011) *Rozpodil vlady u pravoviy derzhavi ta sotsial'no-normatyvne zakriplennya ideyi svobody i demokratiyi [Separation of power in the rule of law and socio-normative consolidation of [in Ukr.]the idea of freedom and democracy]*. *Sotsiolohiya prava*, no 2, pp. 3-6 [in Ukr.].

10. Fedorenko V. L. (2016) *Konstytutsiynne pravo Ukrainy [Constitutional Law of Ukraine]*: pidruch. Kyiv : Lira-K. 616 p. [in Ukr.].

11. Lazarev B. M. (1971) *Kompetentsyya organov upravleniya [Competence of governing bodies]*. Moscow : Yur. lit. 280 p. [in Russ.].

12. Smolyar O. A. (2016) *Derzhavnyy ta hromads'kyu kontrol' u sferi mistsevoho samovryaduvannya [State and public control in local self-government]* : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Nats. Yuryd. akad. im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv. 227 p. [in Ukr.].

13. Shestak V. S. (2001) *Ponyattya derzhavnogo kontrolyu ta yoho osnovni vydy [The concept of state control and its main types]*. *Visnyk Kharkiv's'koho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav*, no 16, pp. 119-122 [in Ukr.].

14. Smolyar O. A. (2015) *Derzhavnyy kontrol' u sferi mistsevoho samovryaduvannya: osoblyvosti pravovoho rehulyuvannya [State control in the field of local self-government: features of legal regulation]*. *Problemy zakonnosti*, no 129, pp. 59-68 [in Ukr.].

ABSTRACT

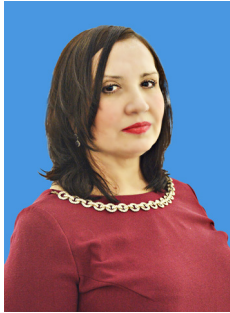
The article examines the concept of control over the activities of local self-government bodies, its place in the system of social control. Social control is in its content and includes control activities of both government bodies, and directly civil society. The ratio of control over the activities of local self-government bodies with related concepts is substantiated. The requirements for this type of control have been updated.

The activities of local self-government bodies as an object and subject of control are described. The classification of types of such control is carried out through the application of reasonable classification criteria, which allowed to form its holistic vision.

Keywords: local self-government, social control, state control, civil society, decentralization.

УДК 340.130.5+349.6

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-2-14-20

Людмила ДОБРОБОГ[®]

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

КОМПЛЕКСНА ЕКОЛОГІЧНА ГАЛУЗЬ ПРАВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті здійснено спробу дослідити вплив глобалізаційних процесів у світі на генезу комплексної екологічної галузі права. Запропоновано періодизацію, в основу якої покладено критерій значущості подій, їх кардинальний вплив на генезу нормативного регулювання у сфері природокористування та охорони навколишнього природного середовища.

Ключові слова: глобалізація, комплексна галузь права, екологічне право, європейське право.

Постановка проблеми. Вплив глобалізації на розвиток комплексних галузей права особливо яскраво відображається у процесі еволюції екологічного права, оскільки вирішення глобальних екологічних проблем становить безпосередній предмет правового регулювання, ефективність якого залежить від застосування комплексного підходу на рівні як міжнародної, так і окремих національних правових систем усіх без винятку держав світу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі аспекти процесу галузеутворення, системи права і розвитку та становлення комплексних галузей права вивчали науковці, як-от: С. С. Алексєєв, В. І. Андрейцев, М. І. Байтін, С. В. Бобровник, Ю. О. Волошин, Є. А. Гетьман, О. С. Заржицький, Є. П. Євграфова, М. І. Козюбра, В. В. Костицький, Л. А. Луць, Т. Є. Мураховська, Ю. М. Оборотов, А. Ю. Олійник, Н. М. Оніщенко, О. В. Петришин, П. М. Рабінович, М. В. Цвік, Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик та ін.

Однак, незважаючи на досить великий перелік наукових праць, недостатнім залишається аналіз впливу глобалізаційних процесів у світі на розвиток комплексної екологічної галузі права.

Тому **метою** статті є: дослідити вплив глобалізації на розвиток комплексної галузі екологічного права.

Виклад основного матеріалу. Ідеї про необхідність міжнародного співробітництва у сфері охорони навколишнього природного середовища висловлювались у 1913 р. на I Природоохоронній міжнародній конференції (м. Берн). Хоча першим історичним документом у сфері міжнародно-правової охорони тваринного світу прийнято вважати Паризьку Конвенцію 1902 року, присвячену проблемі охорони птахів, корисних для сільського господарства (convention for the protection of birds useful to agriculture) [1].

У 1947 р. Економічною і Соціальною Радою Організації Об'єднаних Націй було створено Європейську економічну комісію Організації Об'єднаних Націй, до основних сфер діяльності якої належать економічний аналіз, навколишнє середовище і населені пункти, статистика, стала енергетика, торгівля, розвиток промисловості і підприємництва, лісопродукти і транспорт [2]. Широка мета діяльності цієї Комісії у сфері навколишнього середовища полягає в тому, щоб зберігати навколишнє природне середовище і здоров'я людини та заохочувати сталий розвиток її держав-членів у напрямі Порядку денного на XXI століття. Практичне завдання полягає в зменшенні забруднення для того, щоб звести до мінімуму негативний вплив на навколишнє природне середовище і запобігти погіршенню екологічних умов для нинішнього і майбутніх поколінь. Комітет з екологічної політики спрямовує публічну владу відповідних держав на формування екологічної політики, розробку міжнародного екологічного права і підтримку міжнародних ініціатив. Він організовує семінари, робо-

© Добробог Л. М., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7149-7697>

dobrobog_lm@ukr.net

чі наради і консультативні місії. До значущих результатів Комісії треба віднести прийняття Конвенції про транскордонне забруднення (1979 р.), Конвенції про оцінку впливу на навколишнє природне середовище в транскордонному контексті (1991 р.), Конвенції з охорони та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер (1992 р.), Конвенції про транскордонний вплив промислових аварій (1992 р.), Конвенція про доступ до інформації, участі громадськості у прийнятті рішень та доступі до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища (1998 р.).

У 1948 р. було створено міжнародну організацію з метою збереження природних ресурсів – Міжнародний союз охорони природи (International Union for Conservation of Nature, IUCN), статутними видами діяльності якої є різноманітна допомога співтовариствам будь-якого виду щодо збереження біорізноманіття і впровадження екологічно чистих та сталих методів використання природних ресурсів [3].

Однак свого розвитку ці ідеї набули лише у другій половині ХХ ст. І на сьогодні можна вести мову про виокремлення в межах європейського права саме європейського права навколишнього середовища, до якого треба віднести ті правові норми, що виходять з «міжнародних договорів і звичаїв, директив і регламентів Європейського Союзу, національних конституцій, законодавства, муніципальних постанов, постанов, що прийняті національними та місцевими виконавчими й адміністративними органами, рішень суду і звичаєвого права» [4].

Необхідно наголосити, що саме європейське право є явищем відносно новим, яке виникло як результат розвитку пан'європеїзму, першим кроком до якого було підписання Бельгією, Італією, Люксембургом, Нідерландами, Францією і ФРН у 1951 р. договір про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЕОВС, ECSC – European Coal and Steel Community), метою якого було об'єднання європейських ресурсів з виробництва сталі та вугілля.

У науковій юридичній літературі зазначається, що на сьогодні Європейським Союзом, зважаючи на окремі аспекти вирішення актуальних проблем, прийнято шість програм дій із навколишнього середовища, тому пропонується умовно поділити всю історію розвитку екологічного законодавства Європейського Союзу на шість етапів [5]. Ми не будемо зупинятися на зазначеній періодизації. Вона не позбавлена певних недоліків, і ймовірніше, нагадує радянські п'ятирічки.

На нашу думку, більш ґрунтовною буде періодизація, в основу якої покладено критерій значущості подій, їх кардинальний вплив на генезу нормативного регулювання суспільних відносин у сфері природокористування та охорони навколишнього природного середовища. У зв'язку з цим треба зазначити, що у період від початку створення і до 1972 р. органи і організації Європейських Співтовариств не мали у сфері охорони навколишнього середовища жодної компетенції, не вирішувались комплексно екологічні проблеми. Були прийняті лише окремі норми, що регулювали окремі аспекти екологічних відносин і проводились окремі заходи у цій галузі.

Зауважимо, що і в перші десятиліття діяльності Організації Об'єднаних Націй екологічні проблеми рідко включалися до порядку денного міжнародного співтовариства. Організація приділяла основну увагу проблемам експлуатації і використання природних ресурсів, прагнучи, зокрема, до того, щоб країни, що розвиваються, здійснювали контроль над своїми ресурсами. Протягом 1960-х років були укладені низки угод з проблеми забруднення морів, особливо внаслідок розливу нафти. Відтоді у міру появи все нових свідчень погіршення навколишнього середовища в глобальному масштабі зростала стурбованість міжнародного співтовариства у зв'язку з впливом розвитку на екологію планети і благополуччя людини. Організація Об'єднаних Націй була основним виразником стурбованості щодо стану навколишнього середовища і головний приборчик «стійкого розвитку».

5 червня 1972 р. (саме цей день прийнято вважати Всесвітнім днем охорони довкілля) у м. Стокгольм (Швеція) відбулося відкриття конференції ООН з навколишнього середовища, за результатами якої були ухвалені два фундаментальні документи:

– Стокгольмська декларація, яка стала базовим актом для міжнародного права навколишнього середовища. І хоча вона мала більш політичний, ніж правовий характер, значення її важко переоцінити. У Декларації було проголошено 26 норм-принципів у сфері екологічних відносин, зокрема принцип суверенного права держав на розробку природних ресурсів і відповідальності за завдання шкоди навколишньому середовищу інших держав (Принцип 21), принцип співробітництва у вирішенні екологічних проблем (Принципи 22-24), принцип обов'язку прагнення держав до найшвидшого досягнення домовленості про ліквідацію і повне знищення ядерної та іншого виду зброї масового знищення (Принцип 26) [8].

Декларація визначила основні напрями міжнародно-правової охорони навколишнього

природного середовища у таких сферах, як раціональне природокористування, збереження на благо нинішнього і майбутніх поколінь фауни і флори, профілактика забруднення навколишнього середовища, взаємозв'язок охорони довкілля ті соціально-економічного розвитку;

– Програма дій, на основі якої було розроблено Програму ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП). Треба зауважити, що Перша програма дій (1973 р.) акцентувала на необхідності зменшення і запобігання забруднення навколишнього природного середовища, відновлення безпечного для життя і здоров'я людини стану довкілля.

Проведення Стокгольмської конференції зумовило проведення низки наукових досліджень, які були здійснені у 1972 р. «Два таких дослідження мали значний вплив на розвиток міжнародного права навколишнього середовища – «Межі росту» (англ.: Limits to Growth, дослідження було виконане на замовлення Римського клубу) та звіт «Тільки одна Земля» (англ.: Only one Earth, спеціальне розроблений на замовлення ООН та представлений на Стокгольмській конференції. Тож звіт «Тільки одна земля» вперше підняв питання взаємозв'язку між охороною навколишнього середовища та розвитком (зокрема, теза про те, що людство повинно взяти на себе зобов'язання з управління планетою)» [9].

Відтоді всі пріоритетні дії Європейського Співтовариства у галузі природокористування і охорони навколишнього середовища визначаються так званими програмами дій, які хоч і не мають обов'язкової юридичної сили, є важливим інструментом регулювання відносин у сфері охорони довкілля.

Як зауважують деякі автори, формування нормативної міжнародно-правової основи Європейського Союзу у сфері навколишнього середовища зумовлено цілою низкою «економічних, технологічних та політичних чинників та процесів, що відбуваються в Європі. Таким чином, сфери регулювання створюються та розвиваються у тісному зв'язку з виникненням та загостренням певних екологічних проблем: з'являється певна екологічна проблема – створюються нові нормативно-правові акти, чи розширюється зміст правового регулювання вже існуючої предметної сфери» [5].

Через десять років після Стокгольмської декларації, 28 жовтня 1982 р., Генеральна Асамблея ООН приймає Всесвітню хартію природи (резолюція 37/7), до загальних принципів якою віднесено таке положення. Природу необхідно поважати і не порушувати її основні процеси [10].

Наступною важливою подією було створення за ініціативою Генерального секретаря ООН у 1983 р. Всесвітньої комісії з навколишнього середовища і розвитку. Комісія заохочує соціальні і економічні перетворення, необхідні для «стійкого» розвитку, мета якого полягає в тому, щоб забезпечити реальне поліпшення якості життя людей разом із збереженням ресурсів для майбутніх поколінь. Комісія аналізує реалізацію Порядку денного на ХХІ ст. і інших угод. Вона також заохочує діалог і налагоджує партнерську співпрацю між урядами і основними групами, що беруть участь в процесі стійкого розвитку. З метою надання державам допомоги у зборі і представленні даних, необхідних для оцінки досягнутого прогресу, Комісія розробила комплекс міжнародно визнаних показників стійкого розвитку.

У 1987 р. Всесвітня комісія ООН з навколишнього середовища і розвитку акцентувала на питанні про необхідність пошуку нової моделі розвитку цивілізації.

У грудні 1989 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію 44/428, що передбачала організацію і проведення на рівні глав держав і урядів спеціальної конференції, присвяченої виробленню стратегії стійкого, екологічно прийняттого економічного розвитку цивілізації. Ця резолюція стала передумовою проведення конференції в Ріо-де-Жанейро.

Робота з підготовки Конференції ООН по навколишньому середовищу і розвитку велася під загальним керівництвом Генерального секретаря Моріса Стронга (Канада) протягом двох з половиною років. Створений в грудні 1989 р. спеціальний Підготовчий комітет (голова – посол Сінгапуру при ООН Томмі Кох) провів першу сесію в серпні 1990 року в Найробі, другу і третю – в 1991 році в Женеві і четверту – в березні 1992 року в Нью-Йорку.

У складі Комітету діяли три робочих групи. Перша (голова – посол Швеції при ООН Бо Квеллен) опрацьовувала питання захисту атмосфери, ресурсів суші і біологічної різноманітності; друга (голова – посол Нігерії при ООН Букар Шайб) – проблеми океанів, морів, прибережних зон і ресурсів прісної води; третя (голова – посол Чехословачії при ООН Бедріх Молдан) – обговорювала правові, інституційні і організаційні аспекти.

На пленарних засіданнях Підготовчого комітету наголошувалося на загальних питаннях, пов'язаних із станом навколишнього середовища і світової економіки, передачею технологій, механізмами фінансування зусиль щодо запровадження в життя рішень майбутньої Конференції. У його роботі брали участь представники більше 170 країн світу, що готували загальними зусиллями три основоположні документи Конференції: Декларація Ріо по навко-

лишньому середовищу і розвитку, Заява про принципи глобального консенсусу по управлінню, збереженню і стійкому розвитку всіх видів лісів і Порядок денний на XXI століття, інтегруючи основні завдання людства на рубежі тисячоліть.

Паралельно йшла робота спеціального Міжурядового переговорного комітету ООН (голова – Жан Ріпперт, Франція) з підготовки Рамкової конвенції про зміну клімату і в межах ЮНЕП – над текстом Конвенції про біологічну різноманітність [11, с. 5–23].

Результатом конференції стало і узгодження Порядку денного на XXI ст., в якому зазначається, що людство «переживає вирішальний момент своєї історії [12].

Під час здійснення відповідних програмних завдань, визначених Порядком денним на XXI ст., необхідно приділяти підвищену увагу тим особливим обставинам, в яких знаходяться країни на перехідному етапі.

У жовтні 1991 р., після переговорів, що тривали більше ніж рік, було створено Глобальний екологічний фонд (ГЕФ).

Робота Фонду здійснюється в шести тематичних сферах:

- охорона біологічної різноманітності;
- запобігання зміні клімату;
- охорона міжнародних вод;
- запобігання деградації ґрунтів (боротьба із запустинюванням і вирубкою лісів);
- боротьба з руйнуванням озонового шару;
- вивід з обігу стійких органічних забруднювачів на основі підходів, що припускають роботу з місцевим населенням [13].

Важливе значення у розвитку європейського права навколишнього середовища мало ухвалення 23–25 червня 1998 р. Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості під час прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Оргус, Данія) (набула чинності 30 жовтня 2001 р.). Україна підписала Конвенцію про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Оргуську конвенцію) 25 червня 1998 року, а Верховна Рада України ратифікувала її 6 липня 1999 р.

Вказана Конвенція мала важливе значення для розвитку так званих екологічних прав. Зокрема, Конвенція проголошує, що «з метою сприяння захисту права кожної людини нинішнього і майбутніх поколінь жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту, кожна зі Сторін гарантує права на доступ до інформації, на участь громадськості в процесі прийняття рішень і на доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, відповідно до положень цієї Конвенції» [16]. Положення цього документа зобов'язують сторін-учасників забезпечити належне визнання об'єднань, організацій або груп, що сприяють охороні навколишнього середовища, та надавати їм відповідну підтримку і забезпечувати відповідність своєї національної правової системи цьому зобов'язанню. При цьому кожна зі Сторін має забезпечити, щоб: а) державні органи мали у своєму розпорядженні екологічну інформацію, яка стосується виду їх діяльності, та постійно поновлювали її; б) було створено обов'язкові системи для забезпечення належного надходження в державні органи інформації про заплановані та здійснювані заходи, які можуть істотно впливати на навколишнє середовище; в) у випадках, що становлять безпосередню загрозу для здоров'я людини або навколишнього середовища, які виникають в результаті людської діяльності або є наслідком природних явищ, вся інформація, яка могла б дати можливість громадськості вжити заходів щодо відвернення або зменшення шкоди, яка може стати наслідком такої загрози, і яка є у розпорядженні державного органу, має негайно поширюватися серед членів громадськості, яких потенційно торкається загроза.

Кожна учасниця Конвенції зобов'язаний забезпечувати, щоб у межах національного законодавства процедури надання громадськості екологічної інформації були прозорими, а екологічна інформація була легкодоступною, серед іншого, шляхом: а) надання громадськості достатньої інформації про види та обсяги екологічної інформації, яка є у розпорядженні відповідних державних органів, основні умови, за яких така інформація може надаватися, і доступ до неї, а також про процес її отримання; б) організації та здійснення таких практичних заходів, як: забезпечення доступу громадськості до списків, реєстрів або архівів; – встановлення вимог до посадових осіб підтримувати громадськість в отриманні доступу до інформації; – визначення контактних осіб; в) забезпечення безплатного доступу до екологічної інформації, що міститься в списках, реєстрах або архівах.

Відповідно до положень Конвенції громадськість отримує доступ до інформації, має можливість брати участь у процесі прийняття рішень і має доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, без дискримінації за ознаками громадянства,

національної приналежності або місця проживання, а у разі юридичної особи – без дискримінації за ознаками її зареєстрованого місцезнаходження або фактичного центру діяльності.

Важливими в аспекті предмета цього дослідження є положення ч. 5 ст. 5 Оргузької конвенції: «Кожна зі Сторін здійснює в рамках свого законодавства заходи з метою поширення, серед іншого:

а) законодавчих актів і директивних документів, таких як стратегії, документи з питань політики, програми та плани дій, що стосуються навколишнього середовища, звіти про хід їх виконання, які готуються на різних рівнях державної влади;

б) міжнародних договорів, конвенцій і угод з питань, що стосуються навколишнього середовища; і

в) у відповідних випадках інших важливих міжнародних документів з питань, що стосуються навколишнього середовища» [16].

Останнім часом були нормативно врегульовані такі важливі на сьогодні питання, як поводження із генетично модифікованими організмами, поводження з відходами і небезпечними хімічними речовинами, зменшення шкідливих викидів в атмосферу та забруднення вод. Такий стан правового регулювання екологічних відносин на рівні міжнародного права має позитивний вплив на національне законодавство держав-членів Європейського Союзу та інших держав, що брали для себе європейський напрям розвитку, в тому числі і України. Одним із важливих напрямів співпраці Європейського Союзу і України є саме спільне вирішення проблем у сфері раціонального природокористування і охорони навколишнього природного середовища.

Треба додати, що на сьогодні при ООН функціонують багато міжнародних організацій у сфері екології: Міжнародне агентство по атомній енергії (МАГАТЕ) здійснює програму «Ядерна безпека і захист навколишнього середовища», Організація ООН з питаннях освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) підтримує програму «Людина і біосфера», «Людина і його навколишнє середовище», Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) займається проблемами гігієни, боротьби із забрудненням повітря, Всесвітня метеорологічна організація (ВМО) приділяє увагу кліматичним питанням, службі погоди, Всесвітня організація продовольства (ФАО).

Висновок. Міжнародно-правове регулювання екологічних відносин є системою цілеспрямованих дій суб'єктів міжнародного права, націлених на раціональне природокористування і охорону навколишнього природного середовища з метою його збереження для нинішнього і майбутніх поколінь. «Зелена економіка» є пріоритетом діяльності Європейського Союзу.

Список використаних джерел

1. Convention for the protection of birds useful to agriculture. URL : http://eelink.net/~asilwildlife/bird_1902.html.
2. United Nations Economic Commission for Europe. URL : http://www.unece.org/press/execsec/current_exec.html.
3. International Union for Conservation of Nature. URL : <http://www.iucn.org/> Назва з екрана.
4. Kiss A., Shelton D. Manual of European Environmental Law. 2nd edition. Cambridge : Cambridge University Press, 1997. 622 p.
5. Правове регулювання відносин в сфері довкілля в Європейському Союзі та в Україні / за заг. ред. канд. екон. наук В. Г. Дідика. Київ, 2007. URL : <http://www.uk.xlibx.com/4ekonomika/1308991-3-pravove-regulyuvannya-vidnosin-sferi-dovkillya-vropeyskomu-soyuzi-ukraini-kiiv-2007-kolektiv-avtoriv-akmentin.php>.
6. П'ятирічки в СРСР. URL : http://uk.wikipedia.org/wiki/П'ятирічки_в_СРСР. Назва з екрана.
7. Синчанський С. О. Екологічні чинники в міжнародно-правовому регулюванні торговельних відносин у контексті функціонування світової організації торгівлі : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.11. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2012. 20 с.
8. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment URL : <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503&l=en>.
9. Екологічне право. URL : http://uk.wikipedia.org/wiki/Екологічне_право. Назва з екрана.
10. World Charter for Nature. URL : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/424/85/IMG/NR042485.pdf?OpenElement>.
11. Коптюг В. А. Конференция ООН по окружающей среде и развитию – подготовительный процесс и итоги (Рио-де-Жанейро, июнь 1992 года). Новосибирск : СО РАН, 1992. С. 5–23.
12. Повестка дня на XXI век. URL : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21_ch35.shtml
13. Региональный экологический центр Центральной Азии. URL : <http://www.carecnet.org/mp/>

globalnye

14. Процес «Довкілля для Європи». URL : www.menr.gov.ua/media/files/Articles/.../Protces_Dovkillia_dlya_Evropy.doc.

15. Декларация министров по вопросам окружающей среды региона Европейской экономической комиссии Организации Объединенных Наций (ЕЭК/ООН). URL : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_557.

16. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_015.

Надійшла до редакції 12.05.2021

References

1. Convention for the protection of birds useful to agriculture. URL : http://eelink.net/~asilwildlife/bird_1902.html.

2. United Nations Economic Commission for Europe. URL : http://www.unece.org/press/execsec/current_exec.html.

3. International Union for Conservation of Nature. URL : <http://www.iucn.org/>.

4. Kiss A., Shelton D. Manual of European Environmental Law. 2nd edition. Cambridge : Cambridge University Press, 1997. 622 p.

5. Pravove rehulyuvannya vidnosyn v sferi dovkillia v Yevropeiskomu Soiuzi ta v Ukraini [Legal regulation of environmental relations in the European Union and in Ukraine] / za zah. red. kand. ekon. nauk V. H. Didyka. Kyiv, 2007. URL : <http://www.uk.xlibx.com/4ekonomika/1308991-3-pravove-regulyuvannya-vidnosin-sferi-dovkillia-vropeyskomu-soyuzi-ukraini-kiiiv-2007-kolektiv-avtoriv-akmentin.php> [in Ukr.].

6. Piatyrichky v SRSR [Five years in the USSR]. URL : http://uk.wikipedia.org/wiki/Piatyrichky_v_SRSR. Nazva z ekrana [in Ukr.].

7. Sychanskyi S. O. (2012) Ekolohichni chynnyky v mizhnarodno-pravovomu rehuliuванні torhovelnykh vidnosyn u konteksti funktsionuvannya svitovoi orhanizatsii torhivli [Environmental factors in the international legal regulation of trade relations in the context of the functioning of the world trade organization] : avtoref. dys. kand. yuryd. nauk : 12.00.11 / Instytut zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. Kyiv. 20 p. [in Ukr.].

8. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment URL: <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503&l=en>.

9. Ekolohichne parvo [Environmental law]. URL : http://uk.wikipedia.org/wiki/Ekolohichne_pravo [in Ukr.].

10. World Charter for Nature. URL : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/424/85/IMG/NR042485.pdf?OpenElement>.

11. Koptyug V. A. (1992) Konferenciya OON po okruzhayushej srede i razvitiyu - podgotovitelnyj process i itogi [United Nations Conference on Environment and Development - preparatory process and outcomes] (Rio-de-Zhaneiro, iyun 1992 goda). Novosibirsk : SO RAN. Pp. 5-23 [in Russ.].

12. Povestka dnya na XXI vek [Agenda 21]. URL : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21_ch35.shtml [in Russ.].

13. Regionalnyj ekologicheskij centr Centralnoj Azii [Regional Environmental Center for Central Asia]. URL : <http://www.carecnet.org/mp/globalnye> [in Russ.].

14. Protses «Dovkillia dlia Yevropy» [The Environment for Europe Process]. URL: www.menr.gov.ua/media/files/Articles/.../Protces_Dovkillia_dlya_Evropy.doc [in Ukr.].

15. Deklaratsiya ministrov po voprosam okruzhayushej srede regiona Evropeyskoj ekonomicheskoy komissii Organizatsii Obyedinennykh Natsiy (EEK/OON) [Declaration of the United Nations Economic Commission for Europe (UNECE / UN) Environment Ministers of the Region]. URL : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_557 [in Russ.].

16. Konventsija pro dostup do informatsiyi, uchast hromadskosti v protsesi pryynyattya rishen ta dostup do pravosuddyia z pytan, shcho stosuutsia dovkillia [Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters]. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_015 [in Ukr.].

ABSTRACT

Liudmyla Dobroboh. Complex ecological branch of law in terms of globalization. The article deals with study of the impact of globalization on the development of a complex branch of environmental law.

A significant development of science and technology in the modern world, the relative "development of the planet" and globalization processes necessitate the solution of qualitatively new scientific and applied problems and, in particular, the need to take into account the intensive development of world industry, limited natural resources and environmental requirements. and social mobility. The author has analyzed the most important

historical events, implementation of international norms on environmental protection to national legislation.

A particular attention has been paid to the development of the idea of environmental protection in European law in the second half of XX century and the separation within it of European environmental law.

Recently, such important issues as the management of genetically modified organisms, the management of waste and hazardous chemicals, the reduction of harmful emissions into the atmosphere and water pollution have been regulated. This state of legal regulation of environmental relations at the level of international law has a positive impact on the national legislation of the Member States of the European Union and other states that have taken the European direction of development, including Ukraine. One of the important areas of cooperation between the European Union and Ukraine is the joint solution of problems in the field of environmental management and environmental protection.

It has been concluded that the international legal regulation of environmental relations is a system of purposeful actions of subjects of international law, aimed at the rational use of nature and environmental protection in order to preserve it for present and future generations. The green economy is a priority for the European Union.

Keywords: globalization, complex branch of law, ecological law, European law.

УДК 341.645/621

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-2-20-24

Vitaliy ZAVHORODNIИ[®]
Ph.D in Law, Docent

Oleh ZHURAVEL[®]
Ph.D in Law

(Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs)

FRIENDLY SETTLEMENT OF DISPUTE IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

АНОТАЦІЯ

Віталій Завгородній, Олег Журавель. Дружнє врегулювання спору у практиці європейського суду з прав людини. З'ясовано існуючі підходи правників до розуміння характерних рис, видів та структури рішень Суду Ради Європи, що ухвалюються ним з підстав дружнього врегулювання спору та обґрунтування на цій основі авторського концепту феноменів декларація про дружнє врегулювання спору та одностороння декларація Уряду. Автором здійснено аналіз та критичне осмислення доктринальних висновків та положень національного законодавства з приводу необхідності виокремлення рішень Європейського суду з прав людини, що поряд з постановами Суду Ради Європи, підлягають обов'язковому виконанню державою-учасницею Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

У ході дослідження встановлено, що Суд Ради Європи, зважаючи на свою субсидіарну роль, лише пропонує сторонам вичерпати конфлікт, який склався, через можливість укладення двосторонньої угоди, не ухвалюючи при цьому жодних власних правоконстатуючих рішень про дружнє врегулювання спору. Аналіз резолютивної частини рішень Європейського суду з прав людини, які становлять предмет розгляду, свідчить про те, що їх ухвалення має на меті не вирішити справу по суті, чи засвідчити юридичний факт дружнього врегулювання, а вилучити справу з реєстру на підставі такого факту. Резюмується, що рішення Страсбурзького суду, які ухвалюються з підстав дружнього врегулю-

© Zavhorodnii V. A., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7489-8170>
dnepr-2001@i.ua

© Zhuravel O. Ye., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6213-1343>
olzburavel@urk.net

вання спору між сторонами, не є окремим різновидом постанов Суду Ради Європи, а отже не мають їх властивостей та не виконуються як такі державою-учасницею Конвенції. У зв'язку з цим сформульовано авторські дефініції понять декларація про дружнє врегулювання спору та одностороння декларація Уряду, які пропонуються включити до положень чинного Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини".

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини, рішення Страсбурзького суду, практика Суду Ради Європи, декларація про дружнє врегулювання спору, одностороння декларація Уряду, виконання постанов Європейського суду з прав людини, міжнародні зобов'язання держави-учасниці Конвенції.*

Relevance of the research. After the recognition of complaints about violation of rights and/or freedoms guaranteed by the European Convention on Human Rights (hereinafter – the Convention), the European Court of Human Rights (hereinafter - the ECtHR) is increasingly offering their services to the conflict parties to reach a friendly settlement of the dispute, which is primarily due to the constant increase in the number of complaints to this international judicial institution, especially from Ukraine.

In this regard, domestic legal science expresses the opinion that there is an independent variety of legal acts of the ECtHR, namely: decisions on friendly settlement of the dispute and decisions approving the terms of the unilateral declaration of the Government. Moreover, this idea was developed in the provisions of Article 1 of the Law of Ukraine "On the fulfillment of decisions and application of practice of the European Court of Human Rights".

However, the legal nature of such decisions of the ECtHR still remains debatable, as does the need for their implementation by the respondent State, similar to the rulings of the ECHR.

Recent publications review. The following domestic and foreign scholars have made a significant contribution to the development of issues concerning the clarifying the peculiarities of the procedures and mechanisms for the friendly settlement of disputes in the ECtHR: T. V. Antsupova, M. O. Baymuratov, O. B. Butkevych, S. K. Burma, O. O. Hrinenko, S. V. Studennikov, A. Ye. Solokhin, B. S. Mukan and others. However, despite the research already made in this area, a number of issues remain unresolved, both related to the understanding of the peculiarities of the decisions of the ECHR, adopted regarding the friendly settlement of the dispute, and the scope of international obligations of a State Party of the Convention arising in this regard.

The article's objective is to clarify the existing lawyers' approaches to understanding the characteristics, types and structure of decisions of the ECtHR, adopted by it for the friendly settlement of disputes and substantiate on this basis the author's concept of phenomena "declaration of friendly settlement" and "unilateral declaration of the Government".

Discussions. From the point of view by S. K. Burma, one of the criteria for distinguishing the types of friendly settlement procedures in the ECHR is the form of the court decision, which should be distinguished: a) friendly settlement decision - in the form of a decision or judgment on the merits; b) decision on removal of the application from the register of cases - in the form of a decision; c) a decision on a friendly settlement - in the form of a report of the Commission or in the form of a decision before 1998. This lawyer emphasizes that the practical side of the implementation of the decisions of the ECtHR on friendly settlement is reduced to the general and individual measures proposed by the ECtHR in its decisions against Ukraine. The greatest difficulties, in the authors' view, arise in the field of eliminating systemic/structural problems in the legal system of Ukraine, identified by the decisions of the Court [1, p. 130, 180-181].

The analysis of the above allows us to state that the author, defining only one criterion for the classification of friendly settlement procedures, does not single out any features of the relevant decisions of the ECtHR. This is confirmed by this scientist's thesis that the respondent state takes measures of general and individual nature to fulfill the decisions of the ECtHR on friendly settlement of the dispute, which is typical for the rulings of the Court of Justice of the ECHR. At the same time we consider ungrounded this scholar's statement that the decision of the ECtHR on the merits is a form of court decision, which is friendly settlement of the dispute, because the use of such a procedure and pursues the goal of exhausting the conflict at the first stage of its detection and avoiding the full procedure of consideration of the case on the merits.

According to M. O. Baimuratov and O. O. Hrinenko, the main criteria of the decisions of the ECtHR on the friendly settlement of disputes in the case against Ukraine should be considered the criteria provided by international law. At the same time, from the point of view of researchers, the criteria established by the practice of the ECtHR are important, in particular reflected in almost all decisions against Ukraine, which describe cases of friendly settlement. These authors include the following: a direct reference to the ECtHR in the operative part of the decision, namely: 39 of the Convention (in decisions of September 2012); b) a statement or establishment of the ECtHR

in the section of the decision "Law" of the fact that the parties to the case have reached a friendly settlement (in decisions not later than June 2006); c) a statement or establishment of the ECtHR in the section of the decision "Law" that the achieved settlement is based on respect for human rights guaranteed by the Convention and its protocols (in decisions not later than June 2006) [2, p. 15-16].

It follows from the above that the European Court of Human Rights has developed its own approach to the content of decisions taken on the basis of friendly settlement of the dispute. However, apart from the removal of applications from the register of the ECtHR, decisions such as legal acts do not have any effect on a State party to the Convention.

It should be noted that the idea of the existence of ECtHR decisions on friendly settlement of the dispute has its opponents.

For example, O.V. Butkevych emphasizes that Art. 2 of the Law "On Fulfilment of Decisions and Application of the Practice of the ECtHR" declares mandatory on the implementation of the decisions of the ECtHR, and Part 1 of Art. 1 of the same Law includes such decisions as the decision "on friendly settlement in the case against Ukraine".

At the same time, the European Court of Human Rights, as the researcher emphasizes, does not make a decision on friendly settlement of the case (there is a decision of the Court after communication or after the admissibility of removing the application from the list of cases on the basis of friendly settlement by the parties), and the Registry of the Court is involved in this process. Under Article 38 of the Convention, the ECtHR merely places itself at the disposal of the parties concerned in order to ensure a friendly settlement of the dispute, and such negotiations are confidential. In this situation, the issue arises again about what is mandatory in Ukraine, in particular its courts [3, p. 288-289].

A critical understanding of the above statements of lawyers provides grounds for such inferences.

The Declaration on the Friendly Settlement of the Dispute, signed by the State party to the Convention and the complainant due to the latter's allegation of a violation of Convention rights or freedoms, is a voluntary agreement between the two parties concluded on a confidential basis. Further consideration of the case by the Court of Justice of the Council of Europe to resolve the conflict that has arisen at the national level without further consideration by the ECtHR of the case on the merits.

Its conclusion is possible provided that a consensus is reached between the parties on the following issues: a) the amount of compensation for violations of human rights or freedoms; b) the obligation of the State to take other specific measures of an individual or general nature in order to restore the complainant's impaired capabilities guaranteed by the Convention; (c) an obligation on the applicant not to lodge any complaint against a State Party to the facts of the application and not to request a retrial.

For example, in a declaration of *акшутвдн* settlement made in the case of *Gongadze v. Ukraine* (application no. 34056/02), the Government of Ukraine stated that it was prepared to voluntarily pay Ms Gongadze EUR 100,000) as evidence of a friendly settlement of the case, which is currently before the European Court of Human Rights, and that the Government of Ukraine undertakes to take all necessary measures to continue a thorough investigation into the murder of Mr Gongadze in order to prosecute all persons guilty of a crime, and will ensure future compliance with the requirements of the provisions of these articles. Despite the outcome of the investigation, the Government undertakes to ensure that all appropriate measures are taken in the future to achieve the outcome of this investigation. Accordingly, the applicant agreed that she would lose the right to make any complaints against Ukraine concerning the facts of the application and undertook not to request that the case be referred to the Grand Chamber under § 1 of Art. 43 of the Convention after the European Court of Justice has ruled in this case [4].

As S.V. Studennikov emphasizes, since January 2019, the European Court of Human Rights is testing a new complaint procedure: before the trial, the applicant and the respondent state will be required to offer a friendly settlement. This is the so-called indisputable (or non-competitive) procedure. The court believes that it will help reduce the time of the case and allow you to get results much faster.

In general, the new procedure is as follows: after examining the complaint (if it is not manifestly inadmissible), the Court will invite the applicant and the Government to agree on a friendly settlement within 12 weeks (send the parties a draft declaration of friendly settlement). The friendly settlement proposal does not establish that a violation has taken place. If the parties agree, the court will exclude the case from the register. The implementation of the friendly agreement will be overseen by the Committee of Ministers of the Council of Europe [5].

For the proper functioning of the above mechanism, the Government of Ukraine has issued a Resolution of 14.08.2019 № 709, the provisions of which stipulate that if the circumstances of the case and previous case law of the European Court give grounds for predicting the Court's finding of a violation of the Convention, the Commissioner concluding an agreement on friendly settlement of the dispute or sending a unilateral declaration and submits this issue to the interdepartmental working group. The decision on the expediency of concluding an agreement on friendly settlement of the dispute, sending a unilateral declaration to the Court and its conditions is made by an interdepartmental working group [6].

This suggests that the Court of Justice of the Council of Europe, given its subsidiary role, only offers the parties to settle the conflict through the possibility of concluding a bilateral agreement, without making any own legal decisions on friendly settlement of the dispute. An analysis of the operative part of the judgments of the European Court of Human Rights, which are the subject of consideration, shows that their adoption is not intended to resolve the case on the merits or to certify the legal fact of friendly settlement, but to remove the case from the register on the basis of such a fact.

This position is confirmed by the provisions of Art. 39 of the Convention, part 3 of which states that in the event of a friendly settlement, the European Court of Human Rights removes the case from the register, adopting a decision that contains only a summary of the facts and the solution reached [7].

For example, in the decision of the Strasbourg court of 23.10.2012 on the application № 20440/06, filed by G.K. Apalkova v. Ukraine, the Strasbourg Court states that it received declarations of friendly settlement signed by the parties on 25 August and 10 September 2012, according to which the applicant agreed to waive any further complaints against Ukraine concerning the facts set out in this application. in exchange for the Government's obligation to pay her EUR 1,400 (one thousand four hundred euros) in respect of any pecuniary and non-pecuniary damage, as well as compensation for legal costs to be converted into the national currency of the respondent State at the exchange rate on the day of payments in exchange for the Government's obligation to pay her EUR 1,400 (one thousand four hundred euros) in respect of any pecuniary and non-pecuniary damage, as well as compensation for legal costs to be converted into the national currency of the respondent State at the exchange rate on the day of payment. any taxes. The Court takes note of the fact that the parties have reached a friendly settlement and is convinced that such a settlement is based on respect for the human rights guaranteed by the Convention and the Protocols thereto and finds no grounds for further consideration of the application. On these grounds, the Court unanimously decides to strike the application out of its list of cases in accordance with Article 39 of the Convention [8].

We believe that the legal acts of the European Court of Human Rights are similar in legal nature, which are adopted on the basis of the Government's approval of the terms of the unilateral declaration, which is interpreted by the Court as a friendly settlement by the parties.

Thus, in the judgment of the Court of Justice of the Council of Europe of 18 December 2012 on application № 7635/07 filed by GF Buryak v. Ukraine, the Court noted that on 13 February 2012 and 29 March 2012 it had received a unilateral Government declaration and a letter from the applicant, in which he accepted the terms of this declaration, according to which the applicant agreed to waive any further complaints against Ukraine concerning the facts set out in this application in exchange for the Government's obligation to pay him 100,000 (one hundred thousand) Ukrainian hryvnias of any material and moral damage, as well as compensation for court costs, which must be exempt from any taxes that may be charged. The court takes into account the fact that the parties have reached a friendly settlement. The Court is convinced that such a settlement is based on respect for the human rights guaranteed by the Convention and its protocols and finds no basis for further consideration of the application. On these grounds, the Court unanimously decides to remove the application from the register of cases in accordance with Art. 39 of the Convention [9].

Conclusions. All the above suggests that the examined legal acts of the Strasbourg Court, adopted on the basis of friendly settlement of the dispute between the parties, do not constitute a separate type of judgments of the Court of Justice of the Council of Europe and therefore do not have their properties and are not enforced as such Convention. In the case of declarations of friendly settlement or approval of the terms of a unilateral declaration by the Government, it is correct to speak only of the proper fulfillment by the parties of their obligations under such friendly agreements and of the existence of ancillary nature of decisions of the ECtHR the removal of applications from the register on these grounds..

In view of this fact, Article 2 of the Law of Ukraine "On Fullfilment of Decisions and Application of the Practice of the European Court of Human Rights" needs to be amended, to which should be added regulatory requirements dispute or approval of a unilateral declaration.

At the same time, the provisions of Article 1 of the above-mentioned legal act must be supplemented by the following provisions: 1) a declaration of friendly settlement of a dispute is a voluntary agreement concluded on a confidential basis between the complainant and the state in order to end a conflict that has arisen at the national level in connection with the latter's violation of convention and / or human rights, without further consideration by the European Court of human rights of cases on the merits; 2) a unilateral declaration by the Government is an act by which the Representation Body, in agreement with an interagency working group, proposes conditions for a friendly settlement of a conflict between the complainant and the State at the national level related to the latter's violation of Convention further consideration by the European Court of Human Rights on the merits.

References

1. Бурма С. К. Міжнародно-правова характеристика інституту дружнього врегулювання в Європейському суді з прав людини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / НУ "ОЮА". Одеса, 2015. 231 с.
2. Баймуратов М. О., Грінченко О. О. Рішення Європейського суду з прав людини щодо дружнього врегулювання у справах проти України: проблеми теорії та практики. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 49. С. 4-20.
3. Буткевич О. В. Чи є рішення Європейського Суду з прав людини обов'язковими для України, як цього вимагає закон? *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини: зб. наук. статей Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 верес. 2012 р.)* / за ред. С.В. Ківалова; НУ «ОЮА». Одеса: Фенікс, 2012. С. 279-293.
4. Декларація про дружнє врегулювання у справі «Гонгадзе проти України» (заява № 34056/02). URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/17371955>.
5. Студенников С. ЕСПЧ уже применяет процедуру дружественного урегулирования споров. *Судебно-юридическая газета*. Публикации. 6 декабря 2019 г. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/156257-espch-uzhe-primenyaet-protseduru-druzhestvennogo-uregulirovaniya-sporov>.
6. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2004 р. № 553 і від 31 травня 2006 р. № 784: постанова Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 р. № 709. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-postanov-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-29-kvitnya-2004-r-553-i-vid-31-travnja-2006-r-784-s140819>.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
8. Рішення Європейського суду з прав людини від 23 жовтня 2012 року (заява № 20440/06, поданою Галиною Куртвільною Апальковою проти України). URL: <http://old.minjust.gov.ua/43258>.
9. Рішення Європейського суду з прав людини від 18 грудня 2012 року (Заява № 7635/07, подана Григорієм Федоровичем Буряком проти України). URL: <http://old.minjust.gov.ua/43258>.

Надійшла до редакції 30.03.2021

1. Burma S. K. (2015) Mizhnarodno-pravova kharakterystyka instytutu druzhn'oho vrehulyuvannya v Yevropeys'komu sudu z prav lyudyny [International legal characteristics of the institution of friendly settlement in the European Court of Human Rights] : dys. ... kand. yuryd. Nauk : 12.00.11 / NU "OYuA". Odessa. 231 p. [in Ukr.].
2. Baymuratov M. O., Hrinenko O. O. (2018) Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny shchodo druzhn'oho vrehulyuvannya u spravakh proty Ukrainy: problemy teorii ta praktyky [International legal characteristics of the institution of amicable settlement in the European Court of Human Rights]. *Zhurnal skhidnoyevropeys'koho prava*, no 49, pp. 4-20 [in Ukr.].
3. Butkevych O. V. (2012) Chy ye rishennya Yevropeys'koho Sudu z prav lyudyny obov'yazkovymy dlya Ukrainy, yak ts'oho vymahaye zakon? [Are the rulings of the European Court of Human Rights binding on Ukraine, as required by law?] *Pravove zabezpechennya efektyvnoho vykonannya rishen' i zastosuвання praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny* : zb. nauk. statey Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Odessa, 15 veresnya 2012 r. / za red. S. V. Kivalova ; NU «OYuA». Odessa : Feniks, pp. 279-293 [in Ukr.].
4. Deklaratsiya pro druzhnye vrehulyuvannya u spravi «Honhadze proty Ukrainy» (zayava № 34056/02) [Declaration on amicable settlement in Gongadze v. Ukraine (application no. 34056/02)]. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/17371955> [in Ukr.].
5. Studennykov, S. YeSPCh uzhe primenyaet protseduru druzhestvennogo uregulirovaniya sporov [The ECtHR already applies the procedure of amicable settlement of disputes]. *Sudebno-yuridicheskaya gazeta*. Pablykatsyi. 6 dekabrya 2019 h. URL : <https://sud.ua/ru/news/publication/156257-espch-uzhe-primenyaet-protseduru-druzhestvennogo-uregulirovaniya-sporov> [in Russ.].
6. Pro vnesennya zmin do postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 kvitnya 2004 r. № 553 i vid 31 travnya 2006 r. № 784 [On amendments to the resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 29, 2004 № 553 and of May 31, 2006 № 784] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 serpnja 2019 r. № 709. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-postanov-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-29-kvitnya-2004-r-553-i-vid-31-travnja-2006-r-784-s140819>. [in Ukr.].
7. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 1950 roku [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 4 November 1950]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukr.].
8. Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 23 zhovtnya 2012 roku (zayava № 20440/06, podana Halynoyu Kurtivnoyu Apal'kovoyu proty Ukrainy) [Judgment of the European Court of Human Rights of 23 October 2012 (application no. 20440/06, filed by Halyna Kurtivna Apalkova v. Ukraine)]. URL : <http://old.minjust.gov.ua/43258> [in Ukr.].
9. Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 18 hrudnya 2012 roku (Zayava № 7635/07, podana Hryhoriyem Fedorovychem Buryakom proty Ukrainy) [Judgment of the European Court of Human Rights of 18 December 2012 (Application № 7635/07, filed by Hryhoriy Fedorovych Buryak v. Ukraine)]. URL : <http://old.minjust.gov.ua/43258> [in Ukr.].

ABSTRACT

The existing approaches of lawyers to understanding the characteristics, types and structure of decisions of the Court of Justice of the Council of Europe, adopted by it on the basis of amicable settlement of disputes and substantiation on this basis of the author's concept of phenomena declaration of amicable settlement and unilateral declaration of the Government. The author analyzes and critically comprehends the doctrinal conclusions and provisions of national legislation on the need to separate the decisions of the European Court of Human Rights, which, along with the rulings of the Court of Justice, are subject to mandatory implementation by the State party to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Keywords: *European Court of Human Rights, decisions of the ECtHR, case law of the Court of Justice of the Council of Europe, declaration of friendly settlement of the dispute, unilateral declaration of the Government, implementation of the ECtHR, international obligations of the State party.*

УДК 342.7

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-25-31

Дарія ЛАЗАРЕВА®
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОСНОВОПОЛОЖНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ МІЖНАРОДНОГО ЗНАЧЕННЯ ПРО ДОТРИМАННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Досліджено зміст права на свободу та особисту недоторканність в основоположних міжнародних нормативно-правових актах у ретроспективному плані. Зокрема, звернено увагу на розкриття сутності норм, які визначають окремі засади дотримання права на свободу та особисту недоторканність: непорушення цього права, конкретне визначення підстав і строків позбавлення або обмеження волі на законних підставах. Наголошено на зростанні кількості звернень до Європейського суду з прав людини, що свідчить про недостатньо розвинуті структури захисту прав людини як на міжнародному, так і національному рівнях.

Ключові слова: права людини, свобода, особиста недоторканність, міжнародні нормативно-правові акти, захист та охорона прав людини.

Постановка проблеми. Дотримання будь-якого права людини і громадянина незалежно від його місця в класифікаційній системі та значення для життєвого рівня конкретного індивіда є головним завданням та обов'язком як світового товариства, так і окремої держави. Сьогодні у світі збільшується кількість держав, які в базовому національному законодавстві закладають термін «правова», однак для того, щоб ця ознака набула сили для конкретного політико-територіального утворення, захист та охорона комплексу прав людини повинні бути дієвими й забезпеченими рядом механізмів. Зокрема це стосується звернення до міжнародного законодавства, яке є стандартом для національних нормативно-правових актів, адже на його засадах конструюють кодифіковані закони та інші підзаконні нормативно-правові акти. Ґрунтовний аналіз фундаментальних нормативно-правових актів міжнародного значення слід проводити хоча б для того, щоб наголосити на значущості їх для ряду законодавств держав та необхідності дотримання імперативних норм про права та свободи людини (*jus cogens*).

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Права людини, зокрема право на свободу та особисту недоторканність, стали об'єктом дослідження багатьох і вітчизняних, і зарубіжних учених, серед яких Г. В. Антипова, Дж. Берман, О. В. Гришук, М. С. Кельман, Б. О. Кістяковський, В. В. Копейчиков, Л. А. Луць, С. П. Погребняк, В. Ф. Сіренко, П. М. Рабінович, А. Х. Саїдов, О. Ф. Скакун, О. Ю. Татаров, В. Я. Тацій, В. М. Тертишник, Ю. М. Тодик, Р. Б. Тополевський, Л. Д. Удалова, В. Є. Чиркін, М. Ф. Чудаків, П. П. Шляхтун, О. Ф. Фрицький, М. І. Хавронюк та ін.

Метою статті є детальний аналіз базових міжнародних нормативно-правових актів, у яких закріплено загальні засади дотримання права на свободу та особисту недоторканність, і на основі отриманих результатів обґрунтувати значущість цього права як основоположного.

Право на свободу та особисту недоторканність останнім часом привертає дедалі більше уваги науковців, законодавців, міжнародних інституцій різних рівнів, що зумовлено значною кількістю звернень до Європейського суду з прав людини громадян держав, які, за їхніми свідченнями, порушили дотримання цього основоположного права, закріпленого не тільки на національному, але й на міжнародному рівнях.

Базовою нормою є непорушність права на свободу та особисту недоторканність, що закріплено в Загальній декларації прав людини, прийнятій Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН). Аргументуючи думку про те, що вказана декларація є базовим документом про цінність прав людини, варто спиратися саме на її прийняття Ге-

© Лазарева Д. В., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5987-6643>

lazareva_d@ukr.net

неральною Асамблеєю, яка є найавторитетнішим джерелом із прав людини. Зокрема, доцільним було б представлення вищезазначеного нормативно-правового акта разом з іншими міжнародними пактами про спектр прав людини в різних сферах, зокрема з Міжнародним біллем про права людини. Звідси випливає, що Загальна декларація прав людини з огляду на зміст і походження може бути базою для всього міжнародного й національного законодавства у сфері дотримання прав людини і громадянина [1].

Крім цього, велика кількість держав закладає основні положення Загальної декларації прав людини в національне законодавство, зокрема в Основний Закон. Відповідно до фундаментальних засад цього документа створено чимало конвенцій, пактів і договорів міжнародного значення, які стосуються захисту й охорони прав людини. Такими нормативно-правовими актами є:

- Женевська конвенція про захист прав людини під час збройних конфліктів (1949 р.);
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, скорочено – Європейська Конвенція з прав людини (ЄКПЛ) (1950 р.);
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.);
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права (1966 р.) тощо.

Це неповний перелік документів, які ґрунтуються на принципах Загальної декларації прав людини та захищають широкий спектр її можливостей, серед яких і право на свободу та особисту недоторканність, яке можна віднести до основних прав і свобод.

Аналіз положень Загальної декларації прав людини буде неповним без визначення понять «свобода» та «особиста недоторканність», якими наповнений її текст. Слід зауважити, що право на свободу та особисту недоторканність зустрічається в тексті документа не тільки у ст. 3: «Кожна людина має право на життя, на свободу та особисту недоторканність» [1]. У ст. 2 зазначено: «Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи...»; ст. 18 наголошує на тому, що «кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії...»; ст. 19 вказує на те, що «кожна людина має право на свободу переконань і вільне їх виявлення...» тощо [1]. Тобто поняття «свобода» не обмежується однією статтею або єдиним визначенням права на свободу, воно в міжнародному публічному праві виступає універсальною всеохоплюючою категорією. Аналогічно до поняття «свобода» достатньо широким за змістом та обсягом є поняття «особиста недоторканність», зокрема, вона закріплена у ст. 4 («ніхто не повинен бути в рабстві або підневільному стані...»), ст. 5 («ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання...») [1]. Непряме підпорядкування існує між правом на особисту недоторканність та нормами, які визначають неможливість безпідставного втручання в особисте й сімейне життя людини, порушення недоторканності житла або честі й гідності. Виходячи із зазначеного, наголосимо на широкому розумінні дефініцій, наведених у Загальній декларації прав людини.

У тлумачному словнику розкрито поняття «свобода» декількома визначеннями, однак найбільш влучною, на нашу думку, є така дефініція: «Філософська категорія – можливість вияву суб'єктом своєї волі в умовах усвідомлення законів розвитку природи і суспільства» [2]. Так, право на свободу охоплює значну кількість особистих, політичних або економічних можливостей людини реалізувати свою волю належним чином. Тлумачний словник подає і визначення поняття «недоторканність» – це «гарантія від усяких посягань з боку кого-небудь» [3]. Л. А. Григорян вважає, що недоторканність особи полягає в захисті людини не тільки від незаконних та необґрунтованих арештів і затримань, але й взагалі від усіляких неправомірних посягань на її свободу, життя, здоров'я, майно, честь або гідність. Науковець сформулював думку, що недоторканність особи – це забезпечення всіх виявів свободи за умови її правомірної поведінки [4]. Зважаючи на вказане, підсумуємо, що право на свободу та право на особисту недоторканність тісно між собою пов'язані й становлять певну модель, засновану на зв'язку «можливість – забезпечення можливості». Це право є комплексним та основоположним, а також належить до особистих прав людини і громадянина, тому міститься не тільки в нормативно-правових актах міжнародного значення, але й у національному законодавстві переважної більшості країн світу.

Не менш важливим документом у сфері забезпечення прав людини на міжнародному рівні є Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, схвалений Генеральною Асамблеєю 16 грудня 1966 р. Пакт проголошує широкий перелік прав людини, які повинні забезпечувати і яких мають дотримувати всі держави, під юрисдикцією та в межах території яких перебувають особи, пов'язані з державою стійким правовим зв'язком. Зокрема, у ст. 9 Пакту окреслено право на свободу та особисту недоторканність, яке полягає в тому, що «нікого не може бути піддано свавільному арешту або триманню під вартою... нікого не може бути позбавлено волі не інакше, як на законних підставах... протягом розумного строку

або на звільнення» [5]. Подана правова норма визначає протиправним свавільний арешт або тримання під вартою, однак відповідно до роз'яснення Комітету з прав людини явна незаконність порушення права на свободу та особисту недоторканність характеризується ще ознаками недоречності, несправедливості, непередбачуваності тощо. Так, в аналізованому Пакті поряд із цим закріплено значний перелік свобод людини, як-от: «свобода пересування... свобода вибору місця проживання... свобода думки, совісті і релігії... свобода шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію (з накладенням особливих обов'язків та особливої відповідальності)» тощо [5]. Тематика громадянських прав у цьому документі розкрита надзвичайно широко, тому що кожна правова норма передбачає окреме право з роз'ясненням його застосування, міститься також інформація і про винятки, які стосуються певного права, так звані випадки особливої відповідальності.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод досить тривалий час залишається базовим документом для діяльності у сфері правосуддя Європейського суду з прав людини, тому аналіз її окремих нормативних положень знайшов відображення в багатьох наукових працях та доктринах. Право на свободу й особисту недоторканність як основоположне закладено у ст. 5 Конвенції та разом з іншими нормами, які стосуються права на життя (ст. 2), заборони катування (ст. 3), заборони рабства та примусової праці (ст. 4), утворює правозахисний комплекс із широким діапазоном інших особистих прав [6]. Аналіз положень Загальної декларації прав людини та її норм, що проголошують непорушність права на свободу та особисту недоторканність, демонструє певний зв'язок між Загальною декларацією прав людини та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Ст. 5 Конвенції («Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім [певних] випадків і відповідно до процедури, встановленої законом...») походить від стислих норм Загальної декларації прав людини та більш розширених, поданих у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права. Шляхом більш детального розгляду норми про забезпечення права на свободу та особисту недоторканність Конвенції можна встановити, що у ст. 5 із загальної заборони свавільного позбавлення свободи виокремлено вичерпний перелік випадків, які є винятками для позбавлення свободи на законних підставах. Зокрема, до таких підстав належать:

- а) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;
- б) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, установленого законом;
- в) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;
- г) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу;
- г) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічно хворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;
- д) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадять процедуру депортації або екстрадиції [6].

У п. 1 ст. 5 також наявна вимога, щоб держава позбавляла свободи особу тільки «відповідно до процедури, встановленої законом». Ця вимога обмежує повноваження держави, тому що в практиці Європейської комісії з прав людини та Європейського суду з прав людини чітко встановлено, що термін «закон», використаний у Конвенції, не означає виключно внутрішні законодавчі та підзаконні акти, а має більш широкий та об'єктивний зміст. У випадку, коли держава позбавляє свободи фізичну особу на більший строк, аніж це передбачено внутрішнім законодавством, таке позбавлення свободи порушує конвенційне положення [7]. Конвенція закріплює право на свободу та особисту недоторканність як основну ідею демократизму, забезпечення захисту прав людини в умовах глобалізації, оскільки наявність правозахисних положень у національному законодавстві будь-якої держави є свідченням дотримання нею вектора засад верховенства права й законності. До таких держав сьогодні можна віднести й Україну, яка проголошує права і свободи людини і громадянина найвищою цінністю відповідно до Конституції України [8].

Наявність виняткових підстав для законного позбавлення свободи виключно в рамках передбаченої законом процедури стало детермінантом того, що Європейський суд із прав людини керується нормами Конвенції під час розгляду заяв проти держав, які допустили порушення тих чи інших прав людини. Також на положення Конвенції орієнтуються суб'єкти

міжнародного права під час укладання національних нормативно-правових актів.

До окремої змістовної частини ст. 5 Конвенції варто віднести п. 2-5, які окреслюють загальні аспекти процедури законного позбавлення особи свободи (затримання, заарештування або ув'язнення тощо). Слід зауважити, що вони носять здебільшого процесуальний характер, тому звернувшись до кримінального процесуального законодавства України, можемо прослідкувати наявність вищенаведених елементів процедури в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України). Зокрема, із п. 2 Конвенції про необхідність негайного поінформування заарештованого про підстави арешту й будь-які звинувачення, висунуті проти нього, корелює ч. 3 ст. 42 КПК України, у якій надано перелік прав підозрюваного, обвинуваченого, зокрема «знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують...» (п. 1); із п. 3 Конвенції, яка закріплює, що «кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження», корелюють ст. 210-211 КПК України, у яких зазначено, що уповноважена службова особа зобов'язана доставити затриману особу до найближчого підрозділу органу досудового розслідування, де негайно реєструють точний час (годину і хвилини) доставлення затриманого, а також затримана без ухвали слідчого судді особа не пізніше 60 годин із моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу тощо [6; 9]. Крім цього, у п. 3 ст. 5 Конвенції вказано, що розгляд справи потрібно здійснити впродовж розумного строку, який однозначно не визначено. З огляду на це кожен законодавець самостійно визначає загальний строк затримання особи, виходячи з вимог законності, доцільності та співрозмірності. У чинному КПК України цей строк не може перевищувати 72 годин із моменту затримання особи без ухвали слідчого судді [9].

Аналогічно до проаналізованих пунктів ст. 5 Конвенції існує кореляція норм КПК України з іншими пунктами, які стосуються відшкодування збитків потерпілому від арешту або затримання за відсутності обґрунтованих підстав для позбавлення свободи та ініціювання провадження про встановлення факту незаконного затримання тощо [6; 9].

Таким чином, базовою підставою для позбавлення свободи відповідно до ст. 5 Конвенції є законність, вичерпний перелік підстав, наведений у ч. 1 ст. 5 Конвенції, достатньо обґрунтований законними процедурами тощо.

Огляд генези права на свободу та особисту недоторканність доцільно продовжити шляхом звернення до низки нормативно-правових актів, у яких воно закріплене та належним чином обґрунтоване. Зокрема, до таких нормативно-правових актів варто віднести:

- Мінімальні стандартні правила ООН поводження з в'язнями (1955 р.). У документі право на свободу й особисту недоторканність висвітлено в нормі, яка передбачає обов'язкову реєстрацію в журналі відомостей про в'язня, зокрема день і годину його прибуття, а також точний час його виходу з місця ув'язнення. Крім цього, у тій же нормі зауважено, що жодного в'язня не можна приймати до в'язниці без офіційного наказу. З огляду на те, що цей нормативно-правовий акт має міжнародне значення та узагальнює підставу для прийняття ув'язнених осіб словом «офіційний наказ», під таким словосполученням можна розуміти будь-який офіційний документ, виданий уповноваженою на те службовою особою відповідно до законодавства, службового або процесуального характеру тощо. Також у Мінімальних стандартних правилах поводження з в'язнями розкрито поняття свободи шляхом звернення уваги на дотримання свободи особистості в місцях ув'язнення [10];

- Кодекс поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку (1979 р.). Цей нормативно-правовий акт прийнято 34-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН, він містить положення про підтримання правопорядку посадовими особами з урахуванням обмежувальних норм у сфері захисту прав людини. Статті Кодексу містять вимоги до посадової особи захищати права людини, зокрема право на повагу до людської гідності, правомірного застосування сили у випадку крайньої необхідності, а також свободи та особистої недоторканності, тобто в цьому документі висвітлено захист і охорону основоположних прав людини. Вбачається побудова певної взаємозалежності: захист і охорона основоположних прав людини неминуче спричиняє протекцію всього широкого спектру прав і свобод людини і громадянина [11];

- Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином (1988 р.). Аналогічно до нормативно-правових актів, прийнятих раніше, Звід принципів наголошує на суворому дотриманні процедури затримання та ув'язнення особи, дотримання основоположних прав і свобод людини і громадянина, а також у багатьох нормах втілює пра-

во на свободу та особисту недоторканність, зокрема щодо наявності офіційного документа про ув'язнення, підстав, роз'яснення прав ув'язненому тощо. Так, у документі подано перелік прав ув'язнених, яких мають дотримувати уповноважені службові особи установ перебування ув'язнених, а також ті, хто здійснює досудове розслідування або розгляд справи тощо. Виходячи з проведеного аналізу, можемо стверджувати, що Звід принципів є розширеною версією Мінімальних стандартних правил ООН поводження з в'язнями, тому що містить значно ширший перелік прав, які підлягають захисту та закріплені в 39 принципах [12];

- Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням («Токійські правила», 1990 р.) [13];

- Основні принципи поводження з в'язнями (1990 р.) тощо [14].

У поданому дослідженні проаналізовано основні нормативно-правові акти, у яких закріплено право на свободу та особисту недоторканність, визначено підстави позбавлення або обмеження волі особи на законних засадах та розкрито концепцію права на свободу та особисту недоторканність як основоположного. Однак вищенаведені нормативні документи є базовими для інших, менш масштабних, у сфері забезпечення прав людини і громадянина. Система захисту й охорони права на свободу та особисту недоторканність шляхом правозастосовних актів достатньо широка й усеосяжна, тому що до міжнародного законодавства в цій сфері необхідно додати сукупність національних законів та інших нормативно-правових актів, які в кореляції з міжнародними нормами визначають порядок дотримання основоположних прав людини.

Висновки. Право на свободу та особисту недоторканність є основоположним, про що свідчить його належність до теорії природного права. Норма про дотримання цього права та його непорушність наявна в кожному міжнародному нормативно-правовому акті, які є значущими для всієї системи міжнародного законодавства. Варто підкреслити, що система захисту й охорони права на свободу та особисту недоторканність шляхом правозастосовних актів достатньо широка, а норми про заборону свавільного позбавлення волі, закладені в Загальній декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права тощо, не мають суттєвих відмінностей і можуть бути визнані загальними міжнародними стандартами.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини. Office of the Special Representative of the Secretary-General for CHILDREN AND ARMED CONFLICT: офіційний вебсайт. URL : <https://childrenandarmedconflict.un.org/keydocuments/ukrainian/universaldeclaration1.html>.

2. Свобода. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980 pp.): офіційний вебсайт. URL : <http://sum.in.ua/s/svoboda>

3. Недоторканність. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980 pp.): офіційний вебсайт. URL : <http://sum.in.ua/s/nedotorkannistj#:~:text=%D0%93%>.

4. Олійник В. Конституційне право на свободу та особисту недоторканність: поняття та характерні риси. URL : <http://www.uapravo.com/hro/text.php?lan=ukr>.

5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: ратифікований 19.10.73. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: у редакції від 02.10.2013. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

7. Особливості застосування статті 5 «Право на свободу та особисту недоторканність» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Північно-східне міжрегіональне управління Міністерства юстиції в м. Суми. URL : <https://www.sumyjust.gov.ua/urok-23-osoblyvosti-zastosuvannya-statti-5-pravo-na-svobodu-ta-osobystu-nedotorkannist-konvenziiyi-pro-zahyst-prav-lyudyny-i-osnovopolozhnyh-svobod/>.

8. Конституція України : Закон України в редакції від 01.01.2020 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України в редакції від 14.05.2021 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

10. Мінімальні стандартні правила ООН поводження з в'язнями: міжнародний нормативно-правовий акт в редакції від 30.08.55 № 995_212. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text.

11. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН в редакції від 17.12.79 № 995_282. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text.

12. Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином: Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 09.12.88 № 995_206. URL : <https://zakon.rada.gov>.

ua/laws/show/995_206#Text.

13. Мінімальні стандартні правила ООН у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила): Резолюція 45/110 Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.90 № 995_907. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_907#Text.

14. Основні принципи поводження з в'язнями: Резолюція 45/111 Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.90 № 995_230. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_230#Text.

Надійшла до редакції 07.06.2021

References

1. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. Office of the Special Representative of the Secretary-General for CHILDREN AND ARMED CONFLICT: ofitsiinyi vebсайт. URL: <https://childrenandarmedconflict.un.org/keydocuments/ukrainian/universaldeklaraciia.html> [in Ukr.].

2. Svoboda. Slovnyk ukrainskoi movy. Akademichnyi tlumachnyi slovnyk (1970-1980 rr.): ofitsiinyi vebсайт. URL: <http://sum.in.ua/s/svoboda> [in Ukr.].

3. Nedotorkannist. Slovnyk ukrainskoi movy. Akademichnyi tlumachnyi slovnyk (1970-1980 rr.): ofitsiinyi vebсайт. URL: <http://sum.in.ua/s/nedotorkannist#:~:text=%D0%93%> [in Ukr.].

4. Oliinyk V. Konstytutsiine pravo na svobodu ta osobystu nedotorkannist: poniattia ta kharakterni rysy. URL: <http://www.uapravo.com/hro/text.php?lan=ukr> [in Ukr.].

5. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava: ratyfikovanyi 19.10.73. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

6. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: u redaktsii vid 02.10.2013. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukr.].

7. Osoblyvosti zastosuvannya statii 5 «Pravo na svobodu ta osobystu nedotorkannist» Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. Pivnichno-skhidne mizhrehionalne upravlinnia Ministerstva yustytisii v m. Sumy. URL : <https://www.sumyjust.gov.ua/urok-23-osoblyvosti-zastosuvannya-statii-5-pravo-na-svobodu-ta-osobystu-nedotorkannist-konvenciyi-pro-zahyst-prav-lyudyny-i-osnovopolozhnykh-svobod> [in Ukr.].

8. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy v redaktsii vid 01.01.2020 № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukr.].

9. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy v redaktsii vid 14.05.2021 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukr.].

10. Minimalni standartni pravyla OON povodzhennia z viaznyamy: mizhnarodnyi normatyvno-pravovyi akt v redaktsii vid 30.08.55 № 995_212. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text [in Ukr.].

11. Kodeks povedinky posadovykh osib z pidtrymannia pravoporiadku: Rezoliutsiia 34/169 Heneralnoi Asamblei OON v redaktsii vid 17.12.79 № 995_282. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text [in Ukr.].

12. Zvid pryntsyypiv zakhystu vsikh osib, yaki piddaitsia zatrymanniu chy uviaznenniu bud-yakym chynom: Rezoliutsiia 43/173 Heneralnoi Asamblei OON vid 09.12.88 № 995_206. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_206#Text [in Ukr.].

13. Minimalni standartni pravyla OON u vidnoshenni zakhodiv, ne povyazanykh z tyuremnyim uvyaznenniam (Tokiyski pravyla): Rezoliutsiia 45/110 Heneralnoi Asamblei OON vid 14.12.90 № 995_907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_907#Text [in Ukr.].

14. Osnovni pryntsyypy povodzhennia z viaznyamy: Rezoliutsiia 45/111 Heneralnoi Asamblei OON vid 14.12.90 № 995_230. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_230#Text [in Ukr.].

ABSTRACT

Daria Lazareva. Fundamental legal acts of international importance on the observance of the right to liberty and security of person: a retrospective analysis. The article examines the content of the right to liberty and security of person in fundamental international regulations in retrospect. In particular, attention was paid to the disclosure of the essence of the rules that determine certain principles of respect for the right to liberty and security of person, which are the violation of this right, specific definition of grounds and terms of imprisonment or restriction of liberty on legal grounds. The scientific article emphasizes the growing number of appeals to the European Court of Human Rights, which indicates the underdeveloped structures of human rights protection, both at the international and national levels.

Respect for any human and civil right, regardless of its place in the classification system and importance for the standard of living of a particular individual is the main task and responsibility of both the world community and the individual state. Today, the number of states in the world that define the term "legal" in the basic national legislation is increasing, but in order for this feature to take effect for a particular political-territorial entity, the protection and protection of human rights must be effective and provided by a

number of mechanisms. In particular, this applies to recourse to international law, which is the standard for national regulations, because on its basis are constructed codified laws and other bylaws. A thorough analysis of fundamental legal acts of international importance should be conducted at least in order to emphasize their importance for a number of national laws and the need to comply with mandatory norms on human rights and freedoms (jus cogens).

The present study analyzes the main legal acts, which enshrine the right to liberty and security of person, identify grounds for deprivation or restriction of liberty on legal grounds and reveal the concept of the right to liberty and security of person as fundamental.

Keywords: *human rights, freedom, personal inviolability, international legal acts, protection and protection of human rights.*

УДК 340 + 342.7

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-31-36

Олег НАЛИВАЙКО®
кандидат юридичних наук,
доцент

Наталія БРАТІШКО®
студентка
юридичного факультету

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Досліджено поняття прав людини, їх значення, зв'язок з гарантіями дотримання та їх захисту. Виконано класифікацію видів прав і свобод людини. Проаналізовано гарантії правомірності обмеження прав людини в умовах захисту національної безпеки. Розглянуто основні аспекти прав людини як об'єкта національної безпеки України. Визначено основні риси, притаманні правам людини в межах конституційної охорони і захисту. Вказано, що національна безпека та права людини є категоріями, що знаходяться у діалектичному зв'язку, і як парні діалектичні категорії знаходяться в єдності та протилежності.

Ключові слова: *Конституція України, права людини, національна безпека України, правові гарантії, безпека людини.*

Постановка проблеми. Права та свободи людини і громадянина, а також рівень їх правової охорони і захисту визначають рівень демократичності держави. Особливого значення питання реалізації, охорони та захисту прав людини набули в контексті сучасних негативних чинників, серед яких військова агресія на Сході України, економічна криза, карантинні обмеження, спричинені коронавірусною хворобою COVID-19 тощо. Усі зазначені аспекти зумовлюють необхідність особливого забезпечення прав людини, а також пошуку нових механізмів їх охорони і захисту. Зазначена позиція регламентована у Конституції України, зокрема, у ст. 3, згідно з якою: «Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». До того ж, відповідно до положень Закону України «Про основи національної безпеки України», конституційні права і свободи людини та громадянина є об'єктом національної безпеки України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Загальнотеоретичну основу наукового дослідження становлять праці вчених, серед яких: Ю. Барабаш, В. Білоус, А. Величко, І. Волощук, А. Гриценко, В. Горбулін, А. Дацюк,

© Наливайко О. І., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2911-2108>

kafedra_zpd@ukr.net

© Братішко Н. А., 2021

jurf@dduvs.in.ua

Б. Демидов, А. Качинський, Я. Кондратьєв, О. Литвиненко, М. Левицька, В. Ліпкан, Л. Наливайко, О. Петришин, С. Погребняк, Г. Пономаренко, В. Пилипчук, П. Рабінович, Г. Ситник, В. Ткаченко, О. Топчій, С. Хоффман, Ю. Шемшученко та ін. Актуальними для формування сучасних поглядів щодо конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина є напрацювання таких авторів, як: Ю. Бисага, В. Буткевич, І. Дахова, Ю. Ірха, І. Панкевич, О. Скрипнюк, М. Хавронюк. Дослідження, присвячені обмеженням основних прав та свобод людини і громадянина як інституту конституційного права, здійснили О. Андрієвська, А. Скрекалов та інші.

Метою статті є дослідження ролі прав людини, їх значення в системі національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. У сучасному цивілізованому світі забезпечення прав людини є одним з найважливіших завдань суспільства і держави. Це юридично закріплено у Конституції України, а саме в ст. 3, яка проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю [7]. До того ж права людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» під нею розуміють захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [12]. Тож можна стверджувати, що національна безпека – міра реального рівня прав і свобод людини і громадянина. Конституційні права і свободи є об'єктом національної безпеки України.

Під правами людини треба розуміти можливості особи щодо задоволення її матеріальних, фізичних і духовних потреб, які зумовлені природою людини, а також політичним, соціальним, культурним і економічним рівнем розвитку суспільства. Вони незмінно знаходилися і сьогодні знаходяться в центрі уваги філософської, етичної, релігійної та інших форм суспільної думки.

Варто зазначити, що походження сучасних прав людини, їх важливість, необхідність забезпечення безпеки людини в аспекті життєдіяльності суспільства і держави були сформульовані ліберальною доктриною прав людини в процесі підготовки і проведення буржуазних революцій XVII–XVIII століття. Цей період вважають переломним етапом у розумінні значення прав і свобод людини для існування й розвитку суспільства, місця людини у відносинах із державою. Право на безпеку виходить у політико-правовій думці на рівень найважливіших прав людини, як право на життя, особисту недоторканність та власність. Разом із останнім, право людини на безпеку було закріплено в Декларації прав людини і громадянина 1789 р, яка визнала його принципом існування людини в навколишньому середовищі [5, с. 350]. Тому можна сказати, що воно було усвідомлено одним із перших як природне, невідчужуване право людини.

Глибше зрозуміти суть прав людини можна, розкривши основні риси, які їм притаманні. На думку О. Шмоткіна, права людини – це певні її можливості. Вони можуть бути таких видів: самому здійснювати дії щодо забезпечення власних потреб або утримуватися від таких дій; вимагати від інших осіб здійснення певних дій на свою користь; вимагати від інших осіб утримуватися від дій, спрямованих проти неї; звертатися за допомогою до громадських і державних структур для охорони і захисту прав. По-друге, це можливості, необхідні для задоволення матеріальних, фізичних та духовних потреб людини. До того ж права людини зумовлені політичним, економічним, соціальним, духовним рівнем розвитку суспільства [16]. Зазначена ознака полягає у тому, що ступінь їх задоволення залежить від політичної культури, характеру соціальних відносин, матеріального добробуту суспільства, його духовних цінностей.

Традиційно в науці конституційного права поняття прав людини розглядають саме через призму тих конкретних прав, які закріплюються на конституційному рівні. Водночас відомо, що права людини – це не лише формально закріплені (навіть на рівні конституції) норми. Недарма відомий вітчизняний теоретик П. Рабінович визначає права людини як необхідні для існування і розвитку людини можливості, які об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і мають бути загальними та рівними для всіх людей [11, с. 14]. Тому для науки конституційного права надзвичайно важливо не просто експлікувати зміст того чи іншого конкретного права людини (незалежно від того, до якої саме групи ми його відносимо), але й визначити поняття прав людини саме як універсального та найбільш важливого об'єкта конституційного захисту. До речі, на цьому моменті наголошує О. Скрипнюк, який вказує, що сьогодні, як ніколи раніше, є актуальним завдання чіткого

теоретичного встановлення загального поняття прав людини (в тому числі й через процедуру його визначення як об'єкта конституційного захисту) [15, с. 377]. Реалізація останнього завдання дає нам змогу підійти до питання побудови загальної моделі об'єктів конституційного захисту, включно з ретельним правовим описом взаємозв'язків між ними.

Визначаючи права людини як об'єкт конституційного захисту, ми повинні насамперед пам'ятати, що він є органічною складовою конституційного розвитку [2]. Інакше кажучи, цей об'єкт є необхідним і його поява зумовлюється вже на рівні теоретичного визначення змісту феномена конституції та конституціоналізму.

Сьогодні в наукових джерелах права людини класифікують за такими критеріями. Зокрема, їх поділяють за формою вираження на юридично закріплені та юридично не закріплені. Права виникають внаслідок розвитку суспільства, потреб та інтересів індивідів. Передусім ці можливості знаходять своє виявлення у діях індивідів, згодом у звичаях, моралі, вимогах до держави юридично закріплювати ці можливості [4, с. 26]. За способом закріплення поділяють на закріплені у внутрішньодержавному законодавстві та закріплені в міжнародних правових актах. За суб'єктом: індивідуальні та колективні. За характером потреб, що задовольняються за допомогою прав: громадянські, економічні, політичні, культурні, соціальні [13, с. 63]. За статусом фізичної особи: права громадянина, права іноземців, права осіб без громадянства та права осіб з подвійним громадянством. За можливість реалізації: реальні та декларативні. Реальними правами людини вважають ті, що мають необхідні економічні передумови, а також юридично передбачену процедуру їх реалізації, інакше право залишається лише декларативним [14, с. 776].

Значення прав людини є еквівалентом здійснення нею відповідних соціальних обов'язків. Коли людина не виконує їх, вона не має певних благ, як результат реалізації її прав, тобто має їх за рахунок виконання соціального обов'язку іншими індивідами. З огляду на це, права людини не можуть існувати без її обов'язків [3, с. 292]. Загалом, обов'язок – це об'єктивно необхідна, належна поведінка особистості. Правові форми в обов'язках фіксують доцільний, соціально корисний та необхідний варіант поведінки, якої людина повинна дотримуватись.

Класифікація обов'язків може відбуватись за різними підставами. Зокрема, у наукових джерелах їх класифікують за такими критеріями. Залежно від спрямованості: обов'язки щодо себе, свого оточення, суспільства та природи. За статусом особи: обов'язки громадян та іноземців, осіб без громадянства. Залежно від потреб інших осіб, суспільства, держави: політичні, економічні, соціальні, культурні і громадянські. Залежно від способу реалізації: ті, що реалізуються шляхом бездіяльності та шляхом активних дій [10, с. 377].

З огляду на проблему прав людини в контексті забезпечення національної безпеки, особливо треба зазначити ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України»: «державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безперечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій» [12]. Це все – об'єкти національної безпеки України і перше місце серед цього переліку було надано саме правам і свободам людини та громадянина, які є однією з основних цінностей світової цивілізації.

Варто наголосити, що об'єкти національної безпеки є системою, і вони нерозривно пов'язані. Права і свободи людини є, з одного боку, першоелементом цієї системи, з іншого – головним елементом. Це зумовлено тим, що людина є самоцінність цивілізації, для забезпечення потреб та інтересів якої виникають усі соціальні інститути, а саме – держава та суспільство, тобто права і свободи людини є метою, а суспільство, держава та інші соціальні інститути – засобами реалізації цієї мети. На нашу думку, без належного забезпечення реалізації прав і свобод людини неможливо стверджувати про належний рівень забезпечення національної безпеки.

Потрібно мати на увазі, що будь-яке законодавство стає реальністю в присутності певних гарантій та механізмів забезпечення. З огляду на це, можна зробити висновок, що комплекс свобод людини та громадянина в сукупності з їхніми гарантіями й механізмами забезпечення є тими елементами, які становлять нормативний аспект безпеки особистості. Віднесення безпеки, її певних складових до невід'ємних прав людини не є випадкове [8, с. 180]. Воно показує розбудову до неї як до реальної цінності, яка має суттєве розуміння для життєдіяльності соціальних організмів, іншими словами, безпека – це одна з найнеобхідніших потреб людини і визначається однією з найвищих соціальних цінностей Конституцією України.

Безпека людини – це безсторонній стан фізичної, майнової, соціальної, психологічної,

духовної і моральної захищеності людини, її прав і свобод. Особистість перебуває в безпеці, коли вона, її права і свободи надійно захищені. До того ж безпека – це певною мірою узагальнюючий, інтегрований виразник реалізації прав і свобод людини, її гарантованості від небезпек. Вона є одним з головних показників якості та рівня життя [1, с. 86–87]. Безпечний захист може бути досягнутий лише внаслідок усунення загроз для людини, її прав і свобод.

Перелік основних прав є повним, це свідчить про спрямованість нашої держави на забезпечення захисту всього обсягу прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод. Відповідно, вказаний документ має на меті забезпечити загальне та ефективне визнання і додержання проголошених у ній прав, зокрема про це зазначено у статті 1: «Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції» [6].

Безпека людини є пріоритетним об'єктом національної безпеки України. Охорона і захист досягаються за допомогою таких механізмів: держава та суспільство сприяють створенню умов, необхідних для повної і безперешкодної реалізації прав і свобод людини; передбачаються заходи з охорони прав і свобод, юридичні умови з приводу безпеки людини, зокрема, закріплюються в Конституції та законах природні права людини та їх гарантії, заборони і обмеження безпідставного вторгнення держави, її органів у життя людини, механізми самозахисту людини від посягань на права і свободи людини як з боку держави, так і приватних осіб [8, с. 332]. До того ж під час порушення прав і свобод людини проводяться заходи щодо безпосереднього захисту прав і свобод людини – припинення порушення прав і свобод людини, їх відбудова, ліквідації наслідків скоєних правопорушень, притягнення винних до юридичної відповідальності.

Висновки. Отже, права людини – один з провідних об'єктів національної безпеки, тому що лише на основі безпеки особи, закріплюючи, реалізуючи, охороняючи і захищаючи її права, свободи та обов'язки, можна здійснювати заходи щодо забезпечення безпеки більш складних соціальних систем, таких, наприклад, як суспільство і держава та, відповідно, створювати умови для забезпечення національної безпеки.

Права людини та національна безпека є взаємопов'язаними категоріями. Так, з одного боку, деякі права людини можуть бути обмеженими для захисту національної безпеки, а з іншого – національна безпека спрямована на якісну охорону і захисту прав і свобод людини і громадянина. Варто наголосити, що права і свободи людини є одними з найважливіших об'єктів національної безпеки України. Фіксуючи реальну захищеність і гарантуючи права і свободи особи в конкретному співтоваристві, права людини можуть бути як гуманістичний орієнтир розвитку не лише держави загалом, а втім і сформованої в країні системи національної безпеки.

Список використаних джерел

1. Антонов В. О. Український народ як визначальний суб'єкт системи забезпечення національної безпеки. *Держава і право*. 2015. Вип. 67. С. 86–87.
2. Бабенко К. А. Права людини як об'єкт конституційного захисту. URL : <https://baas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/256-prava-lyudini-yak-ob-ekt-konstitutsijnogo-zakhistu.html>.
3. Гудима Д. А. Права людини: антрополо-методологічні засади дослідження. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Львів : Край, 2009. 292 с.
4. Кожан В. В. Класифікація особистих прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35. Ч. I. Том 1. С. 24–27.
5. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підруч. для студентів ВНЗ та працівників місцевого самоврядування. Київ : «Правова єдність», всеукраїнська асоціація видавців, 2008. 350 с.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04. 11. 1950 р., з поправками, внесеними відповідно до положень Протокол № 16 від 02. 10. 2013. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
7. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Лапін В. М. Безпека життєдіяльності людини : навч. посіб. 6-те вид., перероб. і допов. Київ : Знання, 2007. 332 с.
9. Ліпкан В. А. Національна безпека України: нормативно-правові аспекти забезпечення : монографія. Київ : Текст, 2003. 180 с.
10. Петришин О. В. Обов'язок юридичний. Велика українська юридична енциклопедія : в 20 т. / О. В. Петришин (відп. ред.) та ін. Т. 3 : Загальна теорія права. Харків : Право, 2017. 952 с.
11. Права людини і громадянина: можливості вдосконалення конституційних гарантій. *Вісник*

Національної академії правових наук України. 2012. № 3. С. 3–15.

12. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII в ред. від 24.10.2020. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

13. Сердюк Л. М. Класифікація категорії права людини: аналіз існуючих та нові підходи. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 60–65.

14. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підруч. Харків : Еспада, 2006. 776 с.

15. Скрипнюк О. В. Права людини і громадянина: конституювання та практика їх реалізації. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 562–567.

16. Шмоткін О. В. Права особи як об'єкт національної безпеки України. URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12527/Shmotkin_Prava_osoby.pdf.

Надійшла до редакції 07.06.2021

References

1. Antonov V. O. (2015) Ukrayinskyi narod yak vyznachalniy subyekt systemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky [Ukrainian people as a defining actor of the system of national security]. *Derzhava i pravo*, issue 67, pp. 86-87 [in Ukr.].

2. Babenko K. A. Prava liudyny yak ob'iekt konstytutsiinoho zakhystu [Human rights as an object of constitutional protection]. URL : <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/256-prava-lyudini-yak-ob-ekt-konstitutsijnogo-zakhistu.html> [in Ukr.].

3. Hudyma D. A. (2009) Prava liudyny: antropolo-metodolohichni zasady doslidzhennia [Human rights: anthropological and methodological principles of research]. Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny i hromadianyna Naukovo-doslidnoho instytutu derzhavnoho budivnytstva ta mistsevoho samovriaduvannia Akademii pravovykh nauk Ukrainy / redkol.: P. M. Rabinovych (holov. red.) ta in. Lviv : Kray, 292 p. [in Ukr.].

4. Kozhan V. V. (2015) Klyasyfikatsiia osobystykh prav liudyny [Classification of personal human rights]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, issue 35, part I, vol. 1, pp. 24–27 [in Ukr.].

5. Kolodiy A. M., Oliynyk A. Yu. (2008) Prava, svobody ta oboviazky liudyny i hromadianyna v Ukraini [Rights, freedoms and responsibilities of man and citizen in Ukraine] : pidruch. dlia stud. VNZ ta pratsivnykiv mistsevoho samovriaduvannia. Kyiv : «Pravova yednist», vseukrainska asotsiatsiia vydavstv. 350 p. [in Ukr.].

6. Konventsiya pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950], z popravkamy, vnesenymy vidpovidno do polozhen Protokolu № 16 vid 02.10.2013. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukr.].

7. Konstytutsiya Ukrayiny [The Constitution of Ukraine] vid 28 chervnya 1996 roku № 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1996, no 30, art. 141 [in Ukr.].

8. Lapin V. M. (2007) Bezpeka zhyttyediyalnosti liudyny [Safety of human life] : navch. posib. 6-te vyd., pererob i dop. Kyiv : Znannya, 332 p. [in Ukr.].

9. Lipkan V. A. (2003) Natsionalna bezpeka Ukrainy: normatyvno-pravovi aspekty zabezpechennia [National security of Ukraine: normative and legal aspects of security] : monohraf. Kyiv : Tekst. 180 p. [in Ukr.].

10. Petryshyn O. V. (2017) Obov'yazok yurydychnyi [Legal duty]. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediya : u 20 t. / O. V. Petryshyn (vidp. red.) ta in. T. 3 : Zahalna teoriya prava. Kharkiv : Pravo, 952 p. [in Ukr.].

11. Prava liudyny i hromadyanyna: mozhyvosti vdoskonalennia konstytutsiynykh harantiy [Rights of the man and the citizen: opportunities to improve constitutional guarantees]. *Visnyk Natsionalnoyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny*, 2012, no 3, pp. 3-15 [in Ukr.].

12. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On the national security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII v red. vid 24.10.2020. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2018, no 31, art. 241 [in Ukr.].

13. Serdiuk L. M. (2018) Klyasyfikatsiia katehoriyi prava liudyny: analiz isnuuyuchykh ta novi pidkhody [Classification of human rights: analysis of existing and new approaches]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav*, no 3, pp. 60-65 [in Ukr.].

14. Skakun O. F. (2006) Teoriya derzhavy i prava (Entsyklopedychnyi kurs) [Theory of State and Law (Encyclopedic course)] : pidruchn. Kharkiv : Espada. 776 p. [in Ukr.].

15. Skrypniuk O. V. (2019) Prava liudyny i hromadyanyna: konstytuyuvannya ta praktyka yikh realizatsiyi [Human and civil rights: constitution and practice of their implementation]. *Pravova derzhava*, issue 30, pp. 562-567 [in Ukr.].

16. Shmotkin O. V. Prava osoby yak ob'iekt natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Individual rights as an object of national security of Ukraine]. URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12527/Shmotkin_Prava_osoby.pdf [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleh Nalyvaiko, Nataliya Bratishko. Human rights as an object of national security of Ukraine.

The article examines the concept of human rights, their meaning, the relationship with guarantees of observance and protection. The classification of types of human rights and freedoms is carried out. Guarantees of legality of restriction of rights are analyzed. The main aspects of human rights as a subject of national security of Ukraine are considered. Considering the problems of national security system management as a materialization of the regulatory strategy of this body, it is important to consider the role of law in this process. Law, as a regulator of public relations, is one of the effective tools, on the one hand, on the other - as a means of optimizing the functioning of the system of national security, in particular. It is determined that human rights are the main criterion for assessing the quality of statehood, the degree of its democracy, commitment to the legal basis, morality, universal values. Thus, human rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of the state. The issues of realization, protection and defense of human rights have become especially important in the context of modern negative factors, including military aggression in eastern Ukraine, economic crisis, quarantine restrictions, etc. It is concluded that human rights are closely linked to their security. According to the current UN classification, the satisfaction of citizens' rights should take place in the following areas of its security: economic security, health security, environmental, public, political, personal and food security. Today, human rights and freedoms are one of the most important objects of national security in Ukraine. By fixing real protection and guaranteeing the rights and freedoms of the individual in a particular community, human rights can act as a humanistic guideline for the development not only of the state as a whole, but also of the national security system formed in the country.

Keywords: *Constitution of Ukraine, human rights, national security of Ukraine, legal guarantees, human security.*

УДК 347.958

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-36-41

Олександра

НЕСТЕРЦОВА-СОБАКАРЬ[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УЧАСНИКИ ПРОЦЕСУ ТА ДОКАЗИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ГЕТЬМАНЩИНИ

Наведено результати дослідження особливостей статусу учасників процесу в цивільному судочинстві в українській козацькій державі, а також основні групи доказів, які використовувались в українських судах у відповідності до тогочасних джерел права, які містили процесуальні норми та використовувались судами. Зазначається, що внаслідок історичної політичної ситуації, що склалась в Гетьманщині, на її землях застосовувались джерела польського та литовського права (наприклад, Литовські статuti), акти гетьманської влади, російське законодавство, й традиційно тривалий час домінувало звичаєве право, козацьке звичаєве право. Розглядаються характерні риси цивільного процесу, що розпочинався за усним або письмовим зверненням, сторонами могли бути чоловіки з 18 р. та жінки з 14 р. У Гетьманщині існував інститут представництва сторони як захисника та адвоката, також представником сторони могли бути батьки або родичі.

Ключові слова: *цивільний процес, джерела права, Литовський статут, російське законодавство, присяга, представник сторони, свідчення свідків.*

Постановка проблеми. Українська національна правова система, цивільне та цивільне процесуальне право лише відносно нещодавно стали розвиватись у контексті західного цивілізаційного простору, тобто після отримання незалежності 1991 р., до цього перебуваючи протягом 70 років у соціалістичному радянському таборі із недемократичною тоталітарною

© Нестерцова-Собакарь О. В., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0712-4076>

aasobakar77@ukr.net

каральною системою. Однак не можна стверджувати, що наука цивільного процесуального права не може спиратись на вітчизняні історичні традиції, оскільки українці неодноразово творили власну державність. Такими прикладами, одними із найяскравіших, можна назвати Українську Народну Республіку, Українську Державу П. Скоропадського, Західноукраїнську Народну Республіку, законодавство яких, хоч і дані держави не довго існували, відповідало передовому європейському досвіду.

Якщо вдивлятись у більш давні часи, яскравим періодом вітчизняної історико-правової традиції можна назвати існування Гетьманщини, або української козацької держави. Перед тим, як вона була поглинута та інкорпорована до складу Російської імперії остаточно, а її автономія ліквідована, тут існували вітчизняні судові інституції, й цивільний судовий процес мав характерні риси та особливості. В умовах незалежності та свободи наукової думки, відсутності цензури й табу на деякі теми дослідження, висвітлення проблематики історії цивільного процесу на українських землях саме в умовах існування української козацької державності має значну актуальність; оскільки згодом більшість наших земель опинились у складі Російської імперії, а потім у складі СРСР, тому тут стали діяти цивільні процесуальні норми і традиції зазначених державних систем, а наукові дослідження проводяться із врахуванням відповідних інтересів або самодержавства, або радянської компартійної влади та комуністичної ідеології.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. До наукового доробку з проблематики дослідження аспектів особливостей учасників та доказів у цивільному судочинстві Гетьманщини, загальної проблематики історії цивільного процесу на українських землях здійснили внесок такі вітчизняні та закордонні дослідники: І. Бойко, О. Гетманцев, В. Горобець, Д. Курило, В. Месяц, Т. Остапенко, А. Пашук, М. Слабченко, Д. Слинько та ін.

Метою статті є аналіз особливостей учасників цивільного процесу, доказів, які використовувались у цивільному судочинстві Гетьманщини за тими джерелами права, що діяли в той час на українських землях.

Виклад основного матеріалу. Задля того, щоб збагнути заплутаність різноманітних джерел права, якими користувались суди за часів Гетьманщини, необхідно частково розкрити політичну ситуацію, в якій опинилась козацька державність в XVII ст. та XVIII ст. Протягом 1648–1654 рр. тривала Національна визвольна війна, яку очолив Б. Хмельницький, апогеєм якої стало утворення на відвоєваних у Речі Посполитої українських землях козацької гетьманської держави із республіканським устроєм, однак внаслідок Переяславської Ради 1654 р. та подальших міжнародних угод новостворена держава підпала під протекторат Московії у якості автономії. Уже із даного моменту влада Московії (називатись Російська імперія вона стала лише XVIII ст. при Петрі I на початку XVIII ст.) почала поступовий наступ на автономні права та привілеї, експансію культурну, економічну, адміністративну та правову. Наслідком такої експансії стала остаточно інкорпорація Гетьманщини до складу Російської імперії у 1780-х рр., коли на українські землі було поширено «звичайний» намісницько-губерніальний устрій імперії.

Факт перебування українських земель, на яких була утворена козацька держава, у складі Речі Посполитої, сприяв тому, що в судах у цивільному та кримінальному процесі судді користувались Литовським статутом. Внаслідок впливу та втручання у справи Гетьманщини росіян, тут, особливо із початку XVIII ст., стало активно поширюватись імперське законодавство (Соборне Уложення тощо). Окрім того, діяло звичаєве право, Магдебурзьке право в містах, акти гетьманської влади, церковне право, козацькі громади могли використовувати козацьке звичаєве право, в XVIII ст. відбувались кодифікації наявних тоді різноманітних актів, які також суди використовували під час судочинства. Ось в такій ситуації діяло цивільне судочинство в Гетьманщині. Ми розглянемо найбільш поширену практику, яка існувала в той час на українських землях у складі козацької держави. Звичаєве право, варто зауважити, діяло під час саме цивільних процесів і вплинуло на появу таких доказів, як «заклад», або «видавка», тобто задля підтвердження вагомості свідчень одна із сторін у разі програшу зобов'язувалась нанести шкоду своєму здоров'ю або вносила грошову заставу [4, с. 13].

Судова практика застосовувала звичаєве право при вирішенні цивільних справ, а тому в цей період набули поширення судові прецеденти, засновані на звичаях. Так, наприклад, за звичаєм у якості доказу розглядався „заклад” („видавка”), сутність якого полягала у тому, що в разі виникнення спору (конфлікту) між сторонами, одна із сторін, аби довести свою правоту, пропонувала у якості застави певну суму грошей або зобов'язувалась нанести шкоду своєму здоров'ю в разі, якщо програє справу. На підтвердження таких обіцянок запрошувались інші особи (свідки) [4, с. 13–14].

О. Гетьманцев хронологію існування Гетьманщини відносить у своїй періодизації історії становлення і розвитку українського цивільного процесуального права до третього періоду, який сягає другої половини XVII ст. – першої половини XX ст. Тобто від часів Переяславської Ради до падіння двох імперій, у складі яких перебували українські землі (Російська імперія та Австро-Угорщина). Така періодизація має обґрунтування, оскільки російське право вже активно поширювалось в козацькій державі, однак варто зауважити, що навіть після поширення наприкінці XVIII ст. російського імперського адміністративно-територіального устрою на Лівобережній Україні (землі Гетьманщини), ще до 1840-х років у судочинстві існували певні особливості й могли використовуватись, наприклад, Литовські статuti в якості джерел процесуального права [5, с. 85].

Якщо говорити про загальні риси цивільного процесу, особливо щодо сторін, які брали участь, а також особливості доказів, до часу активного втручання російського законодавства, судовий процес розпочинався за усним або письмовим зверненням. У зверненні вказувалась інформація про зміст спору, протилежну сторону та докази, які могли підтверджувати вимогу. Сторонами могли бути чоловіки із 18 р. та жінки з 14 р., існували обмеження щодо категорій осіб, які не мали змогу бути стороною конфлікту, а також категорії, від імені яких виступали обов'язково інші люди. За Литовським статутом суб'єктом процесу міг бути представник сторони. І такими представниками виступали батьки, родичі, адвокати (звісно, не в класичному значенні даного слова). Загалом, процес здійснювався на засадах змагальності, а сторони доводили сою правоту перед судом. У цивільному процесі існували й докази, а саме: показання свідків, зізнання сторони, письмові документи, речові докази, присяга. Щодо свідків також ставились вікові обмеження, до жінок та нехристиян [4, с. 14].

Одними із головних учасників процесу були процесуальні сторони, і сторона, яка виступала з вимогою в цивільному процесі, називалась по різному «повод», «поводова сторона», «актор», «чолобитник», «доноситель» та ін. Варто зауважити, що сторона, яка належала до вищого стану, мала деякі переваги та мала більшу довіру зі сторони судді. Процесуальна правоздатність за Литовським статутом, російським законодавством та джерелами магдебурзького права не поширювалась на невільників або позбавлених честі (за деякі злочини в якості покарання «позбавляли честі», тобто позбавляли деяких прав, у тому числі свідчити в суді або виступати стороною), підданих церквою анафемі, осіб, які були з якихось причин піддані вигнанню (називались баніти) [6, с. 111–112]. Процесуальною дієздатністю не володіли за Литовським статутом та магдебурзьким правом діти, марнотратники, хворі на психічні розлади, глухі, німі, жінки без чоловіка або опікуна. Недієздатними вважались неповнолітні особи, тобто чоловіки до 18 р. та жінки до 14 р.

Ще однією стороною процесу могли бути так звані співучасники; співучасть за тогочасними нормами виникала, коли на боці позивача чи відповідача (такі терміни, до речі, увійшли до обігу в судовій практиці вже у XVIII ст. [3]), або на боці обох, було декілька осіб. Співучасть здебільшого з'являлась у цивільних справах щодо права спільної власності на землю або майно. Заміна сторони відбувалась у випадках, якщо правонаступництва і вказування відповідачем на попередника. Існував й інститут представництва сторони. Їх в судових документах XVII ст. та XVIII ст. називали по-різному: прокуратор, патрон, адвокат, промотор, повірений та присяжний повірений (останні два використовувались згідно російської імперської практики). Здебільшого представники сторони залучались у випадках опікунства в інтересах підопічних та батьків в інтересах дітей [6, с. 112–113].

У Третньому Литовському статуті діяльність адвокатів здійснювалась згідно Розділу IV «Про суди і про суддів». В статті 55 вказувалось, що у справах, окрім деяких питань спадщини, сторона може вдатись до заступництва, й заступник або представник повинен сам відповідати та судитись, й представляти інтереси особисто в суді, а не через письмові документи тощо. У випадку, якщо заступник у всьому заміняв відповідача, то відповідач міг не брати участь в суді, а заступник або його представник судився й вирішував усі справи із позивачем. В статті написано, що всі листи, виписи, свідчення, докази, які позивач підготував по справі проти відповідача, має проти того заступника (представника) використати й пред'явити суду так, як і проти звинуваченого (відповідача), й «ім'я заступника як ім'я звинуваченого мають розуміти» [7, с. 161–162].

У свою чергу заступник (представник) не міг відкладати або переносити справу й повинен був сам відповідати й судитись до кінця справи. Згідно статті 56 потрібно було в канцелярії суду засвідчити, що з якихось причин одна із сторін переклала обов'язки на свого представника або заступника, або мати документальне засвідчення цього у місцевій самоврядній установі. Стаття 57 передбачав можливість надання заступника або представника інтересів стороні за рахунок держави. Такі гарантії на адвоката надавались вдовам та

сиротам, а також такі, хто не міг виступати стороною або найняти захисника «через убожество і недостатки» [7, с. 164]. Варто зауважити, що до захисників, які за рішенням суду відмовляються від захисту таких категорій, передбачались санкції. Статтею 58 передбачались умови, за якими особа не могла стати представником інтересів сторони: якщо особа виступає суддею або працює в судовій установі писарем або підсудком, також заборонялось бути представником інтересів представникам духовенства [7, с. 164–165].

Після посилення впливу російського імперського законодавства стала використовуватись відповідна практика щодо його представництва. Інститут судового представництва в Московії, а згодом Російської імперії, базувався на «Судебніках» 1487 та 1550 рр., основні норми згодом містились в Соборному уложенні 1649 р. (аналог Руської правди або Литовських статутів, власне, на основі багатьох в чому яких й розроблені були дані Уложення). Тут існував інститут повірених та представників, які з часом стали все більше відрізнятися, зважаючи на відокремлення цивільного процесу від кримінального. Після прийняття Петром I указу «Про форму суду 5 листопада 1723 р. представники стали не лише замінити сторону в суді, але й надавати правову допомогу під час судового процесу. Від Російської імперії пішла практика т. зв. «вуличної адвокатури», які надавали своєрідну юридичну консультацію, й такі особи називались «ябедниками» [2, с. 108; 8, с. 499].

В українських козацьких судах під доказами розумілись обставини, якими обґрунтовувались вимоги і заперечення сторін та на підставі яких формувалось переконання суддів про стосунки між сторонами. Позивач повинен був довести підстави позову, й відповідно відповідач завдяки доказам також наводив свої заперечення. У цивільних процесах іноді навіть накладали санкції на саме позивачів, які не могли навести достатньо обґрунтувань для свого позову. Наприклад, А. Пашук наводить такі історичні відомості: «Мешканці села Бистрика в 1722 році подали «супліку» на пана Олександра Маковського..., які безправно заволоділи землями і сіножатями села. Маковські знайшли підтримку з боку генеральної* військової канцелярії, а тоді генеральний військовий суд... вважаючи позов недоведеним, велів «их неправедних челобитчиков на пострах другим до турми отдати» [6, с. 113–114]. Хоча можна досить скептично ставитись до факту програшу звичайних селян проти представника привілейованих верств населення, особливо в питаннях нерухомості.

Серед тогочасних процесуальних норм виділяється ряд доказів, з яких одним з найголовніших є, власне, пояснення сторін, яке підкріплювалось присягою. Серед доказів поставали зізнання свідків. Логічні аргументи як свідчення сторін наводились у змагальному процесі, й перевага надавалась представникам вищого статусу в суспільстві, наприклад, у справах козак проти селянина або шляхтич проти селянина, перевага надавалась відповідно козаку та шляхтичу (нагадаємо, що не дивлячись на республіканський демократичний устрій, де усі верстви населення були вільними, все ж існували феодальні привілеї тих самих українських та польських шляхтичів, які вчасно обрали сторону та підтримували козаків під час Визвольної війни, чим зберегли власні привілеї та маєтності). З часом, особливо у XVIII ст., докази у вигляді свідчень сторін перестали бути лише в усній формі, усі свідчення повинні були надавати у письмовій формі, у випадку не надання таких доказів, інша сторона звільнялась від обов'язку наводити контраргументи [6, с. 114].

Одним із головних доказів були свідчення свідків. Свідки поділялись на дві категорії, а саме: на звичайних та офіційних. Офіційними свідками виступали особи, що перебували на державній службі – «возний» і «розшукувач» [1, с. 111]. За Литовським статутом 1588 р., статтею 76, свідками допускались лише християни із хорошою репутацією, які не знаходились під підозрою, й перед тим, як свідчити, суд «має їм нагадати і зауважити, щоб пам'ятали про Господа Бога, про справедливість його і про поштивість свою» [7, с. 177].

Враховуючи набожність та силу впливу релігії на свідомість людей, це було суттєвою мотивацією свідчити правдиво. Згідно статті 77 визначалось, що доказами та їх спростуванням мають бути свідчення свідків або письмові докази, а найбільшої вагомості мали такі докази і спростування через присягу. Статтею 78 висувались умови, за якими особа не мала змоги свідчити: особи, звинувачені за вчинення злочину, слуги та піддані за свого феодала, божевільні, відлучені від церкви [7, с. 177].

Суттєвим доказом виступала присяга, згідно статті 81, якщо сторона могла доказати правоту, якщо знайшла трьох свідків, однак за відсутності третього, сама особа свідчила під присягою й таким чином виграла справу (однак, це не діяло, якщо процес йшов про земельну нерухомість). Відмова від присяги вважалась згідно статті рівнозначно програшу [7, с. 178]. Статтею 82 письмовими доказами вважались записи на масти й інші записи та заяви і свідчення з канцелярських книг, судових, земських, монастирських, із печатками й підписами.

Висновки. Отже, за часів Гетьманщини суди в питаннях процесу користувались широким спектром різноманітних джерел, а саме Литовськими статутами, польськими актами, актами гетьманської влади, кодифікаціями наявних усіх актів, якими користуються судові установи, російським законодавством, магдебурзьким правом. У цивільному процесі існували привілеї та переваги у відповідності до правового статусу особи, а саме факт приналежності до вищої верстви населення. У питаннях правоздатності існували особливості у вигляді позбавлення такого права осіб, відлучених від церкви, позбавлених честі; процесуальною дієздатністю не володіли неповнолітні та жінки та деякі інші категорії, які страждали на психічні розлади або вади слуху. Існував в Україні й інститут адвоката або представництва інтересів сторони в суді, коли замість однієї зі сторін представник змагався з протилежною стороною. Існували й особливості в системі доказів: досить важливим та специфічним доказом була релігійна присяга, яка могла стати вирішальним аргументом задля перемоги у справі.

Список використаних джерел

1. Бойко І. Й. Держава і право Гетьманщини : навч. посібник. Львів : Світ, 2000. 120 с.
2. Виссаров В. А. Проблемы периодизации истории адвокатуры в России. *Вестник Российского университета кооперации*. 2018. № 2 (32). С.106–110.
3. Гамбург Л. С. Козацькі суди та порядок розгляду справ у судово-адміністративних органах Гетьманщини. *Енциклопедія історії України*: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (гол.) та ін. Київ : Наук. думка, 2007. 528 с. : іл.. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Kozacki_sudy.
4. Гетманцев О. В. Особливості судоустрою і цивільного судочинства в період Гетьманщини (середина XVII ст.). *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. Вип. 525. : Правознавство. С. 12–16.
5. Гетманцев О. В. Формування та розвиток цивільного процесуального законодавства в Україні: питання історичної періодизації. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 644. : Правознавство. С. 82–87.
6. Пашук А. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII-XVIII ст. (1648-1782). Львів : Видавництво Львівського університету, 1967. 180 с.
7. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х т. Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року : У 2-х кн. Кн. 2 ; за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юрид. літ-ра, 2004. 568.
8. Швець Р. Ю. Адвокатура на українських землях у складі Російської імперії. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 498–501.

Надійшла до редакції 31.05.2021

References

1. Boyko I. Yo. (2000) Derzhava i pravo Het'manshchyny [State and law of the Hetmanate]: navch. posibnyk. L'viv : Svit. 120 p. [in Ukr.].
2. Vissarov V. A. (2018) Problemy periodizatsyi istorii advokatury v Rossii [Problems of periodization of the history of advocacy in Russia]. *Vestnik Rossiyskogo universiteta kooperatsyi*, no 2 (32), pp.106–110 [in Russ.].
3. Hamburh L. S. (2007) Kozats'ki sudy ta poryadok roz'hlyadu sprav u sudovo-administratyvnykh orhanakh Het'manshchyny [Cossack courts and the procedure for consideration of cases in the judicial-administrative bodies of the Hetmanate]. *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny*: T. 4: Ka-Kom / Redkol.: V. A. Smoliy (hol.) ta in. Kyiv : Nauk. dumka. 528 p. : il.. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Kozacki_sudy [in Ukr.].
4. Hetmantsev O. V. (2010) Osoblyvosti sudoustroyu i tsyvil'noho sudochynstva v period Het'manshchyny (seredyna XVII st.) [Features of the judiciary and civil proceedings in the Hetmanate (mid-XVII century.)]. *Naukovyy visnyk Chernivets'koho universytetu*, issue 525. : Pravoznavstvo, pp. 12–16 [in Ukr.].
5. Hetmantsev O. V. (2013) Formuvannya ta rozvytok tsyvil'noho protsesual'noho zakonodavstva v Ukrayini: pytannya istorychnoyi periodyzatsiyi [Formation and development of civil procedural legislation in Ukraine: issues of historical periodization]. *Naukovyy visnyk Chernivets'koho universytetu*, issue 644 : Pravoznavstvo, pp. 82–87 [in Ukr.].
6. Pashuk A. (1967) Sud i sudochynstvo na Livoberezhniy Ukraini v XVII-XVIII st. (1648-1782) [Formation and development of civil procedural legislation in Ukraine: issues of historical periodization]. L'viv : Vydavnytstvo L'vivs'koho universytetu. 180 p. [in Ukr.].
7. Statuty Velykoho knyazivstva Lytovs'koho [Statutes of the Grand Duchy of Lithuania]: U 3-kh t. Tom III. Statut Velykoho knyazivstva Lytovs'koho 1588 roku : U 2-kh kn. Kn. 2 ; za red. S. Kivalova, P. Muzychenka, A. Pan'kova. Odessa : Yuryd. lit-ra, 2004. 568 p. [in Ukr.].

8. Shvets' R. Yu. (2019) Advokatura na ukrayins'kykh zemlyakh u skladi Rosiys'koyi imperiyi. *Porivnyal'no-analitychne pravo*, no 6, pp. 498–501 [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandra Nestertsova-Sobakar. Participants in the procedure and evidence in the civil judicial proceedings. The study deals with the peculiarities of the status of participants in civil proceedings in the Ukrainian Cossack state, as well as the main groups of evidence used in Ukrainian courts in accordance with contemporary sources of law, which contained procedural rules and were used by courts. It is noted that due to the historical political situation in the Hetmanate, sources of Polish and Lithuanian law (for example, Lithuanian statutes), hetman's powers, Russian law were used on its lands, and traditionally for a long time customary law, Cossack customary law. Characteristic features of the civil process, which began orally or in writing, were considered.

The parties could be men from 18 and women from 14. In the Hetmanate there was an institution of representation of the party as a defender and lawyer, as well as parents or relatives. It is stated that procedural legal capacity did not extend to slaves, persons deprived of honor, excommunicated, exiles, and procedural legal capacity was not possessed by children, mentally ill, deaf or dumb, women who did not have a husband or guardian, and minors (men up to 18 years and women up to 14 years).

The norms of the Lithuanian Statute of 1588 concerning the status of the party's representative, his role in the process, the grounds on which a person could not become a party's representative (court employee, clergyman's representative) are revealed. The main groups of evidence are covered, namely the personal testimony of the parties (in which the testimony of a person who had a higher legal status than the other party in court was considered more reliable), the testimony of witnesses, the conditions under which a person cannot be a witness, categories of witnesses ordinary and official), features of the use of religious oath as evidence, the involvement of written documents.

Keywords: *civil proceedings, sources of law, Lithuanian statute, Russian legislation, oath, party representative, witness testimony.*

УДК 340

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-41-46

Андрій РИБАЛКІН[©]
кандидат юридичних наук,
доцент

Марія ТАРАНІНА[©]
студентка

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Досліджено політичну корупцію як одну з найбільших загроз національній безпеці України. Досліджено сучасний стан корумпованості нашої держави відповідно до статистичних показників міжнародних незалежних організацій. Визначено детермінанти політичної корупції, зокрема: безпосередньо політичні, правові та управлінські. Проаналізовано нормативно-правові акти у сфері запобігання і протидії корупції в Україні. Визначено суб'єктів протидії корупції у нашій державі. На основі виконаного аналізу запропоновано додати до переліку уповноважених суб'єктів інститути громадянського суспільства для підвищення довіри населення до органів публічної влади, а також для постійного контролю й нагляду.

Ключові слова: *корупція, національна безпека, Конституція, права та свободи, політика.*

Постановка проблеми. Питання політичної корупції як загрози національній безпеці є одним з найбільш актуальних та проблемних в Україні. Загалом політична система є прикладом динамічної, багатокomпонентної моделі. В ній виникають і функціонують різноманітні інститути, які мають більш чи менш важливе значення для держави та особи, можуть здійснювати стабілізаційну або, навпаки, руйнівну дію. Прикладом останньої є деструктивний інститут політичної корупції, який увиразнює політичний процес і водночас характеризує

© Рибалкін А. О., 2021
kafedra_zpd@ukr.net

© Тараніна М. В., 2021
jurf@dduvs.in.ua

більшою чи меншою мірою будь-яку сучасну державу. Ефективна протидія політичній корупції потребує адекватної державної стратегії, підкріпленої відповідною тактикою, дієвими за конкретних умов технологіями. Для конструювання такої стратегії протидії корупційним проявам у політиці потрібні всебічне наукове осмислення, аналіз сутності та особливостей прояву політичної корупції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблему запобігання та протидії корупції аналізують вчені в різних галузях науки, у тому числі: правознавці, політологи, соціологи, психологи, державні управлінці та ін. Зокрема, проблеми запобігання та подолання корупції аналізують: Л. Багрій-Шахматов, О. Банчук, І. Бачинський, В. Белік, В. Берзнер, О. Кальман, М. Камлик, С. Клімова, І. Козьяков, О. Костенко, В. Кузьменко, О. Куриленко, В. Литвиненко, О. Лук'янов, О. Маркеева, М. Мельник, О. Михайльченко, Є. Невмержицький, А. Новак, Ю. Рубинський, О. Рябченко, А. Савенков, С. Серьогін, О. Сінчук, Л. Ситник, Є. Скулиш, В. Соловійов, А. Суббот, В. Трепак, Т. Ульбашев, М. Фоміна, М. Хавронюк, Н. Ченшова, О. Юрченко, С. Яковенко, М. Ярошенко, І. Яцків та ін. Однак сьогодні відсутній системний аналіз проблем запобігання політичній корупції в Україні як основи формування політики безпеки.

Мета статті: здійснити комплексний аналіз політичної корупції як загрози національній безпеці України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» сьогодні основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві з-поміж інших є поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу й політики, організованої злочинної діяльності [12]. Упродовж останніх років тема політичної корупції в Україні набула особливої актуальності. Масштаб поширення цього явища в політичних і владних інститутах дає змогу характеризувати політичну корупцію як невід'ємну деструктивну складову їх діяльності.

Згідно з результатами, які були висвітлені Transparency International Ukraine, було зазначено, що у 2020 році Україна посідала 117-те місце поміж 180 інших країн за індексом сприймання корупції. Україна було піднялася на 3 бали більше і одержала 33 бали зі 100 можливих. У рейтингу Україна знаходилася на рівні таких країн, як: Непал, Єгипет і Замбія. Відповідно до даних Transparency International, ситуація 2020 року була краще, ніж у 2019 році. Тоді наша держава посідала та поділяла 26-129-те місце з такими країнами: Джібуті, Азербайджан і Киргизстан. Лідерами 2020 року згідно з Індексом були: Данія і Нова Зеландія, ці країни взяли аж по 88 балів. Наприкінці списку все ж таки залишалися Сомалі (12), Південний Судан (12) і Сирія (14) [1].

Ускладнений характер питання забезпечення безпеки виявляється в різних за змістом понятійних категоріях, розроблення яких вбачає як диференційований, так і інтегральний підходи на основі використання комплексних даних таких галузей, як: філософія, право, історія, соціологія та інших галузей наукового знання як теоретико-методологічної основи пізнання [2, с. 12]. Взагалі безпеку можна визначити як найбільш важливе соціальне благо, що відповідає інтересам та бажанням людей і є однією із найбільш необхідних умов функціонування суспільства загалом [4].

Юридично формалізованим проявом безпеки особистості є право особи на безпеку, що варто розуміти як правову можливість особистості як суб'єкта права зберегти свій стан безпечної життєдіяльності у вигляді забезпечених і охоронюваних державою вимог на самостійну реалізацію нею своїх життєво важливих потреб та інтересів будь-якого характеру [6, с. 8].

Звернувшись до такої дефініції, як політична корупція, варто зазначити, що сьогодні у багатьох демократичних, правових та соціальних державах провадиться активна державна політика для боротьби з корупцією, у тому числі з політичною. Поширення корупційних дій у системі органів публічної влади свідчить про незабезпечення в діяльності цих органів принципів верховенства права, прозорості, відкритості та доброчесності.

Рівень і масштаби корупції в Україні, ефективність протидії корупційним процесам великою мірою залежать від доброчесності виборних посадових осіб, демократичності політичної системи загалом і виборчого процесу зокрема. Останні виборчі кампанії в Україні свідчать, що грубі порушення демократичних принципів волевиявлення (втручання влади у виборчий процес, підкуп виборців, незаконні судові рішення) призвели до того, що здебільшого виборні посади обіймають особи, які не відповідають стандартам доброчесності [11]. У подальшому діяльність виборних посадових осіб також супроводжується корупційною поведінкою, найпоширенішими проявами якої є: конфлікт інтересів у діяльності виборних осіб, насамперед суміщення депутатської роботи, політичної діяльності з підприємницькою діяльністю та роботою в органах виконавчої влади, що заборонено законом; підкуп виборних осіб,

здійснення тиску на них або на бізнес, до якого мають стосунок депутати, з метою ухвалення певних рішень або переходу до іншої депутатської фракції (групи); незаконне лобювання інтересів окремих осіб чи бізнес-структур тощо.

Політичною корупцією є використання особою, що обіймає державну посаду, довірених йому державно-владних повноважень і прав, службового становища та статусу в системі державної влади, статусу органу державної влади, який він представляє, з метою протиправного отримання особистої та (або) групової, в тому числі і на користь третіх осіб, політичної вигоди (політичного збагачення) [10, с. 195]. Основний зміст політичної корупції – це корумповані форми реалізації динамічної політики, зловживання владою, лобювання вигідних для корпоративних груп політичних й економічних рішень, політичний патронаж, підкуп тощо. Змістом також є сукупність різних за змістом і ступенем суспільної небезпеки протиправних діянь, які здійснюються для досягнення політичних цілей, суттєво впливають на формування та функціонування органів влади й управління, прийняття і реалізацію ними політичних рішень, спотворюючи при цьому політичний та економічний курс держави.

До суб'єктів забезпечення безпеки держави в системі запобігання та боротьби з корупцією треба віднести такі: органи прокуратури, у тому числі Спеціалізована антикорупційна прокуратура; органи Національної поліції України; Національне антикорупційне бюро України; Національне агентство з питань запобігання корупції; Державне бюро розслідувань; Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів; Вищий антикорупційний суд. Діяльність зазначених суб'єктів спрямована на ефективне запобігання та протидію різним проявам корупції у нашій державі.

До інших суб'єктів, які забезпечують протидію корупції, можна віднести такі: представники громадських об'єднань, наукових установ, навчальних закладів, експерти відповідної кваліфікації, інші особи, які входять до складу конкурсних комісій, громадських рад, рад громадського контролю, що утворені при державних органах та беруть участь у підготовці рішень із кадрових питань, підготовці, моніторингу, оцінці виконання антикорупційних програм [3, с. 126]. Держава з боку посадових осіб отримала можливість здійснювати додатковий фінансовий контроль (незважаючи на обов'язкову перевірку державними фіскальними органами, яку ніхто не скасовував) та фінансовий тиск на громадських активістів і громадські організації, які борються з корупцією в органах цієї ж влади.

Досліджуючи політичну корупцію як загрозу національній безпеці, варто визначити основні політичні детермінанти, які сприяють розвитку цього небезпечного, деструктивного явища в Україні. До основних причин можна віднести такі: політико-правові, до яких відносять несприятливі характеристики політичної та управлінської еліти, політичну нестабільність, недосконалість механізмів взаємовідносин органів державної влади з політичними партіями, відсутність стійких традицій демократії, недоліки регулювання державою фінансування політичних партій, обмеження суспільно-політичних свобод, надмірну політичну децентралізацію; правові (нерозвиненість антикорупційного законодавства, прогалини в правовому регулюванні суспільних відносин, суперечності між положеннями різних нормативно-правових актів, нечіткість або незрозумілість лінгвістичних формулювань правових норм, винятки із загальних прав та процедур, заплутаність та розпорошеність правового регулювання тощо) [13, с. 92]; управлінські, до яких належать: слабка дієвість державного контролю, структурно-функціональні недоліки системи державних органів, непрозорість їх діяльності, невпорядкованість загальної адміністративної процедури, нерозвиненість адміністративного судочинства, відсутність належного організаційного забезпечення антикорупційної діяльності, недоліки надання адміністративних послуг тощо.

У межах дослідження варто зазначити нормативно-правову основу протидії корупції в Україні. Загалом до системи антикорупційного законодавства належать кодифіковані та некодифіковані нормативно-правові акти: Кримінальний кодекс України, Кримінально-процесуальний кодекс України; Закони України «Про запобігання корупції», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про звернення громадян», «Про доступ до публічної інформації», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18 квітня 2013 року №221-VII (зміни до ст. 354, 368, 369, 370 КК України); «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики»; «Про Національне антикорупційне бюро України», Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII тощо. До того ж до зазначеної системи входять підзаконні нор-

мативно-правові акти, зокрема: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 червня 2000 р. № 950 «Про затвердження Порядку проведення службового розслідування стосовно осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» тощо.

Важливо наголосити, що забезпечення національної безпеки є багаторівневою, внутрішньо узгодженою системою, яка спрямована на охорону і захист відповідних об'єктів: людини, суспільства і держави. Однак саме політична корупція та корупція в органах публічної влади є одним з найбільш небезпечних видів, оскільки спричиняє невіру народу на фінансову доброчесність високопосадових осіб, непрозорий бюджетний менеджмент, корумпованість системи державних закупівель – все це найактуальніші проблеми, що потребують негайного вирішення.

Висновки. Політичні потрясіння, поглиблення прірви в соціальному розшаруванні суспільства, криміналізація всіх сфер суспільного життя, вияви регіонального сепаратизму, конфесійне та інше протистояння – це не повний перелік наслідків саме політичної корупції в Україні. Наявність зазначених вище негативних явищ свідчить про низьку ефективність правового регулювання суспільних відносин, внутрішні загрози як людині (громадянину), суспільству та державі, так і загрози деградації правової системи держави. Зазначене – це наслідки наявної політичної корупції в Україні, вияв того, що правова система України не відповідає новим вимогам суспільства. Це також наслідки переформатування правової системи України відповідно до інтересів окремих олігархічних кланів з метою отримання влади, протистояння між якими постійно загострюється. Правова система для них є тим механізмом, за допомогою якого вони прагнуть виконати власні завдання – завоювати владу, утримувати її та за її допомогою нарощувати капітал.

Отже, політична корупція як феномен чинить найнебезпечніший вплив саме на функціонування правової системи в Україні. Її суб'єкти прагнуть змінити законодавство для задоволення власних інтересів. За таких умов правова система не виконує свого призначення – бути чітко визначеним, справедливим регулятором суспільних відносин, гарантувати безпечне існування людини, суспільства та держави.

Список використаних джерел

1. Global Corruption Report. Transparency International. URL : <http://www.transparency.org/publications/gcr/gcr>.
2. Абрамов В. В. Дефиниция «безопасность» в гражданском праве и законодательстве. Пермь, 2011. URL : <http://www.jurvestnik.psu.ru/index.php/ru/vypusk4142011/17-2010-12-01-13-31-58/-4-14-2011/259-7-definicziya-lbezopasnostr-v-grazhdanskom-prave-i-zakonodatelstve>.
3. Бондар Г. Л. Корупційні загрози національній безпеці та демократії в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Державне управління*. 2019. № 1. С. 123–131.
4. Васильев А. И. Система национальной безопасности Российской Федерации (конституционно-правовой анализ) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук :12.00.02 / Санкт-Петербург. ун-т МВД России. Санкт-Петербург, 1999. 34 с.
5. Гошовська В. А. Політична корупція як об'єкт наукового дослідження. 2017. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znprnadu_2017_2_15.
6. Колоткина О. А. Право личности на безопасность: понятие и механизмы обеспечения в РФ: теоретико-правовое исследование : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Саратов. гос. ун-т. Саратов, 2009. 26 с.
7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96. (зі змінами і допов.) *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.
8. Мельник М. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії. 2009. № 7. С. 67–72.
9. Миронова Н. Коррупция в Украине. URL : https://laws.studio/grajdanskoe-obschestvo_1354/pravovaya-bezopasnost-smysl-soderzhanie-75985.html.
10. Нисневич Ю. А. Политическая коррупция: определение, формы проявления, механизм и ресурсы. Москва: Де Ново, 2012. 260 с.
11. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1699-11 (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 46. Ст. 2047.
12. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 черв. 1993 р. № 964 (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
13. Пархоменко-Куцевіл О. Формування політики державної безпеки України в контексті запобігання та протидії корупції. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2019. Вип. 1 (40). С. 90–95.

Надійшла до редакції 08.06.2021

References

1. Global Corruption Report. Transparency International. URL : <http://www.transparency.org/publications/gcr/gcr>.
2. Abramov V. V. Defynitysia «bezopasnost» v hrazhdanskom prave v zakonodatelstve [The definition

of «security» in civil law and legislation]. Perm, 2011. URL : <http://www.jurvestnik.psu.ru/index.php/ru/vypusk4142011/17-2010-12-01-13-31-58/-4-14-2011/259-7-definicziya-lbezopasnostr-v-grazhdanskom-prave-i-zakonodatelstve> [in Russ.].

3. Bondar H. L. (2019) Koruptsiini zahrozy natsionalnii bezpetsi ta demokracji v Ukraini [Corrupt the national security and democracy in Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia : Derzhavne upravlinnya*, no 1, pp. 123-131 [in Ukr.].

4. Vasilyev A. I. (1999) Sistema natsyonalnoy bezopasnosti Rossiskoy Federatsyi (konstytutsyonno-pravovoy analiz) [The system of national security of the Russian Federation (constitutional and legal analysis)] : avtoref. dys. ... d-ra yurid. nauk : 12.00.02 / Sankt-Peterburg. un-t MVD Rossii. Sankt-Peterburg, 1999. 34 p. [in Russ.].

5. Hoshovska V. A. (2017) Politychna koruptsiia yak ob'ekt naukovoho doslidzhennia [Political corruption yak object of scientific dosage]. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadu_2017_2_15 [in Ukr.].

6. Kolotkyna O. A. (2009) Pravo lichnosti na bezopasnost: ponyatiye i mekhanizmy obespecheniya v RF: teoretiko-pravovoye issledovaniye [The right of the individual to security: the concept and mechanisms of ensuring in the Russian Federation: theoretical and legal research] : avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.01 / Saratov. gos. un-t. Saratov. 26 p. [in Russ.].

7. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96. (zi zminamy i dopov.) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2019, no 38, art.160 [in Ukr.].

8. Melnyk M. (2009) Politychna koruptsiya: sutnist, chynnyky, zasoby protydyiyi [Political corruption: essence, factors, means of counteraction]. no 7, pp. 67-72 [in Ukr.].

9. Mironova N. Korruptsiya v Ukraine [Corruption in Ukraine]. URL : https://laws.studio/grajdanskoe-obschestvo_1354/pravovaya-bezopasnost-smyisl-soderzhanie-75985.html [in Russ.].

10. Nysnevych Yu. (2012) A. Politycheskaia koruptsiya: opredeleniye, formi proiavlenniya, mekhanizmy y resursy [Political corruption: definition, forms of manifestation, mechanism and resources]. Moskva : De Novo, 260 p. [in Russ.].

11. Pro zasady derzhavnoyi antykoruptsiynoyi polityky v Ukraini (Antykoruptsiyna stratehiya) na 2014-2017 roky [On the ambush of the state anti-corruption policy in Ukraine (Anti-corruption strategy) for 2014-2017] : Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 r. № 1699-11 (zi zminamy i dopov.). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2014, no 46, art. 2047 [in Ukr.].

12. Pro osnovy natsionalnoyi bezpeky Ukrainy [On fundamentals of the national security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 19 cherv. 1993 r. № 964 (zi zminamy i dopov.). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15> [in Ukr.].

13. Parkhomenko-Kutsevil O. (2019) Formuvannia polityky derzhavnoi bezpeky Ukrainy v konteksti zapobihannia ta protydyii koruptsii [Formation of the policy of the state security of Ukraine in the context of the failure and anti-corruption]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, issue 1, pp. 90-95 [in Ukr.].

ABSTRACT

Andriy Rybalkin, Mariya Taranina. Political corruption as a threat to ukrainian national security.

The article examines political corruption as one of the biggest threats to Ukraine's national security.

The current state of corruption in our country in accordance with the statistical indicators of international independent organizations has been studied. The determinants of political corruption have been identified, in particular: direct political, legal and managerial. Regulations in the field of preventing and combating corruption in Ukraine are analyzed. The subjects of anti-corruption in our state have been identified. Based on the analysis, it is proposed to add civil society institutions to the list of authorized entities to increase public confidence in public authorities, as well as for constant control and supervision. It is determined that the level and scale of corruption in Ukraine, the effectiveness of combating corruption processes largely depend on the integrity of elected officials, the democracy of the political system in general and the electoral process in particular. Recent election campaigns in Ukraine show that gross violations of democratic principles of expression of will (government interference in the election process, voter bribery, illegal court decisions) have led to the fact that most elected positions are held by persons who do not meet integrity standards. It is stated that the main content of political corruption is corrupt forms of dynamic policy implementation, abuse of power, lobbying for political and economic decisions beneficial for corporate groups, political patronage, bribery, etc. The content is also a set of different in content and degree of public danger of illegal acts committed to achieve political goals, significantly affect the formation and functioning of government and administration, their adoption and implementation of political decisions, distorting the political and economic course of the state. It is concluded that political upheavals, deepening the gap in the social stratification of society, criminalization of all spheres of public life, manifestations of regional separatism, confessional and other confrontation - this is not a complete list of consequences of political corruption in Ukraine. The presence of the above negative phenomena indicates the low efficiency of legal regulation of social relations, internal threats to both man (citizen), society and the state, and the threat of degradation of the legal system of the state. This is a consequence of the existing political corruption in Ukraine, a manifestation of the fact that the legal system of Ukraine does not meet the new requirements of society.

Keywords: corruption, national security, Constitution, rights and freedoms, politics.

УДК 342.8/573
DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-46-50

Лілія СЕРДЮК®

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

**ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТЬ «ЮРИДИЧНІ
ГАРАНТІЇ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ»
ТА «ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ
НА УЧАСТЬ У ВСЕУКРАЇНСЬКОМУ ТА МІСЦЕВОМУ
РЕФЕРЕНДУМІ» У СУЧАСНІЙ
ДОКТРИНІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА**

Предметом наукового аналізу стали відображені в сучасній правничій науці судження вчених про такі складові конституційно-правового статусу людини і громадянина, як гарантії прав і свобод людини, юридичні гарантії прав людини, гарантії всеукраїнського референдуму, гарантії референтного процесу та механізм здійснення народовладдя. На основі цього обґрунтовано та сформульовано авторські дефініції понять «юридичні гарантії виборчих прав громадян України» та «юридичні гарантії права громадян України на участь у всеукраїнському та місцевому референдумі».

Ключові слова: гарантії прав і свобод людини, юридичні гарантії прав людини, гарантії всеукраїнського референдуму, гарантії референтного процесу, механізм здійснення народовладдя, юридичні гарантії виборчих прав громадян України, юридичні гарантії права громадян України на участь у всеукраїнському та місцевому референдумі.

Постановка проблеми. Важливим завданням науки конституційного права є уточнення її понятійного ряду. Однією зі складових цього процесу є категорії «юридичні гарантії виборчих прав громадян України» та «юридичні гарантії права громадян України на участь у всеукраїнському та місцевому референдумі», розкриття змісту яких дозволить отримати найбільш повне уявлення про досліджувані явища правової дійсності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання змістовної наповненості понять «юридичні гарантії виборчих прав громадян України» та «юридичні гарантії права громадян України на участь у всеукраїнському та місцевому референдумі» – не нове для доктрини конституційного права. Воно знайшло своє відображення у численних наукових працях і навчальних виданнях, присвячених конституційно-правовому статусу людини і громадянина.

На особливу увагу в контексті теми дослідження заслуговують наукові праці таких вітчизняних правників, як Г. Мурашина, В. Погорілко, О. Тодика та В. Федоренко.

Метою цієї статті є обґрунтування авторських концептів «юридичні гарантії виборчих прав громадян України» та «юридичні гарантії права громадян України на участь у всеукраїнському та місцевому референдумі».

Досягнення визначеної дослідницької мети зумовило необхідність використання такого теоретичного інструментарію:

- 1) діалектичного методу пізнання, що ґрунтується на ідеї взаємозв'язку та розвитку досліджуваних явищ з іншими державно-правовими феноменами, як-от: політичні права громадян України, конституційно-правові норми та конституційно-правові відносини;
- 2) формально-логічних методів аналізу та синтезу, гносеологічні можливості яких дозволяють виокремити суттєві ознаки понять, а також сформулювати їх (понять) дефініції;
- 3) спеціально-юридичного та герменевтичного методів пізнання, що дозволяють розкрити зміст приписів конституційного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Важливе методологічне значення в плані пізнання обраного предмета дослідження мають конституційно-правові приписи, закріплені в ст. 1 та ч. 2 ст. 3 Основного Закону Української держави. Зміст першого зводиться до визнання України суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою [1]. У наведеній юридичній конструкції важливими І. Сердюк вважає дві взаємопов'язані між

© Сердюк Л. М., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1732-8737>

liliyadp255@gmail.com

собою сутнісні складові (їх іще називають принципи) Української держави, а саме: демократична держава і правова держава. Зміст принципу демократичної держави, на думку правника, виявляється в таких найважливіших аспектах: 1) визнанні Українського народу носієм суверенітету й єдиним джерелом влади, включно з установчою; 2) реальній можливості формування громадянами представницьких органів публічної влади шляхом виборів; 3) гарантованій можливості вирішення громадянами найважливіших питань загальнодержавного та місцевого значення шляхом референдумів; 4) дотриманні прав людини у процесі здійснення законодавчо визначених повноважень органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами [5, с. 114-115].

Принцип правової держави, як стверджує вчений, означає: 1) панування права (тобто, верховенство права, а не закону) в усіх сферах суспільного життя, включно з політичною; 2) визнання суб'єктом правотворчості Українського народу; 3) пріоритетність виконання державою обов'язку з утвердження та забезпечення прав і свобод людини, що знаходить свій вияв як у їх визнанні та законодавчому закріпленні, так і створенні дієвих механізмів їх реалізації, охорони та захисту; 4) утвердженні верховенства Конституції України як правового акта найвищої юридичної сили [5, с. 115].

Другий припис визначає характер взаємовідносин людини і де-юре України як демократичної і правової держави. Згідно з уміщеними у вищезгаданій статті нормативно-правового акта деонтичними судженнями загального характеру «Права і свободи людини, а також їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1].

Аналіз вищенаведених суджень про правову державу в аспекті предмета дослідження є свідченням того, що цьому явищу державно-правової дійсності іманентна така риса, як визнання та гарантування основних прав і свобод людини. Тобто, держава має створювати такі умови і вживати таких заходів, які забезпечують переведення потенційних можливостей людини і громадянина у реальність. Саме ці явища в теорії прав людини розглядають як механізм забезпечення прав людини або гарантії прав людини.

Під гарантіями прав і свобод людини розуміють такі явища, які сприяють здійсненню прав і свобод людини, забезпечують їх охорону та захист [1, с. 12]. Наведене теоретичне положення щодо гарантії прав і свобод людини хоча й дає уявлення про їх призначення, проте є надто абстрактним у частині змісту цього феномену, а отже, потребує своєї конкретизації.

Необхідний ступінь такої конкретизації містить дефініція досліджуваної категорії, сформульована Г. Христовою. Правник під гарантіями прав людини розуміє систему загальних і спеціально-юридичних засобів та інститутів, спрямованих на сприяння реалізації прав людини, а також забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень [7, с. 53].

Ми підтримуємо позицію дослідниці щодо змісту поняття юридичних гарантії прав людини, проте вважаємо, що вона потребує певного уточнення в частині включення до обсягу цієї категорії інститутів, а також їх спрямованості як такої. Потреба в уточненні вищенаведеного теоретичного положення зумовлена, по-перше, багатозначністю слова «інститут» як самостійного терміна або ж складової словосполучення, зміна смислового навантаження якого прямо залежить від контексту (наприклад, інститут права є структурним елементом системи права і може розглядатися як юридичний засіб; натомість різноманітні суб'єкти права (наприклад, органи публічної влади, їх посадові і службові особи за жодних обставин не можуть визнаватися юридичними засобами. І справа тут не стільки в правильності граматичної конструкції, скільки в морально-етичному та філософському аспектах: ідеологія правового державного устрою визнає суб'єкта права ціллю, а не засобом її досягнення); по-друге, різні соціальні та державні інститути, як такі (у значенні суб'єктів права), не мають спрямованості, адже остання властива їх діяльності. Тому коректніше говорити не про інститути як складову юридичних гарантії прав людини, а про діяльність цих інститутів, заходи, що ними вживаються.

Огляд доктринальних джерел і навчальної літератури, присвяченої юридичним гарантіям права громадян України на участь у референдумах, свідчить про те, що вчені використовують різні терміно-поняття, що відображають досліджуване явище державно-правової дійсності. Так зокрема, В. Погорілко та В. Федоренко – автори монографії «Референдуми в Україні: історія та сучасність» – окремий її підрозділ присвятили гарантіям всеукраїнського референдуму. Узагальненим результатом їх дослідження стали такі умовиводи вчених:

1. Виходячи з пріоритету прав та свобод особи і громадянина, держава не тільки закріплює інститут всеукраїнського референдуму, а й бере на себе обов'язок гарантувати кожному громадянину України право на участь у всеукраїнському референдумі;

2. Гарантії всеукраїнського референдуму визначаються комплексом умов та засобів,

що забезпечують громадянам України, наділеним виборчим правом, реально усвідомлювати свободу волевиявлення на всеукраїнському референдумі [3, с. 148-149].

Аналіз обґрунтованих ученими теоретичних положень свідчить про те, що зміст поняття гарантії всеукраїнського референдуму вони зводять до комплексу умов і засобів, які забезпечують громадянам України неможливість волевиявлення, у результаті якого вирішуються найважливіші питання загальнодержавного значення, що відповідає меті референдуму, а лише усвідомлення свободи такого волевиявлення.

У більш пізньому виданні цих авторів, зокрема, навчальному посібнику «Референтне право України», використано відмінне від вищезгаданого терміно-поняття – «гарантії референтного процесу», а також сформульовано таку його дефініцію: «це нормативно визначені засоби забезпечення використання, дотримання, виконання і застосування процесуальних норм референтного права» [4, с. 270]. Найвні термінологічні та змістовні відмінності вищезгаданих понять значною мірою були знівлені такою тезою вчених, що фактично копіює судження про гарантії всеукраїнського референдуму; «Сутність і зміст гарантії референтного процесу в Україні визначається комплексом (механізмом) умов та засобів, що забезпечують громадянам України, які мають право на участь у референдумі, реально усвідомленої свободи волевиявлення на всеукраїнському та місцевих референдумах» [4, с. 270].

О. Тодика у своїй монографії «Народовладдя на трансформаційному етапі розвитку держави і суспільства» використовує терміно-поняття «механізм здійснення народовладдя», розуміючи під ним втілення волі народу через форми безпосередньої демократії, органи державної влади та органи місцевого самоврядування на основі норм Конституції і законодавства в межах організаційних форм і методами, визначеними законом [6, с. 148].

У пізнавальному плані важливе значення мають і ті судження дослідниці, що відображають елементний склад цього механізму, причому окремі з них носять доволі суперечливий характер. Так, зокрема, вчена наголошує на тому, що форми безпосередньої демократії як один із найважливіших елементів волевиявлення народу, ми не можемо відносити до цього механізму, оскільки вибори, референдуми – це не інституції, а форми безпосереднього волевиявлення громадян [6, с. 148].

Нижче автор відзначає, що механізм здійснення народовладдя включає форми безпосередньої демократії, інституційний механізм (органи державної влади та органи місцевого самоврядування), нормативний блок, організаційний [6, с. 158].

Не вступаючи в полеміку з приводу такого структурного елементу механізму здійснення народовладдя, як форми безпосередньої демократії, лише зауважимо, що без суб'єктної складової цей механізм функціонувати не зможе. Водночас, з погляду теорії юридичних засобів (а саме цей термін, щоправда у поєднанні з іншим – «умови», є визначальним при формулюванні дефініції поняття юридичних гарантій прав людини – авт. Л. Сердюк), суб'єкти права, включно з тими, які наділені владними повноваженнями, виходять за межі обсягу цього поняття. Автор послідовно обстоює тезу про те, що різноманітні суб'єкти права (приміром, органи публічної влади, їх посадові і службові особи за жодних обставин не можуть визнаватися юридичними засобами. І справа тут не стільки в правильності граматичної конструкції, скільки в морально-етичному та філософському аспектах: ідеологія правового державного устрою визнає суб'єкта права цілком, а не засобом її досягнення).

Отже, саме суб'єктна складова механізму здійснення народовладдя є підставою для відмежування його від близької за обсягом категорії, що складає предмет нашого дослідження.

Г. Мурашин – один із співавторів колективної монографії «Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики», з приводу питання, що вирішується нами, відзначає: «Слід розглядати як аксіому положення про те, що жодні форми демократії, у тому числі й безпосередня, не можуть нормально функціонувати, розвиватися та вдосконалюватися, якщо вони не забезпечені відповідними гарантіями. У науці під такими гарантіями прийнято розуміти умови, засоби, способи, методи, які забезпечують фактичну реалізацію та всебічний захист народовладдя. Призначення цих гарантій полягає саме в тому, щоб створити найбільш сприятливі умови для здійснення безпосередньої демократії, щоб вона не тільки конституційно проголошувалася «де-юре», але й безперешкодно та послідовно впроваджувалася в життя «де-факто», тобто від передбаченої в законі можливості перетворювалася б у реальну дійсність» [2, с. 328].

Ми поділяємо тези автора з приводу а) неможливості нормального функціонування, розвитку та вдосконалення форм демократії без їх забезпечення відповідними гарантіями; б) призначення гарантій, що полягає у створенні найбільш сприятливих умов для здійснення безпосередньої демократії. Більше того, вказані теоретичні положення вважаємо логічно істинними і по відношенню до юридичних гарантій права громадян України на участь у

всеукраїнському та місцевому референдумі.

Водночас, визнання їх логічно істинними з необхідністю вимагає уточнення дефініції самого поняття гарантій, адже умови як одна зі складових їх змісту, за логікою автора, створюють інші, нехай і найбільш сприятливі умови.

Висновки. Зважаючи на вищевикладені теоретичні положення, а також предмет наукового пошуку, що обмежується власне юридичними гарантіями, інтерпретація досліджуваних понять має бути зведена до таких суджень про ці соціально-правові феномени:

1) юридичні гарантії виборчих прав громадян – це система, визначених у національному законодавстві юридичних засобів, які використовуються (чи застосовуються) суб'єктами виборчого процесу, органами публічної влади й їх посадовими особами у зв'язку зі здійсненням своїх компетенційних повноважень, а також заходів, які вживаються ними для практичної реалізації громадянами України своїх можливостей, пов'язаних із формуванням виборчих представницьких органів публічної влади, наданням або ж отриманням представницьких мандатів;

2) юридичні гарантії права громадян України на участь у всеукраїнському та місцевому референдумі – це система, визначених у національному законодавстві юридичних засобів, які використовуються (чи застосовуються) суб'єктами референтного процесу, органами публічної влади й їх посадовими особами у зв'язку зі здійсненням своїх компетенційних повноважень, а також заходів, які вживаються ними для практичної реалізації громадянами України своїх можливостей, пов'язаних із ініціюванням питання про проведення всеукраїнського або місцевого референдуму, формулюванням змісту рішення, що має загальнодержавне чи місцеве значення, а також його затвердженням у результаті всенародного волевиявлення або ж волевиявлення громадян України, які проживають в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Науково-практичний коментар / В. Б. Авер'янов та ін. Харків: Видавництво «Право»; Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 808 с.
2. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-ї річниці незалежності України: монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 356 с.
3. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Референдуми в Україні: історія та сучасність: монографія. Київ: Ін-т держави і права НАН України, 2000. 248 с.
4. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Референтне право України: навч. посібник. Київ: Ліра-К, 2006. 366 с.
5. Сердюк І. А. Чи реальною є можливість волевиявлення громадян України за відсутності законодавства про референдум? Права людини та юридична практика їх захисту: основні напрями їх взаємовпливу та підвищення ефективності в умовах глобалізованого суспільства: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої проголошенню Загальної декларації прав людини (м. Дніпро, 9 грудня 2019 р.). Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2020. С. 112-115.
6. Тодика О. Ю. Народовладдя на трансформаційному етапі розвитку держави і суспільства: монографія. Харків: Право, 2007. 480 с.
7. Христова Г. О. Гарантії прав людини. Велика українська юридична енциклопедія. Т. 3: Загальна теорія права. Харків: Право, 2017. С. 53-56.

Надійшла до редакції 03.06.2021

References

1. Konstitutsiya Ukrayiny: Naukovo-praktychnyy komentar [The Constitution of Ukraine: Scientific and practical commentary] / V. B. Aver'yanov ta in. Kharkiv: Vydavnytstvo «Pravo»; Kyiv: Kontsern «Vydavnychyy Dim «In Yure», 2003. 808 p. [in Ukr].
2. Konstitutsiyno-pravovi formy bezposeredn'oyi demokratiyi v Ukrayini: problemy teorii i praktyky [Constitutional and legal forms of direct democracy in Ukraine: problems of theory and practice]. Do 10-yi richnytsi nezalezhnosti Ukrayiny: monohrafiya. Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V.M. Korets'koho NAN Ukrayiny, 2001. 356 p. [in Ukr].
3. Pohorilko V. F., Fedorenko V. L. (2000) Referendумы v Ukrayini: istoriya ta suchasnist' [Referendums in Ukraine: history and modernity]: monohrafiya. Kyiv: In-t derzhavy i prava NAN Ukrayiny. 248 p. [in Ukr].
4. Pohorilko V. F., Fedorenko V. L. (2006) Referendne pravo Ukrayiny [Referendum law of Ukraine]: navch. posibnyk. Kyiv: Lira-K. 366 p. [in Ukr].
5. Serdyuk I. A. (2020) Chy real'noyu ye mozhlyvist' volevyavlennya hromadyan Ukrayiny za vidsutnosti zakonodavstva pro referendum? [Referendum law of Ukraine] *Prava lyudyny ta yurydychna*

pratyka yikh zakhystu: osnovni napryamy yikh vzayemovplyvu ta pidvyshchennya efektyvnosti v umovakh hlobalizovanoho suspil'stva : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysvyachenoyi proholoshennyu Zahal'noyi deklaratsiyi prav lyudyny, m. Dnipro, 9 hrudnya 2019 r. Dnipro : Dnipropetrovs'kyi derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav, pp. 112-115 [in Ukr].

6. Todyka O. Yu. (2007) Narodovladdya na transformatsynomu etapi rozvytku derzhavy i suspil'stva [Democracy at the transformational stage of development of the state and society] : monohrafiya. Kharkiv : Pravo, 480 p. [in Ukr].

7. Khrystova H. O. (2017) Harantiyi prav lyudyny [Guarantees of human rights]. *Velyka ukrayins'ka yurydychna entsyklopediya. T. 3 : Zahal'na teoriya prava*. Kharkiv : Pravo, pp. 53-56 [in Ukr].

ABSTRACT

Liliya Serdiuk. Interpretation of the concepts of legal guarantees of voting rights of citizens of Ukraine and legal guarantees of the right of citizens of Ukraine to participate in all-Ukrainian and local referendums in the modern doctrine of constitutional law. In preparing the article, the author aimed to substantiate the author's concepts "legal guarantees of voting rights of citizens of Ukraine" and "legal guarantees of the right of citizens of Ukraine to participate in all-Ukrainian and local referendums."

The modern doctrine of constitutional law reflects the judgments of legal scholars on such components of the constitutional and legal status of the man and the citizen as guarantees of human rights and freedoms, legal guarantees of human rights, guarantees of the all-Ukrainian referendum, guarantees of the referendum process and the mechanism of democracy. Based on this, the following author's definitions of the studied concepts have been substantiated and formulated:

1) legal guarantees of citizens' voting rights is a system of legal remedies defined in national legislation, which are used (or applied) by the actors of the election process, public authorities and their officials in connection with the exercise of their powers, as well as measures, which are used by them for the practical implementation by the citizens of Ukraine of their opportunities related to the formation of elected representative bodies of public authority, the granting or receipt of representative mandates;

2) legal guarantees of the right of citizens of Ukraine to participate in the all-Ukrainian and local referendum is a system of legal remedies defined in the national legislation, which are used (or applied) by the actors of the referendum process, public authorities and their officials in connection with their competencies, as well as the measures they take for the practical implementation by citizens of Ukraine of their opportunities related to initiating the matter of holding an all-Ukrainian or local referendum, formulating the content of a decision of national or local significance, and its approval as a result of national expression of will or expression of will of citizens of Ukraine living within the relevant administrative-territorial unit.

Keywords: *guarantees of human rights and freedoms, legal guarantees of human rights, guarantees of all-Ukrainian referendum, guarantees of referendum process, mechanism of democracy, legal guarantees of Ukrainian citizens' voting rights, legal guarantees of Ukrainian citizens' right to participate in all-Ukrainian and local referendums.*

УДК 340

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-51-54

Олександр ТАЛДИКІН[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРОТЕКТОРАТ: ПІДХОДИ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Розглянуто існуючі в сучасних суспільних науках підходи до визначення поняття «протекторат». На основі їх аналізу зроблено висновок, що визначення поняття «протекторат» має багатоаспектну інтерпретацію. Метою роботи є теоретико-правовий аналіз протекторату, виявлення його ознак та форм. Залежно від суб'єктивного складу, запропоновані моністична та дуалістична інтерпретація поняття «протекторат». Подано авторський варіант поняття «протекторат» як певної форми напівколоніальної, клієнтської державності, яка передбачає залежність однієї держави від іншої у сфері міждержавних відносин та характеризується наявністю факту заступництва сильнішої держави над слабшою. Висвітлено основні ознаки протекторату. Наголошено на тому, що практична реалізація зіткнення цивілізаційних інтересів держав світових лідерів, які прагнуть утворити власні геополітичні кластери впливу, створює умови для нових форм міждержавних відносин, що вже стали класичними, а саме форм клієнтської державності, примушуючи інші держави, які вони включають у сферу своїх інтересів, «з власної волі» віддавати частину своїх прав і повноважень, за умов надання їм підтримки.

Ключові слова: держава, державний суверенітет, квазідержава, держава-клієнт, протекторат, протектор, форма правління, держава-сателіт, маріонеткова держава, колонія.

Постановка проблеми. Практична реалізація зіткнення цивілізаційних інтересів держав-світових лідерів, які прагнуть утворити власні геополітичні кластери впливу, створює умови для нових форм міждержавних відносин, що вже стали класичними, а саме форм клієнтської державності, примушуючи інші держави, які вони включають у сферу своїх інтересів, «з власної волі» віддавати частину своїх прав і повноважень, за умов надання їм підтримки. Йдеться про такі форми, як: асоційована держава, держава-сателіт, маріонеткова держава, неоколонія та протекторат. Схожі між собою, об'єднані однією суттєвою рисою – наявністю обмеженої влади, ці форми потребують ретельного аналізу. Варто звернути увагу на той факт, що термінологія визначення цих форм була об'єктом дослідження у політологів, філологів та істориків, та потребує додаткової державно-правової інтерпретації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичну основу статті склали положення, вироблені всесвітньою історією, загальною теорією держави і права, конституційним правом та політологією. Сформульовані теоретичні узагальнення спиралися на наукові досягнення вітчизняних та зарубіжних авторів. Окремо вважаємо за необхідне зазначити деякі з них. На окремі аспекти змісту терміну «протекторат» звертав увагу Райзман В. Інтерпретацію терміну «протекторат» здійснювали: О. В. Бакаєв, В. М. Горобець, Є. А. Онацький, А. Я. Сухарев, В. Е. Крутських та ін.

Складовою історіографічного підґрунтя дослідження виступили попередні праці автора: «Поняття та класифікація квазідержав» [1], «Криза держав: типологія відповідно до соціально-економічної формації та форми держави» [2], «Реальний суверенітет держави в умовах глобалізації» [3], «Реальний (абсолютний) суверенітет держави та його складові в умовах глобалізації» [4] та інші.

Разом з тим питання інтерпретації поняття «протекторат», залишається дискусійним й потребує окремого уточнення.

Отже, метою роботи є теоретико-правовий аналіз протекторату, виявлення його ознак та форм.

Виклад основного матеріалу. Поняття протекторат (від лат. protector – покровитель) сьогодні не має єдиного усталеного тлумачення та використовується в багатьох варіаціях.

© Талдикін О. В., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8681-5523>

alexall14@gmail.com

Серед них, з урахуванням означеної тематики, варто звернути увагу на моністичний та дуалістичний підходи до розуміння протекторату, коли визначальним критерієм такого розподілу буде кількісний суб'єктивний склад. Дуалістичний підхід є більш розповсюдженим та передбачає існування наступних варіантів.

О. В. Бакаєв визначає протекторат як форму залежності, за якої держава на підставі укладеного спеціального міжнародного договору визначає і здійснює зовнішні відносини іншої держави, бере на себе захист її території і фактично ставить під свій контроль її внутрішні справи. Держава, над якою встановлено протекторат, лише формально зберігає ознаки державності [5].

На думку В. М. Горобця, протекторат є формою міждержавних стосунків, що ґрунтуються на договорі, відповідно до якого між сильною і слабкою державами встановлюються особливі обов'язки зобов'язання та права, що передбачають захист першою другою, а також певні послуги другою першій, хоча при цьому слабка сторона не втрачає свого суверенітету [6].

Онацький Є. розуміє протекторат як опіку сильнішої держави над слабшою, на основі договору, за яким сильніша держава перебирає на себе оборону слабшої від зовнішніх та внутрішніх небезпек, за умов контролю над зовнішньою політикою [7].

В. Райзман розглядає протекторат як державу, що знаходиться під контролем та захистом іншої суверенної держави [8].

Існує також думка, що протекторат – це форма напівколоніальної залежності держав, де держава протектор бере на себе такі сфери державної діяльності, як зовнішні відносини, командування збройними силами, правосуддя, деякі фінансові функції [9].

На основі вище наведеного можна визначити, що, поза всяким сумнівом, протекторат є певною формою напівколоніальної, клієнтської державності, яка передбачає залежність однієї держави від іншої у сфері міждержавних відносин та характеризується наявністю факту заступництва сильнішої держави над слабшою.

Розуміння протекторату, в його моністичному сенсі, з огляду на його існування лише в одній державі хоча й було у ретроспективному аспекті первинним, отримало менше варіацій. Так, протекторат сприймається, як форма тимчасової одноосібної влади, особи (протектора), який управляє державою з монархічною формою правління до певного часу або за наявності інших особливих обставин, що унеможливають реалізацію владних повноважень монаршою особою (наприклад: настання повноліття спадкоємця престолу, вагітність, хвороба та інші). Майже поодиноким прикладом може слугувати англійське королівство середини XVII ст., де під час останнього періоду буржуазної революції з'являється титул лорда-протектора, що у свою чергу й обумовлює його відповідну назву: період протекторату О. Кромвеля.

Безумовно, що ознаки протекторату залежать від моністичної та дуалістичної підходів до його інтерпретації.

Ознаки дуалістичного розуміння протекторату:

1. Це така форма владних відносин, які виникають та розвиваються в площині державної влади.
 2. Це наявність принаймні двох суб'єктів міждержавних відносин: держави-протектора, яка здійснює владний вплив та протегованої держави, над якою такий вплив реалізується.
 3. Протекторат виникає, як правило, на основі відповідного договору між державою-протектором та протегованою державою.
 4. Історичний досвід дає всі підстави вести мову про нерівноправність сторін такого договору, адже це завжди угода сильного зі слабким.
 5. Протекторат передбачає втрату (передачу) частини державного суверенітету від протегованої держави до держави-протектора, що само собою не може не передбачати факт міждержавного політичного підпорядкування.
 6. Наявність протекторату містить не тільки елементи захисту, але й має всі підстави для подальшого розвитку загрози незалежному існуванню держави.
 7. До кола питань, над якими втрачає владний контроль держава, що є протегованою, як правило, відносять ключові: зовнішні відносини, збройні сили та фінансова система.
 8. Наслідки факту існування договору про протекторат, таким чином, також можуть бути різнополярними: від ліквідації загроз за умов заступництва (зовнішньої, внутрішньої) до остаточної втрати суверенітету.
 9. Залежність протегованої держави від держави протекторату, що формується, полягає не тільки в політичній площині, а й в економічній, військовій та інших сферах.
- Ознаки моністичного розуміння протекторату:
1. Належність держави до монархічної форми правління.
 2. Тимчасовий характер одноосібної влади, особи (протектора).

3. Наявність особливих обставин, що унеможливають повноцінну реалізацію владних повноважень монаршою особою.

Висновки. Поняття «протекторат» сьогодні не має єдиної інтерпретації та використовується в багатьох значеннях. Серед них, з урахуванням означеної тематики та з огляду на його суб'єктивний склад, варто звернути увагу моністичне та дуалістичне розуміння.

Дуалістичне розуміння протекторату є більш розповсюдженим та передбачає існування чисельних варіацій, але всі вони передбачають наявність принаймні двох суб'єктів міждержавних відносин: держави-протектора, яка здійснює владний вплив та протегованої держави, над якою такий вплив реалізується.

Розуміння протекторату в його моністичному сенсі, сприймається як форма тимчасової одноособної влади, особи (протектора), яка керує державою з монархічною формою правління до певного часу або за наявності інших особливих обставин, що унеможливають реалізацію владних повноважень монаршою особою.

На основі вищенаведеного можна визначити, що протекторат є певною формою напівколоніальної, клієнтської державності, яка передбачає залежність однієї держави від іншої у сфері міждержавних відносин та характеризується наявністю факту заступництва сильнішої держави над слабшою (дуалістичне розуміння) або атиповою формою монархії (моністичне розуміння).

Список використаних джерел

1. Талдикін О. В. Поняття та класифікація квазідержав. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С.110-116.
2. Талдикін О. В. Криза держав: типологія відповідно до соціально-економічної формації та форми держави. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 13 бер. 2020 р. Дніпро: ДДУВС, 2020. С. 60-62.
3. Талдикін О. В. Реальний суверенітет держави в умовах глобалізації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спеціальний випуск № 3. С. 65-70.
4. Талдикін О. В. Реальний (абсолютний) суверенітет держави та його складові в умовах глобалізації. *Проблеми правового регулювання общественных отношений : теория, законодательство, практика*: сб. материалов Межд. науч.-практ. конф., г. Брест, 23-24 нояб. 2018 г. Брест : Брест. гос. ун-т, С. 180-183.
5. Бакаєв О. В. Протекторат. *Юридична енциклопедія* : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П. С. 736 с. URL: <https://cyclor.com.ua/content/view/1276/58/1/12/#29412>.
6. Горобець В. М. Протекторат. *Енциклопедія історії України* URL:http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Protektorat.
7. Онацький Є. Протекторат. *Українська мала енциклопедія* : 16 кн. : у 8 т. Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. Буенос-Айрес, 1963. Т. 6, кн. XII : Літери По - Риз. С. 1525.
8. Reisman W. (1 January 1989). Reflections on State Responsibility for Violations of Explicit Protectorate, Mandate, and Trusteeship Obligations. *Michigan Journal of International Law*, 10 (1), pp. 231–240. Retrieved 24 October 2020.
9. Сухарев А. Я., Крутских В. Е., Сухарева А. Я. *Большой юридический словарь*. Москва : Инфра, 2003. URL : <https://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/17690>.

Надійшла до редакції 15.05.2021

References

1. Taldykin O. V. (2017) Poniattia ta klasyfikatsiia kvaziderzhav [The concept and classification of quasi-states]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, no 1, pp. 110-116 [in Ukr.].
2. Taldykin O. V. (2020) Kryza derzhav: typolohiia vidpovidno do sotsialno-ekonomichnoi formatsii ta formy derzhavy [Crisis of states: typology in accordance with the socio-economic formation and form of the state]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty: materialy IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Dnipro, 13 ber. 2020). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 60-62 [in Ukr.].
3. Taldykin O. V. (2018) Realnyi suverenitet derzhavy v umovakh hlobalizatsiyi [Real sovereignty of the state in the context of globalization]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Special issue no 3, pp. 65-70 [in Ukr.].
4. Taldykin O. V. (2018) Realnyi (absoliutnyi) suverenitet derzhavy ta yoho skladovi v umovakh hlobalizatsii [Real (absolute) sovereignty of the state and its components in the context of globalization].

Problemy pravovogo regulirovaniya obshchestvennykh otnosheniy : teoriya, zakonodatelstvo, praktika. Materialy Mezhdunar. nauch.-prakt. konf., g. Brest, 23-24 noyab. 2018 g. Brest : Brest gos. un-t, pp. 180-183 [in Ukr.].

5. Bakayev O. V. (2003) Protektorat [Protectorate]. Yurydychna entsyklopediya : [u 6 t.] / red. kol. Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) [ta in.]. Kyiv : Ukrainska entsyklopediya im. M. P. Bazhana. Vol. 5 : P. S. 736 p. URL : <https://cyclop.com.ua/content/view/1276/58/1/12/#29412> [in Ukr.].

6. Horobets V. M. Protektorat [Protectorate]. Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny. URL:http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Protektorat [in Ukr.].

7. Onatskyi Ye. (1963) Protektorat [Protectorate]. Ukrainska mala entsyklopediia : 16 kn. : u 8 t. Nakladom Administratury UAPTs v Arhenty. Buenos-Aires. T. 6, kn. XII : Litery Po - Ryz. P. 1525 [in Ukr.].

8. Reisman W. (2020) (1 January 1989). "Reflections on State Responsibility for Violations of Explicit Protectorate, Mandate, and Trusteeship Obligations". *Michigan Journal of International Law*. 10 (1), pp. 231–240. Retrieved 24 October 2020.

9. Sukharev A. Ya., Krutskykh V. E., Sukhareva A. Ya. (2003) Bolshoy yurydycheskiy slovar [Large legal dictionary]. Moscow : Infra. URL : <https://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/17690> [in Russ.].

ABSTRACT

Oleksandr Taldykin. Protectorate: approaches to interpretations. The article considers the existing approaches in the modern social sciences to the definition of "protectorate". Based on their analysis, it is concluded that the definition of "protectorate" has a multifaceted interpretation. The aim of the work is theoretical and legal analysis of the protectorate, identification of its features and forms. Depending on the subjective composition, a monistic and dualistic interpretation of the term "protectorate" is proposed. The author's version of the concept of "protectorate" is presented as a certain form of semi-colonial, client statehood, which provides for the dependence of one state on another in the field of interstate relations and is characterized by the fact of patronage of a stronger state over a weaker one. The main features of the protectorate are highlighted. It is emphasized that the practical implementation of the clash of civilizational interests of world leaders seeking to form their own geopolitical clusters of influence, creates conditions for a new life of forms of interstate relations that have become classics, namely forms of client statehood, forcing other states. interests, "of their own free will" to give part of their rights and powers, provided they are supported. We are talking about such forms as: associated state, satellite state, puppet state, neo-colony and protectorate. Similar to each other, united by one essential feature: the presence of limited power, these forms require careful analysis. It is worth noting that the terminology of the definition of these forms has been the subject of research by political scientists, philologists and historians, and requires additional state and legal interpretation.

The concept of protectorate today does not have a single established interpretation and is used in many variations. Among them, taking into account the above topics, it is worth paying attention to the monistic and dualistic approaches to understanding the protectorate, when the determining criterion for such a distribution will be the quantitative subjective composition. The dualistic approach is more common and assumes the following variations, but they all involve at least two subjects of interstate relations: the protecting state, which exercises power, and the protected state, over which such influence is exercised.

Understanding the protectorate in its monistic sense is perceived as a form of temporary sole power, a person (protector) who governs a state with a monarchical form of government until a certain time or in the presence of other special circumstances that make it impossible to exercise power by a monarch.

Based on the above, we can determine that the protectorate is a form of semi-colonial, client statehood, which provides for the dependence of one state on another in interstate relations and is characterized by the presence of a stronger state over a weaker (dualistic understanding) or atypical form of monarchy (monistic understanding).

Keywords: state, state sovereignty, quasi-state, client state, protectorate, protector, form of government, satellite state, puppet state, colony

УДК 340

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-55-60

Ірина ЛАНТУХ[©]

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОГЛЯД ДОКТРИНАЛЬНИХ ТА ЗАКОНОДАВЧИХ ДЖЕРЕЛ ІЗ ПИТАННЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОНЯТТЯ «БУЛІНГ»

Розглянуто наявні підходи до розуміння поняття «булінг», на основі чого зроблено висновок про те, що у вітчизняній науковій літературі відсутній єдиний підхід до розуміння досліджуваного поняття.

Аналіз джерел, предметом пізнання яких є булінг, дозволив виокремити його широке та вузьке розуміння. Останнє зводиться до законодавчої дефініції та властиве переважно дослідженням у межах правничої науки. Широке розуміння булінгу властиве психологічним, педагогічним та соціологічним дослідженням учених.

Ключові слова: агресивна поведінка, булінг, насильство, соціальна поведінка, форма насильницької поведінки, соціальне явище, порушення групової комунікації.

Постановка проблеми. У грудні 2018 року Верховна Рада України внесла ряд змін до законодавчих актів, серед яких на особливу увагу заслуговують зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, зокрема суб'єкт законотворчості встановив адміністративну відповідальність за булінг (цькування) учасника освітнього процесу [1].

Водночас наявний аналіз судової практики за ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення засвідчує неоднозначність розуміння цього негативного досліджуваного явища. Доволі часто діяння, які є булінгом, кваліфікують як невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей (ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Така ситуація вимагає уточнення й звернення як до доктринальних, так і законодавчих джерел із питання визначення поняття «булінг». Погоджуємося, що уточнення категоріального апарату є важливим завданням загальнотеоретичної науки [2, с. 35]. Тому лише чітке розуміння такого негативного явища, як булінг, сприятиме його профілактиці та поступовому викориненню із суспільного буття. При цьому першочергове значення має аналіз різних інтерпретацій досліджуваного поняття.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Незважаючи на те, що категорія булінгу в Україні набула закріплення на законодавчому рівні лише декілька років тому, саме явище, яке позначають цим терміном, стало предметом пізнання соціологів, педагогів, істориків, психологів, правників значно раніше. Відтак на сьогодні існує ціла низка напрацювань за окресленою тематикою, що стали предметом нашого аналізу.

Серед науковців, які досліджували булінг як соціальне явище, висвітлювали його сутність, характеризували ознаки, визначали засоби протидії, варто згадати таких учених, як Є. Зеленський, О. Іваній, Р. Карпенко, О. Коломоєць, Н. Лесько, Л. Лушпай, О. Ожійова, Р. Опацький, О. Падучак, К. Плутицька, І. Сидорук, С. Стельмах та ін.

Водночас наявні наукові праці й обґрунтовані вченими теоретичні положення не дають однозначної відповіді щодо інтерпретації поняття «булінг», це питання залишається не висвітленим та потребує вирішення.

Метою статті є спроба автора здійснити аналіз доктринальних та законодавчих джерел із питання інтерпретації поняття «булінг» і запропонувати підхід до розуміння цієї загальнотеоретичної категорії.

Виклад основного матеріалу. Досліджуване нами негативне явище є складним і багатограним, що може бути пізнане лише з урахуванням психологічних, соціологічних, культурологічних та інших аспектів.

© Лантух І. С., 2021

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-8933-7050>

k_tidp@dduvs.in.ua

Зауважимо, що проблематика булінгу привернула увагу науковців на початку другої половини ХХ століття. Чинником цього стала необхідність виявлення взаємозв'язку між девіантною, агресивною поведінкою та вихованням людини, її становленням і шкільним навчанням задля запобігання проявам агресії в суспільстві. Саме булінг розглядали як «перший крок» до злочинної поведінки [3, с. 84].

До цього варто додати, що, як відзначають психологи та представники правоохоронних органів, доволі часто формами прояву булінгу є не фізичне насильство, а психологічне, моральне приниження тощо [4].

Зважаючи на вказане, цілком логічним видається те, що одними з перших до вивчення проблематики булінгу долучилися психологи, педагоги та соціологи. Саме тому першу групу джерел, які розкривають зміст та сутність булінгу, складають дослідження в галузі соціології, педагогіки та психології. Відзначимо, що хоча наша робота і має теоретико-правове спрямування, однак соціальна природа булінгу не є суто правовою, а тому його пізнання не буде об'єктивним і всебічним без аналізу вказаної групи наукових праць.

Серед авторів, у роботах яких висвітлено окреслену проблематику, слід згадати Н. Гончарука, А. Губко, О. Кайріс, Л. Лушпай, Л. Онуфрієву, А. Самойленка, І. Сидорук та ін.

Аналіз їхнього наукового доробку дозволяє зрозуміти суб'єктивну сторону булінгу як правової поведінки, визначити окремі причини й умови, що спонукають до вчинення цього діяння, що є важливою складовою його профілактики (наголосимо, що для правничої науки особливе значення має не стільки притягнення особи до юридичної відповідальності, скільки запобігання соціально негативній поведінці та її наслідкам).

Н. Гончарук та Л. Онуфрієва зазначають, що булінг у психологічній інтерпретації означає систематичні переслідування особою чи групою осіб, що супроводжуються цькуванням, приниженням, залякуванням; наголошують, що сприйняття цього явища є різноаспектним [5, с. 28]. Указані науковці систематизували дослідження психологічних чинників булінгу та звели їх до декількох груп, а саме (наведена класифікація повною мірою стосується і досліджень у галузі соціологічних та педагогічних наук):

1. Перша група психологів, педагогів та соціологів інтерпретує булінг як зовнішній соціальний вплив, явище, що має негативні наслідки та існує в межах певної соціальної групи. Так, на думку І. Сидорук, «булінг – явище, що може виникнути в більш-менш організованих, сталих дитячих колективах, стосується і впливає на всіх його учасників, призводячи до порушення навчально-виховного процесу в школі, викликає тривалі наслідки для особистості, інколи віддалені в часі» [6, с. 172].

Схоже розуміння булінгу властиве і зарубіжним дослідникам. Наприклад, Д. Лейн визначає булінг як усвідомлений систематичний процес жорстокого поводження членів соціальної групи щодо окремої людини, яка не може себе захистити [7, с. 80].

2. Другу групу складають учені, які сприймають булінг переважно через акцент на агресивній поведінці, інтерпретуючи його як знущання, переслідування, насильство. Так, на думку О. Шевченко, під булінгом слід розуміти умисне знущання, що має різні форми: може бути вербальним, або психологічним, або фізичним [8, с. 49]. Наголосимо: цитована праця була опублікована ще у 2010 році, що є додатковим свідченням висловленої нами тези про первинність досліджень булінгу не правниками, а іншими представниками соціально-гуманітарної сфери, що вимагає врахування їхніх напрацювань правниками.

У цьому контексті слід згадати дисертаційне дослідження О. Ожйової на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук «Шкільне насильство: сутність, види, профілактика», у якому дослідниця розглядає булінг як окремий різновид насильства, агресивної поведінки, який може мати різні форми: фізичний булінг, психологічний булінг, кібербулінг [9, с. 6-14].

3. Представники третьої групи розглядають булінг як взаємодію соціальних суб'єктів, що має конфліктний характер через несформованість комунікативних навичок. Так, К. Катеринчук та О. Мацюк, досліджуючи соціально-психологічні й правові аспекти булінгу, дійшли висновку, що ця проблема має соціально-психологічний характер та призводить до руйнування особистості. При цьому, як вважають науковці, відбувається руйнація психічного здоров'я (депресія, панічні атаки, стреси та ін.), а також проявляється така риса характеру, як агресивність. Учені відзначають, що в подальшому це може призвести до непоправних наслідків, навіть до зростання рівня дитячої злочинності [10, с. 120].

Відзначимо, що такий підхід до розуміння булінгу властивий і правникам Сполучених Штатів Америки. Так, П. Рендалл відзначає, що «булінг є соціальною взаємодією, у якій одна людина систематично зазнає нападів із боку інших людей, що обумовлює появу відчуття

відчуження та безпорадності» [11, с. 71]. Важливим для розуміння сутності та профілактики булінгу є висновок указанного автора про те, що «до того часу, поки моделі соціалізації (включаючи й гендерну складову) будуть недосконалими, не відповідатимуть стану розвитку суспільства, будуть виховуватися люди, які ставатимуть ініціаторами булінгу у школі, на робочому місці, у сім'ї» [11, с. 73].

Наведені підходи інтерпретації булінгу, що акцентують увагу на окремому його аспекті, дозволяють виокремити такі його ознаки:

- булінг є негативним соціальним явищем, що існує в межах певної соціальної групи;
- булінг проявляється через агресію членів соціальної групи до окремих її суб'єктів;
- булінг характеризується порушенням групової комунікації, що призводить до міжособистісних конфліктів.

Дещо по-іншому розкривають зміст та сутність булінгу правники. Поява таких наукових досліджень була викликана здебільшого прийняттям Парламентом України 18 грудня 2018 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». Відповідно до цього нормативно-правового акта, і Кодекс України про адміністративні правопорушення [1], і Закон України «Про освіту» (ч. 1 п. 3-1 ст. 1) доповнено терміном «булінг (цькування)», до того ж указаним Кодексом передбачено відповідальність за нього [12].

При цьому окремі різновиди насильства щодо дітей та дитяча насильницька поведінка були предметом наукового інтересу вчених і раніше. Зокрема, у дисертаційному дослідженні Ю. Завгородньої «Сучасні тенденції злочинності дітей та діяльність органів внутрішніх справ щодо її запобігання» (2010 р.) серед інших завдань висвітлено рівень, стан та структуру злочинності дітей; виокремлено детермінанти дитячої злочинності в Україні; надано кримінологічну характеристику особи неповнолітнього злочинця та ін. [13, с. 18].

Відзначимо, що наукові праці вітчизняних правників переважно присвячені дефініції поняття «булінг», зокрема через аналіз ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення та співвідношення інших форм насильницької поведінки дітей із булінгом.

Такі дослідження представлені:

1) науковими роботами, у яких висвітлено ознаки булінгу, проаналізовано практику національних судів щодо інтерпретації булінгу через застосування ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Доволі системно практика судів загальної юрисдикції держави щодо застосування адміністративно-правових норм, які передбачають відповідальність за булінг, висвітлена в дослідженні А. Кучука «Булінг: перший український досвід». При цьому досить важливим у контексті предмета нашого дослідження є висновок правника про те, що не завжди органи Національної поліції враховують типові ознаки булінгу (цькування), якими є: систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого [14, с. 98].

Вітчизняна дослідниця К. Плутицька у своїй роботі «Підходи до розуміння булінгу як форми шкільного насильства» акцентує увагу на тому, що булінг є однією з форм саме шкільного насильства [15, с. 78]. На думку вченої, під шкільним булінгом слід розуміти «форму навмисної, систематичної, агресивної поведінки одного чи декількох учнів стосовно іншого(их) із використанням дисбалансу влади чи фізичної сили за підтримки чи мовчазної згоди частини або всього колективу» [15, с. 80]. Відзначимо, що хоча аналізована праця була опублікована ще до прийняття Закону України, яким до законодавства введено поняття «булінг», запропонована дефініція багато в чому збігається з чинним нині законодавчим визначенням досліджуваного поняття;

2) науковими працями правників, у яких висвітлено співвідношення булінгу з іншими формами насильницької поведінки, визначено його особливості.

Наприклад, О. Легка та Т. Алфьорова наголошують на несформованості в Україні законодавства щодо протидії насильству в навчальних закладах та стверджують, що воно перебуває на стадії становлення [16, с. 61].

Системний аналіз понять «булінг» і «мобінг» здійснила дослідниця Н. Лесько. На думку вченої, перше поняття використовують для позначення феномена цькування учнів у закладах освіти, другим поняттям частіше позначають цькування працівників на роботі [17, с. 169]. До основних ознак насильства учнів загальноосвітніх навчальних закладів (булінгу) Н. Лесько відносить: соціальну небезпечність; умисність; тривалість та систематичність зну-

щань (на відміну від звичайного конфлікту чи навіть бійки); агресивність та негативність поведінки, які можуть проявлятися в різних формах (фізичне та психічне насильство); прямий чи опосередкований характер дій; учинення насильства зазвичай за умови явної фізичної, психічної та будь-якої іншої переваги переслідувача; настання негативних наслідків різних видів та ін. [17, с. 169].

Є. Зеленський і О. Карпенко, досліджуючи співвідношення булінгу з іншими формами протиправного насильства, також сприймають булінг переважно через його законодавче визначення, закріплене в Кодексі України про адміністративні правопорушення [18, с. 226]. На їхню думку, відмінність поняття «булінг» від суміжних понять полягає в тому, що булінг учиняють в освітньому середовищі, учасниками якого є суб'єкти освітнього процесу, а не, скажімо, члени трудового колективу (мобінг, харасмент) або члени родини (домашнє насильство). Крім цього, правники виокремлюють ще одну відмінність: булер та жертва булінгу є членами освітнього колективу, тобто добре знають один одного, а не незнайомі, випадкові люди, як під час хейту в інтернет-мережі. Науковці наголошують, що булінг може проявлятися в таких видах, як бодішеймінг, сталкінг, хейзинг [18, с. 225-228].

Р. Опацький вважає, що серед інших форм дитячого насильства булінг вирізняється такими ознаками: наявність кривдника (булера) – особи, яка не досягла 18-річного віку; наявність жертви; прямий умисел, тобто пряме бажання завдати фізичної шкоди / болю або здійснити моральне приниження жертви зазвичай у присутності свідків чи в інтернет-мережі із загальним доступом; системність; можливість третьої сторони бути свідком (спостерігачем) протиправних дій [19, с. 144-147]. Як бачимо, така інтерпретація булінгу значною мірою збігається із законодавчою дефініцією досліджуваного феномена.

Висновки. Отже, серед науковців не існує єдності щодо інтерпретації поняття «булінг». Здійснений нами аналіз доктринальних і законодавчих джерел дозволяє виокремити його широке й вузьке розуміння. Останнє зводиться до законодавчої дефініції та властиве переважно правничим дослідженням.

Широке розуміння булінгу представлене психологічними, педагогічними та соціологічними дослідженнями цього негативного явища й має не лише ознаки, які визначені законодавчо, а й інші, зокрема: негативний характер наслідків, порушення групової комунікації, міжособистісний конфлікт тощо.

Попри наявність вузького й широкого розуміння поняття «булінг» переважна більшість як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників є прибічниками широкого розуміння досліджуваного феномена.

У вузькому розумінні булінг – це дії, за вчинення яких передбачена юридична відповідальність. Відтак, ураховуючи міжгалузевий характер насильства та відсутність комплексних правових досліджень з обраної нами проблематики, важливими й назрілими є наукові праці правників, присвячені булінгу, його особливостям.

Список використаних джерел

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-Х. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.
2. Боняк В. О. Поняття конституційно-правової норми та її роль у механізмі організації та функціонування органів охорони правопорядку України. *Конституційно-правові академічні студії*. 2016. № 1. С. 34-47.
3. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. *Відновне правосуддя в Україні*. 2009. № 1-2. С. 84-93.
4. Богуславська А. Насильство у школі. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/904/171/32933>.
5. Гончарук Н. М., Онуфрієва Л. А. Психологічні засади булінгу в юнацькому віці. *Psychological Journal*. 2019. № 2 (22). С. 25-39.
6. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. № 1. С. 169-173.
7. Лейн Д. А. Школьная травля (буллинг). *Детская и подростковая психотерапия* / под ред. Д. Лейна, Э. Миллера. Санкт-Петербург : Питер, 2001. С. 240-274.
8. Шевченко О. О. Що таке булінг? Профілактика виникнення та подолання проявів булінгу в дитячому середовищі. *Виховна робота в школі*. 2010. № 6. С. 48-55.
9. Ожійова О. М. Шкільне насильство: сутність, види, профілактика: автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2012. 20 с.
10. Катеринчук К., Мацюк О. Булінг: правові та соціально-психологічні аспекти. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 3 (32). С. 113-124.
11. Randall P. *Bullying in Adulthood: Assessing the Bullies and Their Victims*. Florence, KY, USA: Brunner-Routledge, 2001. 100 p.

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування): Закон України від 18 груд. 2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 5. Ст. 33.
13. Завгородня Ю. С. Сучасні тенденції злочинності дітей та діяльність органів внутрішніх справ щодо її запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2010. 20 с.
14. Кучук А. М. Булінг: перший український досвід. *Актуальні питання взаємодії суб'єктів, які мають здійснювати заходи з реагування та профілактики на випадки насильства у закладах освіти* : матеріали I Міжрегіональн. наук.-практ. форуму, м. Дніпро, 27 трав. 2020 р. Дніпро : ДГУ, 2020. С. 95-98.
15. Плутицька К. М. Підходи до розуміння булінгу як форми шкільного насильства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2017. № 29. Т. 2. С. 78-80.
16. Легка О. В., Алфьорова Т. М. Деякі питання правового регулювання протидії насильству в навчальних закладах. *Актуальні питання взаємодії суб'єктів, які мають здійснювати заходи з реагування та профілактики на випадки насильства у закладах освіти* : матеріали I Міжрегіональн. наук.-практ. форуму, м. Дніпро, 27 трав. 2020 р. Дніпро : ДГУ, 2020. С. 58-62.
17. Лесько Н. В. Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Львів : НУ "Львівська політехніка", 2019. 489 с.
18. Зеленський С. С., Карпенко О. М. Відмежування поняття «булінг» від схожих за змістом понять. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 225-228.
19. Opatsky R. M. Bulling and its Neighborhood: a Comparative Aspect. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 4 (29). Т. 2. С. 144-147.

Надійшла до редакції 03.06.2021

References

1. Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya [Code of Ukraine on Administrative Offenses]: Zakon Ukrayiny vid 7 hrud. 1984 r. № 8073-X. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> [in Ukr.].
2. Boniak V. O. (2016) Ponyattya konstitutsiyno-pravovoyi normy ta yiyi rol u mekhanizmi orhanizatsiyi ta funktsionuvannya orhaniv okhorony pravoporyadku Ukrainy [The concept of constitutional law and its role in the mechanism of organization and functioning of law enforcement agencies of Ukraine]. *Konstitutsiyno-pravovi akademichni studii*, no 1, pp. 34-47 [in Ukr.].
3. Korol A. (2009) Prychyny ta naslidky yavyshcha bulinhu [Bullying Causes and Consequences]. *Vidnovne pravosuddya v Ukraini*, no 1-2, pp. 84-93 [in Ukr.].
4. Bohuslavskaya A. Nasylystvo u shkoli [School Violence]. URL : <https://www.umoloda.kiev.ua/number/904/171/32933> [in Ukr.].
5. Honcharuk N. M., Onufriyeva L. A. (2019) Psykholohichni zasady bulinhu v yunatskomu vitsi [Psychological Principles of Bullying in Adolescence]. *Psychological Journal*, no 2 (22), pp. 25-39 [in Ukr.].
6. Sydoruk I. (2015) Bulinh yak aktualna sotsialno-pedahohichna problema [Bullying as Urgent Social and Pedagogical Issue]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, no 1, pp. 169-173 [in Ukr.].
7. Leyn D. A. (2001) Shkolnaya travlya (bulling) [School bullying]. *Detskaya i podrostkovaya psikhoterapiya* / pod red. D. Leyna, E. Millera. Sankt-Petersburg : Piter, pp. 240-274 [in Russ.].
8. Shevchenko O. O. (2010) Shcho take bulinh? Profilaktyka vynyknennia ta podolannia proiaviv bulinhu v dytiachomu seredovyshchi [What is Bullying? Prevention of Origin and Overcoming the Manifestations of Bullying in Children]. *Vykhovna robota v shkoli*, no 6, pp. 48-55 [in Ukr.].
9. Ozhyyova O. M. (2012) Shkilne nasylystvo: sutnist, vydy, profilaktyka [School Violence: Essence, Types, Prevention]: avtoref. dys. ... kand. sotsiol. nauk : 22.00.04. Kharkiv: Khark. nats. un-t vnutr. sprav. 20 s. [in Ukr.].
10. Katerynchuk K., Matsiuk, O. (2020) Bulinh: pravovi ta sotsialno-psykholohichni aspekty [Buling: Law and Social and Psychological Aspects]. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy*, no3 (32), pp. 113-124 [in Ukr.].
11. Randall P. (2001) *Bullying in Adulthood: Assessing the Bullies and Their Victims*. Florence, KY, USA : Brunner-Routledge, 100 p.
12. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii bulinhu (tskuvanni) [On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Combating Bullying (Harassment)]: Zakon Ukrainy vid 18 hrud. 2018 r. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2019, no 5, art. 33 [in Ukr.].
13. Zavorodnia Yu. S. (2010) Suchasni tendentsii zlochynnosti ditei ta diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav shchodo yii zapobihannia [Modern Tendencies of Children's Crime and Law Enforcement Agencies Activity Regarding its Prevention]: avtoref. dys. ...kand. yuryd. nauk: 12.00.08 / Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. Dnipro, 2010. 20 p. [in Ukr.].

14. Kuchuk A. M. (2020) Bulinh: pershyi ukrainskyi dosvid [Bulinh: First Ukrainian experience]. *Aktualni pytannia vzaiemodii subiektiv, yaki maiut zdiisniuvaty zakhody z reahuvannia ta profilaktyky na vypadky nasylstva u zakladakh osvity*: materialy I Mizhrehionalnoho nauk.-prakt. forumu, m. Dnipro, 27 travnya 2020 r. Dnipro : DHU, pp. 95-98 [in Ukr.].
15. Plutytska K. M. (2017) Pidkhody do rozumynnya bulinhu yak formy shkilnoho nasylstva [Approaches to Understanding Bullying as a Form of School Violence]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia «IurySprudentsiya»*, no 29, vol. 2, pp. 78-80 [in Ukr.].
16. Lehka O. V., Alforova T. M. (2020) Deiaki pytannia pravovoho rehuliuвання protydii nasylstvu v navchalnykh zakladakh [Some Issues of Legal Regulation of Combating Violence in Educational Institutions]. *Aktualni pytannia vzaiemodii subiektiv, yaki maiut zdiisniuvaty zakhody z reahuvannia ta profilaktyky na vypadky nasylstva u zakladakh osvity* : materialy I Mizhrehionalnoho naukovopraktychnoho forumu, m. Dnipro, 27 travnya. 2020 r. Dnipro : DHU, 2020, pp. 58-62 [in Ukr.].
17. Lesko N. V. (2019) Administratyvno-pravove zabezpechennia formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi zakhystu ditei vid nasylstva ta inshykh protypravnykh dii [Administrative and Law Support for the Formation and Implementation of State Policy in the Field of Protection of Children from Violence and Other Illegal Actions] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 / NU "Lvivska Politehnika". Lviv. 489 s. [in Ukr.]
18. Zelenskyi Ye. S., Karpenko O. M. (2020) Vidmezhuвання poniattia «bulinh» vid skhozhykh za zmistom poniat [Distinguishing the Concept of “bullying” from Similar Concepts]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, no 3, pp. 225-228 [in Ukr.].
19. Opatsky R. M. (2019) Bulling and its Neighborhood: a Comparative Aspect. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Issue 4 (29), vol. 2, pp. 144-147.

ABSTRACT

Iryna Lantukh. Overview of doctrinal and legislative sources on the interpretation of the concept of “bullying”. The relevance of the study is stipulated by the necessity of scientific knowledge at the level of general and theoretical legal science of bullying to increase the effectiveness of counteraction to this negative phenomenon, the separation from other forms of violent behavior.

There are two groups of sources covering the understanding of bullying: 1) research in the field of sociology, pedagogy and psychology (is a larger group) 2) research in the field of law (related to the adoption of legislation providing for liability for bullying and based on its legislative definition analysis, which determines the coverage primarily of the administrative and legal aspect of these studies).

The first group of sources, based on the peculiarities of understanding bullying, is divided into three subgroups: papers in which bullying is understood as an external social influence, a phenomenon having negative consequences and existing within a particular social group; papers in which bullying is perceived mainly through the emphasis on aggressive behavior, interpreting it as mockery, harassment, violence; papers in which bullying is understood as the interaction of social actors, which has a conflicting nature due to the lack of communication skills.

The second group of sources is divided into two subgroups: scientific publications, analyzing the features of bullying, the national courts' practice concerning interpretation of bullying through the application of Art. 173-4 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses; papers in which the correlation of bullying with other forms of violent behavior is the subject of knowledge, and its features are determined.

It is summarized that there is no single approach to understanding bullying in the domestic scientific literature. Analysis of sources, the subject of knowledge of which is bullying, allows us to distinguish its broad and narrow understanding. The latter is reduced to a legislative definition and is inherent mainly in research within legal science. A broad interpretation of bullying, including not only the features defined in the law, but also others, in particular, the negative nature of the consequences, disruption of group communication, interpersonal conflict, which is characterized mainly by psychological, pedagogical and social research of bullying.

Keywords: aggressive behavior, bullying, violence, social behavior, a form of violent behavior, a social phenomenon, group communication disorders.

УДК 341.215
DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-61-66

Юлія ЛЕБЕДЄВА[®]
викладач
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ДО ПИТАННЯ ФІНАНСУВАННЯ НЕУРЯДОВИХ ПРАВОЗАХИСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Висвітлено окремі міжнародно-правові аспекти фінансування НПО і окреслено деякі проблеми, що виникають внаслідок функціонування цих організацій і поки не вирішені. Зазначено, що незважаючи на великий науковий інтерес до функціонування та перспектив розвитку НПО, окремі міжнародно-правові аспекти їх фінансування поки не знайшли належного юридичного закріплення та узгодженого доктринального тлумачення.

Зазначено, що фінансовий статус багатьох НПО не є достатньо прозорим, внаслідок чого деякі з них конкурують за державні контракти та фінансові кошти, що створює небезпеку втрати автономії та незалежності, викликає сумніви щодо неупередженого виконання покладених на них місій.

Ключові слова: *неурядові правозахисні організації, міжнародні неурядові правозахисні організації, правозахисна діяльність, фінансування неурядових правозахисних організацій, правозахисні організації.*

Постановка проблеми. Система захисту прав та свобод людини пов'язана насамперед з діяльністю правозахисних організацій, авторитет яких дуже вплинув на становлення та розвиток відповідних правових механізмів на міжнародній арені.

Сьогодні правозахисні організації розглядаються як базові елементи світового суспільства, що забезпечують контроль за дотриманням прав та свобод людини. Проте прискорення динаміки розвитку людства, світові глобалізаційні процеси зумовили появу нових чинників і тенденцій у середині кожної країни. Одним з таких феноменів є стрімке збільшення кількості неурядових правозахисних організацій (далі – НПО), які активно впливають на весь спектр правовідносин. Велика їх кількість є незалежними партнерами ООН та інших структур, які беруть активну участь у забезпеченні верховенства права та захисту прав людини.

У правовій літературі давно досліджується широке коло проблем, пов'язаних з діяльністю НПО: вивчається їх сутність, правовий статус, взаємодія з державами та міждержавними організаціями у вирішенні проблем, пов'язаних з безпекою, захистом прав людини, охороною довкілля тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Багато науковців висвітлювали ці теми, як-от: І. О. Грицай, Н. О. Мороз, Л. Р. Наливайко, О. В. Новакова, Є. В. Кузнецова, О. В. Пікалова О., Є. О. Пожидаєв та інші.

Проте, незважаючи на великий науковий інтерес до функціонування та перспектив розвитку НПО, окремі міжнародно-правові аспекти їх фінансування поки не знайшли належного юридичного закріплення та узгодженого доктринального тлумачення. Крім того, діяльність НПО викликає неоднозначну реакцію з боку державних структур й окремих верств суспільства. Тому дослідження деяких особливостей фінансування НПО як суб'єктів міжнародної правозахисної діяльності вважаємо актуальним як в теоретичному, так і в практичному аспекті.

Метою статті є висвітлення окремих міжнародно-правових аспектів фінансування НПО і окреслення деяких проблем, що виникають внаслідок функціонування цих організацій і поки не знайшли свого вирішення.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання фінансування НПО, треба зазна-

© Лебедєва Ю. В., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9745-2796>
juliarebrova88@gmail.com

чити, що Рада Європи прямо вказує на їх «некомерційні цілі» [1]. В ООН некомерційний характер забезпечується вимогою про фінансування організації переважно самими членами або за рахунок добровільних внесків [2]. При цьому некомерційний характер не означає повну заборону на отримання доходу за умови, що останній реалізується НПО внаслідок діяльності по досягненню її некомерційних цілей і не розподіляється між членами. Ба більше, багато видів діяльності, що здійснюються неурядовими організаціями, приносять значний прибуток, наприклад консультативні послуги, публікації і видавнича діяльність, тому сьогодні багато НПО можна порівняти за прибутковістю з приватним бізнесом [3].

Рада Європи та ООН у ролі НПО визнають організації, які об'єднують представників бізнесу, лобіюють комерційні інтереси, але самі не займаються отриманням і розподілом відповідного прибутку. На міжнародній арені, наприклад, Міжнародна торгова палата має загальний консультативний статус, хоча і є «світовою бізнес-організацією, єдиним представницьким органом, який комунікує з владою від імені підприємств усіх секторів в усіх кутках світу» [4], так само як і Міжнародний морський форум нафтовидобувних компаній, що активно співпрацює з ООН і Міжнародною морською організацією у ролі НПО [5].

Серед традиційних способів фінансування неурядових організацій можна зазначити членські внески, пожертвування юридичних і фізичних осіб, оплату товарів або послуг, що надаються організацією. Треба наголосити на тому, що останнім часом все більше зростає частка публічних фінансів, наданих НПО державами та міжурядовими організаціями.

Потрібно зауважити, що в 2007 році Комітет міністрів Ради Європи ухвалив рекомендації, які окреслюють межі для правового статусу НПО в регіоні. В рекомендації CM/Res (2007) 14 окремий розділ присвячується питанню про фінансування («залучення фінансових коштів»), в якому підтверджено право НПО на доступ до фінансування без обмеження його джерел. Крім того, вона передбачає те, що «НПО повинні бути вільні у виборі будь-якої легальної економічної, ділової або комерційної діяльності з метою підтримки своєї некомерційної діяльності без будь-яких необхідних спеціальних дозволів, але діючи на основі ліцензій та регулятивних правил для діяльності такого роду». Крім того, ця рекомендація визначає можливості, які повинні бути доступні для НПО для фінансування. Зокрема, в ній йдеться про те, що НПО, які мають юридичну особу, «повинні мати доступ до банківських послуг», і НПО повинні отримувати допомогу в реалізації своїх завдань за рахунок «державного фінансування та інших форм підтримки, таких як звільнення від прибуткового та інших податків або мит на членські внески, кошти і товари, отримані від донорів або агентств» [6].

Треба зазначити і про «Керівні принципи по положенню правозахисників» Європейського Союзу, що стосуються питань іноземного фінансування наявних НПО в тих країнах, в яких є дипломатичні місії ЄС. Відповідно до положень «Керівних принципів по положенню правозахисників» місії вживають конкретних заходів на підтримку правозахисників, наприклад, в межах політики розвитку ЄС. Вони рекомендують, щоб місії намагалися «допомогти в пошуку можливостей забезпечення доступу до ресурсів правозахисникам в третіх країнах, в тому числі ресурсів фінансових, що надходять із зарубіжних країн і, щоб вони були поінформовані про наявність таких ресурсів і підстав запити» (параграф 14) [7].

Варто акцентувати на тому, що в багатьох випадках комітети Організації Об'єднаних Націй наголошують на важливій ролі, яку держави повинні відіграти в прямій або непрямій підтримці неурядових організацій під час отримання доступу до фінансування, зокрема, шляхом створення сприятливої правової бази, економіко-правового середовища і ефективної практики в цій галузі. Комітети Організації Об'єднаних Націй засудили випадки разючих порушень державами-сторонами права на свободу асоціацій, серед яких і обмеження доступу до іноземних джерел фінансування, і необхідність отримання попередніх дозволів, і надмірний податковий тягар на НПО. Загалом вони також нагадали державам про важливість фінансової підтримки для установ і організацій, що діють у сфері просування і захисту прав людини [8].

Через що, наприклад, Комітет з ліквідації расової дискримінації (Committee on the Elimination of Racial Discrimination, CERD) закликав Ірландію надати фінансову підтримку організаціям із захисту прав людини в країні [9]. Також Комітет з прав дитини (The Committee on the Rights of the Child, CRC) рекомендував Демократичній Республіці Конго «...заохочувати активне і систематичне залучення громадянського суспільства, включаючи неурядові організації, шляхом надання фінансової допомоги...» [10] і Республіці Малаві «...забезпечувати організації громадянського суспільства, включаючи неурядові організації, відповідними фінансовими та іншими ресурсами, що дозволяють їм внести свій внесок в реалізацію Конвенції» [11].

Тож право на доступ до фінансування, включно з іноземними джерелами, – це фундаментальне право. Держави можуть створювати законні межі регулювання місцевого та іноземного фінансування НПО відповідно до принципів прозорості, зокрема, щоб протистояти

таким формам злочинності, як корупція, відмивання грошей, незаконний обіг наркотиків, торгівля людьми та тероризм.

Однак, як це зазначено в ч. 2 ст. 22 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, право на свободу асоціацій не має обмежуватися жодним чином, і отже, не може обмежуватися і можливість фінансування, «Крім тих, які передбачаються законом і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної або громадської безпеки, громадського порядку, [...], охорони здоров'я і моральності населення [...] або захисту прав і свобод інших осіб» [12].

Обмеження на доступ до фінансування можуть стосуватися внутрішніх і закордонних джерел. Різні види обмежень можуть бути спрямовані на внутрішні джерела фінансування: держава може прийняти рішення про обмеження державного фінансування неурядового сектора або фінансувати тільки ті НПО, які відповідають духу державної політики, або заморозити діяльність по залученню коштів на національному рівні, на діяльність по залученню коштів можуть вплинути також наклепницькі кампанії проти НПО. Крім того, бар'єри, що перешкоджають доступу до внутрішнього фінансування, часто наявні в країнах з недостатнім державним або приватним місцевим фінансуванням, доступним правозахисним НПО, або в разі його повної відсутності [8].

Отже, в переважній більшості країн неурядові правозахисні організації функціонують завдяки підтримці, яку вони отримують з іноземних джерел (міжурядових організацій, таких як ООН, неурядових організацій та фондів, а також від зарубіжних урядових установ, таких, як фонди при міністерствах, або від приватних осіб). У цьому контексті все більше і більше держав вдаються до арсеналу законодавчих і адміністративних заходів, щоб узаконити необґрунтовані або непропорційні обмеження на доступ НПО до іноземних джерел фінансування, в такий спосіб ставлячи під загрозу їх працездатність, а іноді навіть і саме їхнє існування.

Засоби для обмеження доступу до зовнішнього фінансування вельми різноманітні. Законодавство деяких країн ефективно забороняє або робить неможливим будь-яке іноземне фінансування (наприклад, Алжир, Бахрейн, Білорусь, Іран). Деякі країни забороняють іноземне фінансування окремих заходів і/або організацій (наприклад, Ефіопія), а в інших доступ до іноземного фінансування є предметом спеціального дозволу, одержуваного від уряду або державного органу (наприклад, Бангладеш, Єгипет, Індія). У деяких країнах закон вимагає, щоб кошти з іноземних джерел переводилися через фінансові установи і банки, контрольовані державою (наприклад, Бангладеш, Сьєрра-Леоне, Узбекистан). У деяких випадках НПО, що фінансуються з-за кордону, повинні отримувати особливий статус (Російська Федерація). Податкова система також іноді являє собою потужний механізм стримування діяльності правозахисних організацій (наприклад, Азербайджан, Білорусь, Мексика) [8].

З юридичного погляду законні обмеження права на доступ до фінансування ті самі, що і визнані щодо права на свободу асоціацій. Вони дозволені тільки під час дотримання жорстких і взаємодоповнюючих умов. Крім того, мають бути «передбачені законом» і «необхідними в демократичному суспільстві», дотримуватися пріоритету інтересів суспільства і принципу пропорційності.

Водночас діяльність самих НПО також часто піддається критиці. Науковці, наприклад, виділяють проблему залежності таких організацій від публічності. Оскільки основним джерелом фінансування НПО є приватні кошти, популярність організації багато в чому визначає її фінансову успішність [13]. Нерідко екологічні НПО, що працюють в ситуаціях гуманітарних криз, викривають у навмисному спотворенні інформації [14]. Крім того, проводячи інтенсивні громадські кампанії з того чи іншого питання, вони можуть девальвувати цінність обговорюваної проблеми. Однак є організації, що опікуються своєю репутацією, відповідально підходять до своїх кампаній і процесу поширення інформації [15].

У цьому аспекті на особливу увагу заслуговує Кодекс поведінки Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та неурядових організацій під час надання допомоги в разі стихійних лих і катастроф [16]. Цей Кодекс був прийнятий Міжнародним Комітетом Червоного Хреста (далі –МКЧХ) в 1994 р після трагічних подій в Руанді. В 1994 році на території Конго мала місце критична кількість біженців, і НПО в боротьбі за фінансування вводили суспільство в оману, пропонуючи проекти і спотворюючи реальну ситуацію серед біженців. Зазначений Кодекс застосовується в ситуаціях «лиха», яке визначається як згубна подія, що призвела до втрати життів, великого людського страждання і горя, великомасштабних матеріальних збитків. Цей Кодекс повинен застосовуватися як у разі природних катастроф (повінь, посуха, землетрус), так і в ситуаціях, пов'язаних з антропогенним впливом (військові дії і біженці, злидні, епідемії). Кодекс вводить поняття «неурядові гуманітарні установи», яке об'єднує членів Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця

ця: МКЧХ, Міжнародну федерацію товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. У ній беруть участь національні товариства, а також інші НПО. Сьогодні велика кількість НПО підтримали цей Кодекс. Крім того, багато донорів ставлять надання допомоги в залежність від його дотримання [17], а деякі міжнародні органи та установи під час укладання угод з НПО вимагають як обов'язкову умову застосування цього Кодексу [18]. Потенційно, ця практика може розглядатися як визнання в праві особливого статусу подібних кодексів.

Ще однією проблемою під час здійснення фінансування НПО може стати вузький погляд на світ деяких з організацій. Зокрема, НПО часто сфокусовані на проблемі, зумовленій особистими, іноді корисливими, інтересами їх членів. Такі організації нерідко починають працювати в тих сферах, де розподіляється велике фінансування [19]. Непередбачуваність особистого інтересу тягне за собою неможливість стратегічного планування та раціонального розподілу зусиль для паралельного вирішення декількох проблем, що, зокрема, підтверджується в звіті Управління внутрішнього нагляду Секретаріату ООН [20].

Висновки. Розглянувши окремі міжнародно-правові аспекти фінансування НПО та деякі проблеми, що виникають внаслідок функціонування цих організацій, треба зазначити, що крім негативного впливу встановлених обмежень, є нагальні підстави для його здійснення в межах відповідного правового врегулювання. Звичайно, будь-які обмеження права на свободу асоціацій мають повністю відповідати статті 22 МПГПП. Однак однією з причин виникнення недовіри та конфліктних ситуацій, в яких стороною виступає НПО, є недостатній стан урегульованості правового статусу останніх.

Захист прав людини як загальнолюдських цінностей нейтральними неурядовими організаціями є засобом втілення ідеї соціальної справедливості. Але фінансовий статус багатьох НПО не є достатньо прозорим, внаслідок чого деякі з них конкурують за державні контракти та фінансові кошти, що створює небезпеку втрати автономії та незалежності, викликає сумніви щодо неупередженого виконання покладених на них місій.

Важливо, що головною особливістю та умовами успішної діяльності НПО є їх нейтральний статус. Він має особливе значення, оскільки створює ефект об'єктивності та незацікавленості у просуванні як корпоративних, так і національних інтересів. Тож в аспекті залежності НПО від публічності, з метою запобігання спотворенню ними інформації та девальвації цінностей обговорюваної проблеми доречно наголосити на необхідності застосування таких положень міжнародного права, як, наприклад, Кодекс поведінки Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та неурядових організацій під час надання допомоги в разі стихійних лих і катастроф. Щодо вузького погляду на світ деяких організацій, що тягне за собою неможливість стратегічного планування та раціонального розподілу зусиль для паралельного вирішення декількох проблем, вважаємо доцільним здійснення більш ретельного міжнародно-правового врегулювання діяльності НПО з тим, щоб мінімізувати можливі негативні наслідки.

Список використаної джерел

1. Конвенція Ради Європи про визнання правосуб'єктності неурядових організацій. Страсбург, 1986. ст. 1.
2. Організація Об'єднаних Націй. Економічна і соціальна рада. Резолюція 1296. 1968 р. § 36.
3. Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про визнання правосуб'єктності неурядових організацій. Страсбург : Рада Європи, 1986. С. 7.
4. About International Chamber of Commerce. 12.05.2001. URL: <http://www.iccwbo.org>
5. Oil Companies International Marine Forum. 12.05.2001. URL : <http://www.ocimf.com/index.cfm?pageid=1> .
6. Рекомендація CM/Rec (2007) 14 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам (Щодо створення та діяльності неурядових організацій). Офіційний вебпортал парламенту України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_937#Text.
7. Керівні принципи по положенню правозахисників. URL : <https://www.osce.org/files/f/documents/d/d/150476.pdf>.
8. Порушення права НПО на фінансування: від переслідувань до кримінального покарання. URL : https://www.omct.org/site-resources/legacy/obs_2013_human_rights_defenders_russian_2020-12-11-144558.pdf.
9. Заключні зауваження Комітету з ліквідації расової дискримінації – Ірландія : Документ ООН CERD/C/IRL/CO/2, параграф 12.
10. Заключні зауваження Комітету з прав дитини – Демократична Республіка Конго : Документ ООН CRC/C/COD/CO/2, параграф 25.
11. Заключні зауваження Комітету з прав дитини : Документ ООН CRC/C/MWI/CO/2, параграф 25.
12. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Офіційний вебпортал парламенту

України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

13. Кузнецова Е. В. Международные неправительственные организации: правовые вопросы : учеб. пособие для студ. юрид. спец. Мн. : БГУ, 2007. 116 с.

14. Winslow D. Strange bedfellows in humanitarian crises. *Transnational Associations*, 2018, no. 5, pp. 222–231.

15. Wexler L. The International Deployment of Shame, Second Best Responses, and Norm Entrepreneurship: The Campaign to Ban Landmines and the Landmine Ban Treaty. *Arizona Journal of International and Comparative Law*, 2003. vol. 20, pp. 561–606.

16. Кодекс поведения Международного движения Красного Креста и Красного Полумесяца и НПО при осуществлении операций помощи в случае стихийных бедствий и катастроф. *Международный журнал Красного Креста*. 1996. № 8. С. 118–127.

17. Porter T. The partiality of humanitarian assistance – Kosovo in comparative perspective. *Journal of Humanitarian Assistance*. URL : <http://www.jha.ac/articles/a057.htm>.

18. International Non-Governmental Organizations: Lindblom A. K. Legal Status of Non Governmental Organizations in International Law. 2001.

19. Benton L. A., Ware G. T. Haiti: a Case Study of the International Response and the Efficacy of Nongovernmental Organizations in the Crisis. *Emory International Law Review*. P. 851–934.

20. Report of the Office of Internal Oversight Services on the In-depth Evaluation of the Department of Humanitarian Affairs. UN Doc. E/AC. 51/1997/3.

Надійшла до редакції 08.06.2021

References

1. Konventsiya Rady Yevropy pro vyznannia pravosubiektnosti neuriadovykh orhanizatsii. Strasburh, 1986. st. 1 [in Ukr.].

2. Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii. Ekonomichna i sotsialna radf. Rezoliutsiia 1296. 1968 r. § 36 [in Ukr.].

3. Poiasniuvalna dopovid do Konventsii Rady Yevropy pro vyznannia pravosubiektnosti neuriadovykh orhanizatsii [Explanatory Report to the Council of Europe Convention on the Recognition of the Legal Entity of Non-Governmental Organizations]. Strasburh : Rada Yevropy, 1986, p. 7 [in Ukr.].

4. About International Chamber of Commerce. 12.05.2001. URL: <http://www.iccwbo.org>.

5. Oil Companies International Marine Forum. 12.05.2001. URL : <http://www.ocimf.com/index.cfm?pageid=1>.

6. Rekomendatsiia CM/Rec (2007) 14 Komitetu ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam (Shchodo stvorennia ta diialnosti neuriadovykh orhanizatsii) [Recommendation CM / Rec (2007) 14 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states (On the establishment and operation of non-governmental organizations)]. Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_937#Text [in Ukr.].

7. Kerivni pryntsyppu po polozhenniu pravozakhysnykiv [Guidelines for the situation of human rights defenders]. URL : <https://www.osce.org/files/f/documents/d/d/150476.pdf> [in Ukr.].

8. Porushennya prava NPO na finansuvannya: vid peresliduvannya do kryminalnoho pokarannia [Violation of the right of NGOs to funding: from prosecution to criminal punishment]. URL : https://www.omct.org/site-resources/legacy/obs_2013_human_rights_defenders_russian_2020-12-11-144558.pdf [in Ukr.].

9. Zakliuchni zauvazhennia Komitetu z likvidatsiyi rasovoyi dyskryminatsiyi – Irlandiya [Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination - Ireland] : Dokument OON CERD/C/IRL/CO/2, paragraf 12 [in Ukr.].

10. Zakliuchni zauvazhennia Komitetu z prav dytyny – Demokratychna Respublika Konho [Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child - Democratic Republic of the Congo] : Dokument OON CRC/C/COD/CO/2, paragraf 25 [in Ukr.].

11. Zakliuchni zauvazhennia Komitetu z prav dytyny [Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child] : Dokument OON CRC/C/MWI/CO/2, paragraf 25 [in Ukr.].

12. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights]. Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukr.].

13. Kuznetsova Ye. V. (2007) Mezhdunarodnyye nepravitel'stvennyye organizatsii: pravove voprosy [International non-governmental organizations: legal issues]: ucheb. posobiye dlya stud. yurid. spets. Mn.: BGU. 116 p. [in Russ.].

14. Winslow D. (2018) Strange bedfellows in humanitarian crises. *Transnational Associations*, no. 5, pp. 222–231.

15. Wexler L. The International Deployment of Shame, Second Best Responses, and Norm Entrepreneurship: The Campaign to Ban Landmines and the Landmine Ban Treaty. *Arizona Journal of International and Comparative Law*, vol. 20, pp. 561–606.

16. Kodeks povedeniya Mezhdunarodnogo dvizheniya Krasnogo Kresta i Krasnogo Polumesyaca i NPO pri osushestvlenii operacij pomoshi v sluchae stihijnyh bedstvij i katastrof [Code of Conduct for the International Red Cross and Red Crescent Movement and NGOs in Disaster Relief Operations]. *Mezhdunarodnyj zhurnal Krasnogo Kresta*, 1996, no 8, pp. 118–127 [in Russ.].

17. Porter T. The partiality of humanitarian assistance – Kosovo in comparative perspective. *Journal of humanitarian Assistance*. URL : <http://www.jha.ac/articles/a057.htm>.

18. *International Non-Governmental Organizations*: Lindblom A. K. *Legal Status of Non Governmental Organizations in International Law*. 2001.

19. Benton L. A., Ware G. T. Haiti: a Case Study of the International Response and the Efficacy of Nongovernmental Organizations in the Crisis. *Emory International Law Review*, pp. 851–934.

20. Report of the Office of Internal Oversight Services on the In-depth Evaluation of the Department of Humanitarian Affairs. UN Doc. E/AC. 51/1997/3.

ABSTRACT

Yuliya Lebedieva. On the issue of financing non-governmental human rights organizations: international legal aspect. In the article considers some international legal aspects of NGO funding and outlines some problems that arise as a result of the functioning of these organizations and have not yet been resolved. The author notes that despite the significant scientific interest in the functioning and prospects of NGO development, some international legal aspects of their funding have not yet found proper legal consolidation and agreed doctrinal interpretation. In addition, the activities of NGOs provoke a mixed reaction from government agencies and certain segments of society. Therefore, the study of some features of NGO funding as subjects of international human rights activities, the author considers relevant, both in theoretical and practical terms.

The author emphasizes that in addition to the negative impact of the established restrictions, there are urgent grounds for its implementation within the relevant legal regulation. One of the reasons for the emergence of mistrust and conflict situations in which NGOs are a party is the insufficient state of settlement of the legal status of the latter.

The article states that the financial status of many NGOs is not transparent enough, as a result, some of them compete for government contracts and funds, which creates a risk of losing autonomy and independence, casts doubt on the impartial implementation of their missions.

Keywords: *non-governmental human rights organizations, international non-governmental human rights organizations, human rights activities, funding of non-governmental human rights organizations, human rights organizations.*

УДК 342.5

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-66-70

Катерина МАЛЮК[©]

викладач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Проаналізовано теоретичні та практичні аспекти децентралізації як фундаменту становлення органів місцевого самоврядування в Україні. Доведено важливість запровадження реформи децентралізації влади на шляху розвитку України як демократичної, соціальної, правової держави.

Ключові слова: *органи місцевого самоврядування, децентралізація влади, роль децентралізації в органах місцевого самоврядування, держава, демократія, демократичне управління, громадянське суспільство.*

Постановка проблеми. Діяльність місцевого самоврядування в умовах децентралізації є на сьогодні одним із пріоритетних напрямків в Україні, які потребують реформування, оскільки нові тенденції у державному будівництві нашої країни, становлення інститутів гро-

© Малюк К. В., 2021

katerina.v.maluk@gmail.com

мадянського суспільства, оптимізація системи органів місцевого самоврядування визначають нові умови реалізації децентралізації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Ряд вітчизняних науковців досліджували проблеми децентралізації та становлення, розвитку й реформування місцевого самоврядування в Україні, серед яких варто виділити наступних: О. В. Батанов, Т. М. Барановська, П. Д. Біленчук, В. І. Борденюк, П. В. Діхтєвський, Є. І. Джумурат, І. В. Дробуш, Я. В. Журавель, В. М. Кампо, А. М. Колодій, Т. О. Коломоєць, В. В. Кравченко, О. В. Кузьменко, П. М. Любченко, І. Л. Охоцький, С. В. Шевчук та ін. Проте щодо згаданої теми досі виникають питання та суперечки, які необхідно вирішувати.

Тому, з урахуванням вищевказаного, метою статті є аналіз теоретичних засад та основних напрямів децентралізації в органах місцевого самоврядування, реформування й децентралізації влади в Україні, яка полягає в перерозподілі функцій і повноважень між органами державної влади й органами місцевого самоврядування у процесі реформування місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні місцеве самоврядування – багатогранне та комплексне політико-правове явище, яке є важливим елементом кожної правової системи суспільства. Стратегічними державними заходами, реалізація яких дасть змогу вийти місцевому самоврядуванню України на якісно вищий рівень є схвалення та виконання основ Концепції реформування місцевого самоврядування й територіальної організації влади в Україні, що сприятиме наданню високоякісних та доступних публічних послуг, становленню інститутів прямого народовладдя, задоволенню інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодженню інтересів держави та територіальних громад [2, с. 244–245].

Місцеве самоврядування є основою кожної демократичної держави, оскільки забезпечує можливість громадян реалізувати своє право на участь в управлінні публічними справами. У функціонуванні місцевого самоврядування важливе значення має діяльність органів державної влади, адже саме вони покликані на професійній основі забезпечити ефективне управління публічними справами в інтересах кожного члена територіальної громади.

В. В. Кравченко і М. В. Пітцик у своїх дослідженнях визначають орган місцевого самоврядування у структурно-організаційному плані як «певним чином організований колектив людей, який характеризується певними органоутворюючими ознаками, що в сукупності дозволяють відмежувати органи місцевого самоврядування від органів державної влади, інших державних та комунальних установ, громадських організацій, господарських товариств тощо» [9, с. 188].

У свою чергу, історія країни, яка обрала шлях децентралізації є історією суперечностей, пов'язаних із пошуком найкращої форми організації державної влади. Традиційно, сталий погляд на децентралізацію як на процес, у межах якого в централізованій державі утворюються самостійні одиниці, що є носіями місцевого самоврядування, потребує вироблення нових підходів до аналізу його змісту та, відповідно до цього, пошук нових можливостей досягнення мети.

Роль децентралізації у процесах становлення інституту місцевого самоврядування є визначальною. Адже децентралізація є своєрідною системою управління, за якої частина функцій органів центральної влади переходить до органів місцевого самоврядування.

Багато праць питанню децентралізації присвятив Ж. Ведель, який дослідив децентралізацію з усіх аспектів. Децентралізація, на його думку, полягає у передаванні владних повноважень не державним службовцям і органам, що представляють центральну владу, а іншим органам, що не знаходяться в ієрархічному підпорядкуванні останній, переважно, які обрані населенням [3, с. 392].

На думку Ж. Венделя, децентралізація сприяє росту підзвітності органів місцевого самоврядування в питаннях витрачання бюджетних коштів. Суть даного аргументу полягає у тому, що при децентралізації зв'язок між сплаченими податками й отриманими суспільними благами і послугами виявляється більш прямим і прозорим, оскільки податки стягуються там, де здійснюються бюджетні витрати.

Наявність власної податкової бази спонукає регіональну і місцеву владу вживати заходів для її розширення, тобто заохочувати розвиток регіональної і місцевої економіки.

На думку М. В. Пітцик, одним із найважливіших напрямів конституційної та адміністративної модернізації суспільного ладу України є децентралізація публічної влади відповідно до європейських правових стандартів. Таке твердження ґрунтується на декількох позиціях [9].

По-перше, посилення локальної демократії, реальних можливостей територіальних громад та сформованих такими громадами органів місцевого самоврядування є одним із пріоритетних способів забезпечення прав та свобод людини, дотримання балансу між соціальними групами, а також добробуту соціуму загалом, що знаходить свій прояв як у процесах

децентралізації, так і у формі муніципалізації публічно-владних відносин [10, с. 4].

По-друге, як показує досвід розвинутих правових держав з усталеними правовими системами, надання регіональному та муніципальному рівням публічного управління максимального обсягу повноважень та реальних можливостей їх реалізації є наслідком створення ефективної моделі публічного управління, що поєднує державний, регіональний та муніципальний рівень вирішення єдиних суспільно важливих завдань.

По-третє, враховуючи стратегічний курс України на вступ до Європейського Союзу, слід зважати на виняткову важливість імплементації європейських стандартів децентралізації державної влади та інституціонального, функціонального, бюджетно-фінансового та матеріально-технічного посилення ролі місцевого самоврядування у конституційно-правовій системі держави й суспільства. Крім того, необхідно також наголосити на проблемній військово-політичній ситуації, що склалася внаслідок іноземної збройної агресії в окремих районах Луганської і Донецької областей, а також Автономній Республіці Крим. Одним із важливих кроків щодо недопущення подібних ситуацій у майбутньому є проведення конституційної модернізації суспільних відносин, реалізація широкого комплексу політико-правових реформ, одним із головних напрямів яких є створення об'єднаних місцевих громад із розширеними реальними можливостями щодо вирішення питань місцевого значення [10, с. 5].

Таким чином, основним напрямком реформування стала децентралізація, адже саме цей процес сприяє незалежній та ефективній діяльності органів місцевого самоврядування.

У юридичній літературі зазначається, що децентралізація є процесом розширення і зміцнення прав та повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів та організацій при одночасному звуженні прав і повноважень відповідного центру. Вона, як правило, здійснюється цілеспрямовано з метою оптимізації практичного вирішення питань загальнонаціональної ваги, а також втілення у життя специфічних регіонально-локальних програм [6].

Децентралізація є однією з форм розвитку демократії, що одночасно зберігає єдність держави та її інститутів при цьому розширює можливості місцевого самоврядування. Вона має на меті активувати населення для забезпечення власних потреб, звужити сферу державного впливу на суспільство, зменшити видатки на утримання держапарату. Даний процес сприяє прямому народовладдю, адже передбачає передачу управління ряду справ локального рівня безпосередньо в руки заінтересованих осіб. Отже, можемо зазначити, що децентралізація сприяє побудові громадянського суспільства, до якого ми так прагнемо.

Важливим принципом децентралізації є принцип субсидіарності. Відповідно до даного принципу, найбільше повноважень повинні мати ті органи влади, які наближені до людей, і на рівні яких вирішення необхідних завдань чи надання послуг є найефективнішим та найменш затратним. Як зазначає Н. О. Чудик, держава ніколи не дійде до проблем кожного села чи міста, кожної вулиці чи двору [5, с. 79].

Формування механізму раціоналізованого управління місцевими справами покликане, перш за все, узгодженістю в положеннях діючого законодавства щодо сфер компетенції місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також проблематикою форм і методів управлінської діяльності місцевих рад та їх виконавчих органів. Реформування організації та функціонування органів місцевого самоврядування і, як наслідок, підвищення ефективності їх управлінської діяльності покликане об'єктивними закономірностями соціально-економічного буття, адже від регулювання та управління місцевими справами залежить реалізація гарантованих Конституцією України соціальних, економічних та інших прав і свобод громадянина [7, с. 11].

Ще одним актуальним питанням процесу децентралізації є фінансування. На сьогодні більшість сільських рад є дотаційними, тобто вони не в змозі самостійно забезпечити свою діяльність, такі території ще називають депресивними. Щоб стимулювати об'єднання територіальних громад, доцільно передбачити державну підтримку, розмір якої має бути пропорційним до розміру новоствореної громади. Законодавством передбачено перехід на прямі міжбюджетні відносини з Державним бюджетом України.

Так, до місцевих бюджетів буде спрямовуватися: 60% податку на доходи фізичних осіб; 25% екологічного податку; 5% акцизного податку з продажу підакцизних товарів; 100% єдиного податку; 100% податку на прибуток юридичних осіб; 100% податку на майно [2].

Ще одним «китом», на якому тримається децентралізація, є повноваження органів місцевого самоврядування [8, с.117].

Відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування й територіальної організації влади в Україні, повноваження передаються державою органам місцевого самоврядування, що діють на тому рівні адміністративно-територіального устрою, на якому можливо і доцільно їх здійснювати з огляду на кадровий, фінансовий, інфраструктурний потен-

ціал та ресурси, необхідні для реалізації повноважень на такому рівні [1].

О. Скрипнюк вважає, що в умовах політичної нестабільності України при впровадженні децентралізації можлива поява нових або загострення існуючих негативних тенденцій у розвитку держави й суспільства, зокрема:

– поглиблення регіональних ідентичностей серед населення, сепаратистських настроїв у окремих регіонах;

– посилення сваволі чиновників та місцевих еліт і зростання незадоволення населення регіонів владою, включаючи центральну, яка демонструватиме неспроможність захистити інтереси та права регіональних громад;

– небезпека відцентрових тенденцій через вкрай низький рівень відповідальності держави перед адміністративно-територіальними суб'єктами [4, с. 24].

Висновки. Аналізуючи вищесказане, можна дійти до висновку, що децентралізація для органів місцевого самоврядування відкриває значні можливості для самостійного забезпечення їхньої діяльності при вирішенні питань місцевого життя, зокрема, підвищення ролі громадян, їх впливу на процес прийняття та втілення рішень щодо забезпечення умов соціального та економічного розвитку суспільства. Дослідження зазначеної проблеми потребує уточнення та деталізації питання надання послуг органів місцевого самоврядування територіальним громадам, їх класифікації, механізмів забезпечення на всіх рівнях місцевого самоврядування задля їх ефективного функціонування. Варто зазначити, що будь-які зміни несуть за собою низку проблем і ризиків, які треба подолати задля досягнення бажаного результату.

Так, наслідком реформи децентралізації влади в Україні, попри труднощі, які виникають у процесі її впровадження, має стати формування нової демократичної моделі управління, орієнтованої на збільшення повноважень територіальних громад та активне залучення громадян у політичне життя країни. Впровадження децентралізації в органах місцевого самоврядування сприятиме посиленню демократії в державі та формуванню громадянського суспільства.

У результаті реформування місцевого самоврядування та децентралізації влади основою нової системи місцевого самоврядування мають стати об'єднані територіальні громади, які утворюються на добровільній основі у відповідності законодавчо визначеної процедури з власними органами самоврядування, у тому числі, виконавчими органами. Реформування має сприяти покращенню життя українських громадян, а також розбудові правової, сучасної, ефективної та, найголовніше, – конкурентоспроможної європейської держави.

Список використаних джерел

1. Концепція реформи місцевого самоврядування і територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#n8>.
2. Глушенко Ю. Місцеве самоврядування в Україні: проблеми розвитку та фінансового забезпечення. Державне управління та місцеве самоврядування. 2015. URL : http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2015/2015_04.
3. Крегул Ю. Реформування місцевого самоврядування в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. URL : file:///C:/Users/user/Downloads/uazt_2016_1_4.
4. Скрипнюк О. Децентралізація влади як чинник забезпечення стабільності конституційного ладу: теорія й практика. *Віче: громадсько-політичний і теоретичний журнал*. 2015. № 12. С. 22–24. URL: www.viche.info.
5. Чудик Н. О. Децентралізація влади – шлях до народовладдя. Актуальні проблеми правознавства. 2016. URL : <http://appj.tneu.edu.ua/index.php/appj/article/view/17/0>.
6. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл. 2003. URL : <http://leksika.com.ua/19320925/legal/detsentralizatsiya>.
7. Бучинська А. Й. Адміністративно-правові засади діяльності органів місцевого самоврядування за законодавством України... : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2014. 20 с.
8. Батанов О. Функції територіальних громад як суб'єктів місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2000. 20 с.
9. Кравченко В. В. Муніципальне право України: навч. посібник. Київ : Атіка. 2003. 672 с.
10. Калінкін А. С. Конституційна реформа у сфері децентралізації державної влади: проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Держ ВНЗ «Ужгород. нац. унт» М-ва освіти і науки України. Ужгород, 2016. 17 с.

Надійшла до редакції 09.06.2021

References

1. Kontsepsiya reformy mistsevoho samovryaduvannya i terytorial'noyi orhanizatsiyi vlady v Ukraini [The concept of reform of local self-government and territorial organization of power in Ukraine] : rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01. 04. 2014 r. № 333-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#n8> [in Ukr].
2. Hlushchenko Yu. (2015) Mistseve samovryaduvannya v Ukraini: problemy rozvytku ta finansovoho zabezpechennya [Local self-government in Ukraine: problems of development and financial support]. *Derzhavne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya*. URL : http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2015/2015_04 [in Ukr].
3. Kregul Yu. (2016) Reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya v Ukraini. [Reforming local self-government in Ukraine]. *Zovnishnya torhivlya: ekonomika, finansy, pravo*. URL : file:///C:/Users/user/Downloads/uazt_2016_1_4 [in Ukr].
4. Skrypniuk O. (2015) Detsentralizatsiya vlady yak chynnyk zabezpechennya stabil'nosti konstytutsiyonoho ladu: teoriya y praktyka [Decentralization of power as a factor in ensuring the stability of the constitutional order: theory and practice]. *Viche*, no 12, pp. 22–24. URL : www.viche.info [in Ukr].
5. Chudyk N. O. (2016) Detsentralizatsiya vlady – shlyakh do narodovladdya. [Decentralization of power – the path to democracy]. *Aktual'ni problemy pravoznavstva*. URL : <http://appj.tneu.edu.ua/index.php/appj/article/view/17/0> [in Ukr].
6. Yurydychna entsyklopediya [Legal encyclopedia]: v 6 t. / redkol.: YU. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. K.: Ukr. entsykl. 2003. URL : <http://leksika.com.ua/19320925/legal/detsentralizatsiya> [in Ukr].
7. Buchynska A. Yo. (2014) Administratyvno-pravovi zasady diyal'nosti orhaniv mistsevoho samovryaduvannya za zakonodavstvom Ukrainy [Administrative and legal principles of local government under the laws of Ukraine] : avtoref. dys... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Nats. un-t bioresursiv i pryrodokorystuvannya. Kyiv. 20 p. [in Ukr].
8. Batanov O. (2000) Funktsiyi terytorial'nykh hromad yak sub'yektiv mistsevoho samovryaduvannya v Ukraini [Functions of territorial communities as subjects of local self-government in Ukraine] : avtoref. dys...kand. yuryd. nauk. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrainy. 2000. 20 p. [in Ukr].
9. Kravchenko V. V. (2003) Munitsypal'ne pravo Ukrainy [Municipal law of Ukraine] : navch. posibnyk. Kyiv : Atika. 2003. 672 p. [in Ukr].
10. Kalinkin A. S. (2016) Konstytutsiyana reforma u sferi detsentralizatsiyi derzhavnoyi vlady: problemy teoriyi ta praktyky [Constitutional reform in the field of decentralization of state power: problems of theory and practice] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Derzh VNZ «Uzhhorod. nats. unt» M-va osvity i nauky Ukrainy. Uzhhorod, 17 p. [in Ukr].

ABSTRACT

Kateryna Malyuk. Decentralization in self-government bodies. The article analyzes the theoretical and practical aspects of decentralization as a foundation for the formation of local governments in Ukraine. The importance of introducing the reform of decentralization of power on the path of development of Ukraine as a democratic, social, legal state is proved.

The activity of local self-government in the conditions of decentralization is currently a priority among the reforms in Ukraine, as new trends in state building of our country, formation of civil society institutions, optimization of the system of local self-government determine new conditions for decentralization. Traditionally, a constant view of decentralization as a process in which independent units that form the bearers of local self-government are formed in a centralized state requires the development of new approaches to the analysis of its content and, accordingly, the search for new opportunities to achieve the goal. The role of decentralization in the formation of the institution of local self-government is crucial. After all, decentralization is a kind of management system, in which part of the functions of central government is transferred to local governments. Decentralization is one of the forms of democracy development, which at the same time preserves the unity of the state and its institutions while expanding the possibilities of local self-government. It aims to activate the population to meet their own needs, to narrow the sphere of state influence on society, to reduce expenditures on the maintenance of the state apparatus. This process promotes direct democracy, as it involves the transfer of control of a number of local affairs directly into the hands of stakeholders. Thus, we can say that decentralization helps to build the civil society we so strive for.

As a result of local government reform and decentralization of power, the basis of the new system of local self-government should be united territorial communities, which are formed on a voluntary basis in accordance with the statutory procedure with their own self-government bodies, including executive bodies. The reform should help improve the lives of Ukrainian citizens, as well as build a legal, modern, efficient and, most importantly, competitive European state.

Keywords: decentralization of power, state, democracy, democratic governance, civic society, local selfgovernment.

УДК 340

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-71-75

Марина НОВІКОВА®

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДЖЕРЕЛА ПРАВА»

Проаналізовано наукові підходи до характеристики джерел права як юридичної категорії. Визначено причини багатоаспектності підходів, залежність джерел права від праворозуміння. Досліджено підходи до розуміння джерел права. Розкрито значення поняття в матеріальному, ідеологічному та формальному (юридичному) розумінні. Проаналізовано легітимісний, матеріальний, соціальний та ідеальний зміст терміна «джерело права». На підставі аналізу наявних в науковій літературі визначень та підходів до обраної проблематики, автори приєднуються до позиції, висловленої в літературі, що на розуміння категорії джерела права, його форми безпосередньо впливає концепція праворозуміння.

Ключові слова: право, джерело права, форма права, школа права, праворозуміння, правозастосування.

Постановка проблеми. Ефективне функціонування будь-якої правової системи великою мірою пов'язане із процесом правотворчості. Саме система джерел права, як зовнішня форма вираження та об'єктивації права, забезпечує належну охорону природних прав людини, регулювання різноманітних суспільних відносин, цілісність правової системи та правопорядок як необхідну передумову подальшого розвитку суспільства.

Важливість дослідження джерел права визначається також і змінами міжнародного правопорядку, світовими глобалізаційними процесами, що вимагають творчого розвитку концепції верховенства права та закону, визнання множинності джерел права, утвердження загальносоціальних цінностей, оновлення усталеного погляду на джерела права, їх розгляду як системнопов'язаних елементів. Таке дослідження дасть змогу удосконалити понятійно-категорійний апарат теорії права, поглибити зміст теорії джерел права, що сприятиме збагаченню методологічної функції теорії права щодо галузевих юридичних наук.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання щодо поняття й сутності джерел права, їхньої функціональної ролі в механізмі регулювання суспільних відносин традиційно вважається одним із ключових для такої загальнотеоретичної науки, як теорія права та держави, та привертає чималу увагу науковців, серед яких В. Буткевич, М. Козюбра, В. Копійка, В. Копейчиков, В. Котюк, Н. Кузнєцова, Р. Майданик, Б. Малишев, А. Марченко, С. Муромцев, Л. Наливайко, Т. Нешатаєва, Н. Оніщенко, О. Петришин, П. Рабінович, Я. Романюк, А. Рубанов, Е. Северен, О. Скакун, Н. Стецик, Р. Тополевський, Б. Топорин, С. Шевчук, Г. Шершеневич, Ю. Шемшученко та ін. Проте, незважаючи на наявність великої кількості досліджень, присвячених висвітленню різних аспектів джерел права, ще досі не вироблено єдиного понятійного апарату. Внаслідок цього актуальність теми дослідження визначається необхідністю більш повного вивчення змісту поняття «джерело права» та його відмежування від інших суміжних категорій.

Мета статті полягає в дослідженні визначення поняття «джерело права» як специфічного багатоаспектного явища, а також його сутності.

Виклад основного матеріалу. Термін «джерело» дозволяє характеризувати право як з внутрішнього, так і з зовнішнього боку. Іншими словами, це поняття стосується і змісту права, і форми. Дійсно, під джерелом права розуміють і матеріальні умови життя суспільства, а також об'єктивні чинники формування тієї чи іншої правової норми або правового припису, і

© Новікова М. В., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9968-8428>

zelenina_marina@ukr.net

саме формулювання змісту правових норм, приписів, і причини їх юридичної обов'язковості.

М. Александров під джерелами права розуміє діяльність держави, яка полягає у встановленні нових юридичних норм або визнанні вже наявних [2, с. 45–46]. Г. Шершеневич зазначав, що джерелами права є різні форми, в яких право знаходить своє вираження. Науковець також вказував на те, що саме поняття «джерело права» є малоприматним для використання, зважаючи на свою багатозначність [18, с. 49–51]. Розвиваючи свою думку, він зазначав, що під цим терміном йдеться про сили, що створюють право; матеріали, покладені в основу того чи іншого законодавства; історичні пам'ятники права; засоби пізнання чинного права.

На думку В. Нерсисянца, тлумачення терміна «джерело права» певною мірою є умовним, адже воно може мати безліч значень, наприклад, під джерелами права можуть розумітися різні соціальні чинники чи безпосередня сила, яка створює право або ж певне джерело інформації про нього [15, с. 26].

Тривалий час у наукових джерелах домінувала позиція про існування змістовної подвійності терміна «джерело права». Зокрема, в центрі полеміки проблеми визначення сутності права серед науковців склалося кілька позицій щодо визначення поняття «джерело права», а саме юснатуралістичний, матеріальний, ідеальний (ідеалістичний) та формальний підходи.

Представники юридичного праворозуміння розглядають джерела права як зовнішній прояв правового змісту, принципу формальної рівності. Представники юридичного позитивізму вбачають джерела права у формальному значенні та визначають його як зовнішні форми (акти), в яких фіксується державна воля [16, с. 106, 155]. Представники нормативної теорії визначають джерело права як першопричину, абстрактну первинну норму, від якої походять всі інші норми. Зі свого боку, представники соціологічної школи права джерело права ототожнюють із суспільними відносинами, що зумовлюють і визначають право [17, с. 149]. Як бачимо, множинність підходів до розуміння поняття «джерело права» залежить від розуміння самого права.

Джерело права в матеріальному розумінні – це суспільні відносини, які розвиваються і зумовлюють виникнення, розвиток та зміст права. Тобто це те джерело, звідки виходить зміст норми або правотворча сила, наприклад, державна влада, законодавчі чи судові органи тощо [10, с. 35]. В ідеологічному розумінні – це виражена в офіційній формі сукупність юридичних ідей, поглядів, теорій, під впливом яких утворюється і функціонує право, у формальному (юридичному) розумінні – спосіб вираження змісту правил поведінки або те, що дає правило загальнообов'язковий характер. Тобто це офіційні форми зовнішнього вираження і закріплення правових норм, що діють у державі [9, с. 112; 8, с. 179; 10, с. 35]. З погляду юридичного праворозуміння – це принцип формальної рівності, тобто однакова міра справедливості, добра, свободи, істини, який може існувати як абстрактна правова форма суспільних відносин [12, с. 29].

Необхідно зазначити, що більшість науковців схиляється до того, що термін «джерело права» треба розуміти як форму зовнішнього вираження й закріплення правових норм, що засвідчує їх загальнообов'язковість [9, с. 112], але такий підхід, на нашу думку, є дещо спірним. Джерело права не можна визначати як спосіб зовнішнього вираження правових норм, які об'єктивовані в певній формі, оскільки під «джерелом права» розуміють саме виникнення права. Джерело права може не мати форми, наприклад здоровий глузд чи теоретичне мислення, які можна вважати повноцінними джерелами права, які формують смисли права, хоча вони й не є формами буття права.

Розбіжності в тлумаченні джерел права можливо пояснити різними підходами до праворозуміння. Наприклад, якщо в основі праворозуміння лежить нормативістський підхід, то під джерелами права розуміють волю законодавця або правотворчу діяльність держави, а при природно-правовому підході джерелами права відповідно вважають принципи права, яким має слідувати позитивне право [1, с. 274]. Необхідно зазначити, що переважна більшість науковців схиляється до того, що термін «джерело права» необхідно застосовувати саме у формально-юридичному значенні, тобто розуміти під ним форму вираження й закріплення правових норм [4, с. 124], що засвідчує їх загальнообов'язковість. У зв'язку з цим до ознак формально-юридичних джерел права можна віднести: а) їх правотворчу значущість; б) зміст у вигляді юридично оформленої державної волі; в) їх загальнообов'язковість і гарантованість державою; г) особливу юридичну форму; д) те, що вони встановлюють основи засад правового регулювання у визначених сферах суспільного життя [13, с. 230].

У юридичній науці є й інші погляди на визначення джерел права. Зокрема, під цим терміном зазвичай розуміють зовнішню форму та спосіб об'єктивізації правових норм [5, с. 206]; офіційно об'єктивовані акти, що містять правові норми [14, с. 162]; способи офіційного вираження й закріплення правових норм; джерело інформації, що визначає, де саме знаходиться те чи інше правило поведінки, як ним керуватись та застосовувати на практиці [5, с. 209]; матеріали, що взяті за основу того чи іншого законодавства; підготовчі документи,

проекти нормативно-правових актів, які використовуються в процесі тлумачення юридичних текстів [11, с. 310]; діяльність суб'єктів правовідносин, внаслідок якої реалізуються їх потреби та задовольняються інтереси [8, с. 188]; політичні, економічні, соціальні, культурні та інші чинники, які породжують чи об'єктивно зумовлюють виникнення норм права; умови формування права, чинники правотворчості та суспільні цінності, що безпосередньо впливають на процес формування й функціонування права; різноманітні пам'ятки історії, літописи та звичаї, що існували історично, в певний проміжок часу, мають юридичний зміст та визначають основні напрями становлення права конкретної держави (Руська правда, Закони Ману); своєрідну силу, що створює право [11, с. 295] тощо.

У системі категорій теорії права поняття «джерела права» виконує подвійну функцію. З одного боку, воно дозволяє відмежувати джерела права від інших соціальних регуляторів. Будь-яка правова система визначає у своїй доктрині і законодавстві, які джерела (форми) права визнаються чинними. З іншого боку, зазначене поняття розкриває місце того або іншого джерела права в системі джерел права, співвідношення його юридичної сили з юридичною силою інших джерел права.

У межах правової системи джерела права, побудовані за принципом їх ієрархічності, утворюють систему джерел права. Її вертикальна структура будується так, що приписи нижчих за рівнем джерел права видаються на основі і відповідно до виконання норм ієрархічно вищих джерел і будь-яка норма в межах цієї системи повинна відповідати нормам джерела вищої юридичної сили, що замикає цю вертикаль [6, с. 17]. Можливі колізії між правовими нормами вирішуються з позиції системності. Доктриною і законодавством в межах правової системи напрацьовані з цією метою спеціальні прийоми юридичної техніки.

С. Бошно виокремлює легітимісний, матеріальний, соціальний та ідеальний зміст поняття «джерело права». Легітимісний зміст відображає стадію переходу інших видів джерел права у форму права. Легітимісність – це діяльність, що надає правилам та нормам державного статусу чи шляхом безпосередньої правотворчості або санкціонування. Такий підхід не дає змоги трансформуватися у форми права доктринальним джерелам, судовій практиці та іншим явищам, за винятком звичаїв та нормативних актів. Легітимісне джерело права являє собою силу, що надає будь-чому властивості форми права. Для нормативного акта легітимісним джерелом є правотворчі органи та процедури. Для звичаїв легітимісне джерело – це суспільство та його практика, для доктринальних форм права – ідеї, концепції, теорії та набуття ними своїх регулятивних властивостей, що є легітимісним джерелом. Найавторитетніші форми права реалізуються через їх власну переконаність (доктрини, звичаї, релігія), а інші – традиційно захищають себе силою державного примусу (нормативні акти, судові прецеденти). Отже, авторитет є комплексним легітимісним джерелом [3, с. 50–51]. Використовуючи термін «джерела права», необхідно враховувати, в якому саме значенні він вживається і для характеристики якої правової системи застосовується.

Висновки. Отже, смислове значення поняття «джерело права» характеризується тим, що воно зумовлює необхідність його застосування під час регулювання суспільних відносин. З джерела права суб'єкт правозастосування виводить зміст правової норми незалежно від визнання його державою, незалежно від того, чи мають джерела права обов'язкову силу або лише переконує значення. Саме джерело права може бути покладено в основу рішення суб'єкта правозастосування.

Система джерел права містить елементи, які мають самостійне значення, проте пов'язані між собою через людину як центру її застосування. Кожен елемент системи має відносну самостійність та одночасну пов'язаність з іншими елементами системи джерел, що означає: залежно від конкретних соціально-економічних, політичних умов та стану розвитку громадського суспільства одні елементи можуть набувати більш вагомого регуляторного впливу, а інші – втрачати своє значення. Наприклад, значення судової практики завжди збільшується, коли йдеться про застосування нових актів. На нашу думку, система джерел права України повинна містити як формально закріплені, так і незакріплені, тобто нетрадиційні джерела. Незважаючи на проголошення верховенства права як орієнтиру для суб'єкта правозастосування в судовій практиці, формальне закріплення джерел права у законодавстві сприяє стабільності їх застосування.

Список використаних джерел

1. Абдуллаев М. И. Теория государства и права : учеб. для ВУЗов. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 397 с.
2. Александров Н. Г. Понятие источника права. *Ученые записки ВШЮН*. Вып. VIII. М., 1946. С. 49–51.
3. Бошно С. В. Форма права: теоретико-правовое исследование : дис. ... д-ра юрид. наук.

Москва, 2005. 440 с.

4. Великий енциклопедичний юридичний словник / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Вид-во "Юридична думка", 2007. 1020 с.

5. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов. Вып. 3. Москва : Юриспруденция, 2000. 528 с.

6. Дрішлюк А. І. Поняття джерела права та його форми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 15–19.

7. Загальна теорія держави і права: (основні поняття, категорії, прав. конструкції та наук. концепції) : навч. посіб. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 400 с.

8. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М.В. Цвік та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка. Харків : Право, 2010. 583 с.

9. Кириченко В. М. Теорія держави і права: модульний курс : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 264 с.

10. Котюк В. О. Теорія права: курс лекцій : навч. посібник для юрид. ф-тів вузів. Київ : Вентурі, 1996. 208 с.

11. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. 2-ге вид. Харків : ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.

12. Макаренко Л. П. Співвідношення понять «джерело права» та «форма права»: теоретико-понятійний аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Т. 1. С. 28–30.

13. Мицкевич А. В. Формы выражения, или источники права. Общая теория государства и права ; под ред. М. Н. Марченко. Москва : НОРМА, 2001. Т. 2. 230 с.

14. Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. Теорія держави і права : навч. посіб. / за ред. В. В. Копейчикова ; стер. вид. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 320 с.

15. Нерсесянц В. С. Проблемы общей теории права и государства : учеб. для вузов / под общ. ред. члена-корр. РАН, д-ра юрид. наук, проф. В. С. Нерсесянца. Москва : Издательская группа НОРМА–ИНФРА М, 1999. 832 с.

16. Патеї-Братасюк М. Антропоцентрична теорія права : навч. посібник Київ : б/в, 2010. 396 с.

17. Тополь Ю. О. Джерело та форма права: поняття, зміст та співвідношення. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1. С. 143-147.

18. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. Москва : Изд. Братъев Башмаковых, 1910. 805 с.

Надійшла до редакції 08.06.2021

References

1. Abdullaev M. I. (2003) *Teoriya gosudarstva i prava [Theory of State and Law]* : ucheb. dlya VUZov. Sankt-Petersburg : Piter, 397 p. [in Russ.].

2. Aleksandrov N. G. (1946) *Ponyatiye istochnika prava [The concept of the source of law]*. *Uchenyye zapiski VIYuN*. Vyp. VIII. Moskva, pp. 49–51 [in Russ.].

3. Boshno S. V. (2005) *Forma prava: teoretiko-pravovoye issledovaniye [Form of law: theoretical and legal research]* : dis. ... d-ra yurid. nauk. Moscow, 440 p. [in Russ.].

4. *Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk [Large encyclopedic legal dictionary]* ; za red. Yu. S. Shemshuchenka. Kyiv : Vyd. "Yuryd. Dumka", 2007. 124 p. [in Ukr.].

5. Vengerov A. B. (2000) *Teoriya gosudarstva i prava [Theory of State and Law]* : ucheb. dlya yurid. vuzov. Vyp. 3. Moscow : Yurisprudentsyya. 528 p. [in Russ.].

6. Dryshlyuk A. I. (2014) *Ponyattya dzherela prava ta yoho formy [The concept of the source of law and its form]*. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, no 1, pp. 15-19 [in Ukr.].

7. *Zahalna teoriya derzhavy i prava: (osnovni poniattia, katehorii, prav. konstruktssii ta nauk. kontseptsii) [General theory of state and law: (basic concepts, categories, legal constructions and scientific concepts)]* : navch. posib. / za red. O. V. Zaichuka, N. M. Onishchenko. Kyiv : Yurinkom Inter, 2008. 400 p. [in Ukr.].

8. *Zahalna teoriya derzhavy i prava [General theory of state and law]* : pidruch. dlia stud. yuryd. spets. vyshch. navch. zakl. / M.V. Tsvik ta in. ; za red. d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy M.V. Tsvika. Kharkiv : Pravo, 2010. 583 p. [in Ukr.].

9. Kyrychenko V. M. (2010) *Teoriya derzhavy i prava: modulnyi kurs [Theory of state and law: a modular course]* : navch. posibnyk. Kyiv : Tsentri uchbovoi literatury, 264 p. [in Ukr.].

10. Kotiuk V. O. (1996) *Teoriya prava: kurs lektsiy [Theory of law: a course of lectures]* : navch. posib. dlia yuryd. f-tiv vuziv. Kyiv : Venturi, 208 p. [in Ukr.].

11. Krestovska N. M., Matveieva, L. H. (2008) *Teoriya derzhavy i prava: Elementarnyi kurs [Theory of State and Law: An Elementary Course]*. 2-he vyd. Kharkiv : TOV «Odissey». 432 p. [in Ukr.].

12. Makarenko L. P. (2018) *Spivvidnoshennia poniat «dzherelo prava» ta «forma prava»: teoretyko-poniatiniyi aspekt [The relationship between the concepts of "source of law" and "form of law": theoretical and conceptual aspect]*. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsiyi*, no 6, vol. 1, pp. 28-30 [in Ukr.].

13. Mitskevich A. V. (2001) *Formy vyrazheniya, ili istochniki prava* [Forms of Expression, or Sources of Law]. *Obshaya teoriya gosudarstva i prava / pod red. M. N. Marchenko*. Moscow : Norma, vol. 2. 230 p. [in Russ.].
14. Kolodiy A. M., Kopyeychikov V. V., Lysenkov S. L. (2000) *Teoriya derzhavy i prava* [Theory of state and law] : navch. posib. / za red. V. V. Kopyeychikova. Ster. vyd. Kyiv : Yurinkom Inter. 320 p. [in Ukr.].
15. Nersesyants V. S. *Problemy obshey teorii prava i gosudarstva* [Problems of the general theory of law and state] : ucheb. dlya vuzov / pod obs. red. chlena-korr. RAN, d-ra yurid. nauk, prof. V. S. Nersesyantsa. Moskva : Izdatelskaya gruppа NORMA–INFRA M, 1999. 832 p. [in Russ.].
16. Patei-Bratasiuk M. *Antropotsentrychna teoriya prava* [Anthropocentric theory of law] : navch. posibnyk. Kyiv : b/v, 2010. 396 p. [in Ukr.].
17. Topol Yu. O. (2012) *Dzherelo ta forma prava: ponyattya, zmist ta spivvidnoshennya* [Source and form of law: concept, content and relationship]. *Universytetski naukovy zapysky*, no 1, pp. 143-147 [in Ukr.].
18. Shershenevich G. F. (1910) *Obshaya teoriya prava* [General theory of law]. Moskcow : Izd. Bratyev Bashmakovykh. 805 p. [in Russ.].

ABSTRACT

Maryna Novikova. The concept of «sources of law»: general theoretical definition and content.

The article analyzes scientific approaches to the characterization of sources of law as a legal category. The reasons of multifaceted approaches, dependence of sources of law on legal understanding are defined. Approaches to understanding the sources of law are studied. The meaning of the concept in the material, ideological and formal (legal) sense is revealed. It is determined that in the system of categories of the theory of law the concept of «sources of law» performs a dual function. Thus, on the one hand, it allows distinguishing sources of law from other social regulators. Any legal system determines in its doctrine and legislation which sources (forms) of law are recognized as valid. On the other hand, this concept reveals the place of a source of law in the system of sources of law, the ratio of its legal force with the legal force of other sources of law. It is stated that the source of law cannot be defined as a way of external expression of legal norms, which are objectified in a certain form, because the «source of law» means the origins of law. It is pointed out that differences in the interpretation of sources of law can be explained by different approaches to legal understanding. So, for example, if the legal understanding is based on the normative approach, then the sources of law mean the will of the legislator or law-making activities of the state, and in the natural-legal approach, the sources of law are considered the principles of law, which should be followed by positive law. The source of law may not have forms, such as common sense or theoretical thinking, which can be considered full-fledged sources of law that form the meanings of law, although they are not forms of existence of law. It is concluded that the source of law, and not any other legal category, opens for the subject of lawmaking, determines the need for their use in the regulation of social relations. From the source of law, the subject of law enforcement derives the content of the legal norm, regardless of its recognition by the state, regardless of whether the sources of law are binding or only convincing value. The source of the law itself can be the basis for the decision of the subject of law enforcement. The legitimation, material, social and ideal meaning of the term «source of law» is analyzed. Based on the analysis of definitions and approaches to the chosen issues presented in the scientific literature, the authors agree with the position expressed in the literature that the understanding of the category of source of law, its form is directly influenced by the concept of legal understanding shared by researchers.

Keywords: *law, source of law, form of law, school of law, legal understanding, law enforcement.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇЇ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 396
DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-76-84

Лариса МАРЦЕНЮК[©]
доктор економічних наук,
доцент

Олексій ГРУЗДЄВ[©]
аспірант

(Дніпровський національний університет
залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна)

ЖІНКА В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ: ГАРМОНІЯ ПРОФЕСІЙНОГО ТА ОСОБИСТОГО

Окреслено основні порушення прав жінок в Україні, в тому числі у секторі безпеки та оборони. Наголошено, що процес впровадження гендерної рівності в секторі безпеки України має певну специфіку.

Визначено вплив збройних конфліктів на чоловіків і жінок та основні проблемні питання, які виникають в роботі жінки-правоохоронця і впливають на її «Я-концепцію». До основних проблем, які наявні в професійному середовищі правоохоронців, віднесено такі: службові взаємовідносини по «вертикалі» і «горизонталі», конкуренція жінок і чоловіків, криза ідентичності.

Проаналізовано основні міжнародні документи, що закріплюють рівні права жінок і чоловіків, та напрями посилення ролі жінок у структурі МВС.

До основних проблем, що зумовлюють гендерний дисбаланс на військовій службі, віднесено: наявність гендерно-корпоративного стереотипу, недостатня врегульованість адміністративно-побутових умов проходження служби, обмеження соціальних прав жінок у частині дотримання чинного законодавства з питань материнства та дитинства, заборона певних військових професій для жінок, відсутність рівних прав під час вступу на військову службу на етапі вибору освіти, обмеженість переліку військових посад, на які можуть бути призначені військовослужбовці-жінки, відмінність статусних позицій військовослужбовців-чоловіків і жінок під час переміщення по службі, обмеження права військовослужбовців-чоловіків на звільнення з військової служби, різний порядок виконання покарань, призначених військовослужбовцям-жінкам і військовослужбовцям-чоловікам.

Для досягнення принципу збалансованості професійного та особистого життя рекомендовано врахувати п'ять важливих аспектів життя: здоров'я, стосунки, кар'єра, самовдосконалення, відпочинок.

Ключові слова: гендер, гендерна рівність, гендер у системі МВС, жінки в секторі оборони, гармонія професійного та особистого.

Постановка проблеми. Україна посідає 59-е місце у світі за показником «гендерний розрив», що готується Світовим економічним форумом та вимірює величину гендерного розриву у чотирьох важливих сферах нерівності між чоловіками та жінками: економічна

© Марценюк Л. В., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4121-8826>
Researcher ID: N-3917-2019
rwinform1@ukr.net

© Груздев О. В., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5095-9995>
alexgruzdev12@gmail.com

участь, рівень освіти, політичне представництво та сфера здоров'я.

З погляду гендерної нерівності можна виділити п'ять порушень прав жінок в Україні:

1) жертви домашнього насильства (90 % українців, які потерпають від насильства, це – жінки);

2) отримують меншу зарплатню (адже жінка бере на себе «левоу» частку домашніх обов'язків. В результаті домашня робота і догляд за родиною займає в житті жінки 23 роки);

3) мають меншість у владі (Україна перебуває в групі країн із найнижчим представництвом жінок у владі);

4) обмежені у кар'єрі (у війську досі є низка «нежіночих» професій, затверджені наказами з грифом «з обмеженим доступом». За підрахунками експертів Всесвітнього економічного форуму, подолати різницю в можливостях працевлаштування та оплаті праці для чоловіків і жінок світ зможе через 170 років);

5) заручниці стереотипів («жінка-берегиня», «господарка», «для «жіночого щастя» потрібні «коханья» і «родина» – такі стереотипи суспільства заважають жінкам робити успішну кар'єру [1].

Виклики, з якими стикаються жінки у професії:

– більшість жінок стикалися у своїй професійній діяльності з упередженим гендерним ставленням з боку колег-чоловіків – 61 %, при цьому колеги-чоловіки очікують від жінок певної поведінки, пов'язаної з господарською функцією;

– недооцінка жіночого лідерства (76 % визнали, що у професійному середовищі жінки поступаються чоловікам лідерськими позиціями);

– ринок, який більше орієнтований для кар'єрного розвитку чоловіків (70 % визнали цей факт);

– пріоритет можливостей у чоловіків визнали 64 % при доступі до керівних посад та підвищенні за рівних умов кандидатів;

– для жінки є взаємосуперечливими кар'єра та повноцінне сімейне життя (96 %).

Метою статті є аналіз наявного становища жінок, що працюють у сфері безпеки та оборони, з погляду гендерної рівності та надання практичних рекомендацій жінкам, які бажують поєднувати професійне та особисте життя.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Базовим документом у сфері гендерної рівності на міжнародній арені є Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (далі – Конвенція), яку Україна ратифікувала 1981 року:

– відповідно до статті 1 Конвенції усі жінки мають бути захищені від дискримінації: і кожен індивідуум, і група осіб. Жінки не можуть бути дискриміновані також за іншими ознаками (сімейний стан, раса, каста, вік, релігія, національність, стан здоров'я, економічний статус);

– Конвенція вимагає забезпечення прав людини на основі рівності жінок і чоловіків. Стандарти рівності, визначені Конвенцією, становлять принцип дійсної рівності;

– Конвенція спрямована на реалізацію прав людини і основних свобод у усіх сферах життєдіяльності. Цивільні та політичні права жінок не відокремлюються від їхніх економічних, соціальних і культурних прав [2, с. 18].

Військові конфлікти суттєво впливають на життя суспільства. Якщо подивитись на війну і насильство через гендерні окуляри, то можна побачити, що і чоловіки, і жінки страждають від них, але не однаково. Жінки: вимушені шукати безпечне місце проживання для своєї сім'ї, адаптуватися до нових умов, шукати нову роботу, влаштувати дітей у школу, доглядати літніх батьків. При цьому жінки потерпають: від гендерно зумовленого насильства, яке часто використовується в умовах військового конфлікту, у тому числі як засіб маніпулювання та погроз для місцевого населення; від домашнього насильства в сім'ях демобілізованих. Чоловіки: отримують фізичні та/або психологічні травми, важко адаптуються до нових умов, виражають агресію внаслідок нелікованих поствоєнних симптомів [3].

Поява жінок, спрямованих на освіту і кар'єру, розглядається як позитивна тенденція. Трудова діяльність, що формує професійно значущі якості особистості, впливає на формування позитивної «Я-концепції» і стосується окремих аспектів гендерної ідентичності [4, с. 22–30.].

Традиційна чоловіча культура створила суттєві бар'єри на шляху рівності між чоловіками та жінками. Основними проблемними питаннями, які виникають у роботі жінки-правоохоронця і впливають на її «Я-концепцію», є: подвійне навантаження (сім'я – робота), негативне ставлення з боку керівництва до жінок в репродуктивному віці, високі посади жінок-правоохоронців сприймають як незаслужене просування, велика частина

жінок погоджується з наявною системою ролей у соціумі, приймає існування традиційно «чоловічих» спеціальностей, напруженість у правоохоронній діяльності впливає на інші сфери життя жінки.

Крім того, до проблем, наявних у професійному середовищі правоохоронців, можна віднести такі: службові взаємовідносини по «вертикалі» і «горизонталі», конкуренція жінок і чоловіків, криза ідентичності (жінці пропонується розвивати в собі суто чоловічі якості).

Гендерний поділ праці має вплив на родину та інші структури. Розрізняють: нерівномірний поділ праці, патріархатний (традиційний), партнерський (оптимальний).

Жінки-військовослужбовці, як правило, обирають одну з таких стратегій поведінки:

- особисте життя жінки відходить на другий план, а всі сили, знання спрямовуються на побудову військової кар'єри;

- військова кар'єра відходить на другий план, більша увага надається особистісному життю;

- жінки намагаються гармонійно поєднати кар'єру та особисте життя. При цьому в окремі періоди життя більша увага надається або кар'єрі, або особистому життю.

У сучасних умовах жінки-правоохоронці будують свої професійні плани, часто нехтуючи будь-якою іншою сферою життя або обмежуючи її прояви.

Виклад основного матеріалу. Із часу здобуття незалежності служба в Збройних силах України сприймалася винятково як чоловіче покликання. Жінки в однострої обіймали переважно «мирні» посади – діловоди, медики, зв'язківці, тобто виконували здебільшого обслуговуючу функцію.

Тут, як і в будь-якій сфері, пов'язаній із надмірним фізичним та моральним навантаженням, усталився стереотип – «не жіноча справа».

Проте війна на Донбасі 2014 року показала, що жінка може так само, як і чоловіки, виконувати бойові завдання, опанувати будь-яку військову спеціальність.

Глибину проблеми стало видно, коли перші добровольці почали повертатися з війни. Часто питання було не тільки в легітимізації бійців добровольчих підрозділів, а й, зокрема, дій жінок у складі як добробатів, так і ЗСУ. «Банщиці» і «кухарки», які фактично виконували бойові завдання, не могли отримати офіційне визнання своїх заслуг, а отже – гідну оплату, пенсійне забезпечення через недоліки в законодавстві.

Останнім часом вдалося подолати частину міфів та стереотипів щодо жінок на військовій службі не тільки на рівні ставлення товаришів по службі й командування, а й на законодавчому.

Органам системи МВС вдалося посилити роль жінок в інституціях сектора безпеки шляхом унесення змін до нормативно-правових документів та зменшити бар'єри для участі жінок в усіх сферах діяльності сектора безпеки:

- у 2017 році було відкрито понад 450 посад, на які раніше жінки навіть не могли претендувати, тому сьогодні в системі органів МВС маємо жінку – водолаза, жінку – керівника кінологічної служби, жінку – хіміка, двох жінок – генералів;

- з урахуванням фізіологічних властивостей урівняно нормативи для вступу дівчат та хлопців до закладів вищої освіти сектора безпеки;

- з 2018 року жінкам надано право брати участь у кваліфікаційних іспитах на право носіння Берета з відзнакою в Національній гвардії України, що раніше було заборонено;

- службові розслідування в Національній гвардії України проводяться із залученням фахівців з питань гендерної інтеграції органів військового управління для уникнення дискримінації за ознакою статі;

- з 2018 року запроваджено збір статистичних даних органів системи МВС з розподілом за статтю.

Згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків під час проходження військової служби у ЗСУ та інших військових формуваннях» (2018 р.) жінки виконують військовий обов'язок на рівних засадах із чоловіками (за винятком випадків, передбачених законодавством з питань охорони материнства та дитинства).

Нові зміни передбачають:

- надання особам обох статей рівні можливості щодо укладення контракту на проходження військової служби, визначивши, що жінки можуть укладати контракт на проходження військової служби до досягнення граничного віку перебування на військовій службі;

- закріплення принципу, за яким жінки мають проходити військову службу на рівних засадах із чоловіками, що включає рівний доступ до посад і військових звань та рівний обсяг відповідальності під час виконання обов'язків військової служби;

– скасування обмежень щодо призначення військовослужбовців-жінок у добовий наряд, відправлення у відрядження і звільнення від проходження зборів [5].

Саме після набуття чинності законодавчих змін уперше в незалежній Україні з'явилися жінки-генерали – Людмила Шугалей і Оксана Хоменко.

У системі Міністерства внутрішніх справ України працює 70 000 або 24,5 % жінок від загальної кількості осіб. З них: у Національній гвардії – 4 000, у Державній прикордонній службі України – 11 000, у Державній службі України з надзвичайних ситуацій – 8 000. У Патрульній поліції України служать понад 3 000 жінок.

Щороку в Україні збільшується кількість жінок, які добровільно йдуть до лав Збройних сил. Їх не лякають важкі фізичні навантаження, добові наряди й відрядження у гарячі точки. Нині у ЗСУ служить 29 760 жінок (14 % від загальної кількості), із них: 4 250 офіцерів; 6 973 сержанти; 17 438 солдатів; 1 099 курсантів. На керівних посадах осіб офіцерського складу проходять військову службу 1 090 жінок.

Загалом на командних посадах у війську перебувають 86 жінок-військовослужбовців, з них: 6 осіб — командири рот (медичних), 78 осіб — командири взводів, 2 жінки — командири мінометних батарей. У складі міжнародних місії працюють 5 жінок. У складі національного персоналу місії ООН проходять службу 2 жінки-військовослужбовці. На посадах у багатонаціональних органах військового управління – 2 жінки.

Статус учасника бойових дій за участь в АТО/ООС надано 9 136 військовослужбовцям-жінкам.

У зв'язку з глобальним підвищенням спроможності жінок бути представленими у військових структурах підвищилась необхідність включення жінок у НАТО. Серед перших кроків до інтеграції жінок у НАТО була розбудова політики рівних можливостей, боротьби із дискримінацією і домаганнями. У 1961 році старші офіцерки НАТО організували конференцію для обговорення ситуації з інтеграцією жінок у збройні сили країн Альянсу. У 1976 році було утворено Комітет із питань жінок у збройних силах НАТО (з 2009-го – Комітет НАТО із гендерних питань). Відповідно до Резолюції 1325 Ради безпеки (2000) наголошується важливість зміни бачення ролі жінок як учасниць вирішення конфліктів і миротворчої діяльності на рівні з чоловіками. Зараз у складі Місії України при НАТО проходить службу 1 жінка.

Потрібно зазначити, що впродовж кількох минулих років гендерна політика через призму запровадження принципу рівних прав жінок і чоловіків стала одним із державних пріоритетів у системі Міністерства внутрішніх справ.

МВС є одним із перших відомств, де в апараті створено уповноважений підрозділ з дотримання гендерної рівності, де передбачені зміни до функціональних обов'язків керівників всіх рівнів органів системи МВС у частині дотримання принципу рівних прав та обов'язків жінок і чоловіків.

За 2020 рік відбулося збільшення частки жінок в підрозділах МВС, а саме: в ДСНС на 5 %, в Національній поліції на 2 %, в Нацгвардії на 7 %. Питома вага чисельності жінок в особовому складі МВС України: Державна міграційна служба – 78,9 %, Державна прикордонна служба – 26,5 %, Національна поліція України – 25,5 %, Національна гвардія України – 11,3 %.

Питома вага жінок на керівних посадах: Державна міграційна служба – 61,0 %, Державна служба України з надзвичайних ситуацій – 20,6 %, Національна поліція України – 17,7 %, Державна прикордонна служба – 12,9 %, Національна гвардія України – 6,6 %.

Військовослужбовці-жінки, які перебувають у військовому званні офіцерського складу: полковник – майже 100 осіб, підполковник – майже 280 осіб, майор – майже 440 осіб, капітан – майже 600 осіб, старший лейтенант – майже 850 осіб, лейтенант – 920 осіб, молодший лейтенант – майже 300 осіб.

За призовом осіб офіцерського складу терміном на 18 місяців служить 161 жінка [6].

Основні причини призову жінок: жінка є членом сім'ї військовослужбовця (47,44 %), рівень грошового забезпечення військовослужбовців (34,62 %), неможливість працевлаштуватися у цивільних структурах (23,08 %), рівень пенсійного забезпечення військовослужбовців (19,23 %), існування певної системи пільг для військовослужбовців (17,95 %).

Важливі якості, якими повинна бути наділена жінка-працівник органів внутрішніх справ: оптимальне співвідношення реактивності й активності, емоційна стійкість, поміркована емоційна збудженість у небезпечних ситуаціях, вміння чинити опір зовнішнім і внутрішнім перешкодам у процесі діяльності, толерантність, стійкість до нервово-психічних перевантажень, працьовитість, хороша пам'ять, рішучість, вміння ризикувати, витримка, цілеспрямованість, об'єктивність, справедливість [7].

Крістін Лагард, голова Міжнародного валютного фонду, сказала: «Коли жінок закли-

кають до дії у турбулентні часи, часто це пов'язано з їхнім спокоєм, почуттям відповідальності та великим прагматизмом у делікатних ситуаціях» [8].

І дійсно, вивчення 40 мирних процесів у 35 країнах за останні тридцять років показало, що у тих випадках, коли жіночі групи мали змогу впливати на мирний процес, рівень успішності у досягненні згоди між сторонами був набагато вищим.

Згідно з висновками вчених Інституту інклюзивної безпеки, які дослідили майже 200 мирних угод, участь жінок у ролі переговорників, медіаторів та підписантів на 35 % підвищує ймовірність того, що мирна угода діятиме щонайменше 15 років.

Жінки-парламентарі лідирують у ключових політичних дискусіях щодо розширення участі жінок у миротворчих процесах, самі беруть активну участь у переговорних групах [9].

Жінки в складі миротворчих підрозділів можуть підвищити ефективність місій з підтримання миру, через те, що:

- зазвичай чоловіки і жінки з числа місцевого населення легше йдуть на контакт з жінками-військовослужбовцями, оскільки вбачають з їх боку менше загрози для себе, ніж з боку чоловіків зі складу миротворців;

- жінки-військовослужбовці необхідні на блокпостах, в аеропортах для проведення особистого огляду жінок;

- можливість співпраці з місцевими жіночими організаціями і збором інформації від місцевих жінок дозволяє мати більш точні дані, необхідні для прийняття рішень;

- у позаслужбовий час жінки-миротворці можуть спілкуватися з місцевими мешканками і розмовляти з ними про те, що «відбувається за лаштунками»;

- жінки-військовослужбовці відстежують випадки недопустимої поведінки з боку військовослужбовців-чоловіків [10].

Основні проблеми, що зумовлюють гендерний дисбаланс на військовій службі: наявність гендерно-корпоративного стереотипу, недостатня врегульованість адміністративно-побутових умов проходження служби, обмеження соціальних прав жінок у частині дотримання чинного законодавства з питань материнства та дитинства, заборона певних військових професій для жінок, відсутність рівних прав під час вступу на військову службу на етапі вибору освіти, обмеженість переліку військових посад, на які можуть бути призначені військовослужбовці-жінки, відмінність статусних позицій військовослужбовців-чоловіків і жінок під час переміщення по службі, обмеження права військовослужбовців-чоловіків на звільнення з військової служби, різний порядок виконання покарань, призначених військовослужбовцям-жінкам і військовослужбовцям-чоловікам [11, 12].

Проведення досліджень для поточної оцінки рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у секторі безпеки. Міністерство внутрішніх справ, співпрацюючи з науковцями закладів вищої освіти МВС та представниками партнерських організацій, здійснює ґрунтовний науковий аналіз питань, які стосуються жінок, миру та безпеки. Науковий підхід до проблеми дає змогу визначити глибинні аспекти реалізації політики та зрозуміти, в який спосіб результати цих досліджень мають бути інтегровані в стратегічні заходи щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у МВС, НГУ та ЦООВ, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра внутрішніх справ.

За результатами Оцінки гендерного впливу на сектор безпеки та оборони України, яку структура ООН «Жінки в Україні» провела спільно з віцепрем'єр-міністром України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, в МВС було започатковано дискусію щодо ролі чоловіків, їх обов'язків та потенціалу в упровадженні гендерної рівності в секторі оборони, в межах усталених панівних ролей, моделей поведінки чоловіків.

Якщо в секторі безпеки жінки та чоловіки представлені паритетно, він має більшу довіру населення, діє ефективніше через доступ до ширшого кола навичок і досвіду. Жінки часто привносять у роботу сектору кращі комунікаційні навички, здатність ефективніше знижувати рівень напруження в насильницьких ситуаціях і мінімізувати застосування сили [13].

Міністерство внутрішніх справ України за підтримки Офісу ООН «Жінки в Україні» розпочало дослідження проблематики «Щодо розуміння маскулінності в секторі безпеки України».

Проведено опитування майже 1500 працівників Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Національної поліції України. Результати дослідження надалі використовуватимуть для інтегрування гендерних аспектів у процес реформування сектору безпеки та оборони, посилення прихильності та підзвітності на рівні керівництва, підвищення потенціалу та компетентності працівників щодо реалізації принципу рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків, усунення перешкод до впровадження гендерної рівності та поліпшення умов служби жінок у зазначеному секторі.

З огляду на те, що сексуальні домагання на робочому місці є чутливою темою і водночас латентною проблемою як публічних, так і приватних організацій, а притягнення до відповідальності не закріплено законодавчо, за ініціативи гендерного підрозділу МВС виконано наукове дослідження за темою «Законодавче врегулювання протидії дискримінації за ознакою статі та сексуальних домагань у секторі безпеки».

Внаслідок аналізу відповідей респондентів з'ясувалося, що: 30 % опитаних не змогли підтвердити відсутність гендерної нерівності в їхньому органі; 22 % респондентів не змогли підтвердити відсутність ризику для працівників їхнього органу ситуацій, коли керівництво робило зауваження, пов'язане зі статевою приналежністю. При цьому 6 респондентів підтвердили, що були об'єктом сексуального домагання на робочому місці, серед них 2 чоловіки і 4 жінки.

Дослідження свідчить про необхідність вжиття додаткових заходів, зокрема й на законодавчому рівні, щодо протидії дискримінації за ознакою статі.

МВС здійснює аналіз дисциплінарних статутів військовослужбовців та поліцейських і працює над розробкою Інструкції щодо реагування на випадки вчинення сексуальних домагань на робочому місці.

Процес впровадження гендерної рівності в секторі безпеки України має певну специфіку. Зокрема, перед МВС України постало чимало завдань щодо впровадження гендерного компоненту в роботу керівництва, особового складу, структурних підрозділів, місій та операцій, закладів вищої освіти МВС України тощо. Питання інтеграції гендерно орієнтованого підходу на різних рівнях і в різних сферах життєдіяльності передбачає необхідність створення умов для розвитку та впровадження відповідних гендерних компетенцій [14].

Жінки, як і чоловіки, мають міцні лідерські якості. Через стереотипи суспільство дуже їх применшує. Кажуть: «Не висовуйся, будь скромною, тобі не потрібно бути першою». Такі стереотипи можна назвати структурним насильством.

Жінкам не варто боятися бути лідерами, адже в звичайному житті кожна жінка – лідер! Жінки беруть участь у більшості ролей у своєму житті, вони кращі лідери, бо в них більше вроджених здібностей для тайм-менеджменту, щоб встигати паралельно робити декілька справ. Планування сімейного бюджету, прийняття рішення про те, де і як лікувати своїх дітей, підтримувати, коли важко, вести та спрямовувати, при цьому заробляти кошти та будувати кар'єру – це все функції лідера. Існує безліч прикладів, коли в сім'ї троє-чотири дітей і це нікому не заважає будувати кар'єру.

Потрібно тримати баланс між роботою та власним життям. При цьому ключовою стратегією є сприяння ширшій участі жінок у гідній праці через усвідомлення важливості розроблення заходів, які б допомогли узгоджувати сімейні обов'язки працівників з роботою.

Будь-яке суспільство зацікавлене в тому, щоб сім'я, яка навіть істотно змінилася, продовжувала виконувати свою основну функцію – відтворення та виховання дітей, зокрема підготовку нових членів суспільства й нових учасників виробничого процесу [15].

Усі працівники, як чоловіки, так і жінки, повинні мати змогу займатися трудовою діяльністю, не зазнаючи дискримінації, пов'язаної з імовірним конфліктом між їхньою роботою та сімейними обов'язками.

Національна політика щодо вирішення цієї проблеми має спрямовуватися на забезпечення реальної рівності можливостей та ставлення до працівників (чоловіків і жінок), а також до працівників із сімейними обов'язками і без них.

Безумовно, гармонія – це вдале поєднання професійних і сімейних обов'язків. Для жінки, що працює в секторі безпеки та оборони, на наш погляд, важливими аспектами підтримки стабільного психологічного стану є:

– підтримка рідних (на цьому етапі вам потрібно запевнити своїх рідних, що ваша професія є корисною для суспільства і що ви застосовуєте усі засоби власної безпеки. Жінки, що мають кар'єрні амбіції, насправді можуть вибирати лише з двох варіантів, коли йдеться про їхніх партнерів. Це або партнер, який їх по-справжньому підтримує, або взагалі жодного партнера;

– підняття власної самооцінки (розуміння того, що ви потрібні оточенню; розуміння того, що жінка не гірше за чоловіка здатна виконувати ті чи інші завдання; повага з боку оточення, що працює в інших сферах;

– гордість з боку дітей, що їхня мати працює на такій посаді, має доступ до зброї та носить форму;

– гарна фізична підготовка порівняно зі своїми однолітками, адже фізична підго-

товка є основним правилом перебування на посадах у сфері оборони [16].

Жінка і чоловік, які хочуть і зберегти сім'ю, і побудувати кар'єру, перебувають у рівних умовах. Обидві ці сфери самореалізації вимагають часу, сил і величезної роботи. Не відмовляйте собі в можливості почуватися щасливою та реалізованою і в кар'єрі, і в родині.

Для досягнення принципу збалансованості потрібно врахувати п'ять важливих аспектів життя: здоров'я, стосунки, кар'єра, самовдосконалення, відпочинок. Проаналізуйте, чи достатньо уваги ви приділяєте розвитку всіх п'яти сфер свого життя? Чи не розвиваєте один аспект за рахунок інших? Пам'ятайте, що жоден із цих аспектів не повинен бути обділеним увагою, адже всі вони рівноцінно важливі для вашого щасливого та повноцінного життя [17].

Висновки. Основні причини, що спонукають жінку до обрання військової служби: почуття соціальної захищеності; постійний заробіток; продовжити родинні традиції; медичне забезпечення; гарантована оплачувальна відпустка; можливість влаштувати особисте життя; знайти друзів; речове забезпечення.

Основними позитивними моментами у військовій службі жінок, за оцінками їх колег, є: велика працездатність; внутрішня самодисципліна; відповідальність за доручену справу; професіоналізм; пом'якшення морально-психологічної атмосфери; зростання культури взаємовідносин між військовослужбовцями у колективі.

Переваги гендерної рівності для сектору безпеки: забезпечення репрезентативного складу в органах сектору безпеки; ефективність у реагуванні на потреби населення; надання громадянам якісних та репрезентативних послуг; ефективність забезпечення безпеки чоловіків, жінок, дівчат і хлопців; продуктивність умов праці; мінімізація проблем з гендерною дискримінацією та сексуальними домаганнями на робочому місці; забезпечення вищої довіри з боку населення; формування недискримінаційної культури в секторі безпеки; дотримання міжнародних і національних зобов'язань у сфері утвердження гендерної рівності.

Потрібно і надалі втілювати в життя на законодавчому рівні заходи щодо усунення будь-якої дискримінації та поліпшення речового й інфраструктурного забезпечення жінок і чоловіків в органах системи МВС.

Список використаних джерел

1. Трегубова Я. Гендерна нерівність: п'ять порушень прав жінок в Україні. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29085513.html>.
2. Сулова О. І. Аналіз державної політики та нормативно-правових актів на відповідність принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Київ : ФОП Москаленко О. М. 2017. 90 с.
3. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня–15 листопада 2017 року. URL : http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport20th_UKR.pdf.
4. Шевченко Л. О., Кобікова Ю. В. Гендер у психологічних та соціологічних дослідженнях : навч. посіб. Київ : КНУ, 2015. 148 с.
5. Рибка А. Верховна Рада прийняла закон про забезпечення гендерної рівності в армії. URL : <https://genderindetail.org.ua/news/verhovna-rada-priynala-zakon-pro-zabezpechennya-gendernoi-rivnosti-v-armii-134292.html>.
6. Мороз Т. У війську нині 78 жінок – командири взводів, 6 – командують ротами. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/genderni-pitannya-u-sferi-bezpeki/u-vijsku-nini-78-zhinok-%E2%80%936-komanduyut-rotami.html>.
7. Бандурка О. М. Слідчий – моя професія. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 216 с.
8. Lagarde, C. Women, Power and the Challenge of the Financial Crisis. The New York Times. May 10, 2010. URL: <https://www.nytimes.com/2010/05/11/opinion/11iht-edlagarde.html>.
9. Сулова І. Жінка під час збройного конфлікту: від жертви до миротворця. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/suslova/zhinka-pid-chas-zbrojnogo-konfliktu-vid-zhertvi-do-mirotvortsja-124795.html>.
10. Ворчакова І. Є. Жіночий рух у суспільно-політичному житті України : монографія. Миколаїв : вид-во МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2012. 287 с.
11. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. Київ : Заповіт. 224 с.
12. Заворотько І. Проблеми гендерної рівності у секторі безпеки і оборони. URL : <https://helsinki.org.ua/problemu-gendernoi-rivnosti-u-sektori-bezpeki-i-oborony-i-zavorotko>.
13. Камінська Н. В., Чернявський С. С., Перунова О. С. Забезпечення гендерної рівності в системі МВС та інших центральних органів виконавчої влади : лекція. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 31 с. URL : <https://www.dns.gov.ua/files/2020/5/20/112/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96>

%D1%8F_3.pdf.

14. Гурко Т. А. Трансформация института современной семьи. *Социологические исследования*. 1995. № 10. С. 95–99.

15. Погони на жіночих плечах: про роботу, родину та вміння це поєднати розповідають жінки-поліцейські. URL: <https://starkon.city/read/events/25552/pogoni-na-zhinochih-plechah-pro-robotu-rodinu-ta-vmynnya-ce-poednati-rozpovidayut-zhinki-policejski>.

16. Як досягти гармонії в житті, і чому це важливо для вашого щастя. URL: <https://www.tviysvit.com.ua/iak-dosiahty-harmonii-v-zhytti/>.

Надійшла до редакції 04.06.2021

References

1. Trehubova Ya. Henderna nerivnist: piat porushen prav zhinok v Ukraini [Gender inequality: five violations of women's rights in Ukraine]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29085513.html> [in Ukr.].

2. Suslova O. I. (2017) Analiz derzhavnoi polityky ta normatyvno-pravovykh aktiv na vidpovidnist pryntsyphu rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv [Analysis of state policy and regulations for compliance with the principle of equal rights and opportunities for women and men]. Kyiv: FOP Moskalenko O. M. 90 p. [in Ukr.].

3. Dopovid shchodo sytuatsiyi z pravamy yudyny v Ukrayini 16 serpnia–15 lystopada 2017 roku [Report on the human rights situation in Ukraine from August 16 to November 15, 2017]. URL: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport20th_UKR.pdf [in Ukr.].

4. Shevchenko L. O., Kobikova Yu. V. (2015) Hender u psykholohichnykh ta sotsiolohichnykh doslidzhenniakh [Gender in psychological and sociological research]: navch. posib. Kyiv: KNU. 148 p. [in Ukr.].

5. Rybka A. Verkhovna Rada pryiniala zakon pro zabezpechennia hendernoї rivnosti v armii [The Verkhovna Rada passed a law on ensuring gender equality in the army]. URL: <https://genderindetail.org.ua/news/verhovna-rada-priyniala-zakon-pro-zabezpechennya-gendernoї-rivnosti-v-armii-134292.html> [in Ukr.].

6. Moroz T. U viysku nyny 78 zhinok – komandyry vzvodiv, 6 – komanduiut rotamy [In the army now 78 women - platoon commanders, 6 - command companies]. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/genderni-pitannya-u-sferi-bezpeki/u-vijsku-nini-78-zhinok-%E2%80%93-komandiri-vzvodiv-6-%E2%80%93-komanduyut-rotami.html> [in Ukr.].

7. Bandurka O. M. (2000) Slidchyi – moya profesiiia [Investigator is my profession]. Kharkiv: Vyd-vo Un-tu vnutr. sprav. 216 p. [in Ukr.].

8. Lagarde C. Women, Power and the Challenge of the Financial Crisis. *The New York Times*. May 10, 2010. URL: <https://www.nytimes.com/2010/05/11/opinion/11iht-edlagarde.html>.

9. Suslova I. Zhinka pid chas zbroinoho konfliktu: vid zhertvy do myrotvortsia [Woman during armed conflict: from victim to peacemaker]. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/suslova/zhinka-pid-chas-zbrojnogo-konfliktu-vid-zhertvi-do-mirotvortsja-124795.html> [in Ukr.].

10. Vorchakova I. Ye. (2012) Zhinochyi rukh u suspilno-politychnomu zhytti Ukrayiny [Women's movement in the socio-political life of Ukraine]: monohrafiya. Mykolayiv: Vyd-vo MNU imeni V. O. Sukhomlynsko. 287 p. [in Ukr.].

11. Henderna rivnist i rozvytok: pohlyad u konteksti yevropeyskoyi stratehiyi Ukrayiny [Gender equality and development: a view in the context of Ukraine's European strategy]. Kyiv: Zapovit. 224 p. [in Ukr.].

12. Zavorotko I. Problemy gendernoї rivnosti u sektori bezpeky i oborony [Problems of gender equality in the security and defense sector]. URL: <https://helsinki.org.ua/problemy-gendernoї-rivnosti-u-sektori-bezpeky-i-oborony-i-zavorotko> [in Ukr.].

13. Kaminska N. V., Cherniavskiy S. S., Perunova O. S. (2020) Zabezpechennia hendernoї rivnosti v systemi MVS ta inshykh tseentralnykh orhaniv vykonavchoї vlady [Ensuring gender equality in the system of the Ministry of Internal Affairs and other central executive bodies]: lektsiya. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. 31 p. URL: https://www.dsns.gov.ua/files/2020/5/20/112/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F_3.pdf [in Ukr.].

14. Gurko T. A. (1995) Transformatsyya instituta sovremennoy sem'i [Transformation of the institution of the modern family]. *Sotsyologicheskiye issledovaniya*, no 10, pp. 95–99 [in Russ.].

15. Pohony na zhinochych plechakh: pro robotu, rodynu ta vminnia tse poiednaty rozpovidaiut zhinky-politsejski [Straps on women's shoulders: about the robot, the homeland, and then at once, tell the women-police]. URL: <https://starkon.city/read/events/25552/pogoni-na-zhinochih-plechah-pro-robotu-rodinu-ta-vmynnya-ce-poednati-rozpovidayut-zhinki-policejski> [in Ukr.].

16. Yak dosiahty harmonii v zhytti, i chomu tse vazhlyvo dlia vashoho shchastia [How to reach harmony in life, and which is important for your happiness]. URL: <https://www.tviysvit.com.ua/iak-dosiahty-harmonii-v-zhytti> [in Ukr.].

ABSTRACT

Larysa Martseniuk, Oleksiy Hruzdiev. Woman in the security and defense sector: harmony of professional and personal life. The author has outlined the main violations of women's rights in Ukraine, including in the security and defense sector. The author emphasizes that the process of introducing gender equality in the security sector of Ukraine has certain specifics.

The author has identified the impact of armed conflicts on men and women and the main problematic issues that arise in the work of women law enforcement officers and affect her "self-concept". The main problems that occur in the professional environment of law enforcement include the following: service relationships in the "vertical" and "horizontal", competition between women and men, identity crisis.

The main international documents that enshrine the equal rights of women and men, and areas for strengthening the role of women in the structure of the Ministry of Internal Affairs are analyzed.

The main problems that cause gender imbalance in military service include: the presence of gender and corporate stereotypes, insufficient regulation of administrative and living conditions, restrictions on women's social rights in compliance with current legislation on motherhood and childhood, the prohibition of certain military professions for women, the lack of equal rights when entering military service at the stage of choosing education, the limited list of military positions to which women servicemen may be appointed, the difference in the status positions of servicemen-men and women during the change of service military service, different order of execution of punishments assigned to female servicemen and male servicemen.

In order to achieve the principle of work-life balance, the author has recommended to consider five important aspects of life: health, relationships, career, self-improvement, leisure.

Keywords: *gender, gender equality, gender in the system of the Ministry of Internal Affairs, women in the defense sector, harmony of professional and personal.*

UDK (УДК) 342.9

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-84-91

Юрій ПАЙДА[®]

доктор юридичних наук, доцент
(Мелітопольський державний
педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЮРИДИЧНІ ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСУ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано національне законодавство, яке безпосередньо стосується нормативно-правового забезпечення та юридичних підстав застосування примусу правоохоронними органами України. А також висвітлено міжнародні правові акти з огляду на дотримання прав людини під час застосування примусу відповідними органами: чи то фізичного впливу (сили), чи то спеціальних засобів, чи то вогнепальної зброї поготів, що найчастіше пов'язане із завданням шкоди громадянину. Особливо акцентовано на особливостях відомчого регулювання цієї проблематики.

Ключові слова: *застосування примусу, правове регулювання, правоохоронні органи, міжнародні правові норми, права людини.*

Постановка проблеми. Питання нормативно-правового забезпечення застосування примусу правоохоронними органами України не можна оминати під час аналізу правовідносин, що виникають у відповідній сфері. Це пов'язано з тим, що застосування примусу відповідними органами: чи то фізичного впливу (сили), чи то спеціальних засобів, чи то вогнепальної зброї поготів, найчастіше пов'язане із завданням шкоди громадянину. Це, переважно, суттєво зачіпає права та інтереси особи як людини, незважаючи на те, що ця людина, також, переважно,

© Пайда Ю. Ю., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

vovo4ka23@ukr.net

правопорушник. А права та свободи людини і громадянина належать до найвищих цінностей, що охороняються як міжнародним правом, так і національним законодавством будь-якої держави. Про фундаментальність цих цінностей як ознаку сучасної цивілізованої, гуманістичної системи права стверджують також і теоретики та філософи права [1, с. 107].

Водночас як міжнародне право, так і національне законодавство будь-якої держави визнає за можливе застосування заходів примусу для забезпечення правопорядку та безпеки. Не винятком є і Україна, що в Законі «Про Національну поліцію» закріпила повноваження на застосування вогнепальної зброї, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу, також визнала це застосування за необхідне, правомірне і, нарешті, як таке, що заохочується, оскільки відповідає інтересам суспільства і держави [2, с. 12].

З першого погляду може скластися хибна думка про пряму розбіжність інтересів людини, з одного боку, та інститутів державної влади – з іншого. Водночас тут є відображення споконвічного протистояння публічного і приватного інтересу, яке розв'язується за допомогою універсального принципу пропорційності. Як досліджується у відповідній науковій літературі, зміст принципу пропорційності розкривається через «субпринципи» придатності, необхідності, співмірності, які також називають критеріями тесту на пропорційність [3, с. 51]. Стосовно предмета нашого дослідження, то принцип пропорційності вимагає визначення законом повноважень органів владних суб'єктів щодо втручання у права, свободи та інтереси об'єктів впливу та співмірної реалізації цих повноважень залежно від конкретних обставин справи, які забезпечили б необхідний баланс між інтересами влади, громади, юридичних осіб та окремих громадян.

Відповідно, передбачені законом, тобто нормою права, повноваження органів владних суб'єктів щодо втручання у права, свободи та інтереси приватних осіб і застосування заходів примусу – є вихідною методологічною позицією нашого дослідження.

1. *Правове регулювання діяльності правоохоронних органів.* Загальновизнано, що норми права – це загальнообов'язкові, формально визначені правила поведінки, які встановлені або санкціоновані державою та забезпечені її примусовою силою і містяться у нормативних актах – офіційних документах органів державної законодавчої або виконавчої влади правотворчого характеру. Тут принагідно також наголосити, що «право під певним кутом зору може бути охарактеризоване як система норм, що поширюються на всі такі випадки, і відповідно з якими повинна будуватись поведінка всіх осіб, що потрапили в нормативно регламентовану ситуацію» [4, с. 86].

Правове регулювання діяльності правоохоронних органів щодо застосування заходів примусу здійснюється певною системою законодавства, що має велику кількість нормативних актів, які відрізняються один від одного багатьма ознаками: назвою, юридичною силою, порядком прийняття тощо. Ця система законодавства являє собою ієрархічну систему, базується (причому не формально) насамперед на Конституції України. Зокрема, Закон України «Про Національну поліцію» визначає, що у своїй діяльності поліція керується Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цим та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами (ст. 3). Закон України «Про національну гвардію України» визначає, що Національна гвардія України у своїй діяльності керується Конституцією України, цим та іншими законами України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами (ст. 4). Закон України «Про Державну прикордонну службу України» врегульовує, що правовою основою діяльності Державної прикордонної служби України є Конституція України, Закон України «Про державний кордон України», цей Закон, інші закони України, видані на їх виконання акти Президента України, Кабінету Міністрів України, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 4).

Основний закон встановлює основи та порядок взаємодії між собою різноманітних галузей права, в нашому випадку, зокрема, адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального. Непересічне значення Конституції України в цій системі визначається її верховенством та вищою юридичною силою (закони й інші правові акти, що суперечать Конституції, не мають юридичної сили), прямою дією, застосуванням на всій території країни [5].

Система законодавства щодо застосування примусу базується, зокрема, на нормах Розділу II Конституції України [6], які закріплюють основні конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Йдеться про положення ст. 27 Конституції: ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави захищати життя людини. Також про охорону гідності людини ст. 28 Конституції: ніхто не може бути підданий катуванню, жор-

стокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Положення ст. 29 Конституції визначають, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Також кожному гарантується недоторканність житла, хоча не виключена можливість у невідкладних випадках проникнення до житла чи до іншого володіння особи, що встановлюється положеннями ст. 30 Конституції. І, нарешті, держава оберігає майнові права громадян, що так само передбачено конституційними положеннями ст. 41 Конституції, де визначено, що право приватної власності є непорушним.

Варто також відмітити, що конституційні норми встановлюють принципи системи прав, свобод і обов'язків людини й громадянина, які необхідно враховувати в діяльності органів внутрішніх справ. Адже права індивіда повинні бути захищені від свавільних дій влади незалежно від того, за згодою чи без згоди громадян ця влада здійснюється [7, с. 145].

Проте варто погодитися із думкою, що роль Конституції України як першоджерела права не зводиться до прямого регулювання адміністративно-правових відносин. Конституційні норми передбачають видання окремих законів – джерел адміністративного права [8, с. 56]. Саме вони є провідними серед актів, якими здійснюється правове регулювання застосування заходів примусу органами внутрішніх справ. Причому їх значення в розбудові правової держави має постійно зростати, оскільки принцип верховенства права неможливо зреалізувати без забезпечення законності (верховенства закону). Законність виявляється, передусім, у суворій відповідності законам всіх інших нормативних актів, які в ієрархічній системі займають нижчі щаблі, оскільки саме закони, не враховуючи Конституції, мають найвищу юридичну силу. Принцип вищості закону прямо не визначений в Основному законі, однак він впливає зі змісту її окремих положень. Наприклад, відповідно до конституційних положень, що регулюють повноваження Кабінету Міністрів України, уряд у своїй діяльності керується Конституцією і законами України, актами Президента України та видає у межах своєї компетенції постанови і розпорядження (ч. 3 ст. 113).

Законами регулюються найбільш значущі та принципові питання державного і суспільного життя, їх норми становлять серцевину, фундамент формування і розвитку інших правових норм. З огляду на зміст ч. 2 ст. 19 Конституції України, закони України є основним видом нормативного акта (після Конституції), яким мають керуватися у своїй діяльності органи державної влади. Наголошуючи на значенні закону в системі правового регулювання, необхідно мати на увазі, що термін «закон» у цьому разі вживається як узагальнююче поняття. Вислів «законами України» необхідно розуміти у широкому сенсі, тобто як систему усіх наявних юридичних актів. У іншому разі це означало б, що посадові і службові особи можуть порушувати вимоги щодо власної компетенції, сформульовані, скажімо, у підзаконних юридичних актах, наприклад у постановках Кабінету Міністрів України [9, с. 69].

Для правового регулювання діяльності правоохоронних органів щодо застосування сили першочергове значення мають нормативні акти Верховної Ради України, що підпадають під поняття «закону». Ними встановлюється певне коло службових осіб, які мають право застосовувати заходи фізичного примусу (вогнепальну зброю, спеціальні засоби та заходи фізичного впливу) з метою підтримання правопорядку. Це Закони України «Про Національну поліцію», «Про Національну гвардію України», «Про попереднє ув'язнення», «Про Службу безпеки України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України». Крім того, вказані повноваження надаються Кримінально-виконавчим кодексом України.

Треба зазначити, що на рівні законів України правові підстави застосування примусу працівниками правоохоронних органів закріплені в гіпотезах норм тільки окремих нормативних актів – це Закони України «Про Національну поліцію», «Про Національну гвардію», «Про попереднє ув'язнення», «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» а також Кримінально-виконавчим кодексом України. Незважаючи на те, що ці закони багато в чому потребують взаємної узгодженості, вони, в основному, досить повно закріпили повноваження працівників правоохоронних органів, у тому числі в зазначеній сфері, що дозволяє правоохоронцям виконувати свої функції з охорони громадського порядку, виконання режимних заходів у місцях позбавлення волі та попереднього ув'язнення. Тобто регулювання повноважень щодо застосування заходів фізичного примусу здійснюється виключно або переважно вказаними законами. Решта ж законів, хоча і надають право працівникам правоохоронних органів застосовувати силу, є такими, що містять бланкетні норми, які для з'ясування правових підстав цього застосування відсилають до вищезазначених трьох нормативних актів, переважно до Закону «Про Національну поліцію».

Як стверджується у спеціальній літературі, для більшості сучасних держав характерною є наявність двох рівнів правового регулювання: 1) законодавчого та 2) іншого норма-

тивного, включно з внутрішньовідомчим [2, с. 13]. Це твердження застосовне і до правової системи України. Підзаконні юридичні акти відрізняються від законів масштабом дії, оскільки їх предмет регулювання вужчий, ніж масштаб дії законів. Звісно, це є наслідком того, що предмет регулювання підзаконних юридичних актів обмежений функціями суб'єктів публічної адміністрації. Водночас зі змістовного погляду або з позиції їх обов'язковості для суб'єктів публічної адміністрації вони мало чим відрізняються від актів, прийнятих парламентом [9, с. 93]. В юридичній літературі вироблено поняття похідної нормотворчості, яке означає, що одні нормативні приписи зумовлюються іншими, як правило, законодавчими приписами, розкривають їх зміст. Правове регулювання відносин щодо застосування примусу здійснюється переважно законами і дуже рідко підзаконними актами.

Тут також варто нагадати, що раніше вплив глави держави на вертикаль органів виконавчої влади був більш суттєвим, тому він видавав укази й ті, що стосувалися правоохоронних органів і навіть застосування заходів примусу ними. Зокрема, серед актів Президента, які мали значення для правового регулювання діяльності правоохоронних органів щодо застосування примусових заходів, можна назвати «Тимчасовий статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України» (п. 197–200), затверджений Указом Президента України від 7 жовтня 1993 р., в якому встановлюються підстави (правові та фактичні), а також порядок застосування сили військовослужбовцями, «Про додаткові заходи щодо зміцнення законності та правопорядку в Україні» (п. 1), що регулював питання охорони приміщень та гарантування особистої безпеки працівників правоохоронних органів, «Комплексна цільова програма боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки», затверджена указом Президента України від 17 вересня 1996 р.

Однак, на нашу думку, виходячи із різного рівня правового регулювання та призначення актів правові підстави застосування заходів примусу встановлюються підзаконними нормативними актами. Це, однозначно, прерогатива законів. Тому їх значення зменшилося.

На сьогодні уряд України також частково бере участь у формуванні нормативної бази з питань застосування правоохоронними органами заходів адміністративного примусу. Зокрема, це затверджений постановою Кабінету Міністрів України Перелік спеціальних засобів, що застосовуються військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань, Правила застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань. У них встановлюється єдиний для України вичерпний перелік зазначених засобів, дозволених до застосування військовослужбовцями Національної гвардії, детально визначається процесуальний порядок цього застосування.

Цікавим в цьому контексті є підзаконний акт Вищої ради правосуддя щодо затвердження Положення про Службу судової охорони [10], яким визначено повноваження відповідного органу стосовно підтримання громадського порядку в суді, припинення проявів неповаги до суду, а також охорону приміщень суду, органів та установ системи правосуддя, виконання функцій щодо державного забезпечення особистої безпеки суддів та членів їхніх сімей, працівників суду, забезпечення у суді безпеки учасників судового процесу тощо.

Невелика кількість правових норм, які регулюють діяльність правоохоронних органів щодо застосування заходів примусу, міститься у відомчих нормативних актах, зокрема, актах Міністерства внутрішніх справ України, Адміністрації державної прикордонної служби України. Наприклад, Інструкція про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, затверджена наказом адміністрації Держкордонслужби [11].

2. *Особливості відомчого правового регулювання.* Проблеми відомчого правового регулювання вже тривалий час є предметом пильної уваги представників різних галузей правової науки. Найчастіше ці акти одержують критичні відгуки. Представники крайнього негативного ставлення до відомчих актів взагалі не вважають їх джерелами права, принизливо називаючи «бюрократичним звичаєвим правом», яке не передбачено і не санкціоновано законом [12, с. 217]. Тому питома вага відомчого правового регулювання, а тим більше стосовно питань правового регулювання застосування примусу, зменшується. Закони «Про національну поліцію», «Про попереднє ув'язнення», «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» визначають порядок та умови застосування примусу правоохоронними органами, а підзаконні акти визначають коло суб'єктів у положеннях про той чи інший орган та статутах, які наділені відповідними повноваженнями. Тому можна погодитися з думкою, що саме в конкретизації процесуально значущих дій і полягає значення відомчого регулювання [13, с. 45–46].

Стосовно ж санкціонування відомчої правотворчості, то в Законі «Про Національну поліцію» (ст. 3), «Про Національну гвардію України» (ст. 4) акти Міністерства внутрішніх справ України прямо названі серед інших актів, які є правовою основою діяльності Націо-

нальної поліції, Національної гвардії України тощо. Звісно, ці акти є підзаконними і повинні відповідати всім нормативним актам, які мають вищу юридичну силу.

Міністерством внутрішніх справ України як самостійно, так і разом з іншими відомствами, повинна проводитись і проводиться певна нормотворча робота щодо визначення саме порядку застосування сили працівниками правоохоронних підвідомчих органів. У зазначеній сфері важливе значення мають такі нормативні акти: Правила внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України, затверджені наказом МВС від 02.12.2008 р.; Інструкція Про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об'єктів, затверджена наказом МВС від 07.07.2017 р.; Інструкція з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України, затверджена наказом МВС України від 23.05.2017 р.; Інструкція з організації конвоювання та тримання в судах обвинувачених (підсудних), засуджених за вимогою судів, затверджена спільним наказом МВС, Міністерством юстиції України, Верховним Судом України, Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Державною судовою адміністрацією України, Генеральною прокуратурою України; Інструкція про порядок тримання осіб у спеціально відведених місцях для тимчасового тримання (ізоляторах тимчасового тримання) Служби безпеки України, затверджена наказом СБУ від 26.07.2008 року.

Однак слід зазначити, що у нормотворчій діяльності центральних органів виконавчої влади, в тому числі і Міністерства внутрішніх справ та Служби безпеки України, не встановлюються та не можуть встановлюватися правові підстави застосування примусу працівниками правоохоронних органів. Правові підстави застосування примусових заходів врегульовані на рівні законів та не є відомчою прерогативою жодного міністерства чи іншого органу виконавчої влади.

Правову основу діяльності правоохоронних органів, як зазначено в ст. 4 Закону «Про національну поліцію», становлять також міжнародні правові акти, ратифіковані у встановленому порядку. Адже взаємовідносини у сферах діяльності поліції з відповідними органами інших держав та міжнародними організаціями базуються на міжнародних договорах, а також на установчих актах та правилах міжнародних організацій, членом яких є Україна. Подібна норма міститься також у Законі України «Про Державну прикордонну службу», де визначено, що правовою основою діяльності Державної прикордонної служби України є також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 4).

Закон України «Про міжнародні договори України» [14], в якому зазначено, що «чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства» (ст. 19). Також стосовно виконання положень чинних договорів, то цей же закон регламентує, що «міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, інші органи державної влади, до відання яких віднесені питання, що регулюються міжнародними договорами України, забезпечують дотримання і виконання зобов'язань, взятих за міжнародними договорами України, стежать за здійсненням прав, які випливають з таких договорів для України, і за виконанням іншими сторонами міжнародних договорів України їхніх зобов'язань» (ст. 16). Для того щоб норми, встановлені джерелами міжнародного права, викликали відносини, суб'єктами яких були б органи держави, посадові особи, громадяни, їх має бути переведено в норми внутрішнього права, для чого використовується специфічний метод трансформації.

Серед зазначеної категорії правових документів особливе місце мають міжнародно-правові акти з питань захисту світовою спільнотою основних прав людини, її гідності, а саме: Загальна декларація прав людини: Прийнято резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Прийнято резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Прийнято резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р., Конвенція про права дитини: Прийнято резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 р., Паризька хартія для нової Європи: Прийнято резолюцією 45/859 Генеральної Асамблеї ООН від 21 листопада 1990 р.; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання: Прийнято резолюцією 39/46 Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1984 р.

Окрім наведених міжнародних актів, у своїй діяльності працівники правоохоронних органів повинні враховувати норми-принципи з питань професійної поведінки під час виконання правоохоронних функцій. Наприклад, Європейські пенітенціарні Правила: Рекомендація №R (87) 3: Затверджена Комітетом міністрів 12 лютого 1987 р.; Звід принципів захисту усіх осіб, яких піддано затриманню або ув'язненню в будь-якій формі: Прийнято резолюцією 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 р.; Основні принципи застосування сили

і вогнепальної зброї посадовими особами по підтриманню правопорядку: Прийнято резолюцією VIII Конгресу ООН по попередженню злочинності та поведженню з правопорушниками від 7 вересня 1990 р., Основні принципи поведження з в'язнями: Прийнято резолюцією 45/111 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 р.; Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі: Затверджені резолюцією 45/113 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 р., Мінімальні стандартні правила поведження з в'язнями: Прийнято резолюцією ЕКОСОП 663 С 1 (XXIV) від 31 липня 1957 р. з доповненням резолюцією ЕКОСОП 2076 (LXII) від 18 травня 1977 р.; Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, затвердженого резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р.; Принципи медичної етики, які стосуються ролі працівників охорони здоров'я, особливо лікарів, у захисті ув'язнених або затриманих осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання: Прийнято резолюцією 37/194 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1982 р.; Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх: Затверджено резолюцією 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 р.

До міжнародних правових актів, які мають значення під час застосування заходів примусу працівниками правоохоронних органів також можна віднести міжнародні документи з питань дипломатичних відносин та імунітетів дипломатичних агентів, в яких встановлюється особливий правовий статус територій, транспортних засобів та фізичних осіб, а саме: Конвенція про привілеї та імунітети Організації Об'єднаних Націй від 13 лютого 1946 р.; Віденська Конвенція про дипломатичні відносини від 18 квітня 1961 р.; Генеральна угода про привілеї та імунітети Ради Європи від 2 вересня 1949 р. та Протокол до Генеральної угоди про привілеї та імунітети Ради Європи від 6 листопада 1952 р.

Під час визначення та дослідження нормативно-правової основи застосування примусу правоохоронними органами треба також торкнутися питання галузевої приналежності відповідних норм. Загальновідомо, що будь-яка правомірна поведінка відповідно до своєї юридичної форми поділяється на декілька груп, а саме: здійснення особою свого юридичного права, виконання юридичної свободи, захист законних інтересів, виконання юридичного зобов'язання або юридичного обов'язку. Залежно від галузевої регламентації зазначені вчинки можна поділити на дві групи: 1) обставини, передбачені кримінальним кодексом (необхідна оборона, крайня необхідність і затримання злочинця); 2) обставини, передбачені іншим законодавством (різноманітні види здійснення права, виконання правових обов'язків і виконання службового обов'язку) [15, с. 47]. В цьому контексті у спеціальній науковій літературі щодо застосування примусу правоохоронними органами не має єдності думок. Низка авторів, наприклад В. П. Діденко, І. С. Тишкевич, І. В. Ткаченко вважають, що вказані правовідносини є частиною понять «необхідна оборона, крайня необхідність та затримання злочинця», тобто першочергово регулюються нормами кримінального права.

Однак таку позицію відстоювали переважно представники радянської науки, що було зумовлено практикою видання так званих змішаних або комплексних законів [16, с. 17], тобто таких, у яких містяться норми кримінального, кримінально-процесуального, адміністративного й інших галузей права. Відповідні складові цих законів містили норми загальної частини кримінального кодексу, в тому числі й такі, що регулювали правомірні вчинки, які зовні підпадають під ознаки злочину. Тож до кримінально-правових до цього часу належать норми про правомірне завдання шкоди під час застосування сили. У зв'язку з цим обґрунтовувалося групування норм в певну структуру, а саме в міжгалузевий інститут як систему кримінально-правових норм, що належать до різноманітних галузей законодавства, які регулюють правомірні вчинки, хоча зовні і підпадають під ознаки якогось злочину, але такі, що виключають злочинність вчиненого діяння [15, с. 86].

Такі наукові позиції призводили до висновків, що правила застосування примусових заходів правоохоронними органами стосовно злодіїв, встановлені відповідними нормативними актами, лише конкретизують межі необхідної оборони, стосовно певних ситуацій. Вони не суперечать і не можуть суперечити законодавству про необхідну оборону. Відповідно, заходи примусу, що застосовуються до інших правопорушників, стосуються адміністративного правового регулювання та адміністративного права.

Водночас треба погодитися з думкою, що «викликає заперечення міркування про те, що норми кримінального законодавства в даній сукупності мають пріоритет, у зв'язку з чим норми інших галузей права повинні виходити з вимог кримінального законодавства» [15, с. 86–87]. Така позиція зумовлена, насамперед, запереченням того, що регулювання юридичних наслідків за шкоду, яка завдана об'єктам кримінально-правової охорони, – це прерогатива кримінального законодавства. Таке твердження правильне лише стосовно

визначення правових наслідків злочинного заподіяння шкоди, оскільки лише кримінальний закон визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами. Однак у випадках, які розглядаються нами, йдеться про правові наслідки не злочинного, а правомірного завдання шкоди вказаним об'єктам. Певна річ, що визнання правомірності скоєного встановлюється не тільки і не стільки кримінальним, скільки іншим законодавством, яке закріплює норми, відповідно до яких надається право, покладається обов'язок та уповноважуються певні особи на здійснення вчинків, що розглядаються.

Ці норми мають цілком самостійне значення і немає підстав вважати, що вони якимось чином конкретизують положення кримінального закону щодо правомірності завдання шкоди об'єктам кримінально-правової охорони. Про це, безумовно, свідчить і розвиток законодавства у цій сфері. Наприклад, Закон України «Про Національну поліцію», визначаючи підстави та межі застосування заходів примусу, не робить посилань на норми кримінального законодавства про необхідну оборону, крайню необхідність та затримання злочинця. Так само відсутні будь-які посилання на кримінальне законодавство і в інших законодавчих актах: «Про попереднє ув'язнення», «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» а також Кримінально-виконавчому кодексі України.

Висновки. Всі ці нормативні акти, які мають силу закону, рівноцінні з кримінальним законодавством, є самостійними та мають своє певне місце в системі норм, які виключають суспільну небезпеку та протиправність діяння.

При цьому треба наголосити, що правові підстави застосування примусу правоохоронними органами розпорочені у нормативних актах різної юридичної сили: одні закріплені в законах, інші ж передбачені в інших нормативних актах. Водночас підстави та умови застосування примусових заходів врегульовані тільки актами, виданими Верховною Радою України, а саме законами.

Список використаних джерел

1. Нерсисянц В. С. Философия права : учеб. для вузов. Москва : Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. 652 с.
2. Бандурка А. М., Горбачев А. В. Оперативно-розыскная деятельность: правовой анализ. Киев : РИО МВД Украины, 1994. 160 с.
3. Погребняк С. Принцип пропорційності у судовій діяльності. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 49–55.
4. Алексеев С. С. Теория права. Харьков : БЕК, 1994. 223 с.
5. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 556 с.
6. Конституція України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 328 с.
8. Галунько В., Діхтєвський П., Кузьменко О., Стеценко С. Адміністративне право України. Повний курс : підручн. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
9. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навч. посібник ; за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.
10. Про затвердження Положення про Службу судової охорони : Рішення Вищої ради правосуддя від 04.04.2019 р. № 1051/0/15-19. URL: <http://www.vru.gov.ua/act/18007>.
11. Про затвердження Інструкції про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України : наказ Адміністрації Держкордонслужби від 21.10.2003 р. № 200. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0730-98>.
12. Сурилов А. В. Теория государства и права : учеб. пособие. Одесса : Выща шк. Голов. изд-во, 1989. 439 с.
13. Бандурка О. М. Заходи адміністративного припинення в діяльності міліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Укр. юрид. акад. Харків, 1994. 158 с.
14. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 10. Ст. 137.
15. Баулин Ю. В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния. Харьков : Основа, 1991. 360 с.
16. Ковалев М. И. Советское уголовное право : курс лекций. Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1974. 226 с.

Надійшла до редакції 20.05.2021

References

1. Nersesians V. S. (1997) *Fylosofiya prava* [Law Philosophy] : ucheb. dlia vuzov. Moscow : Izd. gruppy INFRA-M-NORMA. 652 p. [in Russ.]
2. Bandurka A. M., Gorbachov A. V. *Operativno-rozysknaia deiatelnost: pravovoy analiz* [Investigative-search activities: legal analysis]. Kiev : RIO MVD Ukrainy, 1994. 160 p. [in Russ.]
3. Pohrebnyak S. (2012) *Pryntsyp proporsyynosti u sudoviy diyalnosti* [The principle of proportionality in judicial activity]. *Filosofia prava i zahalna teoriia prava*, no 2, pp. 49-55 [in Ukr.]
4. Alekseyev S. S. (1994) *Teoriya prava* [Law Theory]. Kharkov : BEK. 223 p. [in Russ.]
5. Sovhyrya O. V., Shuklina N. H. (2018) *Konstytutsiine pravo Ukrayiny. Povnyi kurs* [Constitutional Law of Ukraine: Tutorial] : navch. posibnyk. Kyiv: Yurinkom Inter. 556 h. [in Ukr.]
6. *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. № 254k/96-VR. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukr.]
7. Savchyn M. V. (2019) *Porivnialne konstytutsiine pravo* [Comparative Constitutional Law] : navch. posibnyk. Kyiv : Yurinkom Inter. 328 p. [in Ukr.]
8. Halunko V., Dikhtiyevskiy P., Kuzmenko O., Stetsenko S. (2018) *Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs* [Administrative law of Ukraine. Full course] : pidruchnyk. Kherson : OLDI-PLUS. 446 p. [in Ukr.]
9. Melnyk R. S., Bevenko V. M. (2014) *Zahalne administratyvne pravo* [General Administrative Law] : navch. posibnyk ; za zah. red. R.S. Melnyka. Kyiv : Vaite. 376 p. [in Ukr.]
10. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Sluzhbu sudovoi okhorony* [On approval of the Regulations on the Judicial Security Service] : Rishennia Vysshchoi rady pravosuddia vid 04.04.2019. № 1051/0/15-19. URL: <http://www.vru.gov.ua/act/18007> [in Ukr.]
11. *Pro zatverdzhennia Instruksii pro zastosuvannia zbroi, boiovoi tekhniky, ozbroiennia korabliv (kateriv), litakiv i vertolotiv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy* [On approval of the Instruction on the use of weapons, military equipment, armament of ships (boats), airplanes and helicopters of the State Border Guard Service of Ukraine] : nakaz Administratsii Derzhkordonsluzhby vid 21.10.2003. № 200. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0730-98>. [in Ukr.]
12. Surilov A. V. (1989) *Teoriya gosudarstva i prava* [State and Law Theory] : ucheb. posobiye. Odessa : Vysshcha shk. Golov. Izd. 439 p. [in Russ.]
13. Bandurka O. M. (1994) *Zakhody administratyvnoho pryypynennia v diialnosti militsii* [Measures of administrative termination in the activities of the police] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv : Ukr. yuryd. akad. 158 p. [in Ukr.]
14. *Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy* [On International Agreements of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 29.06.2004. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 1992, no 10, art. 137 [in Ukr.]
15. Baulin Yu. V. (1991) *Obstoyatelstva, iskluchayushchiye prestupnost dyeyaniya* [Circumstances precluding the criminality of an act]. Kharkov : Osnova. 360 p. [in Russ.]
16. Kovalyov M. I. (1974) *Sovetskoye ugolovnoye pravo : kurs lektsyy*. [Soviet Criminal Law: Lectures Course]. Sverdlovsk : Izd-vo Sverdl. yurid. in-ta. 226 p. [in Russ.]

ABSTRACT

Yuriy Paida. Regulatory support and legal grounds for the coercion by the law enforcement agencies of Ukraine. The issue of coercion by law enforcement agencies significantly affects the rights and interests of an individual as a person, despite the fact that this person is most often the offender. At the same time, both international law and the national law of any state recognize the possibility of applying coercive measures to ensure order and security. Thus, the principle of proportionality requires the legal definition of the authority powers to interfere in the rights, freedoms and interests of the objects of influence and the proportionate exercise of these powers depending on the specific circumstances of the case, which would ensure the necessary balance between government, community, legal entities and individual citizens.

The article analyzes the national legislation that is directly related to the legal framework and legal grounds for the use of coercion by law enforcement agencies of Ukraine.

It also covers international legal acts ratified in the prescribed order, and international documents on diplomatic relations and immunities of diplomatic agents with regard to respect for human rights in the use of coercion by the relevant authorities: whether physical influence (force), or special means, or, moreover, firearms, which is most often related to the harming a citizen.

Special attention is paid to the peculiarities of departmental regulation of this issue. It is noted that the legal grounds for the application of coercive measures regulated at the level of laws are not a departmental prerogative power of any ministry or other executive body. In addition to the above, it is emphasized that law enforcement officers must take into account the norms and principles of professional conduct in the performance of law enforcement functions in their activities.

Thus, the legal grounds for the use of coercion by law enforcement agencies are widespread in regulations of various legal force. At the same time, the grounds and conditions for the application of coercive measures are regulated only by acts issued by the Verkhovna Rada of Ukraine, namely, by laws.

Keywords: coercion, legal regulation, law enforcement agencies, international law, human rights.

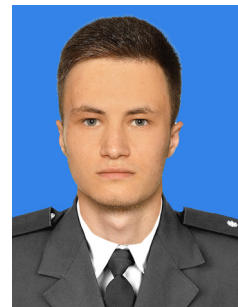
УДК 342.9
DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-92-97

Марина САСНКО[®]
кандидат юридичних наук,
доцент

Софія МАЛЯРЕНКО[®]
слухач магістратури

Микита ТИЩЕНКО[®]
слухач магістратури

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ПАРИТЕТНА ДЕМОКРАТІЯ І ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Розглянуто представництво жінок, яке все ще погано інтегроване в діяльності Національної поліції України. Проаналізовано стереотипи про «неповноцінність жінок», які засновані на переконанні, що жінкам не місце в правоохоронних органах через відсутність відповідних якостей, навичок та вмінь, необхідних для роботи в конкретних умовах, що все ще залишаються прихованим корінням у системі психологічного, організаційного та регуляторного забезпечення Національної поліції України.

Досліджено питання фемінізації окремих професій, акцентовано увагу саме на проблемах жінок з призначення на посаду поліцейського. Така стратифікація простежується вже під час добору на навчання до спеціалізованих закладів МВС, коли визначається конкретна кількість місць для жінок і чоловіків, тобто проводиться певна кількісно-гендерна межа.

Проаналізовано стан впровадження гендерно виваженого підходу в лавах Національної поліції України, що де-юре є вільною від системних бар'єрів щодо повноцінної участі у професійній діяльності незалежно від статі, де на практиці викликає низку проблем як для жінок, так і для чоловіків, які потребують невідкладного вирішення як на рівні правової доктрини, так і на рівні законодавства України, що регулює забезпечення гендерної рівності в органах Національної поліції України.

У статті відзначено важливість трансформаційних змін у суспільстві та тримання курсу на євроінтеграцію, де роль жінки все ж таки зростає й поступово займає нові позиції: зокрема професії, які донедавна вважалися суто чоловічими, частково починають змінювати свій склад.

Ключові слова: гендерна рівність, гендерна стратифікація, Національна поліція України, поліцейська служба, навчання, зв'язки з громадськістю, гендерна політика, рівність, жінки та чоловіки.

Постановка проблеми. Запровадження гендерної рівності на основі принципу рівних прав та рівних можливостей для жінок та чоловіків є одним із головних пріоритетів демократичних перетворень в Україні. Гендерна рівність є необхідною умовою інноваційного розвитку і новим ресурсом модернізації суспільства, вона сприяє розвитку людського потенціалу і позитивно впливає на економічний розвиток. Реальна свобода вибору може бути тільки в умовах економічного паритету між статями у володінні ресурсами.

Зокрема, Конституція України у статті 24 проголошує, що не може бути привілеїв чи

© Сасенко М. І., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1768-2143>
MarinaSaen@i.ua

© Малярєнко С. А., 2021
k_tidp@dduvs.in.ua

© Тищенко М. С., 2021
k_tidp@dduvs.in.ua

обмежень на підставах, включно зі статтю. Рівність прав жінок і чоловіків забезпечується шляхом: надання жінкам рівних з чоловіками можливостей у соціально-політичній та культурній діяльності, в освіті та навчанні, у роботі та винагороді за неї; спеціальних заходів щодо охорони праці та здоров'я жінок, встановлення пенсійних виплат; створення умов, що дозволяють жінкам поєднувати роботу з материнством; правового захисту, матеріальної та моральної підтримки материнства та дитинства, включно з наданням оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам та матерям [1]. Але, незважаючи на таку спрямованість державної гендерної політики, в українському суспільстві все ще наявні розбіжності в соціальних позиціях чоловіків і жінок, що найбільш яскраво проявляються у професійній сфері, зокрема в правоохоронних органах, які традиційно вважаються суто «чоловічими».

Актуальність теми зумовлена тим, що на сучасному етапі розвитку та реформування правоохоронної системи України спостерігається тенденція до збільшення кількості жінок-поліцейських. Однак, незважаючи на велике представництво, жінки ще погано інтегровані в діяльність «чоловічої» організації та стереотип про «неповноцінність жінок», заснований на переконанні, що жінкам не місце в правоохоронних органах через відсутність відповідних якостей, навичок та вміння, необхідні для роботи в конкретних умовах, все ще залишається прихованим корінням у системі психологічного, організаційного та регуляторного забезпечення Національної поліції України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі аспекти забезпечення гендерної рівності під час проходження публічної служби у різних державних органах та установах були предметом дослідження науковців, як-от: О. Абрамова, Д. Бахрах, В. Боняк, І. Грицай, Р. Денісова, В. Дроздова, В. Кириченко, О. Лавріненко, І. Лескіна, Г. Мельниченко, Е. Правдіна, М. Покровська, В. Толкунова, Н. Олійник, Н. Оніщенко, Н. Чередніченко, І. Шульженко та інші.

Вагомий внесок у розвиток деяких аспектів проблеми гендерної стратифікації здійснили О. М. Бандурка, П. А. Чередніченко, Ж. В. Гербач, І. Ю. Суркова, Ю. О. Свеженцева, В. Л. Лапшина, К. Б. Левченко, А. В. Мороз, О. А. Мартиненко, М. В. Щелкунова, О. М. Смірнова та ін. Водночас, незважаючи на велику кількість публікацій, недостатньо досліджене питання важливої проблеми гендерної паритетності в діяльності Національної поліції України.

Метою статті є з'ясування сучасного стану гендерної паритетності в діяльності Національної поліції України. Ця мета зумовила такі завдання:

- осмислити сутність гендерних перетворень у діяльності поліції;
- за допомогою теоретичного моделювання здійснити функціональний аналіз гендерних відносин і визначити можливий спектр проявів гендерної нерівності;
- окреслити перспективні напрями впровадження концепції гендерного паритету в діяльність Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Україна, перебуваючи на етапі становлення гендерного суспільства, має на меті саме європейський вибір. І одним із ключових завдань є забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Саме гендер спрямований на справедливе встановлення міри свободи двох суб'єктів суспільства – чоловіків та жінок, а також їхнього статусу. Відносини гендерного права віддзеркалені в різних галузях права, що забезпечують здійснення економічних, громадянських, соціальних, культурних і політичних прав людини відповідно до принципу рівноправ'я статей [2].

Імплементация принципу гендерного паритету в діяльність Національної поліції України не є даниною моді чи вимушеною поступкою євроінтеграції. За досвідом європейських країн, де жінки становлять 25–40 % персоналу, служба жінки в поліції має позитивний потенціал і є результативною: вона сприяє підвищенню якості добору персоналу, покращує соціально-психологічний клімат у колективі, підвищує ефективність діяльності підрозділів і якість ухвалення управлінських рішень, а також довіру до поліції в очах громадськості. Зокрема, жінки демонструють більш високий рівень виконавчої дисципліни й більш низький рівень агресивності, вони є більш комунікабельними під час врегулювання сімейних конфліктів, також робота жінок-поліцейських є незамінною в роботі з жертвами насильницьких дій та підлітками-правопорушниками [3].

Впровадження гендерно виваженого підходу в лавах Національної поліції України, що де-юре є вільною від системних бар'єрів щодо повноцінної участі у професійній діяльності незалежно від статі, на практиці викликає низку проблем як для жінок, так і для чоловіків, які потребують невідкладного вирішення як на рівні правової доктрини, так і на рівні законодавства України, що регулює забезпечення гендерної рівності в органах Національної поліції України.

Основним аспектом розгляду сучасної гендерної теорії є нерівність становища жінки та чоловіка, бо зараз місце та роль жінки в суспільстві найчастіше окреслюється певними межами, за які вона не може переступати, зокрема їй не дозволяють це робити суспільна думка, традиції, культура тощо. Головною проблемою гендерної рівності для жінки наявна у професійній діяльності та в родинно-побутових відносинах. Особливо помітною гендерною нерівністю виявляється під час вибору професії, де велика увага надається гендерним стереотипам, через які виникають труднощі не лише для осіб жіночої, а й чоловічої статі.

Стереотип – образ, полярний за знаком оцінки, жорстко фіксований, що не припускає сумніву в його істинності та спонукає до суворой й однозначної дії [3, с. 169].

Щодо українських реалій, то 21,8 % жінок зараз працюють у Національній поліції України. Якщо говорити про гендерну рівність у поліції, треба зазначити, що українські правоохоронні органи лише стали на шлях подолання гендерної проблеми. Залучення жінок до служби в Національній поліції України є природним процесом формування гендерних відносин. Однак треба зазначити, що така ситуація все ж викликала низку питань. На шляху до досягнення гендерного паритету не треба забувати про усталені традиції гендерних ролевих стереотипів. Служба Національної поліції України висуває до жінок вимоги, що суперечать традиційному розумінню становища жінки як такої. Жінки повинні дотримуватися вимог, що висуваються до чоловіків, і дотримуватися вимог «чоловічої поведінки», хоча це суперечить фізичним і психологічним особливостям жінок [4].

Під гендерними стереотипами розуміють узагальнені та спрощені уявлення людей про моделі поведінки та риси характеру, що відповідають поняттям «чоловічий» та «жіночий». Особливості таких стереотипів полягають у тому, що вони набувають статусу опосередкованих норм і цінностей, а чоловіки та жінки намагаються культивувати стереотипні риси відповідно до домінуючих соціальних уявлень про поняття «чоловік» та «жінка», щоб підтримувати позитивну «я»-концепцію. Цей тиск, що спонукає до бажаної поведінки, посилюється тиском очікувань «спостерігачів».

Результати досліджень свідчать про наявність великої кількості гендерних стереотипів у поліції, серед яких найпоширенішими є: «жінка в погонах – не авторитет» – 37,2 %, «чоловіки є ціннішими працівниками, ніж жінки» – 36,6 %, «жінка в поліції не може добре виконувати свою роботу» – 29,5 %, «жінка та зброя несумісні» – 29,1 %, «жінка в поліції може виконувати лише певний тип завдань» – 26,6 % тощо [5, с. 7]. До недоліків залучення жінок до служби також належать такі характеристики: більша схильність до стресів, вищий рівень емоційності, відсутність належної психологічної та фізичної готовності до затримання злочинців та підтримання громадського порядку.

Зокрема, проблемним для роботодавців постає питання поєднання репродуктивної функції жінки, використання декретної відпустки та виконання обов'язків жінкою на посаді поліцейського. Однак таке питання залишається відкритим, адже не просто так законодавцем у статті 3 Закону України «Про відпустки» [6] одним із видів відпусток є соціальна відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, і там не зазначено про обмеження для окремих видів професій. Тобто виходить, що працювати в органах поліції та паралельно набутти статусу «матері» цілком законно, однак призводить до додаткового навантаження на чоловіків – колег по службі.

В українському суспільстві, як і в інших державах світу, чітко простежується гендерна стратифікація, що виявлена навіть у самій гендерній дискримінації. «Насамперед це стосується всіх рівнів системи управління, оскільки саме тут ухвалюються рішення, що зумовлюють стратегію й тактику розвитку. І паритетне представництво жінок і чоловіків є неодмінною умовою ефективності результату діяльності. Однак на керівному рівні, наприклад серед державних службовців 1–3 рангу, жінки становлять абсолютну меншість – від 6 до 12 %, тоді як на виконавчому рівні фахівців, у нижчих категоріях їх частка в окремих сферах сягає 82–88 %. А це означає, що реального впливу на процес ухвалення рішень жінки не мають. Це стосується не лише виконавчої, а й представницької, законодавчої влади різних рівнів, де на вищих щаблях жіноче представництво обмежено 8–10 %» [7, с. 19].

Отже, жінки-поліцейські насамперед є жертвами дискримінаційних дій, що здійснюються силами безпеки. Вони стикаються з труднощами в адаптації до умов служби в поліції, домінуючого чоловічого середовища та поліцейської субкультури; з неприйняттям їх як повноцінних працівників колегами-чоловіками. Вони частіше страждають від упереджень щодо професіоналізму, мають меншу мобільність у кар'єрі, піддаються заздалегідь визначеній ролі жінок у колективі та стають жертвами сексуальних домагань тощо.

Стратегії поведінки жінок у цій ситуації можуть бути такими:

1) підкорятися вимогам стереотипів, виконувати другорядні ролі в організації, стави-

тись до статі як до «долі»;

2) намагатися довести в процесі професійної діяльності, що жінка в організації краща і перспективніша за колеґ-чоловіків;

3) обирати суто «чоловічу» поведінку, намагатися не поступатися чоловікам.

Практика показує, що найчастіше обирають першу стратегію, але під впливом таких специфічних правоохоронних чинників, як сильний стрес, сувора регламентація індивідуальної поведінки та чітка підпорядкованість відносин, процес маскулінізації жінок в результаті сприйняття та засвоєння суто чоловічих стереотипів становить зміст початкової професійної деформації. В результаті поліція втрачає соціальний потенціал активних та компетентних жінок-працівниць, яким дуже важко зайняти своє місце. Жінки, які обирають інші стратегії – змушені поводитися «традиційно по-чоловічому», також зазнають деформацій і тоді організація знову втрачає потенціал, який детермінований перевагами жінок-працівниць. Жінки змушені сприймати той чи інший тип відносин, що вже склалися – ієрархічні, авторитарні, агресивні, що суперечить соціально прийнятому образу жіночності [8].

Ця ситуація визначає наявність низки привілеїв для чоловіків у поліції, пов'язаних з їх статусом та неформальним домінуванням, матеріальним забезпеченням, перспективами кар'єрного росту, привілеями у відносинах з керівництвом тощо. Водночас поліція інституціоналізувала практику неформальних «жіночих пілґ», пов'язаних з умовами праці та їх змістом. Наприклад, жінкам дають роботу, яка є менш ризикованою, їм легше отримати лікарняний лист, у «змішаних» групах вони виконують переважно документаційну роботу, керівництво частіше задовольняє їх неформальні запити, вони частіше отримують відпустку в зручній для них час тощо.

Згідно з дослідженнями О. А. Гусман та Н. О. Ляшенко, жінки задоволені такою ситуацією та незадоволені вимогами гендерної рівності, вони розглядають їх як загрозу своїм гендерним привілеям. Переважна більшість з них вважає, що основні вимоги офіційної діяльності мають бути виконані, але природне виконання репродуктивної функції дає їм низку природних гендерних привілеїв [9, с. 320–324].

Ці практики «неформальних привілеїв» та усталеного стереотипу «жіночої неповноцінності» в міліції, який містить низку індивідуальних стереотипів, викликають непорозуміння, невдоволення та конфлікти серед працівників поліції, а також проблеми з виконанням службових обов'язків, вони негативно впливають на їх професійну мотивацію, задоволеність професійним вибором та умовами праці, рівнем самореалізації тощо. Загалом ці проблеми є універсальними для всіх країн, де до правоохоронних органів набирають жінок, які мають ті самі функціональні обов'язки та навантаження, що і чоловіки. Головне питання полягає в тому, наскільки держава зацікавлена у впровадженні гендерного паритету та застосуванні гендерного підходу на практиці. Це вимагає інституційної перебудови Національної поліції України, що є дуже актуальним у світлі сучасної правоохоронної реформи і, відповідно, вимагає не лише законодавчих змін, а й цілеспрямованого систематичного вирівнювання укорінених неформальних норм та практик.

Досліджуючи питання фемінізації окремих професій, зауважимо, що однією з проблем для жінок є призначення на посаду поліцейського. Така стратифікація простежується вже під час добору на навчання до спеціалізованих закладів МВС, коли визначається конкретна кількість місць для жінок і чоловіків, тобто проводиться певна кількісно-гендерна межа.

Також необхідно акцентувати на тому, що через трансформаційні зміни в суспільстві, тримання курсу на європеїзацію роль жінки все ж таки зростає й поступово займає нові позиції: зокрема професії, які донедавна вважалися суто чоловічими, частково починають змінювати свій склад.

Тож за міжнародними даними, жінки становлять до 15 % працівників правоохоронних органів. Більшість жінок-поліцейських виконують паперову роботу та не обіймають керівні посади [10]. Щодо українських реалій, то в Національній поліції України на сьогодні працюють 21,8 % жінок. Кількість жінок у правоохоронних органах і підрозділах цивільного захисту становить 12,5 % загальної чисельності апарату, в апараті ДСНС – 47,2 %. У Держприкордонслужбі – 24 %, з яких 13 % – офіцери. У структурі Національної поліції України працюють 21,8 % жінок. Відсоткове співвідношення кількості військовослужбовців-жінок у Нацгвардії та військовослужбовців-чоловіків становить 6,2 % [11].

Висновки. Сучасний етап реформування Національної поліції України вимагає нових якостей від правоохоронних та гендерних питань, заснованих на егалітарній системі ідей та домінуванні компетентності та професіоналізму, незалежно від статі. Ключовими принципами реформування гендерних відносин у поліції мають бути: врахування анатомічних

відмінностей між статями, що, однак, не може бути перешкодою для рівного ставлення у професійній сфері; системний підхід до трансформації гендерних відносин, який повинен охоплювати основні аспекти поліцейської діяльності; мотивація сторін, що беруть участь у трансформації, як одна з головних умов трансформації гендерних відносин, моніторинг гендерної ситуації.

На шляху прагнення до досягнення гендерного паритету не варто забувати і про установлені традиції щодо гендерно-рольових стереотипів. Служба в органах Національної поліції України висуває до жінок свої вимоги, які суперечать традиційному розумінню становища жінки як такої. Жінки мають виконувати вимоги, висунуті до чоловіків, та виконувати вимоги «чоловічої поведінки», хоча це суперечить фізично-психологічним особливостям жінки.

Вирішення нагальних проблем ускладнюється тим, що в цей час практично немає комплексних наукових досліджень сучасного стану гендерних відносин у новій поліції: соціально-культурні закономірності гендерної нерівності, їх причини, особливості, наслідки, засоби консолідації та відтворення; дискримінаційні профілі жінок та чоловіків та їх суб'єктивні оцінки; психологічні особливості поліцейських фахівців у різних галузях, гендерна специфіка професійних навичок тощо. Водночас така інформація є суттєвою для формування рівних статевих відносин у професійній взаємодії та здійснення відповідних соціальних, організаційних, правових, фінансових, економічних та кадрових заходів в системі Міністерства внутрішніх справ України, а також формування професійної та психологічної готовності правоохоронного паритету.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>.
2. Бінецька О. В. Гендерна політика в Україні: загальна характеристика становлення. URL : <http://intkonf.org/binetska-ov-genderna-politika-v-ukrayini-zagalna-harakteristikastanovlennya/>.
3. Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень : зб. матеріалів міжнар. науково-практ. конф. Київ : Державний інститут проблем сім'ї та молоді: Укр. ін-т соц. досліджень, 2002. 222 с.
4. Шевченко Л. О., Кобікова Ю. В., Ламаш І. В. Гендер у психологічних та соціологічних дослідженнях : навч. посіб. Київ : КНУ. 2015. 148 с.
5. Смірнова О. М. Психологічні умови забезпечення гендерної рівності в діяльності органів внутрішніх справ України : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. 20 с.
6. Про відпустки : Закон України від 15 листопада 1996 року. URL : <https://zakon2.rada.gov.ua>.
7. Кормич Л. І. Гендерні відносини: сутність та значення в суспільно-політичному розвитку. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 16–22.
8. Мартиненко О. Права жінок-правоохоронців та політика гендерної рівності: досвід інших країн у вітчизняному контексті. *Права людини в Україні: інформ.* URL: <http://khpg.org/index.php?id=1241689788>.
9. Гузьман О. А., Ляшенко Н. О. Соціологічні аспекти дослідження гендерного паритету в органах внутрішніх справ. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 318–326.
10. Жінки в поліції. URL : <http://noborders.org.ua/zhinki-v-politsiyi>.
11. В Національній поліції на сьогодні працюють майже 22 % жінок – МВС. URL: <https://www.unian.ua/society/2240561-v-natspolitsiji-na-sogodni-pratsuyut-mayje-22-jinokmvs.html>.

Надійшла до редакції 08.06.2021

References

1. Konstytutsiina Ukrainy vid 28 chervnna 1996 roku [Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1996, no 30, art. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukr.].
2. Binetska O. V. Genderna polityka v Ukraini: zahalna kharakterystyka stanovlennia [Gender policy in Ukraine: general characteristics of formation]. URL : <http://intkonf.org/binetska-ov-genderna-politika-v-ukrayini-zagalna-harakteristikastanovlennya/> [in Ukr.].
3. Formuvannya Gendernoho parytetu v konteksti suchasnykh sotsialno-ekonomichnykh peretvoren [Formation of gender parity in the context of modern socio-economic transformations] : zb. materialiv mizhnar. nauково-prakt. konf. Kyiv : Derzhavnyi instytut problem sim'i ta molodi: Ukr. in-t sots. doslidzhen, 2002. 222 p. [in Ukr.].
4. Shevchenko L. O., Kobikova Yu. V., Lamash I. V. (2015) Gender u psykholohichnykh ta sotsiolohichnykh doslidzhenniakh [Gender in psychological and sociological research] : navch. posibnyk.

Kyiv. 148 p. [in Ukr.].

5. Smirnova O. M. (2015) *Psykhologichni umovy zabezpechennia gendernoyi ravnosti v diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrayiny* [Psychological conditions for ensuring gender equality in the activities of the internal affairs bodies of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.06 / Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv. 20 p. [in Ukr.].

6. Pro vidpustky [On vacations] : Zakon Ukrainy vid 15 lystopada 1996 roku. URL : <https://zakon2.rada.gov.ua> [in Ukr.].

7. Kormych L. I. (2013) *Genderni vidnosyny: sutnist ta znachennia v suspilno-politychnomu rozvytku* [Gender relations: essence and significance in socio-political development]. *Aktualni problemy polityky*, issue 49, pp. 16-22 [in Ukr.].

8. Martynenko O. Prava zhinok-pravookhorontsiv ta polityka hendernoi ravnosti: dosvid inshykh krain u vitchyznianomu konteksti [Women's law enforcement rights and gender equality policy: the experience of other countries in the domestic context]. *Prava liudyny v Ukraini: inform.* URL : <http://khp.org/index.php?id=1241689788> [in Ukr.].

9. Huzman O. A., Liashenko N. O. (2010) *Sotsiologichni aspekty doslidzhennya gendernoho parytetu v orhanakh vnutrishnikh sprav* [Sociological aspects of the study of gender parity in law enforcement agencies]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, no 1, pp. 318-326 [in Ukr.].

10. Zhinky v politsiyi [Women in the police]. URL : <http://noborders.org.ua/zhinki-v-politsiyi> [in Ukr.].

11. V Natsionalniy politsiyi na sohodni pratsyuyut mayzhe 22 % zhinok – MVS [Today, the National Police employs almost 22% of women - the Ministry of Internal Affairs]. URL : <https://www.unian.ua/society/2240561-v-natspolitsiji-na-sogodni-pratsyuyut-mayje-22-jinokmvs.html> [in Ukr.].

ABSTRACT

Maryna Saienko, Sofiya Maliarenko, Mykyta Tyshchenko. Parity democracy and gender equality in the activities of the National police of Ukraine. The article examines the representation of women, which still remains poorly integrated in the activities of the National Police of Ukraine, analyzes stereotypes about the «inferiority of women», which are based on the belief that women have no place in law enforcement due to lack of relevant qualities, skills and abilities in specific conditions, it still remains a hidden root in the system of psychological, organizational and regulatory support of the National Police of Ukraine. Such stratification can be traced already during the selection for training in specialized institutions of the Ministry of Internal Affairs, when a specific number of places for women and men is determined, ie a certain quantitative and gender boundary is drawn.

The state of implementation of gender-balanced approach de jure it is free from systemic barriers to full participation in professional activities regardless of gender, where in practice it causes a number of problems for both women and men that need immediate solution at both the level of legal doctrine and legislation. Of Ukraine, which regulates gender equality in the National Police of Ukraine.

The article notes the importance of transformational changes in society and maintaining a course towards Europeanization, where the role of women is still growing and gradually taking new positions until recently were considered purely male, partially beginning to change their composition.

In general, these problems are universal for all countries, where women are recruited to law enforcement agencies, which have the same functional responsibilities and burdens as men. The main question is how much the state is interested in implementing gender parity and applying a gender approach in practice. This requires the institutional restructuring of the National Police of Ukraine, which is very relevant in the light of modern law enforcement reform and, accordingly, requires not only legislative changes but also purposeful systematic alignment of ingrained informal norms and practices. that one of the problems for women is the appointment of a police officer. Such stratification can be traced already during the selection for training in specialized institutions of the Ministry of Internal Affairs, when a specific number of places for women and men is determined, ie a certain quantitative and gender boundary is drawn.

Keywords: *gender equality, gender stratification, National Police of Ukraine, police service, training, public relations, gender policy, equality, women and men.*

УДК 159.9.316.77
DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-98-103

Інна ШИНКАРЕНКО[®]

кандидат психологічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ЗА УМОВ КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ

Серед найбільш важливих якостей, якими повинен володіти працівник Національної поліції, пріоритетного значення набувають комунікативні здібності.

Підкреслено, що особливо це актуально за часів карантинних заходів, коли підвищується рівень тривожності населення. Як наслідок, виникають певні психологічні бар'єри під час спілкування, які працівник Національної поліції має обходити, а коли треба – долати.

Визначено, що масковий режим також висуває особливі вимоги до спілкування, як вербального, так і невербальних аспектів. Отже, від комунікативної компетентності працівників поліції залежить не тільки стабілізація ситуації під час пандемії, не тільки громадський порядок та кримінальна обстановка, а і підвищення рівня довіри громадян до діяльності держави та державних інститутів, представниками яких є органи правопорядку.

Ключові слова: комунікативна компетентність, невербальна поведінка, психологічні бар'єри спілкування, паралінгвістичні особливості, емоційний стан, психологічний контакт.

Постановка проблеми. Сучасні умови розвитку українського суспільства висувають підвищені вимоги до ефективності та якості виконання службових обов'язків працівниками Національної поліції. Від професійних здібностей, компетентності, особистісних та ділових якостей поліцейських залежить престиж служби правопорядку та формування позитивного іміджу у суспільстві.

Значущість компетентного спілкування для всіх сфер життєдіяльності людини не викликає сумнівів. Особливо це стосується працівників Національної поліції, які стикаються з низкою соціально-психологічних проблем, що породжені сучасною напруженою соціально-економічною та епідеміологічною ситуацією, яка містить особливості міжособистісних контактів, ускладнення їх форм та збільшення числа екстремальних ситуацій у процесі спілкування.

До комунікативної компетентності належать особистісні властивості, які дозволяють поліцейському вдало вирішувати комунікативні задачі (встановлювати та підтримувати психологічний контакт з різноманітними категоріями громадян, уміння уважно слухати, докладно та зрозуміло пояснювати, структурувати та об'єктивно оцінювати отриману інформацію, здатність позитивно налаштувати до себе людей); також необхідно знання соціальних норм, що дозволяють співробітнику орієнтуватися в ситуації комунікативної взаємодії, поведінкову здібність реалізації комунікативного плану [1, с.179].

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Своє бачення проблеми комунікативної компетентності працівників поліції було викладено в дослідженнях О. Бандурки, В. Барка, Л. Дунець, М. Ісаєнка, В. Лефтерова, Л. Мороз, С. Максименка, О. Новікова, С. Олексієнко, А. Павліченко, В. Синьова, А. Токарської, О. Цільмак, С. Яковенка та ін.

Зокрема, Т. В. Крашеніннікова у своїй роботі підкреслює, що професійна компетенція є «складне психологічне утворення, що формується на базі комунікативної компетентності людини в умовах конкретної фахової діяльності, що можна уявити у вигляді системи значимих для працівника відносин, умінь і навичок спілкування». Слід зазначити, що взаємодія працівників поліції відбувається найчастіше у конфліктних або емоційно напружених ситуаціях, а отже, в агресивному комунікативному середовищі [2, с.19].

Особливо актуальним, на наш погляд, є питання комунікативної компетенції праців-

© Шинкаренко І. О., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0040-2010>

k_fp@dduvs.in.ua

ників поліції за сучасних умов карантинних заходів під час пандемії. Сьогодні карантинні заходи, локдаун є особливим режимом, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози життю та здоров'ю громадян, порушення громадського порядку. Національна поліція у системі органів держави, що працює у даній ситуації, посідає особливе місце, зумовлене вмістом завдань у розглянутих умовах діяльності. Від ефективності її роботи залежить не тільки життя і здоров'я населення, а й стабільність держави у цілому.

Метою статті є дослідження проблемних питань комунікативної компетентності й культури спілкування працівників поліції під час карантинних заходів, які ускладнюють процес як комунікації, так і несення служби взагалі.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан суспільства можна визначити поняттям «тривожність». Зазвичай під цим поняттям розуміють стан людини, який характеризується підвищеною схильністю до переживань, побоюваннями і неспокоєм, що має негативне емоційне забарвлення.

Саме за цих умов і відбувається процес комунікативної толерантності (або інтолерантності) у спілкуванні. У процесі виконання поліцейськими службових завдань комунікативна толерантність виражається шляхом мовленнєвої комунікації з різноманітними верствами населення.

У зв'язку з напруженою ситуацією та специфікою службової діяльності кожен співробітник поліції, на нашу думку, повинен також володіти арсеналом навичок щодо зняття напруги за допомогою мовних засобів (правильна реакція на прояв негативних емоцій – страху, гніву; спокійна, розважлива, достатньо тиха мова, прояв інтересу до співрозмовника), уміння підбирати та використовувати потрібні, прості та зрозумілі слова, говорити з кожним зрозумілою йому мовою, говорити рівним тоном, без іронії, бути ввічливим, коректним, стримувати емоції навіть за умови психічних навантажень, дотримуватися правила аргументації як засобу знайти істину [3, с. 105].

Працівник поліції повинен завжди у своїх реакціях бути максимально стриманим та терплячим (уміти вислухати, зрозуміти, заспокоїти), правильно налаштувати себе на взаємодію з будь-ким. Особливої уваги слід надавати вербальним психотехнічним прийомам, які вибудовують певний розмовний стиль, а саме: використання евфемізмів (м'які еквіваленти різких слів), що дозволяють підтримувати сприятливу атмосферу контакту, знижують негативний прояв емоцій як реакцію на слова – «червоні прапорці», які викликають негативні емоції та експресивні спалахи. Застосування «аффініті» – створення такого емоційного фону спілкування (симпатії, залучення співрозмовника), яке сприяє конструктивності та взаєморозумінню, через психологічне приєднання, віддзеркалювання, пошук згоди.

Безперечно, що масковий режим висуває особливі вимоги до спілкування як вербального, так і невербальних аспектів. Ефективність взаємодії визначається не тільки тим, як зрозумілі слова співрозмовника, але і вміння правильно інтерпретувати візуальну інформацію, тобто погляд, його міміку, жести, позу, дистанцію, а також темп та тембр мови. Саме «читання» невербальної, експресивної поведінки співрозмовника сприяє досягненню взаєморозуміння. Відстеження такої інформації озброїть працівника поліції відомостями про морально-особистісний потенціал людини, настрій, почуття, переживання, наміри. Для працівника поліції важливі всі невербальні засоби спілкування: і кінестетичні (міміка, жести, рухи), і акустичні (паралінгвістичні), і проксемічні (дистанція при спілкуванні), і такесичні (торкання) [4, с. 85].

Через застосування масок під час спілкування працівник поліції не може спостерігати за мімічними виразами особи. Зокрема, про збуджений стан громадянина сигналізують міцно стиснуті губи, напружені щелепи, почервоніння обличчя (чи навпаки бліде), прискорене дихання. Дослідження психологів (як вітчизняних, так і зарубіжних) з проблем емоційних проявів свідчать про те, що всі люди, незалежно від національності та культури, в якій вони зростали, з достатньою точністю та узгодженістю інтерпретують ідентичні мімічні ознаки як вираз відповідних емоцій. А основне інформаційне навантаження припадає саме на брови та губи. Маски утруднюють процес спостереження за цими мімічними ознаками. Тому працівнику поліції слід більше уваги приділяти паралінгвістичним та кінестетичним невербальним засобам спілкування. Але і тут є свої особливості під час застосування масок. Паралінгвістичні аспекти мовлення включають такі характеристики людського голосу як: швидкість мови, гучність, артикуляція, висота голосу, режим та протікання мови. Масковий режим вносить свої корективи в такі особливості, як: гучність, артикуляція, що утруднює процес спілкування [5, с. 24].

Особливі вимоги під час карантинних заходів постають перед працівниками поліції при виборі та дотриманні зони та дистанції спілкування. Карантинні заходи вимагають здійс-

нювати процес комунікації у соціальній зоні (1,2 до 3,5 м). Але діяльність працівників поліції не може бути обмежена цими рамками через специфіку діяльності (затримання, обшук, допит, надання допомоги у разі необхідності).

Надзвичайна складність забезпечення громадського порядку в умовах карантинних заходів вимагає високої професійної підготовки працівників поліції. Дії співробітників у цей нелегкий період мають бути юридично грамотними, сприйматись громадянами, що обмежені у деяких можливостях існування, як справедливі і законні. Незаконні або необережні дії поліції можуть завдати значної школи. Отже, при встановленні психологічного контакту, спілкуванні з громадянами необхідно уникати або долати певні психологічні бар'єри, які можуть виникати через взаємне нерозуміння, неприязнь, недовіру, неправильне пояснення намірів сторін. Також можливе виникнення комунікативних бар'єрів, таких, як: логічний, стилістичний, семантичний та фонетичний. Логічний бар'єр виникає найчастіше у людей з різним видом мислення. Тому подолати логічний бар'єр працівник поліції може лише одним шляхом: «йти від партнера», намагаючись зрозуміти, як він буде свою аргументацію, пояснення. Стилiстичний бар'єр виникає у тому випадку, коли співробітник поліції не може донести у словесній формі інформацію або вимоги і це не сприймається громадянами. Семантичні бар'єри виникають через різницю у мовній поведінці представників різних культур (представник закону – злочинець). А це є наслідком соціальних, культурних, психологічних, національних релігійних та інших відмінностей. У процесі спілкування працівника поліції з населенням можливе виникнення і фонетичного бар'єру, який створюється через особливості вимови. У даному випадку правоохоронцю необхідно бути терплячим та дотримуватися норм мовленнєвого етикету, щоб знизити рівень напруги та сприяти взаєморозумінню [6, с. 44].

Слід відзначити, що бар'єри можуть створюватися штучно і призвести до загострення взаємин і, як наслідок, до конфлікту. Тому працівник поліції повинен обходити «гострі кути», а за необхідності – долати ці бар'єри [7, с. 28].

Під час карантину відзначається зростання випадків домашнього насилля. Багато жертв опиняється у пастці, уникнути якої буде важко: у агресора з'явиться можливість контролювати кожний їх крок. Карантин – серйозне випробування для стосунків. Ситуація вдома під час самоізоляції викликає стрес у парах зі здоровими стосунками, не говорячи вже про родини з випадками домашнього насилля. Як наслідок, наразі спостерігається в усьому світі збільшення кількості розлучень.

У зв'язку з вимушеною ізоляцією агресор може подразнюватися сильніше, ніж зазвичай. Життя у сучасній родині налаштовано так, що люди мало часу проводять разом. Подружжя перебуває на роботі, а діти – в освітніх закладах. На жаль, житлові умови в більшості сімей не дозволяють членам родини бути ізольованими один від одного, особливо, якщо мова йде про багатодітні родини.

Для вирішення сімейно-побутових конфліктів працівнику поліції необхідно володіти не тільки комунікативною, а й конфліктологічною компетентністю. Психологічна підготовленість у конфліктних ситуаціях має складатися з наступних компонентів:

- професійно-психологічна орієнтованість поліцейського (прагнення та вміння розумітися на психологічних ситуаціях та у спілкуванні з громадянами, вміння розбиратися в предметі суперечки);
- психологічна стійкість (полягає у здатності поліцейського діяти спокійно, впевнено у психологічно складних, емоційно напружених, небезпечних ситуаціях службової діяльності);
- удосконалення та розвиток навичок та вмінь установалення психологічного контакту з різними категоріями громадян;
- оволодіння вмінням застосовувати прийоми впливу у складних, конфліктних ситуаціях під час спілкування з громадянами.

У ситуації конфлікту поліцейському особливо важливо прагнути врегулювати конфлікт мирним шляхом. Якщо конфлікт має вкрай емоційний характер і супроводжується бурхливими реакціями, то необхідна роз'яснювальна бесіда у спокійній та довірливій обстановці. Адже втрата витримки, емоційне реагування на ситуацію може привести до підсилення конфліктної ситуації. При вирішенні сімейно-побутових конфліктів працівник поліції повинен знати основні механізми розвитку конфліктів, бо завдяки психологічним знанням та вмінням і комунікативній компетентності можна достатньо оперативно вирішувати складні та небезпечні ситуації [8, с. 14].

Ефективність діяльності поліцейського в багатьох випадках залежить від умілого використання певних методів комунікативного впливу на людей. В основі психотехніки впливу закладені такі мовні форми:

- вимога, вказівка – форма, яка нормативно зобов'язує підкоритися та виконати вимо-

ги у встановлений термін;

– попередження, яке представлено у формі превенції неправомірних або незрозумілих дій громадян;

– порада, рекомендація – усвідомлюється і працівником поліції, і громадянами не як обов'язкові, а припустимі, якщо мова зазвичай не йде про можливі правопорушення;

– докір, словесний осуд, критика – ефективні, коли мають доброзичливу форму, містять делікатну пораду: як не треба було робити, і як краще поступити;

– прохання – найделікатніша форма, яка ефективна, зазвичай, для впливу на законослухняних громадян, розрахована на їх розум, розуміння, лояльність.

Усі вищезазначені мовні форми застосовуються відповідно до певної ситуації та співвідносяться з законодавством. Також важливий контроль за власною поведінкою працівника поліції та доцільне застосування різних способів психологічного впливу на поведінку громадян. У конфліктних ситуаціях поведінка людини визначається найчастіше не свідомістю та волею, а її почуттями та емоціями. Отже, необхідно, з одного боку, контролювати прояв власних емоцій, а з іншого – впливати на емоції та почуття конфліктуючих громадян.

Проблеми спілкування у професійній діяльності працівників Національної поліції виникають через невідповідність до комунікації і невміння адаптуватися у непростих умовах фахової діяльності. Комунікативна нездатність розв'язувати конфліктні ситуації виникає через невміння розуміння і мотивації вчинків, кваліфікування висловлювань; відсутні навички самопізнання, самопрезентації і самореалізації; уміння розв'язувати ділові і побутові конфлікти. Ці процеси відбуваються самоплинно, спонтанно, ситуативно й іноді виявляються не просто помилковими, але й некваліфікованими, а то й злочинними [9, с. 73].

Висновки. Таким чином, для ефективної комунікації у ситуації карантину, коли населення має високий рівень тривожності, з'являються нові види злочинів (ошукування в масках, дезінфекторах, розповсюдження хибної інформації в соцмережах), працівнику поліції необхідно зберігати особистий спокій, виваженість, стриманість та терплячість, показати високий рівень професіоналізму.

Не можна зневажати той факт, що, вступаючи у комунікативні відносини з громадянами в процесі оперативної-службової діяльності, працівник поліції також формує думку про свою роль у суспільстві, відношення населення до правоохоронних органів у цілому. У цьому випадку комунікативна компетентність не тільки допомагає йому реалізувати свою професійну роль, але й сформуванню позитивну думку про діяльність правоохоронців. «Нова атмосфера сучасного громадянського життя вимагає зміни психології особистості, установок, уявлень, обліку і відтворення в процесі виконання професійних обов'язків складових культури спілкування» [10, с. 19].

Формування мовленнєвої культури працівника поліції та комунікативної компетентності є важливою передумовою його професійного становлення як досвідченого правоохоронця, грамотного спеціаліста і високоосвіченої особистості [11, с. 7].

Дане дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, оскільки правоохоронна система вперше стикається з цими, будемо сподіватися, тимчасовими труднощами. Але для Національної поліції це є викликом, який необхідно гідно подолати, оскільки комунікативна складова поліції є визначальною у професійній діяльності і впливає на рівень довіри населення до представників правопорядку.

Список використаних джерел

1. Михайлова Ю. О. Організація ефективної комунікації як ключового елементу підвищення авторитету працівників міліції (поліції) та налагодження взаємодії з населенням. *Форум права*. 2015. № 1. С. 178-181.

2. Крашеніннікова Т. Комунікативна компетенція працівника Національної поліції : навч. посібник. Дніпро : Адверта, 2017. 104 с.

3. Шинкаренко І. О. Методи забезпечення результативно спілкування. *Мова і право* : матеріали наук.-практ. семінару, м. Дніпро, 15 листоп. 2017 р. Дніпро : ДДУВС, 2018. С. 104-107.

4. Іванський Р. Формування національно-мовної особистості – основна мета викладання мовних дисциплін у вищих навчальних закладах МВС України. *Мова і культура нації* : зб. наук. пр. Львів : ЛьвДУВС, 2001. С. 84-86.

5. Пам'ятка працівника Національної поліції України: інформаційно-довідкові матеріали / уклад.: І. В. Клименко, Д. В. Швець, О. О. Євдокімова, Я. С. Посохова. Харків : ХНУВС, 2017 р. 52 с.

6. Корольова А. Стратегії і тактики комунікативної поведінки учасників спілкування в ситуаціях конфлікту *Studia Linguistica*. Вип. 1. Київ, 2008. С. 43-58.

7. Токарська А. С. Культура ділового мовлення юристів: стан і проблеми. *Право України*. 1999.

№ 11. С. 23-31

8. Балінська О. М. Психолого-комунікативні конструкти поведінки поліцейського в соціумі. *Психологічні конструкти позиціонування поліції серед населення: матеріали круглого столу*, м. Львів, 24 листоп. 2016 р.) ; за заг. ред. Л. Й. Гуменюк, М. П. Козирєва. Львів : Львів. держ. ун-т. внутр. справ, 2016. С. 12-15.

9. Барко В. І., Ірха Ю. Б., Підюков П.П. Розвиток комунікативних умінь керівників міліції та вирішення конфліктів (психолого-педагогічний аспект): навч. посібник. Київ : Київський юридичний інститут, 2005. 110 с.

10. Ануфрієва Н. Дещо про культуру спілкування. *Міліція України*. 2001. № 6. С. 18-19.

11. Дунець Л. М., Павліченко А. П. Особливості професійного спілкування майбутніх працівників поліції. *Актуальні проблеми психології*. Київ. 2019. Том 1. Вип. 54. С. 3-8.

Надійшла до редакції 11.06.2021

References

1. Mykhaylova Yu. O. (2015) Organizatsiya efektyvnoyi komunikatsiyi yak kluchovoho elementu pidvyschennya avtorytetu pratsivnykiv militsiyi (politsiyi) ta nalagodzheniya vzaemodiyi z naselennyam. [Organization of effective communication as a key element of increasing the authority of police officers (police) and establishing interaction with the population]. *Forum Prava*, no 1, pp. 178-181.

2. Krashennikova T. V. (2017). Komunikatyvna kompetentsiya pratsivnyka Natsionalnoi politsii [Communicative competence of an officer of the National Police of Ukraine] : navch. posibnyk. Dnipro : Adverta. 107 p. [in Ukr.].

3. Shynkarenko I. O. (2018) Metodu zabezpechennya rezultatyvnoho spilkuvannya. [Methods of ensuring effective communication]. *Mova ipravo* : materialy nauk.-pract. seminary, m. Dnipro, 15 lystop. 2017 r. Dnipro : DDUVS, pp. 104-107 [in Ukr.].

4. Inanskyi R. (2001) Formuvannya natsionalno-movnoyi osobystosti – osnovna meta vykladannya movnyh dystsyplin u vyschyh navchalnyh zakladakh MVS Ukrayiny [Formation of national-linguistic personality - the main purpose of teaching language disciplines in higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Mova i kultura natsiyi*. Lviv : LvDUVS, pp. 84-86 [in Ukr.].

5. Pamyatka pratsivnykam Natsionalnoi politsiyi Ukrayiny [Memorandum of an employee of the National Police of Ukraine] : Informatsiyno-dovidkovi materialy / Uklad.: I. V. Klemenko, D. V. Shvets, O.O. Yevdokimova, Ya. S. Posokhova. Kharkiv : KhNUVS, 2017, 52 p. [in Ukr.].

6. Korolyova A. (2008) Strategiyi i taktyky komunikatyvnoyi povedinky uchashchykh spilkuvannya v sytuatsiyah konfliktu [Strategies and tactics of communicative behavior of communication participants in conflict situations] : *Studia Linguistica*, vol. 1. Kyiv, pp. 43-58 [in Ukr.].

7. Tokarska A. S. (1999) Kultura dilovoho movlennya yurystiv : stan i problemy. [Culture of business speech of lawyers: status and problems]. *Pravo Ukrainy*, no 11, pp. 23-31 [in Ukr.].

8. Balynska O. M. (2016) Psyholoho-komunikatyvni konstruktivni povedinky polityskoho v sotsiumi. [Psychological and communicative constructs of police behavior in society. Psychological constructs of police positioning among the population]. *Psychologichni konstruktivni pozysyuvannya politsii sered naselenia* : materialy kruhlogo stolu, m. Lviv, 24 lystop. 2016 r. ; za zah. red. I. I. Humenyuk, M. P. Koziryeva. Lviv : Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 12-15 [in Ukr.].

9. Barko V. I., Irkha Yu. B., Pidyukov P. P. (2005) Rozvytok komunikatyvnykh umin kerivnykiv militsiyi ta vyrishennya konfliktiv (psyholoho-pedahohichnyi aspekt) [Development of communicative skills of police chiefs and conflict resolution (psychological and pedagogical aspect)] : navch. posibnyk. Kyiv : Kyivskiy yurydychnyi instytut, 110 p. [in Ukr.].

10. Anufriyeva N. (2001) Descho pro kulturu spilkuvannya. [Something about the culture of communication]. *Militsiya Ukrayiny*, no 6, pp. 18-19 [in Ukr.].

11. Dunets L. M., Pavlichenko A. P. (2019) Osoblyvosti profesynogo spilkuvannya maybutnih pratsivnykiv politsiyi [Features of professional communication of future police officers]. *Aktualni problemy psyholohiyi*. Kyiv, vol. 1, issue 54, pp. 3-8 [in Ukr.].

ABSTRACT

Inna Shinkarenko. The communicative competence of the National Police: current challenges in the context of quarantine measures during a pandemic. The paper emphasizes that communication skills become a priority among the most important qualities that a National Police officer should possess.

The article emphasizes that this is especially true during period of quarantine measures, when the level of anxiety of the population increases. As a result, there are certain psychological barriers to communication that a National Police officer must avoid and overcome when necessary. These are logical, stylistic, semantic and phonetic barriers. The research determines that the mask mode also makes special demands on communication, both verbal and nonverbal aspects.

The article focuses attention on the fact that during the period of quarantine measures, special requirements are placed on police officers when choosing and maintaining the area and distance of communication. After all, traditional rules are violated so as not to endanger both citizens and the policeman himself.

Due to the tense situation during the COVID-19 pandemic and the special emotional state of citizens, law enforcement officers must have an arsenal of skills to relieve stress with the help of language, be correct, restrain emotions, even under mental stress.

The article notes that during the quarantine there is an increase in cases of domestic violence because of forced isolation, economic problems, and lack of personal space of family members. Thus, in order to resolve family and domestic conflicts, a police officer must have not only communicative but also conflictological competence.

The paper provides practical recommendations for the peaceful settlement of conflicts, identifies methods of communicative influence on people, and lists the main psychotechnics of influence.

Thus, the communicative competence of police officers depends not only on stabilizing the situation during a pandemic, not only on public order and the criminal situation, but also on increasing public confidence in the activities of the state and state institutions represented by law enforcement agencies.

Keywords: *communicative competence, nonverbal behavior, psychological barrier of communication, paralinguistic features, emotional condition, psychological contact.*

УДК 351.741: 37.018.46

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-103-107

Юрій ВЕЛИКИЙ[©]

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ЮРИДИЧНІ КОЛІЗІЇ В ЗАКОНОДАВЧОМУ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОМУ АКТІ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ПРОФЕСІЙНИЙ РІВЕНЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

У статті здійснено спробу наукового обґрунтування прогалин у Законі України «Про Національну поліцію» і підготовленого на підставі статті 75 цього Закону підзаконного «поліцейського» нормативно-правового акту – Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції, затвердженого наказом МВС України від 24.12.2015 № 1625 [2-3].

Детальний аналіз вищевказаного законодавчого і «поліцейського» нормативно-правового акту дозволив прослідкувати суперечності, які виникають під час їх реалізації, існування юридичних колізій між Законом України «Про Національну поліцію» і підзаконним нормативним актом, що впливає на професійний рівень поліцейських.

У статті здійснено наукове обґрунтування доцільності реформування на сучасному етапі розвитку суспільства одного із найважливіших видів професійного навчання поліцейських, визначене Законом України «Про Національну поліцію», післядипломної освіти, яке повинно проводитися в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання та за місцем несення служби поліцейського.

Проведене дослідження вимагає від керівників територіальних органів Національної поліції звернути увагу на наявні недоліки в стані післядипломної освіти, так як вони є замовниками навчання підлеглих у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. З метою підвищення рівня довіри населення до поліції керівники усіх рівнів повинні контролювати та створювати необхідні умови щодо удосконалення професійного рівня працівників поліції.

Ключові слова: *недоліки законодавства, юридичні колізії, низький професійний рівень, післядипломна освіта поліцейських.*

Постановка проблеми. Пропонуємо визначити, як недоліки на законодавчому рівні і підготовленому на підставі цього Закону підзаконного нормативно-правового акту впливають на рівень професійної підготовленості поліцейського. Часто саме від професійного рівня

© Великий Ю. М., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4386-7555>

great170512@gmail.com

поліцейського залежить якість виконання ними посадових обов'язків та формування довіри до поліції суспільства.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Під час аналізу публікацій використовувались опис, аналітичні і синтетичні судження як методи наукового дослідження. Матеріалом для досліджень є Закон України «Про Національну поліцію» та «поліцейський» нормативно-правовий акт, публікації у мережі INTERNET за напрямком дослідження.

Мета нашого дослідження полягає у спробі показати існування юридичних колізій та прогалин в Національному законодавстві, наукового обґрунтування доцільності змін в «поліцейському» нормативно-правовому акті, що призводять до суперечностей під час їх реалізації, виявити недоліки в організації післядипломної освіти, причини низького професійного рівня поліцейських після проходження ними професійного навчання.

Виклад основного матеріалу. Національна поліція України є органом, на який покладаються дотримання в суспільстві правопорядку і спокою пересічних громадян, шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [2].

Під час реалізації покладених на неї функцій головними проблемами залишаються недосконале Національне законодавство, прогалини в «поліцейському» нормативно-правовому акті, «кадровий голод» у практичних підрозділах, низький професійний рівень поліцейського, що впливає на рівень довіри до поліції населення.

Станом на червень 2020 року чисельність Національної поліції становила 151,6 тис. осіб. При цьому, недоукомплектовано 23,7 тис. посад, а це майже 16% персоналу. Найбільше бракує людей у Департаменті патрульної поліції – понад 22%, тобто кожна п'ята посада – вакантна. Найбільший недобір поліцейських у місті Києві [4, 5].

3 поліції продовжують масово звільнятися працівники. Офіційні дані свідчать, що найбільше звільнень з лав поліції було 2018 року – понад 10%

від загальної кількості. Цей відтік кадрів продовжується й нині. За 5 місяців 2020 року звільнилися ще 4425 поліцейських. Це, в свою чергу, приводить до збільшення навантаження на діючих працівників на службі [4, 5].

Рівень довіри населення до правоохоронців невпинно знижується. Так, згідно з даними Національного соціологічного опитування від жовтня 2016 року новій поліції довіряли 40,7 % респондентів, не довіряли – 41,9 %. За даними соціологічного опитування центру Разумкова від лютого 2020 року, рівень довіри до поліції – 43,7 %, при цьому не довіряли правоохоронцям 44,3 % опитаних. Згідно з даними опитування від 4 травня 2020 року, рівень довіри до Національної поліції знижується і становить 35,7 %, а рівень недовіри – 55,6 % [4-5].

На жаль, окрім сервісної служби, поліцейські поки не змогли виконати головну функцію – гарантувати громадянам почуття безпеки та захищеності на вулицях. Уже не кажучи про подолання злочинності. Ще дві складові – розкриття злочинів і порядок на дорогах – взагалі залишилися за дужками поліцейської реформи.

Значних іміджевих втрат нова Національна поліція зазнала в результаті непрофесійних дій поліцейських та непоодиноких гучних інцидентів, які мали місце в різних областях України упродовж 2016 – 2020 років [6].

За 2019-2020 роки за матеріалами Департаменту внутрішньої безпеки [4, 5]:

- розпочато 1037 кримінальних проваджень відносно поліцейських, у яких повідомлено 482 підозри. Це майже 2 кримінальні провадження та 1 підозра на день;
- складено 1206 адміністративних протоколів відносно поліцейських за порушення антикорупційного законодавства – 2,5 протоколи щоденно;
- проведено 4622 цільові перевірки, за результатами яких 2724 особи притягнуто до дисциплінарної відповідальності. На жаль, щоденно п'ять-шість поліцейських отримують покарання;
- звільнено 178 осіб – кожного тижня звільняється по негативним мотивам 2-3 працівника поліції.

За матеріалами Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції, Державним бюро розслідувань відкриваються до 90 відсотків проваджень відносно правоохоронців [6].

Водночас відповідно до вимог пункту 8 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейський під час виконання покладених на поліцію повноважень є представником держави [2]. Для реалізації цих повноважень поліцейський повинен мати високий рівень професійної підготовки і упродовж всієї служби аж до звільнення, постійно впливати на підтримання та розвиток свого рівня.

Відповідно до вимог статті 72 Закону України «Про Національну поліцію» професійне

навчання поліцейських складається з первинної професійної підготовки; підготовки у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання; післядипломної освіти; службової підготовки. Порядок, організацію та терміни проведення професійного навчання визначає Міністерство внутрішніх справ України [2].

Система професійного навчання в МВС і Національній поліції за час незалежності України реформувалась 4 рази : в 1992, 2003, 2012 і 2015 роках.

На законодавчому рівні в Законі України «Про Національну поліцію» взагалі не має визначення, що таке «професійне навчання». У цьому Законі не визначено, що «професійне навчання поліцейського України повинно бути організованим, безперервним і цілеспрямованим процесом з оволодіння спеціальними знаннями, уміннями і навичками, необхідними для успішного виконання покладених на нього посадових обов'язків».

Стаття 72 Закону дає також визначення видів професійного навчання поліцейських. Однак з цих видів навчання поліцейських виключено один з найважливіший організаційних видів навчання – самостійну підготовку.

Ефективність службової підготовки поліцейського в органах і підрозділах Національної поліції наднизька. Об'єм інформації кожного року збільшується, більша частина поліцейських, враховуючи специфіку професійної діяльності, не встигає відслідковувати за змінами на законодавчому рівні, підтримувати на високому рівні необхідні уміння та навички з практичних видів навчання: вогневої, фізичної і тактико-спеціальної підготовки.

Під час збільшення навантаження поліцейські не в змозі якісно впливати на свій професійний рівень під час служби і змушені це робити не у службовий, а за рахунок вільного або позаслужбового часу. Це знижує ефективність підтримання та удосконалення професійного рівня поліцейського, відповідно до встановлених вимог. Разом з цим, Законом не передбачено такий вид професійного навчання як самостійна підготовка.

Ефективно впливати на свій професійний рівень поліцейський може в разі звільнення його від виконання посадових обов'язків. Фактично, значна частина поліцейських проходять навчання самостійно, за рахунок особистого часу або під час післядипломної освіти.

Згідно 53 статті Конституції України Держава забезпечує доступність і безоплатність професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток вищої і післядипломної освіти [1].

На підставі статті 75 Закону України «Про Національну поліцію» післядипломна освіта поліцейських здійснюється на загальних засадах, визначених Законом України «Про вищу освіту», з урахуванням особливостей, визначених цим Законом, і складається із спеціалізації; перепідготовки; підвищення кваліфікації; стажування [2].

Післядипломна освіта поліцейських здійснюється за державним замовленням у межах виділених бюджетних коштів на фінансування цього виду освітньої діяльності. Державне замовлення на післядипломну освіту працівників поліції формується відповідно до вимог чинного законодавства [3].

Цим Законом чітко визначено, що поліцейські зобов'язані проходити підвищення кваліфікації за відповідним напрямом службової діяльності не рідше одного разу на три роки; перед призначенням на керівну посаду, у тому числі вищу керівну посаду, ніж займана [2].

Однак в пункті 2 розділу VIII Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції, яке затверджено наказом МВС України від 24.12.2015 № 1625 і зареєстровано в Міністерстві юстиції України 16.01.2016 за № 76/28206 визначено, що працівники поліції направляються на підвищення кваліфікації за потребою, але не рідше одного разу на 3 роки [3].

Відповідно до вимог 5 розділу цього наказу керівники структурних підрозділів центрального органу управління та територіальних (міжрегіональних) органів Національної поліції України затверджують списки працівників поліції, яких планується направити на навчання, доводять їх до відомих керівників відповідних органів і підрозділів та кандидатів на навчання; організовують завчасне планування відпусток працівників поліції, які підлягають направленню на навчання [3].

Внесення в підзаконному акті до розділу 8 наказу МВС № 1625 – 2016 року п. 2 з формулюванням «працівники поліції направляються на підвищення кваліфікації за потребою, але не рідше одного разу на 3 роки» суперечить пункту 3 статті 75 Закону України «Про Національну поліцію», в якій не передбачено потреби і 100% поліцейських зобов'язані проходити підвищення кваліфікації за відповідним напрямом службової діяльності не рідше одного разу на три роки; перед призначенням на керівну посаду, у тому числі вищу керівну посаду, ніж займана.

У результаті цього, керівники територіальних (міжрегіональних) органів Національ-

ної поліції України керуються в своїй службовій діяльності не вимогами Закону, а вимогами наказу МВС № 1625-2016 року. На післядипломну освіту упродовж звітнього періоду направляють на навчання декілька разів одного поліцейського за різними програмами. Повторне направлення упродовж календарного року поліцейських, які проходили навчання з післядипломної освіти та успішно здали підсумковий комплексний іспит, негативно впливає на якість відпрацювання ними затверджених програм навчання.

З метою виконання державного замовлення на післядипломну освіту та керуючись потребою на цей вид професійного навчання, керівниками територіальних органів Національної поліції України направляються випускники закладів вищої освіти МВС та поліцейських зі стажем роботи на займаних посадах менше 2-3 років; поліцейських-жінок, які мають дітей віком до 5 років; осіб, які навчаються на заочних факультетах в закладах вищої освіти МВС; або тих, які на час проведення навчання перебувають на лікарняному, у чергових відпустках та відрядженні. Направлення декілька разів працівників на навчання за звітний період також призводить до нецільового використання коштів державного замовлення на післядипломну освіту.

Рознярядка щодо направлення на післядипломну освіту поліцейських формується на календарний рік, а навчання в закладах вищої освіти, зі специфічними умовами навчання організовується і проводиться на навчальний рік. Зазначені розбіжності створюють непорозуміння в роботі, додаткові нормативні документи по контролю за їх виконанням, вимагають від відповідальних працівників вести дві форми облікової звітності, призводить до суперечності під час організації навчання у літній період року, коли науково-педагогічний склад вищих закладів освіти повинен знаходитись у планових відпустках.

Так, під час дослідження якості організації післядипломної освіти в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ у 2018-2019 навчальному році упродовж календарного року на цей вид професійного навчання направлено 31 (1,1 %) поліцейського, які вже проходили навчання у звітному періоді та успішно здали підсумковий іспит; отримали незадовільні оцінки на підсумковому іспиті 191 (7 %) поліцейський; не прибули на підсумковий іспит – 9 (0,3 %); 12 (0,4 %) не здали підсумковий іспит, з причини знаходження на лікарняному, у черговій відпустці, відрядженні і не отримали підсумкові документи – сертифікати та свідоцтва.

Згідно пункту 9 розділу 8 наказу МВС № 1625-2016 року працівники поліції, які під час проходження довгострокового підвищення кваліфікації не виконали відповідну навчальну програму (отримали незадовільні оцінки за її підсумками), можуть бути знову направлені для проходження довгострокового підвищення кваліфікації не раніше ніж через рік. Виходячи з вимог цього пункту наказу, до виконання посадових обов'язків після планового навчання на післядипломній освіті упродовж року продовжують отримувати вогнепальну зброю та залучатися до несення служби працівники, які не засвоїли запропоновану навчальну програму і мали незадовільний рівень професійної підготовки.

Висновки. Причинами існування цих юридичних колізій є:

1. Недосконала якість сучасного законодавства, що відображається у його суперечності та невідповідності правилам законодавчої техніки.
2. Недостатня системність нормативно-правових актів, що засновується на непослідовності.
3. Низький рівень «розчистки» законодавства, що супроводжується дією одночасно нових та вже скасованих нормативних актів.
4. Недосконалість термінології нормативного масиву, що викликає труднощі правозастосовчої практики.
5. Низький рівень професійної культури юристів, що призводить до незнання нормативного масиву.

Вирішення проблеми вбачається нами в усуненні виявлених розбіжностей та подоланні цих колізій. Це в свою чергу, буде якісно впливати на правильне трактування Національного законодавства і «поліцейського» нормативно-правового акту, а саме Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції, ефективність та якість роботи поліції в цілому, удосконаленні професійного рівня поліцейського і підвищенні рівня довіри населення до поліцейського.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Документ 254к/96-ВР, чинний, поточна редакція – редакція від 01.01.2020, підстава – 27-ІХ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

2. Про Національну поліцію : Закон України від 2.07.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-4, ст. 75.

3. Про затвердження Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції : наказ МВС України від 24.05.2016 № 1625. Документ z0076-16, чинний, поточна редакція – прийняття від 24.12.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0076-16#Text>.

4. Реформа української поліції: як вона проходила. URL : <https://dyvys.info/2020/09/02/reforma-ukrayinskoyi-politsiyi-yak-vona-prohodyla/>.

5. Чому реформа Нацполіції летить у прірву і до чого тут Аваков. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53005046>.

6. Звіт Міністра внутрішніх справ Арсена Авакова на засіданні Верховної Ради України. URL : https://mvs.gov.ua/ua/news/31439_Zvit_ministra_vnutrishnih_sprav_Arsena_Avakova_na_zasidanni_Verhovnoi_Radi_Ukraini.htm.

Надійшла до редакції 31.05.2021

References

1. Konstytutsiya Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. Dokument 254k/96-VR, chynnyy, potochna redaktsiya — redaktsiya vid 01.01.2020, pidstava - 27-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukr.].

2. Pro Natsional'nu politsiyu [On the National Police]: Zakon Ukrainy vid 2.07.2015. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2015, no 40-4, art. 75 [in Ukr.].

3. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro orhanizatsiyu pisyadyplomnoyi osvity pratsivnykiv Natsional'noyi politsiyi [On approval of the Regulations on the organization of postgraduate education of employees of the National Police]: nakaz MVS Ukrainy vid 24.05.2016 № 1625. Dokument z0076-16, chynnyy, potochna redaktsiya – pryynyattya vid 24.12.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0076-16#Text> [in Ukr.].

4. Reforma ukrayins'koyi politsiyi: yak vona prokhodyla [Reform of the Ukrainian police: how it went]. URL : <https://dyvys.info/2020/09/02/reforma-ukrayinskoyi-politsiyi-yak-vona-prohodyla/> [in Ukr.].

5. Chomu reforma Natspolitsiyi letyt' u prirvu i do choho tut Avakov [Why the reform of the National Police is flying into the abyss and why Avakov is here]. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53005046> [in Ukr.].

6. Zvit ministra vnutrishnikh sprav Arsena Avakova na zasidanni Verkhovnoyi Rady Ukrainy [Report of the Minister of Internal Affairs Arsen Avakov at the sitting of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL : https://mvs.gov.ua/ua/news/31439_Zvit_ministra_vnutrishnih_sprav_Arsena_Avakova_na_zasidanni_Verhovnoi_Radi_Ukraini.htm [in Ukr.].

ABSTRACT

Yuriy Velykyi. Legal collisions in the legislative and regulatory act that affect the professional level of police officers and the trust of the police in society. The article attempted to scientific substantiate the gaps in the Government Draft Law No. 2822 "On the National Police", which on May 21, 2015 supported in the first reading the Verkhovna Rada of Ukraine and prepared on the basis of Article 75 of this Law of the by-law "police" normative legal act - Regulations on the organization of postgraduate education of employees of the National Police, approved by the Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of December 24, 2015 No. 1625 [2, 3]. A detailed analysis of the above-mentioned legislative and "police" normative legal act allowed to trace the contradictions that arise during their implementation, the existence of legal collisions between the Law of Ukraine "On the National Police" and a by-law norm that affects the professional level of police officers.

The article provides a scientific justification for the feasibility of reforming at the present stage of society one of the most important types of professional training of police officers, defined by the Law of Ukraine "On the National Police", postgraduate education, which should be carried out in higher education institutions with specific conditions of training and at the place of their service of the police officer. The conducted study requires the heads of territorial bodies of the National Police to pay attention to the existing shortcomings in the state of postgraduate education, as they are customers of training subordinates in higher education institutions with specific conditions of study. In order to increase the level of public trust in the police, heads of all levels must monitor and create the necessary conditions for improving the professional level of police officers.

Keywords: *shortcomings of legislation, gaps in the "police regulation, low professional level, postgraduate education of police officers.*

УДК 342.95+351.74
DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-108-112

Сергій ЄВДОКІМЕНКО®
кандидат юридичних наук
(ТОВ «Харківський університет»)

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ІЗ ГРОМАДСЬКІСТЮ ПІД ЧАС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Досліджено питання, які виникають під час взаємодії державних органів із громадськістю у процесі забезпечення громадської безпеки. Надано пропозиції щодо їх вирішення. Встановлено форми участі громадян в охороні громадського порядку і забезпеченні громадської безпеки. Проаналізовано стан сучасного законодавства стосовно врегулювання досліджуваного питання. Визначено основні завдання громадських формувань з охорони громадського порядку і безпеки. Надано увагу співпраці поліції з населенням. Виділено форми, а також особливості нормативно-правового регулювання такої співпраці. Зазначено про важливість використання зарубіжного досвіду у досліджуваній сфері, не вдаючись до його копіювання. Проаналізовано статистичні матеріали щодо встановлення рівня довіри населення до правоохоронних органів. Розкрито сутність громадського контролю за діяльністю державних органів і структур, що забезпечують громадську безпеку, а також наголошено на його значенні для побудови розвиненої демократичної держави. Здійснено огляд наукових робіт сучасних учених відносно питань залучення громадськості до забезпечення громадської безпеки.

Ключові слова: громадська безпека, громадський порядок, громадськість, правоохоронні органи, суб'єкти забезпечення громадської безпеки, державні органи.

Постановка проблеми. Сьогодні українське законодавство дозволяє громадянам брати активну участь у житті регіону, в тому числі у забезпеченні порядку і безпеки як прямо, так і опосередковано – шляхом виконання завдань, що мають значення для громадської безпеки. Важливим та одним із головних моментів у цій сфері є обізнаність населення про можливість впливати на стан безпеки в регіоні, а як наслідок – у державі. Участь населення певної територіальної громади в охороні громадського порядку і безпеки впливає на діяльність усіх структур сектора безпеки України. Прозорість роботи суб'єктів забезпечення громадської безпеки залежить від вимог громадян висвітлювати необхідну для суспільства інформацію, що дозволяє дізнатись про результати їх конкретних дій. Проте налагодження взаємозв'язку державних органів із громадськістю потребує удосконалення як на законодавчому рівні, так і на практиці.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням забезпечення громадської безпеки, в тому числі із залученням громадськості, присвячені наукові праці О. Бандурки, Ю. Битяка, А. Комзюка, С. Гусарова, В. Фатхутдінова, а також інших вітчизняних учених. В. Сокурєнко приділяє увагу взаємодії Національної поліції із громадськістю під час забезпечення громадської безпеки. О. Безпалова висвітлює питання реалізації інституціями громадянського суспільства правоохоронної функції держави. О. Чемерис визначив теоретико-правові засади взаємодії органів влади і громадськості під час формування та реалізації державної політики. У. Шадська дослідила основні питання безпеки громади. М. Колодяжний здійснив аналіз світової практики участі громадськості у протидії злочинності. С. Дерев'яно встановив форми участі громадян у забезпеченні громадського порядку.

Україною зроблено чимало кроків на шляху до встановлення взаємодії державних органів із громадськістю під час забезпечення громадської безпеки. Проте нерідко до вказаного питання використовується формальний підхід. Відсутні глобальні зміни щодо встановлення довіри населення до суб'єктів забезпечення громадської безпеки. Крім того, дуже часто

© Євдокіменко С. А., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4700-9777>
evdokimenko_s_v@ukr.net

у громадян відсутній безпосередній доступ до результатів діяльності зазначених суб'єктів. Тому існує багато теоретичних і практичних питань у вказаній сфері, що потребують вирішення шляхом наукових досліджень.

Тож метою дослідження є з'ясування основних теоретичних і практичних питань, що виникають під час взаємодії державних органів із громадськістю у сфері забезпечення громадської безпеки.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Конституції України, громадяни мають право створювати в установленому законодавством порядку різні громадські об'єднання для участі в охороні громадського порядку, сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам у забезпеченні охорони правопорядку [1].

Законодавство України надає громадянам, як представникам громадськості, право створювати громадські об'єднання з метою охорони громадського порядку, зокрема захисту життя та здоров'я інших громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань. Зазначені громадські об'єднання сприяють органам місцевого самоврядування та органам виконавчої влади, правоохоронним органам у запобіганні правопорушенням та їх припиненні і мають узагальнену назву громадські формування з охорони громадського порядку [2].

Головними завданнями громадських формувань є охорона прав, законних інтересів громадян, просвітницька діяльність, активна участь у запобіганні правопорушенням і припиненні їх, що дає змогу додати до цього переліку й охорону публічного порядку. Діяльність громадських формувань із реалізації зазначених завдань ґрунтується на принципах гуманізму, законності, гласності, добровільності, додержання прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, рівноправності їхніх членів. Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [3] регулює вказану сферу. Цим законом чітко окреслено: громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону можуть бути створені на засадах громадської самодіяльності як: зведені загони громадських формувань; спеціалізовані загони (групи) сприяння Національній поліції та Державній прикордонній службі України; асоціації громадських формувань.

Громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону проводять свою діяльність під контролем органів Національної поліції, підрозділів Державної прикордонної служби України шляхом: спільного з поліцейськими, прикордонниками патрулювання і виставлення постів на вулицях, майданах, залізничних вокзалах, в аеропортах, морських і річкових портах, у місцях компактного проживання громадян, розташування підприємств, установ, організацій, навчальних закладів, а також у місцях можливої появи порушників кордону в межах району, що контролюється Державною прикордонною службою України, прикордонної смуги; участі в забезпеченні охорони громадського порядку під час проведення масових заходів, погоджених у випадках, передбачених законом, з виконавчими органами місцевого самоврядування; проведення разом з прикордонниками огляду на маршрутах можливого руху порушників державного кордону, місць їх укриття, транспортних засобів, суміжної з державним кордоном місцевості з метою встановлення причин та умов перебування невідомих осіб; участі у заходах правоохоронних органів, спрямованих на боротьбу з окремими видами правопорушень. Окрім того, відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [4], суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, серед інших є громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах.

Співпраця поліції з громадськими формуваннями передусім передбачає здійснення взаємодії на засадах партнерства. Члени громадського формування під час спільного з поліцейськими, прикордонниками виконання покладених на них завдань з охорони громадського порядку і державного кордону мають право застосувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби індивідуального захисту та самооборони, заряджені речовинами сльозоточивої та дратівної дії у випадках і в порядку, передбачених законом. Проте використовувати холодну та вогнепальну зброю, в тому числі мисливську, яка згідно з чинним законодавством перебуває в їх особистому користуванні, заборонено.

С. Дерев'яно систематизував форми участі громадян в охороні громадського порядку за такими напрямками: 1. Інформаційно-аналітична, організаційна та кадрова робота. 2. Забезпечення публічної безпеки і порядку, профілактика правопорушень. Цей напрям передбачає безпосередню участь членів громадського формування (спільно з поліцейськими) в забезпеченні публічної безпеки і порядку. 3. Індивідуально-профілактична діяльність, яка полягає у виявленні правопорушників, причин та умов, що сприяють учиненню правопорушень, вжитті до правопорушників безпосередніх заходів профілактичного впливу та контролю за їхнього поведінкою. 4. Агітаційно-пропагандистська робота за участі членів громадських

формувань [5].

Формуючи громадянське суспільство, Україна має використовувати міжнародний досвід щодо участі громадян в охороні громадського порядку і безпеки, проте не вдаючись до копіювання систем і моделей управління зарубіжних країн. Останнім часом наша держава орієнтується на Європейську модель, у якій акцент робиться саме на наданні послуг населенню (в тому числі поліцейських послуг), проте в такій моделі існує муніципальна поліція, що надає послуги населенню поряд із державою. Загалом діяльність муніципальних поліцейських підрозділів ґрунтується на європейських наднаціональних стандартах, вагоме значення у запровадженні цих стандартів мають акти ООН та ОБСЄ з питань організації поліції. Також ключову роль відіграють акти, схвалені органами Ради Європи з питань охорони громадського порядку та підтримки особливого статусу місцевого самоврядування [6]. Треба відмітити значення економічного, соціального забезпечення у державі, особливостей менталітету і культурних цінностей населення. Тому інформування громадян про їх можливість впливати на ситуацію в державі та контролювати діяльність державних органів і структур є необхідним для розбудови розвиненого демократичного суспільства, процвітання і розвитку сучасної успішної держави.

Для участі громадськості у забезпеченні безпеки як в регіоні, так і в державі загалом має значення рівень довіри населення до діяльності сектора безпеки, в тому числі – до Національної поліції України. На сьогодні ситуація стосовно цієї сфери потребує змін на краще. Статистичні дані Центру Разумкова («Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (лютий 2020 р. соціологія)») свідчать про те, що серед державних та суспільних інститутів найчастіше довіра висловлюється до Збройних сил України (їм довіряють 69 % опитаних), Державної служби з надзвичайних ситуацій (65 %), церкви (62,5 %), Державної прикордонної служби (60 %), волонтерських організацій (60 %), Національної гвардії України (60 %), ЗМІ України (52,5 %), Президента України (51,5 %), добровольчих батальйонів (51 %) [7].

Тривалий час в Україні поглиблювалася прірва між усіма гілками влади і суспільством, що спричинила глибоку ціннісну, інформаційну, політичну дезорієнтацію великої частини населення країни, поставила країну на межу втрати цілісності, зробила її вразливою щодо зовнішньої інтервенції. Тому нагальним завданням для української спільноти є досягнення державницького консенсусу основних політичних сил і громадянського суспільства [8, с. 3].

Забезпечення безпеки та громадського порядку, вирішення проблеми профілактики правопорушень вимагає посилення активізації діяльності суспільства. Розділяємо позицію М. Колодяжного [9], який вважає, що громадськість має потужний антикриміногенний потенціал, використання якого є вкрай актуальним для сучасної України. Тому на тлі обмежених фінансових, кадрових, матеріально-технічних та інших можливостей правоохоронних органів у запобіганні злочинності ініціювання активізації процесу залучення громадськості до профілактики злочинів розглядається вчасним та обґрунтованим кроком. У зв'язку з цим важливого значення набуває оптимізація наявної сьогодні моделі взаємодії органів внутрішніх справ та громадськості, що дозволить поліпшити забезпечення належного рівня правопорядку як на державному, так і на регіональному рівні, а також сприятиме усуненню причин та умов вчинення правопорушень [10, с. 398]. Спільне напрацювання змісту місцевої програми безпеки (тобто того, на що йтимуть ресурси) та пріоритетів роботи органів правопорядку на місцях буде посилювати громадський контроль. В Україні впровадження такої політики нерідко наштовхується на перешкоди [11, с. 35]. Щодо громадських обговорень, то вони мають бути чітко сплановані, мати конкретний алгоритм дій, складатися із кількох обов'язкових етапів, а саме: планування, на якому вирішується сфера обговорень, коло питань, послідовність їх вирішення; підготовка та організація передбачає сповіщення про заплановане обговорення, повідомлення про сферу обговорення тощо; безпосередній процес обговорення із подальшим документальним закріпленням його результатів. Не менш важливим є подальший зв'язок місцевої влади із громадськістю шляхом складання і надання звітів стосовно результатів сфери, щодо якої проводились громадські обговорення. Завдяки таким звітам стає можливим оцінити результати діяльності громадськості із представниками місцевих органів влади, а також прослідкувати ефективність їх роботи. Звіти повинні мати практичний характер, відображати реальні показники, бути зрозумілими і доступними для ознайомлення громадянами.

Висновки. Наявна велика кількість невирішених проблем теоретичного і практичного значення щодо залучення громадськості до забезпечення громадської безпеки. Проте за останні роки розвитку держави зроблено чимало кроків до встановлення реальної взаємодії державних органів із громадськістю у зазначеній сфері. Крім того, діяльність таких органів

стає більш прозорою, а результати – доступнішими. Розвиток технологій, в тому числі активне використання соціальних мереж, дозволяє громадянам отримувати інформацію, обмінюватися нею. Все частіше за допомогою соціальних мереж висвітлюються важливі проблеми в регіоні, здійснюється оповіщення про майбутні збори. У населення з'являється розуміння можливості контролювати органи місцевої влади. Місцеві державні адміністрації, зі свого боку, сприяючи взаємозв'язку та взаємодії із громадськістю, опубліковують важливу інформацію про життєдіяльність регіону на офіційних вебсайтах (про заплановані заходи, поточні і стратегічні плани та проєкти, регіональні програми і результати їх виконання, способи зв'язку зі службами і посадовими особами та інше).

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Московець В. І. Форми участі громадськості в забезпеченні громадського порядку. *Форум права*. 2011. № 3. URL : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11mvizgp.pdf>.
3. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22 червня 2000 року № 1835-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text>.
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.
5. Дерев'яно С. П. Форми участі громадян в забезпеченні громадського порядку. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2019/102.pdf.
6. Дубовик В. Б. Муніципальні форми та механізми забезпечення охорони права в Україні: проблеми теорії та практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Маріуп. держ. ун-т. Маріуполь, 2013. 20 с.
7. Статистичні дані Центру Разумкова «Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (лютий 2020 р. соціологія)». URL : <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-liutyi-2020r>.
8. Жаліло Я. А., Кононенко К. А., Яблонський В. М. Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання : аналіт. доп. ; за заг. ред. Я. А. Жаліло. Київ : НІСД, 2014. 132 с.
9. Колодяжний М. Світова практика участі громадськості у протидії злочинності. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 265–273.
10. Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : монографія. Харків : *Харківський національний університет внутрішніх справ*, 2014. 544 с.
11. Шадська У. Безпека громади: пошук спільних рішень. URL : https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/350/Bezpeka_Hromad.pdf.

Надійшла до редакції 25.05.2021

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996 r. № 254k/96–VR. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1996, no 30, art. 141 [in Ukr.].
2. Moskovets V. I. (2011) Formy uchasti hromadskosti v zabezpechenni hromadskoho poriadku [Forms of public participation in maintaining public order]. *Forum prava*, no 3. URL : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11mvizgp.pdf> [in Ukr.].
3. Pro uchast hromadian v okhroni hromadskoho poriadku i derzhavnoho kordonu [On the participation of citizens in the protection of public order and the state border] : Zakon Ukrainy vid 22 chervnia 2000 roku № 1835-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text> [in Ukr.].
4. Pro zapobihannia ta protydiuu domashnomu nasylstvu [On preventing and combating domestic violence] : Zakon Ukrainy vid 7 hrudnya 2017 roku № 2229-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukr.].
5. Derevyanko S. P. Formy uchasti hromadian v zabezpechenni hromadskoho poriadku [Forms of citizen participation in ensuring public order]. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2019/102.pdf [in Ukr.].
6. Dubovyk V. B. (2013) Munitsypalni formy ta mekhanizmy zabezpechennia okhrony prava v Ukraini: problemy teorii ta praktyky [Municipal forms and mechanisms of law enforcement in Ukraine: problems of theory and practice] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Mariup. derzh. un-t. Mariupol. 20 p. [in Ukr.].
7. Statystychni dani Tsentru Razumkova «Otsinka hromadianamy diialnosti vlady, riven doviry do sotsialnykh institutiv ta politykiv, elektoralni orientatsii hromadian (liutyi 2020 r. sotsiologhiia)» [Statistics of the Razumkov Center "Citizens' assessment of government activities, the level of trust in social institutions and politicians, electoral orientations of citizens (February 2020 sociology)"]. URL : <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-liutyi-2020r> [in Ukr.].

8. Zhalilo Ya. A., Kononenko K. A., Yablonskyi V. M. (2014) Systemna kryza v Ukraini: peredumovy, ryzyky, shliakhy podolannia [Systemic crisis in Ukraine: preconditions, risks, ways to overcome] : analit. dop. ; za zah. red. Ya. A. Zhalila. Kyiv : NISD. 132 p. [in Ukr.].

9. Kolodiaznyi M. (2012) Svitova praktyka uchasti hromadskosti u protyidii zlochynnosti [World practice of public participation in combating crime]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, no 3, pp. 265-273 [in Ukr.].

10. Bezpalova O. I. (2014) Administratyvno-pravovyi mekhanizm realizatsii pravookhoronnoi funktsii derzhavy [Administrative and legal mechanism for implementing the law enforcement function of the state] : monohrafiia. Kharkiv : *Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav*. 544 p. [in Ukr.].

11. Shadska U. Bezpeka hromady: poshuk spilnykh rishen [Community security: finding common solutions]. URL : https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/350/Bezpeka_Hromad.pdf [in Ukr.].

ABSTRACT

Serhii Yevdokimenko. Specific Features of the Interaction between State Authorities and Public while Ensuring Public Safety. The author of the article has studied the issues that arise in course of the interaction between state authorities and public in the process of ensuring public safety. Suggestions for their solution have been provided. Forms of citizens' participation in keeping public order and ensuring public safety have been established. The state of current legislation regarding the settlement of the researched issue has been analyzed. The main tasks of public associations for keeping public order and security have been defined. Particular attention has been paid to community policing issues. Forms and specific features of normative and legal regulation of such interaction have been distinguished. The author has noted on the importance of using international experience in the researched area without its copying. Statistical materials on establishing the level of public confidence in law enforcement agencies have been analyzed. The author has revealed the essence of public control over the activities of state authorities and structures that ensure public safety; the author has also emphasized its importance for building a developed democratic state. The author has carried out review of scientific works of modern scholars on issues of public involvement for ensuring public safety.

Keywords: state authorities, public safety, interaction, community, policing,

УДК 342.95
DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-112-119

Карина ПІСОЦЬКА[©]

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ АКТИВ УПРАВЛІННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Розглянуто адміністративні акти управління в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. Здійснено аналіз наукових позицій вчених щодо класифікації актів управління та запропоновано власну класифікацію. Розкрито особливості індивідуального та нормативно-правового акта. Охарактеризовано низку спільних та відмінних рис актів управління в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, а також їх призначення та юридичні властивості.

На основі наукового аналізу досліджень вчених запропоновано акти адміністративної діяльності підрозділів ювенальної превенції поділяти за критерієм юридичної форми вираження на накази, статuti, настанови, інструкції, плани діяльності, постанови, а також за формою видання – на усні та письмові.

Ключові слова: акт управління, адміністративний акт, ювенальна превенція, підрозділи, поліція, класифікація.

Постановка проблеми. У сучасному світі показником ефективності державної політики щодо дитини є не лише соціальний та економічний розвиток держави, але й створення та реалізація дієвих інструментів захисту прав та інтересів дитини. Безумовно, виконання та

© Пісоцька К. О., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9108-264>

pesoczkyakarina77@ukr.net

забезпечення захисту прав неповнолітніх є завданням правоохоронців, серед яких провідна роль належить Національній поліції, а саме підрозділам ювенальної превенції Національної поліції України. Адже дитина, відносно якої було скоєно правопорушення, або дитина, що вчинила правопорушення, пересікається з поліцейським. Тому від ефективності та результативності поліцейського буде залежати, яке ставлення сформується у дитини та батьків до поліції як до представника органу державної влади, це відображається у показнику рівні довіри громадян до НПУ.

Для вирішення таких завдань, а також для посилення складової захисту прав дитини важливим напрямом у діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції є прийняття та виконання адміністративних актів управління. Тому вивчення та аналіз змісту та сутності адміністративних актів управління в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції є актуальним дослідницьким завданням, яке ми спробуємо вирішити в межах цієї наукової статті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Сучасні дослідження поняття адміністративного акта як в органах поліції, так і конкретно у сфері захисту прав дітей здійснювали такі вчені: В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, К. Бугайчук, А. Васильєв, Л. Іванова, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, О. Кузьменко, Р. Миронюк, Т. Мінка, Р. Опацький та ін.

Детально вивчала питання, яке ми будемо досліджувати, О. Салманова [18]. Нею було здійснено аналіз правових актів в управлінській діяльності Національної поліції України, детально охарактеризовано нормативно-правові та адміністративні акти Національної поліції, процедуру їх підготовки та прийняття, розглянуто проблеми забезпечення законності цих актів. Але, на нашу думку, авторка досліджувала це питання комплексно, не розмежовувавши сфери дії актів залежно від підрозділу та його завдань. Водночас треба резюмувати, що питання визначення поняття та здійснення класифікації адміністративних актів управління в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України на монографічному рівні не були досліджені, що і зумовлює необхідність їх наукового осмислення в межах цієї наукової статті.

Мета статті полягає у визначенні поняття та класифікації адміністративних актів управління в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. У підручнику з адміністративної діяльності поліції за загальною редакцією О. М. Бандурки зазначено, що акти управління – це правова форма виконавчо-розпорядчої діяльності поліції. Вони приймаються в процесі виконавчо-розпорядчої діяльності на підставі закону і є односторонніми владними приписами, які спрямовані на встановлення, зміну й припинення конкретних правових відносин або містять обов'язкові для підпорядкованих по службі осіб і органів (підрозділів) поліції правила (норми) організації забезпечення публічної безпеки та порядку. Адміністративні акти приймаються в кожному конкретному випадку застосування до правопорушників адміністративних стягнень. За їх допомогою вищі органи та посадові особи керують підлеглими підрозділами та працівниками поліції, планують роботу, застосовують заходи заохочення, накладають дисциплінарні стягнення [1, с. 30].

Вивчення наукових праць з питань актів державного управління свідчить, що критеріями класифікації правових актів управління можуть слугувати: 1) юридичні властивості; 2) функціональна роль акта управління; 3) сфера застосування; 4) дія в просторі (територія дії); 5) дата початку дії акта; 6) дія в часі (термін дії); 7) форма вираження акта; 8) характер компетенції органів, що приймають правові акти управління; 9) органи, що приймають акти управління і їх найменування; 10) ступінь відповідності законам (дотримання вимог принципу законності), юридичній значущості і дійсності; 11) спосіб охорони актів управління або види юридичної відповідальності за порушення вимог, що містяться в адміністративних актах, і правил [2, с. 3–4].

Водночас, з огляду на дослідження сучасних праць науковців, що вивчали особливості адміністративних актів в діяльності поліцейських, пропонуємо таку класифікацію актів управління підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: за сферою застосування, за юридичною ознакою, за порядком прийняття, за формою видання, за критерієм юридичної форми вираження, за дією у часі та просторі.

За сферою застосування адміністративні акти поділяють на внутрішньо-організаційні та зовнішньо-організаційні.

Внутрішньо-організаційні акти підрозділів ювенальної превенції – це акти, які видаються з метою упорядкування, врегулювання та забезпечення організації діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, об'єктом яких є співробітники

поліції підпорядкованих управлінь, підрозділів, секторів та ін., що здійснюють захист прав дітей.

Прикладом внутрішньо-організаційних актів в діяльності ювенальних поліцейських є накази про призначення, переведення на посаду інспектора ювенальної превенції, присвоєння чергового спеціального звання, відкомандирування, проведення службової перевірки, зміни в службові (посадові) обов'язки.

Зовнішньо-організаційні акти підрозділів ювенальної превенції – це акти, які безпосередньо спрямовані на реалізацію завдань підрозділів та забезпечують захист прав і свобод дітей, а також створення належних умов для їх нормального психофізичного розвитку. Об'єктами їхнього впливу є діти, батьки та особи, що їх замішують, а також громадяни, організації, державні підприємства та установи, які забезпечують захист прав і свобод дітей.

Прикладом зовнішньо-організаційних актів в діяльності ювенальних поліцейських є відомчий наказ МВС від 19.12.2017 року «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» [3], Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII [4], Угода про партнерство між Управлінням ювенальної превенції департаменту превентивної діяльності Національної поліції України та Координаційним центром з надання правової допомоги укладена 11 червня 2020 року [5] тощо.

За юридичною ознакою адміністративні акти підрозділів ювенальної превенції Національної поліції поділяють на індивідуальні та нормативні.

Р. Опацький у своєму монографічному дослідженні «Ювенальна політика в Україні: адміністративно-правові засади формування та реалізації» зазначає, що акти індивідуальні – це основний вид актів публічної адміністрації у сфері реалізації ювенальної політики. До них належать такі, у яких є приписи щодо персонально визначеного суб'єкта. Вони розраховані на одноразове виконання. Їхнє призначення полягає в застосуванні чинних норм права до конкретних осіб. Внаслідок видання індивідуальних актів виникають, змінюються або припиняються конкретні адміністративні правовідносини між різними службами і працівниками публічної адміністрації у сфері реалізації ювенальної політики, а також між публічною адміністрацією загалом та громадянами, державними й громадськими організаціями. Індивідуальні акти публічної адміністрації у сфері реалізації ювенальної політики спрямовані на реалізацію диспозицій або санкцій правових норм [6, с. 310].

Вважаємо цю позицію автора щодо визначення поняття та особливостей адміністративного індивідуального акта достатньою мірою науково обґрунтованою. Крім того, доречно зазначити, що індивідуальні акти управління в адміністративній діяльності підрозділів ювенальної превенції спрямовані на забезпечення та реалізацію норм адміністративного права.

Л. Іванова, яка досліджувала адміністративно-юрисдикційні акти правоохоронних органів, зазначає, що правові акти управління можуть бути юридичними документами або доказами в юридичному процесі [7, с. 111]. Погоджуємось з думкою вченої, лише додамо, що правові акти управління можуть бути доказами тільки в межах адміністративного процесу та судочинства, адже правові адміністративні акти спрямовані на встановлення адміністративно-правових норм або відносин з метою виконання завдань, що покладені державою на органи виконавчої влади.

Також індивідуальний адміністративний акт потрібно відрізнити від процесуальних, технічних чи інших документів, які не породжують жодних правових наслідків, оскільки їх не можна вважати правовими актами чи індивідуальними адміністративними актами. Наприклад, протокол про адміністративне правопорушення не можна вважати правовим актом. Таким актом є постанова в справі про адміністративне правопорушення, яка виноситься внаслідок розгляду справи про адміністративне правопорушення. Постанова у справі про адміністративне правопорушення є правовим актом індивідуальної дії, оскільки має конкретний припис, звернений до індивіда [8].

Отже, прикладом індивідуального (персоніфікованого) акта підрозділів ювенальної превенції можуть бути: наказ голови Національної поліції або міністра внутрішніх справ про нагородження співробітника; постанова про взяття на профілактичний облік дитини та заведення обліково-профілактичної справи щодо неї.

За юридичною ознакою ще одним видом адміністративних актів в діяльності ювенальних підрозділів є нормативно-правовий акт. У Постанові Верховного Суду України від 5 лютого 2008 року наводиться таке визначення нормативно-правового акта – це офіційний письмовий документ, який породжує певні правові наслідки, спрямований на регулювання тих чи інших суспільних відносин і має обов'язковий характер для їх суб'єктів. Відмінність індивідуального адміністративного акта від нормативно-правового акта в тому, що він по-

роджує права й обов'язки тільки в того суб'єкта (чи визначеного цим актом певного кола суб'єктів), якому (яким) його адресовано [9].

Водночас вони істотно відрізняються: якщо нормативно-правові акти містять державно-владні приписи загального характеру, то змістом актів застосування норм права є індивідуалізовані (конкретизовані і за суб'єктами, і за їх правами та обов'язками) владні приписи. Індивідуальний акт не створює нового права, а лише прикладає наявне право до конкретних суспільних відносин [10].

Отже, підсумовуючи вищевказані наукові позиції різних дослідників, можемо стверджувати, що нормативні акти в діяльності підрозділів ювенальної превенції – це акти, що характеризуються загальним призначенням, тобто вони не визначають певних осіб або ж підрозділ, на які поширюється (покладається) цей акт.

У рішенні Вищого адміністративного суду України зазначено, що обов'язковою ознакою нормативно-правового акта чи правового акта індивідуальної дії, а також відповідних дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень є створення ними юридичних наслідків у формі прав, обов'язків, їх зміни чи припинення. Документ, який не тягне за собою виникнення юридичних наслідків, не можна вважати правовим актом [11].

Окремі нормативно-правові акти в діяльності ювенальної поліції регламентують внутрішньо-організаційну діяльність цього підрозділу поліції (наприклад, наказ МВС від 09.11.2016 р. № 1179 «Про затвердження правил етичної поведінки поліцейських» [12], наказ МВС від 07.11.2018 р. № 893 «Положення про дисциплінарні комісії в національній поліції України» [13] тощо. Варто зазначити, що адміністративні нормативно-правові акти в діяльності підрозділів ювенальної превенції слугують підставою для прийняття інших актів управління, як нормативно-правових, так й індивідуальних.

За порядком прийняття виділяють такі акти в діяльності підрозділів ювенальної превенції: єдиноначальні, колегіальні, спільні (разом з двома або більше суб'єктами), за узгодженістю з іншим органом чи відомством. Єдиноначальні, в яких право прийняття рішення щодо набуття чинності нормативно-правового акта від імені органу має одна особа (наприклад, наказ начальника ГУНП в області про призначення на посаду начальника підрозділу ювенальної превенції відділення поліції). Колегіальні акти, що є результатом колегіального обговорення чи наслідком узгодження між різними, крім Національної поліції, суб'єктами управління (наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 585 «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» [14]). Окреме місце треба відвести міжвідомчим НПА (наприклад, спільний наказ Мінсім'ямолодьспорту України та МВС України від 03.08.2012 року «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» [15], що є чинним, та наказ Мінсоцполітики України та МВС України від 11.01.2016 року «Про затвердження Інструкції зі збору та моніторингу статистичної інформації щодо осіб, які постраждали від торгівлі людьми», що є чинним) [16].

За дією в часі розрізняють: а) разові (наприклад, рішення про виплату разової компенсації); б) строкові – акти, строк дії яких установлений законодавством або в самому акті (наприклад, ліцензія на заняття певним видом господарської діяльності); в) безстрокові – акти, строк дії яких не встановлений, їх можна застосовувати впродовж необмеженого строку, вони діють до того моменту, поки не будуть скасовані в законному порядку.

За дією в просторі нормативно-правові акти поділяють на: загальні (ті нормативно-правові акти, дія яких поширюється на всі підрозділи ювенальної превенції на території всієї держави); спеціальні (ті, нормативно-правові акти, дія яких поширюється на підрозділи територіальних органів або територіальних підрозділів тощо).

Акти адміністративної діяльності підрозділів ювенальної превенції за формою видання прийнято поділяти на усні та письмові.

Переважає більшість актів, які застосовуються в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції, є в письмовій формі, адже остання дозволяє чітко та в повному обсязі викласти зміст, а також дає змогу оскарженню, здійсненню контролю за законністю адміністративного акта.

Прикладом одного з основних письмових актів ювенальної поліції є постанова про взяття на профілактичний облік дитини та заведення обліково-профілактичної справи.

Усні акти в діяльності підрозділів ювенальної превенції використовуються переважно

для забезпечення внутрішньо-організаційної діяльності підрозділу, або ж для вирішення завдань, що не передбачають заповнення адміністративних актів.

Акти адміністративної діяльності підрозділів ювенальної превенції за критерієм юридичної форми вираження поділяють на накази, статути, настанови, інструкції, плани діяльності, постанови тощо.

Накази – це відомчі акти, які видаються з метою забезпечення внутрішньо- та зовнішньо-організаційної адміністративної діяльності підрозділів.

Статути – це нормативні акти, на основі яких здійснюються окремі однорідні юридично значущі дії уповноваженими співробітниками. Детальна регламентація відповідної діяльності необхідна для забезпечення більш чіткого розуміння особовим складом завдань і обов'язків, надійної охорони прав дітей та боротьби з правопорушниками, встановлення правових меж та порядку реалізації ними повноважень, взаємодії із іншими органами (підрозділами) державної влади [6].

Єдиним прикладом статуту в діяльності підрозділів ювенальної превенції є Дисциплінарний Статут Національної Поліції України.

Він визначає сутність службової дисципліни в Національній поліції України, повноваження поліцейських та їхніх керівників з її додержання, види заохочень і дисциплінарних стягнень, а також порядок їх застосування та оскарження [17].

Інструкція – це відомчий нормативний акт, який регулює порядок застосування законодавчих норм під час виконання повноважень та завдань підрозділами ювенальної превенції Національної поліції.

Плани діяльності – це акти внутрішньої організаційної діяльності, які визначають систему заходів щодо організації та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей, графіка виїзду до сімей, які потрапили у скрутні життєві обставини, за відповідний період, порядок і термін їх проведення та виконавців цих заходів [6].

Постанови – це індивідуальні правові акти, що виносяться уповноваженими посадовими особами підрозділів ювенальної превенції для здійснення адміністративно-юрисдикційної діяльності. Постанова має конкретний припис для особи, стосовно якої вона виноситься. Окремим видом НПА в діяльності підрозділів ювенальної превенції є акти-дії (конклюдентні акти), які виражаються в усній формі, наприклад, попередження про недопустимість неправомірної поведінки, мають попереджувальний характер та можуть оформлюватись у формі доповідної записки або рапорту працівника поліції ювенальної превенції.

Висновки. На основі виконаного наукового дослідження розглянуто поняття та класифікацію адміністративних актів управління в діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. Дослідивши праці вчених з питань актів державного управління, за доцільне вважаємо їх класифікувати: за сферою застосування, за юридичною ознакою, за порядком прийняття, за формою видання, за критерієм юридичної форми вираження, за дією у часі та просторі.

Адміністративні акти управління в адміністративній діяльності підрозділів ювенальної превенції спрямовані на забезпечення та реалізацію норм адміністративного права, а також можуть бути доказами в межах адміністративного процесу та судочинства.

Залежно від виду адміністративного акта в діяльності підрозділів ювенальної превенції акти характеризують як загального призначення, тобто такі, що не визначають певних осіб або ж підрозділ, на які він (акт) поширюється, так і розраховані на одноразове виконання, тобто їхнє призначення полягає в застосуванні чинних норм права до конкретних осіб.

Системність класифікації цих актів, підстави та особливості їх прийняття та набуття чинності, а головне результат їх впливу мають особливе значення на результати ефективної діяльності підрозділів ювенальної превенції.

Список використаних джерел

1. Безпалова О. І., Джафарова О. В., Князев С. М. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посібник ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : ХНУВС, 2017. 242 с.
2. Стефанюк В. Правові акти управління. *Право України*. 2003. № 7. С. 11–14.
3. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ від 19.12.2017 р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 45. С. 116.
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7.12.2017 р. № 2229-VIII. *Офіційний вісник України*. 2018. № 6. С. 16.
5. Угода про партнерство між Управлінням ювенальної превенції департаменту превентивної діяльності Національної поліції України та Координаційним центром з надання правової допомоги від 11 червня 2020 року. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/ugoda-pro-partnerstvo>

mizh-koordinatsijnym-tsentrom-z-nadannya-pravovoyi-dopomogy-ta-upravlinnyam-yuvenalnoyi-preventsii-natsionalnoyi-politsiyi-ukrayiny.pdf.

6. Опацький Р. М. Ювенальна політика в Україні: адміністративно-правові засади формування та реалізації : монографія / за заг. наук. ред. Б. О. Логвиненка. Дніпро : ДДУВС, 2020. 457 с.

7. Іванова Л. Ю. Поняття та ознаки адміністративно-юрисдикційних актів органів внутрішніх справ України. *Зб. наук. пр. Харків. націон. педагог. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Серія : Право.* 2012. № 19. С. 106–110.

8. Ухвала Святошинського районного суду м. Києва від 4 грудня 2009 р. у справі № 2а-1672-1/09. ЄРСР (Єдин. реєстр суд. рішень). URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Decision/Review/?RegNumb=12665643>.

9. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 31 січня 2013 р. у справі К/9991/69954/12. ЄРСР (Єдин. реєстр суд. рішень). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Decision/Review/?RegNumb=29021480>.

10. Мандюк О. О. Індивідуальні адміністративні акти: теорія та практика застосування : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2017. 214 с.

11. Постанова Верховного Суду України від 5 лютого 2008 р. у справі № 21- 770во06. ЄРСР (Єдин. реєстр суд. рішень). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Decision/Review/?RegNumb=1811829>.

12. Про затвердження правил етичної поведінки поліцейських : наказ Міністерства внутрішніх справ від 09.11.2016 р. № 1179. *Офіційний вісник України.* 2017 р. № 2. С. 522.

13. Положення про дисциплінарні комісії в Національній поліції України : наказ МВС від 07.11.2018р. № 893. *Офіційний вісник України.* 2018 р. № 98. С. 487.

14. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 585. *Офіційний вісник України* 2020 р. № 57. С. 53.

15. Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї : спільний наказ Мінсім'ямолодьспорту України та Міністерства внутрішніх справ від 03.08.2012 року. *Офіційний вісник України.* 2009 р. № 79. С. 66.

16. Про затвердження Інструкції зі збору та моніторингу статистичної інформації щодо осіб, які постраждали від торгівлі людьми : спільний наказ Мінсоцполітики України та Міністерства внутрішніх справ від 11.01.2016 року. *Офіційний вісник України.* 2016 р. № 13. С. 109.

17. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 р. № 2337-VIII. *Офіційний вісник України.* 2018 р. № 54. С. 7.

18. Салманова О. Ю. Роль и значение нормативно-правовых актов МВД Украины для правоохранительской деятельности Национальной полиции Украины. *Legea si viata. Закон и Жизнь: междунар. науч.-практ. журн.* 2016. № 7/2 (Iulie). P. 120-122.

Надійшла до редакції 11.06.2021

References

1. Bezpalova O. I., Dzhafarova O. V., Knyazyev S. M. (2017) Administratyvna diyalnist politsiyi u pytanniyakh ta vidpovidnyakh [Administrative activity of the police in questions and answers] : navch. posibnyk ; za zah. red. O. M. Bandurky. Kharkiv : KhNUVS. 242 p. [in Ukr.].

2. Stefanyuk V. (2003) Pravovi akty upravlinnya [Legal acts of management]. *Pravo Ukrainy*, no 7, pp. 11–14 [in Ukr.].

3. Pro zatverdzhennia Instruksiyi z orhanizatsii roboty pidrozdiliv yuvenalnoi preventsii Natsionalnoyi politsiyi Ukrainy [On approval of the Instruction on the organization of work of divisions of juvenile prevention of National police of Ukraine: the order of the Ministry of Internal Affairs from 12/19/2017] : nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav vid 19.12.2017 r. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*, 2018, no 45, pp.116 [in Ukr.].

4. Pro zapobihannia ta protydyu domashnyomu nasyilstvu [On preventing and combating domestic violence] : Zakon Ukrainy vid 7.12.2017 r. № 2229-VIII . *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*, 2018, no 6, pp. 16 [in Ukr.].

5. Uhoda pro partnerstvo mizh Upravlinnyam yuvenalnoyi preventsiyi departamentu preventyvnoyi diyalnosti Natsionalnoyi politsiyi Ukrainy ta Koordinatsijnym tsentrom z nadannya pravovoyi dopomogy vid 11 chervnya 2020 roku [Partnership Agreement between the Juvenile Prevention Department of the Department of Preventive Activities of the National Police of Ukraine and the Coordination Center for Legal Aid of June 11, 2020]. URL : <https://www.legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/ugoda-pro-partnerstvo-mizh-koordinatsijnym-tsentrom-z-nadannya-pravovoyi-dopomogy-ta-upravlinnyam-yuvenalnoyi-preventsii-natsionalnoyi-politsiyi-ukrayiny> [in Ukr.].

6. Opatskyi R. M. (2020) Yuvenalna polityka v Ukraini: administratyvno-pravovi zasady formuvannya

ta realizatsii [Juvenile policy in Ukraine: administrative and legal bases of formation and implementation] : monohrafiia ; za zah. nauk. red. B. O. Lohvynenka. Dnipro : DDUVS. 457 p. [in Ukr.].

7. Ivanova L. Yu. (2012) Poniattya ta oznaky administratyvno-yurysdyktsiynykh aktiv orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [Concepts and signs of administrative-jurisdictional acts of bodies of internal affairs of Ukraine]. *Zb. naukovykh prats Kharkiv. natsionalnoho pedahohichnoho un-tu imeni H. S. Skovorody «Pravo»*, no 19, pp. 106–110 [in Ukr.].

8. Ukhvala Svyatoshynskoho rayonnoho sudu m. Kyyeva vid 4 hrudnya 2009 r. u spravi № 2a-1672-1/09 [Judgment of the Sviatoshynskiy District Court of Kyiv of 4 December 2009 in case № 2a-1672-1 / 09]. YeRSR (Iedyn. reiestr sud. rishen). URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Decision/Review/?RegNumb=12665643> [in Ukr.].

9. Ukhvala Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy vid 31 sichnia 2013 r. u spravi K/9991/69954/12 [Judgment of the Supreme Administrative Court of Ukraine of January 31, 2013 in case K / 9991/69954/12]. YeRSR (Iedyn. reiestr sud. rishen). URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Decision/Review/?RegNumb=29021480> [in Ukr.].

10. Mandyuk O. O. (2017) Indyvidualni administratyvni akty: teoriia ta praktyka zastosuvannia [Individual administrative acts: theory and practice of application] : dys... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Natsionalnyi universytet «Lvivska politehnika». Lviv, 214 p. [in Ukr.].

11. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 5 lyutoho 2008 r. u spravi № 21- 770vo06 [Resolution of the Supreme Court of Ukraine of February 5, 2008 in case № 21-770vo06]. YeRSR (Iedyn. reiestr sud. rishen). URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Decision/Review/?RegNumb=1811829> [in Ukr.].

12. Pro zatverdzhennia pravyl etychnoi povedinky politseiskykh [On approval of rules of ethical behavior of police officers] : nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav vid 09.11.2016 r. № 1179. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 2017, no 2, p. 522 [in Ukr.].

13. Polozhennia pro dystsyplinarni komisii v Natsionalnii politsii Ukrainy [Regulations on disciplinary commissions in the National Police of Ukraine] : nakaz MVS vid 07.11.2018r. № 893. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 2018, no 98, p. 487 [in Ukr.].

14. Pro zabezpechennya sotsialnoho zakhystu ditei, yaki perebuvaiut u skladnykh zhyttievnykh obstavynakh [About providing social protection for children who are in difficult life circumstances] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 chervnya 2020 r. № 585. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 2020, no 57, p. 53. [in Ukr.].

15. Pro zatverdzhennya Instruksiyi shchodo poryadku vzayemodiyi strukturnykh pidrozdiliv, vidpovidalnykh za realizatsiyu derzhavnnoi polityky shchodo poperedzhennya nasylstva v simiy, sluzhb u spravakh ditei, tsestriv sotsialnykh sluzhb dlia simi, ditei ta molodi ta vidpovidnykh pidrozdiliv orhaniv vnutrishnikh sprav z pytan zdiisnennia zakhodiv z poperedzhennia nasylstva v simi [On approval of the Instruction on the procedure for cooperation of structural units responsible for the implementation of state policy on prevention of domestic violence, children's services, centers of social services for families, children and youth and relevant units of internal affairs on the implementation of prevention measures domestic violence] : spilnyi nakaz Minsimiamolodsporu Ukrainy ta Ministerstva vnutrishnikh sprav vid 03.08.2012 roku. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 2009, no 79, p. 66 [in Ukr.].

16. Pro zatverdzhennia Instruksiyi zi zboru ta monitorynhu statystychnoyi informatsiyi shchodo osib, yaki postrazhdaly vid torhivli lyudmy [On approval of the Instruction on the collection and monitoring of statistical information on victims of trafficking in human beings] : spilnyi nakaz Minsotspolityky Ukrainy ta Ministerstva vnutrishnikh sprav vid 11.01.2016 roku. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 2016, no 13, p. 109 [in Ukr.].

17. Pro Dystsyplinarnyi statut Natsionalnoyi politsiyi Ukrainy [On Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 15.03.2018 r. № 2337-VIII. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 2018, no 54, p. 7 [in Ukr.].

18. Salmanova O. Yu. (2016) Rol' i znacheniye normativno-pravovykh aktov MVD Ukrainy dlya pravotvorcheskoy deyatel'nosti Natsional'noy politsii Ukrainy [The role and significance of the normative legal acts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine for the lawmaking activities of the National Police of Ukraine]. *Legea si viata. Zakon i Zhizn': mezhdunar. nauch.-prakt. zhurn*, no 7/2 (Iulie), pp. 120–122 [in Russ.].

ABSTRACT

Karina Pisotska. Concept and classification of administrative management acts in the activities of juvenental prevention divisions of the National police of Ukraine. The article considers administrative acts of management in the activities of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine.

Analysis of scientific positions of scientists on the classification of management acts the order of acceptance, the form of publication, the criterion of the legal form of expression, the action in time and space.

The peculiarities of individual and normative-legal act are revealed

A number of common and distinctive features of management acts in the activity of juvenile prevention

units of the National Police of Ukraine, as well as their purpose and legal properties are characterized.

Based on the scientific analysis of scientists' research, it is proposed to divide the acts of administrative activity of juvenile prevention units according to the criterion of legal form into orders, statutes, guidelines, instructions, activity plans, resolutions, as well as oral and written.

It is emphasized that depending on the prevalence of the normative legal act on all territorial bodies of the state or only on territorial subdivisions of the region, cities - according to the action in the latter are divided into general and special.

Such acts are analyzed and singled out in the activities of juvenile prevention units in the order of adoption as single, collegial, joint (together with two or more entities), in coordination with another body or department and the distribution of action in time, as one-time, term and indefinite.

Keywords: management act, administrative act, juvenile prevention, units, police, classification.

УДК 612.821

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-119-124

Андрій ТОКАР®
викладач

Едуард ГОГОВСЬКИЙ®
викладач

Євген БАРДІН®
викладач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

УДОСКОНАЛЕННЯ ПСИХО-ФІЗИЧНОГО СТАНУ КУРСАНТІВ ПІД ЧАС ЗАНЯТЬ З ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ

Психічний стан людини – стан емоційної насиченості, який виникає під впливом певних життєвих обставин, стану здоров'я або інших факторів, з якими стикається людина. Під таким станом розуміють: емоцію, ейфорію, тривожність, задоволення-незадоволення, апатію-натхнення, бадьорість-втома та інші. У статті використано опис та аналіз як методи наукового дослідження. Матеріалом для досліджень є вітчизняні наукові статті, журнали та публікації дослідників за напрямом діяльності.

Ключові слова: психічний стан, психологічна підготовка, військова психологія, синдром емоційного вигорання, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Психічний стан являє собою відображення конкретної ситуації певної особистості у вигляді стійкого цілісного синдрому. Динаміка психічної діяльності виражається у вигляді переживання та ненормальної поведінки цієї особи.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню психологічного стану людини під час різних ситуацій, взаємодіям професійної діяльності та психо-фізичного стану, проблемам особистості, присвятили такі науковці, як І. М. Сеченов, І. П. Павлов, А. О. Прохоров, С. О. Ларіонов, П. В. Макаренко, С. П. Гіренко, М. Є. Валіулліна, Г. Ш. Габдреева, В. Д. Менделевич, К. М. Недря, Френк П'юселік, І. С. Вітенко, Л. М. Дутка, Л. Я. Зименьковська, військові психологи Г. Д. Луков, К. К. Платонов, М. І. Дьяченко, М. Ф. Феденко, М. П. Коробейников, Б. Ц. Бадмасв, Л. Ф. Железняк, Л. О. Кандибович,

© Токар А. А., 2021
andreika6909@gmail.com

© Гоговський Е. В., 2021
k_tsp@dduvs.in.ua

© Бардін Є. В., 2021
k_tsp@dduvs.in.ua

Н. І. Варварова, Н. І. Конюхова та ін.

Мета статті: проаналізувати психічний стан курсантів та знайти шляхи його поліпшення на стадіях відбору у заклади вищої освіти до виходу на охорону публічного порядку в лавах Національної поліції України. Дослідити, як психічний стан особистості може вплинути на майбутню діяльність курсантів.

Виклад основного матеріалу. В сучасному світі кожен із нас зустрічається з порушенням особистого психічного стану. І це є природньо, через те, що на нашу психіку впливає багато чинників і не завжди вони позитивні. Тому психіка, досить тривалий час, знаходиться під впливом негативних чинників, що не є корисно для здоров'я. До психологічного стану можна віднести ейфорію, страхи, фрустрацію, зосередженість, розсіяність, розпач, зібраність, сумнів, замріяність, марення. Аналізуючи тему, можемо відокремити п'ять основних видів психологічного стану:

- Особистісні та ситуативні стани.
- Поверхневі та глибокі стани.
- Стани позитивної чи негативної дії.
- Короткі та довготривалі стани.
- Усвідомлені та неусвідомлені стани.

Професор А. О. Прохоров вважає, що характеристика функціонування психічних станів розкривається через сприйняття її адекватності ситуації [7 с 104]. Описує він й основні функції психічного стану:

– Інтегруюча – сприяє утворенню психологічного ладу особистості: властивості – стан – процеси, забезпечує взаємодію психічних процесів і психологічних властивостей, утворюючи цілісну психологічну структуру особистості.

- ✓ Регулятивна, яка зароджується протягом всього особистісного розвитку.
- ✓ Відображення, це єдність відтворення суб'єктом конкретної ситуації і ставлення до неї.
- ✓ Формуюча, це розвиток психічних процесів, формуванням психологічних властивостей, зміною смислів, мотивації, виникненням нових форм поведінки та ін..
- ✓ Специфічна, яка функціонує для конкретних станів.

Психічні стани являють собою основні механізми в перетворенні психічних властивостей і змішані психічних процесів, а також організації якісної психічної структури особистості, яка так необхідна для ефективного функціонування суб'єкта. Завдяки всім станам досягається ефект адаптації психічних особливостей особи до характеру її професійної діяльності. Зважаючи на вище сказане, структура психічного стану не може бути жорсткою. Вона утворюється як функціональна структура відповідно до конкретних життєвих ситуацій. Наведені вище міркування щодо вивчення психічних станів вказують на те, що ця тема досить велика і далека від свого вирішення [6].

Ми можемо виділити певну категорію осіб, які відповідно до своїх професійних завдань найбільше стикаються з цими негативними чинниками. Це передусім військовослужбовці, лікарі, рятувальники та правоохоронці. Безумовно ці категорії найбільше стикаються зі стресами, хвилюванням, втомою, страхами, соромом та ін. Тож розглянемо, як саме ці чинники впливають на психічний стан.

1. Втома – це зменшення фізичної активності людини, наслідком якої є зниження гостроти зору, погіршення слуху. Для зняття втоми потрібно виконати впродовж декількох хвилин фізичні вправи, що досить вірогідно вгамує втому та поліпшить стан організму. Причинами втоми можуть бути м'язові навантаження під час трудових рухів; розумова напруженість і нервово-емоційна праця, що призводить до збудження асоціативних зон кори і негативно діє на психіку.

2. Страх – це внутрішній стан організму, що обумовлений реальною або припущеною загрозою. Класифікується:

- за часом виникнення страху: первинні та вторинні. Наприклад, страх поїздки в автобусі – це первинні, а вторинні приєднують страх до поїздок в автобусі.
- За кількістю страхів: монофобія – це наявність одного страху (наприклад, темряви); поліфобія – це наявність двох та більше страхів у людини (наприклад, страх собак, павуків та страх божевілля).
- За генезом нав'язаних страхів: елементарні фобії – це страх, який виникає після дії подразників (наприклад, страх поїздки на автомобілях після того, як сталася дорожньо-транспортна пригода).
- Криптогенні фобії – цей страх виникає без зовнішнього приводу, причина якого є прихованою, неусвідомленою хворим.

Також відмітимо, що страх поділяється на два напрями, які пояснюють явище, звідки

походять страхи. Перший бере початок з психологічної концепції, а другий – з теорії умовних рефлексів І. П. Павлова.

3. Хвилювання – емоційний психічний стан людини, зумовлений підвищенням збудження нервової системи, перевантаженням її позитивними або негативними переживаннями це стан душі людини, який виражається у хвилюванні.

У сучасному світі можна зустріти висловлювання «сильне душевне хвилювання», яке часто використовується в органах державної влади. Ознаками його є: раптовість виникнення, характер емоційної розрядки, суттєві психічні зміни особи.

4. Стрес – це стан емоційно-психологічної напруги в людини, що виникає під час процесу діяльності у найбільш складних та важких умовах. Поділяється на стадії:

- Тривога – з'являється при появі подразника, через що і виникає стрес. Подразник, зі свого боку, викликає фізіологічні зміни: підвищення тиску, пульсу, прискорення дихання. Змінюється психічна поведінка, підвищується контроль ситуації, увага концентрується на подразнику.

- Спротив – це подальша стадія і виникає за умов, якщо стрес продовжує діяти. Тоді організм починає захищатися від стресу, що призводить до великої затрати «резервного» запасу сил, з максимальним навантаженням на весь організм людини.

- Виснаження – це третя стадія, під час якої подразник продовжує діяти. В цьому разі стрес, як би, «захоплює» людину і може призвести до хвороби.

5. Сором – почуття, що виникає у людини при здійсненні вчинків, що перечають вимогам моралі (на даній території згідно традиціям та віруванням), принижують гідність особи.

У разі негативних вчинків людина починає відчувати сором за свої випадкові, непередбачені дії. В таких випадках людина починає накручувати себе через те, що оточення буде засуджувати. Людина боїться втратити суспільну особистість. Сором є формою:

- суспільного впливу;
- регуляцією поведінки людей;
- доповнення до тілесних покарань.

Отже, людина переживає сором у таких випадках: коли усвідомлює свій аморальний вчинок; нездатність виявити певні якості в певній ситуації; невідповідність високим вимогам моральних орієнтирів [1].

Отже, вище зазначені чинники, впливають на психологічний стан, що в подальшому відображається не тільки на здоров'ї але й на результатах оперативно-службової діяльності правоохоронців.

Сучасна служба в правоохоронних органах України потребує фізичної та психологічної витривалості. На початковому етапі служби курсанти не достатньо підготовлені фізично і психологічно, що є досить природньо. Психічний розвиток молодого покоління поділяють на 4 основні періоди:

- ранній і дошкільний вік;
- молодший шкільний вік;
- середній шкільний, або підлітковий вік;
- юнацький вік.

Більшість курсантів приходять на службу віком 17–18 років, це є період так званої «юності», а саме старший юнацький вік. У цей період починає формуватися стадія фізичної та психологічної зрілості. Організм сприяє формуванню вмінь та навичок праці, спорту, а також вибору певної професії. Здоров'я впливає на формування в юнаків та дівчат самооцінки, впевненості в собі, оптимізму, життєрадісності, активності, поривання до дій, що позитивно впливає на їхню психіку [2].

Більшість курсантів поступають до навчальних закладів із специфічними умовами навчання не підготовленими ні психічно, ні фізично. На них починають діяти певні чинники, як-от:

- Специфічний вплив сучасної праці на особу (призводить до порушення процесу фізичної адаптації даної особи та негативних наслідків на здоров'я, психіки і працездатності).

- Зміна місця та функціональної ролі особи (підвищується рівень відповідальності за результат праці та вимог до психофізичних характеристик: переключення, стійкість, увага, швидкість і точність реакції).

- Забезпечення високого рівня інтенсивності і продуктивності служби (обмеження психічними і фізичними можливостями).

- Забезпечення психічної і фізичної надійності курсантів у майбутньому при виконанні службових обов'язків.

Також на курсантів впливає той факт, що з перших днів вони обмежені у вільному

переміщенні (на території), повинні дотримуватися внутрішнього розпорядку дня, проживання в казармі, регламентної діяльності (статути, накази, постанови, розпорядження), що є стресом для самих курсантів на початковому рівні [3].

На другому курсі завершується період адаптації. Курсанти накопичують певний досвід, виявляють самостійність, відчувають впевненість у своїх діях та добре виконують завдання по службі.

На третьому році курсанти мають багатий досвід, що дає змогу сформувати більшість професійних навичок та умінь. Майбутні офіцери усвідомлюють перспективи професії та продовжують навчання.

На четвертому курсі курсантів вважають зрілими особистостями у професійній діяльності. У них вже сформувалися погляди і переконання, необхідні риси характеру та виробилися життєві позиції. Розумовий процес став вагомим.

Тож вікові особливості курсантів впливають позитивно на адаптаційний період під навчання та час несення служби. Психічний стан у курсантів стабілізується та поліпшується з набуттям досвіду в цій діяльності. Навчання потребує не тільки навичок самоконтролю та самооцінки результатів, а й психічної стійкості та витривалості.

Щодо удосконалення психічної підготовки, то згідно досліджень кандидатки психологічних наук О. В. Пристав поєднання ментального тренінгу із силовими вправами забезпечує м'язову релаксацію, яка дозволяє отримати більш високі показники позитивної динаміки психічного стану курсантів. Був здійснений експеримент між курсантами експериментальної групи та контрольної групи. На тренінгу було виявлено, що курсанти експериментальної групи показали себе краще, ніж контрольної групи. Були сформовані якості, такі як твердість характеру, справедливість, строгість, авторитетність [4].

На сьогодні психологи дуже якісно перевіряють психологічний стан працівників органів внутрішніх справ через те, що професія передбачає наявність зброї. Методами, що допомагають визначити рівень конфліктності, є: спостереження, тестові методики, бесіди, анкетування.

В сучасних навчальних закладах вводять для курсантів навчальні дисципліни, як-от: «Конфліктологія», «Психологія етнічних конфліктів», «Стресостійкість», які вивчаються протягом 4 семестрів. На нашу думку, курсанти повинні неодмінно відпрацьовувати навички роботи з психічним матеріалом, а також визначати свій стан конфліктності, агресивності та можливо маркерних чинників посттравматичних стресових розладів (ПТСР) [8].

Існує ще один фактор впливу на психологічний стан курсантів вищих навчальних закладів МВС – проблема емоційного вигорання працівників силових відомств.

Синдром емоційного вигорання це стан виснаження організму, що виникає у процесі виконання своїх службових обов'язків. Людина переживає глибокі страждання від удаваного відчуття самотності та приреченості. У такому стані важко щось робити, на чомусь зосередитися [8]. Цікаве ствердження висловив вчений В. Франкл, який у своїй моделі зазначає три виміри людського буття: психічний, соматичний, неетичний. Виснаження впливає на самопочуття людини, після чого починає впливати на дії, установки, вчинки, життєву позицію. Такі симптоми впливають дуже негативно на психологічний стан людини та характеризуються відчуттям втрати цінностей і внутрішньою порожнечою. Тому В. Франкл зазначив досліджуваний синдром так званим «вакуумом» [9].

У сучасному світі відбуваються кардинальні зміни в системі освіти у вищих навчальних закладах МВС України. Курсанти під час виконання своїх службових обов'язків набуватимуть особистісні навички. Але не зважаючи на всі позитивні аспекти, з часом будуть розвиватися симптоми емоційного вигорання, а саме: емоційне перенасичення у спілкуванні курсантів та офіцерів, втома, відстороненість, цинічність, зниження мотивації для навчання та служби.

Якщо розглянути особливості освітньої і службової діяльності курсантів, можна виявити основні чинники, що мають вплив на емоційне вигорання.

1. Середовищні чинники, які поділяють на соціально-психологічні, організаційні та на ті, що пов'язані з професійною та освітньою діяльністю.

2. Чинники пов'язані з соціальними факторами, які поділяють соціально-демографічні, соціально-політичні, соціально-економічні.

3. Індивідуальні чинники, з фізіологічними та психологічними факторами.

Аналіз особливостей освітньої та службової діяльності та реакції на синдром емоційного вигорання дає нам зрозуміти всі особливості будь-якого курсанта і динаміку вияву феномена та вплив на професійне становлення майбутнього поліцейського [5].

Тепер можемо остаточно стверджувати, що синдром емоційного вигорання розвивається поступово та характеризується низкою ознак, вони виявляються тільки комплексно.

Особливості освітньої і службової діяльності у закладах вищої освіти МВС України потребує саме профілактичних заходів щодо запобігання емоційного вигорання в курсантів [6].

Слід зазначити, що процес навчання курсантів не повинно бути досить перенасичене прямолінійними підходами, що також сприяє вигоранню. Тобто такі дисципліни як спеціальна фізична, вогнева та тактико-спеціальна підготовки повинні нести постійні новації у процесі навчання. Наприклад, відпрацювання навичок перевірки приміщень, затримання «злочинців», відбиття нападу на наряд, повинні впроваджуватися в якості квестів зі змагальними підходами та з використанням сучасних засобів імітації зброї, мультимедійних пристроїв, звукового супроводження «вогневого контакту». Викладачі повинні мати певні оперативно-бойові навички та вміння викладати ці «стрес-дисципліни». Постійно залучатись на цільові підвищення кваліфікації із залученням фахових іноземних та вітчизняних тренерів.

Висновки. Психічний стан є відображенням ситуації конкретної особистості у вигляді стійкого цілісного синдрому. Динаміка психічної діяльності виражається у вигляді переживання та нетипової поведінки певної особи. Перед безпосереднім початком поліцейської служби психологічна готовність має головне значення, оскільки вона забезпечує основу для систем психологічної підтримки і може зменшити ймовірність розвитку побічних реакцій на стрес.

На стадії відбору майбутніх курсантів психологи та інші спеціалісти повинні допомагати абітурієнтам в усвідомленні того, куди вони йдуть, навіщо їм це і які можливі наслідки «хибного» вибору. Доречним було б додаткове вивчення таких питань, як особиста мотивація, службовий стрес і реакція, перша психологічна допомога після травматичних подій, саморегулювання та самопомога, вплив ЗМІ та ін. Подібні дії забезпечать більший відсоток психологічно підготовлених курсантів, які не відсіюються через декілька років роботи в лавах Національної поліції України.

Список використаних джерел

1. Чудик А., Ткаченко І. Фактори психологічного впливу на формування морально-вольових якостей у прикордонників під час проведення занять з фізичного виховання. URL : https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/10/sbirnik_1_2018_pdn.pdf.
2. Костюкевич В. М. Теорія і методика тренування спортсменів високої кваліфікації : навч. посібник. Вінниця : Планер, 2007. 273 с. URL : <https://vspu.edu.ua/faculty/sport/kafgame/np/p1.pdf>.
3. Гринь О., Воронова В. Система психологічного забезпечення підготовки спортсменів як проблема сучасної психології спорту / Національний університет фізичного виховання і спорту України. URL : <http://infiz.dp.ua/joomla/media/sport-visnik-pred/2015-03/2015-03-07.pdf4>.
4. Пристав О. В. Обоснование корректировки содержания подготовки специалистов рукопашного боя в системе физической подготовки вооруженных сил. *Ученые записки*. 2014. № 12 (118). URL : <http://lesgaft-notes.spb.ru/files/12-118-2014/p168-174.pdf>.
5. Ларіонов С. О., Макаренко П. В. Психічні стани людини як предмет емпіричного дослідження у психології. URL : https://nuou.org.ua/assets/journals/visnyk_nuou/v-nuou-38-2014.pdf.
6. Гіренко С. П. Сучасні шляхи підготовки курсантів – майбутніх психологів органів внутрішніх справ до діагностики конфліктних явищ в професійному середовищі. URI : <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1200>.
7. Валиуллина М. Е., Габдреева Г. Ш., Менделевич В. Д., Прохоров А. О. Психология состояний : учеб. пособие ; под ред. проф. А. О. Прохорова. URL : https://kpfu.ru/portal/docs/F_292350932/Uchebnik_elektronnyj.variant.pdf.
8. Недра К. М. Стресостійкість у роботі поліцейського : навч.-практ. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 124 с.
9. Франкл В. Человек в поисках смысла: сборник ; пер. с англ. и нем. Москва : Прогресс, 1990. 368 с. URL : <http://lib.ru/DPEOPLE/frankl.txt>.

Надійшла до редакції 06.06.2021

References

1. Chudyk A., Tkachenko I. Faktory psykholohichnoho vplyvu na formuvannya moral'no-vol'ovykh yakostey u prykordonnnykiv pid chas provedennya zanyat' z fizychnoho vykhovannya [Factors of psychological influence on the formation of moral and volitional qualities in border guards during physical training classes]. URL : https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/10/sbirnik_1_2018_pdn.pdf [in Ukr.].
2. Kostyukevych V. M. (2007) Teoriya i metodyka trenuvannya sportsmeniv vysokoyi kvalifikatsiyi [Theory and methods of training highly qualified athletes] : navch. posib. Vynnytsya : «Planer»,. 273 p. URL : <https://vspu.edu.ua/faculty/sport/kafgame/np/p1.pdf> [in Ukr.].

3. Hryn' O., Voronova V. Systema psykholohichnoho zabezpechennya pidhotovky sport'smeniv yak problema suchasnoyi psykholohiyi sportu [The system of psychological support for the training of athletes as a problem of modern sports psychology] / Natsional'nyy universytet fizychnoho vykhovannya i sportu Ukrainy. URL : <http://infiz.dp.ua/joomla/media/sport-visnik-pred/2015-03/2015-03-07.pdf4> [in Ukr.].

4. Pristav O. V. (2014) Obosnovaniye korrektyrovki soderzhaniya podgotovki spetsyalistov rukopashnogo boya v sisteme fizicheskoy podgotovki vooruzhennykh sil [Rationale for adjusting the content of training of marcial arts specialists in the system of physical training of the armed forces]. *Uchyonyye zapiski*. № 12 (118). URL : <http://lesgaft-notes.spb.ru/files/12-118-2014/p168-174.pdf> [in Russ.].

5. Larionov S. O., Makarenko P. V. Psykhichni stany lyudyny yak predmet empyrychnoho doslidzhennya u psykholohiyi [Mental states of man as a subject of empirical research in psychology]. URL : https://nuou.org.ua/assets/journals/visnyk_nuou/v-nuou-38-2014.pdf [in Ukr.].

6. Hirensko S. P. Suchasni shlyakhy pidhotovky kursantiv – maybutnikh psykholohiv orhaniv vntrishnikh sprav do diahnostyky konfliktnykh yavlyshch v profesyionomu seredovyshchi [Modern ways of training cadets - future psychologists of internal affairs bodies to diagnose conflict phenomena in professional environment]. URI : <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1200> [in Ukr.].

7. Valyullina M. Ye., Gabdrejeva G. Sh., Mendelevich V. D., Prokhorov A. O. Psikhologiya sostoyaniy [Psychology of conditions] : ucheb. posobiye ; pod red. prof. A. O. Prokhorova. URL : https://kpfu.ru/portal/docs/F_292350932/Uchebnik_elektronnyj_variant.pdf [in Ukr.].

8. Nedrya K. M. (2020) Stresostiykist' u roboti politseys'koho [Stress resistance in the work of a police officer] : navch.-prakt. posibnyk. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 124 p. [in Ukr.].

9. Frankl V. Chelovek v poiskakh smysla [Man in search of meaning] : sbornik ; per. s angl. i nem. Moscow : Progress, 1990. 368 p. URL : <http://lib.ru/DPEOPLE/frankl.txt> [in Russ.].

ABSTRACT

Andriy Tokar, Eduard Hohovskyi, Yevhen Bardin. Improvement of psycho-physical condition of cadets during tactical-special training. A person's mental state is a state of emotional saturation that occurs under the influence of certain life circumstances, health or other factors that a person encounters. This state means: emotion, euphoria, anxiety, pleasure-dissatisfaction, apathy-inspiration, vigor-fatigue and others. There are description and analysis as research methods in publication. The material for research are Ukrainian scientific articles, journals and publications of researchers in the field of activity. Mental state acts as a reflection of the specific situation of a particular person in the form of a stable holistic syndrome. The dynamics of mental activity is expressed in the form of experience and abnormal behavior of the person. Modern service in the law enforcement agencies of Ukraine requires physical and psychological endurance. Today, psychologists check the psychological state of law enforcement officers very well because the profession requires weapons. This is the right decision on the part of the state. Methods that help determine the level of conflict are: observation, test methods, interviews, questionnaires. As for the stage of selection of future cadets, psychologists and other specialists must instill in applicants understanding and provide a constant question: where is the person going, why there and the possible consequences of "wrong" choice.

The scientific work aims to analyze the mental state of cadets and find ways to improve it at the stages of selection in higher education institutions to enter the protection of public order in the ranks of the National Police of Ukraine. Investigate how the mental state of the individual can affect the future activities of cadets. Such actions will increase the percentage of psychologically trained cadets who will not be eliminated after several years of work in the National Police of Ukraine.

Keywords: *mental state, psychological training, mental processes, military psychology, emotional burnout syndrome, foreign experience.*

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

УДК 342.7

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-125-130

Кристина РЕЗВОРОВИЧ[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ УКРАЇНИ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ

Сформульовано визначення поняття механізму реалізації гендерної рівності як системи способів та засобів, за допомогою яких забезпечуються рівні умови та можливості для реалізації рівних прав людини в усіх сферах життєдіяльності без обмежень чи привілеїв за ознакою статі. Виявлено, що структура такого механізму складається із засобів та способів. До способів забезпечення ефективного функціонування механізму реалізації гендерної рівності належать: правотворчість, експертиза та моніторинг нормативно-правових актів на дотримання антисегрегаційних вимог, можливість подання заяви, клопотання, скарги та ін. щодо дискримінації до органів державної влади, а також спостереження за їх діяльністю у контексті її ефективності та законності, матеріальна і моральна підтримка материнства і дитинства, інші спеціальні заходи, зокрема щодо охорони праці і здоров'я жінок. Засобами забезпечення ефективного функціонування механізму реалізації гендерної рівності є нормативно-правові акти, методичні рекомендації, роз'яснювальні семінари, навчання щодо шляхів подолання дисбалансу у гендерних питаннях.

У статті виявлені недоліки нормативно-правових актів. З'ясовано, що не всі акти приймаються вчасно, деякі з них є застарілими. Проаналізовані змістовні недоліки нормативно-правових актів, зокрема неузгодженість нормативно-правових приписів. Запропоновано внести зміни у ст. 12 Закону України «Про пенсійне забезпечення» та встановити пенсійний вік для чоловіка та жінки на рівні 55 років і стажу не менше 25 років. Вказано про необхідність у Законі України «Про політичні партії України» встановити квоту для представництва жінок у політичних партіях на рівні 40 %. Обґрунтована доцільність прийняття нормативно-правового припису, у якому була б передбачена необхідність 30 % представництва жіночої статі у конкурсах на посаду в органи державної влади.

Ключові слова: гендерна рівність, рівні права жінок і чоловіків, дискримінація, механізм реалізації гендерної рівності, нормативно-правові акти.

Постановка проблеми. Реалізація гендерних прав в Україні забезпечується великою кількістю нормативно-правових актів, проте низка з них містить недоліки, що знижує їх ефективність у боротьбі з дискримінацією за статевою ознакою, зокрема часто їх норми мають лише декларативний характер.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання сегрегації, зокрема становище жінки в органах державної влади, недоліки нормативно-правових актів, їх прогалини у питаннях гендерної рівності досліджували науковці, як-от: Н. Грицяк, О. Кашаба, К. Левченко, М. Майор, Л. Пампук, М. Пірен, І. Щербина та ін.

Проте залишаються нез'ясованими важливі аспекти: що розуміти під поняттям «механізм реалізації гендерної рівності», з чого він складається, а також необхідно виявити недоліки нормативно-правових актів України щодо гендерних питань.

© Резворович К.Р., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1183-613X>

goldkristina@gmail.com

Метою статті є виконання аналізу нормативно-правових актів, які забезпечують реалізацію гендерних прав, а також виявлення недоліків в цих нормативно-правових актах.

Виклад основного матеріалу. Поняття «механізм» в юридичній літературі трактується по-різному: як система засобів (В. Сапун, Л. Луць, П. Рабінович), система способів (К. Кармазіна) або ж як система засобів та способів (В. Муляр, Ю. Тихомиров). Вартим уваги видається останній погляд, оскільки неможливо уявити функціонування будь-якого механізму (в тому числі й юридичного) без наявності знарядь, необхідних для його здійснення (тобто без засобів), а також без системи дії, прийомів, які дають змогу реалізувати певну мету (тобто без способів).

Як правило, в юридичній літературі «рівність прав» означає однакові можливості у втіленні цих прав незалежно від будь-яких ознак, в тому числі й гендерних. У тлумачних словниках, серед іншого, «право» трактується як певні можливості щось робити. У Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 зазначено: «гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод» [11]. Водночас у Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» є розподіл понять «рівні права жінок і чоловіків» та «рівні можливості жінок і чоловіків» [6]. З методологічного погляду термін «рівні можливості» – це частина, а «рівні права» – це ціле. Тому видається за необхідне залишити лише поняття «рівні права жінок і чоловіків», а його дефініцію доповнити. Тож правильно трактувати «рівні права жінок і чоловіків» як рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків без обмежень чи привілеїв за ознакою статі.

Гендерна рівність та рівність прав жінок і чоловіків є тотожними поняттями. Зокрема, О. Кашаба та І. Щербина зазначають, що гендерна рівність – це рівноправний статус жінки та чоловіка, рівні можливості брати однакову участь у всіх сферах суспільно-політичного життя, рівні умови для реалізації [3, с. 8]. У цьому контексті також варто підтримати думку М. Пірен щодо трактування гендеру як соціальної особливості статі людини, соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості людини (чоловіка і жінки) в усіх сферах життєдіяльності [1, с. 21].

Отже, механізм реалізації гендерної рівності – це система способів та засобів, за допомогою яких забезпечуються рівні умови та можливості для реалізації рівних прав людини в усіх сферах життєдіяльності без обмежень чи привілеїв за ознакою статі.

До способів забезпечення ефективного функціонування механізму реалізації гендерної рівності належать: правотворчість, експертиза та моніторинг нормативно-правових актів на дотримання антисегрегаційних вимог, можливість подання заяви, клопотання, скарги та ін. щодо дискримінації до органів державної влади, а також спостереження за їх діяльністю у контексті її ефективності та законності, матеріальна і моральна підтримка материнства і дитинства, інші спеціальні заходи, зокрема щодо охорони праці і здоров'я жінок.

Засобами забезпечення ефективного функціонування механізму реалізації гендерної рівності є нормативно-правові акти, методичні рекомендації, роз'яснювальні семінари, навчання щодо шляхів подолання дисбалансу у гендерних питаннях.

Нормативно-правові акти як основний засіб забезпечення ефективного реалізації гендерної рівності в Україні складаються з міжнародних документів, Конституції України, законів та підзаконних актів.

Тож питання рівності та недопустимості дискримінації є основоположними принципами, закріпленими у низці міжнародних правових актах, зокрема у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (статтях 14, 26), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (статті 14), Протоколі № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (статті 1), ратифікованих Україною та у Загальній декларації прав людини 1948 року (статтях 1, 2, 7), Конвенції 1951 року про рівну винагороду чоловіків і жінок за працю рівної цінності (№ 100), Конвенції 1958 року про дискримінацію в галузі праці та занять (№ 111), Конвенції 1981 року про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: працівники із сімейними обов'язками (№ 156), Конвенції 1983 року про зайнятості та професійної реабілітації інвалідів (№ 159), Конвенції 1989 року про корінні народи і народи, що ведуть племенний спосіб життя (№ 169) та Конвенції 2011 про працю домашніх працівників (№ 189) та ін.

Важливу роль відіграє практика вирішення відповідних спорів такими судовими інституціями, як Європейський суд з прав людини, Комітет ООН з прав людини, Комітет ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок, Суд Європейського Союзу.

Щодо вітчизняного законодавства, то ч. 2 ст. 24 Конституції України містить норму, що стосується забезпечення рівності прав жінки і чоловіка [4], засоби втілення яких містяться у численних нормативно-правових актах.

Серед Законів України, що містять антидискримінаційні норми, можна виділити: «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про протидію торгівлі людьми» тощо. До підзаконних актів з цих питань належать: Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021; Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р; Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 р. № 273; Національний план дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05.09.2018 р. № 634-р; Державна соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 111 (далі – Постанова).

Проте, на жаль, вітчизняні нормативно-правові акти не позбавлені недоліків. Не всі акти приймаються вчасно, а отже, й не вживаються повною мірою заходи щодо поліпшення ефективності антидискримінаційного законодавства. Зокрема, норми останньої Постанови вже не діють, а на сьогодні лише схвалено проєкт Концепції Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року [8], що не можна вважати задовільним. Можна зробити висновки, що часто законодавець не дотримується формальних вимог – вчасного прийняття нормативно-правових актів.

Наявні у нормативно-правових актах України й змістовні недоліки. Наприклад, хоча у п. 10 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про політичні партії України» встановлена квота представництва жінок і чоловіків у виборчому списку у розмірі не менше 30 % від загальної кількості кандидатів [10], а у новому Виборчому кодексі України (який набуде чинності у 2023 році) наявна норма про гендерні квоти на рівні 40 %, водночас немає санкційної норми у разі їх недотримання. Варто було б передбачити норму, яка б встановлювала неможливість реєстрації партій Центральною виборчою комісією у разі недотримання квот.

Окрім того, вдається, що встановлена в Законі України «Про політичні партії України» 30 % квота є недостатньою для представництва жінок у політичних партіях. Необхідно встановити її на рівні 40 %, як у новому Виборчому кодексі України, уніфікувати ці дві норми.

Ще у документі «Цілі Розвитку тисячоліття. Україна» визначено таке завдання: до 2015 року забезпечити досягнення гендерного співвідношення на рівні не менше 30 до 70 тисі чи іншої статі у представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади [5, с. 130]. Як бачимо, цієї мети досі не досягнуто.

Варто також зауважити, що відсоткові квоти наявні у понад 55 країнах світу, які варіюються від 30 до 50 %.

Проте сьогодні простежується й позитивна динаміка у реалізації гендерних прав – у сільських та селищних радах майже встановилася гендерна рівність [13].

Ще одним недоліком нормативно-правового регулювання й порушення гендерних прав є абз. 3 ч. 2 ст. 6 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», де зазначено, що «не вважаються дискримінацією за ознакою статі різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків, передбачена законом» [6]. У ст. 12 Закону України «Про пенсійне забезпечення» зазначено, що «право на пенсію за віком мають: чоловіки – після досягнення 60 років і при стажі роботи не менше 25 років; жінки – після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 20 років» [9].

Ця норма видається дискримінаційною, адже чоловіки в Україні живуть у середньому на 10 років менше, ніж жінки (за даними Всеукраїнської організації охорони здоров'я) [2]. Крім того, в більшості країн Європи та в США пенсійний вік чоловіка та жінки не відрізняється.

Водночас у ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» зазначено, що «особи мають право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років» (зміни набули чинності з 1 квітня 2021 року), тобто законодавець зрівнює пенсійний вік для чоловіків та жінок. Необхідний для пенсії за віком страховий стаж також збільшується з кожним роком [7].

Отож, по-перше, недоліками цих правових приписів є те, що вони є неузгодженими, а

по-друге, не видається доцільним постійно підвищувати пенсійний вік для економії державних коштів, адже середня тривалість життя в Україні є найнижчою в Європі – 61,7 р. [14].

Також варто підтримати думку Чепурко Г. щодо недосконалості дотримання прав жінок у сфері зайнятості. Нерівність, як правило, виявляється у наданні роботодавцями переваги чоловікам у разі прийняття на роботу; збереженні робочого місця при скороченні штатів; нерівній заробітній платі [12, с. 29]. Видається за необхідне посилити державний контроль у сфері зайнятості.

Трудове законодавство України дає жінкам право порушувати позови проти необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу, однак підстав для позову при незаконній відмові у призначенні жінки на вищу посаду немає [12, с. 29]. Часто жінки навіть не беруть участь у конкурсі на вищу посаду, бо заздалегідь розуміють, що перевагу нададуть чоловічій статі.

Висновки. Підсумовуючи все вищезазначене, на нашу думку, законодавцю потрібно звернути велику увагу на недоліки, наявні в нормативно-правових актах, які регулюють рівність прав жінок та чоловіків. Доцільно прийняти нормативно-правовий припис, у якому була б передбачена необхідність 30 % представництва жіночої статі у конкурсах на посаду в органи державної влади. Варто було б внести зміни у ст. 12 Закону України «Про пенсійне забезпечення» та встановити пенсійний вік для чоловіка та жінки на рівні 55 років і стажу не менше 25 років. Наявні й певні об'єктивні проблеми у реалізації гендерних прав – недостатнє фінансування, що уповільнює процедуру усунення дисбалансу в контексті реалізації гендерної рівності. Усі вищезазначені недоліки нормативно-правових актів не є вичерпними, а питання механізму реалізації гендерних прав у нормативно-правових актах потребують подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Пірен М., Грицяк Н., Василевська Т., Іваницька О. Гендерні аспекти державної служби : монографія ; за заг. ред. Б. Кравченка. Київ : Основи, 2002. 335 с.
2. Експерт: середня тривалість життя чоловіків в Україні – лише 66 років. *Українформ*. 2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2709984-ekspert-seredna-trivalist-zitta-colovikiv-v-ukraini-lise-66-rokiv.html>.
3. Кашаба О. Ю., Щербина І. В. Гендерна рівність як складова демократичного розвитку українського суспільства. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2018. VI (28). С. 7–10.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254k/96-vr>.
5. Майор М. Законодавчі засади інституалізації гендерної рівності в Україні. *Політичний менеджмент*. 2009. № 6. С. 127–134.
6. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.
7. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15?find=1&text=вік#w1_30.
8. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року. *Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України*. URL : <https://www.msp.gov.ua/projects/610/>.
9. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 5 листопада 1991 року № 1788-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text>.
10. Про політичні партії України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2365-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 від 12.04.2012 № v009p710-12. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#n2>.
12. Чепурко Г. Гендерна рівність у світі праці в Україні. Міжнародне бюро праці, Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. Київ : МБП, 2010. 50 с.
13. Черноус Г. Жінки в політиці. Рада схвалила гендерні квоти – як вони змінять парламент? BBC. 2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48637941>.
14. Шапіров О. У 2019 році в Україні була найнижча серед європейських країн тривалість здорового життя – дослідження. *Hromadske*. 2019. URL: <https://hromadske.ua/posts/u-2019-roci-v-ukrayinibula-najnizhcha-sered-yevropejskih-krayin-trivalist-zdorovogo-zhittya-doslidzhennya>.

Надійшла до редакції 31.05.2021

References

1. Piren M., Hrytsiak N., Vasylevska T., Ivanytska O. (2002) Genderni aspekty derzhavnoyi sluzhby [Gender aspects of the civil service] : monohrafiya ; za zah. red. B. Kravchenka. Kyiv : Osnovy. 335 p. [in Ukr.].
2. Ekspert: serednia tryvalist zhyttia cholovikiv v Ukraini – lyshe 66 rokiv [Expert: The average life expectancy of men in Ukraine is only 66 years]. *Ukrainform*. 2019. URL: <https://www.ukrainform.ua/rubric-culture/2709984-ekspert-seredna-trivalist-zitta-colovikiv-v-ukraini-lise-66-rokiv.html> [in Ukr.].
3. Kashaba O. Yu., Shcherbyna I. V. (2018) Genderna rivnist yak skladova demokratychnoho rozvytku ukrainskoho suspilstva [Gender equality as a component of democratic development of Ukrainian society]. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, VI (28), pp. 7–10 [in Ukr.].
4. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254k/96-vr> [in Ukr.].
5. Mayor M. (2009) Zakonodavchi zasady instytualizatsiyi gendernoyi rivnosti v Ukraini [Legislative principles of institutionalization of gender equality in Ukraine]. *Politychnyi menedzhment*, no 6. pp. 127–134 [in Ukr.].
6. Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv [On ensuring equal rights and opportunities for women and men] : Zakon Ukrainy vid 8 veresnia 2005 roku № 2866-IV. . URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> [in Ukr.].
7. Pro zahalnoobov'yazkove derzhavne pensiyne strakhuvannya [On the obligatory state pension insurance] : Zakon Ukrainy vid 9 lypnya 2003 roku № 1058-IV. . URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15?find=1&text=vik#w1_30 [in Ukr.].
8. Pro skhvalennya Kontseptsyi Derzhavnoyi sotsialnoyi prohramy protydyiyi torhivli lyudmy na period do 2025 roku [On approval of the Concept of the State Social Program for Combating Trafficking in Human Beings until 2025]. . URL : <https://www.msp.gov.ua/projects/610/> [in Ukr.].
9. Pro pensiyne zabezpechennya [On pension provision] : Zakon Ukrainy vid 5 lystopada 1991 roku № 1788-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text> [in Ukr.].
10. Pro politychni partiyi Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 kvitnya 2001 roku № 2365-III [On political parties of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text> [in Ukr.].
11. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiynym zvernennym hromadianyna Troyana Antona Pavlovycha shchodo ofitsiynoho tlumachennya polozhen statti 24 vid 12.04.2012 № v009p710-12 [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional appeal of the citizen Troyan Anton Pavlovych regarding the official interpretation of the provisions of Article 24 of 12.04.2012 № v009p710-12]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#n2> [in Ukr.].
12. Chepurko H. (2010) Genderna rivnist u sviti pratsi v Ukraini. Mizhnarodne byuro pratsi, Hrupa tekhnichnoyi pidtrymky z pytan hidnoyi pratsi ta Biuro MOP dlya krayin Tsentralnoyi ta Skhidnoyi Yevropy [Gender equality in the world of work in Ukraine. International Labor Office, Decent Work Technical Support Unit and ILO Office for Central and Eastern Europe]. Kyiv : MBP. 50 p. [in Ukr.].
13. Chornous H. (2019) Zhinky v politytsi. Rada skhvalyla genderni kvoty – yak vony zminyut parlament? [Women in politics. Council approves gender quotas – how will they change the parliament?] BBC. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48637941> [in Ukr.].
14. Shapirov O. U 2019 rotsi v Ukraini bula naynyzhcha sered yevropeyskykh krayin tryvalist zdorovoho zhyttia – doslidzhennya [In 2019, Ukraine had the lowest life expectancy among European countries – a study]. *Hromadske*. 2019. URL : <https://hromadske.ua/posts/u-2019-roci-v-ukrayini-bula-najnyzhcha-sered-yevropejskih-krayin-trivalist-zdorovogo-zhittya-doslidzhennya> [in Ukr.].

ABSTRACT

Krystyna Rezvorovych. Regulatory legal acts of Ukraine as a means of ensuring effective functioning of the mechanism of gender equality implementation in Ukraine. The article formulates the definition of gender equality mechanism as a system of ways and means which provide equal conditions and opportunities for the exercise of equal human rights in all spheres of life without restrictions or privileges on the grounds of sex. It is revealed that the structure of such a mechanism consists of means and methods. Ways to ensure the effective functioning of the mechanism for ensuring gender equality include: law-making, examination and monitoring of regulations to comply with anti-segregation requirements, the ability to submit applications, petitions, complaints, etc. on discrimination against public authorities, as well as monitoring of their activities in the context of its effectiveness and legality, material and moral support of motherhood and childhood, other special measures, in particular protection of labour and women's health. The means to ensure the effective functioning of gender equality mechanism are regulations, guidelines, explanatory seminars,

training on ways to overcome the imbalance in gender issues.

The article reveals the shortcomings of regulations. It was found that not all acts are adopted on time, some of them are outdated. The substantive shortcomings of the legal acts are analysed, in particular inconsistency of legislative mandates. It is proposed to amend Article 12 of the Law of Ukraine “On Pension Provision” and set the retirement age for men and women at 55 and seniority of at least 25 years. It is stated that the Law of Ukraine “On Political Parties of Ukraine” should set the quota for the representation of women in political parties at 40 %. The reasonability of adopting a legislative mandate is substantiated, which would provide for the need for 30 % representation of women in competitions for positions in public authorities.

Keywords: *gender equality, equal rights of women and men, discrimination, mechanism of realization of gender equality, legal acts.*

УДК 349.3

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-130-137

Люся МОЖЕЧУК[©]
доктор філософії
(кандидат юридичних наук)
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ

Розглянуто питання пенсійного забезпечення працівників освіти у високорозвинутих країнах, зокрема, проаналізовано досвід Данії, Нідерландів, Швеції, Греції, Японії, Австралії, Австрії, Канади, Франції, Польщі, США, Литви та Чилі. Акцентовано на способах фінансування пенсійних систем – розподільний та накопичувальний. На прикладі Данії розглянуто систему пенсійного забезпечення, яка передбачає виплату пенсії з урахуванням рівня її доходу (чим вищий дохід та є великі накопичення, тим пенсія нижче і навпаки).

Особливістю пенсійної системи Нідерландів є можливість диференціації пенсійних виплат не тільки за тривалістю страхового стажу та розміру отримуваних пенсій, а й за ознакою самотності пенсіонера. Пенсійне забезпечення Швеції передбачає функціонування інституту умовно-накопичувальних рахунків. Пенсійні виплати здійснюються з урахуванням не лише страхового стажу та розміру отримуваної заробітної плати, а й тривалості життя у період виплати пенсії. Виокремлені особливості пенсійного забезпечення Франції, що передбачає здійснення нарахування виплат працівникам освіти як державним службовцям. Крім того, пенсійне законодавство надає право працівникам освіти після виходу на пенсію продовжувати працювати та займатися діяльністю, яка пов'язана із репетиторством.

Виокремлені особливості накопичувальної системи пенсійного забезпечення, яка передбачає можливість збільшення інвестицій у розвиток економіки і отримання інвестиційних доходів для пенсіонерів.

Ключові слова: *пенсійне забезпечення, пенсійне законодавство, пенсійні виплати, страховий стаж, накопичувальна система пенсійного забезпечення, працівники освіти.*

Постановка проблеми. Зараз в Україні триває процес реформування сфери пенсійного забезпечення, метою якого є підвищення рівня соціального захисту населення, встановлення такого рівня пенсійних виплат, які б відповідали гідному існуванню людини в суспільстві. Метою такого реформування, як і будь-якого іншого, є прагнення встановлення європейських принципів пенсійного забезпечення, визначення таких умов отримання пенсії, які на цей час наявні у високорозвинутих зарубіжних країнах. А тому необхідним є виконання досліджень та аналізу пенсійного забезпечення працівників освіти в зарубіжних країнах, визначення основних аспектів такого забезпечення та розгляд можливостей їх використання щодо українських пенсіонерів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання

© Можечук Л. В., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8368-7447>

luca.moshetschuk@ukr.net

пенсійного забезпечення є та залишається в центрі уваги вчених. Зокрема, зазначене питання знайшло відображення в наукових працях таких науковців, як В. М. Андріїв, В. С. Андреев, М. Д. Бойко, Ж. А. Дробот, А. С. Залізник, М. М. Клемпарський, Т. В. Колеснік-Омельченко, Н. В. Мартиненко, І. Ю. Михайлова, П. Д. Пилипенко, В. І. Прокопенко, О. І. Процевський, С. М. Сивак, І. М. Сирота, А. В. Скоробагатько, Б. І. Сташків, Б. А. Стичинський, Н. М. Хуторян, М. Д. Шаргородський, М. М. Шумило, О. М. Ярошенко та ін.

Мета статті – проаналізувати зарубіжний досвід пенсійного забезпечення працівників освіти та розглянути можливість впровадження його в Україні.

Виклад основного матеріалу. Як і в будь-якій іншій країні пенсійному забезпеченню відведено досить велику роль у системі соціального захисту. Пенсійне законодавство у високорозвинутих зарубіжних країнах побудовано таким способом, щоб якнайкраще забезпечити осіб похилого віку відповідними соціальними виплатами, встановити гідний рівень пенсійного забезпечення. Необхідно зауважити, що пенсійна система країни формується під впливом цілого комплексу чинників і залежить від рівня розвитку її стабільності економічної системи, менталітету населення, традицій, ступеня організованості найманих працівників тощо. При цьому відбувається перманентний процес трансформації національних пенсійних систем та їхньої адаптації до нових реалій соціально-економічного розвитку та змін у демографічних процесах [1, с. 766].

Аналізуючи пенсійне забезпечення в зарубіжних країнах, виділяють два основні способи фінансування пенсійних систем: розподільний, коли покриття поточних пенсійних витрат проводиться з поточних надходжень, та накопичувальний, коли створюється спеціальний фонд, що забезпечує всі пенсійні виплати в цей час і в майбутньому [2, с. 184]. Водночас у зарубіжних країнах, як і в Україні, рівень пенсійних виплат прив'язується до кількості років набутого страхового стажу, розміру заробітної плати та настанням передбаченого законом пенсійного віку. Але на відміну від України, у високорозвинених зарубіжних країнах є досить чітка диференціація розмірів пенсійних виплат між людьми, які мають досить тривалий страховий стаж та мінімальний страховий стаж. Крім того, в країнах із високим рівнем економічного розвитку забезпечується гарантування отримання гідних пенсій навіть для тих осіб, які досягли пенсійного віку, але не мають необхідного страхового стажу. На основі наведених вище показників також коливаються й пенсійні виплати працівників освіти. Цікавою щодо диференціації пенсійних виплат є пенсія у Данії. Вважається, що Данія – одна з тих країн, де рівень пенсійного забезпечення пенсіонерів є досить високим, а бідність серед датських пенсіонерів – явище досить рідкісне. Датська пенсійна система має два основні елементи – це пенсія від держави і пенсія, яку людина отримує з пенсійного фонду. Державна пенсія розраховується так: якщо в людини був високий дохід і є великі накопичення, вона буде нижче. І навпаки, якщо людина не заробляла багато, або взагалі не працювала, то держава буде платити їй більше. Державна пенсія допомагає літнім людям уникнути бідності, а пенсія з пенсійного фонду – пропорційна його доходу під час трудової діяльності [3]. Безумовно, така ситуація щодо встановлення пенсійних виплат, як у Данії, є досить гуманною до тих людей, які впродовж свого життя досить мало працювали і, на нашу думку, є дещо несправедливою стосовно тих осіб, які трудилися протягом всього свого життя. Для України така система пенсійного забезпечення, як ми вважаємо, є непринятною, оскільки менталітет наших людей не готовий до такого. Якщо в Данії такі ситуації є одиничними, то в Україні під категорію осіб, які не мають законодавчо встановленого страхового стажу, необхідного для отримання пенсії, підпадає чи не кожний десятий майбутній пенсіонер.

Аналізуючи систему пенсійного забезпечення в Нідерландах, В. М. Белоусов зазначає, що після досягнення особою пенсійного віку, а саме 65 років, будь-який громадянин здобуває право на отримання базової державної пенсії. Розмір цієї пенсії не залежить ні від тривалості трудового стажу, ні від суми сплачених у державний пенсійний фонд протягом усього періоду трудової діяльності внесків. На державну пенсію в Нідерландах може розраховувати будь-який громадянин країни, який досяг пенсійного віку, навіть домогосподарка. Такий загальний підхід дає змогу охопити пенсійним забезпеченням усіх пенсіонерів країни. Водночас науковець зазначає й про диференціацію розмірів державних пенсій, яка здійснюється за однією ознакою: самотні пенсіонери отримують вищі пенсії порівняно з подружніми парами. Наприклад, якщо виплати самотньому пенсіонеру становлять приблизно 70 % від заробітної плати, яку він отримував протягом трудової діяльності, то кожен з подружжя може розраховувати лише на 50 % [4, с. 40]. Вважаємо таку диференціацію пенсійних виплат досить виправданою. Ми погоджуємося з думкою, відповідно до якої в разі смерті одного з подружжя іншому має бути призначена більша за розміром пенсійна виплата. Окремі кро-

ки щодо надання допомоги самотнім пенсіонерам вже зроблені й в Україні. Наприклад, у нашій державі передбачено призначення щомісячної грошової допомоги пенсіонерам, які відповідають сукупності наступних умов: є самотніми, старшими за 80 років та потребують стороннього догляду. Але розмір таких виплат є не досить високим – 40 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Отже, такі виплати стосуються виключно самотніх громадян, тобто тих осіб, які не мають працездатних родичів (незалежно від місця їх проживання), зобов'язаних за законом її утримувати. Але ця допомога не стосується одного із подружжя, який пережив іншого, який не є самотньою особою та не досяг 80-річного віку, а тому важливо, на нашу думку, посилити соціальний захист таких осіб, забезпечивши їм відповідні доплати, за рахунок яких і збільшиться розмір отримуваних ними пенсійних виплат.

Загалом можна констатувати той факт, що по-справжньому європейська держава має піклуватися про своїх громадян у старості незалежно від тривалості страхового стажу. Це здійснюється саме гарантуванням отримання мінімальної пенсії чи відповідної соціальної допомоги при досягненні особою пенсійного віку. Звичайно, це правильно. Проте має бути досить суттєва різниця в розмірі пенсійних виплат для осіб із різним страховим стажем: чим він триваліший – тим більші пенсійні виплати.

Аналізуючи зарубіжний досвід пенсійного забезпечення загалом та працівників освіти зокрема, варто погодитися із твердженням О. А. Горбунової, яка вказує на те, що зарубіжні країни з високим рівнем економічного розвитку використовують параметричні характеристики пенсійної системи, забезпечуючи можливість багатоваріантного підходу до комплексного реформування. Більшість зарубіжних країн зосереджували увагу на таких конкретних параметрах, як пенсійні відрахування, пільги в оплаті, правила індексації, оподаткування пільг, спеціальні пенсії, достроковий вихід на пенсію, умови працездатності, кваліфікаційний період, поєднання роботи й пенсії, пенсійний вік, додаткові пенсії [5, с. 122]. Цікавим досвідом високорозвинутих зарубіжних країн є прив'язка розміру пенсійних виплат не тільки до страхового стажу та розміру отримуваної заробітної плати, а й до тривалості життя в період виплати пенсії. Це, наприклад, передбачено законодавством Швеції. В цій державі інститут умовно-накопичувальних рахунків, заснований на класичних підходах визначення розмірів пенсії з урахуванням сукупної величини заробітної плати за весь період трудової життя, уточнений за двома новими критеріями: врахування під час обчислення розміру пенсії (та її індексації) динаміки середньої заробітної плати та змін у тривалості життя в період виплати пенсій. Вважаємо, що врахування такого показника як тривалість життя у період виплати пенсій в Україні є досить суттєвим, оскільки ми прагнемо до наближення до Європейського Союзу, європейського рівня життя, встановлення пенсійного віку відповідно до європейських стандартів, але не враховуємо те, що тривалість життя в європейських країнах є набагато вищою, ніж у нашій державі. Зокрема, в країнах Європейського Союзу на пенсію виходять в середньому у 65 та 64 роки відповідно, але при цьому тривалість життя громадянина ЄС також довша – аж на 10 років [6, с. 578]. Наприклад, у Франції, де середня тривалість життя становить 82 роки, пенсійний вік стартує з 65 років для представників обох статей, а в Греції, де в середньому живуть до 81 року – аж із 67. У Японії чоловіки виходять на пенсію в 62 роки, жінки – в 61, а живуть там у середньому до 84 років. В Австралії за тривалості життя у 83 роки пенсійний вік становить 65 років, стільки ж у Канаді, що правда, там люди живуть у середньому на рік менше. Середня тривалість життя українця становить 70–71 рік [7]. З огляду на вищевказане, під час формування пенсійного законодавства середня тривалість життя людини має бути обов'язково врахована, й тільки на основі всебічного аналізу ухвалено відповідне рішення щодо пенсійного забезпечення населення в державі.

У деяких розвинутих країнах пенсійні працівники освіти прирівнюються до державних службовців, а тому останнім здійснюється нарахування пенсійних виплат як державним службовцям. Зокрема, йдеться про французьких вчителів. У Франції після досягнення легального пенсійного віку вчитель подає заяву і починає отримувати пенсію, розмір якої багато в чому залежить від стажу, але вона завжди складається з базової і додаткової частин. Крім того, законодавством Франції передбачено можливість для освітян після досягнення пенсійного віку займатися діяльністю, яка пов'язана із репетиторством, тобто наданням учням уроків вдома, при цьому отримуючи пенсію. Також французьким учителям-пенсіонерам надано право на працевлаштування після оформлення пенсійних виплат. Якщо після досягнення пенсійного віку вчитель хоче продовжити працювати, він може подати відповідну заяву, яку в разі відсутності медичних протипоказань буде задоволено, тим більше, що багато навчальних закладів в цьому зацікавлені, особливо якщо не вистачає педагогів або відкриваються

нові класи. Для вчителів передбачена також й можливість здійснення перепідготовки чи професійної переорієнтації, що здійснюється відповідно до програми «Друга кар'єра» [8]. Щодо нас, то вважаємо, що вчителів не треба прирівнювати до державних службовців, оскільки це зовсім інша категорія працівників, праця яких пов'язана з великим розумовим навантаженням та відповідним психо-емоційним станом. Праця ж державного службовця має децю іншу специфіку, яка пов'язана з ухваленням управлінських рішень, вирішенням нагальних проблем державного управління та суспільного розвитку, доступом до таємної, конфіденційної інформації, інформації з обмеженим доступом тощо. З огляду на вищевказане, вважаємо, що вчителів не варто відносити до державних службовців, а умови їх виходу на пенсію не можуть співвідноситися з тими умовами, які встановлені для державних службовців.

Важливим напрямом пенсійного забезпечення у високорозвинутих зарубіжних країнах є гарантія щорічного перерахування пенсій для осіб, які продовжують працювати. Наприклад, шведська пенсійна система відрізняється тим, що перераховується щороку – чим більше людина прожила, тим вища пенсія. При цьому розмір пенсії також залежить від відрахувань в пенсійний фонд у робочий час і від того, коли швед перестає ходити на роботу. У деяких випадках пенсію можна почати отримувати частково, але за це працювати неповний день [9]. Також пенсійна система Швеції побудована так, що особа сама вирішує, коли їй іти на пенсію: чим пізніше здійснюється вихід на пенсію, тим більше буде розмір щомісячних пенсійних виплат. Пенсію, засновану на доходах, і преміальну пенсію можна отримувати, починаючи з 61 року, але особа має право продовжувати працювати до 67 років. Але, якщо особа хоче працювати довше, про це треба домовитися зі своїм роботодавцем. Крім того, особа сама може вирішувати, яку частину пенсії отримувати. Щомісяця можна отримувати від 25 до 100 % вашої пенсії. Можна, наприклад, отримувати половину покладеної пенсії і продовжувати працювати на півставки [10]. Загалом вказана норма співвідноситься з українським законодавством, яке дозволяє продовжувати працювати працівникам освіти, але тільки тим, які отримують пенсію за віком.

На сьогодні в зарубіжних країнах активно впроваджується такий вид пенсійного забезпечення, як накопичувальна система пенсійного забезпечення. Накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування заснована на принципах накопичення коштів застрахованих осіб у накопичувальному фонді. Цей рівень зводиться до фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат. Формування накопичувальних фондів доповнює солідарну систему. У цьому разі кошти акумулюються на персональному пенсійному рахунку, їх розмір залежить від рівня заробітної плати [11 с. 44–45].

Більшість зарубіжних країн, як ми вже зазначили вище, використовують поряд із державною пенсійною системою й накопичувальну пенсійну систему. Позитивною стороною такої системою пенсійного забезпечення є можливість збільшення інвестицій у розвиток економіки і отримання інвестиційних доходів для пенсіонерів [12, с. 166]. Наприклад, три рівні пенсійної системи діють у Польщі. Перший із них являє собою обов'язкову державну пенсійну систему, яка охоплює всіх громадян країни. У межах другого пенсійного рівня діють приватні відкриті пенсійні фонди, до яких громадяни сплачують обов'язкові пенсійні внески. Третій рівень пенсійної системи Польщі дає змогу кожному учаснику робити добровільні пенсійні внески, які надходять на рахунки комерційних страхових установ [13, с. 22]. Пенсійна система Великої Британії також має тривірневий характер. Перший рівень – це державна пенсія по старості (базова пенсія, яка гарантується державою для всіх громадян), другий рівень – державна пенсія за вислугу років, яка залежить від стажу роботи і заробітної плати найманих працівників, і третій рівень – недержавна довічна пенсія, яка виплачується з корпоративних пенсійних фондів, або за індивідуальним пенсійним планом (так звана накопичувальна пенсія). В США також діє тривірнева система пенсійного забезпечення: першим рівнем є солідарна система, але її доповнюють інші пенсійні програми, які дають змогу громадянам зберегти свої кошти для пенсійного забезпечення; другий рівень – обов'язкова накопичувальна система, згідно з якою працюючі громадяни перераховують частину свого заробітку на ощадні рахунки; третім рівнем є добровільна приватна накопичувальна система, яка дає змогу громадянам, що мають бажання отримувати ще більшу пенсію і можливість сплачувати великі внески в тривалому періоді трудової діяльності, підтримувати бажаний рівень забезпечення виходу на пенсію [14, с. 5–6]. У Швеції також введено тривірневу систему пенсійного забезпечення: перший рівень – розподільна система; другий рівень – накопичувальна система; третій рівень – добровільне пенсійне забезпечення. Розподільна система, як і солідарна система України, складається із відрахувань із заробітної плати працівника. Накопичувальна система передбачає відрахування особою із своєї заро-

бітної плати певних відрахувань на власний індивідуальний рахунок. Добровільне пенсійне забезпечення зводиться до функціонування добровільних професійних пенсійних систем, які регулюються колективним договором між працівником і роботодавцем, а також функціонуванням індивідуальних добровільних накопичувальних пенсійних систем.

Відзначимо, що аналізуючи досвід зарубіжних країн, можна зробити висновок щодо ефективності діяльності накопичувальної системи пенсійного забезпечення. В одних державах такий вид пенсійного забезпечення вже є обов'язковим, в інших – може здійснюватися на добровільних засадах, але характерною рисою вказаного виду пенсійного забезпечення залишається його ефективність та доцільність. Є країни, які в певний період свого розвитку повністю систему пенсійного забезпечення будували на засадах недержавного пенсійного забезпечення [15, с. 54–55]. Наприклад, про таку країну говорить Г. Л. Яшник, який вказує на те, що пенсійна система в Чилі не містить розподільного механізму і повністю заснована на накопиченні коштів на індивідуальних рахунках працівників та капіталізації внесків. Ці кошти інвестуються приватними пенсійними фондами, а після досягнення пенсійного віку повертаються до індивіда. Проте, як зазначає науковець, з 1 липня 2008 р. в Чилі поряд з накопичувальною пенсією вводиться система державних солідарних пенсій для осіб, які не мають права на будь-яку іншу пенсію, в тому числі накопичувальну [16, с. 240–241].

Позитивним аспектом накопичувальної системи пенсійного забезпечення є те, що під час досягнення пенсійного віку особа має змогу отримати певну частину пенсійних виплат із власного накопичувального фонду, а в окремих випадках отримати такі виплати у повному розмірі.

М. Г. Делягін на основі аналізу функціонування накопичувальної системи пенсійного забезпечення в Німеччині зазначає, що в пенсійній системі Німеччини можна виділити таку особливість, як можливість під час досягнення пенсійного віку одноразово отримати 30 % від накопиченої суми за договором додаткового пенсійного страхування, а решта 70 % обов'язково будуть виплачуватися у формі пенсії. Якщо після досягнення пенсійного віку, учасник додаткового пенсійного страхування виїжджає на постійне місце проживання в іншу країну, то йому одноразово виплачується сума накопичених коштів (внески та інвестиційний дохід) за вирахуванням отриманих дотацій [17, с. 27]. Подібна ситуація передбачена й в Швейцарії, де члени накопичувальних пенсійних фондів можуть вимагати виплату чверті своїх пенсійних активів у вигляді одноразової виплати. Деякі країни дозволяють виплачувати одноразову виплату, якщо накопичена сума є занадто низькою (наприклад, нижче 12 300 євро з 1 січня 2018 року в Австрії) або недостатньою для отримання пенсії, вищої, ніж устанований поріг (як у Литві) [18, с. 5]. Отже, досягнувши пенсійного віку, особа може розраховувати на певну одноразову виплату, яка загалом є досить великою та може бути використана особою на задоволення власних інтересів, придбання житла, предметів побуту чи бути використаною для подорожування.

Про важливість запровадження накопичувальної системи пенсійного забезпечення також вказує С. Закірова, яка у своєму дослідженні спирається на думку О. Пендзина, який зазначив, що українська середня пенсія сьогодні становить менше 30 % від середньої зарплати, тоді як у розвинутих європейських країнах цей показник – від 60 % і вище. Він наголосив, що істотно підвищити пенсії в Україні – можливо, тільки після введення накопичувальної пенсійної системи. Експерт пояснив, що з 19 млн людей працездатного віку в Україні єдиний соціальний внесок платить 10 млн, а 9 млн – це трудові мігранти, які не сплачують ЄСВ. Сьогодні в Україні – 11,5 млн пенсіонерів, пенсії яким виплачуються з поточних відрахувань працюючих за принципами солідарної системи. Крім того, наголосив О. Пендзин, сьогодні в трудову діяльність вступають люди, народжені в 1990-х роках, коли спостерігалася величезна демографічна яма. Тому, акцентує експерт, цифри говорять про те, що загальна кількість коштів, що надходять до Пенсійного фонду, постійно зменшується. Тож поки ми не запустимо накопичувальну систему другого рівня, на думку експерта, пенсії у нас будуть на рівні не більше 25–30 % від зарплати [19, с. 4].

Висновки. На підставі вищезазначеного можна зробити такий висновок: пенсійне забезпечення пенсіонерів у зарубіжних країнах посідає вагомe місце у сфері соціального забезпечення. Серед основних аспектів пенсійного забезпечення, зокрема, працівників освіти у зарубіжних країнах необхідно виокремити такі:

– гарантування отримання гідних пенсій навіть для тих осіб, які досягли пенсійного віку, але не мають необхідного страхового стажу, тобто охоплення пенсійним забезпе-

ченням усіх пенсіонерів країни;

– розрахунок державної пенсії в окремих державах здійснюється так: якщо у людини був високий дохід і є великі накопичення, вона буде нижче. І навпаки, якщо людина не заробляла багато, або взагалі не працювала, то держава буде платити їй більше (на прикладі Данії);

– наявність диференціації пенсійних виплат не тільки за тривалістю страхового стажу та розміру отримуваних пенсій, а й за ознакою самотності пенсіонера: самотні пенсіонери отримують вищі пенсії порівняно з подружніми парами (на прикладі Нідерландів);

– врахування під час призначення пенсійних виплат такого важливого елемента, як зміни в тривалості життя в період виплати пенсії (на прикладі Швеції);

– прирівнювання працівників освіти до державних службовців, а отже, й здійснення нараховування пенсійних виплат як державним службовцям (Франція);

– можливість працевлаштування працівників освіти після виходу на пенсію в разі відсутності медичних протипоказань, а також займатися діяльністю, яка пов'язана з репетиторством (Франція);

– гарантування щорічного перерахування пенсій для осіб, які продовжують працювати.

Список використаних джерел

1. Толуб'як В. С., Горин В. П. Зарубіжний досвід пенсійних реформ: уроки та висновки для України. *Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського*. 2016. Вип. 10. С. 765–771.

2. Ерошенков С. Г. Мировой опыт реформирования пенсионных систем. *Общество и экономика*. 2001. № 7–8. С. 182–219.

3. Електронний ресурс: URL: http://sergeykeda.blogspot.com/2018/09/blog-post_24.html.

4. Белоусов В. М. Підходи та моделі системи пенсійного забезпечення: міжнародний досвід для України. *Держава та регіони. Серія : Державне управління*. 2013. № 2 (42). С. 37–42.

5. Горбунова О. А. Реформування системи пенсійного забезпечення: зарубіжний досвід та можливості використання в Україні. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2018. № 3 (88). С. 118–125.

6. Mozhechuk L. The role of the European Court of Human Rights in ensuring the mechanism for protection of the right social security in the conditions of today. «*ORGANIZATION OF SCIENTIFIC RESEARCH IN MODERN CONDITIONS '2020*». 2020. С. 577–580.

7. Дожити до пенсії: розмір виплат і тривалість життя пенсіонерів в Україні і світі. *Аналитичний портал «Слово і діло»* (21 квітні 2017 року). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2017/04/21/infografika/suspilstvo/dozhyty-pensiyi-rozmir-vyplat-tryvalist-zhyttya-pensioneriv-ukrayini-ta-sviti>.

8. Пенсия учителей во Франции. *Вести образования*. 2018. 13 августа. URL: https://vogazeta.ru/articles/2018/8/13/international/4257-pensiya_uchiteley_vo_frantsii.

9. У Швеції запропонували збільшити пенсійний вік до 75 років. URL: <https://ua.korrespondent.net/business/economics/1316563-u-shveciyi-zaproponovali-zbilshiti-pensijnij-vik-do-75-rokiv>.

10. Пенсионное обеспечение. Книга «О Швеции». URL: <https://www.informationsverige.se/ru/jag-har-fatt-uppehallstillstand/samhallsorientering/boken-om-sverige/att-aldras-i-sverige/pensioner>.

11. Вишнеvsька О. А. Пенсійна реформа: зарубіжний досвід для України. *Аспекти публічного управління*. 2016. Серпень. № 8 (34). С. 42–48.

12. Олексійко В. С. Зарубіжний досвід пенсійного захисту населення : зб. наукових пр. *Подільського держав. аграрно-технічн. ун-ту*. Вип. 24. 2019. С. 165–171.

13. Румянцева С. С. Відкриті пенсійні фонди Польщі. *Цінні папери України*. 2007. № 38. С. 22.

14. Попов А. А. Пенсионные системы США и России: эволюция и попытка реформ (Разные этапы развития). *США – Канада: экономика, политика, культура*. 2001. № 3. С. 3–23.

15. Можечук Л. В. Міжнародний досвід реформування пенсійного забезпечення в США та країнах Європейського союзу: досвід для України. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети: матеріали Міжнародної науково-практ. конф. (Одеса, 19–20 січня 2018 р.)*. Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2018. С. 53–56.

16. Яшник Г. Л. Зарубіжний досвід реформування системи пенсійного забезпечення. *Державне управління: теорія та практика*. 2011. № 1. С. 237–245.

17. Делягин М. Г. Реалии пенсионной реформы. *РЦБ*. 2004. № 4. С. 26–28.

18. Ткаченко Н. В. Сучасні тенденції розвитку накопичувальних пенсійних фондів у різних країнах світу та в Україні. *Фінансові дослідження*. 2018. № 2 (5). С. 1–8.

19. Закірова С. Накопичувальна пенсійна система: міжнародний досвід та світова практика. *Громадська думка про правоутворення. Інформаційно-аналітичний бюлетень на базі оперативних матеріалів*. 2019. № 9 (174). С. 3–11.

Надійшла до редакції 10.06.2021

References

1. Tolubiyak V. S., Horyn V. P. (2016) Zarubizhnyi dosvid pensiynykh reform: uroky ta vysnovky dlya Ukrayiny [Foreign experience of pension reforms: lessons and conclusions for Ukraine]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. Mykolaivskiy natsionalnyi universytet imeni V.O. Sukhomlynskoho*, issue 10, pp. 765–771 [in Ukr.].

2. Yeroshenkov S. G. (2001) Mirovoy opyt reformirovaniya pensionnykh system [World experience in reforming pension systems]. *Obshchestvo i ekonomika*, no № 7–8, pp. 182–219 [in Russ.].

3. Elektronnyi resurs: URL: http://sergeykeda.blogspot.com/2018/09/blog-post_24.html (data zvernennia: 10.06.2021). [in Ukr.].

4. Bielousov V. M. (2013) Pidkhody ta modeli systemy pensiinoho zabezpechennia: mizhnarodnyi dosvid dlia Ukrainy [Approaches and models of the pension system: international experience for Ukraine]. *Derzhava ta rehiony. Seriya : Derzhavne upravlinnya*, no № 2, pp. 37–42 [in Ukr.].

5. Horbunova O. A. (2018) Reformuvannya systemy pensiinoho zabezpechennia: zarubizhnyi dosvid ta mozhlyvosti vykorystannya v Ukraini [Reforming the pension system: foreign experience and opportunities for use in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*, no 3, pp. 118–125 [in Ukr.].

6. Mozhechuk L. (2020) The role of the European Court of Human Rights in ensuring the mechanism for protection of the right social security in the conditions of today. «*ORGANIZATION OF SCIENTIFIC RESEARCH IN MODERN CONDITIONS '2020*», pp. 577–580.

7. Dozhyty do pensiyi: rozmir vyplat i tryvalist zhyttya pensioneriv v Ukraini i sviti [Live to retirement: the amount of benefits and life expectancy of retirees in Ukraine and the world]. *Analitichnyi portal «Slovo i dilo»* (21 kvitni 2017 roku). URL : <https://www.slovoidilo.ua/2017/04/21/infografika/suspilstvo/dozhyty-pensiyi-rozmir-vyplat-tryvalist-zhyttya-pensioneriv-ukrayini-ta-sviti> [in Ukr.].

8. Pensiya uchiteley vo Frantsii [Teachers' pension in France]. *Vesti obrazovaniya*, 2018, 13 avgusta. URL : https://vovgazeta.ru/articles/2018/8/13/international/4257-pensiya_uchiteley_vo_frantsii [in Russ.].

9. U Shvetsiyi zaproponuvaly zbilshyty pensiyini vik do 75 rokiv [Sweden has proposed raising the retirement age to 75 years]. URL : <https://ua.korrespondent.net/business/economics/1316563-u-shveciyi-zaproponuvali-zbilshiti-pensijnij-vik-do-75-rokiv> [in Ukr.].

10. Pensionnoe obespecheniye. Kniga «O Shvetsii» [Pension security. The book "About Sweden".]. URL : <https://www.informationsverige.se/ru/jag-har-fatt-uppehallstillstand/samhallsorientering/boken-om-sverige/att-aldras-i-sverige/pensioner> [in Russ.].

11. Vyshnevska O. A. (2016) Pensiina reforma: zarubizhnyi dosvid dlia Ukrainy [Pension reform: foreign experience for Ukraine]. *Aspekty publichnoho upravlinnia*. August, no 8, pp. 42–48 [in Ukr.].

12. Oleksiyko V. S. (2019) Zarubizhnyi dosvid pensiinoho zakhystu naselennya [Foreign experience of pension protection of the population]. *Zb. naukovykh pr. Podilskoho derzhav. ahrarnotekhnichn. un-tu*, issue 24, pp. 165–171 [in Ukr.].

13. Rumyantseva S. S. (2007) Vidkryti pensiyini fondy Polshchi [Open pension funds of Poland]. *Tsinni papery Ukrainy*, no 38, p. 22 [in Ukr.].

14. Popov A. A. (2001) Pensionnyye sistemy SShA i Rossii: evolyutsiya i popytka reform (Raznyye etapy razvitiya) [US and Russian Pension Systems: Evolution and Attempt at Reform (Different Stages of Development)]. *SShA – Kanada: ekonomika, politika, kultura*, no 3, pp. 3–23 [in Russ.].

15. Mozhechuk L. V. (2018) Mizhnarodnyi dosvid reformuvannya pensiinoho zabezpechennia v SShA ta krayinakh Yevropeyskoho Soyuzu: dosvid dlya Ukrayiny [International experience of pension reform in the USA and the countries of the European Union: experience for Ukraine]. *Reformuvannya natsionalnoho ta mizhnarodnoho prava: perspektivy ta priorytety : materialy Mizhnarodnoii naukovoprakt. konf., m. Odesa, 19–20 sichnya 2018 r. Odesa : HO «Prychornomorska fundatsiya prava»*, pp. 53–56 [in Ukr.].

16. Yashnyk H. L. (2011) Zarubizhnyi dosvid reformuvannya systemy pensiinoho

zabezpechennia [Foreign experience in reforming the pension system]. *Derzhavne upravlinnya: teoriya ta praktyka*, no 1, pp. 237–245 [in Ukr.]

17. Delyagin M. G. (2004) Realii pensionnoy reformy [The realities of pension reform]. *RTsB*, no 4, pp. 26–28 [in Russ.].

18. Tkachenko N. V. (2018) Suchasni tendentsiyi rozvytku nakopychualnykh pensiynykh fondiv u riznykh krayinakh svitu ta v Ukraini [Current trends in the development of funded pension funds in different countries and in Ukraine]. *Finansovi doslidzhennia*, no 2, pp. 1–8 [in Ukr.].

19. Zakirova S. (2019) Nakopychualna pensiyna systema: mizhnarodnyi dosvid ta svitova praktyka. Hromadska dumka pro pravoutvorennia [Accumulative pension system: international experience and world practice. Public opinion on lawmaking]. *Informatsiino-analitychnyi biuleten na bazi operatyvnykh materialiv*, no 9, pp. 3–11 [in Ukr.].

ABSTRACT

Liusia Mozhechuk. Foreign experience of pension provision of educational workers. The article considers the issue of pensions for educators in highly developed countries, in particular, analyzes the experience of Denmark, the Netherlands, Sweden, Greece, Japan, Australia, Austria, Canada, France, Poland, USA, Lithuania and Chile. Emphasis is placed on the ways of financing pension systems – distributive and accumulative. On the example of Denmark, the pension system is considered, which provides for the payment of a pension based on the level of its income (the higher the income and the greater the savings, the lower the pension and vice versa).

A feature of the pension system of the Netherlands is the possibility of differentiation of pension benefits not only by the length of insurance and the amount of pensions received, but also by the loneliness of the pensioner. Sweden's pension provision provides for the operation of the institution of conditional savings accounts. Pension payments are made taking into account not only the insurance period and the amount of salary received, but also life expectancy during the period of pension payment. The peculiarities of the pension provision of France, which provides for the accrual of benefits to educators as civil servants, are highlighted.

The peculiarities of France's pension provision are singled out, which provides for the accrual of benefits to educators as civil servants. In addition, pension legislation gives educators the right to continue to work and engage in tutoring activities after retirement. The peculiarities of the accumulative pension system are singled out, which provides an opportunity to increase investments in economic development and receive investment income for pensioners.

Keywords: *pension provision, pension legislation, pension payments, insurance length of service, accumulative pension system, educators.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 342.98+343.16
DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-138-142

Роман ГОЛОБУТОВСЬКИЙ[®]
доктор юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПУБЛІЧНА СЛУЖБА В ОРГАНАХ СУДОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ»

Досліджено зміст поняття публічної служби в Україні. Проаналізовано законодавство щодо публічної служби України та теоретико-правові положення щодо змісту публічної служби в Україні. Визначено, що у процесі трансформації державного управління в публічне адміністрування відбувається перетворення державної служби у публічну. На основі проаналізованого міжнародного досвіду вказано, що у більшості держав, серед яких й Україна, досліджуване поняття трактується однотипно. У ході проведеного дослідження запропоновано авторське визначення поняття «публічна служба в органах судової влади».

Ключові слова: суд, суддя, публічна служба, публічна служба в органах судової влади.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні на шляху до європейської інтеграції відбувається інтенсивне реформування вітчизняного законодавства з урахуванням європейських стандартів. Серед реформаційних перетворень важливе місце займає реформування публічної служби як одного з основоположних державних інститутів. Це стосується й публічної служби в органах судової влади. Безумовно, від високого рівня організаційно-правового забезпечення функціонування інституту публічної служби в органах судової влади, професіоналізму суддів, сумлінного ставлення суддів до виконання своїх обов'язків, дотримання верховенства права під час здійснення правосуддя, засадничих перетворень у нашому суспільстві багато в чому залежить успіх реформаторських процесів у судовій системі. Питання розвитку судової влади є надзвичайно актуальним, зважаючи на достатню кількість відкритих питань щодо правового статусу публічних службовців в органах судової влади, а також специфіки її проходження.

Значна кількість наукових праць присвячена проблемам публічної служби, проте кардинальних кроків щодо розроблення єдиних стандартів, що стосуються публічної служби, її видів, особливостей, донині майже не здійснено. У зв'язку із цим актуальним є питання дослідження базових теоретичних характеристик публічної служби в органах судової влади.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Варто наголосити, що питанням правового статусу державного службовця приділялася певна увага в юридичній науці і насамперед у теорії адміністративного права, у т. ч. на рівні дисертаційних досліджень (Д. Балух, Л. Біла-Тіунова, Ю. Битяк, М. Інших, Л. Корнута, О. Стець та ін.). Серед фундаментальних праць у сфері правового статусу суддів потрібно виділити дисертацію Л. Москвич, присвячену організаційно-правовим проблемам статусу суддів, та дисертацію В. Єгорової, присвячену конституційно-правовому статусу суддів судів загальної юрисдикції.

До того ж окремі аспекти адміністративно-правового регулювання служби суддів досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема: Є. Авдєєнко, Р. Аюпова, Д. Баронін, Ю. Баулін, В. Бевзенко, І. Бойко, С. Бондар, А. Борко, М. Вільгушинський, Т. Галайденко,

© Голобутовський Р. З., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3160-3333>
kafedra_zpd@ukr.net

Ю. Гаруст, В. Гомада, М. Гримич, Б. Деревянко, В. Єгорова, Л. Ємець, О. Закропивний, М. Закурін, П. Карпечкін, Д. Кірсєв, В. Коваль, Т. Кравцова, А. Куліш, В. Курило, О. Кучинська, В. Малярєнко, І. Марочкін, О. Мартинова, В. Машук, І. Михайловська, С. Штелих, С. Штогун та ін.

Мета статті – на підставі аналізу законодавства та наукових розробок теоретичних питань публічної служби запропонувати визначення поняття «публічна служба в органах судової влади».

Виклад основного матеріалу. Для розуміння сутності публічної служби в органах судової влади, варто зазначити законодавчі та доктринальні визначення понять публічна служба.

Так, вперше на законодавчому рівні визначення поняття «публічна служба» закріплено у п. 17 ст. 4. Кодексу адміністративного судочинства України, відповідно до якого публічна служба розглядається як діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування [8].

Поняття «публічна служба» вживається для визначення характеру і способу діяльності осіб, що відображає факт суспільного розподілу праці. Публічна служба органічно пов'язана з державою та органами місцевого самоврядування, місцем і роллю у житті суспільства. У діяльності службовців публічної служби втілюються завдання і функції держави. Відповідно до п. 17 ст. 4. Кодексу адміністративного судочинства України поняття «публічної служби» містить різні за змістом види службової діяльності, зокрема політичну, що залежить від політичної ситуації в країні та розстановки політичних сил, та професійну, яка пов'язана з реалізацією завдань і функцій держави [2, с. 147; 9, с. 120]. Варто наголосити, що формулювання поняття не є досконалим, оскільки воно передбачає виключно перелік видів служби, які належать до публічної, залишаючи поза увагою завдання та основні риси.

У вітчизняній науці існують різні підходи щодо розуміння досліджуваного поняття. Вчені наголошують, що врахування досвіду зарубіжних країн, передовсім членів Європейського Союзу, дасть змогу визначити основні засади публічної служби в Україні і сприятиме створенню відповідної законодавчої бази» [17, с. 162; 16, с. 270]. У цих країнах правилом визначення службовця публічним є, по-перше, публічно-правовий зв'язок такої особи з державою, що виникає на підставі відмінного від приватно-правового трудового договору юридичного факту адміністративного за правовою природою акта.

О. Петришин є прихильником широкого трактування публічної служби і розуміє її як державну, муніципальну службу та службу в недержавних організаціях (громадських організаціях, політичних партіях та навіть приватних підприємствах) [12, с. 72]. Зазначений підхід охоплює не тільки державну службу, а й приватну, що виключає публічно-правовий зв'язок між службовцем та державою.

На думку Н. Рунової, публічна служба – це професійна, політично нейтральна діяльність осіб на адміністративних посадах в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування. До публічної служби вона також відносить професійну, неполітичну діяльність в апаратах інших органів державної влади: глави держави, парламенту, судів тощо [16, с. 272]. Публічна служба функціонує не тільки в органах виконавчої влади, але й в апараті всіх гілок влади, в органах місцевого самоврядування, в органах та установах, яким держава делегувала виконання завдань та функцій, у тому числі в судах, в органах суддівського врядування, інших державних органах та установах системи правосуддя.

О. Петренко запропонувала підхід до інтерпретації публічної служби, розглянувши її як інтегрований інститут, складовими частинами якого є політична, адміністративна, спеціалізована, громадська служби [11, с. 13]. На думку О. Попової, публічну службу слід визначати як реалізацію народом влади через виконання завдань і функцій держави, спрямованих на забезпечення публічних інтересів особами на постійній професійній відплатній основі за рахунок бюджетних коштів в органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування на підставі адміністративно-правового акта призначення на посаду [13, с. 585]. Автор виокремлює службу в органах виконавчої влади, хоча вона характерна для усіх гілок влади.

В. Авер'янов та О. Андрійко зазначають, що публічно-правовий статус мають не всі працівники органів виконавчої влади і виконавчих органів місцевого самоврядування, поняття публічної служби можна обмежити службою тих працівників, які безпосередньо виконують повноваження публічної адміністрації [1, с. 53–54].

Досить часто такі поняття, як публічна служба та державна служба, ототожнюються. За визначенням С. Дубенко, державна служба – це механізм здійснення завдань і функцій держави. Значення державної служби зумовлюється тим, що серед усіх питань, що стоять перед державою, головним є питання про кадри, передусім кадри керівників [6, с. 133]. О. Оболенський визначив державну службу як один із основних видів діяльності держави, пов'яза-

ної з правовим регулюванням усіх аспектів роботи державних службовців та формуванням кадрового потенціалу управління державою [10, с. 61]. М. Іншин державну службу розглядає крізь призму трудового права як важливий чинник регулювання суспільного життя та виконання державних завдань і функцій. [7, с. 7]. Державна служба розуміється як особливий вид професійної діяльності і форма реалізації конституційного права на працю.

Законодавче визначення поняття «державна служба» знайшло своє відображення у ст. 1 Закону України «Про державну службу», під якою законодавець розуміє публічну, професійну, політично неупереджену діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави, зокрема, щодо: аналізу державної політики на загальнодержавному, галузевому і регіональному рівнях та підготовки пропозицій стосовно її формування, у тому числі розроблення та проведення експертизи проектів програм, концепцій, стратегій, законів та інших нормативно-правових актів, проектів міжнародних договорів; забезпечення реалізації державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих і регіональних програм, виконання законів та інших нормативно-правових актів; забезпечення надання доступних і якісних адміністративних послуг; здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства; управління державними фінансовими ресурсами, майном та контролю за їх використанням; управління персоналом державних органів; реалізації інших повноважень державного органу, визначених законодавством [14]. Якщо порівняти законодавчі визначення понять «публічна служба» та «державна служба», то вони не надають повного чіткого уявлення про критерії віднесення служби до публічної.

На нашу думку, розглядаючи співвідношення понять «державна служба» і «публічна служба», варто виходити з того, що державна служба передбачає служіння державі, а публічна – вказує на служіння суспільству. У процесі трансформації державного управління в публічне адміністрування відбувається перетворення державної служби у публічну.

Під час визначення поняття публічної служби доцільно виходити зі специфіки правової системи, до якої належить та чи інша держава. У країнах романо-германської правової сім'ї, до якої належить й Україна, відносини у сфері публічної служби належать до сфери регулювання саме публічного права.

При цьому наявні різні підходи до визначення поняття «публічна служба» в країнах цієї правової системи. Наприклад, у Франції поняття публічної служби охоплює службу в адміністраціях держави, регіонів, департаментів, комун і їхніх публічних установах. До публічних службовців належать також учителі та викладачі вищих навчальних закладів, лікарі публічних закладів охорони здоров'я, які становлять окремі корпуси. У загальному статуті публічної служби виділяється публічна служба держави, територіальна публічна служба й медична публічна служба [4, с. 144]. При цьому серед усіх «агентів» акцент у правовому регулюванні робиться на функціонерах, тобто особах, призначених відповідно до публічного права.

У Німеччині поняття публічної служби є загальним поняттям для позначення всіх службових відносин із об'єднаннями, установами та фондами публічного права. До публічної служби належать службові відносини не тільки з федеральними органами управління, а й із органами на рівні земель, муніципалітетів і з такими установами, як служби соціального страхування, професійні об'єднання, а також фонди, що діють у публічно-правовій формі. [15]. При цьому публічно-правові відносини поширюються лише на посадових осіб.

Як правило, у законодавстві зарубіжних країн публічну службу розуміють як професійну діяльність службовців, тобто діяльність апарату державної влади. Водночас іноді застосовується широке значення «публічної служби» як «діяльності всіх осіб, які отримують оплату праці з державних коштів і виконують публічні функції», про що обов'язково вказується в законі. В Естонії це поняття використано безпосередньо в назві закону – «Про публічну службу» від 25 січня 1995 р. [5, с. 5]. На основі зарубіжного досвіду варто зазначити, що поняття «публічна служба» у більшості держав трактується однозначно, до неї відносять усіх посадових осіб державного адміністративного апарату (державних службовців), співробітників муніципальних органів управління (муніципальних службовців), а також працівників бюджетної сфери і різних неурядових та неприбуткових організацій.

Отже, публічна служба є інтегрованим суспільним інститутом, завдяки якому держава реалізовує свої завдання і функції, розподіляючи їх між гілками влади, державними органами, а на місцях – між органами місцевого самоврядування. Якщо ж органи державної влади та місцевого самоврядування не розв'язують завдання та неспроможні через різні обставини виконати функції держави, то це покладається на інші установи та організації, яким держава делегує такі повноваження. У цьому разі діяльність таких суб'єктів із реалізації делегованих державно завдань та функцій може називатися публічною службою.

На думку Р. Ботвінова, визначення суддів як публічних службовців базується на таких положеннях. Судова влада в Україні є однією з гілок єдиної державної влади, певним різно-

видом її спеціалізації, що має власні й особливі завдання та функції. Вона є особливим видом влади, що розглядає і розв'язує конфлікти у суспільстві. Це її головне призначення, відмінність від законодавчої та виконавчої влади [3, с. 91]. Судова влада використовує притаманний тільки їй спосіб подолання конфліктів інтересів, регулює відносини суб'єктів суспільства та забезпечує їх відповідність нормі права.

Висновки. Публічна служба є сферою діяльності людини в усіх типах державних, комунальних та громадських інституцій щодо практичної реалізації політики держави у різних сферах, виконання її завдань та функцій, реалізації тактичних та стратегічних публічних інтересів держави тощо. Публічна служба також є професійною діяльністю в органах судової влади, тобто вона є професією для публічного службовця – необхідністю виконувати соціальні посадові повноваження, в межах якої реалізується компетенція органів судової влади та судів.

Виходячи з вищенаведеного, під публічною службою в органах судової влади слід розуміти політично-нейтральну, професійну службу на посаді судді та судах, в інших органах суддівського врядування, інших державних органах та установах системи правосуддя задля організації та забезпечення діяльності судів та суддів.

Список використаних джерел

1. Авер'янов В., Андрійко О. Актуальні завдання створення нового законодавства про державну службу в Україні. *Юридичний журнал*. № 8 (38). 2005. С. 53-55.
2. Біла-Тіунова Л. Р. Публічна служба як адміністративно-правова категорія. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2009. С. 142–154.
3. Ботвінов Р. Г. Ідентифікація поняття та видовий поділ публічної служби особливого призначення. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2017. № 1 (16). С. 89-99.
4. Задихайло О. А. Щодо проблеми визначення категорії «публічна служба» в законодавстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 6. С. 143-145.
5. Гаврильців М. Т., Лук'янова Г. Ю. Правовий статус публічних службовців та перспективи його модернізації в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 3-9.
6. Дубенко С. Д. Кадрове забезпечення державного управління в Україні: навч. посібник ; за заг. ред. Н. Р. Нижник, В. М. Олуйка. Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львів політехніка», 2002. 352 с.
7. Іншин М. І. Проблеми правового регулювання праці державних службовців України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2005. 36 с.
8. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст.446.
9. Лазор О. Д., Шелепницька І. П. Публічна самоврядна влада в Республіці Італія та Україні: особливості організації та функціонування: монограф. Київ : Дакор, 2008. 120 С.
10. Оболенський О. Ю. Державна служба. Київ : КНЕУ, 2003. 465 с.
11. Петренко О. С. Формування інтегрованого інституту публічної служби в Україні : автореф. дис. ... канд. держ. упр. 25.00.03 / Дніпроп. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Дніпропетровськ, 2008. 20 с.
12. Петришин А. В. Государственная служба. Историко-теоретические предпосылки, сравнительно-правовой и логико-понятийный анализ: монограф. Харьков : Факт, 1998. 168 с.
13. Попова О. В. Поняття та ознаки публічної служби в Україні. *Форум права*. 2011. № 4. С. 583-587.
14. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст.43.
15. Прокопенко Л. Л., Шабатіна І. А. Публічна служба в країнах ЄС. URL : <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-01/ProkopenkoStat.pdf>.
16. Рунова Н. Публічна служба в Україні: проблеми дефініції. *Публічне право*. 2012. № 3 (7). С. 269-274.
17. Янюк Н. Актуальні проблеми формування публічної служби в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2010. Вип. 51. С. 162–167.

Надійшла до редакції 01.06.2021

References

1. Averyanov V., Andriyko O. (2005). Aktualni zavdannya stvorennya novoho zakonodavstva pro derzhavnu sluzhbu v Ukrayini [Actual tasks of creating new legislation on civil service in Ukraine]. *Yurydychnyi zhurnal*, no 8, pp. 53–55 [in Ukr.].
2. Bila-Tiunova L. R. (2009). Publichna sluzhba yak administratyvno-pravova katehoriya [Public service as an administrative and legal category]. *Naukovi pratsi Odeskoyi natsionalnoyi yurydychnoyi akademiyi*, pp. 142–154 [in Ukr.].
3. Botvinov R. H. (2017). Identyfikatsiya ponyattya ta vydovyi podil publichnoyi sluzhby osoblyvoho pryznachennya [Identification of the concept and species division of public service for special purposes].

Publichne upravlinnya ta mytne administruvannya, no 1, pp. 89-99 [in Ukr.]

4. Zadykhaylo O. A. (2016). Shchodo problemy vyznachennya katehoriyi «publichna sluzhba» v zakonodavstvi Ukrainy [Regarding the problem of defining the category «public service» in the legislation of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, no 6., pp. 143-145 [in Ukr.].

5. Havryltsiv M. T., Lukyanova H. Yu. (2019). Pravovyi status publichnykh sluzhbovtziv ta perspektyvy yoho modernizatsiyi v Ukraini [Legal status of public servants and prospects for its modernization in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*, no 3, pp. 3-9 [in Ukr.].

6. Dubenko S. D. (2002). Kadrove zabezpechennya derzhavnoho upravlinnya v Ukraini [Staffing of public administration in Ukraine]: navch. posibnyk. ; za zah. red. N. R. Nyzhnyk, V. M. Oluyka. Lviv : Vyd-vo Nats. un-tu «Lvivska politekhnik», 352 p. [in Ukr.].

7. Inshyn M. I. (2005). Problemy pravovoho rehulyuvannya pratsi derzhavnykh sluzhbovtziv Ukrainy [Problems of legal regulation of labor of civil servants of Ukraine]: avtoref. dys.... d-ra yuryd. nauk : 12.00.05 / Odes. nats. yuryd. akad. Odesa, 36 p. [in Ukr.].

8. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 06.07.2005 [Code of Administrative Proceeding of Ukraine of 06.07.2005]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2005, no 35-36, no 37, art. 446 [in Ukr.].

9. Lazor O. D., Shelepnytska I. P. (2008). Publichna samovryadna vlada v Respublitsi Italiya ta Ukraini: osoblyvosti orhanizatsiyi ta funktsionuvannya [Public self-government in the Republic of Italy and Ukraine: features of organization and functioning]: monohraf. Kyiv : Dakor, 120 p. [in Ukr.].

10. Obolenskyi O. Yu. (2003). Derzhavna sluzhba [Public Service]. Kyiv : KNEU, 2003. 465 p. [in Ukr.].

11. Petrenko O. S. (2008). Formuvannya intehrovanooho instytutu publichnoyi sluzhby v Ukraini [Formation of an integrated institute of public service in Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. derzh. upr. : 25.00.03 / Dniprop. rehion, in-t derzh. upr. Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. Dnipropetrovsk, 20 p. [in Ukr.].

12. Petryshyn A. V. (1998). Gosudarstvennaya sluzhba. Istoriko-teoreticheskiye predposylki, sravnitelno-pravovoy i logiko-ponyatiynyy analiz: monohraf. [Public service. Historical and theoretical preconditions, comparative legal and logical conceptual analysis]. Kharkov : Fakt, 168 p. [in Russ.].

13. Popova O. V. (2011). Ponyattya ta oznaky publichnoyi sluzhby v Ukraini [Concepts and features of public service in Ukraine]. *Forum prava*, no 4, pp. 583-587 [in Ukr.].

14. Pro derzhavnu sluzhbu [On public service]: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2016, no 4, art. 43 [in Ukr.].

15. Prokopenko L. L., Shabatina I. A. (2009). Publichna sluzhba v krainakh YeS [Public service in EU]. URL : <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-01/ProkopenkoStat.pdf> [in Ukr.].

16. Runova N. (2012). Publichna sluzhba v Ukraini: problemy definitsiyi [Public service in Ukraine: problems of definition]. *Publichne pravo*, no 3, pp. 269-274 [in Ukr.].

17. Yanyuk N. (2010). Aktualni problemy formuvannya publichnoyi sluzhby v Ukraini [Current problems of public service formation in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya: Yurydychna*, issue 51, pp. 162-167 [in Ukr.].

ABSTRACT

Roman Holobutovskiy. To the definition of the concept «public service in the judiciary of Ukraine». The content of the concept of public service in Ukraine is investigated in the article. The legislation on the public service of Ukraine is analyzed. It is determined that the formulation of the legislative concept of public service is imperfect, as it provides only a list of types of service that belong to the public, ignoring the tasks and main features. It is determined that the formulation of the concept is not perfect, as it provides only a list of types of service that belong to the public, ignoring the tasks and main features. Theoretical and legal provisions on the content of public service in Ukraine are analyzed. It is determined that the public service functions not only in executive bodies, but also in the apparatus of all branches of government, in local self-government bodies, in bodies and institutions to which the state has delegated tasks and functions, including in courts, judicial bodies and others. state bodies and institutions of the justice system. Based on the studied positions, it is concluded that the public service functions not only in the executive branch, but also in the apparatus of all branches of government, local governments, bodies and institutions to which the state has delegated tasks and functions, including courts, in judicial authorities, other state bodies and institutions of the justice system. It is concluded that the civil service involves service to the state, and public – indicates service to society. It is determined that in the process of transformation of public administration into public administration occurs transformation of the civil service into a public one. It is concluded that public service is a professional activity in the judiciary, it is a profession for a public servant – the need to perform social official powers, within which the competence of the judiciary and courts. In the course of the research the author's definition of the term «public service in the judiciary» is proposed, which is proposed to mean a politically neutral, professional service as a judge and courts, in other judicial authorities, other state bodies and institutions of justice to organize and ensure activities of courts and judges.

Keywords: court, judge, public service, public service in judicial authorities.

УДК 342.9

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-143-148

Євген КУРІННИЙ[©]

доктор юридичних наук, професор
(Запорізький національний університет)

ІНТЕРЕС ЯК КАТЕГОРІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Висвітлено актуальну проблему – особливість вивчення інтересу як категорії адміністративного права України. Розглянуто питання сутності та змісту цього правового терміна та його органічного зв'язку з такою важливою категорією, як «суспільні потреби». Пропоновано власне уніфіковане визначення «суспільних інтересів», обґрунтовано доцільність обрання універсального підходу для подальшого вивчення питань «інтересу» як категорії адміністративного права.

Ключові слова: інтерес, адміністративне право, публічне право, суспільні потреби, публічні інтереси, суспільні інтереси.

Постановка проблеми. Інтерес як категорія вітчизняного права та адміністративного права зокрема є достатньо вживаним у соціальній практиці та одночасно маловивченим у теоретичному плані поняттям, яке незважаючи на свою певну суб'єктивну прихованість, відіграє вирішальну роль у змісті та результатах будь-яких суспільних відносин. Особливо це стосується правовідносин, що виникають у важливих сферах, як-от економіка, національна безпека, оборона, громадський порядок, освіта, охорона здоров'я, безпосереднє належне функціонування яких забезпечується нормами такої фундаментальної галузі вітчизняного права, як адміністративне право.

Дійсно, світом правлять інтереси, у межах конкретного державного утворення його уряд та інші керівні інститути теж реалізують групи численних інтересів у найбільш важливих, значущих для країни (наприклад, зазначених вище) соціальних складових. Коли зміст згаданих інтересів базується на об'єктивно наявних суспільних потребах, для відповідної держави у разі відсутності несприятливих чинників (війни, природних катаклізмів або пандемій) – гарантованим є стабільний національний розвиток та добробут. На випадок невміння формувати відповідні інтереси на основі наявних потреб або ігнорування виконання цього найважливішого владного завдання, така держава фактично є неспроможною реалізувати покладені на неї основні керівні функції та соціальні завдання, вона поволі набуває статусу нетипової, що рано чи пізно призводить до внутрішніх потрясінь (економічного, соціально-політичного характеру) або зовнішньої експансії (зокрема й військової) з боку більш потужних та агресивних країн світу.

На жаль, ті несприятливі обставини, в яких зараз опинилася наша Батьківщина, слугують прикладом другого (негативного) варіанта втілення в життя більшості суспільних потреб через відповідні сформовані та забезпечені правом інтереси.

На підтвердження цієї тези можна навести не один десяток фактів, однак за умов лімітованості обсягу цієї праці обмежимося тільки найбільш характерними. Зокрема, через завершення 31 січня 2021 року строку придатності вакцини БЦЖ, закупленої за кошти держбюджету, в Україні з лютого поточного року новонароджені не прищеплювалися від туберкульозу. За повідомленням міністра охорони здоров'я Максима Степанова, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) має поставити в Україну нову партію вакцин проти туберкульозу (БЦЖ) у середині березня 2021 року [1]. Другий приклад, пов'язаний з енергетичною безпекою нашої держави і стосується того, що з лютого 2021 року Україна відновила імпорту електроенергії з Росії. На думку експертів, цей крок свідчить про кризу управління у зазначеній сфері та поя-

© Курінний Є. В., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3069-3405>

anastasiaeland@gmail.com

ви ще одного важеля тиску на Україну [2]. Третій факт стосується зменшення фінансування Збройних сил України у поточному році. Згідно із схваленим Верховною Радою України 15 грудня 2021 року Державним бюджетом видатки для Міністерства оборони України передбачено у сумі 117,7 млрд грн, що на 0,5 млрд грн менше проти остаточної версії оборонного бюджету 2020 року, показник якого на 15,3 % перевищував видатки на оборону у 2019 році [3].

Викладене вище свідчить про неналежну реалізацію суспільних потреб у сфері охорони здоров'я, паливно-енергетичного комплексу та оборони. Відповідні три різновиди інтересу не набули свого своєчасного та повного втілення у життя, а отже, зробили наше суспільство та державу ще більш вразливими, залежними та незахищеними. Наведені приклади стосуються діяльності уряду та його складових, функціонування яких має переважно адміністративно-правове забезпечення та безпосередньо пов'язане з таким поняттям, як інтерес (публічний, суспільний, державний, національний).

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання інтересу як категорії українського адміністративного права неодноразово були предметом уваги окремих вітчизняних науковців. Теоретичною основою цієї роботи можна вважати оригінальні думки та наукові доробки визнаних метрів української адміністративно-правової науки, як-от А. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, Р. А. Калюжний, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков.

Однак належно обґрунтованої позиції стосовно поняття й сутності аналізованої категорії та оптимального підходу щодо відповідних досліджень й досі не сформовано, тому подальший розгляд наведених проблем у контексті реформування українського адміністративного права є метою цієї публікації.

Виклад основного матеріалу. Треба зазначити, що інтерес в адміністративному праві має власні характерні ознаки, що випливають з властивостей адміністративно-правових відносин. Водночас вирішальною особливістю адміністративно-правових відносин є те, що однією із сторін завжди є носій юридично-владних повноважень щодо інших суб'єктів, якими його наділяють адміністративно-правові норми.

Адміністративно-правові відносини формуються, як правило, в особливій сфері суспільного життя – публічному (державному і самоврядному) управлінні, насамперед у зв'язку із здійсненням органами виконавчої влади своїх владно-розпорядчих функцій. Ця особливість адміністративно-правовідносин прямо впливає із змісту предмета адміністративно-правового регулювання [4, с. 178].

Тобто домінуючий інтерес, який втілюється в життя під час адміністративно-правових відносин, повинен мати публічне, а точніше, суспільне (державне, національне) походження, в основі якого лежать відповідні не меркантильно-корисливі мотиви окремої особи (клану або групи), а мотиви усвідомлення і бажання з боку владних суб'єктів повної та своєчасної реалізації об'єктивно наявних суспільних потреб, що мають адміністративно-правову нормативну фіксацію.

В одному з об'ємних тлумачних словників української мови під інтересом пропонується розуміти: увага до кого-, чого-небудь, зацікавленість кимось, чимось; цікавість, захоплення; вага, значення; те що найбільш цікавить кого-небудь, що становить зміст чийхось думок і турбот; прагнення потреби; те, що йде на користь кому-, чому-небудь, відповідає чийсь прагненням, потребам [5, с. 37].

У Новому тлумачному словникові української мови потреба визначається як: необхідність у кому-, чому-небудь, що вимагає задоволення; те, без чого не можна обійтись; вимоги, які необхідно задовільнити; запити [6, с. 636–637].

На перший погляд, наведені роз'яснення слів інтерес та потреба є дуже близькими, можна сказати схожими. І все ж, між ними є суттєві відмінності: якщо перше – це увага до кого-, чого-небудь, зацікавленість кимось, чимось, прагнення потреби, то друге – це необхідність у кому-, чому-небудь; те, без чого не можна обійтись; вимоги, які необхідно задовільнити. З такого порівняння можна припустити, що потреба є первинною до інтересу і навпаки інтерес є вторинним до потреби. Інтерес завжди усвідомлений та вмотивований, тому він є завжди суб'єктивним, зі свого боку, потреба має об'єктивний характер, і щоб її реалізувати не завжди необхідно усвідомлювати її (приклад з природними, фізіологічними потребами немовлят).

У частках соціального життя, що підлягають нормативно-правовому забезпеченню, реалізуються дві групи інтересів, які мають кореспондуватися із загальними (публічними) потребами-інтересами та для яких така умова не є обов'язковою. Прикладом першого різновиду інтересів може слугувати навчання правилам дорожнього руху з наступним отриманням документа (прав) на керування транспортним засобом. Другий приклад може стосуватися факту безпосередньої купівлі автомобіля, у цьому разі у змісті безпосередніх цивільно-пра-

вових відносин не буде превалювання публічних потреб-інтересів, навпаки пріоритетними є приватні інтереси конкретної фізичної особи, а ось коли відбувається реєстрація придбаного авто, знову домінуючими у відповідних правовідносинах будуть публічні потреби-інтереси.

Незважаючи на увагу з боку окремої групи науковців, процес вивчення такої відносно нової категорії українського адміністративного права, як «інтерес» навряд можна визнати завершеним. Досі актуальними залишаються питання щодо суспільної цінності та призначення згаданого терміна, його співвідношення з такими важливими категоріями, як суспільні «потреби» та «відносини», також необхідно уточнити етимологічні аспекти, пов'язані з широким використанням окремих термінологічних адміністративно-правових словосполучень з присутністю категорії «інтерес».

Серед адміністративно-правових норм, що становлять чинне вітчизняне законодавство, достатньо часто можна зустріти дефінітивні словосполучення з використанням слова інтерес. Зокрема, у нормах передбачених: частиною 1 статті 19 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року, вказано, що діяльність уряду має спрямовуватись на забезпечення інтересів Українського народу; у пункті 2 частини 1 статті 2 Закону України «Про національну поліцію України» від 20 серпня 2015 року зазначено, що одним із завдань поліції є охорона інтересів суспільства і держави; частиною 3 статті 3 Закону України «Про національну безпеку» від 21 червня 2018 року наводиться перелік складових, що становлять сферу національних інтересів України; частиною 3 статті 3 Закону «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року викладені умови представництва прокурором в суді у разі порушення або загрози порушення інтересів держави; підпункт «в» пункту 2 частини 5 статті 328 Кодексу адміністративного судочинства України від 14 червня 2018 року, передбачає можливість касаційного оскарження судового рішення, якщо справа становить значний суспільний інтерес або пункт 3 частини 2 статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року, який фіксує одну з умов обмеження доступу до інформації, коли шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні.

Незважаючи на те що словосполучення «публічний інтерес» майже не використовується у нормах чинного адміністративного законодавства, ця абревіатура достатньо широко популяризується у відповідних наукових доробках, пов'язаних з адміністративно-правовою тематикою, та має декілька варіантів свого визначення. В. Галуцько під публічним інтересом пропонує розуміти важливі для великої кількості фізичних та юридичних осіб потреби, які відповідно до законодавчо встановленої компетенції забезпечуються публічною адміністрацією [7, с. 181], а Л. Золотухіна уявляє публічний інтерес як сукупність потреб, прагнень учасників суспільних відносин, що визначаються державою, реалізація яких гарантується засобами публічного управління та сприяє забезпеченню прав і свобод людини [8, с. 143].

Наведені визначення можна вважати лише окремими спробами формування повноцінного наукового підходу щодо розуміння та фіксації такої категорії, як публічний (суспільний) інтерес з подальшим широким використанням її поряд з іншими термінами у відповідному арсеналі адміністративно-правових категорій. Зокрема, у викладених вище інтерпретаціях використання терміна «потреби» вимагає уточнення, що це не просто потреби, а усвідомлені публічні (суспільні) потреби, бо, як відомо, інтерес – це достатньо суб'єктивне поняття, яке є результатом усвідомлення необхідності досягнення, отримання чогось-когось, тим чи іншим суб'єктом у той чи інший час, потреба навпаки – об'єктивне явище, що певний час або назавжди може лишатися поза свого усвідомлення. Наприклад, у сучасній Україні вже тривалий час існує суспільна потреба суттєвого поліпшення стану довкілля, яка зумовлена насамперед критичними показниками забруднення повітря, води, ґрунтів тощо. Чи належно є усвідомленою ця потреба, чи є сформованим відповідний суспільний інтерес, чи готовий він до своєї реалізації? Відповідь – зазначений різновид інтересу знаходиться на стадії формування, тобто не має свого належного суспільного усвідомлення, законодавчої фіксації та готовності до втілення у життя.

Наступними спірними моментами запропонованих визначень публічного інтересу в адміністративному праві є тези про те, що: вони забезпечуються публічною адміністрацією (перший варіант), та їх реалізація гарантується засобами публічного управління (другий варіант). У першому випадку автору з огляду на те, що відповідні інтереси можуть забезпечуватись не тільки публічними адміністраціями, а також судом, прокуратурою або окремими громадськими організаціями, вартувало б додати одне слово «переважно» (переважно забезпечуються). У другому варіанті, з огляду на поліструктурність предмета вітчизняного права, словосполучення «їх реалізація гарантується засобами публічного управління» краще замінити на «їх реалізація відбувається за допомогою широкого спектра адміністративно-правового арсеналу», що більше відповідатиме реаліям сьогодення, характерною ознакою якого є можливість використання не тільки управлінсько-примусового інструментарію, а й засобів

регуляторно-диспозитивного характеру.

Хоча на законодавчому рівні поки що немає визначення «публічний інтерес», на офіційному, владному рівні воно певним чином присутнє. Зокрема, у постанові Великої Палати Верховного Суду України від 13 лютого 2019 р. у справі № 810/2763/17 публічний інтерес визначено як важливі для великої кількості фізичних і юридичних осіб потреби, які відповідно до законодавчо встановленої компетенції забезпечуються суб'єктами публічної адміністрації. Тобто публічний інтерес є нічим іншим, як певною сукупністю приватних інтересів [9].

Як бачимо, наведене визначення дуже кореспондується з варіантом В. Галунька з єдиною відмінністю, що до нього додана згадка про приватні інтереси. На наш погляд, це доповнення не є бездоганним та потребує докладного вивчення у процесі подальших наукових досліджень порушеної проблеми. Як аргументацію цієї тези можна навести приклад з наявністю обов'язкового дозволу на мисливську зброю або відповідної реєстрації та прав на водіння автомобілем для конкретного власника фізичної особи, в якій виник інтерес стати мисливцем або водієм. Тобто у цих випадках конкретний приватний інтерес має відповідати зафіксованому у чинних нормах права публічним (суспільним) інтересам. Якби не ці обов'язкові імперативні умови, запроваджені з огляду на набуті тривалі соціальні практики, та чи інша приватна особа реалізовувала б свій конкретний інтерес у найбільш спрощеній та найбільш вигідній для себе малоформалізованій процедурі.

Також згадане вище твердження, що публічний інтерес є нічим іншим, як певною сукупністю приватних інтересів, означає фактичну легітимізацію підміни змісту істинних публічних (суспільних) інтересів, приватними, груповими інтересами представників домінуючої в сучасній українській державі кланово-олігархічної кумівсько-сімейної системи (наприклад, непрозоре формування комунальних тарифів або купівлі вугілля за схемою Роттердам плюс). Суспільний (публічний) інтерес має дуже складний механізм свого формування, у функціонуючих зараз розвинутих світових демократіях вирішальне місце у цих процесах займають політичні партії (насамперед ті, що мають своє представництво у парламенті та уряді держави), також вагомий вплив на нормативне закріплення тих чи інших загальних інтересів може відбуватися з боку профспілок, інших громадських організацій та місцевих самоврядних органів. У країнах, які не мають сталих демократичних інститутів та традицій, формування публічних інтересів може поєднуватися з непоодинокими конфліктами та суперечностями (наприклад, важко знайти єдиний зміст суспільного інтересу як поєднання приватних інтересів, коли урядом ініціюється процедура масового заповнення декларацій про доходи, при можливості фактичного звільнення від цього значної частини представників великого бізнесу, які свої багатомільйонні доходи можуть цілком легально переводити в офшори, і тим самим уникати оподаткування).

Повертаючись до визначення публічних інтересів та їх різновидів, треба зазначити, що в чинному українському законодавстві можна зустріти лише тільки визначення національних інтересів України, яке міститься у пункті 10 частині 1 статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року, під згаданими інтересами розуміють життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян.

Для справедливості треба зазначити, що у частині 2 статті 29 Закону «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року зафіксовано, що предметом суспільного інтересу вважається інформація, яка свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо.

З метою упорядкування уяви про соціально значущі інтереси, на нашу думку, треба чітко визначити їх видову градацію (систему) та, використовуючи її, обрати найбільш прийнятний, універсальний різновид, на основі якого не тільки буде формуватися подальше вітчизняне законодавство, а й наступні науково-теоретичні дослідження, зокрема у сфері науки адміністративного права.

Як показує досвід, найбільш широко вживаними видами загальних (соціальних) інтересів у правовій практиці та науці є: публічні, суспільні, державні та національні інтереси. Дані різновиди дуже пов'язані один з одним, мають багато спільного (наприклад, публічні та суспільні вважаються майже синонімами), і водночас суттєво відрізняються між собою, особливо за обсягом та змістом (суспільні є більш об'ємними за державні та національні, державні – похідні від суспільних, а національні можуть бути не завжди за умов наявності конкретної держави). Зважаючи на ці чинники, система загальних інтересів, на наш погляд,

повинна мати таку конструкцію: публічні; суспільні; національні; державні інтереси.

На нашу думку, родовими серед наведених чотирьох різновидів загальних інтересів можна визнати публічні та суспільні інтереси, а роль домінуючої категорії (понятійної основи) у правознавстві повинна належати суспільним інтересам. Головними аргументами такої позиції є: а) більш чітка визначеність та конкретність між словами «суспільний» та «публічний» (суспільство і публіка) на користь першого; б) дотримання неформальних вітчизняних правових традицій та практик, де у ролі засадничих є такі поняття, як «суспільні відносини», «суспільні потреби»; в) вирішальна роль громадянського суспільства у процесах усвідомлення об'єктивно наявних суспільних потреб з наступним реформатуванням їх у відповідні інтереси; г) універсальність словосполучення «суспільний інтерес», яке можна застосовувати у будь-якій галузі українського права (насамперед так званого публічного права); д) найбільш поширене використання терміна «суспільні інтереси» у чинному законодавстві України.

Основними аксіологічними складовими суспільного інтересу, що спонукатиме до його подальшого дослідження та широкого практичного використання, є перевірка наявності обов'язкового зв'язку між конкретною суспільною потребою та похідним від неї суспільним інтересом, що має бути закріплений у відповідних правових нормах, та визначення мотиву поведінки чиновництва у безпосередніх правовідносинах, що забезпечуються нормами адміністративного та інших різновидів галузей права владно-управлінської спрямованості (фінансового, земельного, екологічного права тощо).

Після фіксації основних ціннісних ознак суспільних інтересів під ними пропонується розуміти – інституціонально усвідомлені та визначені об'єктивно наявні суспільні потреби, найбільш значущі з яких повинні мати нормативно-правову фіксацію та реалізовуватися у житті за участю різноманітних структур влади з метою забезпечення сталого розвитку суспільства і держави, а також високого рівня добробуту громадян.

Запропоноване визначення суспільних інтересів, на нашу думку, є достатньо універсальним і може набути своє гідне місце в понятійному арсеналі будь-якої галузі права, зокрема й українського адміністративного права.

Висновки. На підставі викладеного можна констатувати, що є два підходи вирішення питань інтересу як категорії адміністративного права – виокремлений (сепаратний) та універсальний. Під час першого його прихильники намагаються визначити найбільш характерні ознаки інтересу, що притаманні тільки для сфери застосування адміністративно-правового інструментарію, та надають перевагу такому терміну, як «публічні інтереси». В умовах другого варіанта, навпаки, виробляється уніфікований підхід для визначення інтересу, який буде прийнятний для будь-якої галузі права, та як найбільш прийнятну та домінуючу категорію пропонується застосовувати словосполучення «суспільні інтереси». На нашу думку, більш перспективним є універсальний підхід, бо він унеможливує можливі непорозуміння між науковцями-репрезентантами різних галузей вітчизняного права та дає змогу уніфікувати правову термінологію, в якій використовується така категорія, як інтерес.

Список використаних джерел

1. <https://ua.interfax.com.ua/news/general/727581.html>.
2. <https://www.dw.com/uk/відновлення-імпорту-струму-з-росії-хто-навіщо-та-які-наслідки/a-5645815>.
3. <https://armyinform.com.ua/2020/12/yaki-napryamky-finansuvannya-v-oboronnomu-byudzheti-2021-u-priorityti>.
4. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. / ред. колегія: В. Б. Авер'янов. Київ : Юридична думка, 2004. Т. 1: Загальна частина. 584 с.
5. Словник української мови : в 11 т. Т. 4. 1973.
6. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. Т. 3. 1998.
7. Галуцько В. О. Публічний інтерес в адміністративному праві. *Форум права*. 2010. № 4. С. 178–182.
8. Золотухіна Л. О. Феномен публічного інтересу як категорії адміністративного права : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 478 с.
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 13 лютого 2019 р. у справі № 810/2763/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79883398>.

Надійшла до редакції 25.05.2021

References

1. <https://ua.interfax.com.ua/news/general/727581.html> [in Ukr.].
2. <https://www.dw.com/uk/відновлення-імпорту-струму-з-росії-хто-навіщо-та-які-наслідки/a-5645815> [in Ukr.].
3. <https://armyinform.com.ua/2020/12/yaki-napryamky-finansuvannya-v-oboronnomu-byudzheti-2021-u-prioryteti> [in Ukr.].
4. Administrativne pravo Ukrainy. Akademichniy kurs [Administrative law of Ukraine. Academic course] : pidruchnyk : u 2-kh t. / red. kolehiia: V. B. Averianov. Kyiv : Yurydychna dumka, 2004. Vol. 1: Zahalna chastyna. 584 p. [in Ukr.].
5. Slovyk ukrainskoyi movy [Dictionary of the Ukrainian language] : v 11 t. T. 4. 1973 [in Ukr.].
6. Novyi tlumachnyi slovyk ukrayinskoyi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language] : v 4 t. T. 3. 1998 [in Ukr.].
7. Halunko V. O. (2010) Publichnyi interes v administrativnomu pravi [Public interest in administrative law]. *Forum prava*, no 4, pp. 178–182 [in Ukr.].
8. Zolotukhina L. O. (2019) Fenomen publichnoho interesu yak katehoriy administrativnoho prava [The phenomenon of public interest as a category of administrative law] : monohrafiya. Kherson : Vydavnychiy dim «Helvetyka». 478 p. [in Ukr.].
9. Postanova Velykoyi Palaty Verkhovnoho Sudu Ukrayiny vid 13 liutoho 2019 r. u spravi № 810/2763/17 [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of Ukraine of February 13, 2019 in the case № 810/2763/17]. Yedyniy derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79883398> [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Kurinnyi. Interest as a category of administrative law of Ukraine. The article deals with peculiarities of interest as a category of administrative law of Ukraine. The author has emphasized that interest as a category of domestic law and administrative law, in particular, is a well-used concept in social practice and at the same time poorly studied in theoretical terms. This is especially true of legal relations in such important areas as the economy, national security, defense, public order, education, health care, the direct proper functioning of which is ensured by the rules of such a fundamental area of domestic law as administrative law.

It has been noted that the interest in administrative law has its own characteristics, arising from the properties of administrative-legal relations. At the same time, the decisive feature of administrative-legal relations is that one of the parties is always the bearer of legal authority over other subjects, which it is endowed with administrative-legal rules.

The main axiological components of the public interest, which encourages its study and wide practical use, is to verify the existence of a mandatory link between a specific public need and the resulting public interest, which should be enshrined in relevant legal rules and determine the motive for bureaucracy in direct legal relations provided by the norms of administrative and other types of branches of law of power-management orientation (financial, land, environmental law, etc.).

The author has proposed to understand public interests as institutionally aware and defined objectively existing social needs, the most important of which must have a legal basis and be implemented with the participation of various government agencies to ensure sustainable development of society and the state, as well as citizens' high welfare .

He states that there are two approaches to resolving issues of interest as a category of administrative law – individual (separate) and universal. In the first, its supporters try to identify the most characteristic features of interest, which are inherent only in the scope of administrative and legal tools and prefer such a term as "public interest". In the second option, on the contrary, a unified approach to determining the interest is developed, which will be acceptable for any branch of law, and as the most acceptable and dominant category, it has been proposed to use the phrase "public interest". A universal approach is seen as more promising, because it eliminates possible misunderstandings between scholars representing different branches of domestic law and provides an opportunity to unify the legal terminology in which such a category as interest is used.

Keywords: *interest, administrative law, public law, public needs, public interests, social interests.*

УДК 342.9.35

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-149-154

Андрій СОБАКАРЬ[®],
доктор юридичних наук,
професор
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

Анатолій ПУГАЧ[®],
кандидат
юридичних наук,
адвокат
(м. Дніпро)

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВЧИНЕНИХ ВОДІЯМИ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

З'ясовано сутність та призначення заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення. Здійснено комплексний аналіз різноманітних класифікацій заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, які пропонує сучасна адміністративно-правова наука, та наголошено на їх окремих недоліках.

Незважаючи на те що на сьогодні ще не досягнуто єдності у поглядах щодо класифікації заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, в тому числі й на транспорті, авторами статті, з урахуванням специфіки правопорушень, запропоновано власну класифікацію заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення на транспорті.

Ключові слова: заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, адміністративне затримання, привод, доставлення, особистий огляд, ідентифікація, тимчасове затримання транспортних засобів інспекторами з паркування, тимчасове вилучення посвідчення водія, відсторонення водіїв від керування транспортними засобами та їх огляд на стан сп'яніння, огляд транспортного засобу.

Постановка проблеми. Самостійною групою заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення є ті, що застосовуються у зв'язку з вчиненням правопорушення на транспорті, передбаченого Главою 10 КУпАП «Адміністративні правопорушення на транспорті, в галузі шляхового господарства і зв'язку», серед яких тимчасове затримання транспортних засобів працівниками уповноважених підрозділів Національної поліції; тимчасове затримання транспортних засобів інспекторами з паркування, тимчасове вилучення посвідчення водія; відсторонення водіїв від керування транспортними засобами та їх огляд на стан сп'яніння; огляд транспортного засобу.

Заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення на транспорті складають відносно самостійну групу процесуальних заходів, що пов'язано із особливостями адміністративно-процесуальної регламентації їх застосування. Таким чином притаманний адміністративно-примусовий характер та застосовуються вони уповноваженими на те суб'єктами до осіб, щодо яких здійснюється провадження у справі, а також до інших його учасників.

Попри те що всі заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення мають одну спільну мету – забезпечити належний рівень конкретного провадження у справі, за юридичною природою, а також за характером право обмежень, вони різні, а відтак мають і свої особливості застосування.

Водночас, у теорії та на практиці застосування цих процедур, на жаль, виявляється недостатність нормативно закріплених положень, що значно знижує ефективність адміністра-

© Собакарь А. О., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7618-0031>
aasobakar77@ukr.net

© Пугач А. В., 2021
k_appad@dduvs.in.ua

тивних проваджень. Найбільше питань наразі виникає у сфері застосування поліцейськими та інспекторами з паркування таких заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, які стосуються сфери забезпечення безпеки дорожнього руху.

Чинним законодавством, зокрема Кодексом України про адміністративні правопорушення, хоча й встановлено процесуальний порядок їх застосування (перелік уповноважених органів і посадових осіб, які мають юрисдикційні повноваження, строки, процесуальне оформлення, порядок оскарження та ін.), визначення сутності, змісту, підстав, процедур та особливостей їх застосування має велике як теоретичне, так і практичне значення.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Попри те, що проблеми удосконалення провадження у справах про адміністративні правопорушення, у тому числі й заходів його забезпечення, розглядалися у роботах відомих вчених-адміністративістів, зокрема: В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурки, Д. М. Бахраха, В. М. Бевзенка, Ю. П. Битяка, І. Л. Бородіна, Н. П. Бортник, В. В. Галунька, В. М. Гарашука, І. П. Голосніченка, С. Т. Гончарука, Т. О. Гуржія, Є. В. Додіна, В. О. Заросила, Р. А. Калюжного, М. В. Коваліва, Л. В. Ковалюк, Т. О. Коломєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, С. Ф. Константінова, С. О. Корєда, О. В. Кузьменко, С. О. Кузніченка, М. В. Лошицького, Д. М. Лук'янця, Т. О. Мацелик, Р. С. Мельника, О. І. Миколенка, В. І. Олефіра, О. І. Остапенка, С. В. Петкова, Д. В. Приймаченка, О. П. Рябченко, С. Г. Стеценка, В. К. Шкарупи та ін., й досі немає концептуального уявлення про зміст та особливості застосування заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, вчинених водіями транспортних засобів.

Отже, **метою** статті постає необхідність дослідження проблем повноцінного правового забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, вчинених водіями транспортних засобів, використовуючи необхідні адміністративно-правові інструменти та розкриваючи особливості цього процесу.

Виклад основного матеріалу. З урахуванням специфіки справ про адміністративні правопорушення на транспорті, при провадженні у них застосовуються такі заходи забезпечення: доставляння, адміністративне затримання, особистий огляд, огляд речей, огляд транспортного засобу, вилучення речей і документів, відсторонення від керування транспортним засобом відповідного виду, огляд на стан алкогольного сп'яніння, медичний огляд на стан сп'яніння, затримання транспортного засобу, заборона його експлуатації, арешт транспортних засобів, привід тощо.

Деякі автори пропонують виділити заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення в самостійну групу заходів, спрямованих на отримання доказів (особистий огляд, огляд транспортних засобів, медичний огляд на стан сп'яніння) [1, с. 22; 2, с. 134], що, на наш погляд, є не зовсім обґрунтованим, оскільки застосування будь-якого заходу забезпечення провадження у справі про адміністративне правопорушення має доказове значення.

Крім того, заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення на транспорті, виділені нами як такі, що застосовуються переважно до фізичних осіб.

Законодавцем передбачено в окремій нормі такий захід забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, як ст. 265-1 КУпАП «Тимчасове вилучення посвідчення водія». Позбавити особу права керувати транспортним засобом може виключно суд [3]. Тому законодавець акцентує увагу на строкості вилучення посвідчення водія, термін якого триває до набрання законної сили постанови у справі про адміністративне правопорушення, але не більше ніж три місяці з моменту його вилучення. Ця вимога ґрунтується на строках накладення судом адміністративного стягнення, передбачених ст. 38 КУпАП. Причому, до рішення суду щодо вини у вчиненні правопорушення водієм, у цій нормі закладено презумпцію невинуватості, оскільки водія не обмежують у праві керувати транспортним засобом, не обмежують його у праві пересуватись на ньому, адже на цей термін працівник уповноваженого підрозділу видає тимчасовий дозвіл на право керування транспортними засобами і зазначає це у протоколі про адміністративне правопорушення.

Аналіз ст. 266 КУпАП, у тому числі, граматичне тлумачення її змісту, вказує на те, що законодавець визначив одразу дві послідовні, невід'ємні та взаємообумовлені дії, які є способами формування доказової бази щодо вчинення правопорушення, передбаченого ст. 130 КУпАП: відсторонення осіб від керування транспортними засобами; огляд на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції. Як захід забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення останній застосовують щодо водіїв усіх видів

транспорту, а також суден (річкових і маломірних) [4, с. 312].

Особливістю визначення ознак алкогольного сп'яніння є те, що виявити такі ознаки можливо лише при особистому спілкуванні з водієм. Так, наприклад, у Постанові від 02.05.2018 року № 718/883/18 Кіцманського районного суду Чернівецької області суддя Олексюк Т. І., розглянувши матеріали справи про вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 130 КУпАП, виявив, що на особу було складено протокол за вказаною статтею, відповідно до змісту якого особа керувала автомобілем «з ознаками наркотичного сп'яніння: зіниці очей не реагують на світло, порушення координації рухів, поведінка, що не відповідає обстановці. Від проходження огляду на стан сп'яніння в установленому законом порядку водій відмовився в присутності двох свідків. Водієм порушено вимоги п. 2.5 Правил дорожнього руху» [5]. Водночас, суд виніс рішення закрити за відсутністю події та складу адміністративного правопорушення, оскільки своєї вини правопорушник не визнав, заперечуючи тим, що його зупинили працівники поліції та склали протокол за те, що він керував автомобілем без паска безпеки та одразу винесли постанову. Жодних дій щодо огляду на стан сп'яніння або направлення для огляду до медичного закладу не було. Від проходження огляду на стан сп'яніння із застосуванням спеціального технічного засобу на місці зупинки транспортного засобу він не відмовлявся.

Таким чином, відсутність письмових пояснень свідків, зазначених у протоколі про адміністративне правопорушення, що вони були очевидцями ухилення водія від огляду як на місці зупинки транспортного засобу, так і в закладі охорони здоров'я, а також не відсторонення від керування транспортним засобом чи передачі цього автомобіля для керування іншій особі та відсутність відомостей про видачу тимчасового дозволу на керування транспортним засобом – стали підставами для закриття розглядуваної справи.

Більш вузькими за сферою застосування є заходи забезпечення провадження у ст.ст. 265-2 і 265-4 КУпАП. Вони передбачають загальні засади застосування уповноваженими особами такого заходу забезпечення провадження як тимчасове затримання транспортних засобів. Остання норма є нововведенням у КУпАП, у зв'язку з чим потребує детального аналізу. Досліджувані норми не конкурують, а навпаки – взаємодоповнюють одна одну і різняться за уповноваженими суб'єктами, завданнями, які перед ними ставляться та повноваженнями, якими вони наділені відповідними органами.

Так, застосувачами у ст. 265-2 КУпАП є працівники уповноважених підрозділів Національної поліції, що забезпечують безпеку дорожнього руху – патрульної поліції згідно з п. 3 Розділу 2 Наказу Національної поліції України від 06.11.2015 р. № 73 «Про затвердження Положення про Департамент патрульної поліції» (у редакції наказу Національної поліції від 31.10.2016 року № 1114 «Про внесення змін до Положення про Департамент патрульної поліції»), а ст. 265-4 КУпАП – інспектори з паркування.

Тимчасове затримання транспортного засобу в діяльності патрульних поліцейських та інспекторів з паркування має однаковий порядок, але дещо різний зміст у зв'язку з різним обсягом завдань і повноважень, на які вони уповноважені органами та КУпАП. Аналіз нормативно-правових джерел, які регламентують процедуру здійснення тимчасового затримання транспортного засобу переконує, що як і самі адміністративно-правові норми, одна з постанов КМУ, а саме «Порядок тимчасового затримання працівниками уповноважених підрозділів Національної поліції транспортних засобів та їх зберігання» від 17 грудня 2008 р. № 1102 [6] була взята за основу нормотворення Порядку тимчасового затримання інспекторами з паркування транспортних засобів та їх зберігання [7; 8].

Патрульні поліцейські уповноважені на тимчасове затримання транспортного засобу у разі, якщо виявлено транспортний засіб боржника, оголошеного в розшук відповідно до ст. 36 Закону України «Про виконавче провадження» та під час розгляду наступних складів адміністративних правопорушень, передбачених КУпАП: ч.ч. 1-4, 6-7 ст. 121, ч. 3-5 ст. 122, ст. 122-5, ст. 124, ст. 126, ч. 1-4 ст. 130, ст. 132-1, ст. 206-1, ч. 1 ст. 265-2, а інспектори з паркування уповноважені на розгляд справ за ч.1 та ч. 3 ст. 122 КУпАП та ч.1-2 ст. 152-1 КУпАП і накладення за них адміністративних стягнень (ч. 3 ст. 219, ч. 2 ст. 265-4 КУпАП).

Обидві уповноважені особи можуть здійснювати тимчасове затримання транспортного засобу шляхом його доставлення для зберігання на спеціальний майданчик чи стоянку за допомогою спеціального автомобіля – евакуатора. Суттєва відмінність в порядку застосування розглядуваного заходу провадження є повноваження поліцейських заблокувати затриманий транспортний засіб. Відповідно до Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі, тимчасове затримання транспортного засобу поліцейським проводиться у випадках, зокрема, у разі неможливості усунути причину затримання

на місці виявлення адміністративного правопорушення. Ця процедура передбачає примусове припинення використання такого транспортного засобу шляхом його блокування за допомогою технічних пристроїв або доставлення на спеціальний майданчик чи стоянку.

Тимчасове затримання транспортного засобу відбувається у строк не більше трьох днів з моменту затримання або до вирішення справи про адміністративне правопорушення, після чого особа має право звернутися та обов'язково отримати свій транспортний засіб незалежно від стадії вирішення справи, проте, якщо сплатить штраф за вчинене правопорушення та вартість послуг транспортування та зберігання транспортного засобу. Причому, у нормативно-правових актах підкреслюється, що повернення тимчасово затриманого транспортного засобу, який зберігається на спеціальному майданчику чи стоянці, має відбуватися «невідкладно». Наприклад, п. 12 Порядку ... паркування. Водночас, на практиці її реалізації нерідко фіксуються випадки, «коли повернення транспортного засобу настільки затягується, що сума за його зберігання стає більшою за реальну вартість даного транспортного засобу» [9, с. 101]. Ми підтримуємо ідею на законодавчому рівні закріпити право звернення за транспортним засобом не лише її власника (відповідальної особи), а й близького родича, за наявності в останнього свідоцтва про реєстрацію цього транспортного засобу.

При тимчасовому затриманні транспортного засобу його місце обов'язково фіксується в режимі фотозйомки (відеозапису), а інформація про це невідкладно має передатися на абонентський номер рухомого (мобільного) зв'язку та на адресу електронної пошти, зазначені власником (відповідальною особою, транспорт якої має іноземну реєстрацію). Указаний у КУпАП обов'язок посадової особи не кореспондується з відповідним обов'язком власника транспортного засобу (відповідальної особи) зареєструватися в Єдиному державному реєстрі транспортних засобів і надати свій абонентський номер мобільного зв'язку та/або адресу електронної пошти. Законодавством вказано, що власник має на це право: «за бажанням» він безоплатно може звернутись до територіальних органів з надання сервісних послуг МВС із заявою, в якій зазначити «бажаний» спосіб отримання інформації. Це створює приводи для оскарження правомірності застосування даного заходу забезпечення провадження у справі про адміністративне правопорушення і в цілому визнання його недійсним, а отже, приводом для уникнення відповідальності. На нашу думку, доцільно зобов'язати власників (відповідальних осіб) у визначений термін (наприклад, протягом півроку) зареєструватися в Єдиному державному реєстрі транспортних засобів, надавши діючий абонентський номер мобільного зв'язку та адресу електронної пошти, роз'яснивши, що відправлення інформації про правопорушення автоматично вважається переданим, а обов'язок сповістити належний орган про зміну особистих даних покладається на власника (відповідальної особи) транспортного засобу.

При тимчасовому затриманні транспортного засобу складається Акт огляду та тимчасового затримання транспортного засобу у присутності двох понятих. Фіксація результатів огляду транспортного засобу є вимушеною необхідністю, оскільки він є майном, за яке має хтось відповідати, адже можливе пошкодження транспортного засобу за ті дні, коли він там знаходиться. Не виключено, що його можуть пошкодити наймані перевізники ще у процесі транспортування на спеціальний майдан.

Згідно з ч. 3 ст. 265-2 КУпАП у разі заподіяння транспортному засобу шкоди при його транспортуванні та/або зберіганні завдані збитки відшкодовуються за рахунок суб'єкта господарювання, що надає такі послуги, та/або відповідного страхового відшкодування, що здійснюється за правовідносинами обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єкта господарювання, що надає послуги із транспортування та/або зберігання транспортних засобів у разі їх тимчасового затримання.

У зв'язку із цим, доцільно в Акті огляду та тимчасового затримання транспортного засобу додати графу перевірки стану відповідності зовнішнього вигляду транспортного засобу до і після перевезення та постановки на спеціальний майданчик або стоянку. Це має зробити відповідальна за збереження особа і перевізник.

Висновки. Таким чином, до теперішнього часу не досягнуто єдності у поглядах щодо класифікації заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, в тому числі й на транспорті. Так само їх з урахуванням специфіки правопорушень можна поділити на: заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення в на транспорті особистісного характеру; заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення на транспорті майнового характеру, а також організаційно-правові заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення на транспорті. З урахуванням особливостей застосування заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення на транспорті їх вдосконалення

вбачається в частині:

по-перше, встановлення адміністративної відповідальності осіб, які уповноважені на зберігання та повернення транспортного засобу за безпідставну тяганину з питань повернення володільцю тимчасово затриманого транспортного засобу, на зразок статей, передбачених у Главі 10 серед адміністративних правопорушень на транспорті. Зокрема, передбачити ст. 127-3 КУпАП «Порушення порядку зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів» з аналогічною диспозицією та санкцією у вигляді накладення штрафу на посадових осіб в розмірі вісімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

по-друге, доцільності зобов'язання власників (відповідальних осіб) у визначений термін (наприклад, протягом півроку) зареєструватися в Єдиному державному реєстрі транспортних засобів, надавши чинний абонентський номер мобільного зв'язку та адресу електронної пошти, роз'яснивши при цьому, що відправлення інформації про правопорушення автоматично вважатиметься переданим, а обов'язок сповістити належний орган про зміну особистих даних покладається на власника (відповідальну особу) транспортного засобу;

по-третє, враховуючи, що у разі заподіяння транспортному засобу, який тимчасово затриманий, шкоди при його транспортуванні та/або зберіганні, завдані збитки відшкодовуються за рахунок суб'єкта господарювання та/або відповідного відшкодування обов'язкового страхування цивільної відповідальності (ч. 3 ст. 265-2 КУпАП), доцільності додання графі в Акті огляду і тимчасового затримання транспортного засобу для його візування, якщо суб'єкт зберігання і транспортування не збігаються.

Список використаних джерел

1. Кисин В. Р. Меры административно-процессуального принуждения, применяемые милицией : учеб. пособие. Москва : МВШМ МВД СССР, 1987. 60 с.
2. Азарова Н. В. Возбуждение дела об административном правонарушении в области дорожного движения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Моск. ун-т МВД России. Москва, 2008. 240 с.
3. Бень А., Мельник М. Посвідчення водія можуть вилучити лише за рішенням суду. Коментар. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0065697-04>.
4. Адміністративне право України : підруччю / Галунько В. В., Олефір В. І., Гридасов Ю. В. та ін. Херсон : ХМД, 2013. Т. 1 : Загальне адміністративне право. Академічний курс. 393 с.
5. Відсторонення водіїв від керування транспортними засобами, річковими і маломірними суднами та огляд на стан сп'яніння. URL : <https://studfiles.net/preview/4531420/page:26/>.
6. Про затвердження Порядку тимчасового затримання працівниками уповноважених підрозділів Національної поліції транспортних засобів та їх зберігання : постанова Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2008 р. № 1102. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-2008-p>.
7. Про внесення змін у деякі законодавчі акти України з реформування сфери паркування транспортних засобів : Закон України від 21 грудня 2017 р. № 2262-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 15. Ст. 120.
8. Про затвердження Порядку тимчасового затримання інспекторами з паркування транспортних засобів та їх зберігання : постанова Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2018 р. № 990. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990-2018-p>.
9. Молчанов Р. Ю. Провадження в справах про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. Вип. 38(2). С. 15-18. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_38%282%29_5.

References

1. Kisin V. R. (1987) Mery administrativno-protsessual'nogo prynuzhdeniya, primenyayemye militsyyey [Measures of administrative-procedural coercion used by militia] : ucheb. posobiye. Moscow : MVShM MVD SSSR. 60 p. [in Russ.].
2. Azarova N. V. (2008) Vozbuzhdeniye dela ob administrativnom pravonarushenii v oblasti dorozhnogo dvizheniya [Initiation of a case of an administrative offense in the field of traffic] : dys. ... kand. yurid. nauk : 12.00.14 / Mosk. un-t MVD Rossii. Moscow, 240 p. [in Russ.].
3. Ben' A., Mel'nyk M. Posvidchennya vodiya mozhut' vyluchaty lyshe za rishennyam sudu. [Driver's licenses can be revoked only by court decision]. *Komentar*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0065697-04> [in Ukr.].
4. Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] : pidruch. / Halun'ko V. V., Olefir V. I., Hrydasov Yu. ta in. Kherson : KhMD, 2013. T. 1 : Zahal'ne administratyvne pravo. Akademichnyy kurs [General Administrative law. Academic course]. 393 p. [in Ukr.].
5. Vidstoronennya vodiiv vid keruvannya transportnyy zasobamy, richkovy i malomirnyy

sudnamy ta ohlyad na stan sp'yaninnya. [Removal of drivers from driving vehicles, river and small vessels and examination for intoxication]. URL : <https://studfiles.net/preview/4531420/page:26/> [in Ukr.].

6. Pro zatverdzhennya Poryadku tymchasovoho zatrymannya pratsivnykamy upovnovazhenykh pidrozdiliv Natsional'noyi politsiyi transportnykh zasobiv ta yikh zberihannya : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 hrudnya 2008 r. № 1102. [On approval of the Procedure for temporary detention of vehicles and their storage by authorized units of the National Police: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 17, 2008 № 1102]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-2008-p> [in Ukr.].

7. Pro vnesennya zmin u deyaki zakonodavchi akty Ukrainy z reformuvannya sfery parkuvannya transportnykh zasobiv: Zakon Ukrainy vid 21 hrudnya 2017 r. № 2262-VIII. [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Reforming the Sphere of Vehicle Parking: Law of Ukraine of December 21, 2017 № 2262-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2018, no 15, art. 120 [in Ukr.].

8. Pro zatverdzhennya Poryadku tymchasovoho zatrymannya inspektoramy z parkuvannya transportnykh zasobiv ta yikh zberihannya: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 lystopada 2018 r. № 990. [On approval of the Procedure for temporary detention by inspectors for parking of vehicles and their storage: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 14, 2018 № 990]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990-2018-p> [in Ukr.].

9. Molchanov R. Yu. (2016) Provadzhennya v spravakh pro administratyvni pravoporushennya u sferi bezpeky dorozhn'oho rukhu, zafiksovani v avtomatychnomu rezhymi [Proceedings in cases of administrative offenses in the field of road safety, recorded in automatic mode]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya : Pravo*, issue 38(2), pp. 15-18. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_38%282%29__5 [in Ukr.].

ABSTRACT

Andriy Sobakar, Anatoliy Puhach. Peculiarities of use of certain measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses committed by drivers. The article clarifies the essence and purpose of measures to ensure the proceedings in cases of administrative offenses.

It is established that measures to ensure the proceedings have such basic features as: use in the process or after the commission of the offense; help to establish the identity of the offender and draw up an appropriate report; are personalized in relation to the offender, do not impose additional restrictions on the offender, but limit his rights; have the procedure and terms of their application and the list of authorized bodies and officials who have the right to apply them; are documented in the manner prescribed by law and may be appealed, etc.

A comprehensive analysis of various classifications of measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses, which offers modern administrative law, and highlighted their individual shortcomings.

It is established that measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses on transport constitute a separate, independent group of classification, as their legal nature simultaneously embodies the signs of restriction of both property and non-property rights of a person, preventive and terminating depending on the circumstances of the offense traffic, as in other types of proceedings their use is excluded.

Taking into account the specifics of offenses, measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses in transport are divided into: measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses in transport of a personal nature; measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses on transport of a property nature, as well as organizational and legal measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses on transport.

Keywords: *measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses, administrative detention, drive, delivery, personal inspection, identification, temporary detention of vehicles by parking inspectors, temporary withdrawal of driver's license, removal of drivers from driving and their examination for intoxication, inspection vehicle.*

УДК 342.95+347.

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-155-159

Андрій АНДРЕЄВ[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ФУНКЦІЙ МЕДІАЦІЇ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Проаналізовано поняття та сутність функцій медіації під час вирішення адміністративно-правових спорів крізь призму загальних функцій права. Констатовано, що медіація є одним з основних методів поліпшення діяльності судової гілки влади в Україні. Обґрунтовано доцільність запровадження медіації в адміністративному судочинстві. Зазначено недосконалість адміністративного процесуального законодавства щодо визначення інституту медіації. Досліджено поняття медіації в адміністративному процесі. Охарактеризовано ознаки адміністративної медіації. Дефініційовано функції медіації, до яких запропоновано віднести такі: організаційну, інформаційну, контрольну, навчально-виховну та правоохоронну.

Ключові слова: адміністративне судочинство, правовий спір, адміністративно-правовий конфлікт, альтернативний спосіб, процедура, медіація, досудовий порядок.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси, до яких активно залучена Україна, сприяють появі в нашій державі нових або трансформації наявних правових відносин. До того ж оновлення деяких елементів правової системи, зокрема інституту правосуддя, є однією з вимог повноцінного вступу до Європейської спільноти. Зокрема, міжнародними партнерами висловлено думку щодо необхідності розвитку зазначеного інституту на засадах демократичності, справедливості, визнання людини найвищою соціальною цінністю, відповідності європейським та міжнародним правовим стандартам. Також необхідно звернути увагу, що сьогодні інститути громадянського суспільства активно залучені до організації роботи системи правосуддя через такі процедури, як примирення, відновлювальне правосуддя, медіація тощо. Варто наголосити, що всі зазначені вище процедурні елементи набули чіткого нормативно-правового закріплення у нормативних актах міжнародного рівня.

Розглядаючи питання ефективності адміністративного правосуддя, зауважимо, що сьогодні активного розвитку набув інститут медіації. В Україні медіація лише частково впроваджена, зокрема й в адміністративному судочинстві, шляхом включення до Кодексу адміністративного судочинства України положень про можливість досудового врегулювання спору за участі судді. Повномасштабна реалізація медіаційних процедур в адміністративному судочинстві залежить від якісного наукового підґрунтя, яке дасть змогу усвідомити сутність і особливості процедури. У контексті функціонування інституту важливе значення мають його функції, які й визначатимуть основні напрями впливу медіації на суспільні відносини в нашій державі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. В Україні дослідження питань, так чи інакше пов'язаних із застосуванням альтернативних методів вирішення спорів, виконувалось в різноманітних аспектах. Зокрема, проблематика медіації була предметом дослідження О. Адамантіс, В. Баранова, О. Белінської, О. Бобрової, Н. Бондаренко-Зелінської, Я. Валюк, Л. Власової, О. Ващук, А. Гайдука, О. Горової, Ю. Губар, С. Задорожної, В. Землянської, Г. Єременко, В. Кудрявцева, Ю. Ліхолетової, В. Маляренка, Л. Мамчур, Ж. Мішиної, Т. Подковенко, Н. Прокопенко, В. Тісногуз, К. Шершун, А. Чернеги, Д. Яніцької та ін. Значний доробок означених питань становлять праці таких зарубіжних учених, як Н. Александер, Л. Боулл, Х. Бесмер, Е. Ватцке, М. Герзон, Л. Герін, Г. Девіс, Р. Керролл, П. Ловенхайм, М. Манн, Х. Мессмер, Дж. Монк, С. Пен, М. Робертс, Дж. Уінслейд та ін. Однак, зважаючи на відсутність законодавчого закріплення процедури проведення медіації,

© Андрєєв А. В., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3137-975X>

didandrey1981@gmail.com

зокрема в адміністративному судочинстві, виникає необхідність у комплексному дослідженні її поняття та функцій у межах адміністративно-правового регулювання.

Метою статті є комплексне дослідження медіації в адміністративному судочинстві шляхом аналізу її функцій в адміністративно-правових спорах.

Виклад основного матеріалу. Предметом адміністративного спору є суб'єктивні права та обов'язки, а точніше, неправомірні дії щодо них, що викликані прийняттям адміністративного акта, а також законність такого акта. Також до предмета адміністративного спору входять питання про порушення адміністративним актом законних інтересів. Варто зазначити, що до адміністративної юрисдикції не належать спори з публічно-правових відносин, де відсутній суб'єкт, який наділений публічно-владними повноваженнями, або він не здійснює владні управлінські функції.

У межах дослідження варто розглянути ознаки адміністративно-правового спору. Тож К. Ростовська та Н. Гришина виокремлюють такі: обов'язковим суб'єктом є орган публічної влади або посадова особа; правове становище обох сторін характеризується юридичною рівністю перед законом і судом та рівністю процесуальної правомочності; сутність адміністративно-правового спору становлять розбіжності між суб'єктами адміністративного права; розбіжності пов'язані із порушенням застосування, різним тлумаченням норм публічного права і реалізацією визначених ними суб'єктивних публічних прав і обов'язків; предметом розбіжностей є суб'єктивні публічні права, законність адміністративних актів, які стосуються здійснення публічно-владної діяльності; суттєвою ознакою адміністративного спору є наявність процедури його вирішення [11, с. 184]. Зазначимо, що серед форм реалізації зазначеного спору у світовій практиці такі: судова, альтернативна та адміністративна, у тому числі шляхом звернення до уповноваженого органу, що видав адміністративний акт.

Сьогодні до процесу вирішення адміністративних спорів активно залучені інститути громадянського суспільства та дорадчі органи різної компетенції. Вважаємо, для аналізованої у статті діяльності варто встановити загальні правила, а систему представлення інтересів суспільства під час коригування державно-управлінської діяльності визначати як «адміністративна медіація», головним завданням якої є ефективне врегулювання конфлікту між сторонами, внаслідок якого забезпечено найбільш реальне, вигідне задоволення інтересів усіх сторін.

Загалом медіація – це добровільна та конфіденційна процедура позасудового врегулювання спору (конфлікту), в якій медіатор (посередник) допомагає сторонам у розумінні їх інтересів та пошуку ефективних шляхів досягнення взаємоприйняттого рішення [9, с. 55]. За аналогією можемо зазначити, що адміністративна медіація – це спеціальний правовий інститут врегулювання адміністративного спору, який виникає у зв'язку зі здійсненням державно-владної діяльності між суспільством і державою та врегулювання якого здійснюється за участю компетентного посередника – медіатора на основі добровільної згоди сторін з метою досягнення ними взаємоприйняттого рішення.

Варто зазначити, що медіація має суттєві відмінності від інших альтернативних способів вирішення конфліктів, зокрема від переговорів та арбітражу. Основні характерні риси медіації: процедура є особливим видом переговорів; участь медіатора, який не є представником жодної зі сторін; медіатор сприяє обом сторонам у проведенні переговорів і досягненні рішення; медіатор не досліджує докази, не встановлює факти; він не примушує сторони до прийняття певного рішення та не надає поради щодо можливих варіантів рішень, а також не виносить обов'язкового для сторін рішення; передбачається активна роль сторін у переговорах щодо пошуку можливих рішень [8, с. 125]. Тому медіація є специфічною формою переговорів, а її природа визначена роллю і місцем медіатора в процедурі.

Для розуміння сутності досліджуваного поняття варто розкрити основні його елементи. По-перше, доцільно зазначити категорії спорів, які можуть бути врегульовані за допомогою медіаційної процедури. Наприклад, оскарження рішень посадових осіб органів виконавчої влади має офіційно-юридичний характер і здійснюється в установленому законом порядку в суді та інших органах компетентними суб'єктами.

До того ж варто визначити інструментарій медіатора та методологію вирішення конфлікту. Під час залучення до врегулювання адміністративного спору можуть бути застосовані прийоми і методи таких видів медіації, як: проблемно орієнтована медіація, під час якої уповноваженою особою готується комплекс проблемних питань для учасників медіаційної процедури [1, с. 162]; трансформативна медіація, під час якої медіатор контролює сприйняття сторонами одна одної для забезпечення позитивних взаємовідносин між цими суб'єктами. Для забезпечення ефективності зазначеної форми медіації медіатор застосовує такі прийоми, як: активне слухання, узагальнення інформації, перевірка даних, невтручання у комунікацію

між сторонами [3, с. 43]. Також медіатор може використовувати інші методи, спрямовані на врегулювання адміністративно-правового спору. Оскільки в Кодексі адміністративного судочинства України чітко не визначено особливості функціонування інституту як частини судової практики і відсутні будь-які посилання на інші нормативно-правові акти, методологія медіатора під час врегулювання спору не має законодавчих обмежень.

Згідно з принципами, закріпленими в ст. 6 і 8 Кодексу адміністративного судочинства України, суд під час вирішення справ повинен керуватися принципом верховенства права (ст. 6) та принципом законності (ст. 8) [5]. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їхні посадові й службові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Суд, у цьому разі, є представником публічного інтересу, а саме того, що державні дії зв'язані правом і законом [5]. Говорячи про принципи медіації, варто звернути увагу на ст. 4 проекту Закону України «Про медіацію», яка відображає можливий перелік принципів медіації в Україні [10]. Зазначена стаття визначає такі принципи медіації, як: добровільна участь; активність, самовизначення та рівність прав сторін медіації; незалежність та неупередженість, нейтральність медіатора; конфіденційність інформації щодо медіації.

Зі свого боку, функції медіації в адміністративному судочинстві можуть бути визначені як основні напрями впливу на суспільні відносини для компромісного вирішення публічно-правового спору без проходження обов'язкових стадій адміністративного процесу.

Варто відзначити, що різновидність функцій медіації у спорах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень безпосередньо пов'язана із класифікацією загальних функцій права та функцій особи медіатора [6, с. 110]. Зокрема, можемо виокремити такі медіаційні функції: організаційну, інформаційну, контрольну, навчально-виховну та правоохоронну.

1. Організаційна функція передбачає організацію процесу проведення спільних та (або) закритих нарад зі сторонами спору: фізичними та юридичними особами та суб'єктами владних повноважень щодо вирішення конкретного правового конфлікту, що стосується вчинення/невчинення певних дій та (або) прийняття окремих рішень суб'єктом владних повноважень [2, с. 117]. Повноваженнями судді-медіатора у межах зазначеної функції є такі: визначення порядку проведення нарад, контроль за регламентом переговорів, оголошення перерви, забезпечення дотримання процесу медіації, налагодження комунікації між сторонами, допомога у пошуку взаємоприйнятної та вигідної рішення.

2. Інформаційна функція виражається у правовому інформуванні сторін спору щодо прав та обов'язків учасників переговорного процесу, процедури медіації, можливих способів врегулювання конфлікту [7, с. 27]. Суддя-медіатор забезпечує учасників спору інформацією, або допомагає їм надати необхідні дані, корисні для обох сторін. Наприклад, якщо є ймовірність, що відомості мають неправдиві чи неповні дані, медіатор рекомендує звернутися до відповідних джерел інформації чи компетентних суб'єктів, які можуть допомогти у вирішенні такого питання.

3. Контрольна функція передбачає забезпечення комунікативного процесу і можливостей ефективного примирення між фізичними та/або юридичними особами і суб'єктами владних повноважень, а також дотримання законодавчих вимог під час здійснення вищевказаних процесів. У межах зазначеної функції медіатор виконує повноваження, пов'язані з контролем медіаційної процедури. Насамперед, він визначає медіабельність адміністративно-правового спору, тобто вирішує питання про можливість учасників процесу бути сторонами адміністративної медіації на основі аналізу їх правосуб'єктності. До того ж, у процесі медіації здійснюється контроль за пропозиціями та висловлюваннями сторін спору, забезпечується розуміння сторонами процедури медіації, умов врегулювання спору тощо.

4. Навчально-виховна функція забезпечує здатність сторін адміністративного спору навчитись процесу ведення переговорів з метою налагодженої співпраці, результатом якої повинен настати компромісний для усіх сторін результат. Зокрема, суддя як посередник обмежує сторони у застосуванні ними заборонених прийомів, у наданні помилкової інформації, у висуванні завищених вимог тощо.

5. Правоохоронна функція, основним призначенням якої є запобігання порушенню правових норм шляхом врегулювання адміністративно-правового спору з найбільш вигідним для усіх сторін результатом [4, с. 8]. У межах правоохоронної функції забезпечується також відновлення порушеного права і компенсація витрат, що досягається визнанням неправомірності дій однієї зі сторін адміністративної медіації, а також укладення угоди про результати медіації, у якій визначається відповідальність сторін та способи забезпечення реалізації вказаних у документі умов врегулювання адміністративного спору. Правовий вплив досліджу-

ваної функції виражається в тому, що під час проведення нарад та під час затвердження умов примирення між сторонами адміністративно-правового спору необхідно забезпечити охорону й захист прав людини та громадянина, а також інтересів суспільства і держави загалом.

Варто наголосити, що механізм реалізації функцій медіації, незважаючи на відсутність чіткої регламентації, здійснюється за допомогою положень адміністративного законодавства: процесуального та матеріального. Необхідно відзначити, що сьогодні в Україні існує правове підґрунтя для функціонування інституту в адміністративному судочинстві, однак практична його реалізація сторонами адміністративного спору залишається надзвичайно низькою, що свідчить про недостатню обізнаність населення про можливість врегулювання спору за допомогою альтернативних методів вирішення конфліктів, а також про необхідність трансформації національного законодавства з метою чіткого врегулювання медіаційної процедури.

Висновки. На основі виконаного дослідження можемо сформулювати визначення функцій адміністративної медіації, під якими пропонуємо розуміти основні напрями правового регулювання суспільних відносин для компромісного вирішення публічно-правового спору без проходження обов'язкових стадій адміністративного процесу. Запропонована у дослідженні класифікація побудована на основних функціях права та безпосередніх повноваженнях медіатора під час врегулювання конфліктних ситуацій. Їх значення полягає в забезпеченні розуміння учасниками адміністративного спору змісту основних напрямів правового регулювання під час проведення медіаційної процедури та меж діяльності медіатора як компетентного посередника під час врегулювання конфлікту.

На основі результатів дослідження запропоновано виділити такі функції медіації в адміністративному судочинстві: організаційну, зміст якої полягає в безпосередній організації процесу проведення медіації між сторонами адміністративного спору; інформаційну, яка проявляється в усесторонньому правовому інформуванні сторін спору щодо прав та обов'язків учасників, медіаційної процедури та інших питань інформаційного характеру; контрольну, під якою пропонуємо розуміти контроль за дотриманням законодавства під час проведення медіаційної процедури, а також забезпечення комунікативного процесу між сторонами адміністративного спору; навчально-виховну, яка забезпечує здатність сторін адміністративного спору навчитись процесу ведення переговорів з метою налагодженої співпраці між ними; правоохоронну, яка полягає в запобіганні порушенню правових норм, відновленню порушеного права та компенсації витрат шляхом визнанням неправомірності дій однієї зі сторін адміністративної медіації тощо.

Список використаних джерел

1. Белінська О. В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5) С. 158-173.
2. Боженко Н. Удосконалення адміністративно-правового забезпечення медіації в адміністративному судочинстві. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 9. С. 116-119.
3. Гордийчук Н. В. Трансформативная медиация: основные понятия и установки. *Психологическая наука и образование*. 2014. № 2. С. 41-48.
4. Заморська Л. І. Функції права: змістовно-теоретичний аналіз. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. Вип. 6. С. 3-9.
5. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36. № 37. Ст. 446.
6. Корінний С. О. Впровадження медіації в адміністративний процес України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ужгородськ. нац. ун-т. Ужгород. 2019. 243 с.
7. Маврин О. В. Технологии урегулирования конфликтов (медиация как эффективный метод разрешения конфликтов) : учеб. пособ. Казань : Изд-во Казан. ун-та. 2014. 96 с.
8. Махова Л. О. Переваги впровадження в Україні інституту медіації як позасудового способу врегулювання господарських спорів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 123-127.
9. Можайкіна О. С. Поняття та зміст основних принципів медіації в цивільно-правових відносинах. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 53-58.
10. Про медіацію : проект Закону України від 17.12.2015 р. № 3665. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463.
11. Ростовська К. В., Гришина Н. В. Медіація в адміністративному судочинстві: міф чи реальність сьогодення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право*. 2020. Вип. 29. С. 182-188.

Надійшла до редакції 11.06.2021

References

1. Belinska O. V. (2011) Mediatsiia – alternatyvne vyrishennia sporiv [Mediation – alternative dispute resolution]. *Visnyk Vyschoi rady yustytzii*, no 1, pp. 158–173 [in Ukr.].
2. Bozhenko N. (2017) Udoshkonalennia administratyvno-pravovoho zabezpechennia mediatsii v administratyvnomu sudochynstvi [Improving the administrative and legal support of mediation in administrative proceedings]. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo*, no 9, pp. 116–119 [in Ukr.].
3. Gordijchuk N. V. (2014) Transformativnaya mediatsiia: osnovnye ponyatiya i ustanovki [Transformative mediation: basic concepts and attitudes]. *Psihologicheskaya nauka i obrazovaniye*, no 2, pp. 41–48 [in Rus.].
4. Zamovska L. I. (2015) Funktsiyi prava: zmistovno-teoretychnyi analiz [Functions of law: content-theoretical analysis]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*, issue 6, pp. 3-9 [in Ukr.].
5. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 6 lypnya 2005 roky № 2747-IV (zi zminamy i dopov.) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2005, no 35-36. no 37, art. 446 [in Ukr.].
6. Korinnyi S. O. (2019) Vprovadzhennya mediatsiyi v administratyvnyi protses Ukrainy [Implementation of mediation in the administrative procedure of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Uzhhorodsk. nats. un-t. Uzhhorod. 243 p. [in Ukr.].
7. Mavrin O. V. (2014) Tekhnologii uregulirovaniya konfliktov (mediatsiia kak effektivnyy metod razresheniya konfliktov) [Technologies of conflict resolution (mediation as an effective method of conflict resolution)] : ucheb. posob. Kazan': Izd-vo Kazan. un-ta. 96 p. [in Russ.].
8. Makhova L. O. (2016) Perevahy vprovadzhennia v Ukraini instytutu mediatsii yak pozasudovoho sposobu vrehuliuвання hospodarskykh sporiv [Advantages of introduction in Ukraine of the institute of mediation as an out-of-court way of settlement of economic disputes]. *Porivnialno-analitychne pravo*, no 6, pp. 125 [in Ukr.].
9. Mozhaykina O. S. (2017) Ponyattya ta zmist osnovnykh pryntsyypiv mediatsiyi v tsyvilno-pravovykh vidnosynakh [The concept and content of the basic principles of mediation in civil law relations]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*, no 5, pp. 55 [in Ukr.].
10. Pro mediatsiyu [On Mediation] : proyekt Zakonu Ukrainy vid 17.12.2015 r. № 3665. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463 [in Ukr.].
11. Rostovska K. V., Hryshyna N. V. (2020) Mediatsiia v administratyvnomu sudochynstvi: mif chy realiyi sohodennya [Mediation in administrative proceedings: the myth or reality of today]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya "Pravo"*, issue 29, pp. 182–188 [in Ukr.].

ABSTRACT

Andriy Andriev. The concept and essence of functions of mediation in administrative judiciary.

The article analyzes the concept and essence of the functions of mediation in resolving administrative and legal disputes through the prism of general functions of law. It is stated that mediation is one of the main methods of improving the activities of the judiciary in Ukraine. The expediency of introducing mediation in administrative proceedings is substantiated. The imperfection of the administrative procedural legislation on the definition of the institution of mediation is indicated. The concept of mediation in the administrative process, which is a special institution for regulating legal relations between the parties to the resolution of a public-law dispute over the involvement of a judge through meetings, is studied. The main task of mediation is formulated - conflict resolution, through compromise concessions of the parties. The criteria of admissibility of concluding amicable agreements in administrative disputes with public authorities are described. The principles of mediation in the administrative process are determined from the general principles of administrative proceedings. The functions of mediation are defined as areas of regulation of relations for the purpose of compromise resolution of a public law dispute without obligatory stages of the administrative process. The types of mediation functions in disputes concerning appeals against decisions, actions, inaction of subjects of power are determined. The content and role of mediation functions (organizational, informational, control, educational, law enforcement) in resolving disputes concerning appeals against decisions, actions or inaction of the subjects of power are analyzed. Peculiarities of practical realization of mediation functions at the decision of disputes concerning appeal of decisions, actions, inaction of subjects of power are outlined. It is concluded that the functions are the main directions of legal regulation of public relations in order to compromise the resolution of public law disputes without going through all the mandatory stages of the administrative process. The functions of mediation in resolving disputes (concerning appeals against decisions, actions or omissions of subjects of power) are: organizational, informational, control, educational and law enforcement.

Keywords: *administrative proceedings, legal dispute, administrative-legal conflict, alternative method, procedure, mediation, pre-trial procedure.*

УДК 340
DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-160-164

Дмитро ЗАДАЛЯ[©]
кандидат юридичних наук

Анна БАГЛАЙ[©]
студентка

Вікторія ПРОНЕНКО[©]
студентка

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ДОРОЖНЬОГО РУХУ, ЩО СПРИЧИНИЛО ПОШКОДЖЕННЯ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ

Здійснено комплексний аналіз адміністративного правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху. Досліджено визначення поняття безпеки дорожнього руху; об'єктивні та суб'єктивні ознаки; підстави адміністративної відповідальності; адміністративні стягнення, що застосовуються у разі порушення правил дорожнього руху. Проаналізовано склад адміністративного правопорушення за порушення правил дорожнього руху. Виконано аналіз адміністративних стягнень за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху й визначено недоліки, які впливають на ефективність їх практичного застосування. Виділено основні матеріально-правові й процесуально-правові особливості адміністративної відповідальності суб'єктів дорожніх відносин.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, об'єктивні та суб'єктивні ознаки правопорушення, правила дорожнього руху, правове регулювання, транспортний засіб, адміністративні стягнення.

Постановка проблеми. Дорожній рух складає одну з найбільш характерних і невід'ємних частин сучасного світу. Кожна людина, незважаючи на її правовий статус як учасника дорожнього руху, може стати учасником дорожньо-транспортної пригоди. Порушення правил дорожнього руху спричиняють соціально значущі наслідки, які можуть бути негативними і завдавати шкоду життю і здоров'ю людини і громадянина. Серед засобів, які держава застосовує для боротьби з порушенням законодавства у сфері дорожнього руху, фундаментальне значення має адміністративна відповідальність. Однак стягнення за вчинення адміністративних проступків у сфері безпеки дорожнього руху не виконують належної превентивної, виховної та каральної функції, оскільки не мають системного та якісного характеру впливу, що зумовлює актуальність детального дослідження змісту проступків у сфері дорожнього руху, особливостей застосування заходів адміністративної відповідальності за їх скоєння з метою підвищення ефективності реалізації адміністративної відповідальності у розглядуваній сфері.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі аспекти адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху розглядали у своїх працях: М. Ануфрієв, Д. Бойко, Г. Голубева, В. Гуменюк, С. Гусаров, М. Долгополова, В. Доненко, М. Микитюк, Р. Михайлов, В. Новіков, А. Подоляк, О. Салманова, Ю. Тихомиров, С. Циба, А. Червінчук, В. Шудріков, Х. Ярмакі та ін. Попри те, що праці зазначених авторів, безперечно, мають теоретичне і практичне значення, в доктрині адміністративного права, на жаль, досі не сформовано цілісної наукової концепції адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху.

Метою статті є ґрунтовний розгляд сутності адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху, аналіз законодавчих прогалин в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Однією із сучасних проблем, що мають суттєве значення, поряд із широким спектром соціально-економічних завдань держави та суспільства є теоретична розробка та практична реалізація заходів щодо забезпечення безпеки дорожнього руху. В умовах формування державної системи забезпечення безпеки дорожнього руху, що спрямована насамперед на створення нових та вдосконалення наявних механізмів реалізації принципів пріоритету життя та здоров'я громадян як учасників дорожнього руху над еконо-

© Задаля Д. К., 2021
© Баглай А. В., 2021
© Проненко В. С., 2021

kafedra_zpd@ukr.net

мічними результатами господарської діяльності, важливим завданням є теоретичне дослідження та обґрунтування питань безпеки дорожнього руху.

Основним нормативно-правовим актом, який передбачає адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері дорожнього руху, є Кодекс України про адміністративні правопорушення, що закріплює перелік адміністративних проступків та адміністративних стягнень, які застосовуються за їх вчинення [5].

Зважаючи на формально-юридичне поняття правопорушення, треба звернутись до ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення, в якій адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [5]. Саме це поняття відображає ознаки (елементи) конкретного складу правопорушення, за допомогою яких закон визначає діяння як адміністративне правопорушення, вирішує інше завдання: дає змогу не тільки кваліфікувати те чи інше діяння як протиправне, що підпадає під ознаки конкретного адміністративного правопорушення, але й притягнути конкретну винну в його вчиненні особу до адміністративної відповідальності. Тому не треба ототожнювати адміністративне правопорушення як явище об'єктивної дійсності та поняття складу адміністративного правопорушення.

Варто зазначити, що автомобільний транспорт, автодороги, пішоходи, велосипедисти, дорожній рух – це все те, що є невід'ємною складовою сучасної цивілізації [7]. На цьому тлі виникає потреба в правовому регулюванні безпеки дорожнього руху, зокрема адміністративною відповідальністю. Поняття «безпека дорожнього руху» не є кодифікованим, але водночас воно застосовано у багатьох нормативно-правових актах без пояснення його змісту.

У науковій літературі її розуміють як відповідальність водіїв транспортних засобів, інших учасників дорожнього руху, а також посадових осіб, що забезпечують безпечну експлуатацію транспорту, доріг і шляхових споруд, за порушення правил дорожнього руху, експлуатації транспорту і шляхів, виражену у застосуванні до винних осіб встановлених законом адміністративних стягнень уповноваженими на те органами (посадовими особами) на підставах і в порядку, передбачених нормами адміністративного права [2, с. 6]. Фактичною підставою для настання адміністративної відповідальності є порушення правових норм, які охороняються адміністративними санкціями, – адміністративні правопорушення (проступок, делікт). Юридичний факт, на основі якого виникають правовідносини щодо відповідальності, є складною конструкцією, що охоплює не тільки вчинення правопорушення – конкретні життєві обставини, але і формальні моменти, а саме наявність норми права, яка пов'язує виникнення правовідносин відповідальності з конкретними життєвими обставинами [8, с. 213].

Т. Гуржій розглядає безпеку дорожнього руху як захист національних інтересів та обґрунтовує необхідність визнання безпеки дорожнього руху інтегральним елементом національної безпеки та одним з головних пріоритетів державної політики [1]. На думку Р. Михайлова, безпека дорожнього руху – це процес, що відображає ступінь захищеності учасників і держави від дорожньо-транспортних пригод та їх наслідків, а також захищеність інтересів учасників дорожнього руху щодо реалізації потреби у пересуванні [2]. Є також багато підходів до визначення цього поняття, які спрямовані на дослідження різних особливостей безпеки дорожнього руху. На основі зазначених вище визначень, пропонуємо визначати безпеку дорожнього руху як складову національної безпеки, яка покликана на захист конституційно закріплених інтересів щодо життя, прав і свобод, а також інтересу щодо реалізації потреб у переміщенні учасників дорожнього руху.

Тож поняття адміністративного правопорушення є поняттям формально визначеним, яке законодавець сформулював у ст. 9 КУпАП. Спираючись на положення цієї законодавчої норми, а також на інші норми, що регулюють правовідносини у сфері дорожнього руху, можна сформулювати загальне поняття адміністративного правопорушення у сфері дорожнього руху, визначивши його як протиправну, винну дію або бездіяльність, що посягає на здоров'я та безпеку громадян, збереження транспортних засобів, доріг і дорожніх споруд, дорожній рух або встановлений порядок управління, за яку на законодавчому рівні встановлена адміністративна відповідальність.

У межах дослідження доцільно розглянути склад адміністративного правопорушення, передбачений ст. 124 КУпАП. Наголосимо, що будь-який склад адміністративного правопорушення містить сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, які характеризують конкретне суспільно небезпечне діяння як адміністративне правопорушення: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона правопорушення.

На думку О. Салманової, родовий об'єкт правопорушень у сфері безпеки дорожнього

руху являє собою суспільні правовідносини, які регулюються та охороняються адміністративно-правовими нормами, які мають на меті застосування заходів адміністративної відповідальності за порушення Правил дорожнього руху [3, с. 9]. Ю. Коллер під родовим об'єктом правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху визначає стан захищеності життя, здоров'я людей, їхніх інтересів, а також інтереси інших осіб під час переміщення механічними транспортними засобами, а також пішоходів [4, с. 135].

Видовим об'єктом вказаного правопорушення безперечно є безпека дорожнього руху. Безпосереднім об'єктом є конкретні суспільні відносини у сфері дорожнього руху, взяті під охорону ст. 124 КУпАП, що передбачає відповідальність за протиправне посягання. Оскільки досліджуване правопорушення спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажів, шляхів, шляхових та інших споруд чи іншого майна, то об'єкт буде доповнений суспільними відносинами у сфері власності.

Об'єктивна сторона являє собою систему законних ознак та визначається диспозицією ст. 124 КУпАП, що характеризує зовнішній прояв протиправного діяння, яке посягає на сферу дорожнього руху, до якого належить протиправна дія у вигляді порушення правил дорожнього руху, що спричинили пошкодження транспортного засобу, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна, або бездіяльність, а також шкідливі наслідки, які настали [5]. Також об'єктивна сторона повинна бути доповнена вказівкою щодо настання наслідків у вигляді майнової шкоди, а тому і склад правопорушення є формальним.

Суб'єктом адміністративного правопорушення є фізична особа, що вчинила правопорушення, яка досягла віку притягнення до адміністративної відповідальності [9, с. 104]. В цьому разі суб'єктом адміністративної відповідальності є лише водій транспортного засобу. Тобто фізична особа, яка отримала посвідчення водія, та на яку покладено обов'язок виконання правил дорожнього руху. Відповідно, якщо суб'єктом є фізична особа, то суб'єктивна сторона характеризується наявністю вини у вигляді прямого умислу чи необережності.

Адміністративне законодавство передбачає чітку систему стягнень за порушення правил дорожнього руху, а саме: попередження, штраф, штрафні бали, оплатне вилучення транспортного засобу, конфіскація предмета правопорушення, громадські роботи й адміністративний арешт [6]. Особливість адміністративної відповідальності водіїв автотранспорту полягає в тому, що закон передбачає спеціальні заходи адміністративного стягнення, такі як позбавлення права керування транспортним засобом. Такий вид стягнення має альтернативний характер і застосовується разом зі штрафом, не зменшуючи його значення.

Аналізуючи законодавство України у сфері адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху, варто зазначити, що найпоширенішим стягненням за правопорушення є штраф, тобто грошове стягнення, що впливає на майнові інтереси правопорушника. Щодо розміру накладення штрафу, важливо, щоб він був вагомим і став би запобіжним заходом щодо вчинення порушень правил дорожнього руху та ДТП. Тому найчастіше встановлюється верхня й нижня межі, тобто кінцева сума штрафу залежить від характеру вчиненого правопорушення й особи правопорушника.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» від 14 липня 2015 р. № 596-VIII був введений такий вид адміністративного стягнення, як штрафні бали [6]. Стаття 27-1 КУпАП визначає, що штрафні бали є стягненням, що накладається на громадян за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі [5]. Справи про адміністративні правопорушення у сфері порушення правил дорожнього руху підвідомчі уповноваженим органам державної влади чи посадовим особам або місцевим судам. КУпАП передбачено, що до уповноважених органів державної влади належать адміністративні комісії при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад і виконавчі комітети (а в населених пунктах, де не створено виконавчих комітетів, – виконавчі органи, що виконують їхні повноваження) сільських, селищних, міських рад і їхні посадові особи, уповноважені на те КУпАП [5], а до посадових осіб – органи Національної поліції України.

У межах дослідження варто звернутись до міжнародного досвіду. У світовій практиці штрафні бали використовують як додатковий вид покарання, яке має на меті попередити повторні дорожні порушення, однак в Україні ця система має декілька недоліків: звужується коло осіб, які можуть бути притягнуті до такого виду адміністративної відповідальності (оскільки суб'єктом у такому випадку є громадянин України, що має право керування транспортним засобом, така норма унеможливує застосування заходів адміністративного впливу до осіб без громадянства й громадян іноземних держав); запроваджена система штрафних

балів потребує ведення реєстру водіїв транспортних засобів, адже наявна Національна автоматизована інформаційна система не містить відомостей про всіх громадян України, які мають право керування транспортними засобами.

Висновки. Отже, законодавець, спираючись на міжнародний досвід, спрямований на внесення змін чинного законодавства, які можуть позитивно вплинути на вирішення проблем, пов'язаних із дорожнім рухом. Однак деякі правові норми не відповідають міжнародним стандартам, що унеможливує використання їх на практиці. Вирішення колізійних питань національного законодавства у цій сфері можливе за допомогою запровадження деяких змін. Зокрема, за умови дотримання принципів законності, доцільності, справедливості та обґрунтованості можливе застосування адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, які фіксуються в автоматичному режимі; необхідно редагувати матеріально-правові й процесуально-правові норми стосовно адміністративних стягнень за порушення правил дорожнього руху відповідно до вимог сучасного суспільства, оскільки більшість норм є застарілими, через що вони є малоефективними, а в деяких випадках – абсолютно недовірними.

Можна констатувати, що в адміністративному законодавстві у сфері дорожнього руху, незважаючи на його динамічність та детальне опрацювання, залишається багато прогалин та суперечностей, що, зважаючи на зростання актуальності, потребує подальшого дослідження з метою внесення обґрунтованих пропозицій до оновлення чинного законодавства в цій сфері.

Список використаних джерел

1. Гуржій Т. О. Державна політика безпеки дорожнього руху – теоретико-правові та організаційні засади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2011. 42 с.
2. Михайлов Р. І. Забезпечення адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері безпеки дорожнього руху в сучасних умовах : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 27 с.
3. Салманова О. Ю. Адміністративно-правові засоби забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. 20 с.
4. Коллер Ю. С. Об'єкт адміністративного правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху. *Право і суспільство*. 2011. № 2. С. 134–138.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 12 грудня 1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху : Закон України від 14 липня 2015 р. № 596-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/596-19#Text>.
7. Про дорожній рух : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3353-XII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text>.
8. Адміністративне право України : підручник; за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Юрид. літ-ра, 2003. 896 с.
9. Битяк Ю. П., Богуцький В. В., Гаращук В. М., Зуй В. В. Адміністративне право України : підручник для юрид. вузів і факультетів; за ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2000. 520 с.

Надійшла до редакції 09.06.2021

References

1. Hurzhiy T. O. (2011) Derzhavna polityka bezpeky dorozhnoho rukhu – teoretyko-pravovi ta orhanizatsiini zasady [State road safety policy – theoretical, legal and organizational principles] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 / Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. Dnipro. 42 p. [in Ukr]
2. Mykhailov R. I. (2011) Zabezpechennia administratyvnoi vidpovidalnosti za porushennia zakonodavstva u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu v suchasnykh umovakh [Ensuring administrative liability for violations of legislation in the field of road safety in modern conditions] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. 27 p. [in Ukr].
3. Salmanov O. Yu. (2002) Administratyvno-pravovi zasoby zabezpechennia militsiieiu bezpeky dorozhnoho rukhu [Administrative and legal means of ensuring traffic safety by the police] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv. 20 p. [in Ukr].
4. Koller Yu. S. (2011) Obyekt administratyvnoho pravoporushennia u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu [Object of administrative offense in the field of road safety]. *Pravo i suspilstvo*, no 2, pp. 134–138 [in Ukr].
5. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia : Zakon Ukrainy vid 12 hrudnia 1984 r. № 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of Ukraine of December 12, 1984 № 8073-X]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukr].

6. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia rehuliuвання vidnosyn u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu [On amendments to some legislative acts of Ukraine to improve the regulation of relations in the field of road safety] : Zakon Ukrainy vid 14 lypnya 2015 r. № 596-VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/596-19#Text> [in Ukr].

7. Pro dorozhniy rukh [On traffic] : Zakon Ukrainy vid 30 chervnya 1993 r. № 3353-XII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> [in Ukr].

8. Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] : pidruch. ; za zah. red. S. V. Kivalova. Odesa : Yuryd. lit-ra, 2003. 896 p. [in Ukr].

9. Bytyak Yu. P., Bohutskyi V. V., Harashchuk V. M., Zuy V. V. (2000) Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] : pidruch. dlya yuryd. vuziv i fakultetiv ; za red. Yu. P. Bytyaka. Kharkiv : Pravo. 520 p. [in Ukr].

ABSTRACT

Dmytro Zadalia, Anna Bahlai, Viktoriia Pronenko. Administrative and legal regulation in the field of violation of traffic rules, which caused damage to the vehicle. The article deals with analysis of administrative offenses in the field of road safety. The article considers: definition of road safety; objective and subjective features; grounds for administrative liability; administrative penalties applied in violation of traffic rules. The composition of an administrative offense for violation of traffic rules is analyzed. It is determined that the concept of "road safety" is not codified, but at the same time it is used in many regulations without explaining its content. A comprehensive analysis of administrative penalties for offenses in the field of road safety and identified shortcomings that affect the effectiveness of their practical application. The main substantive and procedural features of administrative liability of the subjects of road relations are highlighted. It was concluded that the legislator, based on international experience, aims to amend existing legislation that may have a positive impact on solving problems related to traffic. However, some legal norms do not meet international standards, which makes it impossible to use them in practice. Conflicting issues of national legislation in this area can be resolved through some changes. In particular, subject to the principles of legality, expediency, fairness and reasonableness, it is possible to apply administrative liability for offenses in the field of road safety, which are recorded automatically; it is necessary to edit the substantive and procedural rules on administrative penalties for violating traffic rules in accordance with the requirements of modern society, as most rules are outdated, which makes them ineffective, and in some cases - completely ineffective. It can be stated that in the administrative legislation in the field of road traffic, despite its dynamism and detailed elaboration, there are many gaps and contradictions, which, given the growing relevance, requires further research to make sound proposals to update existing legislation in this area.

Keywords: *road safety, objective and subjective signs of the offense, traffic rules, legal regulation, vehicle, administrative penalties.*

УДК 342.95

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-165-169

Світлана НІКОЛАЙЧУК[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ТЕНДЕНЦІ ТА НОВАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Досліджено нормативно-правове забезпечення впровадження та сприяння гендерній рівності в Україні. Проаналізовано актуальну проблематику не лише створення достатніх нормативно-правових засад, а й їх доцільності й ефективності.

В Україні рівність чоловіків та жінок проголошується на конституційному рівні, що свідчить про наближення Української держави до європейського і світового рівня вирішення гендерних проблем. Невизначеність гендерних пріоритетів та невирішеність проблем гендерної рівності провакують негативні наслідки для всіх сфер суспільного життя. Обґрунтовано ухвалення Національної стратегії у сфері гендерної рівності. Стратегічні цілі Національної стратегії у сфері гендерної рівності доцільно згрупувати за сферами суспільного життя – у політичній, економічній, соціальній, культурній сферах.

Ключові слова: гендерна рівність, права людини, гендерні підходи, гендерні стереотипи, національна стратегія.

Постановка проблеми. У світі зростає розуміння потреби спільного досягнення глобальних цілей і вирішення проблем, що впливають на забезпечення прав людини на національному рівні. Цілі сталого розвитку ООН до 2030 року серед інших актуальних для України глобальних проблем зосереджуються на питаннях забезпечення гендерної рівності. Гендерні проблеми актуалізуються і ускладнюються в умовах пандемії Covid-19, внутрішнього переміщення та гібридної війни.

Правове забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок в Україні потребує ґрунтовного переосмислення з огляду на те, що тенденція систематичного накопичення нормативно-правових актів і стратегічних документів у цій сфері не сприяє вирішенню проблеми гендерного розриву. Забезпечення гендерної рівності, що здійснюється через ефективне публічне управління, є однією з дієвих гарантій забезпечення прав людини і принципів соціально-правової держави.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика правового забезпечення гендерної рівності в Україні не є новою для вітчизняної адміністративно-правової науки. Численні наукові розвідки питань гендерної рівності, що проводили фахівці різних галузей права, повсякчас зосереджувались на підвищенні ефективності досягнення гендерного балансу за допомогою правових засобів, які застосовує публічна адміністрація. Окремі питання забезпечення гендерної рівності у вітчизняному законодавстві досліджували науковці, як-от: Н. Аніщук, Ю. Галустьян, І. Грицай, О. Дашковська, Л. Кобелянська, К. Левченко, О. Матвієнко, Т. Мельник, Л. Наливайко, А. Олійник, С. Плахотнюк, Н. Римашевська, З. Ромовська, Л. Смоляр, М. Томашевська, Г. Христова та інші. Міжнародні стандарти правового забезпечення рівних прав чоловіків і жінок вивчали В. Буроменський, О. Кисельова, М. Корюкалов, Н. Кушнір, Т. Марценюк та ін. Але загальною проблемою таких досліджень є гіперболізація ролі правового регулювання у досягненні рівних прав і можливостей чоловіків і жінок, оскільки це явище глибоко сягає особистої, духовної сфери, яка не підлягає правовому впливу. Спостерігається непропорційна увага правників до ролі інших регуляторів суспільних у забезпеченні гендерної рівності, а також до посилення спроможності публічної адміністрації у цій сфері.

Метою цієї наукової розвідки є дослідження новацій і тенденцій у правовому регулюванні забезпечення гендерної рівності в Україні, визначення ефективності їх застосування

© Ніколайчук С. В., 2021

kafedra_zpd@ukr.net

публічною адміністрацією.

Виклад основного матеріалу. Властивістю правового регулювання суспільних відносин є його здатність регламентувати ці відносини за допомогою юридичних засобів, передбачати правові наслідки для суб'єктів відповідних відносин, впливати на їх волю і поведінку. Розгляд права в аспекті його ефективності висвітлює головну якість права – здатність здійснювати реальний вплив на діяльність та поведінку людей, а через це – сприяти прогресивним змінам у суспільстві, запроваджуючи цивілізовані взаємовідносини людей та соціальне партнерство [1, с. 199]. Особливістю ж гендерної рівності та гендерного паритету, відповідних суспільних відносин є неможливість їх забезпечення та врегулювання публічною адміністрацією виключно юридичними засобами.

Однак саме ефективне правове забезпечення гендерної рівності і гендерної політики держави є запорукою утворення системного, комплексного підходу до гарантування реальної (фактичної) рівності чоловіків і жінок. В Україні така державна політика частіше отожднюється з соціальною, тому економічна, політична, культурно-духовна її складові знаходяться поза увагою.

Створення національного механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків як сукупності засобів реалізації ними своїх прав і можливостей має відбуватися насамперед через формування гендерного законодавства. Проблема недостатнього рівня впровадження принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків передбачається вирішити шляхом застосування комплексного підходу та здійснення заходів, спрямованих на досягнення пріоритетів [2, с. 21]. Тому формування високоєфективної нормативно-правової та інституційної основи для забезпечення гендерної рівності є першочерговим завданням.

Сучасне законодавство України створює певне правове поле, передусім для рівності, але не завжди забезпечує фактичні можливості та умови її реалізації. Законодавцем надано велику увагу щодо удосконалення національного законодавства у цій сфері, але необхідним є подальше вивчення чинних міжнародно-правових стандартів у цій сфері, відповідного зарубіжного законодавчого досвіду з метою аналізу відповідності національного законодавства України взятим міжнародним зобов'язанням на універсальному та регіональному рівнях. Важливо, щоб заходи, пов'язані з імплементацією міжнародно-правових стандартів гендерної рівності, мали системний і послідовний характер [3, с. 24]. Отож гендерне право в Україні тривалий час перебуває на стадії становлення.

На думку І. Грицай, нормативно-правова складова механізму забезпечення принципу гендерної рівності представлена низкою нормативно-правових актів, які за юридичною силою поділяють на три рівні: 1) закони України – Конституція України (встановлює основоположні засади рівності чоловіків і жінок в окремих статтях), конституційні, органічні та звичайні закони, що діють в різних галузях законодавства, зокрема конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного, трудового, сімейного, соціального, медичного, інформаційного та ін.); 2) підзаконні нормативно-правові акти (постанови Верховної Ради України; стратегії, затверджені Президентом України; плани, схвалені Кабінетом Міністрів України, міністерствами, іншими ЦОВВ на виконання міжнародних гендерних стратегій; програми та плани місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування та ін.); 3) міжнародні акти (загальні та спеціальні міжнародні документи, прийняті Радою Європи, ООН, Європейським Союзом, ОБСЄ та ін.) [4, с. 160]. Погоджуючись з висновками дослідниці, констатуємо, що ця система є динамічною і знаходиться у постійному, але нелінійному розвитку.

Основою правових підходів до формування державної гендерної політики є принципи міжнародного права, сформульовані в міжнародних документах з прав людини, розроблених ООН та її структурами, Радою Європи, ОБСЄ, а також Європейським Союзом та НАТО, курс на членство в яких закріплено в Конституції України. Вони містять безпосередні зобов'язання держав, зокрема у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Окреме місце серед цих документів належить Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [2, с. 17]. Міжнародні стандарти забезпечення гендерної рівності, що закріплені у ключових міжнародно-правових актах впливають на формування національного законодавства та його зміст, а також на ефективність та пріоритети діяльності публічної адміністрації у цій сфері.

Основні правові засади забезпечення гендерної рівності встановлені у Конституції України, Законах України «Про забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок» від 08.09.2005, «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012, Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України № 119/2021 від 24.03.2021, Національному плані дій з виконання резолюції Ради Безпеки

ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року, затвердженому розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1544-р від 28.10.2020, Плані заходів з реалізації зобов'язань Уряду України, взятих в межах міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» з утвердження гендерної рівності, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1578-р від 16.12.2020, Концепції комунікації у сфері гендерної рівності, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1128-р від 16.03.2020 та ін. Характер чинного гендерного законодавства не сприяє розбудові реального, ефективного публічно-правового механізму забезпечення гендерної рівності на практиці.

Важливо, що забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у новій Національній стратегії у сфері прав людини від 24.03.2021 р. [5] задекларовано детальніше, порівняно з її попередньою редакцією. Так стратегічна ціль «Жінки і чоловіки в Україні мають рівні права та можливості у всіх сферах життєдіяльності» обґрунтовано і посилено проблемами, на вирішення яких спрямований стратегічний напрям, відповідними завданнями для досягнення цілі, очікуваними результатами і показниками.

Останні заслужують уваги, оскільки й визначають пріоритети майбутнього правового забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок, а саме: застосування комплексного гендерного підходу до формування, реалізації, моніторингу та оцінки державної політики у всіх сферах життя суспільства; зменшення кількості випадків дискримінації за ознакою статі; забезпечення рівного доступу до участі в політиці та в процесах ухвалення рішень на державному та місцевому рівнях; розширення економічних можливостей жінок, зменшення розриву в оплаті праці жінок і чоловіків та нерівність у розподілі сімейних обов'язків; підвищення обізнаності населення щодо протидії дискримінації за ознакою статі та гендерним стереотипам [5]. Вказані очікувані результати демонструють потребу забезпечити послідовний процес включення жінок до економічних і політичних процесів, а також масштабний правовий всеобуч населення з питань гендерної рівності та недискримінації.

К. Левченко зазначає, що з проголошеною необхідністю наскрізної гендерної інтеграції спостерігається недостатнє розуміння напрямів, змісту, а також знання та використання інструментів забезпечення гендерної рівності в усіх галузях та сферах державного управління як важливої умови для підвищення його ефективності та спрямованості на результат (задоволення потреб населення). Частина документів, політик та програм, які розробляють та ухвалюють державні органи, є гендерно сліпими і не враховують гендерну складову [6, с. 14]. Підвищення інституційної спроможності органів публічної влади та індивідуальної спроможності громадян залежить від включення гендерного компоненту до системи освіти всіх рівнів.

Саме на досягнення цієї мети має бути спрямована Стратегія впровадження гендерної рівності у сферу освіти до 2030 р., що створюється на виконання Плану заходів з реалізації зобов'язань Уряду України, взятих у межах міжнародної ініціативи «Партнерства Біарріц» з утвердження гендерної рівності від 16.12.2020 р. Вважаємо, що ця стратегія може включити такі стратегічні цілі, як:

- інтеграція гендерного компоненту до системи дошкільної та загальної середньої освіти України (проведення гендерного аудиту та експертизи навчального та виховного контенту; включення гендерних компонентів до типових освітніх програм, до організації і проведення профорієнтації; підвищення кваліфікації педагогічних працівників з питань забезпечення гендерної освіти та гендерно орієнтованого підходу у викладанні; поширення практик викорінення гендерних стереотипів щодо дівчат і хлопців, жінок і чоловіків у сфері освіти; посилення доступу до загальної середньої освіти вразливих категорій хлопців та дівчат, чоловіків і жінок);

- інтеграція гендерного компоненту до системи професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти України (проведення аудиту та експертизи навчально-методичного, наукового та виховного контенту для здобувачів освіти; включення загальних гендерних компетентностей до державних стандартів освіти та освітньо-професійних програм; впровадження сертифікованих курсів МОН з підготовки фахівців/тренерів з гендерної компетентності для закладів професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти України та ін.);

- інтеграція гендерного компоненту до системи підготовки наукових кадрів (включення гендерних досліджень до пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки України, до наукових тем та стратегічних напрямів дослідження наукових установ; підтримка практик наставництва для жінок, які здобувають науковий ступінь/вчене звання; впровадження практик з підтримки жінок і чоловіків, які поєднують здобуття наукового ступеня та виконання сімейних обов'язків).

Стратегічними цілями також може бути визначено забезпечення комплексного гендерного підходу на ринку праці України; викорінення, попередження та протидію гендерно зумовленому насильству в освітній сфері; впровадження гендерної рівності в систему управ-

ління освітою тощо.

Нормативно-правовий акт, за допомогою якого можливо врегулювати застосування комплексного гендерного підходу у всіх сферах суспільного життя, є Національна стратегія у сфері гендерної рівності. Її ухвалення підтримують як науковці, так і експертне середовище.

Нормативні документи у сфері забезпечення гендерної рівності, які були розроблені та ухвалені Урядом України в 2018–2020 роках не торкалися усіх сфер державного управління, що залишало частину з них (екологічна політика, охорона здоров'я, енергетика та інші) поза увагою з погляду гендерної інтеграції. Такі документи не були наскрізними, що створювало перешкоди на шляху практичного впровадження визначених у національному законодавстві та в міжнародних документах підходів щодо гендерної інтеграції в усіх сферах та політиках. Таку ситуацію має виправити підготовка та затвердження Національної стратегії у сфері гендерної рівності [6, с. 14]. Але є ризик, що реалізація такої стратегії набудатиме формального характеру.

Виконання програмних підзаконних нормативно-правових актів у сфері забезпечення гендерної рівності частіше є формальним. Ефективне закріплення гендерної рівності в законодавстві можливе за умови поєднання принципів єдності і диференціації. Закріплення правового статусу чоловіків і жінок за єдиним підходом у чинному законодавстві має підтримуватися застосуванням заходів позитивної дискримінації і позитивних дій. Гармонізація національного законодавства, що забезпечує принцип гендерної рівності, з європейськими стандартами прав людини у цій сфері є обов'язковою. Уникнення формалізму у виконанні рекомендацій міжнародних організацій, зокрема зауважень Комітету ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок, є передумовою встановлення гендерного паритету в Україні [4, с. 161]. Загалом інституційний механізм забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей в Україні є політично слабким, адже його функціонування відбувається в досить складних умовах браку коштів і відсутності висококваліфікованих кадрів. Проблемою є те, що політика гендерної рівності фактично не є пріоритетною для України, що також впливає на гендерну пріоритетність у місцевій владі [7, с. 41].

Важливо, щоб реалізація Національної стратегії у сфері гендерної рівності здійснювалась під ретельним контролем інститутів громадянського суспільства, Кабінету Міністрів України та Урядової уповноваженої з питань гендерної політики.

Стратегічні цілі Національної стратегії у сфері гендерної рівності доцільно згрупувати за сферами суспільного життя – у політичній, економічній, соціальній, культурно-духовній сфері. Окрему увагу треба надати гендерній освіті та вихованню, запобіганню гендерно зумовленому насильству та зміцненню репродуктивного здоров'я громадян, досягненню гендерної рівності в особистому та сімейному житті тощо.

Висновки. Основними тенденціями правового забезпечення гендерної рівності в Україні є: систематичне накопичення нормативно-правових актів у цій сфері (насамперед підзаконних програмних нормативно-правових актів); посилення відповідальності органів публічної влади у питаннях забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок; покладання відповідних повноважень на державні і комунальні установи та організації; активізація просвітницької діяльності тощо. Що ж до інституційної спроможності, ініціативності публічної адміністрації забезпечувати принцип гендерної рівності під час розробки та ухвалення нормативно-правових та організаційно-розпорядчих актів, то вона досі залишається низькою.

Нормативно-правовий акт, за допомогою якого можливо врегулювати застосування публічною адміністрацією комплексного гендерного підходу у всіх сферах суспільного життя, є Національна стратегія у сфері гендерної рівності.

Список використаних джерел

1. Котенко О. А. Правове регулювання в контексті дії права та його основоположних принципів. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63846/41-Kotenko.pdf?sequence=1>.
2. Гендерна політика в нормативно-правових документах / за заг. ред К. Б. Левченко. Київ, 2020. Ч. 1. 186 с.
3. Камінська Н. Пріоритетні напрями модернізації законодавства України з питань забезпечення гендерної рівності. *Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні: сучасні досягнення та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 10-11 черв. 2021 р. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 22–24.
4. Грицай І. О. Принцип гендерної рівності та механізм його забезпечення: теоретико-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, ДДУВС. 460 с.
5. Національна стратегія у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>.

6. Левченко К. Чому для України необхідною є підготовка Національної стратегії у сфері гендерної рівності? *Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні: сучасні досягнення та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 10-11 черв. 2021 р. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 14–16.

7. Задоянко К. Інституційний механізм забезпечення публічної політики гендерної рівності та рівних можливостей в Україні : *зб. наук. пр. Нац. акад. держав. упр. при Президентові України*. 2019. Вип. 2. С. 37–43.

Надійшла до редакції 14.06.2021

References

1. Kotenko O. A. Pravove rehulyuvannya v konteksti diyi prava ta yoho osnovopolozhnykh pryntsyviv [Legal regulation in the context of the law and its fundamental principles]. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63846/41-Kotenko.pdf?sequence=1> [in Ukr.].

2. Genderna polityka v normatyvno-pravovykh dokumentakh [Gender policy in legal documents] / za zah. red Levchenko K. B. Kyiv, 2020. Part 1. 186 p. [in Ukr.].

3. Kamins'ka N. (2021) Priorityetni napryamy modernizatsiyi zakonodavstva Ukrayiny z pytan' zabezpechennya hendernoyi rivnosti [Priority areas for modernization of Ukrainian legislation on gender equality]. *Zabezpechennya rivnykh prav ta mozhlyvostey zhinok i cholovikiv v Ukrayini: suchasni dosyahnennya ta perspektyvy* : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Dnipro, 10-11 cherv. 2021 r. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 22-24 [in Ukr.].

4. Hrytsay I. O. Pryntsyp hendernoyi rivnosti ta mekhanizm yoho zabezpechennya : teoretyko-pravovyy aspekt [The principle of gender equality and the mechanism of its provision: theoretical and legal aspect] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01 / Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. Dnipro, DDUVS. 460 p. [in Ukr.].

5. Natsional'na stratehiya u sferi prav lyudyny [National strategy in the field of human rights] : Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 24.03. 2021 r. №119/2021. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537> [in Ukr.].

6. Levchenko K. (2021) Chomu dlya Ukrayiny neobkhdnoyu ye pidhotovka Natsional'noyi stratehiyi u sferi hendernoyi rivnosti [Why Ukraine needs to prepare a National Strategy in the field of gender equality]? *Zabezpechennya rivnykh prav ta mozhlyvostey zhinok i cholovikiv v Ukrayini: suchasni dosyahnennya ta perspektyvy* : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Dnipro, 10-11 cherv. 2021 r. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp.14-16 [in Ukr.].

7. Zadoyenko K. (2019) Instytutsiynny mekhanizm zabezpechennya publichnoyi polityky hendernoyi diyal'nosti ta rivnykh mozhlyvostey v Ukrayini [Institutional mechanism for ensuring public policy of gender equality and equal opportunities in Ukraine] : *zb. nauk. pr. Nats. akad. derzh. upr. pry Prezidentovi Ukrayiny*, issue 2, pp. 37-43 [in Ukr.].

ABSTRACT

Svitlana Nikolaychuk. Trends and innovations of legal regulation of ensuring gender equality in ukraine. The article studies the regulatory foundation of the implementation and promotion of gender equality in Ukraine. The actual problem of not only creating a sufficient regulatory and legal field, but also its compliance is analyzed.

In the modern civilized world, the ideas of gender equality are actively developed and implemented in all spheres of public life. In the legal aspect, gender equality functions as a component of the general principle of equality.

In Ukraine, equality between men and women is declared at the constitutional level, which testifies to the approach of the Ukrainian state and civil society to the European and world level of solving gender problems. In order to comply with international standards and ensure equality of rights among all citizens, Ukraine has adopted a number of legal acts. Today the legal base on gender equality is gradually being reduced to international standards.

Uncertainty of gender priorities and postponing the issues resolution of gender inequality to the background provoke negative consequences for all spheres of public life. The adoption of the National Strategy of gender equality is substantiated. The strategic goals of the National Strategy of gender equality should be grouped by spheres of public life – in the political, economic, social, cultural spheres. It is important that the implementation of the National Strategy of gender equality is carried out under the close control of civil society institutions, the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government Ombudsman for Gender Policy.

Keywords: *gender equality, human rights, gender approaches, gender stereotypes.*

УДК 342.95
DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-170-174

Ірина ТИЩЕНКОВА ©
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СПІВРОБІТНИЦТВО ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У СФЕРІ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

Важлива роль у розбудові України як соціальної, правової, демократичної держави належить запровадженню реформи з децентралізації влади, яка зумовлює відповідні процеси розвитку інституту об'єднаної територіальної громади як первинного суб'єкта місцевого самоврядування. Створення об'єднаних територіальних громад стало основою для формування сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації та захисту прав.

Децентралізація системи надання послуг є одним із актуальних напрямів реформ в сучасній Україні. З появою такого інституту, як об'єднана територіальна громада, одночасно створюються сприятливі умови життєвого середовища, формуються необхідно важливі галузі для всебічного розвитку суспільства та реалізації людини, як особистості тощо. Тобто запровадження реформи з децентралізації влади, яка зумовлює відповідні процеси розвитку інституту об'єднаної територіальної громади як первинного суб'єкта місцевого самоврядування, має позитивний відбиток.

На сьогодні об'єднані територіальні громади наділені достатніми правами та мають всі необхідні повноваження для забезпечення громадян тими чи іншими адміністративними послугами. Але є такі неоднозначні та індивідуальні випадки, коли за місцем надання такої послуги неможливо повноцінно зібрати всі необхідні документи або ж провести дії без залучення додаткових джерел. У такому разі виявляється власне співробітництво громад у сфері адмінпослуг.

Запровадження співробітництва у діяльність об'єднаних територіальних громад є актуальним, адже дає змогу сфокусуватися на потребах громадян та поліпшити умови для забезпечення належної, а саме головне – швидкої реалізації громадянами своїх прав і охоронюваних законом інтересів.

Актуальність питання надання адміністративних послуг в умовах децентралізації є доволі актуальною та обговорюваною як серед науковців, так і практиків. Досить важливим є власне вивчення інституту співробітництва під час механізму надання адміністративних послуг, його налагодження, вдосконалення, спрощення та прискорення.

Ключові слова: об'єднана територіальна громада, децентралізація, адміністративні послуги, співробітництво громад.

Постановка проблеми. Актуальним та практично важливим є дослідження та вивчення питання співробітництва об'єднаних територіальних громад, які в межах наданих їм повноважень є суб'єктами інформаційних правовідносин та забезпечують адміністративно-правове надання публічних послуг.

Необхідність дослідження виявляється також в тому, що основним завданням органів місцевої влади є задоволення потреб громадян щодо отримання різних адміністративних послуг. А саме розвинення інституту співробітництва громад дасть змогу поліпшити якість, швидкість, ефективність надання публічних послуг, не зважаючи на власні обмеження, обмеження матеріального чи іншого планів.

Наукова цінність цього дослідження, що розкриває деякі аспекти питання співробітництва, доволі велика, але неможливо досягнути неосяжне, і тому розвивати та просувати обрану тематику можна навіть після уваги інших науковців. З огляду на вищевикладене, стає очевидною актуальність обраної тематики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Співробітництво територіальних громад у сфері надання адміністративних послуг є однією з тем, яка досить актуальна серед представників правової науки, серед яких: К. Бліщук, О. Савельєва,

© Тищенко І. О., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0323-5035>
ismartsdn3315@gmail.com

В. Бондаренко, В. Гуцалюк, О. Ігнат, Т. Королюк, М. Кошелева, О. Ольшанський.

Мета статті полягає у встановленні, на підставі аналізу наукових, практичних, законодавчих джерел та статистичної інформації, негативних і позитивних чинників та власне сутності для кращого розуміння питання механізму співробітництва об'єднаних громад з надання адміністративних послуг, а також визначення перспективних аспектів з подальшого надання адміністративних послуг в досліджуваному напрямі.

Виклад основного матеріалу. У частині 3 статті 142 Конституції України закріплено, що територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ, створювати для цього відповідні органи і служби [1].

Як відомо, організаційно-правові засади співробітництва територіальних громад, принципи, форми, механізми такого співробітництва, його стимулювання, фінансування та контролю визначив Закон України «Про співробітництво територіальних громад», прийнятий у червні 2014 р. Крім того, на виконання вимог зазначеного закону центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері розвитку місцевого самоврядування – Міністерством розвитку громад та територій України, прийняті нормативно-правові акти, які визначають засади співробітництва територіальних громад, а саме: наказ від 27.08.2014 р. № 233 «Про затвердження Примірних форм договорів про співробітництво територіальних громад» та від 15.08.2014 р. № 225 «Про затвердження Порядку формування та забезпечення функціонування реєстру про співробітництво територіальних громад» [2].

Складно зрозуміти логіку прийняття закону про співробітництво громад раніше від закону про об'єднання територіальних громад. Напевно, законодавець хотів у такий спосіб підготувати людей до нових вимог спільної життєдіяльності, до відпрацювання алгоритму спільного ухвалення рішень, набуття досвіду під час вирішення як місцевих питань, так і питань між громадами тощо.

Важливим етапом в Україні є реформування місцевого самоврядування, децентралізація. Громадяни України завдяки таким реформам зможуть впливати на якість адміністративних послуг, але для цього їм необхідно, щоб поряд з ними знаходилися уповноважені особи на їх надання. Зі свого боку, органи місцевого самоврядування матимуть необхідне фінансування і широкі повноваження (за порушення яких нести відповідальність в установленому законом порядку), щоб бути спроможними вирішувати питання мешканців відповідної території та загальні місцеві питання.

Реформа місцевого самоврядування передбачає використання співробітництва територіальних громад на основі об'єднання фінансових, економічних, людських і технічних ресурсів для вирішення спільних і складних проблем місцевого розвитку. Міжмуніципальне співробітництво виступає своєрідною альтернативою об'єднання територіальних громад. Це досить нова практика в системі місцевого самоврядування в Україні, однак світовий досвід демонструє, що міжмуніципальне співробітництво відкриває доступ до нових фінансових джерел, дає змогу оптимізувати адміністрування та підвищити ефективність місцевого управління, підвищити якість надання адміністративних послуг, сприяє сталому соціально-економічному розвитку регіону та підвищенню рівня життя населення [3].

Формами співробітництва територіальних громад можна визначити:

- створення спільного органу управління;
- створення спільних інфраструктурних об'єктів;
- спільне фінансування інфраструктурних об'єктів;
- делегування виконання завдань;
- реалізація спільних проектів.

Відповідно до положень вищенаведеного Закону України «Про співробітництво територіальних громад», зазначено, що співробітництво територіальних громад – це відносини між двома або більше територіальними громадами, що здійснюються на договірних засадах у визначених законом формах [2]. Автори колективної монографії «Управління стратегічним розвитком об'єднаних територіальних громад: інноваційні підходи та інструменти» уточнюють, що співробітництво територіальних громад або міжмуніципальне співробітництво – це «самостійна та під власну відповідальність діяльність територіальних громад та органів місцевого самоврядування з вирішення спільних питань місцевого значення. Метою цієї діяльності є створення належних умов проживання на території, підвищення ефективності надання публічних послуг населенню. Зазначена діяльність – багатогранна і багатоаспектна, вона охоплює всі сфери життєдіяльності громади – інфраструктуру, житлово-комунальну, освітню, охорону здоров'я, екологічну та соціальну безпеку тощо» [4, с. 102–103].

Звісно, як в інших сферах діяльності та й інститутах є свої переваги та недоліки. Отже, розпочнемо з позитивного боку співробітництва територіальних громад, до якого треба віднести:

- ✓ сприяння розвитку ЦНАПів та підвищення якості публічних послуг;
- ✓ розвиток інфраструктури;
- ✓ обмін досвідом та знаннями, розвиток комунікації та корпоративної культури;
- ✓ сприяння вирішенню складних завдань;
- ✓ підвищення рівня суспільного життя
- ✓ доступ до нових фінансових ресурсів;
- ✓ оптимізація адміністрування та видатків бюджету.

А недоліками досліджуваного співробітництва територіальних громад є:

- конкуренція за фінансові ресурси;
- високий рівень корупції;
- низький рівень поінформованості щодо специфіки співпраці;
- низький рівень довіри до влади;
- низький політичний інтерес, страх втратити владу, недостатні мотивація та готовність до співпраці;
- недостатній досвід, необхідність зовнішнього консультування щодо підготовки проєктів співпраці;

Співробітництво передбачає, що територіальні громади на договірній основі об'єднують свої можливості та ресурси для вирішення низки питань, і чим вищим є ступінь автономії громад, тим більші їх можливості до співпраці з іншими зацікавленими територіальними громадами [5]. Співробітництво громад – це одна з можливостей розвитку територій. Власне завдяки міжмуніципального співробітництва (ММС) можна посилити спроможність громад, і не лише ОТГ, вирішувати питання місцевого розвитку, ефективніше виконувати свої повноваження, надавати якісні послуги населенню тощо. Станом на жовтень 2019 року, 1134 територіальні громади уклали 477 договорів міжмуніципального співробітництва, більшість яких укладені за формою співробітництва спільного проєкту, одиниці – у формі делегування завдань та спільного фінансування. Лідерами у провадженні спільних проєктів між громадами є Полтавська (104 договори серед 281 громади) та Вінницька (95 договорів – 169 громад) області. Найбільше проєктів співробітництва реалізується у таких галузях: ЖКГ, управління твердими побутовими відходами, розвиток місцевої пожежної охорони, освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення та надання адміністративних послуг [6].

З 2019 р. функціонують 796 ЦНАПів: з них 437 утворено райдержадміністраціями, 152 – міськими радами міст районного значення, сільськими, селищними радами, 72 міськими радами міст-обласних центрів та Київською міськрадою, 135 – міськими радами міст обласного значення [6].

Розглянемо такий термін, як фінансова децентралізація. У фінансовій децентралізації є один недолік – фінансова неспроможність. Тобто якість та фінансова можливість забезпечувати населення громади залежить від чисельності жителів. Звісно, органи місцевого самоврядування можуть ефективно забезпечувати реалізацію своїх повноважень, але виникає питання як же можна забезпечити громаду з малою кількістю населення?

Ось одна з таких ситуацій, яка визначає необхідність більшим територіальним об'єднанням громадам співпрацювати з меншими та, об'єднавшись, вирішувати спільні питання і реалізовувати надання потрібних послуг.

Найпоширенішими сферами міжмуніципального співробітництва є: житлово-комунальне господарство, надання адміністративних послуг, пожежна безпека та забезпечення правопорядку, освіта, медицина. Нові вигоди для територіальних громад як суб'єктів співробітництва можуть бути різними, наприклад: створення ресурсів для надання послуг, які є недоступними для малих громад, заощадження витрат під час надання певних видів послуг, підвищення якості послуг, краща координація у плануванні майбутнього розвитку, більш ефективна та прозора політика розвитку [5, с. 12].

Як відомо, кількість громад, які впроваджують використання механізму муніципального співробітництва, в Україні поступово зростає, що є позитивним виявом, адже воно є дієвим інструментом місцевого розвитку та механізмом управління.

Збільшення підписаних договорів про співпрацю між об'єднаними територіальними громадами свідчить тільки про те, що Україна на правильному шляху, та те, що наявний видимий успішний досвід такої діяльності в розвитку економічної та соціальної сфер окремих територій.

Треба зазначити, що ресурс муніципального співробітництва на сьогодні повністю не використовується. Для цього необхідно проводити семінари, бесіди, конференції для навчан-

ня та просування відповідальних осіб, що будуть налагоджувати процес співробітництва між громадами.

Для ще більшої кількості підписаних договорів потрібно поширювати інформацію про успішний досвід співпраці інших громад, використовувати в агітаційній діяльності іноземний досвід та приклад, а також ділитися перевагами та корисними сторонами співробітництва.

Висновки. Отже, враховуючи вищевикладений матеріал, в статті було досліджено та проаналізовано поняття співробітництва об'єднаних територіальних громад, його сутність, нормативну базу із подальшим визначення плюсів та негативних чинників.

Муниципальне співробітництво як окремий інститут має такі принципи: прозорість, відкритість, законність, добровільність, рівноправність, взаємна вигода та відповідальність. Оскільки така співпраця здійснюється у визначених формах, тому вона забезпечує соціально-економічний та культурний розвиток громад і сприяє підвищенню якості надання послуг населенню за допомогою законного та вчасного виконання своїх повноважень органами місцевого самоврядування.

Підсумовуючи, головним змістом такої співпраці можна вважати те, що вона є ефективним інструментом збільшення якості надання послуг та поліпшення статусу уповноважених на це осіб та органів в особі органів місцевого самоврядування. Також співробітництво об'єднаних територіальних громад можна розуміти як перехідну стадію в процесі реформування місцевого самоврядування в Україні на шляху до кращого життя.

Список використаних джерел

1. Конституція України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254>.
2. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17 червня 2014 р. № 1508-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>.
3. Королюк Т. Міжмуниципальне співробітництво як інструмент підвищення спроможності територіальних громад. URL : http://dridu.dp.ua/konf/konf_dridu/2019_11_29_materialy_mup.pdf.
4. Сergyhin S. M., Sharov Yu. P., Borodin Ye. I., Honcharuk N. T. Управління стратегічним розвитком об'єднаних територіальних громад: інноваційні підходи та інструменти : монограф. ; за заг. та наук. ред. С. М. Сergyhina, Ю. П. Шарова. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2016. 278 с.
5. Організація співробітництва територіальних громад в Україні : практ. посіб. для посадових осіб місцевого самоврядування. URL : <https://old.decentralization.gov.ua/pics/attachments/Organizatsiya-spivrobitnistvaterytorialnih-gromad-v-Ukrayini.pdf>.
6. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування (станом на 10 жовтня 2019 р.). URL : <https://decentralization.gov.ua/uploads/library>.

Надійшла до редакції 25.05.2021

References

1. Konstytutsiya Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254> [in Ukr.].
2. Pro spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad [About cooperation of territorial communities] : Zakon Ukrainy vid 17 chervnya 2014 r. № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18> [in Ukr.].
3. Korolyuk T. Mizhmunitsypalne spivrobitnytstvo yak instrument pidvyshchennya spromozhnosti terytorialnykh hromad [Inter-municipal cooperation as a tool to increase the capacity of local communities]. URL : http://dridu.dp.ua/konf/konf_dridu/2019_11_29_materialy_mup.pdf [in Ukr.].
4. Seryohin S. M., Sharov Yu. P., Borodin Ye. I., Honcharuk N. T. Upravlinnia stratehichnym rozvytkom obiednanykh terytorialnykh hromad: innovatsiini pidkhody ta instrumenty [Managing the strategic development of united territorial communities: innovative approaches and tools] : monohraf. ; za zah. ta nauk. red. S. M. Seryohina, Yu. P. Sharova. Dnipro : DRIDU NADU, 2016. 278 p. [in Ukr.].
5. Orhanizatsiya spivrobitnytstva terytorialnykh hromad v Ukraini [Organization of cooperation of territorial communities in Ukraine]: prakt. posib. dlya posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannya. URL : <https://old.decentralization.gov.ua/pics/attachments/Organizatsiya-spivrobitnistvaterytorialnih-gromad-v-Ukrayini.pdf> [in Ukr.].
6. Monitorynh protsesu detsentralizatsiyi vlady ta reformuvannya mistsevoho samovriaduvannya (stanom na 10 zhovtnya 2019 r.) [Monitoring of the process of decentralization of power and reform of local self-government (as of October 10, 2019)]. URL : <https://decentralization.gov.ua/uploads/library> [in Ukr.].

ABSTRACT

Iryna Tyshchenkova. Cooperation of territorial communities in the field of provision of administrative services. An important role in building Ukraine as a social, legal, democratic state belongs to the introduction of decentralization reform, which determines the relevant processes of development of the institution of a united territorial community as the primary subject of local self-government. The creation of united territorial communities became the basis for the formation of a favorable living environment necessary for the full development of man, his self-realization and protection of rights.

Decentralization of the service delivery system is one of the urgent directions of reforms in modern Ukraine. With the emergence of such an institution as a united territorial community, favorable living conditions are created, important areas for the comprehensive development of society and the realization of man as a person, etc. are formed. In other words, the introduction of the reform of decentralization of power, which determines the relevant processes of development of the institution of a united territorial community as the primary subject of local self-government has a positive impact.

Today, united territorial communities are endowed with sufficient rights and have all the necessary powers to provide citizens with certain administrative services. But there are such ambiguous and individual cases when it is impossible to fully collect all the necessary documents at the place of providing such a service, or to take action without the involvement of additional sources. In this case, the communities' own cooperation in the field of administrative services is manifested.

The introduction of cooperation in the activities of united territorial communities is relevant, as it provides an opportunity to focus on the needs of citizens and improve the conditions for ensuring proper, and most importantly - rapid realization of citizens' rights and interests protected by law.

The urgency of the issue of providing administrative services in the context of decentralization is currently quite relevant and discussed among both scholars and practitioners. It is very important to study the institution of cooperation during the mechanism of providing administrative services, its adjustment, improvement, simplification and acceleration.

Keywords: *united territorial community, decentralization, administrative services, community cooperation.*

УДК 349.6: 504.4

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-174-180

Дмитро БУЦЬКИХ®

аспірант

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ВОДНИХ РЕСУРСІВ У РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

На підставі аналізу наукових, емпіричних та публіцистичних джерел з'ясовано стан адміністративно-правової охорони водних ресурсів в Україні.

Визначено поняття, мету та завдання правової охорони водних ресурсів. Наголошено значення інституту адміністративно-правової охорони водних ресурсів у реалізації екологічної функції держави.

З'ясовано сутність адміністративно-правової охорони водних ресурсів, що виражається: по-перше, у встановленні державою та її спеціально уповноваженими органами суворо обов'язкових для всіх фізичних та юридичних осіб норм і правил, тобто прийняття і видання відповідних нормативних актів різної юридичної сили, спрямованих на формування водно-екологічного правопорядку і забезпечення екологічної безпеки населення України; по-друге, в здійсненні постійного активного державного контролю (нагляду) за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів, додержанням усіма юридичними та фізичними особами вимог водного законодавства; по-третє, в застосуванні ком-

© Буцьких Д. О., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8597-057X>

aasobakar77@ukr.net

петентними суб'єктами адміністративної юрисдикції відповідних санкцій як до фізичних, так і до юридичних осіб, що порушують водне законодавство.

Запропоновано заходи вдосконалення системи адміністративно-правової охорони водних ресурсів в Україні в частині: підвищення інформаційної прозорості, створення єдиної інформаційно-аналітичної бази, що забезпечуватиме державу об'єктивною інформацією про стан і розвиток сектора водопостачання та водовідведення; забезпечення нормативного закріплення в чинному «водному» законодавстві категорій «державний водний фонд» та «комунальний фонд водних об'єктів», що відбиватиме винятковий характер права державної та комунальної власності на водні об'єкти та землі водного фонду; реформування системи публічного адміністрування водними ресурсами через підвищення ролі спеціальних регіональних органів управління і контролю у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів тощо.

Ключові слова: охорона, адміністративно-правова охорона, вода, водні ресурси, водний фонд, навколишнє середовище, адміністративно-правові засоби, публічне адміністрування.

Постановка проблеми. Особливим об'єктом правової охорони навколишнього середовища від забруднення є водні ресурси, які охоплюють всі води нашої планети, що перебувають у вільному, хімічно незв'язаному стані. Водні ресурси є національним багатством кожної країни, однією з природних основ її економічного розвитку. Вони забезпечують усі сфери життя і господарської діяльності людини, визначають можливості розвитку промисловості й сільського господарства, розміщення населених пунктів, організації відпочинку й оздоровлення людей.

Тривалий час водне законодавство було переважно орієнтоване на інтенсивне використання водних ресурсів, не приділяючи належної уваги основному принципу – пріоритету охорони природних об'єктів перед їх використанням. Виправляючи таке становище, головний закон, що регулює відносини в названій сфері, – Водний кодекс України прямо закріпив основні цілі та завдання відповідного законодавства, зробивши акцент на пріоритетність вжиття заходів, спрямованих на раціональне використання, охорону вод та відтворення відповідних водних ресурсів. Зокрема, у статті 2 зазначено, що «завданням водного законодавства є регулювання правових відносин з метою забезпечення збереження, науково обґрунтованого, раціонального використання вод для потреб населення і галузей економіки, відтворення водних ресурсів, охорони вод від забруднення, засмічення та вичерпання, запобігання шкідливим діям вод та ліквідації їх наслідків, поліпшення стану водних об'єктів, а також охорони прав підприємств, установ, організацій і громадян на водокористування» [1].

У цей час відсутність належної уваги на державному рівні до проблем охорони водних ресурсів призвело до того, що екологічний потенціал водного фонду України за всю історію його експлуатації стосовно якості виявився ґрунтовно підірваним. Поряд з хижачьким винищенням вод та їх забрудненням недосконалість законодавчої бази та відсутність чіткої державної спрямованості на охорону водних ресурсів країни призвели до збільшення випадків порушення водного законодавства, а тому ще більше актуалізували проблему убезпечення цього важливого для кожної людини природного компоненту. Усе це дозволяє стверджувати про наявність і виняткову значущість інституту адміністративно-правової охорони водних ресурсів України, який є об'єктивно важливим засобом забезпечення реалізації громадянами своїх невід'ємних екологічних прав і законних інтересів, оскільки саме в межах екологічного простору і саме за допомогою активної діяльності публічної адміністрації задовольняються екологічні потреби громадян та забезпечується реалізація екологічної функції держави.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Важливі аспекти забезпечення реалізації екологічної функції держави досліджувалися багатьма відомими правниками. Не є фрагментарними і вітчизняні наукові дослідження адміністративно-правового забезпечення організації державного управління і контролю у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів. У цьому аспекті треба віддати належне дисертаційним роботам Л. П. Коваленко «Адміністративно-правові заходи охорони навколишнього природного середовища» (Харків, 2003), О. Я. Лазор «Адміністративно-правові засади державного управління у сфері реалізації екологічної політики в Україні» (Київ, 2004), Т. В. Григор'євої «Правове регулювання використання й охорони водних живих ресурсів» (Харків, 2004), О. В. Черноус «Правове регулювання використання та охорони природних ресурсів виключної (морської) економічної зони України» (Київ, 2006), В. М. Присяжного «Кримінальна відповідальність за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів» (Київ, 2006), Н. В. Локтевої «Правове регулювання комплексного використання водних ресурсів дніпровського басейну» (Одеса, 2007), М. Т. Гаврильціва «Адміністративно-правові засади діяльності органів виконавчої влади у сфері забезпечення природоохоронної функ-

ції держави» (Львів, 2011), О. А. Улюгіної «Адміністративно-правові засади охорони навколишнього природного середовища та природокористування» (Київ, 2011), Д. В. Лазаренко «Адміністративно-правове регулювання використання природних ресурсів» (Київ, 2014), М. В. Шиленка «Адміністративно-правова охорона природних ресурсів» (Київ, 2014), Л. В. Гбур «Адміністративна відповідальність за правопорушення в сфері використання та охорони водних ресурсів України» (Київ, 2020) та інших вчених. Попри те, що останні хоча і мають важливе теоретико-прикладне значення для розвитку науки адміністративного права, однак проблему підвищення ефективності адміністративно-правової охорони водних ресурсів в Україні загалом не вирішують.

Тож метою статті є з'ясування на основі аналізу чинного законодавства, наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел, у тому числі зарубіжного досвіду, сутності, змісту та значення інституту адміністративно-правової охорони водних ресурсів у реалізації екологічної функції держави.

Виклад основного матеріалу. Проблема підтримання належної якості та забезпечення невичерпності водних об'єктів в Україні стає все більш критичною, що, насамперед, пов'язано із використанням вод у промисловості, сільському господарстві, в побутових і комунальних сферах. Саме водні ресурси стають одним з основних чинників, що лімітують розвиток людства, адже прискорена індустріалізація, підвищені урбаністичні процеси, зростання населення в країнах, що розвиваються, глобальне потепління і збільшення через це ймовірності засух, погіршення стану внутрішньої водної інфраструктури в більшості сільськогосподарських районів світу призвели до підвищеного попиту на воду і, отже, збільшення суперництва за цей ресурс.

Водночас практично всі водні об'єкти останнім часом інтенсивно забруднюються внаслідок збільшення впливу антропогенних чинників: безсистемна господарська діяльність з порушенням допустимих меж освоєння територій, надмірна інтенсифікація використання природних ресурсів, замулення, забруднення та заростання річок, а також недотримання режиму обмеженого господарювання на прибережних захисних смугах. А найперше водні ресурси страждають від забруднення промисловими та комунальними стоками, які містять важкі метали, органічні та бактеріологічні забруднювачі.

Через інтенсивне надходження шкідливих речовин у підземні водоносні горизонти, тільки за останні 20 років кількість осередків їх забруднення збільшилася більш ніж у 4 рази [2]. Однак на законодавчому рівні правовий режим охорони та використання відповідних водних об'єктів не визначений, а той, що встановлений чинним законодавством для водойм та водотоків, – не здатний забезпечити ефективне збереження їх особливо цінних ділянок.

Такі дані стану водних ресурсів є вкрай невтішними та потребують рішучих дій не тільки з боку органів державної влади та місцевого самоврядування, але й громадянського суспільства, щодо забезпечення належного рівня охорони водних ресурсів адміністративно-правовими засобами. На це також наголошується й у Директиві 2010/75/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 24 листопада 2010 року про промислові викиди (інтегроване запобігання та контроль забруднення), основними завданнями якої є зменшення, запобігання та контроль скидів стічних вод з концентраціями забруднюючих речовин та контроль операцій у сфері управління відходами. Впровадження цієї директиви є, до речі, зобов'язанням України в межах Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

На сьогодні забезпечити належний рівень безпеки водних ресурсів можна шляхом застосування широкого кола правових, економічних, технічних, санітарно-епідеміологічних та інших засобів. Серед них чи не найважливішу роль в цьому процесі відіграють засоби правової охорони, у тому числі адміністративно-правового спрямування.

Відповідно до статті 95 Водного кодексу України усі води (водні об'єкти) підлягають охороні від забруднення, засмічення, вичерпання та інших дій, які можуть погіршити умови водопостачання, завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити зменшення рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, погіршення умов існування диких тварин, зниження родючості земель та інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей вод, зниження їх здатності до природного очищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режиму вод [1].

Охорона водних ресурсів є невід'ємною складовою правової охорони природи, що являє собою сукупність встановлених державою правових норм та виникаючих на основі їх застосування правовідносин, спрямованих на виконання заходів щодо збереження природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, оздоровлення навколишнього середовища людини в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь людей. Особливість

правової охорони водних ресурсів, як складової правової охорони природи, полягає в тому, що вона здійснюється шляхом закріплення в законодавстві обов'язкової для всіх заходів належної і можливої поведінки щодо природного середовища проживання і тих наслідків, які наступають у разі відхилення від передбаченого законом еталону поведінки [3, с. 32].

Зміст правової охорони навколишнього середовища містить чотири елементи:

- визначений у законі перелік об'єктів, що охороняються;
- сукупність попереджувальних, заборонних, відновлювальних, каральних та заохочувальних норм;
- контроль за станом навколишнього середовища і за виконанням вимог його охорони;
- відповідальність за порушення природоохоронного законодавства та відшкодування заподіяної шкоди навколишньому середовищу.

Мета такої охорони полягає в тому, щоб на основі встановлення, застосування та виконання еколого-правових приписів забезпечити такий стан суспільних відносин, який сприяв би збереженню і раціональному використанню природних багатств, досягненню оптимального для людини і його природного оточення якості життєвого середовища [4, с. 282]. Ця мета досягається у взаємодії правової охорони з іншими способами охорони природи.

У сфері публічних екологічних відносин така діяльність забезпечує: а) вжиття заходів зі скорочення з повною їх ліквідацією надходжень у довкілля небезпечних для життя і здоров'я індивіда речовин у майбутньому; б) створення екологічно обґрунтованого розміщення й подальшого розвитку продуктивних сил в окремих регіонах і в державі в цілому; в) формування системи спостереження за показниками здоров'я населення з урахуванням стану навколишнього природного середовища; г) створення й розвиток на території держави мережі природно-заповідного фонду з метою збереження еталонів якості довкілля, захисту й охорони історичних і культурних природних цінностей; д) досягнення раціонального природокористування за допомогою землеустрою, лісовпорядкування, паспортизації водних об'єктів, устрою територій заповідного, оздоровчого, історико-культурного й рекреаційного призначення [5, с. 38–39; 6].

Право, закріплюючи у своїх нормах досягнення науково-технічного прогресу, матеріальні, фінансові, організаційні, ідеологічні заходи держави з охорони природного середовища, надає їм обов'язкової юридичної сили і застосовує засоби державного примусу в разі їх невиконання. Водночас «природоохоронні правила, що містяться в нормах права, стають ефективними за умови їх наукового обґрунтування, забезпечення їх необхідними економічними і матеріально-технічними засобами, підкріплення їх організаційною роботою, вихованням екологічного світогляду» [4, с. 32]. Всі норми водного законодавства мають на меті забезпечити раціональне використання водних ресурсів, їх охорону і захист від нераціонального і згубного використання.

Отже, правову охорону вод прийнято розуміти як закріплену в законодавчому порядку систему водоохоронних заходів, спрямованих на запобігання забрудненню, засміченню, вичерпанню вод та організацію раціонального використання водних ресурсів для задоволення потреб водного господарства і забезпечення матеріальних, екологічних і культурно-оздоровчих інтересів населення, а також на ліквідацію негативних явищ і поліпшення стану вод [7, с. 166].

В основу правової охорони водних ресурсів вчені включають визначення об'єкта охорони, порядку водокористування, організацію управління в цій галузі в цілому, охорону від забруднення вод, охорону і регулювання чисельності водного тваринного світу, організацію раціонального використання водних ресурсів щодо їх відтворення та інші засоби економіко-правового стимулювання водоохорони.

Відсутність на сьогодні законодавчого визначення поняття правової охорони навколишнього природного середовища безперечно знижує ефективність доктринального тлумачення цього явища, водночас в усталеному вигляді передбачає комплекс правових, організаційно-господарських, економічних заходів, спрямованих на збереження та відновлення природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, запобігання негативного впливу господарської та іншої діяльності на довкілля і ліквідацію її наслідків [8]. Через зважене та послідовне застосування комплексу зазначених заходів забезпечується реалізація екологічної функції держави, адже на останню покладається обов'язок передбачати, прогнозувати та відвертати негативні наслідки господарювання людини. При цьому роль держави полягає не тільки у подоланні наявних водно-екологічних загроз в країні, а й у створенні сприятливих умов для сталого, екологічно безпечного водокористування, відтворення та охорони всіх водних ресурсів на території країни з врахуванням їх транскордонного значення.

Саме екологічна функція держави є тим осердям, навколо якого в майбутньому розвиватиметься людське суспільство, забезпечуватиметься використання, відтворення та охорона

водних ресурсів, вживатимуться заходи щодо запобігання шкідливим діям вод та ліквідації їх наслідків.

Оскільки основне соціальне призначення держави полягає в забезпеченні прав і свобод громадян, то в сучасних умовах екологічна політика держави перетворюється в найважливіший напрям її політичної діяльності.

Екологічну функцію держави вчені розуміють як основні напрями діяльності держави у сфері взаємодії суспільства і природи, в її відтворенні та поліпшенні, в раціональному використанні [9, с. 12]. З іншого боку, М. М. Бринчук суттєво розширив значення екологічної функції держави, включивши в її зміст діяльність за розпорядженням в інтересах суспільства природними ресурсами, що є у власності держави, а також діяльність, спрямовану на забезпечення раціонального використання природних ресурсів з метою попередження їх виснаження, на охорону навколишнього середовища від деградації її стану, дотримання, охорону і захист екологічних прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб [10, с. 44–45]. На наш погляд, діяльність держави, насамперед, повинна бути спрямована на охорону навколишнього середовища від забруднення, щоб не допустити її деградацію.

Не зменшуючи ролі інших засобів публічно та приватноправового характеру охорони водних ресурсів, реалізація екологічної функції держави забезпечується саме через застосування засобів адміністративно-правового спрямування, тим більше що в цій сфері частіше вчиняються адміністративні правопорушення.

Наприклад, у 2020 році Державною екологічною інспекцією було складено 3 777 протоколів про адміністративні правопорушення у сфері водних ресурсів, розрахувавши 188 млн грн збитків [11].

Тож адміністративно-правову охорону водних ресурсів становить система юридичних норм і здійснюваних на їх основі заходів, спрямованих на забезпечення раціонального використання і збереження водних ресурсів, а саме:

- організаційно-виконавча діяльність суб'єктів публічного адміністрування в галузі використання, охорони, захисту та відтворення водних ресурсів, а також певна діяльність громадських організацій;

- сукупність організаційно-правових заходів, що визначають порядок раціонального використання, захисту і охорони водних ресурсів;

- адміністративна відповідальність за порушення норм водного законодавства.

Вдосконалення системи адміністративно-правової охорони водних ресурсів в Україні зараз вбачається через:

- підвищення інформаційної прозорості, створення єдиної інформаційно-аналітичної бази, що забезпечуватиме державу об'єктивною інформацією про стан і розвиток сектора водопостачання та водовідведення;

- забезпечення нормативного закріплення в чинному «водному» законодавстві категорій «державний водний фонд» та «комунальний фонд водних об'єктів», що відбиватиме винятковий характер права державної та комунальної власності на водні об'єкти та землі водного фонду;

- реформування системи публічного адміністрування водними ресурсами через підвищення ролі спеціальних регіональних органів управління і контролю у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів тощо.

Висновки. Отже, треба акцентувати на значенні інституту адміністративно-правової охорони водних ресурсів у реалізації екологічної функції держави, адже нова система адміністративно-правового забезпечення цього важливого для кожної людини та суспільства природного компоненту на сьогодні повинна базуватися на фундаментальній концептуальній основі, що враховуватиме, обов'язкове оцінювання реальної ситуації і визначення пріоритетів в діях, спрямованих на максимальне зниження негативного впливу різних джерел забруднення на стан водного фонду України. Сутність адміністративно-правової охорони водних ресурсів виражається: по-перше, у встановленні державою та його спеціально уповноваженими органами суворо обов'язкових для всіх фізичних та юридичних осіб норм і правил, тобто прийняття і видання відповідних нормативних актів різної юридичної сили, спрямованих на формування водно-екологічного правопорядку і забезпечення екологічної безпеки населення України; по-друге, в здійсненні постійного активного державного контролю (нагляду) за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів, додержанням усіма юридичними та фізичними особами вимог водного законодавства; по-третє, в застосуванні компетентними суб'єктами адміністративної юрисдикції відповідних санкцій як до фізичних, так і до юридичних осіб, що порушують водне законодавство.

Список використаних джерел

1. Водний кодекс України від 06.06.1995. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.
2. Водні ресурси – сталий розвиток для України. URL : <https://sd4ua.org/golovni-temi-stalogo-rozvitku/vodni-resursi/>.
3. Петров В. В. Правовая охрана природы в СССР : учеб. Москва : Юр. лит., 1984. 384 с.
4. Природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды : учеб. ; под ред. В. В. Петрова. Москва : Юр. лит., 1988. 512 с.
5. Екологічне право України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. ; за ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2013. 432 с.
6. Соколов А. К. Правові аспекти державного управління в галузі охорони вод і відтворення водних ресурсів. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 128. С. 154–164. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2015_128_22.
7. Черемнова А. І. Водний фонд України як об'єкт правової охорони. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 161–166.
8. Модельный экологический кодекс для государств-участников Содружества Независимых Государств. Принят на двадцать седьмом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ (постановление № 27-8 от 16 ноября 2006 года). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_g03#Text
9. Бобылев А. И. Вопросы общей теории экологического права. Минск : Изд-во БГУ, 1991. 124 с.
10. Бринчук М. М. Экологическое право. Москва : Юрист, 2003. 670 с.
11. Водні ресурси України торік постраждали на 188 мільйонів – Держекоінспекція. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3213248-vodni-resursi-ukraini-torik-postrazdali-na-188-miljoniv-derzekoinspekcia.html>.

Надійшла до редакції 10.06.2021

References

1. Vodnyy kodeks Ukrayiny vid 06.06.1995 [Water Code of Ukraine of 06.06.1995]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1995, no 24, art. 189 [in Ukr.].
2. Vodni resursy – stalyy rozvytok dlya Ukrayiny [Water resources - sustainable development for Ukraine]. URL : <https://sd4ua.org/golovni-temi-stalogo-rozvitku/vodni-resursi/> [in Ukr.].
3. Petrov V. V. (1984) *Pravovaya okhrana prirody v SSSR* [Legal protection of nature in the USSR] : ucheb. Moscow : Yur. lit. 384 p. [in Russ.].
4. *Prirodorursosovoye pravo i pravovaya okhrana okruzhayushchey sredy* [Natural resource law and legal protection of the environment] : ucheb. ; pod red. V. V. Petrova. Moscow : Yur. lit. 1988. 512 p. [in Russ.].
5. *Ekolohichne pravo Ukrayiny* [Environmental law of Ukraine] : pidruch. dlya stud. yuryd. spets. vyshch. navch. zakl. ; za red. A. P. Het'mana. Kharkiv : Pravo, 2013. 432 p. [in Ukr.].
6. Sokolova A. K. (2015) *Pravovi aspekty derzhavnogo upravlinnya v haluzi okhorony vod i vidtvorennya vodnykh resursiv* [Legal aspects of public administration in the field of water protection and reproduction of water resources]. *Problemy zakonnosti*, issue 128, pp. 154–164. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2015_128_22 [in Ukr.].
7. Cheremnova A. I. (2010) *Vodnyy fond Ukrayiny yak ob'yekt pravovoyi okhorony* [Water Fund of Ukraine as an object of legal protection]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*, issue 52. pp. 161–166 [in Ukr.].
8. *Model'nyy ékologicheskyy kodeks dlya gosudarstv-uchastnikov Sodruzhestva Nezavisimykh Gosudarstv* [Model Environmental Code for the member states of the Commonwealth of Independent States]. Prinyat na dvadtsat' sed'mom plenarnom zasedanii Mezhparyamentskoy Assamblei gosudarstv-uchastnikov SNG (postanovleniye № 27-8 ot 16 noyabrya 2006 goda). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_g03#Text [in Russ.].
9. Bobylev A. I. (1991) *Voprosy obshchey teorii ékologicheskogo prava* [Issues of the general theory of environmental law]. Minsk : Izd-vo BGU . 124 p. [in Russ.].
10. Brynchuk M. M. (2003) *Ékologicheskoye pravo* [Environmental law]. Minsk : Yurist. 670 p. [in Russ.].
11. *Vodni resursy Ukrayiny torik postrazhdaly na 188 mil'yoniv – Derzhekoinspektsiya* [Water resources of Ukraine last year suffered by 188 million – the State Environment Inspection]. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3213248-vodni-resursi-ukraini-torik-postrazdali-na-188-miljoniv-derzekoinspekcia.html> [in Ukr.].

ABSTRACT

Dmytro Butskikh. The essence and significance of the institute of administrative and legal protection of water resources in the implementation of the environmental function of the state. The article, based on the analysis of scientific, empirical and journalistic sources, clarifies the state of administrative and legal protection of water resources in Ukraine.

The concept, purpose and tasks of legal protection of water resources are defined. The importance of the institute of administrative and legal protection of water resources in the implementation of the ecological function of the state is emphasized.

The essence of administrative and legal protection of water resources is clarified, which is expressed: first, in the establishment by the state and its specially authorized bodies of strictly binding norms and rules for all individuals and legal entities, adoption and issuance of relevant regulations of various legal forces aimed at the formation of water and environmental law and order and environmental safety of the population of Ukraine; secondly, in the implementation of constant active state control (supervision) over the use and protection of water and reproduction of water resources, compliance by all legal entities and individuals with the requirements of water legislation; thirdly, in the application by the competent subjects of administrative jurisdiction of appropriate sanctions to both individuals and legal entities that violate water legislation.

Measures to improve the system of administrative and legal protection of water resources in Ukraine are proposed in terms of: increasing information transparency, creating a single information and analytical base that will provide the state with objective information about the state and development of the water supply and sewerage sector; ensuring the normative enshrinement in the current "water" legislation of the categories "state water fund" and "municipal fund of water bodies", which will reflect the exclusive nature of the right of state and communal ownership of water bodies and lands of the water fund; reforming the system of public administration of water resources by increasing the role of special regional bodies of management and control in the field of water use and protection and reproduction of water resources, etc.

Keywords: protection, administrative and legal protection, water, water resources, water background, environment, administrative and legal means, public administration.

УДК 342.9:[347.993:347.77/.78](477)
DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-180-185

Сергій ВОЛОВИК®
аспірант
(Сумський державний університет)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВИЩОГО СУДУ З ПИТАНЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Досліджено зміст та елементи адміністративно-правового статусу Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Проаналізовано наукові підходи та чинне законодавство щодо елементів правового статусу суду. Надано авторське розуміння адміністративно-правового статусу Вищого суду з питань інтелектуальної власності та переліку його елементів. Наголошено на необхідності прийняття Закону України «Про Вищий суд з питань інтелектуальної власності».

Ключові слова: суд, Вищий суд з питань інтелектуальної власності, законодавство, адміністративно-правовий статус, завдання, юрисдикція, повноваження, забезпечення.

Постановка проблеми. Сучасний вектор розбудови України як правової та демократичної держави, передусім, пов'язаний із реалізацією державної політики у сфері захисту прав й основоположних свобод людини. Остання охоплює цілий спектр механізмів (інститутів, органів державної влади), що забезпечують рівень захищеності прав, свобод, законних інтересів як фізичних, так й юридичних осіб. У даному контексті особлива увага прикута саме до

© Воловик С. В., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3481-2966>
volovik.sv@ukr.net

судів, які за Конституцією України наділені виключно компетенцією здійснювати правосуддя (ст. 124) [1]. Відповідно одним із дієвих способів захисту своїх прав та законних інтересів є судовий захист. У той же час, наразі гостро постало питання щодо захисту прав у сфері інтелектуальної власності, оскільки повноцінно не функціонує Вищий суд з питань інтелектуальної власності, проте покликаний за задумом законодавців розглядати: 1) справи у спорах щодо прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, торговельну марку (знак для товарів і послуг), комерційне найменування та інших прав інтелектуальної власності, в тому числі щодо права попереднього користування; 2) справи у спорах щодо реєстрації, обліку прав інтелектуальної власності, визнання недійсними, продовження дії, дострокового припинення патентів, свідоцтв, інших актів, що посвідчують або на підставі яких виникають такі права, а також актів, які порушують такі права; 3) справи про визнання торговельної марки добре відомою; 4) справи у спорах щодо прав автора та суміжних прав, у тому числі спорах щодо колективного управління майновими правами автора та суміжними правами; 5) справи у спорах щодо укладання, зміни, розірвання і виконання договору щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, комерційної концесії; 6) справи у спорах, які виникають із відносин, пов'язаних із захистом від недобросовісної конкуренції, щодо: неправомірного використання позначень або товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу; збирання, розголошення та використання комерційної таємниці; оскарження рішень Антимонопольного комітету України із визначених цим пунктом питань [2].

На сьогодні спори у зазначеній сфері розглядають господарські суди, проте через значну кількість спорів значно зросла завантаженість суддів, і у цьому випадку, спори у сфері інтелектуальної власності роками вирішуються у зазначених судах. Про зазначене свідчать й статистичні дані Касаційного господарського суду Верховного Суду України про роботу господарських судів за перше півріччя 2020 року. Так, до судів надійшло 41 тис. звернень (що становить 40% від загальної кількості звернень), проте вирішено з них усього 0,6% [3], що свідчить про низький рівень ефективності господарських судів щодо вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності, оскільки таким чином не захищаються, а навпаки – порушуються права та законні інтереси суб'єктів господарювання. Саме тому, започаткування Вищого суду з питань інтелектуальної власності є нагальною необхідністю та вимогою часу, а численні зволікання початку функціонування зазначеного судового органу лише наносять шкоди авторитету судової гілки влади.

Функціонування зазначеного органу залежить від належного нормативного врегулювання, зокрема, його адміністративно-правового статусу, що закладає фундамент успішної діяльності суддів Вищого суду з питань інтелектуальної власності, проте який наразі не знайшов свого законодавчого визначення.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Слід зазначити, що загальні питання щодо визначення та нормативного закріплення адміністративно-правового статусу судів в Україні та реалізації окремих його елементів висвітлювали у своїх працях: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Д. М. Бахрах, Ю. П. Битяк, В. А. Волошина, В. В. Галуцько, І. П. Голосніченко, В. В. Городовенко, А. А. Іванищук, Р. В. Ігонін, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, Є. В. Курінний, П. В. Макушев, В. Т. Маляренко, Д. В. Мандичев, Т. О. Мацелик, Т. П. Мінка, В. В. Модован, О. М. Овчаренко, В. Ф. Погорілко, Д. В. Приймаченко, О. М. Рєзнік, М. В. Руденко, С. М. Рудниченко, В. В. Сердюк, В. В. Сокурєнко, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, І. О. Хайдарова, В. Ю. Цебинога, В. В. Чумак, О. П. Шайтуро, Ю. С. Шемшученко, В. І. Шишкін, О. Н. Ярмиш та ін. Праці зазначених вчених та науковців на сьогодні відіграють особливу роль у формуванні концепції адміністративно-правового статусу судів в Україні, проте досить фрагментарно висвітлена тематика адміністративно-правового статусу Вищого суду з питань інтелектуальної власності, що потребує свого наукового опрацювання.

Таким чином, недосконалість адміністративно-правового регулювання статусу Вищого суду з питань інтелектуальної власності, недостатність наукових розробок із вказаних питань обумовлюють актуальність та своєчасність даної наукової статті.

Метою статті є встановлення змісту адміністративно-правового статусу Вищого суду з питань інтелектуальної власності та його елементів. У відповідності до окресленої мети у статті необхідно вирішити наступні завдання: 1) дослідити базові категорії; 2) визначити законодавство, що регламентує статус судів; 3) запропонувати розуміння адміністративно-правового статусу Вищого суду з питань інтелектуальної власності; 4) встановити елементи адміністративно-правового статусу Вищого суду з питань інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах побудови незалежної та ефективної судової гілки влади загалом та Вищого суду з питань інтелектуальної власності, зокрема, по-

стає питання щодо перегляду його нормативної бази та правового статусу. Оскільки, як вдало зазначає Б. Д. Плотницький, становлення й існування незалежної судової влади є основою гарантування захисту права та охоронюваних законом інтересів громадян [4, с. 51]. А вчений В. В. Чумак наголошує, що роль вищих спеціалізованих судів у системі судустрою України визначається їх правовим статусом, оскільки саме вони покликані функціонувати як суди першої та апеляційної інстанції і розглядати справи окремих категорій, що впливає із самої назви вищих спеціалізованих судів України. Зокрема, роль вищих спеціалізованих судів у системі судустрою України полягає в їх компетенції та особливостях їх будови [5, с. 255].

Таким чином, потребує свого наукового осмислення та опрацювання адміністративно-правовий статус Вищого суду з питань інтелектуальної власності, а тому доречним вбачаємо визначитися із розумінням базових категорій.

Так, поняття «статус» у відповідності до тлумачного словника сучасної української мови визначається як правове становище громадян, державних органів та міжнародних організацій [6, с. 1387; 7, с. 26].

Поняття «правовий статус» розглядається у юридичній літературі як юридично закріплене положення про особу чи суб'єкт у суспільстві [8, с. 263]. У свою чергу, змістом правового статусу, на думку Н. М. Оніщенко, є система законодавчо встановлених і гарантованих державою прав та обов'язків, законних інтересів та свобод суб'єкта суспільних відносин [9, с. 366].

Автор М. М. Марченко вказує, що правовий статус – це законодавчо встановлені та взяті в єдності права та обов'язки [10, с. 263].

Вчена О. Скакун визначає правовий статус як сукупність взаємозалежних прав, законних інтересів та обов'язків суб'єкта права [11, с. 569].

Ведучи мову про статус суду, мова йде про правовий статус державного органу. Під правовим статусом державного органу слід розуміти сукупність повноважень юридично-владного характеру, реалізація яких забезпечує виконання покладених на нього завдань [12, с. 95; 13, с. 96].

У той же час, В. В. Сухонос зауважує, що категорія правового статусу будь-якого державного органу може і повинна бути методологічною основою пізнання його природи, принципів організації, форм та методів діяльності, а також сприяти правильному розумінню сутності державного механізму як цілісної системи. Однак не можна зводити значення категорії правового статусу лише до теоретичних аспектів, оскільки в умовах демократичного устрою будь-який орган державної влади має діяти виключно в межах закріпленого за ним правового статусу [14, с. 200].

На думку М. І. Чечерської, правовий статус відносно місцевих судів загальної юрисдикції є комплексною та складною категорією, яка визначає їх місце, призначення та обсяг функціональних можливостей і навантаження у процесі реалізації тих функцій, що покладені державою та закріплені належним чином у правовому полі [15, с. 143].

За автором Д. Ю. Бароніним, правовий статус суду є системою правових можливостей, що окреслюють спроможність суду бути учасником певних правовідносин. Структурними елементами правового статусу суду, на думку автора, є судова юрисдикція, підсудність і правомочність, які є взаємозв'язаними й мають власне смислове навантаження [16, с. 5].

Також, автор О. А. Калашник пропонує у структурі правового статусу місцевого загального суду виокремлювати три блоки: цільовий (який передбачає визначення мети, завдань, функцій та принципів), структурно-організаційний (визначає порядок утворення і ліквідації, організаційне забезпечення, склад суду) і компетенційний (юрисдикція як компетенція з розгляду справ певних категорій) [17, с. 146].

Аналізуючи наведені позиції вчених та науковців, можна сказати, що у науковій літературі виокремлюють такі елементи правового статусу суду, як: юрисдикція, підсудність, повноваження, завдання та функції, порядок утворення, реорганізації та ліквідації, організаційне та методичне забезпечення діяльності органу тощо. Також, окремими науковцями виокремлюються такі блоки правового статусу суду, як: цільовий, організаційний та компетенційний.

З метою визначення адміністративно-правового статусу Вищого суду з питань інтелектуальної власності проаналізуємо законодавство у сфері судустрою.

Так, Закон України «Про судустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII [18] визначає:

- загальні завдання суду (ст. 2), що є невід'ємним елементом адміністративно-правового статусу будь-якого суду;
- принципи здійснення судами правосуддя (ст. ст. 6-16);
- спеціалізація судів (ст. 18);

- порядок утворення та ліквідації суду (ст. 19);
- статус місцевих, апеляційних судів (гл. 2, 3 розділу II);
- статус судді (гл. 2 розділу III).

Таким чином, окреслений нормативно-правовий акт закріпив такі елементи адміністративно-правового статусу суду, як: завдання, принципи, спеціалізація (підсудність), порядок утворення та ліквідації суду. Проте, на наш погляд, такий перелік елементів адміністративно-правового статусу суду не є повним для Вищого суду з питань інтелектуальної власності як спеціалізованого суду у системі судоустрою України.

Для порівняння слід навести положення Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» від 7 червня 2018 р. № 2447-VIII [19]. Зазначений закон встановив, що Вищий антикорупційний суд є постійно діючим вищим спеціалізованим судом у системі судоустрою України. Вищий антикорупційний суд є юридичною особою, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням. Вищий антикорупційний суд здійснює управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління (ст. 1) [19].

Аналіз наведеного нормативного акта, дає підстави виокремити такі елементи адміністративно-правового статусу Вищого антикорупційного суду:

- завдання Вищого антикорупційного суду, які закріплені у ст. 3;
- повноваження Вищого антикорупційного суду, визначені у ст. 4;
- юрисдикція (підсудність), визначена у ч. 2 ст. 4;
- забезпечення діяльності суду, що врегульоване у розділі V.

Таким чином, слід констатувати, що Закон України «Про Вищий антикорупційний суд» встановив такі елементи його адміністративно-правового статусу, як: завдання, повноваження, юрисдикцію, забезпечення діяльності суду (організаційне, методичне, фінансове).

Враховуючи викладене, зазначимо, що з урахуванням того, що Вищий суд з питань інтелектуальної власності є аналогічним Вищому антикорупційному суду вищим спеціалізованим судом, перелік елементів його статусу має бути аналогічним, проте ми вбачаємо слушним та обґрунтованим відносити до елементів адміністративно-правового статусу Вищого суду з питань інтелектуальної власності наступні: завдання; компетенцію, яка складається із предмета відання та юрисдикції (підсудності); забезпечення діяльності Вищого суду з питань інтелектуальної власності; а також мету діяльності та функції Вищого суду з питань інтелектуальної власності.

Таким чином, запропоновані нами елементи адміністративно-правового статусу Вищого суду з питань інтелектуальної власності необхідно закріпити на рівні Закону України «Про Вищий суд з питань інтелектуальної власності».

Висновки. Отже, під адміністративно-правовим статусом Вищого суду з питань інтелектуальної власності запропоновано розуміти встановлену адміністративним законодавством сукупність взаємопов'язаних між собою елементів, що визначають: порядок створення, реорганізації, ліквідації Вищого суду з питань інтелектуальної власності; завдання, функції, мету діяльності Вищого суду з питань інтелектуальної власності; компетенцію, повноваження, юрисдикцію Вищого суду з питань інтелектуальної власності; юридичні гарантії діяльності та відповідальність суддів Вищого суду з питань інтелектуальної власності; порядок формування складу Вищого суду з питань інтелектуальної власності.

Запропоновано до елементів адміністративно-правового статусу Вищого суду з питань інтелектуальної власності відносити наступні: завдання; компетенцію, яка складається із предмета відання та юрисдикції (підсудності); забезпечення діяльності Вищого суду з питань інтелектуальної власності; мету та функції діяльності Вищого суду з питань інтелектуальної власності.

Отже, встановлення на рівні законодавства адміністративно-правового статусу Вищого суду з питань інтелектуальної власності надасть поштовх для розвитку зазначеного органу з метою захисту прав учасників відносин інтелектуальної власності та забезпечить ефективність його функціонування в цілому.

Пріоритетними напрямками подальших наукових досліджень вбачаємо визначення статусу судді Вищого суду з питань інтелектуальної власності.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Вищий суд з питань інтелектуальної власності: окремі процесуальні аспекти діяльності // Юридичний холдинг: сайт. URL : <http://yurholding.com/news/122-vischiy-sud-z-pitan-ntelektualnoyi-vlasnost-okrem-procesualn-aspekti-dyalnost.html>.
3. Інформація про роботу господарських судів у першому півріччі 2020 року // Касаційний

господарський суд Верховного Суду України : сайт. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2020_0805_gospodarski_sudy.pdf.

4. Плотницький Б. Д. Співвідношення адміністративно-управлінських функцій голови суду з органом суддівського самоврядування. *Вісник господарського судочинства*. 2013. № 3. С. 51-53.
5. Чумак В. В. Роль і місце Вищих спеціалізованих судів у системі судоустрою України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 250-257.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови ; уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
7. Гармаш В. В. Адміністративно-правовий статус кінологічних підрозділів Національної поліції України: сутність і зміст. *Право і безпека*. 2020. № 4. С. 26-31.
8. Матузов Н. И. Теория государства и права : курс лекций для студ. высш. учеб. завед. Москва : Юристъ, 2005. 768 с.
9. Теория держави і права. Академічний курс : підруч. ; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
10. Общая теория государства и права: академический курс в 2-х т. ; ред. М. Н. Марченко. Москва : Зерцало, 1998. Т. 1. 416 с.
11. Скакун О. Ф. Теория держави і права (енциклопедичний курс) : підруч. Харків : Еспада, 2006. 776 с.
12. Угровецький О. П. Система оподаткування в Україні: становлення, адміністрування, реформування : монограф. Харків : Золота миля, 2009. 704 с.
13. Панчишин А. В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 95-98.
14. Сухонос В. В. Поняття і сутність правового статусу прокуратури України. *Держава і право: зб. наук. праць; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*. Київ, 2011. Вип. 51. С. 199-204.
15. Чечерська М. І. Правовий статус місцевого суду та його втілення у функціях структурних одиниць із забезпечення роботи суду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 40. Т. 2. С. 142-146.
16. Баронін Д. Б. Правовий статус суду в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 22 с.
17. Калашник О. А. Правовий статус місцевих загальних судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / НУ «Одеськ. юрид. акад.». Одеса, 2016. 231 с.
18. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n9>.
19. Про Вищий антикорупційний суд : Закон України від 07.06.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text>.

Надійшла до редакції 11.06.2021

References

1. Konstyutsiya Ukrainy vid 28.06.1996 [Constitution of Ukraine of 28.06.1996]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> [in Ukr.].
2. Vyshchy sud z pytan intelektualnoyi vlasnosti: okremi protsesualni aspekty diyalnosti [High Court of Intellectual Property: some procedural aspects of activity] // Yurydychni kholdynh : сайт. URL: <http://yurholding.com/news/122-vischiy-sud-z-pitan-ntelektualnoyi-vlasnost-okrem-procesualn-aspekti-dyalnost.html> [in Ukr.].
3. Informatsiya pro robotu hospodarskykh sudiv u pershomu pivrichchi 2020 roku [Information on the work of economic courts in the first half of 2020] // Kasatsinnyu hospodarskyi sud Verkhovnoho Sudu Ukrainy : sayt. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2020_0805_gospodarski_sudy.pdf [in Ukr.].
4. Plotnytskyi B. D. (2013) Spivvidnoshennia administrativno-upravlinskykh funktsii holovy sudu z orhanom suddivskoho samovriaduvannia [Correlation of administrative and managerial functions of the chairman of the court with the body of judicial self-government]. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva* no 3, pp. 51-53 [in Ukr.].
5. Chumak V. V. (2020) Rol i mistse Vyshchykh spetsializovanykh sudiv u systemi sudoustroiu Ukrainy [The role and place of the High Specialized Courts in the judicial system of Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vntrishnikh sprav*, no 2, pp. 250-257 [in Ukr.].
6. Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoyi ukrainskoyi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] ; uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin : Perun, 2005. 1728 p. [in Ukr.].
7. Harmash V. V. (2020) Administrativno-pravovyi status kinolohichnykh pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy: sutnist i zmist [Administrative and legal status of canine units of the National Police of Ukraine]. *Pravo i bezpeka*, no 4, pp. 26-31 [in Ukr.].

8. Matuzov N. I. (2005) *Teoriya gosudarstva i prava [Theory of State and Law] : kurs lektsiy dlya stud. vyssh. ucheb. zaved. Moscow : Yurist. 768 p. [in Russ.]*.
9. *Teoriya derzhavy i prava. Akademichnyi kurs [Theory of State and Law. Academic Course] : pidruchnyk ; za red. O. V. Zaychuka, N. M. Onishchenka. Kyiv : Yurinkom Inter, 2008. 688 p. [in Ukr.]*.
10. *Obshchaya teoriya gosudarstva i prava [General theory of State and Law] : akademicheskii kurs v 2 t. Moscow : Zertsalo, 1998. Vol. 1, 416 p. [in Russ.]*.
11. Skakun O. F. (2006) *Teoriya derzhavy i prava (entsyklopedychnyi kurs) [Theory of State and Law: encyclopedic course]: pidruchnyk. Kharkiv : Espada. 776 p. [in Ukr.]*.
12. Uhrovetskyi O. P. (2009) *Systema opodatkuvannia v Ukraini: stanovlennya, administruvannya, reformuvannya [Taxation system in Ukraine: formation, administration, reform] : monohrafiya. Kharkiv : Zolota mylya. 704 p. [in Ukr.]*.
13. Panchyshyn A. V. (2010) *Poniattia, oznaky ta struktura katehorii «pravovyi status» [Concept, characteristics and structure of the category "legal status"]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava, no 2, pp. 95-98 [in Ukr.]*.
14. Sukhonos, V. V. (2011) *Poniattia i sutnist pravovoho statusu prokuratury Ukrainy [Concept and essence of the legal status of the Prosecutor's Office of Ukraine]. Derzhava i pravo : zb. nauk. prats; Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv, issue 51, pp. 199-204 [in Ukr.]*.
15. Checherska M. I. (2016) *Pravovyi status mistsevoho sudu ta yoho vtilennya u funktsiyakh strukturnykh odnynts iz zabezpechennya roboty sudu [Legal status of the local court and its implementation in the functions of structural units to ensure the work of the court]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, issue 40, vol. 2, pp. 142-146 [in Ukr.]*.
16. Baronin, D. B. (2015) *Pravovyi status sudu v Ukraini [Legal status of the court in Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.10 / Nats. yuryd. un-t Ukrainy im. Yaroslava Mudrogho. Kharkiv. 22 p. [in Ukr.]*.
17. Kalashnyk O. A. (2016) *Pravovyi status mistsevykh zahalnykh sudiv v Ukraini [Legal status of local general courts in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.10 / NU "Odesk. yuryd. akad". Odesa. 231 p. [in Ukr.]*.
18. *Pro sudoustriy i status suddiv [On the judiciary and the status of judges] : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n9> [in Ukr.]*.
19. *Pro Vyshchyi antykoruptsiinyi sud [On the High Anti-Corruption Court] : Zakon Ukrainy vid 07.06.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text> [in Ukr.]*.

ABSTRACT

Serhiy Volovyk. Administrative and legal status of the Higher Court on Intellectual Property in Ukraine. The article examines the content and elements of the administrative and legal status of the High Court of Intellectual Property. Analyzed scientific approaches and current legislation regarding the elements of the legal status of the court. Provided the author's understanding of the administrative and legal status of the High Court of Intellectual Property and the list of its elements. The necessity of adopting the Law of Ukraine "On the Supreme Court on Intellectual Property Issues" was noted.

Under the administrative and legal status of the High Court of Intellectual Property, it is proposed to understand the set of interrelated elements established by administrative law, which determine: the procedure for creation, reorganization, liquidation of the High Court of Intellectual Property; tasks, functions, purpose of the Supreme Court on intellectual property issues; competence, powers, jurisdiction of the Supreme Court on intellectual property issues; legal guarantees of activity and responsibility of judges of the Supreme Court on intellectual property issues; the procedure for forming the composition of the Supreme Court on intellectual property issues.

It is proposed to include the following in the elements of the administrative and legal status of the Supreme Court of Intellectual Property: tasks; competence, which consists of the subject of jurisdiction and jurisdiction (jurisdiction); ensuring the activities of the Supreme Court on intellectual property issues; purpose and functions of the Supreme Court on intellectual property issues.

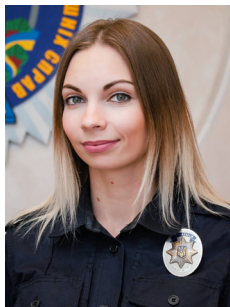
Thus, the establishment of the administrative and legal status of the Supreme Court of Intellectual Property at the legislative level will give impetus to the development of this body to protect the rights of participants in intellectual property relations and ensure the effectiveness of its functioning as a whole.

We see the status of a judge of the High Court of Intellectual Property as a priority area for further research.

Given the above, it should be noted that given that the High Court of Intellectual Property is similar to the High Anti-Corruption Court, the list of elements of its status should be similar, but we see it appropriate and reasonable to refer to the elements of administrative status of the High Court. intellectual property are the following: tasks; competence, which consists of the subject of jurisdiction and jurisdiction (jurisdiction); ensuring the activities of the Supreme Court on intellectual property issues; and the purpose and functions of the High Court of Intellectual Property.

Keywords: court, the High Court for Intellectual Property, legislation, administrative and legal status, tasks, jurisdiction, powers, security.

УДК 342.95
DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-186-190

Олена ПРОЦЕНКО®
науковий співробітник відділу
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНЯ ЗАХИЩЕНОСТІ ОСІБ ВІД ПРОЯВІВ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Виявлено, що однією з основних причин підвищення кількості випадків домашнього насильства є замовчування проблеми жертвою внаслідок відчуття незахищеності з боку держави та закону. Наголошено на рівні захищеності та його забезпеченні для осіб, що страждають від проявів домашнього насильства в Україні. Досліджено останні проекти, які планується впровадити в законодавство України для попередження та зменшення випадків домашнього насильства. Розкрито актуальність надання допомоги постраждалим від агресії кривдника у вигляді відлучення жертви від порушника. Проаналізовано сучасні проблемні питання щодо влаштування потерпілих від проявів домашнього насильства до тимчасового місця їх перебування, а саме до притулків або шелтерів. Наголошено, що в Україні поки що недостатньо розвинена база відповідних притулків або шелтерів, в тому числі для жінок із дітьми. Наведено статистику звернень щодо домашнього насильства під час дії карантинних обмежень. Виявлено, що кількість проявів домашнього насильства в період карантинних обмежень внаслідок пандемії коронавірусу значно зросла, причому не тільки в Україні, а й в інших, навіть високорозвинених країнах. Наголошено на тому, що зазвичай жертва фізично вчасно не може повідомити органам поліції про насильство, що відбулося чи відбувається стосовно неї. Розглянуто превентивні заходи щодо зменшення порушень щодо випадків домашнього насильства. Проаналізовано статистику та досвід інших країн щодо притягнення зловмисника, який вчинив домашнє насильство. Наголошено на необхідності збільшення кількості притулків та шелтерів для осіб, які постраждали від проявів домашнього насильства. Запропоновано створення обов'язкових державних шелтерів, куди може потрапити особа в екстремній ситуації. Визначено, що домашнє насильство є окремою, самостійною гілкою у структурі правопорушень, тому має розглядатись окремим, конкретно спрямованим підрозділом Національної Поліції. Автор наполягає на посиленні відповідальності на законодавчому рівні за вчинення домашнього насильства шляхом внесення відповідних змін та доповнень до чинних законів України.

Ключові слова: домашнє насильство, жертва, кривдник, шелтер, притулок, пандемія, санкція.

Постановка проблеми. У статті 24 Конституції України зазначено: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» [1]. Але, на жаль, однією з найактуальніших та найболючіших проблем в соціальному житті залишається домашнє насильство. Його прояви негативно впливають як на якість життя осіб, які стали жертвами, так і на оточення, яке стало свідком проявів домашнього насильства. Через пандемію та карантинні обмеження ситуація загострилась. Порівняно з минулим роком до органів поліції надійшло на 54 % більше звернень щодо випадків домашнього насильства. Лише термінових заборонних приписів винесено у 5 разів більше, що вже свідчить про досить серйозне зростання домашніх

© Проценко О. В., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4758-3349>
elena.protsenko414@ukr.net

конфліктів, що переходять у домашнє насильство [2].

За статистичними даними, з кожним роком кількість письмових звернень щодо вчинення домашнього насильства в Україні зростає. Зокрема, у 2018 році зафіксовано 1,5 тисячі звернень, у 2019 році – 2,5 тисячі, у 2020 році – приблизно 4 тисячі, на початку 2021 року вже 1 тисяча 220 заяв. Окрім отримання жертвою тілесних ушкоджень, результатом вчинення домашнього насильства також є умисні вбивства. У 2018–2019 роках зафіксовано 80 умисних убивств, що сталися на ґрунті домашнього насильства [3].

Пандемія не дала жодного вибору жертвам, окрім як залишитися сам на сам зі своїм тираном, хоч це і є прямою загрозою життю та здоров'ю. Здебільшого в ситуації, коли жертва весь час поряд з кривдником, стає майже неможливо завчасно повідомити поліцію про прояви домашнього насильства або напади. Також порівняно з минулим часом зросла кількість осіб, які зловживають алкоголем вдома у присутності неповнолітніх дітей, що посилює та збільшує загрози насильства.

Окрім України, не були винятком й інші країни, а саме, за попередніми оцінками експертів, від початку пандемії в США стало вдвічі більше випадків домашнього насильства. В зоні ризику опинилось на третину більше дітей, оскільки через ізоляцію можливість повідомити про випадки домашнього насильства знайомих, вчителів або інших осіб значно знизилась. Як повідомляє Голос Америки, за оцінками ООН кожні три місяці карантину можуть приносити приблизно 15 мільйонів проявів домашнього насильства щодо жінок, що є значно більшим, ніж зазвичай [4].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. В науковому аспекті питання досліджувались у працях зарубіжних та вітчизняних учених: О. І. Репана, В. П. Кононець, О. М. Бандурки, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, В. К. Грищука, Н. О. Гуторової, Л. М. Давиденка, П. С. Дагеля, А. І. Долгової, О. М. Джузи, М. Й. Коржанського, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнєцової, П. П. Михайленка, Г. М. Мінковського, В. О. Навроцького, В. Я. Тація, Л. В. Франка та ін.

Метою статті є дослідження рівня захищеності осіб, які страждають від проявів домашнього насильства.

Виклад основного матеріалу. На початку року було прийнято проєкт Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі». Проєкт спрямовано на посилення відповідальності за вчинення домашнього насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування, а також практичної реалізації права постраждалої особи на відшкодування матеріальних збитків і моральної шкоди, завданих внаслідок домашнього насильства. Підвищено санкції статті 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП):

- доповнити санкцію ст. 173-2 стягненням у вигляді суспільно корисних робіт;
- встановити, що військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, а також особи рядового і начальницького складів Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту і Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, поліцейські несуть адміністративну відповідальність за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування на загальних підставах;
- змінити строк накладення адміністративного стягнення за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП;
- виключити необхідність участі особи, яка вчинила порушення ст. 173-2 КУпАП, при розгляді справ про адміністративні правопорушення. Проєкт Закону зареєстровано за №3908-1 [5].

Дійсно, проєкт Закону відповідно до нових санкцій є однозначно позитивним моментом для нашої держави, але треба додати, що зарубіжні держави вже давно мають досвід коригувальної програми для злочинця, яка є санкцією. Тобто особа, яка вчинила домашнє насильство, має пройти спеціальну корекційну програму для зміни своєї психологічної моделі поведінки. Поєднання цих санкцій є більш дієвим вирішенням питання щодо повторності вчинення фактів домашнього насильства. Кривдник повинен усвідомлювати всі можливі наслідки своєї поведінки.

За допомогою Федерального уряду Німеччини в Луганській та Донецькій областях вже розробляється проєкт програми для осіб, які вчиняють домашнє насильство. Під час роботи з кривдниками фахівці, що беруть участь у реалізації проєкту постійно взаємодіють

з уповноваженими особами Національної поліції. Робота спрямована на зміну агресивної поведінки на неагресивну, на виправлення дискримінаційного уявлення щодо соціальної ролі жінок та чоловіків, на відповідальне виховання дітей тощо. Пройти програму кривдник може за власним бажанням або за рішенням суду [6].

З метою протидії домашнього насильства в Україні почала свою роботу онлайн-платформа «Мені здається», що стало для багатьох жертв порятунком в умовах карантину. На онлайн-платформі постраждали можуть отримати необхідну інформацію про алгоритм дій у ситуаціях, які виникають під час домашніх конфліктів, номери телефонів гарячих ліній або просто поділитися своєю історією, або прочитати історії інших. Вся повідомлена інформація залишається анонімною. Це вже значно розширює інформаційний простір постраждалих в обізнаності цієї проблеми [7].

Кожна сім'я, яка хоч раз зверталась до поліції стосовно вищевказаних питань, вже знає про існування мобільної групи реагування на випадки домашнього насильства «Поліна». На цей час в Україні кожен день виїжджають на патрулювання 54 мобільні бригади, що порівняно з кількістю випадків дуже мало [8 с. 80]. Звичайні екіпажі патрульної поліції, на жаль, не завжди мають змогу надати кваліфіковану допомогу жертвам домашнього насильства. Іноді не достатньо просто скласти протокол або винести постанову. Потрібно не тільки припинити та зафіксувати факт домашнього насильства, а й більш детально підійти до вирішення проблеми та запобігання таких випадків у конкретній сім'ї у майбутньому. Нововведення «поліцейських громад» повинно позитивно вплинути на вирішення вищевказаної проблеми, оскільки поліцейський, який постійно працює в одній місцевості, має більше можливостей під час вирішення питання порушення законодавства, бо добре орієнтується на місцевості та знає проблемні сім'ї. На цей час поліцейські постійно підвищують свій професійний рівень, проходячи тренінги та підвищення кваліфікації. Але що може змінити особа, яка має достатньо інформації, але не має матеріальних інструментів для надання допомоги жертвам домашнього насильства?

Не менш важливою проблемою треба виділити неможливість розділити окремо кривдника та жертву. Є випадки, коли зволікання може призвести до серйозних наслідків, серед яких тяжкі тілесні ушкодження та навіть смерть. Введення термінових приписів повинно було вирішити це питання, але після повернення кривдника до сім'ї ситуація все більше нагадує замкнуте коло з болу та страждань. Жертва не має змоги закінчити наругу над власним життям здебільшого з економічних міркувань. Як правило, особи, які залежні від свого кривдника на фінансовому та побутовому рівні, змушені терпіти обставини, що випали на їх долю, оскільки питання щодо розміщення таких осіб у шелтерах або притулках майже не розглядається. Причиною тому є обмежена кількість таких закладів по всій Україні.

Притулок для осіб, які стали жертвами домашнього насильства за ознакою статі – спеціалізована служба підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. Метою притулків є забезпечення безпечного нетривалого перебування осіб, які постраждали від проявів домашнього насильства, надання їм необхідної психологічної, медичної, соціальної та іншої допомоги. До притулку можуть потрапити повнолітні постраждалі особи, яких направлено спеціальними підрозділами, неповнолітні особи, які перебувають або перебували у шлюбі, діти разом з матір'ю/батьком або опікуном. В останньому випадку протягом доби відповідальна особа притулку повідомляє службу у справах дітей та органи ювенальної превенції. Але є й деякі обмеження щодо прийому осіб до таких притулків, а саме, якщо особа:

- перебуває у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння;
- з ознаками гострих інфекційних та венеричних захворювань;
- має наявні психічні розлади у стадії загострення, пограничні стани та інші, які можуть бути небезпечними для хворого та оточення;
- може бути суспільно небезпечною.

Перебування у притулку є повністю безоплатним для осіб, які в ньому знаходяться. Час перебування постраждалої особи три місяці, а за окремих випадків – шість [9].

Шелтер – це прихисток, безкоштовне, безпечне місце перебування постраждалої особи у надзвичайній ситуації, коли зволікання можуть заподіяти шкоду. Головною ознакою є те, що до шелтеру можна потрапити швидко. У шелтері постраждала особа може отримати комплексну допомогу залежно від ситуації. Час перебування у закладі може становити від кількох днів до шести місяців, а за потреби термін подовжується [10].

На нашу думку, поява шелтерів значно вплине на зменшення кількості випадків домашнього насильства. Жертва, яка бажає змінити своє життя, зможе вирватись із замкнутого кола, обмежена у своїх діях через незахищеність власною державою. Соціальні служби, як і

органи поліції, безсилі у наданні вагової допомоги, тому жертва залишається сам на сам зі своїми проблемами. Ще більше загострює проблему наявність у жертви маленьких дітей. В Україні шелтери для розміщення осіб з дітьми є поодинокими випадками.

Акції та мітинги не вирішують нагальної проблеми, а тільки привертають увагу до неї. Волонтери також не мають змогу надати допомогу в тому обсязі, в якому потрібно. Тому є логічним, що вищевказаним питанням повинен займатися окремий підрозділ органів поліції, якому будуть підпорядковані державні притулки та шелтери, з яким працівники поліції постійно взаємодіятимуть та контролюватимуть порядок виконання заходів щодо попередження домашнього насильства. Також цей окремий підрозділ повинен взаємодіяти зі службою з пошуку роботи для жертв та дитячими закладами освіти для забезпечення можливості жінці працювати.

Висновки. Проаналізувавши питання щодо забезпечення безпеки осіб, що стали жертвами домашнього насильства, треба наголосити, що підхід до цього актуального питання повинен бути комплексним та згуртованим. Введення окремого підрозділу Національної поліції, що буде працювати тільки за напрямом випадків домашнього насильства, допоможе ретельно та детально вивчати конкретні випадки насильства у конкретних сім'ях. Взаємодія вищевказаних підрозділів з притулками, шелтерами, з центрами соціально-психологічної допомоги повинна бути закріплена на рівні держави та мати державні гарантії. Про безпеку громадян, соціальну та правову захищеність повинна піклуватись держава. Особа, яка має такі гарантії, може почуватись у безпеці. Збільшення кількості обов'язкових державних закладів, до яких може звернутись особа, що постраждала від агресії з боку членів родини, або уповноважена особа окремого підрозділу поліції, що займається вищевказаним напрямом, вплине на зменшення кількості випадків домашнього насильства за рахунок відокремлення жертви від кривдника.

Список використаних джерел

1. Конституція України. URL: <https://konstitutsiya.com.ua/st-24>.
2. Поліцейські отримали на 54 % більше заяв про домашнє насильство, ніж минулого року – МВС. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3144158-policejski-otrimali-na-54-bilse-zaav-pro-domasne-nasilstvo-niz-minulogo-roku-mvs.html>.
3. В Україні щороку зростає кількість справ про домашнє насильство – Венедіктова. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3245661-v-ukraini-soroku-zrostaе-kilkist-sprav-pro-domasne-nasilstvo-venediktova.html>.
4. Кількість випадків домашнього насильства у США зросла удвічі від початку пандемії – попередні оцінки експертів. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/pandemia-nasyilstvo-ssha/5626085.html>
5. Верховна Рада посилює відповідальність за домашнє насильство та насильство за ознакою статі. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/02/verhovna-rada-posylyuye-vidpovidalnist-za-domashnye-nasyilstvo-ta-nasyilstvo-za-oznakoyu-stati/>.
6. Алгоритм впровадження корекційних програм для кривдників. URL: <https://www.prostir.ua/?library=alhorjtm-vprovadzhennya-korektsijnyh-prohram-dlya-kryvdnykiv>.
7. В Україні запустили сайт для жертв домашнього насильства. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3184643-v-ukraini-zapustili-sajt-dla-zertv-domasnego-nasilstva.html>.
8. Журавель Т. В., Ковальова О. В., Кочемировська О. О., Мельниченко О. М., Пилипас Ю. І., Прокопенко Н. М., Пуха К. В., Янковець В. В. Структура та якісні характеристики роботи мобільних бригад соціально-психологічної допомоги. *Мобільна бригада соціально-психологічної допомоги постраждалим від домашнього насильства: особливості створення і забезпечення роботи*. Київ, 2020, 80 с.
9. Притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Притулок_для_осіб,_які_постраждали_від_домашнього_насилства_та/або_насилства_за_ознакою_статі.
10. Залишайтеся в безпеці: як працює система шелтерів в Україні. URL: <https://mistosite.org.ua/articles/zalyshaitesia-v-bezpetsi-іak-pratsiue-systema-shelteriv-v-ukraini>.

Надійшла до редакції 22.05.2021

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny. [Constitution of Ukraine]. URL: <https://konstitutsiya.com.ua/st-24> [in Ukr.].
2. Politsyejski otrymaly na 54 % bilshe zayav pro domashnye nasyilstvo, nizh mynuloho roku – MVS [Police received 54 % more reports of domestic violence than last year – the Interior Ministry]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3144158-policejski-otrimali-na-54-bilse-zaav-pro-domasne-nasilstvo-niz-minulogo-roku-mvs.html> [in Ukr.].

3. V Ukraini shchoroku zrostaie kilkist sprav pro domashnie nasylstvo – Venediktova [The number of cases of domestic violence is growing every year – Venediktova in Ukraine]. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3245661-v-ukraini-soroku-zrostaie-kilkist-sprav-pro-domasne-nasilstvo-venediktova.html> [in Ukr.].

4. Kilkist vypadkiv domashnoho nasylstva u SSHA zrosla udvichi vid pochatku pandemii – poperedni otsinky ekspertiv [The number of cases of domestic violence in the United States has doubled since the beginning of the pandemic – preliminary estimates by experts]. URL : <https://ukrainian.voanews.com/a/pandemia-nasylstvo-ssha/5626085.html> [in Ukr.].

5. Verkhovna Rada posylyiue vidpovidalnist za domashnie nasylstvo ta nasylstvo za oznakoiu stati [Verkhovna Rada increases responsibility for domestic violence and gender-based violence]. URL : <https://armyinform.com.ua/2021/02/verhovna-rada-posylyuye-vidpovidalnist-za-domashnye-nasylstvo-ta-nasylstvo-za-oznakoyu-stati/> [in Ukr.].

6. Alhorytm vprovadzhennia korektsiinykh prohram dlia kryvdnykiv [Algorithm for implementing correctional programs for offenders]. URL : <https://www.prostir.ua/?library=alhorytm-vprovadzhennya-korektsijnyh-prohram-dlya-kryvdnykiv> [in Ukr.].

7. V Ukraini zapustyly sait dlia zhertv domashnoho nasylstva [In Ukraine has been launched a website for victims of domestic violence]. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3184643-v-ukraini-zapustili-sajt-dla-zertv-domasnogo-nasilstva.html> [in Ukr.].

8. Zhuravel T. V., Kovalova O. V., Kochemyrovska O. O., Melnychenko O. M., Pylypas Yu. I., Prokopenko N. M., Pukha K. V., Yankovets V. V. Struktura ta yakisni kharakterystyky roboty mobilnykh bryhad sotsialno-psykholohichnoi dopomohy [Structure and qualitative characteristics of mobile brigades of social and psychological assistance]. *Mobilna bryhada sotsialno-psykholohichnoi dopomohy postrazhdalym vid domashnoho nasylstva: osoblyvosti stvorennia i zabezpechennia roboty*. Kyiv, p. 80 [in Ukr.].

9. Prytulok dlya osib, yaki postrazhdaly vid domashnyoho nasylstva ta/abo nasylstva za oznakoiu stati [Shelter for victims of domestic and / or gender-based violence]. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Притулок_для_осіб,_які_постраждали_від_домашнього_насильства_та/або_насильства_за_ознакою_статі [in Ukr.].

10. Zalyshaytesia v bezpetsi: yak pratsiuie systema shelteriv v Ukraini [Stay safe: how the shelter system works in Ukraine]. URL: <https://mistosite.org.ua/articles/zalyshaitesia-v-bezpetsi-iak-pratsiuie-systema-shelteriv-v-ukraini> [in Ukr.].

ABSTRACT

Olena Protsenko. Ensuring the level of protection of individuals from manifestations of domestic violence. The article has revealed that one of the main reasons for the increase in the number of cases of domestic violence is the silence of the problem by the victim due to the feeling of insecurity by the state and the law. Attention is focused on the level of security and its provision for persons suffering from manifestations of domestic violence in Ukraine. The author has investigated the latest projects that are planned to be introduced into the legislation of Ukraine to prevent and reduce cases of domestic violence. She has revealed the relevance of assistance to victims of aggression of the offender in the form of separation of the victim from the offender. She has analyzed the current problematic issues on the placement of victims of domestic violence in the temporary place of their stay, namely in shelters. It has been noted that in Ukraine the base of appropriate shelters, including for women with children, is not developed enough yet.

The author has given the statistics of complaints about domestic violence during quarantine. It has been found that the number of domestic violence during the quarantine period due to the coronavirus pandemic has increased significantly, not only in Ukraine but also in other, even highly developed countries. It was noted that usually the victim is physically unable to inform the police on time about the violence that has occurred or is occurring in relation to her. Preventive measures to reduce violations in cases of domestic violence have been considered. The author has analyzed the statistics and experience of other countries with regard to attracting an attacker who has committed domestic violence. Noted the need to increase the number of shelters for persons affected by domestic violence. She has proposed the creation of compulsory state shelters, where a person can get in an emergency situation. It has been determined that domestic violence is a separate, independent branch in the structure of offenses, therefore, it should be considered a separate, specifically directed unit of the National Police. The author insists on strengthening the responsibility at the legislative level for committing domestic violence by making appropriate changes and additions to the existing laws of Ukraine.

Keywords: domestic violence, victim, abuser, shelter, asylum, pandemic, sanction.

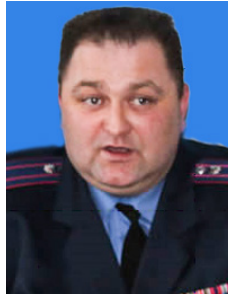
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.214

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-191-195

**Станіслав
МОЗОЛЬ**[©]
доктор
юридичних наук,
старший науковий
співробітник
(Національна
академія
внутрішніх справ)

**Микола
ГУЦУЛЯК**[©]
кандидат юридичних
наук, доцент
(Івано-Франківський
коледж Львівського
національного
аграрного
університету)

СПІВІДНОШЕННЯ МАЛОЗНАЧНОСТІ ДІЯННЯ, ПОДАТКОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПІЛЬГИ ТА РОЗРАХУНКОВОЇ ОДИНИЦІ У ПРОЦЕСІ ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Розглядаються питання щодо характеристики законодавчого визначення поняття малозначності діяння, визначається зміст діяння, яке формально містить ознаки діяння, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України, але через відсутність суспільної небезпеки не визнається злочином. Визначені основні критерії розмежування малозначного діяння від злочину. Акцентовано увагу на принципах визначення розрахункової одиниці розміру майнової шкоди у проєкті нового Кримінального кодексу України.

***Ключові слова:** малозначність, злочин, правопорушення, кримінальний проступок, суспільна небезпека, об'єктивні та суб'єктивні ознаки, дія, бездіяльність, податкова соціальна пільга, розрахункова одиниця, майнова шкода.*

Постановка проблеми. Прийняття у 2001 році Кримінального кодексу України докорінно змінило стереотипні уявлення суспільства про кримінальне право виключно як про галузь, основною та єдиною функцією якої є каральна. Головним чином такі кардинальні перетворення обумовлені максимальним використанням нормативної концентрації принципу гуманізму.

Так, у порівнянні з КК України 1960 року, у КК України від 5 квітня 2001 року кількість обставин, що виключають злочинність діяння, збільшено з трьох до семи, розширено систему покарань, яка дозволяє повніше враховувати конкретні обставини справи та призначати справедливе, необхідне і достатнє покарання, виключено поняття особливо небезпечного рецидивіста, скасовано смертну кару і т. д. Наведені законодавчі новели, з-поміж іншого, спрямовані на демократизацію та гуманізацію суспільних відносин, у тому числі й кримінально-правових.

Разом з тим, у чинному законі про кримінальну відповідальність чітко простежується наступність кримінального права. З-поміж багатьох елементів, які притаманні як КК України 1960 року, так і Кодексу 2001 року, на особливу увагу заслуговує положення про малозначність діяння, оскільки саме воно визначає випадки, коли діяння, яке за об'єктивними та суб'єктивними ознаками цілком відповідає конкретному складу злочину, передбаченому Особливою частиною КК, не вважається злочинним, тобто суперечить принципу невідворот-

© Мозоль С. А., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2226-7908>
k010@naiaiu.kiev.ua

© Гуцуляк М. Я., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6646-6765>
agrarc01@ukr.net

ності кримінальної відповідальності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідження проблематики визначення змісту та ознак малозначного діяння, займалися у своїх працях такі науковці, як В. К. Гришук, Л. М. Кривоченко, Б. О. Кириш, М. Й. Коржанський, О. М. Литвинов, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, А. О. Пінаєв, І. К. Туркевич, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. В. Шаблистий тощо.

Мета. Підвищений інтерес викликаний не стільки законодавчим формулюванням наведеної кримінально-правової норми, скільки питанням її практичного застосування в діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Аналіз матеріалів, на підставі яких закриті кримінальні провадження з посиланням на положення про малозначність діяння, свідчить про наявність значної кількості дискусійних, а то й проблемних питань.

Виклад основного матеріалу. Поняття малозначності діяння не є новим для вітчизняного кримінального права. У частині 2 ст. 11 чинного КК України закріплено, що не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі [6, с.46].

Інтерпретуючи наведене положення, доцільно вказати на його логічно завершений, лаконічний та універсальний характер. Досконалість законодавчої техніки, рівень розвитку науки кримінального права відіграють надзвичайно велику роль при забезпеченні максимально ефективного впливу кримінально-правових норм на суспільні відносини. Однак, поряд із вказаним вище, не менш важливе значення має знання, правильне розуміння та застосування норм кримінального закону.

Однак проблемними все ще залишаються моменти, які стосуються відмежування малозначності діяння, яке виключає його злочинність, та відсутності в діях особи складу злочину як обставини, що виключає підстави для початку досудового розслідування.

Практика застосування ч. 2 ст. 11 КК України свідчить про наявність значної кількості ситуацій, в яких здійснюється неправильне тлумачення букви закону. Так, досить часто зустрічаються випадки, коли кримінальне провадження закривається на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 за відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення [4] та одночасно на підставі ч. 2 ст. 11 КК України при фактичній наявності складу злочину (наприклад, при умисному знищенні чи пошкодженні чужого майна, якщо заподіяна шкода є значно меншою від «великих розмірів» – ч. 1 ст. 194 КК, чи крадіжці ст.185 КК – якщо вартість викраденого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян тощо) [3; 2].

Однак наведені підстави діаметрально протилежні і застосування однієї із них виключає застосування іншої. Такі помилки не мають принципового значення для учасників кримінального процесу (стосовно яких вирішується питання про початок досудового розслідування, оскільки провадження при визнанні діяння малозначним підлягає закриттю на підставі п. 1 ч. 1 ст. 284 чинного Кримінального процесуального кодексу України за відсутністю події кримінального правопорушення [4]. Саме низький ступінь суспільної небезпеки – єдина підстава для невизнання діяння злочинним. Закономірно, що правильне вирішення питання щодо можливості застосування норми про малозначність діяння значною мірою визначає подальший статус людини та її долю.

Тому, з метою підвищення ступеня вірогідності істинності правозастосовної діяльності в контексті визнання окремих вчинків малозначними, доцільним видається виокремлення діяння, які малозначними визнаватись не можуть за будь-яких обставин.

Так, такими слід вважати:

1) діяння, які взагалі не містять складу конкретного злочину чи визнаються незлочинними в силу закону;

2) діяння, які характеризуються майновою чи фізичною шкодою, а її істотність визначена безпосередньо в законі через вказівку на певну кількість неоподаткованих мінімумів доходів громадян, тяжкість тілесних ушкоджень(до прикладу ст.ст.121,122, 185, 194 КК України тощо) [5, с. 257].

Яскравим прикладом тут виступає простий склад такого злочину, як крадіжка. Якщо майно викрадено на суму, яка не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян, має місце адміністративне правопорушення, передбачене ст. 51 КУпАП – «Дрібна крадіжка»[2]. Ступінь суспільної небезпеки в даному випадку видається таким, що законодавець має змогу враховувати в повній мірі уже на законодавчому рівні шляхом підвищення чи зниження межі, яка відокремлює злочин від адміністративного проступку.

Однак вказівка у примітках до статей Особливої частини КК України з урахуванням визначеної кількості неоподатковуваних доходів громадян (наприклад, статті 185-187, 194, 364, 365 КК України), на нашу думку, є *неправильною*, адже реально враховується при підрахунку не 17 гривень, а *податкова соціальна пільга*, яка що дорівнює 50 відсоткам розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року, – для будь-якого платника податку; – (пп. 169.1.1 ПКУ) [7]. У деталях слід зауважити, що ч. 4 ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік», визначає прожитковий мінімум для працездатних осіб з 1 січня 2021 року у розмірі 2270 гривень [1].

Отже, дозволимо собі навести приклад підрахунку неоподаткованого мінімуму доходів громадян в частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень. Згідно з приміткою до статті 51 КУпАП – викрадення чужого майна вважається дрібним, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян[2]. Таким чином, для внесення відомостей в ЄДРДР за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст.185 КК України, сума викраденого майна повинна становити більше 227 грн.

Вимога щодо підрахунку суми чи розмірів заподіяної шкоди впливає пунктом 5 підрозділу 1 розділу XX Податкового кодексу України, в якому вказано, якщо норми інших законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 гривень, крім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 169.1.1 пункту 169.1 статті 169 розділу IV цього Кодексу для відповідного року [7].

Парадоксальний вигляд мала б ситуація, коли особа звільняється від кримінальної відповідальності по малозначності діяння (без можливості притягнення в подальшому до адміністративної відповідальності, оскільки законодавством таку можливість не передбачено, тобто до юридичної відповідальності особа взагалі не притягається), хоча в її діях, де-факто, вбачаються ознаки злочину, а особа, яка вчинила суміжне адміністративне правопорушення із заподіянням значно меншої шкоди, піддається заходам адміністративного стягнення;

3) усі злочини з необережною формою вини, за винятком діянь, які стосуються порушення певних правил, наслідки яких не є конструктивною ознакою складу злочину (наприклад, ст. 333 КК) [6, с.52];

4) діяння, які не лише об'єктивно, але й суб'єктивно за ступенем суспільної небезпеки у кримінально-правовому плані є незначними. Готування до злочину чи замах на злочин, який відноситься до категорії тяжких (поза змістом ст. 12 КК), не можуть визнаватися малозначними навіть у тому випадку, коли вони об'єктивно не спричинили ніякої шкоди;

5) діяння, вчиненні у співучасті, якщо хоча б щодо одного із співучасників положення про малозначність не застосовується;

6) діяння, вчинені за обставин, що виключають їх злочинність (необхідна оборона, уявна оборона, затримання особи, що вчинила злочин, крайня необхідність тощо);

7) діяння, які регулюються п.1 ч.1 ст. 477 Кримінального процесуального кодексу України, а саме кримінальні провадження у формі приватного обвинувачення, які по суті можуть бути розпочаті слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого [4].

Як показує судово-слідча практика, здебільшого малозначними визнаються діяння, що містять ознаки злочинів невеликої та середньої тяжкості. Однак дискреційні повноваження суду не виключають можливості визнання малозначним тяжкого, а то й особливо тяжкого злочину.

Також слід зауважити, що набрання чинності положень Закону України від 07.06.2018 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», кардинально нормативно не вирішують питання щодо новітнього підходу до визначення змісту ознак, які виступають критеріями розмежування малозначного діяння власне від кримінального проступку. Адже нормативно-правові аспекти змісту самого поняття «кримінальний проступок», під яким у ч. 2 ст. 12 КК України розуміють передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі», вже породжує ряд дискусійних моментів, особливо в контексті тих кримінальних правопорушень, за які передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, як це було передбачено при класифікації злочинів невеликої тяжкості [8].

Наразі робота над проєктом нового Кримінального кодексу України триває. Робоча

група з питань розвитку кримінального права завершила обговорення Загальної частини та декількох розділів Особливої частини нового Кодексу. Доволі цікавою є позиція, яка відображена у запропонованому Проекті Кримінального Кодексу України, зокрема: авторами у статті 1.3.2 пропонується внести нове поняття для КК України – *розрахункова одиниця*, яка буде застосовуватися для визначення розмірів предмета або засобу вчинення кримінального правопорушення, а також *спричиненої ним майнової шкоди* і розміру штрафу та грошового стягнення, у розмірі 200 гривень. Окрім цього, закріплено нормативний порядок зміни не частіше, ніж один раз на календарний рік такої розрахункової одиниці [9]. Однак при визначенні суми розрахункової одиниці, на наше переконання, все-таки слід законодавчо відобразити, які власне критерії зміни розрахункової одиниці будуть застосовуватися при внесенні змін, чи надалі це розмір буде залежати від податкової соціальної пільги у відсотках, чи можливо – власне розмір прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати тощо?

Заслугує позитивного схвалення і запропонований авторами Проекту КК України поділ на розміри майнової шкоди, а саме: а) неістотна – майнова шкода, яка в десять і більше разів перевищує розмір розрахункової одиниці, встановленої цим Кодексом; б) істотна – майнова шкода, яка у сто і більше разів перевищує розмір розрахункової одиниці, встановленої цим Кодексом; в) значна – майнова шкода, яка в одну тисячу і більше разів перевищує розмір розрахункової одиниці, встановленої цим Кодексом; г) тяжка – майнова шкода, яка в десять тисяч і більше разів перевищує розмір розрахункової одиниці, встановленої цим Кодексом [9].

Висновок. Підсумовуючи викладені позиції, слід відзначити, що на часі все ще залишаються проблемними моменти, які стосуються відмежування малозначності діяння, яке виключає його злочинність, та відсутності в діях особи складу злочину як обставини, що виключає кримінальне провадження; виокремлення категорій злочинів, до яких не може застосовуватись положення про малозначність діяння; градації об'єктів кримінально-правової охорони за ступенем суспільної значущості при застосуванні норми про малозначність діяння.

З метою врегулювання питань щодо визначення, в окремих статтях Особливої частини КК України понять «істотна шкода», «значна шкода», «великі розміри», «особливо великі розміри», «тяжкі наслідки» ми вважаємо, що було б доцільно нормативно закріпити ці поняття у нормах Загальної частини КК України, які б застосовувалися і були універсальними до всіх норм Особливої частини КК України, які закріплюють такі обов'язкові ознаки як заподіяння злочином шкоди, з урахуванням розміру майнової шкоди (неістотна, істотна, значна, тяжка) крізь призму розрахункової одиниці, а не чинного на часі порядку врахування неоподаткованого мінімуму доходів громадян, із вказівкою на податкову соціальну пільгу. Саме такий варіант врегулювання вказаних відносин, може бути реалізований шляхом внесення у Загальну частину КК України окремої статті, яка закріплює принцип визначення суми заподіяної майнової шкоди, що дозволить не тільки забезпечити правильне застосування положень Особливої частини КК України, а й буде виступати додатковим механізмом розмежування кримінальних правопорушень від адміністративних.

Список використаних джерел

1. Про державний бюджет України на 2021 рік : Закон України від 15.12.2020 № 1082-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
3. Кримінальний кодекс України. URL : zakon.rada.gov.ua/go/2341-14.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
5. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 1196 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 6-е вид., перероб. та доп. ; за ред. М. І. Мельника та М. І. Хавронюка. Київ : Юрид. думка, 2009. 1236 с.
7. Податковий кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/stru#Stru>.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 07.06.2018. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63928.
9. Контрольний текст (проект) Кримінального кодексу України (+ проступки) - (станом на 29.03.2021). URL : <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/03/30/kontrolnyj-proekt-kk-29-03-2021-1.pdf>.

Надійшла до редакції 15.05.2021

References

1. Pro derzhavnyy byudzhet Ukrainy na 2021 rik [On the state budget of Ukraine for 2021] : Zakon Ukrainy vid 15.12.2020 № 1082-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text> [in Ukr.].
2. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya [Code of Ukraine on Administrative Offense]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukr.].
3. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. URL : zakon.rada.gov.ua/go/2341-14. [in Ukr.]
4. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukr.].
5. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyy komentar [Criminal Code of Ukraine: Scientific and practical commentary] / Yu. V. Baulin, V. I. Borysov, S. B. Havrysh ta in.; za zah. red. V. V. Stashysa, V. Ya. Tatsiya. Kyiv : Kontsern "Vydavnychy Dim «In Yure», 2003. 1196 p. [in Ukr.].
6. Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. 6-e vyd., pererob. ta dop. ; za red. M. I. Mel'nyka ta M. I. Khavronyuka. Kyiv : Yuryd. dumka, 2009. 1236 p. [in Ukr.].
7. Podatkovyy kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/stru#Stru> [in Ukr.].
8. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennya dosudovoho rozsliduvannya okremykh katehoriy kryminal'nykh pravoporushen' [On amendments to some legislative acts of Ukraine to simplify the pre-trial investigation of certain categories of criminal offenses] : Zakon Ukrainy vid 07.06.2018. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63928 [in Ukr.].
9. Kontrol'nyy tekst (proektu) Kryminal'noho kodeksu Ukrainy (+ prostupky) - (stanom na 29.03.2021) [Control text (draft) of the Criminal Code of Ukraine (+ misdemeanors) - (as of March 29, 2021)]. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/03/30/kontrolnyj-proekt-kk-29-03-2021-1.pdf> [in Ukr.].

ABSTRACT

Stanislav Mozol, Mykola Hutsulyak. The ratio of insignificance of the act, social tax benefit and unit of account in the process of applying certain provisions of the Criminal Code of Ukraine. The article considers the characteristics of the legislative definition of the concept of insignificance of the act, determines the content of the act, which formally contains the signs of the act provided by the relevant article of the Criminal Code of Ukraine, but due to lack of public danger is not a crime. The main criteria for distinguishing an insignificant act from a crime are determined. Emphasis is placed on the principles of determining the unit of account for property damage in the draft of the new Criminal Code of Ukraine.

In order to resolve the issue of defining in certain articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine the terms "significant damage", "serious damage", "large size", "especially large size", "severe consequences", we believe that it would be appropriate to enshrine these concepts in the norms of the General Part of the Criminal Code of Ukraine, which would be applicable and universal to all norms of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, which enshrine such mandatory features as causing harm by crime, taking into account the amount of property damage (insignificant, significant unit of account, rather than the current procedure for taking into account the non-taxable minimum income of citizens, with an indication of the social tax benefit.

Keywords: *insignificance, crime, offense, criminal offense, public danger, objective and subjective signs, action, inaction, social tax benefit, unit of account, property damage.*

UDC 343.213.3
DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-196-203

Adam WRÓBEL®
Ph.D in Law
(Jan Dlugosz University in Czestochowa, Poland)

THE CONDITION OF DUAL CRIMINALITY IN THE PERSPECTIVE OF CRIMES COMMITTED ABROAD (FROM THE PERSPECTIVE OF POLISH CRIMINAL LAW)

Адам Врубель. Підстава подвійної криміналізації учинених за кордоном діянь (за кримінальним законодавством Польщі). Польський законодавець у ст. 111 § 1 Кримінального кодексу (далі – КК) визначає, що підставою відповідальності за діяння, вчинене за кордоном, є визнання такого діяння злочином також згідно з чинним законодавством на місці його вчинення. Якщо ця умова не виконується, то польське кримінальне законодавство застосовується до громадянина Польщі та іноземця у випадках, коли діє принцип абсолютного застосування польського кримінального закону (ст. 112 КК) або принцип загальної репресії (ст. 113 КК). За змістом ст. 111 § 1 КК: а) „закон”, чинний на місці скоєння діяння (закордоном) – правовий акт, що містить абстрактні та загальні норми стосовно сфери прав та свобод особистості, публічно ним доведені тим, хто піклується про спільноту із посиленням на причину (мотив), дану задля загального блага; б) діяння, визнане „злочином” також на місці його вчинення (закордоном), є конкретним злочином, ознаки якого в логічному сенсі входять до збірного поняття злочину за польським законодавством та відповідно до законодавства, що діє на місці вчинення (за кордоном). Необхідно враховувати обставини, що виключають протиправність, вину (провину); всі фактичні обставини мають бути враховані для того, щоб відповісти на питання: чи можливе, з точки зору польського кримінального законодавства, обвинувачення у вчиненні конкретного злочину щодо обвинуваченого у вчиненні забороненого діяння?

Ключові слова: кримінальне право Польщі; злочин, учинений за кордоном; зарубіжна криміналізація; подвійна криміналізація (за польським та зарубіжним кримінальним правом).

1. Introduction

Issues related to the question of the liability for a criminal act committed abroad are governed by the provisions of chapter XIII of the Polish Criminal Code, entitled: *Responsibility for crimes committed abroad*. The author undertakes to investigate one of the elements of the problem. Namely, he analyzes the condition of the dual criminality of an act committed abroad of Poland, examining the problem in the context of views expressed in doctrine and judicature. He focuses his reflections on the question of: a) an act recognized as a „crime” also abroad, and b) „statute” in force at the place where the act was committed (abroad).

Article 111 § 1 of the Criminal Code typifies the condition of dual criminality. A condition of liability for an act committed abroad is the recognition of such an act as a crime also by the statute in force at the place of its committing (*lex loci delicti commissi*). As the Supreme Court rightly observes, failure to fulfill the condition specified in art. 111 § 1 C.C., that’s mean the condition of recognition as a crime committed abroad also by the statute in force at the place where it was committed, constitutes an obstacle to the conduct proceedings in the case of criminal responsibility in a Polish court, even if the act would filled signs of crime specified in the Polish Criminal Code¹. In the context of art. 111 § 1 C.C. it is about a crime in the sense and scope to which it was defined in Polish law. Simplifying, it is about a human act², prohibited by the statute under penalty (felony or misdemeanor)³, unlawful⁴, culpable⁵, harmful to a degree higher than the negligible⁶.

¹ Thesis of the judgement of the Court of Appeal in Gdansk of December 18, 2014, sign. II AKa 418/14, LEX No. 1953275; similarly in: thesis of the judgement of the Supreme Court of March 17, 2011, sign. III KK 352/10, LEX No. 794160.

2. Exclusion of dual criminality

The condition of art. 111 § 1 C.C. does not apply to a Polish public functionary who has committed crime abroad while serving there, in connection with the performance of his duties, or to a person who committed a crime in a place that is not subject to any state authority. A

² Under Polish criminal law, only a natural person can be criminally liable. Under the rules specified in the Polish Criminal Code, the person who commits the prohibited act after the age of 17 years incurs criminal liability. Minor who, after the age of 15, committed a prohibited act specified in art. 134 (a crime of - simplifying - assassination of the President of the Republic of Poland); art. 148 (crime of - simplifying - murder, excluding murder in affect) § 1, 2 or 3; art. 156 (crime of - simplifying - intentional serious damage of health and intentional serious damage of health which results is humans death) § 1 or 3; art. 163 (crime of - simplifying - intentionally bringing a commonly dangerous accident) § 1 or 3; art. 166 (crime of - simplifying - seizure of a ship or aircraft); art. 173 (crime of - simplifying - intention-ally causing a catastrophe in communication and intentionally causing a catastrophe in communication with the consequence in the form of: a danger of man's death or grievous bodily harm of many people, or danger for property in large sizes) § 1 or 3; art. 197 (crime of - simplifying - committing a rape together with another person, against a minor under 15, against a ascendant, descendant, adopted, adopter, brother or sister and rape with especial cruelty) § 3 or 4; art. 223 (crime of - simplifying - active assault on a public functionary which results a serious damage of health of a public functionary or a person established to help him) § 2; art. 252 (crime of - simplifying - taking a hostage) § 1 or 2; art. 280 (crime of - simplifying - robbery), may be responsible according the rules specified in Polish Criminal Code, if the circumstances of the case and the degree of development of the perpetrator, its characteristics and personal conditions speak for it, and in particular, if the previous educational or corrective measures proved to be ineffective (art. 10 § 2 C.C.).

³ It is about the statute as a source of laws commonly in force in Poland. For example, the Criminal Code law or other statutes contain criminal laws, such as aviation law, geological and mining law, pharmaceutical law. In the Criminal Code, the Polish legislator outlines rules of the qualification of crimes, indicating that: a) the crime is a felony or a misdemeanor (art. 7 § 1 of C.C.), b) the felony is a prohibited act, punishable by imprisonment for a period not shorter than 3 years or stricter penalty (art. 7 § 2 C.C.), c) a misdemeanor is a prohibited act, punishable by a fine of over 30 daily rates or above PLN 5000, a penalty for the restriction of liberty exceeding one month or imprisonment exceeding one month (art. 7 § 3 C.C.).

⁴ Unlawful that's mean in this case illegal.

⁵ Culpability is associated with the so-called allegation of the act; it occurs if it is possible to alleged the perpetrator the committing of the act. The limits of allegation are specified in the statute, establishing the conditions of a culpability and pointing to circumstances which exclude culpability (Lech Gardocki, Prawo karne [Criminal law] (War-szawa: C.H. Beck, 2017) p. 92 and 93. The perpetrator of a prohibited act does not commit a crime if the culpability can not be attributed to him during the act (article 1 § 3 C.C.). Culpability is connected with the subjective side of the act; with intentionality and unintentionality. A prohibited (forbidden) act is committed intentionally, if the perpetrator intends to commit it, that is, he wants to commit it or anticipate the possibility of committing it agrees on it (art. 9 § 1 C.C.). An prohibited act is committed unintentionally, if the perpetrator does not intent to commit it, but commits it, as a result of failure to observe the caution required in the specific-concrete circumstances, despite that he anticipated the possibility of committing this act, or it could have been anticipated (art. 9 § 2 C.C.). The perpetrator bears more severe responsibility, which the law makes dependent on a specific consequence of a prohibited act, if the consequence was anticipated or could have been anticipated (art. 9 § 3 C.C.). In the perspective of culpability issue, should also be noted circumstances that exclude culpability. These circumstances include, among others: a) insanity of the perpetrator (does not commit a crime who, due to mental illness, mental retardation or other disruption of mental activities, could not recognize the meaning of the act or could not guide his behaviour during the act [art. 31 § 1 C.C.] if, at the time of committing a crime, the ability to recognize the meaning of the act or the ability of guiding behaviour, was significantly reduced, the court may apply extraordinary mitigation of punishment [art. 31 § 2 C.C.]; the provisions of § 1 and 2 of art. 31 C.C. does not apply, when the perpetrator got himself into a state of intoxication or intoxication that results the exclusion or reduction of sanity, which he anticipated or could have anticipated [art. 31 § 3 C.C.]); b) error (does not commit a crime, who remains in justified error as to the circumstance constituting the mark of a prohibited act [art. 28 § 1 C.C.]; is liable under a provision providing for a lighter responsibility for the perpetrator who commits the act in a justified mistaken belief that there is a circumstance constituting the mark of a prohibited act, on which such a milder responsibility depends [art. 28 § 2 C.C.]; does not commit a crime, who commits a prohibited act in a justified mistaken belief that there is a circumstance which excludes unlawfulness or culpability; if the perpetrator's error is unjustified, the court may apply

public functionary is - in accordance with art. 115 § 13 C.C. - President of the Republic of Poland; deputy of the parliament, senator of the parliament, councilor; Member of the European Parliament; judge, assessor (juror), public prosecutor, functionary of the financial body of the preparatory proceedings or functionary of the superior body over the financial body of preparatory proceedings, notary, bailiff, probation officer, trustee, court supervisor and administrator, a person adjudicating in disciplinary bodies acting on the basis of the statute; a person who is an employee of the government administration, another state body or local government, unless he performs only service activities, and another person to the extent that he is entitled to issue administrative decisions; a person who is an employee of a state control body or a local government control body, unless he performs only service activities; a person holding a managerial position in another state institution; a functionary of the body appointed to protect public safety or a functionary of the prison service; a person performing active military service, except for territorial military service performed disposable; an employee of an international criminal court, unless he performs only service activities.

It must be noted that the condition of dual criminality specified in art. 111 § 1 C.C. does not always apply. This is indicated in art. 112 C.C., which concerns the principle of unconditional application of the Polish penal law (statute). That provision states, that regardless of the provisions in force at the place where the prohibited (forbidden) act was committed, the Polish penal law (statute) applies to a Polish citizen and a foreigner, in the event of committing: a) crime against the internal or external security of the Republic of Poland (art. 112 pkt 1 C.C.); b) crime against Polish offices (authorities) or public functionaries and the crime of extorting authentication of a falsehood from a Polish public functionary or another person authorized under the Polish law to issue a document (art. 112 pkt 2 C.C.); c) crime against significant Polish economic interests (art. 112 pkt 3 C.C.); d) crime of false testimony, submission of a false statement, opinion or translation, the use of a document stating the identity of another person, certifying untruth or false - towards the Polish office (art. 112 pkt 4 C.C.)⁷, e) the crime from which a property benefit in the territory of the Republic of Poland was achieved, even indirectly (art. 112 pkt 5 C.C.). Likewise, in the context of the principle of universal repression, it is not necessary to fulfill the condition of art. 111 § 1 C.C.; that is to say, regardless of the regulations in force at the place where the crime was committed, the Polish penal law (statute) applies to a Polish citizen and a foreigner, who was not decided to be issued, if the crime would be committed abroad by Polish citizen or foreigner - crime to which the Republic of Poland is required to prosecute under an international agreement, or a crime specified in the Rome Statute of the International Criminal Court, drawn up in Rome on July 17, 1998 (Journal of Laws of 2003, item 708) (art. 113 C.C.). Therefore, it is rightly pointed out in the thesis of the judgment of the Court of Appeal in Krakow, that if the condition of dual criminality - specified in art. 111 § 1 C.C. - is not fulfilled, prosecution of a Polish citizen or a foreigner for a prohibited act committed abroad of Polish state, it is possible only in the event of special conditions referred to in art. 112 C.C. or art. 113 C.C. are fulfilled⁸.

extraordinary mitigation of punishment [art. 29 C.C.]; c) unawareness of unlawfulness (does not commit a crime, who commits a prohibited act in the justified unconsciousness of his unlawfulness; if the perpetrator's error is unjustified, the court may apply extraordinary mitigation of punishment [art. 30 C.C.]); d) execution of an order (a soldier who commits a prohibited act being an execution of order is not committing a crime, unless he intentionally commits a crime by following the order [art. 318 C.C.]).

⁶ A prohibited act is not a crime, whose social harmfulness is negligible (art. 1 § 2 C.C.). In assessing the degree of social harmfulness of an act, the court takes into account the type and nature of the infringed good, the extent of the caused damage or the treated damage, the manner and circumstances of committing an act, the importance of duties infringed by the perpetrator, as well as the form of intention, motivation of the perpetrator, the type of infringed prudence rules and the degree of their infringement (art. 115 § 2 C.C.). Determining, that a specific act is socially harmful in a negligible degree, it does not diminish the value of the protected good, but it is an expression of the assessment, that this good was infringed in a slight degree; the judgement of the Supreme Court of September 4, 2002, sign. V KKN 199/01, LEX No. 56829.

⁷ As the Supreme Court observes, in the case of a crime of false testimony, that has been submitted abroad to other organ than Polish, the perpetrator may be liable before a Polish court, but on condition, that the act is a crime at the place of committing (such rule was expressed directly in art. 111 § 1 C.C.). In the perspective of that regulation is undoubtful, that is no reason to recognize, that the act committed abroad,

3. Foreign crime – crime committed abroad

Concerning the condition of dual criminality, the legislator stated, that the condition of liability for an act committed abroad is the recognition of such act as a crime also by the statute in force at the place of its committing (art. 111 § 1 C.C.)⁹. In accordance to this condition, the Polish penal statute applies on the basis of the¹⁰:

a) personal principle; in relation to a Polish citizen who committed a crime abroad (art. 109 C.C.)¹¹;

b) relative protective principle; in relation to: a foreigner who committed a prohibited act abroad against the interests of: the Republic of Poland, a Polish citizen, a Polish legal person or a Polish organizational unit without legal personality, and; a foreigner who committed abroad a crime with a terrorist nature (110 § 1 C.C.);

c) principle of replacement liability; in the event of a foreigner committing abroad a prohibited act other than a prohibited act directed against the interests of the Republic of Poland, a Polish citizen, a Polish legal person or a Polish organizational unit without legal personality, and a foreigner who committed abroad a crime with a terrorist nature; if the act is prohibited by the Polish penal statute, punishable by a penalty exceeding 2 years of imprisonment, and the perpetrator resides in the territory of the Republic of Poland and it was not decided to extradite him (art. 110 § 2 C.C.)

The legislator defines in art. 111 C.C., that the condition of liability for an act committed abroad is the recognition of such an act „as a crime” there (abroad, what means in this case - in the place of committing)¹². In that context, different views are expressed - convergent or opposite - indicating that:

a) the condition, that the act would be a crime not only in Poland but also in a place where it was committed, does not mean that it must have the formal status of crime. It may be an act with a different name or a different rank, just to be a prohibited act under penalty, conceptually corresponding to Polish felony or misdemeanors¹³;

consisting in giving false testimony to other organ than Polish, is not a crime; the judgement of Supreme Court of March 29, 2011, sign. III KK 365/10; LEX No. 852228.

⁸ Thesis to the judgement of Court of Appeal in Krakow of April 27, 2016, sign. II AKa 45/16, LEX No. 2268989.

⁹ What is also emphasized in the thesis of the judgement of Court of Appeal in Krakow of April 27, 2016, sign. II AKa 45/16, LEX No. 2268989.

¹⁰ What is rightly pointed out in the doctrine; See K. Wiak (in:) A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz* [Criminal Code. Commentary] (Warszawa: C.H. Beck, 2019), p. 726.

¹¹ As the Court of Appeal in Gdansk maintains: the application of the solution provided for in art. 111 C.C., depends on the determination, that the crime was committed by a Polish citizen abroad; thesis to the judgement of Supreme Court in Gdansk of November 20, 2014, sign. II AKa 366/14, LEX No. 1799197. The judicature also emphasizes, that the application of the solution provided for in art. 111 C.C. depends on the determination, that the crime was committed by a Polish citizen abroad. In the case of a crime committed by a Polish citizen in Poland, there is no need to determine, whether a specific behavior is also a crime outside of the borders of the Polish state, even then, if further actions taken by the perpetrator, having no longer relevant to the accepted legal qualification, were made by another person, but already outside the territory of Poland; thesis to the judgement of the Court of Appeal in Lodz of January 24, 2002, sign. II AKa 240/01, LEX No. 103071.

¹² As for example, Supreme Court points out: in the case of committing a crime of false testimony, that has been submitted abroad to an organ other than Polish, the perpetrator may be liable before a Polish court, but on condition that his act is a crime in the place where it was committed (such rule was directly expressed in art. 111 § 1 C.C.). In the context of that regulation it is clear, that there is no basis for recognition, that the act - of false testimony that has been submitted abroad to an organ other than Polish - committed abroad, is not a crime. The perpetrator of such crime, can be held to responsibility in Poland for false testimony, if it is a crime in the state in which it was submitted; judgement of the Supreme Court of March 29, 2011, sign. III KK 365/10, LEX No. 852228. As has been noted - for example - for the Court of Appeal in Lodz: application of the solution provided for in art. 111 C.C. depends on the determination, that the crime was committed by a Polish citizen abroad. In the case of a crime committed by a Polish citizen in Poland, there is no need to determine, whether the specific behavior is also a crime outside the borders of the Polish state, even if further activities of the perpetrator, irrelevant (yet) to the accepted legal qualification, have been done by other person, but already outside Polish territory; thesis to the judgement of Court of Appeal in Lodz of January 24, 2002, sign. II AKa 240/01, LEX No. 103071.

- b) the act committed by the perpetrator abroad must be penalized as a crime both in the Polish penal statute and the law in force at the place and time of its commission (*lex loci*), this act can be counted among the behaviors, corresponding to types to the concepts of felony or misdemeanor that have been accepted in the Polish legal system; the requirement of dual criminality can therefore also be fulfilled in the situation, if the act at the place where it was committed is an offense. It does not matter if the crime covers offenses in accordance with the statute in force at the place where the act was committed¹⁴;
- c) it is about a dual criminality understood *in concreto*, that is a liability which consists not only in determining that a specific act is prohibited as a crime in the place of committing, but also whether the perpetrator could be criminally liable there. In this case, it is not just about to declare the existence of a specific type of prohibited act, but also to assess possible circumstances which exclude unlawfulness, culpability or even procedural aspects - even if there is no complaint in the case of private complaint crimes or the absence of a request for prosecution in the case of application crimes¹⁵; moreover should be taken into account, among others such a circumstance as the limitation period of an act according to the law of a foreign state ;

The legislator defines in art. 111 C.C., that the condition of liability for an act committed abroad is the recognition of such an act „as a crime” there (abroad, what means in this case - in the place of committing)¹². In that context, different views are expressed - convergent or opposite - indicating that:

- a) the condition, that the act would be a crime not only in Poland but also in a place where it was committed, does not mean that it must have the formal status of crime. It may be an act with a different name or a different rank, just to be a prohibited act under penalty, conceptually corresponding to Polish felony or misdemeanors ;
- b) the act committed by the perpetrator abroad must be penalized as a crime both in the Polish penal statute and the law in force at the place and time of its commission (*lex loci*), this act can be counted among the behaviors, corresponding to types to the concepts of felony or misdemeanor that have been accepted in the Polish legal system; the requirement of dual criminality can therefore also be fulfilled in the situation, if the act at the place where it was committed is an offense. It does not matter if the crime covers offenses in accordance with the statute in force at the place where the act was committed ;
- c) it is about a dual criminality understood *in concreto*, that is a liability which consists not only in determining that a specific act is prohibited as a crime in the place of committing, but also whether the perpetrator could be criminally liable there. In this case, it is not just about to declare the existence of a specific type of prohibited act, but also to assess possible circumstances which exclude unlawfulness, culpability or even procedural aspects - even if there is no com-

¹³ V. Konarska-Wrzosek (in:) V. Konarska-Wrzosek (red.), Kodeks karny. Komentarz [Criminal Code. Commentary], (Wolters Kluwer Polska, 2018) [last viewed: May 03, 2019], <https://sip.lex.pl/#/commentary/587715742/571001>, commentary to the art. 111, thesis 1. V. Konarska-Wrzosek indicate in this case on the decision of the Supreme Court of December 16, 1994, sign. I KZP 29/94, LEX No. 20710. In this judgement, the Supreme Court - admittedly referring to art. 113 of the Criminal Code of 1969 - pointing out, that it is obvious, that a comparative study of Polish legislation and legislation in force at the place where a Polish citizen commits a crime abroad, should be conducted with particular insight, because in comparable legal systems may be significant differences. The result of such study, must be to determine that - independently of any differences, regarding the legal classification of prohibited acts under penalty, as well as the systems of envisaged penal measures and types of statutory threat of sanction - the analyzed act may be included to such behavioral categories, that genuinely correspond to the accepted in the Polish legal system, the concepts of misdemeanor or felony.

¹⁴ Ibid., thesis 4. A. Sakowicz adds, that it seems, that the requirement of dual criminality will be fulfilled, if an act in the place of its committing is an offense. This thesis is correct, as long as according to the law of the place of committing an act (*lex loci*), for crimes are considered not only felonies, misdemeanors, but also offenses (like for example in France or in Italy), A. Sakowicz (in:) M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Art. 1-116 [Criminal Code. General section. Commentary. Art. 1-116] (Warszawa: C.H. Beck, 2017), p. 1331. In the doctrine, it is also indicated - generally - that the condition of art. 111 § 1 C.C. is not fulfilled in the case, when such act is an offense abroad; R.A. Stefański, Prawo karne materialne. Część szczególna [Material criminal law. Special section] (Warszawa: Centrum Doradztwa i Informacji Difin sp. z o.o., 2008), p. 76.

¹⁵ M. Kulik (in:) M. Mozgawa (red.), Kodeks karny. Komentarz aktualizowany [Criminal Code. Updated commentary], (System Informacji Prawnej LEX, 2018) [last viewed May 9, 2019], <https://sip.lex.pl/#/commentary/587736937/578774>, commentary to the art. 111, thesis 1. Similarly A. Sakowicz, op. cit., p. 1330.

¹⁶ Thesis to the judgement of District Court in Białystok of February 6, 2014, sign. VIII Ka 790/13,

- plaint in the case of private complaint crimes or the absence of a request for prosecution in the case of application crimes ; moreover should be taken into account, among others such a circumstance as the limitation period of an act according to the law of a foreign state¹⁶;
- d) ailure to fulfil referred in art. 111 § 1 C.C. condition of recognition as a crime, of an act committed abroad, also by the law in force at the place where it was committed, constitutes an obstacle to conduct of criminal proceedings in the case of criminal liability before a Polish court, even if the act would filled the signs of crime foreseen in the Polish Criminal code¹⁷,
- e) it is not sufficient to recognize this act by foreign law as a delict of administrative law (Resolution of the Supreme Court of December 16, 1994, sign. I KZP 29/94, OSNKW 1995, No. 1-2, pos. 4). Doubts may also arise as a liability for the offense, although it seems, that it is possible to assume, that in the indicated provision is about an offense and in any case should be considered the nature of this offense in a specific legal order¹⁸,
- f) the fulfillment of the condition of dual criminality is not dependent on that, whether an act in concreto is punishable or not, it is important to consider it as a crime; if, therefore, the criminality of an act is eliminated due to the exclusion of criminality or the exclusion of penalty according to the law in force at the place where it was committed, the condition of dual criminality is fulfilled (art. 111 § 1 C.C. refers to "such" act, not to "this" act). In such situation, a modification of the scope of application of this condition may come into play; it consists in the fact, that the court may take into account the differences between the two statuses subjected to evaluation, in favor of the perpetrator (art. 111 § 2 C.C.). If the act at the place where it was committed is classified as a crime (ordinary crime), whereas in the Polish legal order, it is qualified as a fiscal crime, fiscal offense or offenses (ordinary offenses), the condition of dual criminality from art. 111 § 1 C.C. is not fulfilled¹⁹,
- g) the question of the criminality of an act committed abroad is assessed *in concreto*, which means that it is not enough, that this act would exhaust the signs of crime under foreign law. It must also be a culpable and punishable act under that law. It is therefore necessary to establish that in both legal systems can be constructed a norm prohibiting certain behavior. It is not important to classify a specific act as a felony or misdemeanor, but rather it is crucial to determine that a specific act constitutes in a concrete legal order a basis for bringing the perpetrator to criminal responsibility²⁰;
- h) the condition of liability from art. 111 § 1 C.C. is not fulfilled, when the perpetrator committed an act recognized as an offense in the place (abroad) where it was perpetrated. It is obvious that the legal systems of individual countries may differ and differ in this scope. Some acts criminalized in Poland as crimes may be considered as offenses in another state. Thus, in the case of foreign law clearly dividing acts prohibited by penalties for crimes and offenses, the analyzed condition will not be fulfilled in the event of a offense if such act is subjecting to the jurisdiction of administrative authorities and in the case of submission of such act to the competence of courts. In the case of foreign law not recognizing separate of crimes category of prohibited acts, prohibited under penalty, the analyzed condition would also be fulfilled in the case of an act considered as an crime, but within the internal categorization of crimes considered as an acts of an abstractly low social harmfulness. The subject condition would be fulfilled, for instance in the case of an act so-called a simplified crime (summary offense) in English criminal law²¹;
- i) it is obvious that a comparative research of Polish legislation and legislation in force at the place, where a Polish citizen commits a „crime” abroad, should be carried out with particular insight, because in comparable legal systems may exist significant differences. However, the result of such research, must be to determine that - regardless of any differences concerning the legal classification of punishable prohibited acts, as well as the systems of envisaged penal measures and types of statutory threat of sanction - the analysed act may be included in such categories of behavior, which as to the type corresponds to the accepted in the Polish legal

LEX No. 1893823; similarly K. Wiak, op. cit., p. 727.

¹⁷ Thesis to the judgement of Supreme Court of March 17, 2011, sign. III KK 352/10, LEX No. 794160.

¹⁸ P. Czarnecki, P. Hofmański (in:) M. Filar (red.) Kodeks karny. Komentarz [Criminal Code. Commentary] (Wolters Kluwer, 2016) [last viewed: May 9, 2019], <https://sip.lex.pl/#commentary/587611083/503322>, commentary to the art. 111, thesis 2.

¹⁹ G. Łabuda (in:) J. Giezek (red.), Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz [Criminal Code. General section. Commentary] (Wolters Kluwer Polska, 2012) [last viewed: May 15, 2019], <https://sip.lex.pl/#commentary/587230746/125636>, commentary to the art. 111, thesis 2.

²⁰ P. Czarnecki, P. Hofmański, op. cit., commentary to the art. 111, thesis 3.

²¹ K. Banasik, „Warunek podwójnej kryminalizacji (art. 111 § 1 k.k.)” [Dual criminality condition (art. 111 § 1 C.C.)], Przegląd Sądowy, No. 9/2016 [last viewed: May 16, 2019] <https://sip.lex.pl/#publication/151294858>.

²² Decision of Supreme Court of December 16, 1994, sign. I KZP 29/94, LEX No. 20710.

- system, concepts of misdemeanor or felony²².
- j) the condition of dual criminality must be interpreted in abstracto. Circumstances excluding the criminality of an act (insanity, necessary defense, *etc.*) and its prosecution must be taken into account by the Polish court, at the stage of determining about criminal liability, but only from the perspective of Polish law, based on the provisions of the Polish criminal statute; according to the author of this view - this is supported by the fact that there is no precise, statutory notation that limitation period in the state of committing act is a negative obstacle to conducting criminal proceedings in Poland and therefore it can not be inferred, that the intention of the legislator was to take into account this circumstance; moreover, a warrant of abstractly understanding the condition of dual criminality beside the interpretation of art. 111 § 1 C.C. is apparent from a linguistic interpretation of the provision, in relation to the interpretation of the provision of art. 604 § 1 point 2 Code of Criminal Procedure. That interpretation leads to the conclusion that, in first normalization it is not about such a strict understanding of the condition of dual criminality, as in the case of extradition. If that were so, the legislator would harmonize the wording of both provisions - in particular that the Penal Code and the Code of Criminal Procedure were resulted almost simultaneously. Despite the different nature (according to the author of the quoted view) of the condition of dual criminality in extradition proceedings (or more broadly: in the law on international cooperation in criminal matters), arguments of systemic nature cannot be left unnoticed, in particular, that the Polish courts, when interpreting the condition of dual criminality in procedural law, often use the argumentation based on the criminal, material provisions, indicates the author of this view²³.

4. Concept of crime

In the perspective of the criminality of an act committed abroad and its recognition as a crime therein, it is necessary to move within the scope and framework of the designate of the concept of crime *in extenso*, defined by the Polish legislator. It is impossible to accept - there is no basis for this - that the Polish legislator specifically in art. 111 § 1 C.C. using the term „crime”: a) understands it and its overall legal framework in a different way than he does in the space of the Criminal Code, or b) that he entrusts the definition of what a crime is to the law of an „alien”. Ambivalent is naming of a „crime” committed abroad (in the place of its perpetration), that is, whether it is called a crime, felony, misdemeanor, offense, violation, criminal act, punitive act, punishable act, bad deed, transgression, misdeed, delict, wrongdoing, maleficence, *etc.* In the context of art. 111 § 1 C.C., an act recognized as a „crime” also by the law in force at the place of its commission (abroad), must also comply with all the conditions of crime specified in Polish law; it is a crime in concreto and not *in abstracto*. In a logical sense, if in a particular, concrete case, exists elements of the designate of the term „crime”: a) belonging only to foreign law, b) belonging to both Polish law and foreign law, c) belonging only to Polish law. It is necessary to take account both: belonging to Polish law and foreign law (b). Should therefore share the view, that the concept of criminality should be understood broadly, which means, that researching the fulfillment of criminality condition, it is not only necessary to refer to the content of a provision of the Polish criminal statute, which could correspond to the provision of foreign state law, but also to the current, applicable interpretation, relating to the scope of application of this provision in the system of Polish law. It is necessary to assess the entire factual situation, in order to determine, whether it is possible on the bases of the Polish criminal law, presenting the perpetrator an allegation of making the act²⁴.

5. Foreign statute - statute of committing

A number of doubts will also be given to the question of the „statute” in force at the place where the act was committed, in the context of art. 111 § 1 C.C. In this perspective, it is claimed that:

a) the concept of a statute in force at the place of committing an act should be understood broadly, and the condition of criminality is also fulfilled, when the act is recognized at the place of committing as a crime by customary law, if the custom is a recognized source of criminal law there²⁵,

b) the concept of the law should be understood broadly, it includes all kinds of sources of criminal law in force at the place where the prohibition act is committed, therefore, it is also about the

²³ And more A. Falkiewicz, Glosa do wyroku s.okręg. z dnia 6 lutego 2014 r., VIII Ka 790/13 [Commentary to the judgement of the District Court of February 6, 2014, VIII Ka 790/13], Prokuratura i Prawo, No. 12/2017 [last viewed: May 24, 2019] <https://sip.lex.pl/#/publication/386210729>.

²⁴ Thesis to the decision of Supreme Court of November 22, 2011, sign. IV KK 267/11, LEX No. 1095846.

²⁵ M. Kulik, *op. cit.*, commentary to the art. 111, thesis 3; M. Kulik gives the source of this view: A. Wąsek (in:) O. Górniok (et. al.), Kodeks karny. Komentarz [Criminal Code. Commentary], tom I (Gdansk:

- custom or courts case law in the common law system²⁶;
- c) the term „law” should be interpreted broadly, including not only statutory provisions *sensu stricto*, but all kinds of sources of criminal law in force at the place where the prohibition act was committed; also regarding courts case law in the common law system²⁷. In a foreign criminal law (for instance in the common law system), not only the statute is a source of criminal law. It is also the case law (courts case law) and custom (in the criminal law of Islam, considered there as sacred book - for example - Koran). It seems that - having this comparative aspect in mind - it will be acceptable to adopt a functional interpretation of the term statute in art. 111 § 1 C.C. (similarly in art. 111 § 2 C.C.)²⁸;
- d) by the „statute” is in force at the place of its commission, should be understood all kinds of sources of universally binding law in the territory of a specific state, even taking into account court case law (court ruling). It does not matter whether the provisions in the foreign law system have statutory rank or the rank of basic legal acts²⁹.

6. Conclusion

The condition of art. 111 § 1 C.C., is similar to the principle of *nullum crimen sine lege*, that's mean it gives the perpetrator of an prohibited act the chance to avoid a criminal sanction. The condition of criminality of an act is fulfilled, when a specific act could be classified as a crime in the perspective of all the provisions in force in a specific country (dual criminality in *concreto*)³⁰. The term „statute” (in force at the place where the act was committed) in the perspective of art. 111 C.C. should be refer to its material sense; in this sense, the statute is a legal act, containing abstract and general norms and influencing on the sphere of individual rights and freedoms, publicly announced by this one who takes care for the community, which is a regulation-indication (*ordinatio*) of a reason (mind), given for the common good³¹. It should be pointed out, that such a statute may hypothetically include within its scope (for instance on the basis of reference) also provisions of other types of legal acts, as well as provisions of a religious nature or religion origin, customary norms, courts case law.

ABSTRACT

The Polish legislator in art. 111 § 1 of the Criminal Code specifies that the condition for liability for an act committed abroad is the recognition of such an act as a crime, also by the law in force at the place where it was committed. If this condition is not fulfilled, the Polish criminal law applies to a Polish citizen and the foreigner in cases where the principle of absolute application of the Polish penal statute (referred to in Article 112 of the Criminal Code) or the principle of universal repression (referred to in Article 113 of the Criminal Code) applies. Consideration should be given to the circumstances which exclude unlawfulness, culpability (guilt); the whole factual situation should be taken into account in order to answer the question: is it possible - in the perspective of Polish criminal law - to bring on the perpetrator of a prohibited act, the allegation of committing a concrete crime?

Keywords: *Polish criminal law, crime committed abroad, foreign crime, dual criminality (in Polish and in foreign criminal law).*

Submitted 12.05.2021

Wydawnictwo ARCHE, 2005), p. 784. Similarly G. Łabuda, op. cit., commentary to the art. 111, thesis 2.

²⁶ K. Banasik, op. cit.

²⁷ J. Raglewski (in:) W. Wróbel, A. Zoll (red.) Kodeks karny. Część ogólna. Tom I. Część II. Komentarz do art. 53-116 [Criminal Code. General section. Vol. I. Part II. Commentary to the art. 53-116] (Wolters Kluwer Polska, 2018) [last viewed: May 3, 2019], <https://sip.lex.pl/#/commentary/587713013/510453>, commentary to the art. 111, thesis 5. The question of the criminality of an act committed abroad is assessed in *concreto*, what means, that this act would fulfill the signs of crime under foreign law. It must also be a culpable and punishable act under that law (Identically: J. Raglewski, as above); P. Hofmański (in:) Kodeks karny. Komentarz [Criminal Code. Commentary] (Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 2006) [last viewed: May 15, 2019], <https://sip.lex.pl/#/commentary/587560932/466840>, commentary to the art. 111, thesis 3. Similarly A. Sakowicz, op. cit., p. 1330.

²⁸ A. Wąsek, op. cit., p. 784 and 785; compare K. Wiak, op. cit., p. 726 and 727.

²⁹ P. Czarnecki, P. Hofmański, op. cit., commentary to the art. 111, thesis 3.

³⁰ L. Gardocki, Zarys prawa karnego międzynarodowego [Outline of international criminal law] (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985), p. 156.

³¹ Tomasz z Akwinu, Prawo [Law] (in:) Summa teologiczna [Summa Theologica] (Londyn: Veritas, 1986) [last viewed: September 2, 2019], http://zwola-old.karmelicibosi.pl/p/z/formacja/summa/summa_13.pdf, p. 8.

УДК 343.91-055.2

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-204-209

Наталія КОМИХ[©]

кандидат соціологічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ГЕНДЕРНА ОПТИКА В ДОСЛІДЖЕННІ ЗЛОЧИННОСТІ

Здійснено спробу розглянути злочинність як соціальне явище із застосуванням гендерного підходу, який ґрунтується на ключових положеннях соціального конструктивізму. Приділяється увага аналізу жіночої злочинності, її специфіці та чинникам. За результатами дослідження визначені особливості жіночої злочинності: значно меншу питому вагу в загальній злочинності у порівнянні з чоловічою; загалом меншу суспільну небезпеку жіночих злочинів, розповсюджений вид злочину – крадіжки. Визначено причини жіночої злочинності: тенденції маскулінізації соціальної поведінки жінок, нестабільний та непередбачуваний стан соціальної реальності, бідність, політична нестабільність. Зазначено, що перспектива подальших досліджень із застосуванням гендерного підходу може бути продовжена у характеристиці жіночої злочинності, наприклад, кіберзлочинності.

Ключові слова: гендерний підхід, злочинність, жіноча злочинність, гендерна нерівність, гендерна структура.

Постановка проблеми. Проблема злочинності вже багато століть привертає увагу дослідників різних наукових галузей. Останнім часом набуває значення розгляд даного явища з позицій гендерної теорії. Як правило, злочинність трактується в науковому міждисциплінарному дискурсі як суто чоловіча сфера, яка пронизана маскулініними рисами соціальної поведінки. Жіноча злочинність поряд з рисами, спільними для всієї злочинності, характеризується певною специфікою, яка дозволяє виділити та розглядати цю категорію злочинів у ролі щодо самостійного елемента злочинності. У зв'язку з цим актуальності набуває вивчення явища жіночої злочинності в контексті сучасних умов українського суспільства.

На перший погляд, проблема полягає в тому, що жінки домінують у процентному співвідношенні над чоловіками серед всього населення, а здійснюють набагато менше злочинів. Зазначені обставини ще різкіше виявляються при аналізі соціальної реакції суспільства на жіночу злочинність. Така поведінка засуджується і вважається неприйнятною для жінки більше ніж для чоловіків. У суспільній свідомості сталим залишається стереотип, що жінки більш незахищені, фізично і психологічно слабкіші за чоловіків. Але, разом з тим, жінки, на наш погляд, швидше і легше пристосовуються до швидкозмінливих життєвих реалій, і часто там, де об'єктивно складаються обставини, що ставлять чоловіка в глухий кут, жінка неодмінно знайде вихід. Стан сучасного українського суспільства, бурхливі процеси соціокультурної та економічної трансформації вимагають від індивідів швидкої адаптації та пристосування до мінливостей. А отже, дуже часто ми спостерігаємо, що традиційні усталені форми соціальної поведінки, за якими жінка виконує експресивні функції, а чоловіку приписують інструментальні, не призводить до вдалих життєвих стратегій і тому, на теперішній час втрачають актуальність. Специфіка українського суспільства полягає ще і в тому, що в суспільній свідомості поступово відбуваються ціннісні зрушення на рівні від матеріальних до постматеріальних, особливо серед молоді. За результатами опитування 7-ї хвили WVS в українському суспільстві відбувається поступове прийняття секулярно-раціональних цінностей та цінностей самовираження, які є основою європейських цінностей, зокрема, – рівності перед законом, самореалізації, толерантності, відкритості змінам, індивідуальної відповідальності та взаємодопомоги [5].

На тлі зазначених суспільних зрушень явище злочинності потребує переосмислення з позицій парадигми гендерної рівності. Ми вже не можемо стверджувати, що саме злочин-

© Комих Н. Г., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8585-320X>

komnata76.nk@gmail.com

на поведінка жінки надає негативний вплив на суспільство, його інститути та спільності, особливо на сім'ю, на її морально психологічну атмосферу в цілому. Жіноча злочинність не завжди є показником морального здоров'я суспільства, його духовності, ставлення до базових загальнолюдських цінностей. Ці судження повною мірою стосуються і чоловіків, які скоюють злочини.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед пострадянських фахівців проблемами вивчення злочинності та жіночої злочинності, зокрема, займалися Г. А. Аванесов, Ю. М. Антонян, Е. М. Банних, Я. І. Гілінський, М. Н. Гернет, В. В. Лунєєв, В. О. Серебрякова.

Українськими вченими, що займаються даною проблемою є такі: А. Б. Блага, А. А. Бова, М. М. Чаплик, В. І. Поклад, М. Рушенюк. Усі розробки базувалися на вивченні злочинності як кримінального, соціального явища та аспектів жіночої злочинності. Отже, жіноча злочинність в історичному контексті розглядається теоріями, які упродовж довгих років і до сьогодні є актуальними. Всього три основні теорії виділяють вчені, такі як: моралістична, соціологічна та біологічна. Кожен представник теорії вважає, що жіноча злочинність і злочинність взагалі, пов'язані з деякими факторами суспільного життя. Представник біологічного підходу, Ч. Ломброзо в роботі «Жінка злочинниця чи повія» намагався відповісти на запитання, що змушує і чим керується жінка, скоюючи злочини. Відповідь на це питання Ломброзо бачив у вроджених властивостях людини [4].

З точки зору психологічного підходу, представленого ідеями З. Фрейда, Е. Фромма, К. Хорні, причина злочинів – це психічні властивості, і жінок також, а саме: їх неврівноваженість, схильність до емоцій, слабкий внутрішній контроль. Е. Фромм шляхом критичного розвитку ідей засновника психоаналізу розробив оригінальну теорію, що пояснювала деструктивну поведінку людини, невмотивоване насилля, жорстокість і садизм, які властиві їй.

Не слід забувати про соціологічну теорію, яка пояснює причини, мотиви жіночої злочинності у суспільстві. Засновник теорії диференційної асоціації Е. Сазерленд, стверджував, що індивіди стають правопорушниками внаслідок своїх зв'язків з носіями кримінальних норм, злочинній поведінці можна навчатися, як і кожній іншій справі.

Зауважимо, що корпус існуючих психологічних, соціальних, кримінологічних теорій, які пояснюють девіантну поведінку і злочинну зокрема, з першопочатків є чоловікоцентрованими, бо розглядають як модальну поведінку чоловіка – злочинця. Навіть коли дослідження стосувалось конкретно жінок-злочинців, то пояснення їх поведінки ґрунтувалось на зазначених теоріях. І тільки останнім часом, з появою гендерної теорії, науковці привнесли гендерний дискурс у дослідження злочинної поведінки. Основним надбанням соціологів та кримінологів є розуміння, що форми соціальної поведінки залежить не від психологічних, фізіологічних характеристик людини, а соціальних умов її соціалізації.

Мета статті полягає у розгляді жіночої злочинності як соціального явища з позиції гендерної парадигми. З'ясуємо специфіку жіночої злочинної поведінки за масштабом, причинами та чинниками.

Виклад основного матеріалу. Гендерний підхід ґрунтується на теорії соціального конструювання, яка є інтерпретативною за суттю, відкриває нові горизонти для переосмислення всіх попередніх теорій злочинності. Методологічним принципом є розуміння гендера як соціального конструкта, що створюються індивідом у процесі засвоєння повсякденного досвіду. Суб'єкт створює гендерні правила, відносини, а не тільки засвоює їх. З іншого боку, існує об'єктивна соціальна реальність (соціокультурні умови, економічні, політичні та інші) як данність, але вони і створюються повсякденними практиками індивідів у різних просторах соціальної реальності. А отже, гендерні відносини породжують соціальну нерівність, де домінуючі позиції належать чоловікам. Соціальна нерівність полягає не тільки у розподілі соціальних ресурсів, влади, а також у можливостях зайняти певні соціальні позиції в соціальній структурі суспільства. Гендерна нерівність – значима характеристика структури соціальної реальності та пронизує всі сфери соціума. Таким чином, для розуміння створення гендерних структур у суспільстві необхідно звернутися до дослідження мікроконтекстів. Саме соціологічна наука в цьому напрямку має перспективи застосування міждисциплінарного підходу в дослідженні гендерної специфіки злочинності. Розуміння гендера як соціального конструкта дозволило актуалізувати та виявити соціальні проблеми, які раніше вважались особистими, а не суспільними: проблеми сімейного насилля, булінгу, психологічного насильства; проблеми гендерної диференціації злочинної поведінки (за гендерними групами: чоловіки, жінки, підлітки), її причини та наслідки. Гендерний підхід та ідеї гендерної рівності суттєво вплинули на діяльність правоохоронних органів, особливо в умовах реформування поліції, вирішенні проблем насильства. Отже, подальший аналіз жіночої злочинності ґрунтується саме на кон-

структивістському розумінні гендерних відносин у суспільстві.

В цілому жіноча злочинність є складовою частиною злочинності як соціального явища, підкорюється її загальним закономірностям та трансформаціям соціальної реальності. Отже, жіноча злочинність має певну специфіку: за масштабами, характером злочинів і їх наслідками, способами та знаряддям, сферою вчинення злочину, вибором жертви тощо. Розглянемо ці аспекти детально.

Масштаби жіночої злочинності можна охарактеризувати за даними офіційної статистики. Позитивною тенденцією є зниження рівня злочинності в цілому в країні. Згідно звіту Національної поліції про діяльність за 2020 рік загальний рівень злочинності в Україні знизився на 17%, суттєво поменшало майнових злочинів. На 30% знизилась кількість крадіжок, на 33% грабежів, розбою на 29%. Кожні дві хвилини в Україні вчинявся злочин, і кожні три хвилини розкривався. Усього за рік Національна поліція розкрила 164 тисячі злочинів. Зокрема, розкрито 95 % вбивств, 97 % випадків нанесення важких тілесних ушкоджень та 98% зґвалтувань. У цілому частка розкриття важких злочинів склала 45 % [2].

Стосовно жіночої злочинності, зауважимо, що на початку нового тисячоліття структура жіночої злочинності зазнала змін, хоча все ще традиційними залишаються злочини з корисливих мотивів, насамперед крадіжки. У 2002 р. особи, які їх вчинили, становили 26,7 % загальної кількості обвинувачуваних у скоєнні злочину жінок, у 2003 р. – 28,7 % [6].

На жаль, офіційної статистики про структуру та види жіночої злочинності нам не вдалося знайти, тому ми спираємось на статистику про відбування покарань засудженими у місцях позбавлення волі. Так, у загальній структурі в'язничного населення України жінки займають приблизно 5 % (від 4,5 % до 6,5 %, 2007-2019 роки відповідно) [9]. За даними «Тюремного порталу» чисельність засуджених жінок, які відбувають покарання у кримінально-виконавчих установах – 1 592 (рік тому – 1 711 жінок) [8].

За статистикою Генеральної прокуратури України за період січень травень 2021 року кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень склала 165997 тис. З них 9993 скоєно жінками, т.п. 6% від загальної кількості скоєних злочинів [3].

Дійсно, зі зменшенням злочинності взагалі в країні не відбувається зменшення жіночої злочинності. Цікаво, що взагалі жіноча злочинність за дванадцять років варіюється у межах 5-6 %. Знову наголосимо на складності отримання офіційної статистики, тому обмежимося даними про загальні показники злочинності та жіночої, зокрема, у Дніпропетровській області. А от, інформація Головного управління статистики у Львівській області дозволила розглянути види жіночої злочинності, так як надає дані в кореляції з критерієм «стать», що є позитивною змістовною характеристикою статистичних даних та надає можливість аналізу даного явища.

Стосовно Дніпропетровської області, то у 2019 році виявлено 10486 правопорушень, з яких 12,7 % скоєні жінками [1]. Достатньо високий показник, але відсутність статистичних даних унеможливує розгляд видів злочинності та причини. У вирішенні цього наукового завдання та майбутніх дослідженнях можуть бути корисним застосування соціологічних методів, зокрема, опитування. Наприклад, глибинне інтерв'ю засуджених жінок у місцях позбавлення волі, що надасть змогу отримання реальної інформації про скоєні злочини, причини та інші характеристики такої поведінки.

Більш детальний опис скоєних правопорушень за гендерною характеристикою можна розглянути на прикладі Львівської області. Аналіз статистики кримінальних правопорушень за даними Головного управління статистики у Львівській області за 2020 рік показав, що злочини проти власності, а саме крадіжки, не втрачають популярності серед жінок – 284 випадки з 5681 зафіксованих за період 2020 року. Слід зазначити, що для чоловіків це теж достатньо популярний вид злочину – 1788 випадків. На другому місці для обох статей – це злочини, що пов'язані з наркотиками: чоловіки – 321, жінки – 107 випадків. На третьому місці – шахрайство: чоловіки – 114 випадків, жінки – 69. Відмічаємо домінування чоловіків у таких злочинах, як умисне вбивство і замах на вбивство, умисні, тяжкі тілесні ушкодження, зґвалтування та спроби зґвалтування [7].

Отже, найрозповсюдженим видом злочину серед жінок залишається крадіжка. Загальною причиною жіночої злочинності є, на наш погляд, загальна маскулінізація жіноцтва як наслідок актуалізації питання гендерної рівності як цінності демократичного суспільства. Дослідження соціологів, психологів свідчать, що прискорений ритм життя, демократизація, яка проголошує цінності свободи вибору, рівності сприяють формуванню активної особистості. З одного боку, це позитивна тенденція, але з іншого, – процес руйнування старих та не сформованих нових моделей поведінки порушує рівновагу між особистісними та суспільними інтересами, виявляє явища соціальної фрустрації, нігілізму. Жінки почали активніше

брати участь у суспільному виробництві (у тому числі у публічній сфері); відбуваються ідеологічні та функціональні трансформації соціальних інститутів, у першу чергу – сім'ї; у суспільстві зростає напруженість; збільшилися конфлікти та ворожнеча між людьми; дедалі поширюються алкоголізм, проституція, наркоманія, бродяжництво тощо. Маскулінізація жінок призводить до появи у них чоловічої психології, що й штовхає певну їх частину до «чоловічих» злочинів (убивств, заповідання тілесних ушкоджень, шахрайства, грабежів, розбоїв тощо).

Ще однією причиною жіночої злочинності є ситуація в родині. На поведінку жінки істотний вплив, насамперед, справляє її положення в родині. Відомо, що велика частина домашніх обов'язків, як правило, виконує жінка. Вона значно більше, ніж чоловік зайнята побутовими турботами, вихованням дітей, веденням домашнього господарства. Ці обставини, в свою чергу, є одним із факторів, що впливають на характер злочинів, що вчиняються жінками. Суттєво впливає на злочинність серед жінок загострення протиріч у сімейно-побутовій сфері. Жінка, яка зайнята важкою працею, відчуває постійну матеріальну нестачу, їй все складніше виконувати традиційні гендерні ролі. Під впливом життєвих негараздів, марності знайти вихід із складного становища у багатьох з них виникає нервово-психічне напруження, з'являється стан стійкої фрустрації, почуття даремності зусиль. Багато жінок опинились нині у складних, криміногенних умовах у зв'язку з воєнним конфліктом на сході України та його наслідками, вимушеної міграції, безробіття тощо.

Якщо згрупувати чинники, які впливають на конструювання індивідом злочинної поведінки, зокрема, жінками, маємо наступне:

1) чинники економічного характеру: економічні проблеми періоду формування ринкових відносин, а зараз – реформування економічної сфери. Кризовий стан: інфляція, низький життєвий рівень населення, зміни у відносинах власності; відсутність цивілізованих ринкових відносин, заснованих на рівній конкуренції, високий рівень корупції, що призвело до існування значного тіньового сектору економіки; спад суспільного виробництва та зростання рівня безробіття, значне зростання рівня економічної участі жінок у суспільному виробництві, бізнесі;

2) чинники соціального характеру: суттєві функціональні трансформації головних соціальних інститутів, у першу чергу, сім'ї, а також соціального контролю; збільшення напруги у суспільстві, неспокій людей, воєнний конфлікт, агресії, ворожість. Зростання таких антисоціальних явищ, як наркоманія, алкоголізм, проституція, бродяжництво та жебрацтво, різке зниження цінності людського життя; поширення його нового стилю, де задоволення чергується з емоційно-психологічними розрядками; збільшення у значної частини сучасної молоді розриву між цінностями, проголошеними інститутом держави та можливостями їх реалізувати, зниження значення трудової мотивації в розумінні смислу життя, утвердження феномена ризику; збільшення частки жінок на ринку праці в умовах зростання безробіття;

3) чинники політичного характеру: політична нестабільність в країні, що призводить до загострення економічної та соціальної ситуації, підриву міжнародних та міжрелігійних відносин; публічні конфлікти між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, що створює принцип всюдозволеності та розбещеності «верхів» та спотворено впливає на населення («якщо їм можна, то чому не дозволено нам?»), що породжує явище соціального нігілізму;

4) чинники соціокультурного характеру: неналежне фінансування культурної сфери суспільних відносин; низький рівень культури громадян, що породжує цинізм та аморальність, особливо серед молоді; зростає прийняття значною частиною населення задля отримання бажаного прибутку, психології всюдозволеності, культури насилля, сексуальної свободи, що призводить до втрати цінності таких принципів, як благородство, доброта, справедливість, повага до особистості тощо.

Висновки. Отже, гендерний підхід привніс у науковий дискурс міждисциплінарну, соціально-конструктивістську інтерпретацію злочинної поведінки, що надає можливість характеризувати дане явище, як на рівні міжособистісному, так і міжгруповому, враховуючи специфіку макроконтекстів суспільного розвитку. За результатами застосування зазначеного підходу до аналізу злочинності, ми виокремили особливості жіночої злочинності: значно меншу питому вагу в загальній злочинності у порівнянні з чоловічою; загалом меншу суспільну небезпеку жіночих злочинів (але ця ознака останнім часом змінюється в гіршу сторону, оскільки зростає число тяжких злочинів, вчинюваних жінками, та їх роль у змішаній злочинності). Причинами жіночої злочинності, на наш погляд, є такі: маскулінізація соціальної поведінки жінок, яка обумовлена об'єктивним станом соціальних змін соціальної реальності. Прискорений ритм життя, встановлення демократичних цінностей: верховенства

права, свободи вибору, гендерної рівності, з одного боку, є позитивною тенденцією, але з іншого, – сприяє появі явищ, які породжують злочинність – це соціальний нігілізм, соціальна фрустрація. Вагомий фактор злочинної поведінки – кризовий стан українського суспільства, економічного, соціального, політичного та соціокультурного характеру. Не слід забувати про бідність, низький рівень життя населення, адже вони є однією з основних причин, через що жінка йде на скоєння злочину. Оскільки жіноча злочинність має місце в українському суспільстві, доцільним є її подальше дослідження у межах гендерного підходу, що спрямовує науковий пошук в напрямку міждисциплінарності. Перспективними, на нашу думку, є напрямки дослідження гендерної диференціації нових форм злочинної поведінки, наприклад, кіберзлочинності.

Список використаних джерел

1. Гендерний портрет Дніпропетровської області : наук.-практ. видання (жовтень 2020 р.) / колектив авторів за загальною редакцією д.ю.н., проф. Наливайко Л. Р. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 94 с.
2. Звіт Національної поліції про роботу у 2020 році. URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/npu-zvit-2020.pdf>.
3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення січень-травень 2021. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114368&libid=100820.
4. Ломброзо Ч. Жінщина - преступница или проститутка. Ставрополь: Изд-во Торбы, 1991. 223 с.
5. Світове дослідження цінностей. 2020 в Україні. Київ. Український центр європейської політики, 2020. 216 с.
6. Статистика злочинності в Україні. URL: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/233004>.
7. Статистичні дані. Головне управління статистики у Львівській обл. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/statbank_lviv/Database/25PRAVOPORYSH/databasetree_uk.asp#.
8. Тюремний портал. <http://ukrprison.org.ua/articles/1581323348>.
9. Ягунов Д. Українська пенітенціарна політика (1991 – 2020): узагальнення модуляцій та оцінка основних показників. *European political and law discours V7 № 5 2020*. URL: <http://surl.li/vydk>.

Надійшла до редакції 10.06.2021

References

1. Hendernyi portret Dnipropetrovskoi oblasti [Gender portrait of Dnipropetrovsk region] : nauk.-prakt. vydannia (zhovten 2020 r.) / kolektyv avtoriv za zahalnoi redaktsiiei d.i.u.n., prof. Nalyvaiko L. R. Dnipro: Dnipro. derzh. un-t vnutr. sprav, 2020. 94 p. [in Ukr.].
2. Zvit Natsionalnoi politsii pro robotu u 2020 rotsi [Report of the National Police on the work in 2020]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/npu-zvit-2020.pdf> [in Ukr.].
3. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia sichen-traven 2021 [Unified report on criminal offenses January-May 2021]. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114368&libid=100820 [in Ukr.].
4. Lombrozo Ch. (1991) Zhenshchina - prestupnitsa ili prostitutka [A female criminal or prostitute]. Stavropol : Izd-vo Torby. 223 p. [in Russ.].
5. Svitove doslidzhennya tsinnostey. 2020 v Ukraini [World values research. 2020 in Ukraine]. Kyiv. Ukrayinskyi tsentr yevropeiskoyi polityky, 2020. 216 p. [in Ukr.].
6. Statystyka zlochynnosti v Ukraini [Crime statistics in Ukraine]. URL : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/233004/> [in Ukr.].
7. Statystychni dani [Statistics]. Holovne upravlinnia statystyky u Lvivskii obl. URL : http://database.ukrcensus.gov.ua/statbank_lviv/Database/25PRAVOPORYSH/databasetree_uk.asp# [in Ukr.].
8. Tiuremnyi portal [Prison portal]. <http://ukrprison.org.ua/articles/1581323348> [in Ukr.].
9. Yahunov D. (2020) Ukrayinska penitentsiarna polityka (1991–2020): uzahalnennya moduliatsiyi ta otsinka osnovnykh pokaznykiv [Ukrainian penitentiary policy (1991-2020): generalization of modulations and assessment of key indicators]. *European political and law discours V7 no 5 2020*. URL : <http://surl.li/vydk> [in Ukr.].

ABSTRACT

Nataliia Komykh. Gender optics in crime research. An attempt is made to consider crime as a social phenomenon using a gender approach. Attention is paid to the analysis of women's crime, its specifics and factors. The methodological basis of scientific research is a gender-sensitive approach, which is based on the theoretical principles of social constructivism. According to the optics of the constructivist

approach, gender is a social construct, and gender behavior is determined by subjective and objective factors. A significant advantage of the gender approach is the interpretation of the individual's daily practices through the characterization of the social conditions of their development. The subject is an active participant in social interaction, constantly creating social reality, and not a passive consumer of it, as defined by traditional positivist theories. According to the results of application of this approach to the analysis of crime, we have identified the features of women's crime: much lower share in total crime compared to men's; in general, the social danger of women's crimes is lower (but this feature has recently changed for the worse as the number of serious crimes committed by women and their role in mixed crime increases). Theft is a common type of crime committed by women. The causes of women's crime, in our opinion, are: the tendency to masculinize the social behavior of women, which is due to the objective state of social change in social reality from modern to postmodern society. We note that an important factor in criminal behavior is the crisis of Ukrainian society: economic, social, political and sociocultural. Poverty, low living standards are one of the main reasons why a woman commits a crime. In our opinion, the directions of research of gender differentiation of new forms of criminal behavior, for example cybercrime, are perspective.

Keywords: *gender approach, crime, women's crime, gender inequality, gender structure.*

УДК 343.81-341.42

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-209-213

Ольга РОМАНОВА[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Криворізький навчально-науковий
інститут Донецького державного
університету внутрішніх справ)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОЦІНКИ КОРУПЦІЇ ТА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Криміногенна ситуація, що склалася в останні десятиліття в Україні, характеризується стабільним поширенням корупційних проявів. Цей факт визнають фахівці в галузі юриспруденції та представники влади у політичній сфері. Крім того, вона підтверджується стрімким розвитком та оновленням антикорупційного законодавства, відображеного у законодавчих актах, а також підкріплений іноземними експертами.

Практично у всіх структурних підрозділах органів влади та на всіх рівнях управління зберігається стійка тенденція поширення корупції, яка на пряму пов'язана з хабарництвом. У статті розкрито окремі аспекти кримінально-правової оцінки кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, а саме провокації підкупу та корупції, як складової, що є частиною кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності.

Ключові слова: *провокація підкупу, службові кримінальні правопорушення, корупція, хабарництво.*

Постановка проблеми. На жаль, на сьогодні не можливо визначити все коло корупційних впливів та набір корупційних способів їх вчинення. Заходи протидії корупції не встигають за «уміннями та навичками», які набуває корупція як в сфері службової діяльності, так і в інших сферах життя. Кожне корупційне правопорушення індивідуальне. Кожен факт корупції є наслідком тільки йому властивій сукупності умов і причин.

Для успішної боротьби з цим явищем необхідно ретельно аналізувати кожен факт службового зловживання, виявляти причини, завдяки яким він став можливий, негайно виробляти і застосовувати комплекс заходів для їх усунення, що в сучасних економічних та

© Романова О. І., 2021
romanovaoi@ukr.net

політичних умовах недосяжна мета.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання щодо запобігання, протидії корупції, її аналізу та характеристик причин та наслідків її поширення, в тому числі у сфері службової діяльності, досліджували такі науковці: М. І. Мельник, М. І. Хавронюк, В. В. Топчій, В. С. Безручченко, В. І. Васильчук, Д. В. Гвоздецький, Д. І. Любченко, Д. Й. Никифоров, А. В. Савченко, Г. Н. Бабакішієва, О. П. Зеленька та інші.

Метою статті є кримінологічний аналіз ситуації щодо стану і тенденції розвитку корупції в Україні, проаналізувати з кримінально-правової позиції кримінальні правопорушення, пов'язані з хабарництвом у сфері службової діяльності, внести пропозиції щодо удосконалення чинного кримінально-правового законодавства.

Виклад основного матеріалу. В Україні не існує єдності в погляді на корупцію та її види. Офіційна статистика фіксує лише показники стосовно певної частини кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності.

Треба зазначити, що кримінальні правопорушення, пов'язані з хабарництвом, є одними з найбільш небезпечних серед службових злочинів. Суспільна небезпечність хабарництва зумовлюється тим, що воно підриває авторитет держави, завдає шкоди утвердженню демократичних основ управління суспільством, побудові та функціонуванню державного апарату, суттєво обмежує конституційні права і свободи людини і громадянина; порушує принципи верховенства права; призводить до гальмування та викривлення соціально-економічних реформ, перешкоджає розвитку ринкових відносин та інше [2, с. 28].

Корупційні кримінальні правопорушення – це злочини, які полягають у неправомірному використанні посадовими особами органів державної влади та органів місцевого самоврядування наданої їм влади або свого посадового становища в особистих інтересах або інтересах третіх осіб.

До категорії корупційних злочинів можна віднести: прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК); зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК); перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК); зловживання впливом (ст. 369² КК); провакація підкупу (ст. 370 КК).

Але чи можна такий злочин, як провакація підкупу, взагалі відносити до категорії корупційних кримінальних правопорушень? Що пов'язує це кримінальне правопорушення із злочинами, передбаченими ст. 368, 369 КК?

Провакаційна діяльність з боку службовців є не зловживанням, а є перевищенням влади або службових повноважень. Зокрема, відповідно до п. «г» абз. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень», під перевищенням влади або службових повноважень треба розуміти вчинення дій, які ніхто не має право виконувати або дозволяти [2; 3 с. 34–37].

Безумовно, провакаційна діяльність прямо заборонена чинним законодавством України, явно виходить за межі наданих службовій особі прав чи повноважень і тому за своїм юридичним змістом являє собою окремий вид перевищення влади або службових повноважень.

Отже, є недоцільним розташування складу провакації підкупу у розділі XVII КК «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг». Річ у тім, що цей розділ містить норми, спрямовані на охорону загальних засад діяльності державного і громадського апарату, а також апарату управління підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності. Відомо, що багато службових кримінальних правопорушень, у тому числі пов'язаних з окремими формами зловживання або перевищення своїх службових обов'язків, знаходяться в інших розділах Особливої частини КК України (наприклад, втручання в діяльність судових органів з використанням свого службового становища (ч.2 ст. 376 КК)). У цьому плані, якщо те саме діяння одночасно підпадає під ознаки різних складів кримінальних правопорушень, що передбачені різними статтями КК, діє правило кваліфікації діяння при конкуренції загальної та особливої норм. Сутність цього правила полягає у тому, що при конкуренції загальної та спеціальної норм треба застосовувати спеціальну норму [1, с. 81].

Наприклад, якщо слідчий, зловживаючи своїм службовим становищем, виносить постанову про притягнення у ролі обвинуваченої особи, яка є завідомо невинною для нього, такий слідчий вчиняє не загальний службовий злочин, не зловживання владою, передбачене ст. 364 КК, а спеціальний службовий злочин «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності», передбачений ст. 372 КК у розділі XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя».

Отже, при провокації підкупу службова особа має за мету не тільки і не стільки «створення» хабарника, скільки подальше його викриття та притягнення до відповідальності.

Провокація підкупу не тільки підриває репутацію службової особи, а й створює підстави для порушення кримінального провадження. Оскільки при провокації підкупу особа переслідує мету викрити того, хто дав або одержав неправомірну вигоду, а досягнення цієї мети не можливе без притягнення органів правосуддя та досудового розслідування, тому можна стверджувати, що провокатор своїми діями перешкоджає відправленню правосуддя.

Тому провокація підкупу належить до так званих двооб'єктних кримінальних правопорушень. Що, на нашу думку, свідчить про підвищену суспільну небезпечність кримінального правопорушення та потребує більш детального кримінально-правового дослідження.

На жаль, провокаційні методи досить часто використовуються в діяльності працівників правоохоронних органів. Серед 120 опитаних працівників більше третини (43 особи – 35,8 % опитаних) вважають можливим провокувати особу на вчинення злочину з метою її подальшого викриття та притягнення до відповідальності. Майже 18 % опитаних (21 особа) у власній практиці застосовували провокаційні методи. Майже половині з опитаних нами працівників правоохоронних органів відомі випадки провокування осіб на вчинення злочину іншими працівниками правоохоронних органів (57 осіб – 47,5 %).

Цікаво, що під час аналогічного опитування працівників прокуратури (було опитано 45 таких працівників) відповіді на перші два запитання суттєво відрізнялися. На запитання «Чи вважаєте Ви можливим провокувати особу на вчинення злочину з метою її подальшого викриття та притягнення до відповідальності» лише три особи (6,7 % опитаних) відповіли позитивно. Жоден з працівників прокуратури (згідно з проведеним анкетуванням) не застосовував провокаційні методи у власній практиці. Водночас на запитання «Чи відомі Вам випадки провокування осіб на вчинення злочину іншими працівниками» приблизно половини респондентів (19 осіб – 42,2 % опитаних) відповіли позитивно.

Така різниця у відповідях на перші два запитання між працівниками правоохоронних органів та прокуратури пояснюється, насамперед, специфікою діяльності останніх, пов'язаною з наглядом за дотриманням законності з боку службових осіб інших правоохоронних органів. Водночас проведене анкетування свідчить про використання службовими особами у своїй практиці незаконних методів, пов'язаних із провокацією злочинів, і приблизно половині з опитаних нами працівників правоохоронних органів відомі такі випадки, незважаючи на відсутність судової практики за такими категоріями справ.

На питання про причини відсутності судової практики, пов'язаної з притягненням до відповідальності службових осіб, які вчинили провокацію підкупу (ст. 370 КК України), більше половини респондентів (89 з 165 опитаних осіб – 53,9 %) вказали на складність доказування ознак складу цього злочину; 49 осіб (29,7 % опитаних) причиною назвали недосконалість кримінально-правової норми, передбаченої ст. 370 КК, і лише на думку 18 осіб (10,9 % опитаних), відсутність судової практики за цією категорією справ пояснюється невеликою кількістю вчинення такого злочину у реальній дійсності.

Отже, не можна заперечувати наявність проблеми використання провокаційних методів у діяльності правоохоронних органів. Звичайно, не сприятиме вирішенню цієї проблеми і та обставина, що деякі службові особи, навіть діяльність яких безпосередньо пов'язана із застосуванням законодавства про оперативно-розшукову діяльність, «по-своєму» тлумачать термін «провокація злочину» і, на жаль, не завжди можуть відмежувати провокацію від дозволених законодавством України методів розкриття злочинів.

Зокрема, 36 (21,8 %) з опитаних працівників правоохоронних органів щодо питання «Які, на Ваш погляд, основні причини вчинення провокації злочинів працівниками правоохоронних органів» на перше місце поставили «нерозуміння відповідальності за такі дії». 19 осіб (11,5 % опитаних) основною причиною назвали свідоме ігнорування закону. Переважна ж більшість респондентів головною причиною провокаційної діяльності назвали прагнення досягнути необхідних показників у службовій діяльності будь-яким способом (92 особи – 55,8 % опитаних).

Треба зазначити, що переважна більшість з опитаних працівників органів прокуратури (31 особа – 68,9 % опитаних) не вважають встановлення кримінальної відповідальності тільки за провокацію підкупу достатнім кримінально-правовим засобом протидії провокаційній діяльності службових осіб. 17 з опитаних респондентів (37,7 %) погодилися з пропозицією встановити кримінальну відповідальність за провокацію будь-якого умисного злочину (не лише пропозиція та одержання неправомірної вигоди).

Тож є доцільним виключити ст. 370 з Кримінального кодексу України як таку, що не відповідає принципам криміналізації суспільно небезпечних діянь та не є достатнім крими-

нально-правовим засобом протидії провокаційній діяльності з боку службових осіб. Водночас необхідно доповнити розділ XVIII КК «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» відповідною нормою, що встановлює кримінальну відповідальність за провокацію службовою особою умисного злочину.

Однак треба зазначити, що суспільним відносинам у сфері правосуддя може бути заподіяна шкода при вчиненні провокації такими службовими особами, які можуть використовувати інструментарій, що надається кримінально-процесуальним та оперативно-розшуковим законодавством для попередження злочинів. Безумовно, у службових осіб правоохоронних органів, які завдяки специфіці своєї діяльності мають доступ до засобів проведення оперативно-розшукової діяльності, є більше можливостей вчинити провокаційні дії. Тільки тоді, коли службова особа всупереч такого законодавства вчиняє провокаційні дії, ми можемо казати, що порушується передбачений кримінально-процесуальним законом та законом про оперативно-розшукову діяльність порядок збирання, перевірки та оцінки доказів.

Отже, постає наступне питання щодо визначення змісту суспільних відносин, яким завдається шкода при здійсненні провокації, коли остання вчиняється приватними особами або службовими особами, до компетенції яких не входить збирання, перевірка та оцінка доказів за кримінальними справами, тобто службовими особами не правоохоронних органів.

Наприклад, у Кримінальному кодексі Грузії, що був прийнятий 22 липня 1999 року, закріплено самостійну статтю 145 «Провокація злочину», яка встановлює відповідальність за «схилення іншої особи до вчинення злочину з метою її притягнення до кримінальної відповідальності» [5]. Цікаво, що ця стаття розміщена в главі XXIII кодексу, яка називається «Злочини проти прав та свобод людини». Як зазначає професор О. Гамкрелідзе, «вперше в нашому законодавстві встановлюється відповідальність за провокацію злочину... проте, врешті-решт, усі погодилися з тим, що встановлення кримінальної відповідальності за провокацію будь-якого злочину повністю відповідає сучасній ідеї прав та свобод людини».

Висновки. Отже, вивчення та дослідження кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, є одним з кроків боротьби з корупцією як соціальним явищем, яка має високий коефіцієнт латентності. Причиною такого стану речей, на думку Ю. Зубова, є те, що «корупційні відносини за своєю суттю є певною домовленістю, угодою між чиновником та особою, яка користується його послугами або його прихильним ставленням». Така домовленість є «взаємовигідною угодою» і тому обидві сторони зацікавлені у її нерозголошенні.

Однак треба зазначити, що корупція безумовно пов'язана з організованою злочинністю. Більшість вчених розглядає корупцію як факультативну ознаку організованої злочинності. В цьому разі вона є складовою системи захисту злочинної діяльності від соціального контролю. Корупція допомагає здійснювати вплив на державні та громадські організації, а через них на ухвалення рішень соціального, політичного та економічного характеру.

Інші вчені розглядають корупцію як обов'язкову ланку організованої злочинності. Такої думки дотримуються Л. Багрій-Шахматов, В. Мурашов та інші. Ю. Зубов вважає, що корупція є елементом, що посилює ефективність організованої злочинної діяльності. Існування злочинної групи або організації можливе і без корумпованих зв'язків у державних органах, але тоді необхідне використання насильства, що буде непокоїти громадськість. Це обмежить межі діяльності цієї групи. Звідси можна зробити висновок, що виникнення у злочинній групі корумпованих зв'язків є лише справою часу.

Російський вчений О. Басалаєв розрізняє 3 етапи розвитку організованої злочинності: на першому етапі групи за допомогою корупції лише відкупаються й уникають відповідальності, на другому етапі – має на утриманні потрібних чиновників держапарату, на третьому етапі на утриманні знаходяться цілі фракції і угруповання. Можна умовно виділити і четвертий етап, але тут йдеться про повне злиття злочинних елементів з держапаратом.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, треба зазначити що до вирішення проблеми корупції треба підходити системно: крім прийняття ефективного законодавства, необхідно також впливати на суспільну свідомість з метою створення стійкого негативного іміджу корупції, а також провадити комплексну інституційну реформу, в тому числі в галузі кримінального законодавства, яке могло б стати «зброям» боротьби з організованою злочинністю та корупцією, які ставлять під загрозу конституційний лад та національну безпеку загалом. Крім того, вивчення та дослідження кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, є одним з кроків боротьби з корупцією як соціальним явищем, яка має високий коефіцієнт латентності.

Список використаних джерел

1. Коржанский Н. И. Правила квалификации преступлений с учетом признаков объекта. *Советское государство и право*. 1985. № 5. С. 80-83.
2. Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства. Київ : Парлам. вид-во, 2000. 168 с.
3. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 груд. 2003 р. № 15. *Вісник Верховного Суду України*. 2004. № 2. С. 34–37.
4. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. Москва : Юристъ, 1999. С. 220.
5. Уголовный кодекс Грузии / Науч. ред. З. К. Бигвава. Пер. с груз. И. Мериджанашвили. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. 191 с.

Надійшла до редакції 24.05.2021

References

1. Korzhanskiy N. I. (1985) Pravila kvalifikatsii prestupleniy s uchetom priznakov obyekt [Rules for qualifying crimes, taking into account the characteristics of the object]. *Sovetskoye gosudarstvo i pravo*, no 5, pp. 81-83 [in Russ.].
2. Melnyk M. I. (2000) Khabarnytstvo: zahalna kharakterystyka, problemy kvalifikatsii, udoskonalennia zakonodavstva [Bribery: general characteristics, problems of qualification, improvement of legislation]. Kyiv : Parlam. vyd-vo, 168 p. [in Ukr.].
3. Pro sudovu praktyku u spravakh pro perevyshchennia vlady abo sluzhbovykh povnovazhen [On judicial practice in cases of abuse of power or official authority] : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 26 hrud. 2003 r. № 15. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. 2004, no 2, pp. 34–37 [in Ukr.].
4. Kudriavtsev V. N. (1999) General theory of classification of crimes [Obshaya teoriya kvalifikatsii prestuplenij]. Moscow : Yurist, 220 p. [in Russ.].
5. Ugolovnyj kodeks Gruzii [Criminal Code of Georgia] / Nauch. red. Z. K. Bigvava. Per. s gruz. I. Meridzhanashvili. SPb. : Yurid. centr Press, 2002. 191 p. [in Russ.].

ABSTRACT

Olha Romanova. Certain aspects of criminal legal assessment of corruption and criminal offenses in the field of official activity. Thus, the study and research of criminal offenses in the field of official activities is one of the steps in the fight against corruption as a social phenomenon with a high latency rate. The reason for this state of affairs, according to Zubov Yu., is that "corrupt relations are in essence a certain agreement between an official and a person who uses official's services or his favorable attitude." Such an agreement is a "mutually beneficial agreement", and therefore both parties are interested in its non-disclosure.

However, it should be noted that corruption is certainly associated with organized crime, an optional feature of which is defined by most scholars. In this case, it is the part of the criminal activity protection system from social control. Corruption helps to influence state and public organizations, and through them social, political and economic decision-making.

In almost all structural subdivisions of the authorities and at all levels of government, there is a steady trend of corruption, which is directly related to bribery. The article reveals some aspects of criminal law assessment of criminal offenses in the sphere of official activity, namely: provocations of bribery and corruption as a component of criminal offenses in the sphere of official activity.

Corruption criminal offenses are crimes that consist in the misuse by officials of public authorities and local governments of the power granted to them or their position in personal interests or in the interests of third-parties.

The category of corruption crimes includes: acceptance of an offer, promise or receipt of an illegal benefit by an official (Article 368 of the Criminal Code); abuse of power or official position (Article 364 of the Criminal Code); excess of power or official authority by a law enforcement officer (Article 365 of the Criminal Code); abuse of influence (Articles 369 -2 of the Criminal Code); provocation of bribery (Article 370 of the Criminal Code).

So, summarizing the above, it should be noted that the problem of corruption ought to be addressed systematically: in addition to effective legislation it is also necessary to influence the public consciousness in order to create a sustainable negative image of corruption as well as comprehensive institutional reform, including the field of criminal law that could become a "tool" in the fight against organized crime and corruption, which threaten the constitutional order and national security in general.

Keywords: *provocation of bribery, official criminal offenses, corruption, bribery.*

УДК 343.343

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-214-218

Марина САЄНКО[©]
кандидат юридичних наук,
доцент

Євгенія МАТВІЄНКО[©]
слухач магістратури

Вероніка КИР'ЯНОВА[©]
слухач магістратури

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО СВІТУ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

Стаття присвячена висвітленню однієї з глобальних проблем сучасного світу – торгівлі людьми, що набула транснаціонального характеру. Поняття «торгівля людьми» визначено як міжнародними нормативно-правовими документами, так і законодавством України.

Указано шляхи подолання цього явища в Україні. Доведено, що для того щоб запобігти торгівлі людьми, потрібно відслідковувати не тільки за тих, хто перетинає кордони нелегально, а й за тих, хто перетинає кордони легально.

Ключові слова: торгівля людьми, глобалізація, рабство, протидія торгівлі людьми, сексуальна експлуатація, насильство, примусова праця, чинники торгівлі людьми, транснаціональна організована злочинність.

Постановка проблеми. Проблема торгівлі людьми в наш час досягла величезних масштабів, і про неї необхідно говорити як про нагальну проблему сучасного світу. Торгівля людьми серед злочинних угруповань посідає третє місце за прибутковістю після продажу зброї та наркотиків і має значно менший ризик. Проблематика торгівлі людьми спричиняє все більше занепокоєння міжнародної спільноти. Це новий виклик, який поставила перед світом глобалізація. Міжнародні організації та уряди різних країн активно працюють над створенням новітніх програм, нових законів та механізмів, спрямованих на протидію цьому явищу.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблемі торгівлі людьми було присвячено багато наукових праць, зокрема таких іноземних авторів, як В. Валкенбург, Н. Гафізова, К. Джоунз-Паулі, Д. Кагілл, Л. Ледерер, Е. Ніснер, Дж. Оккіпінті, Р. Рамфа, Я. Рассам, В. Руджієро, К. Стірмен, М. Шейност та ін. Серед українських дослідників проблеми торгівлі людьми слід зазначити таких: О. М. Бандурку, К. Б. Левченко, І. І. Лукашука, А. С. Мацко, А. В. Наумову, М. Ф. Костючека, В. М. Куца, С. М. Ратушного, Т. А. Татаринцева, Ю. С. Шемшученка та ін.

Загалом, вітчизняні вчені з цієї теми провели чимало досліджень. Темі прав людини в аспекті негативного явища торгівлі людьми присвятили праці такі вчені: Л. Ю. Гусева, В. О. Іващенко, В. А. Козак, І. А. Сердюк, Я. Г. Лизогуб, А. М. Орлеан та Н. С. Юзікова. Іншими проблемними питаннями в цій сфері займалися М. В. Буроменський, В. Н. Денисов, М. М. Микієвич, І. А. Шваб, О. В. Швед та ін.

© Марина САЄНКО, 2021
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1768-2143>
MarinaSaen@i.ua

© Євгенія МАТВІЄНКО, 2021
fpfps@dduvs.in.ua

© Вероніка КИР'ЯНОВА, 2021
fpfps@dduvs.in.ua

Мета статті полягає в аналізі проблеми торгівлі людьми як однієї з глобальних проблем сучасного світу транснаціонального характеру, визначенні її сутності.

Виклад основного матеріалу. Проблема трафікінгу, що в перекладі з англійської означає «торгівля людьми», стала предметом занепокоєння всього цивілізованого населення. Незважаючи на те, що все більше країн об'єднуються для спільної боротьби з цим явищем, сучасне рабство продовжує бути суворою реальністю. Тим паче, на сьогодні відсутні точні дані щодо жертв цього кримінального правопорушення проти волі, честі та гідності людини, із різних джерел відомо, що у світі жертвами торгівлі людьми щорічно стає приблизно від двох із половиною до чотирьох мільйонів осіб [1, с. 8]. За різними підрахунками, щорічний прибуток, який отримують злочинці від торгівлі людьми, вимірюється мільярдами доларів США [2].

Організовані групи, які займаються торгівлею людьми, зазвичай працюють у декілька етапів. Перш за все вони вербують людей через особисті зв'язки, оголошення на вулицях, фірми з працевлаштування, туристичні, шлюбні або модельні агентства, інтернет-мережу. Людям, які потрапили в примусову експлуатацію, пропонували такі види робіт: сфера обслуговування (продавці, покоївки, офіціантки); промисловість і будівництво (робітники); сільське господарство (збирання врожаю); догляд за особами похилого віку; домашнє господарство (хатні робітниця); одруження; сфера розваг (танцівниця); секс-бізнес і т. д. Після того як особа погодилась, їй оформлюють документи та перевозять до кінцевого пункту призначення, а потім передають у руки замовника. Далі шляхом обману або через погрози застосування сили, насильства, погрози вбивства змушують особу до певних дій. Як наслідок, експлуатують особу, змушуючи її до проституції або інших форм сексуальної експлуатації, примусової праці, вилучення органів, інших послуг.

4 травня 1910 року була прийнята Конвенція про боротьбу з торгівлею білими рабниками [3]. У ній торгівлю жінками й дівчатами розглядали як кримінальний злочин. У подальшому держави продовжили співпрацю в рамках діяльності Ліги Націй.

11 жовтня 1933 року була прийнята Міжнародна конвенція про боротьбу з торгівлею повнолітніми жінками. У статті 1 цього документа йшлося про злочинний характер дій, які змушували дівчат і жінок займатися проституцією, навіть у разі отримання їх згоди. Після Другої світової війни координацію міжнародного співробітництва держав у боротьбі з торгівлею жінками здійснювали в рамках ООН [4]. 1949 року резолюцією Генеральної Асамблеї ООН була прийнята Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами.

Дотепер на міжнародному рівні протидію торгівлі людьми здійснюють у рамках міжнародних (міжурядових) організацій, систему яких очолює ООН, а спеціалізовані функції виконує Міжнародна організація кримінальної поліції на основі прийнятих міжнародно-правових документів універсального характеру. Протягом XX ст. було прийнято цілий ряд конвенцій, спрямованих на боротьбу з цим явищем і його попередження. Слід зазначити, що частина міжнародних документів застаріла й дещо не відповідає вимогам сьогодення.

На позитивну оцінку заслуговує Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, протокол до якої, присвячений боротьбі з торгівлею людьми, у листопаді 2000 р. в Палермо (Італія) підписали 124 держави світу. Це можна вважати значним прогресом у боротьбі з торгівлею людьми. Світова спільнота без заперечень визнала особливу небезпеку цього злочину й неможливість боротьби з нею кожної країни окремо [5, с. 21-22].

Причини, які зумовили необхідність прийняття Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності і Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, розкрито в тексті самих цих документів. Це, зокрема, необхідність загального всебічного підходу, який би передбачав заходи, спрямовані на попередження торгівлі людьми, захист потерпілих і переслідування злочинців, у тому числі з урахуванням визнаних на міжнародному рівні прав людини [5, с. 23-24].

За даними статистики сайту Національної поліції України, яку надав начальник Департаменту боротьби з кримінальними правопорушеннями Артем Крищенко, за перші 6 місяців 2019 року правоохоронці зафіксували 214 випадків торгівлі людьми на території України, відповідальність за яку передбачена статтею 149 Кримінального кодексу України [6].

Із точки зору історії можна сказати, що проблема торгівлі людьми досить давня, і спільнота на різних етапах свого розвитку по-різному ставилася до неї. Проте тільки починаючи з XX століття отримала розвиток міждержавна взаємодія, у процесі якої світова спільнота досліджує торгівлю людьми як проблему злочинності.

Одними з перших на початку 90-х рр. XX ст. відчували на собі проблему торгівлі людьми країни колишнього Радянського Союзу. Через складну економічну ситуацію, високий рівень безробіття та правову недосконалість захисту громадян молодих держав було організовано

кримінальний бізнес – запрошення громадян пострадянських країн працювати за кордоном, де їх піддавали експлуатації, і вони заробляли мізерні гроші для себе й тисячі для організаторів цього бізнесу. Експорт «живого товару» здійснювався в Росію, Туреччину, Італію, Іспанію, Німеччину, Сербію, Македонію, Кіпр, Португалію, Угорщину, Грецію, Чехію, Арабські Емірати, Ізраїль, США та інші країни. Чоловіків експлуатували як будівельників, шахтарів; жінок – як домогосподарок, швачок, мийниць посуду. Для торгівлі людьми не існує державних кордонів, немає різниці між розвинутими державами й державами, що розвиваються. Вона легко адаптується як до бідності, так і до розкоші, є актуальною майже для всіх народів [7, с. 115].

Сьогодні існують різні думки науковців щодо питання протидії торгівлі людьми. Так, наприклад, дослідник В. М. Бесчастний пропонує запровадити обов'язкове страхування осіб, які мають намір працювати за кордоном, за рахунок тих компаній та організацій, які відповідають за працевлаштування осіб. Науковець наголошує на тому, що необхідне запровадження правової реформи регулювання діяльності у сфері розваг, що передбачала б ужиття заходів контролю за діяльністю осіб, які поширюють на інтернет-просторах матеріали, що суперечать прийнятним правилам пристойності, до того ж мають бути заборонені для викладення в засобах масової інформації рекламні оголошення сумнівного змісту [8, с. 69].

Також підтримаємо думку вченого Д. В. Лебедева, який вважає, що значну увагу слід звернути на безпеку потерпілого та свідка під час розслідування кримінальних справ про торгівлю жінками з метою їх сексуальної експлуатації. Дослідник пропонує застосування режиму відеозв'язку в ході проведення окремих слідчих дій під час розслідування торгівлі жінками, що було б суттєвою гарантією безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні [9, с. 135-136].

За своєю природою торгівля людьми майже в усіх випадках має транснаціональний організований характер, оскільки для процесу її здійснення залучають представників злочинного світу різних країн, а потерпілих від цих злочинів можуть перемішувати через низку державних кордонів.

За даними дослідження, проведеного на замовлення Міжнародної організації з міграції, понад 230 тисяч українців постраждали від торгівлі людьми з 1991 року, що робить Україну однією з основних країн походження осіб, постраждалих від сучасного рабства в Європі. У звіті Коаліції громадських організацій Мережі правового розвитку та Мережі хабів громадянського суспільства України вказано, що з 2012 до 2018 року 542 особи (536 громадян України та шість іноземних громадян) офіційно визнані жертвами торгівлі людьми, із яких 221 жінка, 267 чоловіків, 54 дитини. Отже, ми бачимо, що предметом торгівлі може бути будь-яка особа незалежно від статі й віку.

Серед постраждалих осіб, які отримали реінтеграційну допомогу від Міжнародної організації з міграції (МОМ), наймолодшій було лише три роки, а найстаршій – 73. Україна перебуває на 49-й позиції зі 167 країн світу в рейтингу поширеності сучасного рабства. В умовах рабства живе 301 тисяча людей у країні [10].

На сьогодні Україна значно краще захищена від злочинних угруповань, які займаються торгівлею людьми. На території нашої країни створено структури та організації, які протидіють торгівлі людьми. До таких державних структур належать: Міністерство освіти і науки України, основною метою якого є реалізація інформаційно-просвітницької програми в цій сфері та створення центрів для реабілітації осіб, які потерпіли від торгівлі людьми; Міністерство внутрішніх справ України; Державна прикордонна служба України, основними завданнями якої є прикордонний контроль, надання допомоги в поверненні громадян України, затримання осіб у разі спроби незаконного перетину кордону; Міністерство закордонних справ України, діяльність якого в цьому напрямі полягає в наданні інформаційно-консультативної та правової допомоги громадянам України, поверненні на територію України громадян, які стали жертвами торгівлі людьми; Міністерство соціальної політики України. Також протидіють торгівлі людьми громадські та міжнародні організації [11, с. 57-64].

Із метою ефективного запобігання торгівлі людьми в Україні успішно діє низка міжнародних проектів. Зокрема, завершено роботу над договорами: із Лівією – про правові відносини та взаємну правову допомогу в цивільних і кримінальних справах; із Таїландом – про правову допомогу в кримінальних справах; із Туркменістаном і Бразилією – про передачу засуджених осіб; із Єгиптом та Індією – про правові відносини й правову допомогу в цивільних справах.

Як уже було зазначено, сучасна торгівля людьми має транснаціональний характер: вона охоплює більшість регіонів та країн світу. Також зростають масштаби торгівлі людьми всередині країн. Оскільки торгівля людьми пов'язана з переміщенням через кордони однієї або декількох країн, останні, відповідно до їхньої ролі в цьому процесі, поділяють на країни походження; країни призначення; країни транзиту. Торгівля людьми має різні види,

серед яких: примусова праця, рабство, звичаї, подібні до рабства, сексуальна експлуатація, використання в порнобізнесі, примусова вагітність, вилучення органів, проведення дослідів над людиною, використання в жебрацтві, утягнення в злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, продаж дитини тощо.

Висновки. Торгівля людьми порушує основоположні права людини, суперечить Конституції України та всім міжнародним нормам. На жаль, ситуація, що склалася в сучасному світі, створює загрозу майже для всіх груп населення. Збройні конфлікти, соціально-економічні чинники, зокрема, економічна нестабільність і, як наслідок, зростання рівня безробіття й трудова міграція населення сприяють поширенню цього небезпечного явища. Злочинні організації, що займаються діяльністю, пов'язаною з торгівлею людьми, постійно винаходять нові способи для вербування та перевезення людей. Україна докладє багато зусиль для боротьби з цим негативним явищем, передусім через створення структур та організацій, які протидіють торгівлі людьми. Щоб уберегти людей від такої загрози, необхідно створити спеціальну організацію, яка буде перевіряти соціальні мережі та сайти, що пропонують роботу за кордоном, а також фірми, які надають відповідні послуги в цій сфері. Також потрібно проводити просвітницьку роботу серед населення щодо можливої загрози та шляхів її подолання.

Список використаних джерел

1. Глобальный альянс против принудительного труда: доклад Международной организации труда. Женева, 2005. 121 с.
2. УНП ООН по торговле людьми и незаконному ввозу мигрантов. URL: <http://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking>.
3. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами: від 02.12.49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
4. Протокол об изменении Конвенции о борьбе с торговлей женщинами и детьми, заключенной в Женеве 30 сентября 1921 г., и Конвенции о борьбе с торговлей совершеннолетними женщинами, заключенной в Женеве 11 октября 1933 г.: от 12.11.47. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
5. Бандурка О. М. Діяльність органів внутрішніх справ по запобіганню торгівлі людьми. Харків: Вид-во УВС, 2001. 244 с.
6. За півроку зафіксовано 214 випадків торгівлі людьми в Україні. Вебсайт Нацполіції, 2019. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/za-pivroku-zafiksovano-214-vypadkiv-torhivli-liudmy-v-ukraini-natspolitsiia-196618.html>.
7. Торговля людьми в Україні. Оцінка заходів, спрямованих на протидію. ЮНІСЕФ, ОБСЄ, АМР США, Британська Рада. Київ. 2009. 247 с.
8. Бесчастний В. М. Особливості імплементації міжнародно-правових норм у сфері боротьби з торгівлею жінками в національне законодавство України. *Боротьба з торгівлею людьми: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Донецьк, 26 червня 2008 р. Донецьк, 2008. С. 66-70.
9. Лебедев Д. В. Тактичні особливості забезпечення безпеки потерпілого та свідка при розслідуванні кримінальних справ про торгівлю жінками з метою їх сексуальної експлуатації. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць*. 2004. Вип. 21. С. 131-137.
10. Global Slavery Index 2018. URL: <https://www.globalslaveryindex.org/2018/data/country-data/ukraine>.
11. Топчій А. О., Шевченко Т. С. Висвітлення в засобах масової інформації проблеми торгівлі людьми. Оpubліковано офісом Координатора проєктів ОБСЄ в Україні. URL: <http://www.solor.gov.ua/docs/all/mediaua.pdf>.

Надійшла до редакції 09.06.2021

References

1. Globalnyy alyans protiv prinuditelnogo truda: doklad Mezhdunarodnoy organizatsii truda [Global Alliance Against Forced Labor: Report of the International Labor Organization]. Zheneva, 2005. 121 p. [in Russ.]
2. UNP OON po trgovle lyudmi i nezakonnomu vvozu migrantov [UNODC on Trafficking in Persons and Smuggling of Migrants]. URL: <http://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking> [in Russ.].
3. Konventsiia pro borotbu z torhivleiu liudmy i z ekspluatatsiieiu prostytutsii tretimy osobamy: vid 02.12.49 [Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others: dated 02.12.49]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukr.].
4. Protokol ob izmenenii Konventsii o borbe s trgovley zhenschinami i detmi, zaklyuchennoy v Zheneve 30 sentyabrya 1921 g., i Konventsii o borbe s trgovley sovershennoletnimi zhenschinami, zaklyuchennoy v Zheneve 11 oktyabrya 1933 g.: ot 12.11.47 [Protocol amending the Convention for the Suppression of the Traffic in Women and Children, concluded at Geneva on September 30, 1921, and the

Convention for the Suppression of the Traffic in Women of Full Age, concluded at Geneva on October 11, 1933: dated 12.11.47]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Russ.].

5. Bandurka O. M. (2019) Diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav po zapobihanniu torhivli liudmy [Activities of law enforcement agencies to prevent human trafficking]. Kharkiv: Vyd-vo UVS, 2001. 244 p. [in Ukr.].

6. Za pivroku zafiksovano 214 vypadkiv torhivli liudmy v Ukraini [In six months, 214 cases of human trafficking were recorded in Ukraine]. *Vebsait Natspolitsii*, 2019. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/zapivroku-zafiksovano-214-vypadkiv-torhivli-liudmy-v-ukraini-natspolitsiia-196618.html> [in Ukr.].

7. Torhivlya liudmy v Ukraini. Otsinka zakhodiv, spryamovanykh na protydiyu [Trafficking in human beings in Ukraine. Evaluation of countermeasures]. *YuNISEF, OBSIe, AMR SShA, Brytanska Rada*. Kyiv, 2009. 247 p. [in Ukr.].

8. Beschastnyi V. M. (2008) Osoblyvosti implementatsii mizhnarodno-pravovykh norm u sferi borotby z torhivleiu zhinkamy v natsionalne zakonodavstvo Ukrainy [Features of implementation of international legal norms in the field of combating trafficking in women in the national legislation of Ukraine]. *Borotba z torhivleiu liudmy : materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Donetsk, 26 chervnya 2008 r.* Donetsk, pp. 66-70 [in Ukr.].

9. Lebyedyev D. V. (2004) Taktychni osoblyvosti zabezpechennya bezpeky poterpiloho ta svodka pry rozsliduvanni kryminalnykh sprav pro torhivlyu zhinkamy z metoyu yikh seksualnoyi ekspluatatsiyi [Tactical features of ensuring the safety of the victim and witness in the investigation of criminal cases of trafficking in women for the purpose of their sexual exploitation]. *Aktualni problemy polityky: zb. nauk. prats*, issue 21, pp. 131-137 [in Ukr.].

10. Global Slavery Index 2018. URL : <https://www.globallslaveryindex.org/2018/data/country-data/ukraine>.

11. Topchiy A. O., Shevchenko T. S. Vysvitleniya v zasobakh masovoyi informatsiyi problemy torhivli liudmy [Coverage in the media of the problem of human trafficking]. Opublikovano ofisom Koordynatora proektiv OBSIe v Ukraini. URL : <http://www.solor.gov.ua/docs/all/mediaua.pdf> [in Ukr.].

ABSTRACT

Maryna Sayenko, Yevheniya Matviyenko, Veronika Kyryanova. Human trafficking as a global problem of a transnational nature. The article is devoted to one of the global problems of the modern world - human trafficking. Issues related to this transnational phenomenon are addressed. The concept of «trafficking in human beings» is defined both by international legal documents and the legislation of Ukraine. The slave trade is one of the largest negative phenomena that has accompanied mankind throughout its existence. The modern manifestation of this phenomenon is called human trafficking. This phenomenon is due to a number of domestic problems – economic, social, political. Every year, millions of people around the world suffer from this phenomenon, the victims are men, women and children, regardless of age, ethnicity and religion. A number of factors contribute to the spread of human trafficking, as the majority of the population faces the problem of economic hardship and unemployment and people go abroad in search of a better life.

Committed for the purpose of exploitation, including sexual, with the use of deception, fraud, blackmail, vulnerable human condition or with the use or threat of violence, with the use of official position or material or other dependence on another person, according to the Criminal Code of Ukraine, recognized as a crime. The importance of this issue at the national and international levels is emphasized. The normative-legal documents related to the prevention and counteraction of human trafficking, which have legal force on the territory of Ukraine, have been studied. The level of spread of this phenomenon in Ukraine is clarified. This problem is defined as transnational. Emphasis is placed on the causes of human trafficking and its types.

It is indicated how to get rid of this phenomenon in Ukraine. It has been proven that in order to get rid of human trafficking, it is necessary to monitor not only those who cross borders illegally, but also those who cross borders legally.

The demand of the EU countries for cheap labor is growing every year, because the population of the country that offers such work is not interested in working in low-paid work, so certain types of work are agreed to be performed only by migrants. Criminal groups involved in human trafficking and closely related to illegal labor migration are active abroad. Illegal import of migrants occurs with the full or partial consent of a person, human trafficking in turn occurs without the informed consent of the person. Therefore, anyone who goes abroad to improve their financial capabilities can become a victim of a violent crime by traffickers.

Keywords: *human trafficking, globalization, slavery, combating human trafficking, sexual exploitation, violence, forced labor, factors of human trafficking, transnational organized crime.*

УДК 343.9.01

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-219-226

**Олександра
СКОК[©]**
кандидат
юридичних наук

**Таїсія
ШЕВЧЕНКО[©]**
викладач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

НАРКОЗЛОЧИННІСТЬ В УКРАЇНІ: СТАН ТА ДИНАМІКА ЗА 2015-2020 РОКИ

Здійснено кримінологічний аналіз стану, рівня та динаміки наркозлочинності в Україні за офіційними даними Генеральної прокуратури України за останні п'ять років (2015-2020 роки). Кримінологічний аналіз дав змогу дослідити коливання рівня наркозлочинності за різними показниками. Нами були досліджені такі показники: питома вага наркозлочинності відносно загальної кількості вчинених кримінальних правопорушень; динаміка відносно конкретних кримінальних правопорушень, передбачених статтями – 305 КК, 307 КК, 309 КК, 310 КК, 311 КК, 313 КК, 315 КК, 317 КК. Крім того, дослідження проводились за кількістю осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за вчинені кримінальні правопорушення щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів. Також проведені дослідження щодо вилучених наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів. Проведені дослідження дали змогу реально побачити зміни, які відбулись щодо кількісно-якісної характеристики наркозлочинності в Україні, та в подальшому скорегувати зусилля щодо протидії наркозлочинності.

Ключові слова: наркозлочинність, рівень злочинності, стан злочинності, динаміка злочинності, особа, яка вчинила наркозлочини.

Постановка проблеми. Характеристика конкретного виду злочинності в частині кримінологічного дослідження має вагоме значення для попередження злочинності. За проведеними раніше дослідженнями з усіх вчинених кримінальних правопорушень третє місце за чисельністю вчинення займає – наркозлочинність, після корисливої та насильницької злочинності. Визначення дієвих заходів протидії наркозлочинності необхідно лише з детального проведення кримінологічного аналізу наркозлочинності. Кримінологічне дослідження варто починати з дослідження кількісних та якісних показників. Характеристика наркозлочинності дасть змогу зробити висновки щодо запровадження більш дієвих заходів попередження наркозлочинності, правильної розстановки сил щодо боротьби з наркозлочинністю. Коливання (позитивна або негативна динаміка) наркозлочинності покажуть, де саме були допущені прорахунки щодо протидії.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Кримінологічний аналіз наркозлочинності проводили вітчизняні науковці, а саме: О. В. Білаш, А. А. Бова, Ю. Ю. Варга, М. О. Сергетий, Я. В. Ступник та інші. У наукових роботах були виділені заходи протидії наркозлочинності, однак монодослідженню відносно коливань показників наркозлочинності в Україні недостатньо приділено увагу.

Мета статті передбачає проведення аналізу статистичних даних наркозлочинності в

© Скок О. С., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0981-6415>

alexandra_skok@ukr.net

© Шевченко Т. В., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2426-4372>

k-kpd@dpuvs.in.ua

Україні за останні п'ять років (за 2015-2020 роки). Проведений детальний аналіз статистичних даних дасть змогу побачити реальний стан на сьогоднішній день, побачити зміни наркозлочинності та скорегувати заходи її попередження.

Виклад основного матеріалу. Попередження наркозлочинності – проблема світового масштабу. Питання протидії наркозлочинності обговорюються правоохоронцями, правниками-вченими, юристами, громадськістю. Однак до теперішнього часу не вдається суттєво знизити рівень наркозлочинності. Для з'ясування основних причин необхідно провести дослідження наркозлочинності. Таким чином, злочинність – це мінливе, історично-перехідне, соціально-правове, відносно масове явище суспільного життя, що містить сукупність всіх кримінальних правопорушень, вчинених на певній території (державі, регіоні) за відповідний період часу, і що характеризується кількісними та якісними показниками. Визначення кількісних та якісних показників становить основу будь-якого кримінологічного дослідження задля реалізації однієї з основної функції кримінології – практично-перетворювальної, тобто втілення наданих рекомендацій у практичну діяльність, у конкретному випадку – з наркозлочинністю.

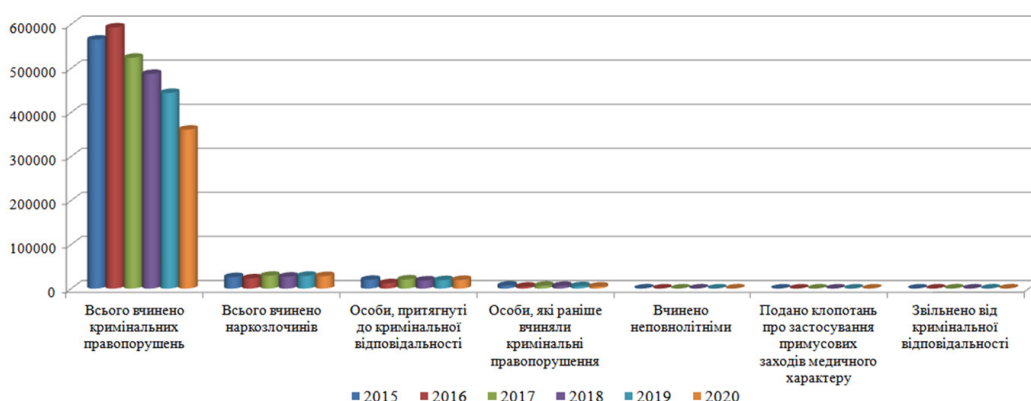
Згідно ст. 1 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів – діяння з: культивування рослин, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, придбання, збуту, ввезення на територію України, вивезення з території України, транзиту через територію України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що здійснюються з порушенням законодавства про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори [1].

Дослідження кількісних характеристик ми проводимо за трьома критеріями, а саме: за кількістю вчинених наркозлочинів, за кількістю винних осіб, за кількістю вилучених наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Такі дослідження дадуть чітке уявлення про стан наркозлочинності в Україні.

Таблиця 1. Кількісні та якісні показники наркозлочинності в Україні

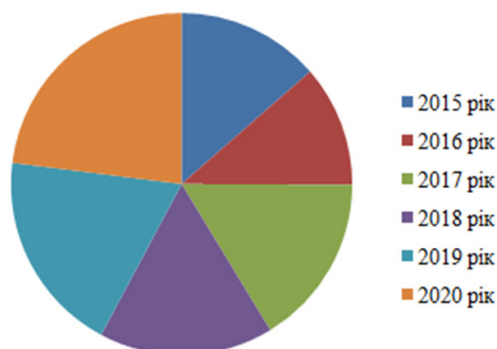
Показник наркозлочинності	Рік					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Усього вчинено кримінальних правопорушень	565182	592604	523911	487133	444130	360622
Усього вчинено наркозлочинів	25908	23029	29010	27007	28774	28204
Особи, притягнуті до кримінальної відповідальності	19767	11997	20675	18307	19091	19574
Особи, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення	6684	4195	6286	5891	5345	4391
Вчинено неповнолітніми	257	126	175	186	117	263
Подано клопотань про застосування примусових заходів медичного характеру	129	57	114	71	97	117
Звільнено від кримінальної відповідальності	118	163	246	150	193	226

Діаграма 1 до таблиці 1. Кількісні та якісні показники наркозлочинності в Україні за 2015-2020 рр.

Так, ми можемо побачити, що за останні роки кількість загально вчинених кримінальних правопорушень по Україні знизилась на 204 560, тобто зменшилась на 36,2%. Питома вага у 2015 році склала – 4,6%; у 2016 – 3,9%; у 2017 році – 5,5%, у 2018 році – 5,6%; у 2019 – 6,5%; у 2020 – 7,8%. Натомість, на фоні загального зниження рівня злочинності, кількість наркозлочинів збільшилась, порівняно з 2015 роком, на 2 296, що становить 8,1%. Найбільшу кількість вчинених кримінальних правопорушень, пов’язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин було вчинено у 2017 році, які склали – 29 010, однак питома вага склала – 5,5% від загальної кількості вчинених кримінальних правопорушень [2-7].

Діаграма 2. Питома вага наркозлочинів за 2015-2020 роки.

За кількістю осіб, яким оголошено про підозру за розглядуваною категорією кримінальних правопорушень найбільшу кількість склала у 2017 році – 20 675 осіб, найменшу кількість у 2016 році – 11 997 осіб. Коливання за п’ять років по кількості осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності склала – 8 678. У 2020 році по кількості притягнутих осіб до кримінальної відповідальності за вчинені наркозлочини склала – 19 574, тобто майже стільки ж, як і у 2015 році (19 767).

Хочемо зазначити щодо кількості осіб, які раніше вчинили кримінальні правопорушення (повторність, сукупність, рецидив) відбулось стабільне зниження з 2015 року до 2020 року на 2 293 особи, що на 30,3 % менше. Натомість, кількість наркозлочинів за участю неповнолітніх у 2015 році склала – 257, що становить 1,3 % питомої ваги від загальної кількості винних осіб. У 2016 році кількість неповнолітніх – 126, що становить 1,1 %; у 2017 році – 176, що становить вже – 2,8 % питомої ваги; у 2018 році – 186, що склало 0,9 % питомої ваги; у 2019 році – 117, що склало 0,6 % питомої ваги; у 2020 році – 263, що склало 1,3 %. Вочевидь, відбувається позитивна динаміка частки участі неповнолітніх у вчиненні наркозлочинів у 2018-2019 роках і стрімке збільшення частки у 2020 році, яка повернулася до показників 2015 року.

Кількість поданих клопотань про застосування примусових заходів медичного характеру у 2016 році склала – 57, що є найменшим показником, натомість, найбільша кількість – 129 припадає на 2015 рік. У 2020 році після значного зниження, їх кількість знову збіль-

шилась до 117.

Кількість звільнених від кримінальної відповідальності на підставі ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309 КК коливається від 150 до 226, найбільша їх кількість склала у 2020 році, найменша у 2018 році.

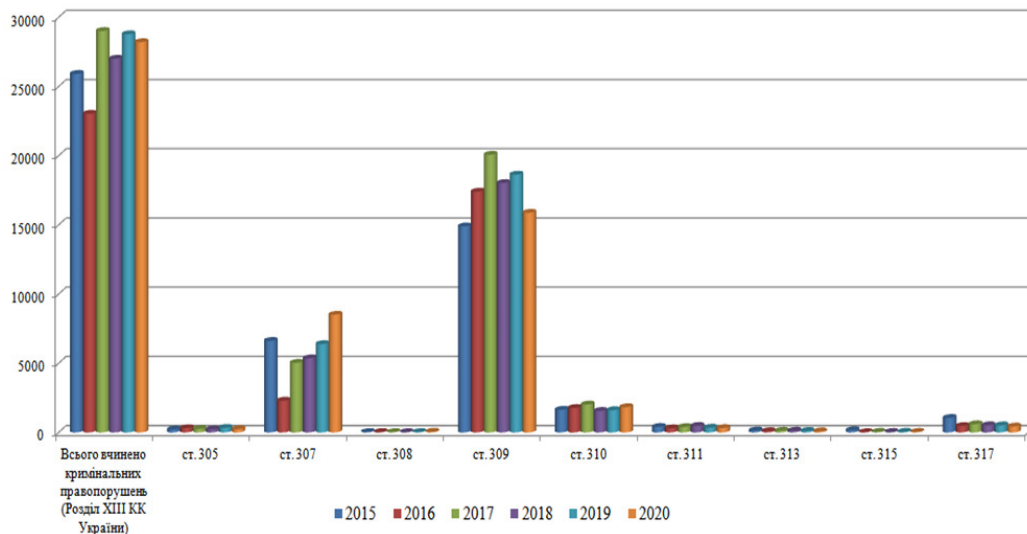
Розділ XIII КК України передбачає кримінальну відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення. До розділу увійшли наступні види кримінальних правопорушень: ст. 305 КК «Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів»; ст. 306 КК «Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів»; ст. 307 КК «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів»; ст. 308 КК «Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»; ст. 309 КК «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту»; ст. 310 КК «Посів або вирощування снотворного маку чи конопель»; ст. 311 КК «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів»; ст. 312 КК «Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»; ст. 313 КК «Викрадення, привласнення, вимагання або ілюкційного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням»; ст. 314 КК «Незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів»; ст. 315 КК «Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів»; ст. 316 КК «Незаконне публічне вживання наркотичних засобів»; ст. 317 КК «Організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів»; ст. 318 КК «Незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів»; ст. 319 КК «Незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин»; ст. 320 КК «Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» [8].

Таблиця 2. Кількість вчинених кримінальних правопорушень за статтями 306-317 КК України

Стаття КК України	Рік					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Всього вчинено кримінальних правопорушень (Розділ XIII КК України)	25908	23029	29010	27007	28774	28 204
ст. 305	207	309	251	212	330	234
ст. 307	6614	2293	5029	5354	6382	8507
ст. 308	31	28	28	21	28	51
ст. 309	14890	17398	20071	18022	18623	15874
ст. 310	1637	1766	2017	1555	1610	1822
ст. 311	398	298	384	468	339	315
ст. 313	138	97	120	121	110	81
ст. 315	158	19	44	34	45	37
ст. 317	1044	460	590	517	509	426

Діаграма 3 до таблиці 2. Кількість вчинених кримінальних правопорушень за статтями 306-317 КК України

Найбільшу кількість вчинених кримінальних правопорушень за ст. 309 КК. Так, у

2015 році питома вага за ст. 309 КК склала – 57,5 %; у 2016 році – 75,5 %; у 2017 – 69,3 %; у 2018 – 66,7 %; у 2019 – 64,7 %; у 2020 – 56,3 %.

Питома вага вчинених злочинів за ст. 307 КК у 2015 році склала – 25,5 %; у 2016 році – 10 %; у 2017 році – 17,3 %; у 2018 році – 19,8 %; у 2019 році – 22,2 %; у 2020 році – 30,2 %. Так, ми можемо побачити, що у 2020 році на відміну від 2016 року, значно збільшилась питома вага за ст. 307 КК на 20,2%.

За ст. 310 КК питома вага у 2015 році склала – 6,3 %; в 2016 році – 7,7 %; у 2017 році – 7 %; у 2018 році – 5,8 %; у 2019 році – 5,6 %; у 2020 році – 6,4 %. Тож, ми можемо побачити незначні коливання за кількістю вчинених кримінальних правопорушень за ст. 310 КК, у межах від 5,6 % до 7,7 %.

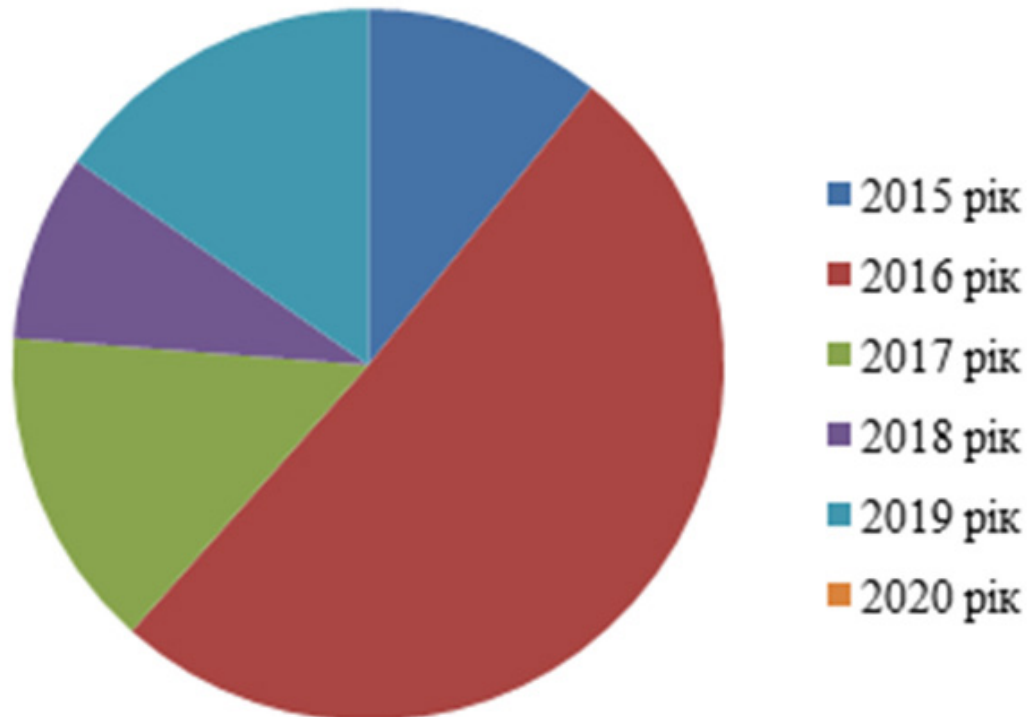
Ще одна стаття Розділу XIII заслуговує уваги, це ст. 317 КК. Так, за 2016 рік питома вага склала – 4 %; у 2016 році – 2 %; у 2017 році – 2 %; у 2018 році – 1,9 %; у 2019 році – 1,8 %; у 2020 році – 1,5 %. На відміну від кількості вчинених кримінальних правопорушень, які ми розглядали вище, за ст. 317 КК вбачається стійка і значна позитивна динаміка від 4 % (2015 рік) до 1,5 % (2020 рік) [2, 3, 4, 5, 6, 7].

Таблиця 3. Кількість вилучених наркотичних засобів в грамах

Наркотичні засоби/психотропні речовини/прекурсори	Рік					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Всього вилучено (г)	3 315 410,16	15 611 817,1726	4 497 902,5252	2 613 031,1089	4 698 536,4352	6 464 580,018
героїн	31602,6421	32,2074	444,6736	20,9447	127681,768	572337,041
опій	12858,1945	6362,2368	3001,9668	1865,3748	984,5956	1818,9241
канабіс	2348043,8453	14924384,774	3997332,6973	2054908,075	2530556,09	5636538,254
метадон	745,9399	689,0874	1934,2874	3608,7361	24804,6735	7450,7294
макова соломка	816087,9691	420230,8564	480248,9582	451693,2321	1988711,664	68698,0568
психотропні речовини (г)	24817,8147	36703,1956	117339,8748	49372,6812	38746,6193	140829,4058
прекурсори (кг)	258,295	965,5132	987,0036	88,814	816,7041	883,6657

Діаграма 4. Кількість вилучених наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів за 2015-2020 роки.

Кількість вилучених наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів най-

більше всього склала у 2016 році – 15611817,1726 г, що більше на 83 % ніж у 2018 році, коли кількість вилучених речовин склала всього – 2613031,1089 г та склала майже половину всіх вилучених наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів за п'ять років (див. Діаграма кількості вилучених речовин в грамах). А в 2015, 2017, 2019, 2020 роках коливання були не такими значними. Найбільше вилучених наркотичних засобів склав канабіс у 2016 році і склав – 14924384,774 г. Різкі коливання щодо вилученого героїну можемо спостерігати у 2020 році, який склав – 572337,041 г, порівняно з 2018 роком – 20,9447. Ще один «популярний» вид наркотичного засобу в Україні – це макова соломка. Так, найбільшу кількість було вилучено у 2019 році – 1988711,664 г [2-7].

Висновки. Таким чином ми розглянули основні кількісні і частково якісні характеристики наркозлочинності в Україні. Так, ми можемо побачити, що на фоні загального зниження рівня злочинності в 2020 році на 36,2 %, кількість наркозлочинів збільшилась порівняно з 2015 роком на 2 296, що на 8,1 % більше. Частка вчинених наркозлочинів за останні п'ять років не має різких коливань і знаходиться в межах 3,9 % – 7,8 %. При чому йде тенденція до збільшення в останні роки.

За кількістю осіб, яким оголошено про підозру за розглядуваною категорією кримінальних правопорушень найбільшу кількість склала у 2017 році – 20 675 осіб, найменшу кількість у 2016 році – 11 997 осіб. Коливання за п'ять років по кількості осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності склала – 8 678. У 2020 році по кількості притягнутих осіб до кримінальної відповідальності за вчинені наркозлочини склала – 19 574, тобто майже стільки ж, як і в 2015 році (19 767). Відбулась позитивна динаміка частки участі неповнолітніх у вчиненні наркозлочинів у 2018-2019 років і стрімке збільшення частки у 2020 році, яка повернулась до показників 2015 року. За кількістю вилучених наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів найбільше всього склала у 2016 році – 15611817,1726 г, що більше на 83 % ніж в 2018 році, коли кількість вилучених речовин склала всього – 2613031,1089 г.

Тож, проведений попередній етап кримінологічного дослідження наркозлочинності в Україні, який дає можливість зробити планування проведення наступного дослідження щодо показників наркозлочинності за регіонами України, що дасть можливість сформулювати заходи протидії наркозлочинності в Україні для втілення в практичну діяльність.

Список використаних джерел

1. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15.02.1995 № 62/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 10. Ст. 62. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95>.
2. Єдиний звіт про зареєстровані кримінальні правопорушення по державі та результати їх досудового розслідування за 2015 рік. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=112653&libid=100820&c=edit&_c=fo.
3. Єдиний звіт про зареєстровані кримінальні правопорушення по державі та результати їх досудового розслідування за 2016 рік. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=112661&libid=100820.
4. Єдиний звіт про зареєстровані кримінальні правопорушення по державі та результати їх досудового розслідування за 2017 рік. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113281&libid=100820.
5. Єдиний звіт про зареєстровані кримінальні правопорушення по державі та результати їх досудового розслідування за 2018 рік. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113653&libid=100820.
6. Єдиний звіт про зареєстровані кримінальні правопорушення по державі та результати їх досудового розслідування за 2019 рік. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113897&libid=100820.
7. Єдиний звіт про зареєстровані кримінальні правопорушення по державі та результати їх досудового розслідування за 2020 рік. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114140&libid=100820.
8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

Надійшла до редакції 02.06.2021

References

1. Pro zakhody protydyi nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn i prekursoriv ta zlovzhyvanni nymy : Zakon Ukrainy vid 15.02.1995 № 62/95-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1995. N 10. st. 62. Data onovlennia: 14.01.2020 [On measures to combat illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances and precursors and their abuse: Law of Ukraine of 15.02.1995 № 62/95-VR. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1995, no 10, art 62]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95> [in Ukr.].
2. Yedynyi zvit pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia po derzhavi ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia za 2015 rik [Unified report on registered criminal offenses in the country and the results of their pre-trial investigation for 2015]. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=112653&libid=100820&c=edit&_c=fo [in Ukr.].
3. Yedynyi zvit pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia po derzhavi ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia za 2016 rik [Unified report on registered criminal offenses in the country and the results of their pre-trial investigation for 2016]. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=112661&libid=100820 [in Ukr.].
4. Yedynyi zvit pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia po derzhavi ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia za 2017 rik [Unified report on registered criminal offenses in the country and the results of their pre-trial investigation for 2017]. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113281&libid=100820 [in Ukr.].
5. Yedynyi zvit pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia po derzhavi ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia za 2018 rik [Unified report on registered criminal offenses in the country and the results of their pre-trial investigation for 2018]. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113653&libid=100820. [in Ukr.].
6. Yedynyi zvit pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia po derzhavi ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia za 2019 rik [Unified report on registered criminal offenses in the country and the results of their pre-trial investigation for 2019]. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113897&libid=100820. [in Ukr.].
7. Yedynyi zvit pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia po derzhavi ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia za 2020 rik [Unified report on registered criminal offenses in the country and the results of their pre-trial investigation for 2020]. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114140&libid=100820. [in Ukr.].
8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 5, 2001 no 2341-III]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandra Skok, Taisiya Shevchenko. Drug crime in Ukraine: status and dynamics for 2015-2020.

A criminological analysis of the state, level and dynamics of drug crime in Ukraine was conducted according to the official data of the General Prosecutor's Office of Ukraine for the last five years (2015-2020). Criminological analysis made it possible to investigate fluctuations in the level of drug crime on various indicators. We investigated: the share of drug crime in relation to the total number of committed criminal offenses; dynamics in relation to specific criminal offenses provided by articles - 305 of the Criminal Code, 307 of the Criminal Code, 309 of the Criminal Code, 310 of the Criminal Code, 311 of the Criminal Code, 313 of the Criminal Code, 315 of the Criminal Code, 317 of the Criminal Code. In addition, research was conducted on the number of persons prosecuted for

criminal offenses related to illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances and their analogues. Also, research was conducted on seized drugs, psychotropic substances, precursors. The conducted research will allow to really see the changes that have taken place in terms of quantitative and qualitative characteristics of drug crime in Ukraine and to further adjust efforts to combat drug crime. Characterization of a specific type of crime in terms of criminological research is important for crime prevention. According to previous research, of all the criminal offenses committed, the third largest crime is drug crime, after mercenary and violent crime. Determining effective measures to combat drug crime is necessary only from a detailed criminological analysis of drug crime. Criminological research should begin with a study of quantitative and qualitative indicators. The characterization of drug crime will allow us to draw conclusions about the introduction of more effective measures to prevent drug crime, the correct deployment of forces to combat drug crime. Fluctuations (positive or negative dynamics) of drug crime will show where miscalculations were made regarding counteraction. Criminological analysis of drug crime was conducted by domestic scientists, namely: Bilash O.V., Bova A.A., Varga Yu.Yu., Sergey M.O., Stupnyk Ya.V. and other. Measures to combat drug crime have been identified in scientific studies, but insufficient attention has been paid to mono-research on fluctuations in drug crime rates in Ukraine.

Keywords: *drug crime, crime rate, crime rate, crime dynamics, person who committed drug crimes.*

УДК 343.611

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-226-231

Вадим ХАШЕВ[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СТАНУ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ

Розглянуто визначення емоційних станів, що охоплюються поняттям «стан сильного душевного хвилювання», виділені юридично значущі психологічні стани особи, актуальні в момент вчинення злочину. Досліджено проблеми, які виникають на практиці під час з'ясування психологічного стану особи злочинця. Внесено пропозиції щодо нової редакції ст. 116 КК України стосовно визначення поняття «стан сильного душевного хвилювання».

Ключові слова: *стан сильного душевного хвилювання, афект, стресові стани, кризові стани, конфліктні стани, фрустраційні стани, юридично значущі емоційні стани.*

Постановка проблеми. З'ясування психологічного змісту такого поняття, як «стан сильного душевного хвилювання» має важливе значення, адже вказівка на такий стан використовується під час формулювання окремих складів кримінальних правопорушень. При цьому використання розглядаєної ознаки перетворює умисне тяжке тілесне ушкодження з тяжкого злочину на кримінальний проступок, а умисне вбивство із особливо тяжкого злочину на нетяжкий злочин. Використання цієї ознаки в Загальній частині Кримінального кодексу (далі – КК) України розширює межі, за яких виключається кримінальна відповідальність при необхідній обороні та крайній необхідності, а також є підставою для пом'якшення покарання.

Саме в цій публікації звернемо увагу на такий вид привілейованого вбивства, відповідальність за яке передбачено у ст. 116 КК України «Умисне вбивство у стані сильного душевного хвилювання». Пом'якшення кримінальної відповідальності за цей вид умисного вбивства викликано такими обставинами:

1) суспільно небезпечне діяння особи спровоковане жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого [1];

© Хашев В. Г., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2240-0713>

khvg7747@gmail.com

2) суб'єктивна сторона складу цього кримінального правопорушення характеризується особливим емоційним станом суб'єкта – його сильним душевним хвилюванням, а умисел на позбавлення життя потерпілого виникає раптово і реалізується негайно.

Судова практика визнає, що стан сильного душевного хвилювання великою мірою знижує здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними [2].

Визначення актуального психічного стану особи на момент вчинення злочину має практичне значення, оскільки дає можливість правоохоронним органам кваліфікувати злочин та визначити наявність обставин, що пом'якшують призначене покарання. Наприклад, до таких обставин чинне кримінальне законодавство відносить, відповідно до ст. 66 КК України, вчинення злочинного діяння внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин та вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого.

Для встановлення вище перерахованих обставин у юридичній практиці загальноприйнятим є призначення судово-психологічної експертизи емоційного стану.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені в стані сильного душевного хвилювання, стали предметом досліджень О. В. Авраменко, А. В. Байлова, М. І. Дубініної, Л. А. Остапенко, Т. Приходька, О. М. Попова, Б. В. Сідорова, О. Д. Сітковської, В. В. Сташиса, В. М. Ткаченко, Т. Ткаченка, Т. Г. Шавгулідзе, С. Шишкова та інших науковців. Проте, незважаючи на достатнє приділення уваги науковців згаданій проблематиці, питання визначення змісту поняття «сильне душевне хвилювання» і надалі не має свого однозначного вирішення.

Актуальним на сьогодні є визначення юридично значущих психічних станів для кваліфікації вчиненого злочину через те, що в науково-практичному коментарі до КК України Л. П. Брич під сильним душевним хвилюванням розуміє такий стан психіки особи, який раптово виникає і швидко минає, за якого у свідомості особи домінує сильна емоція, що великою мірою знижує її здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними [3, с. 360]. Але треба зауважити, що крім афекту, існують суміжні з ним стани, які впливають на психіку людини, а в результаті і на його діяння.

Зокрема, Л. П. Брич безспідставно вважає, що поняття «сильне душевне хвилювання» не вичерпується поняттям «афект» чи «фізіологічний афект». Тому відсутність афекту, що може бути констатовано у висновку судово-психологічної експертизи, не свідчить про відсутність інших проявів стану сильного душевного хвилювання, до якого, наприклад, можна віднести стрес, фрустрацію і конфлікт [3, с. 360].

У цьому контексті проблемним є те, що суди під час винесення вироку, звертаючись до висновків судово-психічної експертизи, та якщо в них вказано, що особа під час вчинення злочину перебувала, наприклад, у стані стресу або фрустрації – можуть не визнати стану сильного душевного хвилювання, оскільки пов'язують його наявність лише зі станом фізіологічного афекту.

Наприклад, в узагальненні «Про судову практику розгляду кримінальних проваджень щодо злочинів проти життя і здоров'я особи за 2014 рік», прийнятому пленумом Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ 3 червня 2016 року, розкриваючи зміст поняття «стан сильного душевного хвилювання», зазначається, що такий стан «може бути зумовлений наявністю афекту, що виникає під впливом зовнішніх чинників – фізіологічного (короткочасного хворобливого розладу психічної діяльності неспіхного рівня) або патологічного (короткочасного хворобливого розладу психіки)» [4, с. 41]. Так само і у вироку Ізяславського районного суду Хмельницької області від 10 серпня 2020 року у справі № 675/2993/18, зокрема, зазначається, що «стан сильного душевного хвилювання, про який йдеться в ст. 116 КК України – це стан фізіологічного афекту, що являє собою короткочасну інтенсивну емоцію, яка домінує в свідомості людини, котра значною мірою втрачає контроль над своїми діями і здатністю керувати ними» [5]. Відзначимо, що про інші суміжні стани, які можуть викликати сильне душевне хвилювання, у вищенаведених судових роз'ясненнях не згадується. Тобто суд отождоює стан сильного душевного хвилювання лише з фізіологічним афектом.

Метою статті є з'ясування того, які саме емоційні стани охоплюються поняттям «стан сильного душевного хвилювання», а також пошук оптимального вирішення проблеми врахування таких станів, як обставин, що пом'якшують покарання.

Виклад основного матеріалу. Передусім треба зазначити, що поняття «стан сильного душевного хвилювання» використовується в ч. 4 ст. 36, ч. 3 ст. 39, п. 7 ст. 66, ст. 116 та ст. 123 КК України для позначення емоційних станів, які зменшують можливість осіб, під час вчинення ними кримінальних правопорушень, усвідомлювати свої діяння та (або) керувати

ними. Цей термін було введено у вітчизняне законодавство, починаючи з Уголовного уложення 1903 року, і незважаючи на досить обґрунтовані пропозиції щодо його заміни на більш сучасний, з психологічного погляду термін міцно тримається в кримінальному законодавстві України вже понад сто років.

На жаль, сьогодні психологічна наука не може пояснити, що саме треба розуміти під станом сильного душевного хвилювання. Позиція психологів стосовно цього правильна – не вони вигадали цей термін, а отже, не їм і пояснювати зміст поняття, що ним позначається. Вони лише можуть показати характеристику окремих психічних станів людини та запропонувати термінологію, що є загальноприйнятною в психологічній науці для позначення цих станів.

Отже, для позначення сильних емоційних реакцій людини в психології використовують терміни, як-от: гнів, страх, афект, фізіологічний афект, стрес, фрустрація [6, с. 67–69; 7, с. 106–108]. Відсутність однозначного розуміння терміна «стан сильного душевного хвилювання» у психологічній науці сприяє плюралізму поглядів серед науковців щодо змісту поняття, що ним позначається.

Наприклад, на думку Ф. Е. Василюка, критична ситуація, яка зумовлює надмірну вираженість емоцій, характеризується ситуацією неможливості реалізації своїх мотивів, намірів та ін. Відповідно до типології критичних ситуацій цього автора, що включає стрес, фрустрацію, конфлікт та кризу, можна виділити емоційні стани, що їх супроводжують, та віднести їх до числа юридично значущих, а саме: 1) стресові стани, що пов'язані з перевисненням вимог, що надходять з навколишнього середовища до внутрішніх ресурсів індивіда, що створює загрозу особистого благополуччя. Складні завдання для свого вирішення потребують засоби, які в людини відсутні, що призводить до виникнення неспецифічного адаптаційного синдрому у вигляді різко або поступово наростаючого збудження. В разі занадто високої напруги змінюються як функції відображення, так і функції регуляції. Найбільш типовими змінами психічної діяльності в стресі є втрата гнучкості поведінки. Порушується процес вибору цілей діяльності, стійкість та послідовність у здійсненні складних інтелектуальних навиків і рухових актів, що створює умови для стереотипних, автоматизованих дій. Типовими є помилки в сприйнятті навколишньої дійсності, зменшується обсяг уваги, утворюються прогалини в пам'яті, порушується оцінка часових інтервалів, з'являються труднощі з розумінням ситуації загалом. Тривалі та сильні стресові стани можуть призвести до повного розладу діяльності аж до появи нервово-емоційних зривів, які мають істотний деструктивний вплив на психіку (саме їх можна віднести до юридично значущих); 2) кризові стани, які зумовлені внутрішньою необхідністю та неможливістю реалізації життєвого задуму. Відповідно до стадій протікання кризи, первинна напруга стимулює звичні способи вирішення проблеми, але якщо вони виявляються не результативними, а нові, адекватні не знайдені, напруга провокує появу депресії, що супроводжується відчуттям безпорадності та безнадії. Саме цю стадію можна визначити як таку, що стає причиною дезорганізації особистості. Типовим є переживання кризових станів жертвами насильства та особами, доведеними до самогубства; 3) конфліктні стани, що зумовлені необхідністю внутрішньої узгодженості з самим собою та неможливістю її досягнення. Як правило, конфлікти характеризуються наявністю амбівалентних мотивів, бажань, цінностей (наприклад, ревності як амбівалентне переживання любові та ненависті одночасно); 4) фрустраційні стани, пов'язані з внутрішньою необхідністю реалізації мотиву та зовнішньою її обмеженістю. Це стани, які виникають внаслідок того, що людина відчуває суб'єктивно непереборну перешкоду на шляху досягнення цілей та задоволення своїх потреб. Патогенний характер фрустрації спричиняє деривація базових потреб людини; 5) афект, який є емоційним станом, що традиційно належить до юридично значущих та розглядається як синонім «сильного душевного хвилювання» [8]. Тобто, крім афекту, до станів, що суттєво впливають на здатність особи контролювати власну поведінку, можна віднести низку інших станів, які також можна умовно віднести до категорії «стану сильного душевного хвилювання».

Н. А. Подольний вказує, що поняття «стан сильного душевного хвилювання, що раптово виникнув» та «афект» співвідносяться між собою як загальне та часткове [9, с. 64]. З чим можна погодитись та додати, що «сильне душевне хвилювання», крім афекту, можуть викликати і такі сильні емоційні реакції людини, як: конфлікт, стрес та фрустрація.

Необхідною умовою зарахування згаданих загальнопсихологічних понять до експертного поняття «стан сильного душевного хвилювання» є встановлення того, що ці стани, які позначаються вказаними поняттями: а) розвиваються суб'єктивно раптово; б) мають чітку трифазну структуру динаміки; в) на висоті розвитку обмежують здатність

до усвідомлено-вольової регуляції поведінки, тобто обмежують здатність особи повною мірою усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпеку своїх діянь або керувати ними [10].

Розглянемо основні риси вищезазначених станів. Фізіологічний афект (від лат. *affectus* – душевне хвилювання) – це нервово-психічне збудження, яке раптово виникає в гострій конфліктній ситуації і проявляється у тимчасовій дезорганізації свідомості (її звуженні) та крайній активізації імпульсивної реакції [11, с. 84]. Під час афекту спрощується процес мислення, спостерігається яскраво виражене падіння активності вищих рівнів психіки, різко знижується, гальмується здатність до активної розумової діяльності, проявляється дефектність сприйняття, яка полягає в так званому звуженні свідомості: свідомість фіксується тільки на тому, що зумовило афект, а все інше стає лише фоном. У такому стані людині тяжко зосереджуватися, передбачати наслідки своєї діяльності, приймати ухвалювати рішення [12, с. 6].

Конфлікт ((від лат. *conflictus* – зіткнення) стан, під час якого людина може відчувати страх і гнів) означає зіткнення протилежностей. Конфлікт – це важковирішувана суперечність, яка пов'язана з гострими емоційними переживаннями і протистоянням. Це зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій у свідомості окремо взятого індивіда, в міжособистісних взаємодіях чи міжособистісних відносинах індивідів або групи людей, які пов'язані з гострими негативними емоціями, переживаннями [13, с.5].

Фрустрація (від лат. *frustratio* – невдача, обман) – це конфліктний емоційно-негативний стан, який виникає внаслідок руйнування надій, несподіваного виникнення нездоланих (реальних чи уявних) перешкод на шляху досягнення важливих для особи цілей, що супроводжується дезорганізацією свідомості. Фрустрація часто пов'язана з агресивною поведінкою, спрямованою проти фрустратора – джерела фрустрації. У разі своєчасного неусунення причин фрустрації може виникнути глибокий депресивний стан, пов'язаний з чималою та тривалою дезорганізацією психічної діяльності [11, с. 87]. Цей психічний стан проявляється у тривожності, пригніченості, відчаї, зниженні пам'яті та здатності до логічного мислення і залежить від сили протидії та суб'єктивної визначеності мети [7, с. 109].

Стрес (від англ. *distress* – горе, виснаження) – це нервово-психічне перенапруження, викликане надзвичайно сильним впливом (подразником), адекватна реакція на який заздалегідь не сформована, але повинна бути знайдена в конкретній ситуації. В психології під стресом розуміють стан психічного напруження, яке виникає у людини в процесі її діяльності в найскладніших умовах, що виникають і в повсякденному житті, і за особливих обставин. Цей психологічний стан виникає в екстремальній життєвій ситуації та вимагає від людини мобілізації нервово-психологічних сил, оскільки призводить до змін у протіканні психічних процесів, трансформації мотиваційної структури діяльності, порушення рухової і мовленнєвої поведінки [14, с. 91].

Проте вказану позицію щодо можливості віднесення конфлікту, стресу та фрустрації до категорії «сильне душевне хвилювання» заперечують М. Й. Коржанський та Г. В. Назаренко, на думку яких, жодний інший емоційний стан, крім стану фізіологічного афекту, не може настільки суттєво вплинути на психічну діяльність людини, щоб вона повною мірою втратила здатність усвідомлювати свої діяння та (або) керувати ними [15, с. 137; 16, с. 185].

Але це твердження вчених суперечить висновкам психологів, оскільки інші стани: стрес, фрустрація, конфлікт також істотно впливають на психічну діяльність людини. Так, можна погодитись із тим, що не настільки сильно як стан фізіологічного афекту, але все ж таки впливають, і тому, на нашу думку, заслуговують право претендувати на визнання як обставин, які пом'якшують покарання. При цьому зазначимо, що до випадків, коли діяння осіб, які вчинили злочинні діяння у стані конфлікту, стресу або фрустрації, що можуть підпадати під ознаки категорії «сильне душевне хвилювання», треба відносити не всі факти, коли особи перебували у таких станах, а лише ті, коли в осіб здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними була істотно зниженою. І такий факт можуть визначити лише відповідні експерти під час здійснення судово-психологічної експертизи емоційного стану.

Висновки. Під час виконаного аналізу вдалося з'ясувати, що в психологічній літературі відсутнє узагальнююче поняття, яке б охоплювало всі емоційні стани, що впливають на здатність особи усвідомлювати свої діяння та (або) керувати ними, а поняття «стан сильного душевного хвилювання», що вживається у кримінальному законодавстві, сягає своїм корінням у давнину, а тому виникають деякі розбіжності із сучасною психологічною наукою

та проблеми у практичному застосуванні норм кримінального законодавства. В цій статті було наведено перелік емоційних станів, які можуть істотно впливати на здатність людини усвідомлювати свої дії і які можна відносити до «стану сильного душевного хвилювання», а саме: фізіологічний афект, конфлікт, стрес та фрустрація.

Зважаючи на вищевикладене, пропонуємо розглянути можливість внесення змін до ст. 116 КК України, що стосуватимуться чіткого визначення, які саме стани можуть враховуватись як обставини, що пом'якшують покарання. Одним із варіантів можна запропонувати викладення назви цієї статті у такій редакції: «Умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання (афекту, фрустрації, стресу, конфлікту)». Такий крок законодавець дозволить уникнути розбіжностей у тлумаченні поняття «стан сильного душевного хвилювання». Відповідного корегування потребує і ч. 4 ст. 36, ч. 3 ст. 39, п. 7 ч. 1 ст. 66 та ст. 123 КК України, де також вживається термін «сильне душевне хвилювання».

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року № 2341-III. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного суду України від 07.02.2003 року № 2. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с.
4. Про узагальнення судової практики розгляду кримінальних проваджень щодо злочинів проти життя і здоров'я особи за 2014 р. : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 3 червня 2016 року № 3. URL : <http://consultant.parus.ua/?doc=0A9QI5E51C>
5. Вирок Ізяславського районного суду Хмельницької області від 10 серпня 2020 року у справі № 675/2993/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90871608>
6. Васильев В. Л. Юридическая психология. Санкт-Петербург : Питер Ком, 1998. 450 с.
7. Юридична психологія : підруч. для студентів юрид. вищ. навч. закладів / за заг. ред. Я. Кондратьєва. Київ : Видавничий Дім «ІнЮре», 1999. 352 с.
8. Василюк Ф. Е. Психология переживания. URL: http://istina.msu.ru/media/publications/books/ebe/1d6/2109190/Vasilyuk_F.E._Psihologiya_perezhivaniya.pdf
9. Подольный Н. А. Понятие «аффект» в уголовном праве. *Государство и право*. 2003. № 4. С. 62–67.
10. Костицький М. В. Судово-психологічна експертиза. Львів, 1987. 201 с.
11. Еникеев М. И. Общая, социальная, юридическая психология : учеб. пособ. для ВУЗов. Москва : ПРИОР, 2002. 748 с.
12. Рогачевский Л. А. Эмоции и преступления. Ленинград : Знание, 1984. 32 с.
13. Радчук В. М., Тельман А. Г. Психологія конфліктів : навч.-метод. посіб. Чернівці : Рута, 2004. 104 с.
14. Бедь В. В. Юридична психологія : навч. посіб. Київ : Каравела ; Львів : Новий світ-2000, Магнолія плюс, 2003. 376 с.
15. Коржанський М. Й. Проблеми кримінального права : монографія. Дніпропетровськ : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ, 2003. 200 с.
16. Назаренко Г. В. Уголовно-релевантные психические состояния лиц, совершивших преступления и общественно опасные деяния : монография. Москва : Ось-89, 2001. 240 с.

Надійшла до редакції 08.06.2021

References

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 roku № 2341-III [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001 № 2341-III]. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukr.].
2. Pro sudovu praktyku v spravakh pro zlochyny proty zhyttia ta zdorovia osoby [On the jurisprudence in cases of crimes against life and health of a person] : Postanova Plenumu Verkhovnoho sudu Ukrainy vid 07.02.2003 roku № 2. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03> [in Ukr.].
3. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] / za red. M. I. Melnyka, M. I. Khavroniuka. 10-te vyd., pererob. ta dopov. Kyiv : VD «Dakor», 2018. 1360 p. [in Ukr.].
4. Pro uzahalnennia sudovoi praktyky rozghliadu kryminalnykh provadzen shchodo zlochyniv proty zhyttia i zdorovia osoby za 2014 r. [About generalization of judicial practice of consideration of criminal proceedings concerning crimes against life and health of the person for 2014] : Postanova Plenumu Vyschoho

spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 3 chervnya 2016 roku № 3. URL : <http://consultant.parus.ua/?doc=0A9QI5E51C> [in Ukr.]

5. Vyrok Iziaslavskoho raionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti vid 10 serpnia 2020 roku u spravi № 675/2993/18 [Judgment of the Izyaslav District Court of the Khmelnytsky Region of August 10, 2020 in the case № 675/2993/18]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90871608> [in Ukr.].

6. Vasilyev, V. L. (1998) Yuridicheskaya psihologiya [Legal psychology]. Sankt-Petersburg : Piter Kom. 450 p. [in Russ.].

7. Iurydychna psikholoriya [Legal psychology] : pidruch. dlya studentiv yuryd. vyshch. navch. zakladiv / za zah. red. Ya. Kondratyeva. Kyiv : Vydavnychi Dim «InYure», 1999. 352 p. [in Ukr.].

8. Vasilyuk F. E. Psihologiya perezhivaniya [The psychology of experiencing]. URL : http://istina.msu.ru/media/publications/books/ebe/1d6/2109190/Vasilyuk_F.E._Psihologiya_perezhivaniya.pdf [in Russ.].

9. Podolnyy N. A. (2003) Ponyatiye «affekt» v ugovnom prave [The concept of "affect" in criminal law]. *Gosudarstvo i pravo*, no 4, pp. 62–67 [in Russ.].

10. Kostytskiy M. V. (1987) Sudovo-psikhologichna ekspertyza [Forensic psychological examination]. Lviv. 201 h. [in Ukr.].

11. Yenikeev M. I. (2002) Obshchaya, socialnaya, yuridicheskaya psihologiya [General, social, legal psychology] : ucheb. posob. dlya VUZov. Moscow : PRIOR. 748 p [in Russ.].

12. Rogachevskiy L. A. (1984) Emotsyi i prestupleniya [Emotions and crimes]. Leningrad : Znaniye. 32 h. [in Russ.].

13. Radchuk V. M., Telman A. H. (2004) Psykholohiya konfliktiv [Psychology of conflicts] : navch.-metod. posib. Chernivtsi : Ruta. 104 p. [in Ukr.].

14. Bed V. V. (2003) Yurydychna psikholoriya [Legal psychology] : navch. posib. Kyiv : Karavela; Lviv : Novyi svit-2000, Mahnoliya plius. 376 p. [in Ukr.].

15. Korzhanskyi M. Yo. (2003) Problemy kryminalnoho prava [Problems of criminal law] : monohrafiya. Dnipropetrovsk : Yuryd. akad. Min-va vnutr. sprav. 200 p. [in Ukr.].

16. Nazarenko G. V. (2001) Ugolovno-relevantnyye psikhicheskiye sostoyaniya lits, sovershyvshykh prestupleniya i obshchestvenno opasnyye deyaniya [Criminally relevant mental states of persons who have committed crimes and socially dangerous acts] : monografiya. Moscow : Os-89, 2001. 240 p. [in Russ.].

ABSTRACT

Vadym Khashev. Debatable aspects of criminal liability for intentional homicide committed by person in a state of strong emotional excitement. The author has considered the definition of emotional states covered by the concept of "state of strong emotional excitement", and allocated legally significant psychological states of the person actual at the moment of commission of a crime. He has studied problems arising in practice during the clarification of the offender's psychological state.

As a result of the analysis, it has been found that in the psychological literature there is no generalizing concept that would cover all emotional states that affect a person's ability to realize his/her actions and (or) control them, and the concept of "state of strong emotional excitement" used in criminal law, has its roots in antiquity, and therefore there are some differences between modern psychological science and problems in the practical application of criminal law. This article lists the emotional states that can significantly affect a person's ability to be aware of his/her actions, as well as identifies legally significant mental states that can be attributed to a "state of strong emotional excitement", namely: affect, frustration, stress, conflict. However, in cases where the actions of persons who have committed criminal acts in a state of conflict, stress or frustration, which may refer to the category of "strong emotional excitement", should not include all the facts when persons were in such states, but only those when individuals have the ability to be aware of their actions and control them was significantly reduced. And this fact can be determined only by relevant experts during the forensic psychological examination of the emotional state.

There is the author's offer to consider the possibility of amending Art. 116 of the Criminal Code of Ukraine, which will relate to a clear definition of which conditions can be taken into account as mitigating circumstances. One option is to suggest the title of this article in the following wording: "Intentional homicide in a state of strong emotional excitement (affect, frustration, stress, conflict)". This legislator's step will avoid differences in the interpretation of the concept of "state of strong emotional excitement". An appropriate adjustment is also required by Part 4 of Article 36, Part 3 of Article 39, Clause 7, Part 1 of Article 66 and Article 123 of the Criminal Code of Ukraine, which also uses the term "strong emotional excitement".

Keywords: *state of strong emotional excitement, affect, stress states, crisis states, conflict states, frustration states, legally significant emotional states.*

УДК 343.359.3

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-232-237

Володимир НЕТЯГА®
аспірант
(Університет державної
фіскальної служби України)

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ МОМЕНТУ ЗАКІНЧЕННЯ КОНТРАБАНДИ В УКРАЇНІ

Досліджено питання моменту закінчення контрабанди в Україні. Досліджено позиції судів стосовно визначення моменту, з якого контрабанда вважається закінченою, а саме з моменту незаконного переміщення предметів контрабанди через митний кордон України. Визначено, що для кваліфікації діяння як контрабанди, обов'язковими для встановлення є дія у вигляді незаконного переміщення культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, місце вчинення цього кримінального правопорушення, а тому контрабанду треба вважати закінченим кримінальним правопорушенням з моменту фактичного незаконного переміщення товарів через митний кордон України. Доведено, що момент закінчення контрабанди під час ввезення предметів на митну територію України та під час вивезення їх з цієї території повинен відрізнятися.

Ключові слова: контрабанда, об'єктивна сторона, митний кордон, кримінальне правопорушення, ввезення, вивезення, митний контроль.

Постановка проблеми. Серед низки напрямів сучасної кримінальної політики України та інших країн особливого значення набуває протидія незаконному переміщенню через митний кордон товарів. Контрабанда завжди сприймалась суспільством як явище протиправне й суспільно небезпечне, що становить загрозу для економічних інтересів країни, громадської безпеки, норм моралі, безпеки життя, здоров'я населення та національної безпеки держави загалом.

Серед характерних для об'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення атрибутів варто виділити момент, з якого кримінальне правопорушення вважається закінченим, адже саме він має вирішальне значення для розмежування кримінальних правопорушень, а також відмежування злочинних діянь від незлочинних. Водночас саме цей аспект видається вкрай важливим під кваліфікації контрабанди, а з огляду на те, що як серед науковців, так і в судовій практиці відсутня єдність позицій з цього питання, вказане визначає актуальність дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретичною базою дослідження вивчення об'єктивної сторони загалом та контрабанди зокрема є наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених, які представляють різні галузі наукового знання, як-от: П. П. Андрушка, О. Ф. Бантишева, Л. В. Багрій-Шахматова, І. М. Базярук, А. І. Бойко, Є. П. Гайворонського, В. О. Глушкова, О. О. Дудорова, М. П. Карпушина, Д. В. Коземаслова, О. О. Кравченко, П. С. Матишевського, М. І. Мельника, Ю. Б. Мельникова, А. А. Музики, В. О. Навроцького, Г. В. Паламарчук, О. В. Процюка, О. М. Омельчука, В. В. Сіленко, С. О. Сороки, А. А. Федосєєва, М. І. Хавронюка, П. С. Яні та ін. Водночас окремі важливі питання загального та родового об'єкта контрабанди зарубіжного залишилися поза увагою науковців і потребують додаткових досліджень.

Метою статті є визначення актуальних питань визначення моменту закінчення переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або

бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації.

Виклад основного матеріалу. Склад контрабанди, передбаченої ст. 201 КК України, за конструкцією об'єктивної сторони є формальним, тобто обов'язковою ознакою є суспільно небезпечне діяння. Для кваліфікації діяння як контрабанди обов'язковими для встановлення є дія у вигляді незаконного переміщення культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, та місце вчинення цього кримінального правопорушення.

Це означає, що суспільно-небезпечні наслідки не зазначені в диспозиції закону і лежать за межами складу кримінального правопорушення, а отже, на кваліфікацію не впливають. Кримінальне правопорушення з формальним складом треба вважати закінченим з моменту вчинення діяння [1, с. 103]. З цих підстав контрабанду треба вважати закінченим кримінальним правопорушенням з моменту фактичного незаконного переміщення товарів через митний кордон України.

У науці кримінального права наявні різні погляди стосовно моменту закінчення контрабанди. Одні автори вважають, що для визнання контрабанди закінченою має бути здійснено саме фактичне переміщення товарів чи інших предметів через митний кордон [2, с. 536]. Інші дослідники вважають, що контрабанда закінчена і в момент виявлення недостовірності зазначених відомостей про переміщувані предмети і припинення незаконних дій митними або прикордонними органами [3, с. 609].

У судовій практиці кваліфікується контрабанда як закінчене кримінальне правопорушення під час виявлення факту фіктивності відповідних документів на предмети під час митного огляду. Тобто приховування товарів від митного контролю практично унеможливило подальше переміщення їх через митний кордон України. Ймовірно, через це В. А. Владимиров вважав, що контрабанда є закінченим кримінальним правопорушенням з моменту допущення спроби з приховуванням перемістити через державний кордон ті або інші предмети і цінності, тобто фактично з моменту замаху [4, с. 79].

У постанові Пленумом Верховного Суду України (п. 8) звертається увага, що це кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту незаконного переміщення предметів контрабанди через митний кордон України. Замах на контрабанду має місце, якщо її предмети виявлено до переміщення через митний кордон України (під час огляду чи переогляду товарів, транспортних засобів, ручної поклажі, багажу або особистого огляду тощо) [5].

Зокрема, Оболонський районний суд м. Києва особу визнав винною у вчиненні закінченого замаху на контрабанду, тобто переміщення через митний кордон України з приховуванням від митного контролю культурних цінностей – одиниць творів живопису, вказавши у митних деклараціях неправдиві відомості, що предмети живопису є копіями картин. Однак згідно з висновком експерта КНДЕКЦ МВС України останні визнані об'єктами матеріальної та духовної культури, належать до культурних цінностей і є типовими зразками художньої культури [6].

Однак нам здається таке тлумачення неповним і пропонуємо викласти в такій редакції, аби контрабанда, вчинена під час вивезення товарів або інших предметів, вважалась закінченим кримінальним правопорушенням з моменту виявлення недостовірності відомостей, зазначених особою у раніше поданій ним митній декларації, а у разі, якщо недостовірність відомостей не було виявлено, то з моменту припинення інших дій, спрямованих на вивезення предметів, якщо такі дії вчинені протиправними способами, що досягалось виведенням предметів з-під митного контролю.

Для визначення моменту закінчення кримінального правопорушення необхідно виходити з того, що відповідно до ст. 10 МК України митний кордон України збігається з державним кордоном України, за винятком меж спеціальних митних зон, статус та територія яких встановлюється Верховною Радою України шляхом прийняття відповідних законів. Водночас для кваліфікації кримінального правопорушення не має значення мотив чи мета його вчинення, а також чи настали шкідливі наслідки вчинених особою. Ми вважаємо, що момент закінчення контрабанди під час ввезення предметів на митну територію України та під час вивезення їх з цієї території повинен відрізнятися.

Зокрема, А. А. Федосєєв писав, що контрабандою не завжди вважається переміщення різних предметів через державний кордон, оскільки здебільшого контрабанда виявляється до вчинення її остаточного переміщення. Не зовсім логічно вимагати, аби предмети були пе-

реміщені через кордон, адже митні органи виконують свої функції на території своєї країни. Для наявності в діях особи складу контрабанди значення має сам факт переміщення товарів через кордон з порушенням встановленого порядку [7, с. 87]. Підтримував цю позицію Д. В. Коземаслов, вказуючи, що якщо для визнання контрабанди закінченою під час вивезення потрібно факт перетину кордону, то митні органи ніколи не зможуть притягнути особу за вчинення контрабанди на стадії закінченого кримінального правопорушення, оскільки митні органи здійснюють свої функції на території країни [8, с. 79].

Отже, ми робимо висновок, що контрабанда під час ввезення товарів або інших предметів на митну територію України вважається закінченим кримінальним правопорушенням з моменту фактичного перетину предметами митного кордону України, оскільки у такому разі спочатку відбувається переміщення цих предметів через відповідний кордон, тільки після цього митні органи здійснюють перевірку законності переміщення.

Заразом для нас цікавим також видається вивезення за межі України предметів контрабанди, що теж може вчинятися окресленими вище способами. Тож під час вивезення предметів контрабанди з території України поза митним контролем, тобто поза місцем розташування митниці або поза часом здійснення митного оформлення, предмети контрабанди будуть вважатися переміщеними одразу як перетнуть лінію кордону. У цьому разі дії особи, яка переміщує такі предмети, спрямовані саме на перетинання лінії кордону, що має визначальне значення для переміщення саме через відсутність можливого контролю. Тобто сутність та характер дій злочинців, спрямованих на переміщення предметів контрабанди поза митним контролем, не змінюються під час перетинання лінії кордону. Вони виконуються в повному обсязі відповідно до ситуації для того, щоб забезпечити переміщення згаданих предметів через лінію кордону.

Водночас у разі переміщення предметів контрабанди шляхом приховування від митного контролю, то, безумовно, їх відкрите демонстративне переміщення через пункт митного контролю неможливе. Тому по мірі наближення до митного контролю предмет маскується, а до митної документації, що має подаватися під час виїзду за кордон, вноситься неправдива інформація.

Отже, на цьому етапі вчинення кримінального правопорушення особа виконала все від неї залежне для того, щоб довести кримінальне правопорушення до кінця. Уся неправдива інформація вже надана митникові, предмет приховано від митного контролю і якщо митник не виявить ознак контрабанди, жодних перешкод до фізичного переміщення предмета за лінію кордону не буде. Після проходження митного контролю і невиявлення працівниками митниці ознак контрабанди, особі, що переміщує контрабанду, для фізичного переміщення предметів через лінію кордону не потрібно докласти жодних додаткових зусиль. Тобто фактично переміщення вже відбулося, хоча предмет лінію кордону ще не перетнув.

Саме такої позиції дотримується М. І. Загородніков, який зазначає, що під час вивезення предметів контрабанди переміщення треба розуміти як подолання трьох режимів, встановлених державою в зонах прикордонного і митного контролю, а не як формальний момент фізичного переміщення через лінію державного кордону [9, с. 71]. Такої ж думки дотримуються й інші зарубіжні вчені, які вважають, що під час вивезення предметів контрабанди переміщення має місце під час подання митної декларації [10, с. 98].

Така позиція науковців є цікавою, адже в разі доведення злочинних дій до бажаного злочинцями результату контрабандні предмети буде переміщено за межі юрисдикції діяльності державних органів. До кримінальної відповідальності за контрабанду може бути притягнуто в разі, коли дії, що спрямовані на незаконне переміщення предметів через кордон, було вчинено на території країни, а не за її межами.

Крім того, Ю. І. Сучков і А. П. Кузнецов вказують, що всі подальші дії, що здійснюються після перетину предметами митного кордону під час ввезення, треба розцінювати як спробу приховати цей злочин, а в разі їхньої добровільної видачі – як обставину, що пом'якшує покарання [11, с. 101].

Однак не всі науковці дотримуються вищевикладеної позиції. Наприклад, О. М. Омельчук вважає, що контрабанда є закінченим кримінальним правопорушенням тільки з моменту фактичного переміщення предмета контрабанди через митний кордон України. Якщо ж предмет контрабанди було виявлено до моменту фактичного перетину митного кордону, то це незакінчене кримінальне правопорушення і дії суб'єкта, залежно від фактичних обставин справи, необхідно кваліфікувати як готування до контрабанди чи замах на контрабанду [12, с. 14]. На це вказує і Пленум Верховного Суду України.

Моментом закінчення контрабанди під час вивезення товарів або інших предметів, що здійснюються з недостовірним декларуванням або недекларуванням взагалі, або з викорис-

танням документів, що містять недостовірні відомості про предмети, і (або) з використанням підроблених або належать до інших товарів засобів ідентифікації, або з приховуванням від митного контролю, на наш погляд, є момент виявлення приховуваних предметів чи недостовірності відомостей у поданій декларації. У разі, якщо факт приховування або недостовірність відомостей не було виявлено, то контрабанда вважається закінченою з моменту прийняття митними органами рішення про випуск предметів, або у разі неприйняття такого рішення через ухилення особи від завершення митної процедури – з моменту вчинення кримінально каранних дій по фактичному виведенню предметів з-під митного контролю.

Ми переконані, що для усунення таких суперечностей бажано конкретизувати в диспозиції ст. 201 КК України можливі форми контрабанди, наприклад шляхом тлумачення поняття «переміщення» або окремо визначити як спосіб вчинення контрабанди пред'явлення при митному огляді завідомо неправдивих документів або недекларування чи недостовірне декларування предметів під час митного огляду.

У разі запровадження цих способів вчинення контрабанди до українського законодавства для більш точного розуміння варто їх розтлумачити. Тож пред'явлення під час митного огляду завідомо недостовірних документів має містити в собі пред'явлення митному контролю як підстави чи умови для переміщення вказаних в ст. 201 КК України предметів (товарів) завідомо підроблених документів, недійсних документів, документів, отриманих незаконним шляхом, документів, які містять недостовірні дані або такі, що належать до інших товарів (предметів). Сюди ж має входити використання фальсифікованих пломб, печаток, цифрового, буквенного чи іншого маркування, ідентифікаційних знаків, фотографій тощо. Менше з тим, недекларування чи недостовірне декларування – незаявлення у встановленому письмовому порядку, усній чи іншій формі достовірних даних або заявлення неправдивих даних про товари (предмети), їх митного режиму та інших даних, необхідних для митних цілей. При цьому важливо враховувати, що митна декларація згідно з митним законодавством стає документом, що засвідчує факт, який має юридичне значення з моменту оформлення прийняття її митним органом [13, с. 74].

Наглядним прикладом є вирок Кіровоградського районного суду м. Дніпропетровська, в якому винного було засуджено за ч. 2 ст. 15 ч. 2 ст. 201, ч. 3, 4 ст. 358 КК України. Судом встановлено, що винний, 3 жовтня 2012 року, в пункті пропуску на державному кордоні України «Шегині», за попередньою змовою групою осіб з громадянкою України, шляхом використання завідомо підроблених документів та подання митному органу України, як підстави для переміщення, підроблених офіційних документів, що видаються підприємством, установою, організацією чи громадянином – підприємцем, та що надають право, з метою використання особисто та іншою особою, фіскальних чеків про нібито придбання камінного годинника та інших речей у магазині м. Кіровоград від імені ПТ «Ампір», що за вказівкою винного підробила зазначена громадянка, вчинив закінчений замах на контрабанду, тобто переміщення через митний кордон України з приховуванням від митного контролю культурної цінності, а саме камінного годинника кінця XIX – початку XX століття [14].

Висновки. Отже, зі змісту диспозиції ст. 201 КК України і роз'яснень Пленуму Верховного Суду України стає зрозуміло, що наразі моментом закінчення контрабанди є фактичне переміщення предметів через митний кордон України. Тому в разі, коли предмети були ввезені та територію України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, дії особи, яка незаконно перетнула митний кордон України, необхідно кваліфікувати за ст. 201 КК України без посилання на ст. 15 КК України як закінчене кримінальне правопорушення незалежно від того, чи було кримінальне правопорушення виявлено безпосередньо після перетину митного кордону; під час перебування предмета під митним контролем: до початку митного оформлення, під час чи після його завершення; по закінченню митного контролю. Водночас якщо досліджуване кримінальне правопорушення виявлено під час митного контролю, то матимемо закінчений замах на контрабанду (ч. 2 ст. 15 ст. 201 КК України).

Однак ми впевнені, що за своєю суттю момент закінчення контрабанди є альтернативним, оскільки його визначення залежить від місця, напрямку, форми і способу переміщення предметів досліджуваного кримінального правопорушення.

Список використаних джерел

1. Назимко Є. С. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. / за заг. ред. проф. В. М. Бесчастного та О. М. Джузи. Київ : ВД «Дакор», 2018. 386 с.
2. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации (постатейный) / под. ред. А. И. Чучаева. Москва : ИНФПА-М, 2009. 1032 с.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника,

- М. І. Хавронюка. 11-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1387 с.
4. Владимиров В. А. Государственные преступления. Москва : Высшая школа, 1961. 214 с.
 5. Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 р. № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-05#Text>.
 6. Вирок Оболонського районного суду м. Києва від 4 берез. 2019 р., судова справа № 756/7687/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80282553>.
 7. Федосеев А. А. Понятие контрабанды по советскому таможенному и уголовному праву. *Правоведение*. 1962. № 1. С. 81–92..
 8. Коземаслов Д. В. Контрабанда: уголовно-правовые аспекты : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Уральск. гос. юрид. акад. Екатеринбург, 2002. 183 с.
 9. Советское уголовное право. Часть особенная : учеб. для юрид. ин-тов ; отв. ред. проф. Н. И. Загородников. Москва : Юр. лит, 1973. 576 с.
 10. Уголовное право России. Общая часть : учебник / под ред. В. П. Ревина. Москва : Юстицинформ. 2016. 580 с.
 11. Сучков Ю. И., Кузнецов А. П. О правовой несостоятельности некоторых разъяснений Пленума Верховного Суда Российской Федерации по делам о контрабанде. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2009. № 2. С. 97–102.
 12. Омельчук О. М. Контрабанда за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2002. 20 с.
 13. Зайнуллина З. Ф. Уголовно-правовое противодействие контрабанде наличных денежных средств, денежных инструментов, алкогольной продукции и табачных изделий : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / ФГАОУ ВО «Российский университет дружбы народов». Москва, 2018. 165 с.
 14. Вирок Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 11 груд. 2018 р., судова справа № 203/2694/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78466456>.

Надійшла до редакції 10.06.2021

References

1. Nazymko Ye. S. (2018) Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine: General part] : pidruchnyk / za zah. red. prof. V. M. Beschastnoho ta O. M. Dzhuzhy. Kyiv : VD «Dakor». 386 p. [in Ukr.].
2. Kommentarij k Ugolovnomu kodeksu Rossijskoj Federacii (postatejnyj) [Commentary on the Criminal Code of the Russian Federation (itemized)] / pod. red. A. I. Chuchaeva. Moscow : INFPA-M, 2009. 1032 p. [in Russ.].
3. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] / za red. M. I. Melnyka, M. I. Khavroniuka. 11-e vyd., pererob. ta dopov. Kyiv : VD «Dakor», 2019. 1387 p. [in Ukr.].
4. Vladimirov V. A. (1961) Gosudarstvennye prestupleniya [State crimes]. Moscow : Vysshaya shkola. 214 p. [in Russ.].
5. Pro sudovu praktyku u spravakh pro kontrabandu ta porushennia mytnykh pravyl [On judicial practice in cases of smuggling and violation of customs rules] : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 03.06.2005 r. № 8. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-05#Text> [in Ukr.].
6. Vyrok Obolonskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 4 berez. 2019 r., sudova sprava № 756/7687/18 [The verdict of the Obolonsky district court of Kyiv of March 4. 2019, court case № 756/7687/18]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80282553> [in Ukr.].
7. Fedoseev A. A. (1962) Ponyatie kontrabandy po sovetskomu tamozhennomu i ugolovnomu pravu [The concept of smuggling under Soviet customs and criminal law]. *Pravovedeniye*, no 1, pp. 81–92. [in Russ.].
8. Kozemaslov D. V. (2002) Kontrabanda: ugolovno-pravovye aspekty [Smuggling: criminal law aspects] : dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.08 / Uralsk. gos. yurid. akad. Yekaterinburg, 183 p. [in Russ.].
9. Sovetskoe ugolovnoe pravo. Chast osobennaya [Soviet criminal law. Part special] : ucheb. dlya yurid. in-tov ; otv. red. prof. N. I. Zagorodnikov. Moscow : Yur. lit, 1973. 576 p. [in Russ.].
10. Ugolovnoe pravo Rossii. Obshaya chast [Criminal law of Russia. a common part] : uchebnyk / pod red. V. P. Revina. Moscow : Yustitsinform. 2016. 580 p. [in Russ.].
11. Suchkov Yu. I., Kuznecov A. P. (2009) O pravovoj nesostoyatel'nosti nekotorykh raz'yasnenij Plenuma Verhovnogo Suda Rossijskoj Federacii po delam o kontrabande [On the legal inconsistency of some clarifications of the Plenum of the Supreme Court of the Russian Federation on smuggling cases]. *Vestnik Nizhegorodskoy akademii MVD Rossii*, no 2, pp. 97–102 [in Russ.].
12. Omelchuk O. M. (2002) Kontrabanda za kryminalnym pravom Ukrayiny [Smuggling under the criminal law of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Kyiv. nats. un-t im. Tarasa

Shevchenka. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].

13. Zaynullina Z. F. Ugolovno-pravovoye protivodeystviye kontrabande nalichnyh denezhnyh sredstv, denezhnyh instrumentov, alkoholnoy produktsii i tabachnyh izdeliy [Criminal law countering smuggling of cash, monetary instruments, alcoholic beverages and tobacco products] : dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.08 / FGAOU VO «Rossiyskiy universitet druzhby narodov». Moscow, 2018. 165 p. [in Russ.].

14. Vyroky Kirovskoho rayonnoho sudu m. Dnipropetrovska vid 11 hrud. 2018 r., sudova sprava № 203/2694/18 [The verdict of the Kirov district court of Dnipropetrovsk from December 11. 2018, court case № 203/2694/18]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78466456> [in Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Netyaha. The problem of determining the moment when smuggling ends in Ukraine.

The article deals with the moment issue of smuggling in Ukraine. In judicial practice, smuggling is classified as a completed criminal offense, when it is discovered that the relevant documents are fictitious for objects during a customs inspection. That is, concealing goods from customs control practically excludes their further movement across the customs border of Ukraine. It is suggested that the interpretation in the decision of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine № 8 is incomplete and we propose to set out in such a revision, that smuggling committed during the export of goods or other objects is considered a completed criminal offense from the moment of detection of inaccuracy information, specified by the person in the customs declaration submitted to him, and in the case of if the inaccuracy of the information was not found, then from the moment of termination of other actions, the removal of objects, if such actions were committed by illegal means, was achieved from customs control.

It has been proved that the moment when smuggling ends when importing items into the customs territory of Ukraine and when exporting them from this territory should differ. The moment of termination of smuggling when exporting goods or other items, carried out with inaccurate declaration or non-declaration at all, or using documents containing inaccurate information about objects, and (or) using fake or related to other goods means of identification, or concealing from customs control, in our opinion, the moment of detection of hidden items or inaccuracy of information in the submitted declaration. If the fact of concealment or inaccuracy of the information has not been found, then the smuggling is considered completed from the moment of the decision of the customs authorities to issue the items, or in case of failure to take such a decision due to the person's evasion from completing the customs procedure - from the moment of criminal actions to actually remove the items from customs control.

It is justified that now the moment of the end of smuggling is the actual movement of items across the customs border of Ukraine. Therefore, in the case where objects were imported into the territory of Ukraine outside customs control or with concealment from customs control, the actions of a person illegally crossed the customs border of Ukraine must be qualified under Art. 201 of the Criminal Code of Ukraine without reference to Art. 15 of the Criminal Code of Ukraine as a completed criminal offense, regardless of whether it was a criminal offense discovered directly when crossing the customs border; while the item is under customs control: before, at or after customs clearance; at the end of customs control. At the same time, if the criminal offense under investigation is revealed during customs control, then we will receive a completed attempt on smuggling (part 2 of article 15 of article 201 of the Criminal Code of Ukraine). However, we are confident that, in its essence, the moment of the end of smuggling is an alternative, since its definition depends on the place, direction, shape and method of movement of the objects of the criminal offense under study.

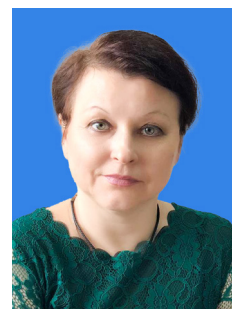
Keywords: *smuggling, objective side, customs border, criminal offense, import, export, customs control.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98
DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-238-244

**Ірина
ПЕТРОВА**[©]
доктор юридичних
наук, професор

**Елла
КУРДЕС**[©]
науковий
співробітник

**Тетяна
КІПУШЕВА**[©]
науковий
співробітник

**Андрій
БУБЛІКОВ**[©]
старший науковий
співробітник

(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»)

ЩОДО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА

Узагальнено досвід нормативно-правового врегулювання питання професійної етики міністерствами, відомствами, організаціями й об'єднаннями України.

Метою статті є обґрунтувати необхідність розроблення й ухвалення Кодексу професійної етики судового експерта, дія якого має поширюватися на всіх судових експертів – незалежно від відомчої підпорядкованості та форми трудових відносин. Наголошено на потребі нормативно-правового врегулювання дисциплінарної відповідальності судових експертів за порушення вимог такого Кодексу й запропоновано відповідно до цього змінити Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів.

Ключові слова: судовий експерт, етика, деонтологія, етичний кодекс, моральні якості.

© Петрова І.А., 2021
ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-1652-6715>;
ekobezpeka.ira@gmail.com

© Курдес Е. П., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9721-3453>
ellakurdes@ukr.net

© Кіпушева Т. В., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6178-103X>
kipushonoktv@gmail.com

© Бубликов А. В., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7382-8816>
abublikov@hniise.gov.ua

Постановка проблеми. Наріжними принципами правової держави є принципи верховенства права й рівності всіх людей перед законом і судом. Дотримання цих принципів у правовій державі забезпечено, зокрема, законністю, незалежністю, об'єктивністю й повнотою дослідження в судово-експертній діяльності [15]. Водночас підґрунтям дотримання цих принципів в Україні має стати не тільки належна професійна підготовка, а й формування у судових експертів конкретних морально-етичних якостей. Розроблення Кодексу професійної етики судового експерта набуває актуальності та є складовою реформування правоохоронної діяльності в Україні загалом. Зважаючи на важливість висновку експерта як виду доказу в суді, ухвалення Кодексу професійної етики судового експерта як нормативно-правового акта позитивно вплине не тільки на формування морально-ділових якостей судових експертів, а й підвищить рівень їхньої відповідальності за результати своєї роботи. Тому на часі гостро постало питання не просто ухвалити Кодекс професійної етики судового експерта, а наповнити його змістом, який відповідатиме вимогам і викликам сьогодення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання професійної етики судових експертів привертало увагу багатьох науковців, зокрема: Л. М. Деречі [2, с. 12–13], О. В. Агапової [1, с. 104–106], В. М. Лейбюк [7, с. 137–139], І. А. Петрової і О. П. Снігерьова [10, с. 165–171], В. М. Панькевича і О. В. Сплавської [9, с. 7–14], О. С. Рубіса і Я. І. Кот [16, с. 104–105] та ін. Треба констатувати значний внесок, який зробили ці науковці в основні принципи теорії професійної етики судових експертів. Водночас маємо визнати, що проблему професійної етики судових експертів досліджено недостатньо, а основні висновки науковців донині не реалізовано.

Мета статті – обґрунтувати необхідність розроблення й ухвалення Кодексу професійної етики судового експерта, який мав би юридичну силу для всіх судових експертів України – незалежно від відомчої підпорядкованості та форми трудових відносин; запровадження морально-етичних засад судово-експертної діяльності з подальшим їх розвитком і паралельним формуванням у судових експертів деонтологічних якостей.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розбудови в Україні правової держави постала нагальна потреба у висококваліфікованих судових експертах, які б на належному рівні забезпечували правоохоронні органи доказовою базою в суді – беззаперечними висновками експертів. Саме судовий експерт повинен бути носієм правди та справедливості. У зв'язку з підвищенням вимог до судових експертів на часі постало питання формування у них професійних етичних якостей. Підвищені вимоги до роботи кожного судового експерта пов'язані з його відповідальністю за правильне складання висновку, від якого залежить справедливий розгляд справи в суді. Правил етичної поведінки повинна дотримувати кожна вихована людина. Для кожної професійної діяльності наявні специфічні етичні норми поведінки. Присутні ці норми також у професійній діяльності судового експерта. Вивчення специфіки роботи експерта, розроблення теорії його професійної етики та складання відповідного Кодексу – питання, яке потребує вирішення вже сьогодні. Нормативно-правове врегулювання професійної етики судового експерта посилить його відповідальність за дотримання правил етичної поведінки.

У Словнику української мови (1970–1980) слово «етика» визначено, зокрема, як «норми поведінки, сукупність моральних правил якого-небудь класу, суспільної організації, професії і т. ін.» [17, с. 490]. У цьому самому Словнику розділ етики, що «вивчає проблеми обов'язку, сферу обов'язкового, всі форми моральних вимог та співвідношення їх», названо терміном «деонтологія» [18, с. 678]. Іншими словами, етика – це принципи, постулати та засади, які держава та суспільство вважають правильною поведінкою. Етичні норми поведінки мають імперативний характер і два аспекти: духовний (внутрішній, що виражається у поглядах особистості) і практичний (зовнішній, що виражається в діях). Поведінка людини у суспільстві та побуті є її особистою етикою. Зазначене вимагає від кадрового підрозділу судово-експертної установ ретельно ставитися до відбору кандидатів на посади судових експертів, обов'язково піддаючи аналізу їхні морально-ділові якості. Належно організована робота кадрового підрозділу судово-експертної установи з оцінювання персоналу, вивчення морально-психологічного клімату в колективі, своєчасне реагування на порушення дисципліни, законності та норм моралі позитивно позначаються на виконанні службових обов'язків кожним судовим експертом.

У процесі розроблення правил етичної поведінки набуває актуальності використання теоретичних засад етики як науки. Розглядаючи питання етичної поведінки людини, її можливо поділити на певні складові, властиві:

- будь-якій діяльності;
- певному різновиду діяльності;
- конкретній професії.

Поведінка судового експерта має відповідати чинним у державі та суспільстві нормам моралі, а також ціннісним засадам, які кореспондують крізь призму процесуального статусу особистості. Зазначене вимагає сформулювати вимоги до професійної етики судового експерта, які потрібно закріпити нормативно. Вважаємо, що таким нормативно-правовим актом повинен стати Кодекс професійної етики судового експерта. Судово-експертну діяльність регламентовано нормами процесуального законодавства та Законом України «Про судову експертизу». Водночас норми законодавства не охоплюють усієї діяльності судового експерта та її специфіки. Ці завдання має виконувати експертна етика, яка містить принципи та правила поведінки судових експертів у процесі їхньої діяльності.

Як уважають І. А. Петрова й О. П. Снігерьев, етика судового експерта має конкретизувати моральні вимоги, які повинні орієнтуватися на специфіку судово-експертної діяльності. Науковці наголошують, що професійна етика судового експерта ґрунтується на професійному обов'язку, яким зумовлено моральні норми поведінки під час виконання експертом його обов'язків. Вони дають визначення поняттю, характерному для етики судового експерта, – *професійній честі* як відображенню моральних норм і вимог, спрямованих на поведінку експерта в процесі судово-експертної діяльності. Крім того, дослідники наводять принципи професійної етики судового експерта: об'єктивність, добросовісність, неупередженість, чесність, принциповість, самокритичність та самостійність [10, с. 168].

На думку В. М. Панькевича та О. В. Сплавської, професійну етику судового експерта охоплено поняттям «професійний обов'язок», а ґрунтується вона на моральних нормах поведінки під час виконання посадових обов'язків, а також «професійній честі», що відбиває моральні норми поведінки. Науковці вважають, що зазначене стосується судових експертів не тільки державних судово-експертних установ, а й судових експертів, які не є працівниками цих установ. Вони наголошують на необхідності розроблення та прийняття (на рівні закону чи постанови Кабінету Міністрів України) Етичного кодексу судового експерта й пропонують створити «Палату (Асоціацію) судових експертів», до функцій якої має належати розгляд порушень норм професійної етики судовими експертами, незалежно від форми трудових відносин [9, с. 13].

Л. М. Дереча звертає увагу на те, що завдяки прийняттю Кодексу етики судового експерта буде вдосконалено судово-експертну діяльність в Україні. Вона наполягає на визначенні структури морально-правових відносин експерта та на дослідженні «процесуально-моральних проблем». Науковиця пропонує визначення експертної етики як реалізацію «моральних норм загальної моралі та правил поведінки у всіх галузях професійної судово-експертної діяльності: процесуальної, організаційної, виробничої, комунікативної» [2, с. 13].

Заслугує на увагу також позиція О. С. Рубіса та Я. І. Кот щодо професійної етики судового експерта. Тож дослідники зауважують, що норми професійної етики (деонтології) судового експерта мають свої особливості, що суттєво відрізняє їх від решти цивільних спеціальностей. Для створення переліку правил, які визначатимуть норми поведінки експерта, науковці пропонують:

- загальні положення професійної етики, до яких належить обґрунтування морального значення експерта в правоохоронній системі. Умовою формування правил професійної етики судового експерта в моральному плані має стати зміцнення його авторитету, підвищення статусу його професії, а також відповідність таким вимогам, як професіоналізм, сумлінність і чесність. Важливість статусу судового експерта зумовлено тим, що він є джерелом достовірних відомостей, заснованих на його особистих якостях – сумлінності й компетентності;

- такі параметри особистості судового експерта, як компетентність, сумлінність, об'єктивність і незалежність;

- варіанти поведінки в типових ситуаціях, пов'язаних з моральним вибором (до кожного суб'єкта комунікації судовий експерт повинен застосовувати специфічні правила поведінки), водночас загальною нормою поведінки мають бути повага честі й гідності особи [16].

Не можна не погодитися з думкою В. М. Лейбюк про те, що під час своєї роботи судовий експерт повсякчас стикається з етичними питаннями, які можна вирішити за допомогою загальних етичних правил поведінки. Проте наявність етичного кодексу переводить суб'єктивне дотримання етичних норм у нормативно-правову площину [7]. Недотримання вимог етичного кодексу у такому разі загрожуватиме посадовій особі юридичною відповідальністю.

Станом на сьогодні в Україні нормативно урегульовано питання професійної етики працівників окремих міністерств, відомств, організацій і об'єднань такими документами:

- Кодексом професійної етики та поведінки прокурорів, затвердженим Всеукраїнською конференцією прокурорів 27.04.2017 р. [5];
- Кодексом суддівської етики, затвердженим XI черговим з'їздом суддів України 22.02.2013 р. [6];
- Кодексом етики працівників підрозділу внутрішнього аудиту, затвердженим наказом Міністерства України від 29.09.2011 р. № 1217 [4];
- Правилами адвокатської етики, затвердженими Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09.06.2017 р. [12];
- Правилами професійної етики нотаріусів України, затвердженими наказом Міністерства України від 04.10.2013 р. № 2104/5 [14].

Наказом Міністерства України від 21.09.2017 р. № 2952/5 затверджено Правила етичної поведінки працівників апарату Міністерства юстиції України та його територіальних органів [13] (далі – *Правила*).

До територіальних органів Міністерства України належать такі міжрегіональні управління:

- Західне (м. Львів);
- Південно-Західне (м. Івано-Франківськ);
- Центрально-Західне (м. Хмельницький);
- Центральне (м. Київ);
- Північно-Східне (м. Суми);
- Південно-Східне (м. Дніпро);
- Південне (м. Одеса);
- Східне (м. Харків) [8].

В абз. 2 п. 2 цього наказу зазначено: «Вимоги Правил можуть застосовуватися до працівників підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Міністерства» [13]. Таке формулювання норми щодо працівників судово-експертних установ має не імперативний, а рекомендаційний характер, що, на нашу думку, є певним недоліком. Окрім того, дія цих Правил не поширюється на судових експертів, які не є працівниками державних судово-експертних установ, що унеможливує притягнення їх до відповідальності за порушення етичних норм поведінки.

Ми вважаємо, що зазначені Правила мають загальний і декларативний характер. За структурою вони містять три розділи:

- I «Загальні положення»;
- II «Принципи етичної поведінки працівників системи Міністерства юстиції України»;
- III «Відповідальність за порушення цих Правил» [13].

У п. 1 розд. I Правил визначено: «Ці Правила — сукупність моральних та професійно-етичних принципів, правил та вимог, які регулюють засади поведінки працівників під час виконання ними своїх службових повноважень». У п. 4 розд. I зауважено, що дотримувати вимог цих Правил мають (під час оцінювання результатів службової діяльності, у разі ухвалення рішення щодо преміювання та за потреби професійного навчання) *державні службовці*, тому дія цієї норми не поширюється на працівників державних судово-експертних установ. У п. 5 розд. I названо принципи, якими потрібно керуватися працівникам системи Міністерства України (отже, і працівникам державних судово-експертних установ): «служіння державі і суспільству; пріоритетність інтересів; субординація; толерантність; гідна поведінка; доброчесність; політична нейтральність; прозорість і підзвітність; сумлінність». Розділ II Правил розкриває сутність принципів етичної поведінки працівників системи Міністерства, а розд. III містить норму про відповідальність за порушення цих Правил за нормами Законів України «Про державну службу» та «Про запобігання корупції» [13]. Переконані, що відсутність у нормі розд. III Правил дисциплінарної відповідальності працівника за невиконання вимог цих Правил є їх суттєвим недоліком.

Погодимося зі слушною думкою О. В. Агапової про те, що положення Правил фактично мають декларативний характер. Дослідниця робить висновок щодо необхідності прийняття Кодексу професійної поведінки судового експерта та запровадження в судово-експертних установах комплексу заходів щодо етичного виховання [1, с. 106]. Ми вважаємо, що кожен судовий експерт повинен відповідати критеріям незалежності, неупередженості, справедливості, чесності, сумлінності та професійній компетентності.

На переконання А. В. Дудича, до Закону України «Про судову експертизу» необхідно додати норму про дотримання судовим експертом професійної етики, оскільки, як вважає науковець, професійна етика судового експерта під час виконання ним професійних обов'язків кореспондує з нормами моралі та його поведінкою [3, с. 97].

Поділяючи згадані позиції та проаналізувавши чинні кодекси і правила професійної

етики в Україні, пропонуємо такий проект структури Кодексу професійної етики судового експерта:

- розділ I «Загальні положення» (завдання Кодексу, дія Кодексу за колом осіб, правове регулювання відносин у сфері професійної етики й поведінки судових експертів);
- розділ II «Морально-етичні принципи професійної діяльності судового експерта» (служіння державі та суспільству; пріоритетність інтересів; субординація; толерантність; гідна поведінка; добросесність; політична нейтральність; прозорість і підзвітність; сумлінність; особиста відповідальність за доручену ділянку роботи);
- розділ III «Основні вимоги до професійної поведінки судових експертів» (верховенство права та законність; повага до прав і свобод людини та громадянина, недопущення дискримінації; незалежність і самостійність; політична нейтральність; справедливість, неупередженість і об'єктивність; професійні честь і гідність; формування довіри до судового експерта; прозорість і конфіденційність; утримання від виконання незаконних наказів і вказівок; недопущення конфлікту інтересів; компетентність і професіоналізм; добросесність, зразковість поведінки і дисциплінованість; недопущення виявів корупції; вимоги до зовнішнього вигляду судового експерта);
- розділ IV «Основні вимоги до позаслужбової поведінки судового експерта» (недопущення поведінки, що може зашкодити іміджу судового експерта);
- розділ V «Взаємини судового експерта» (із правоохоронними органами, з учасниками судочинства, із засобами масової інформації, з керівництвом, з громадянами, з іншими судовими експертами);
- розділ VI «Відповідальність за порушення Кодексу професійної етики судового експерта».

Серед морально-етичних принципів професіональної етики судового експерта необхідно виокремити принцип особистої відповідальності за доручену ділянку роботи, який є одним із чинників ефективної роботи експерта. Цей принцип означає, що судовий експерт повинен виконувати свої посадові обов'язки в межах своїх повноважень найбільш доцільними та справедливими засобами й нести за цей моральну відповідальність. Принцип служіння державі й суспільству є сукупністю обов'язків перед державою та суспільством. Усвідомлення обов'язку визначає поведінку особистості, вибір моральних норм, які мотивують людину під час здійснення певного вчинку. Обов'язок відображає суспільні зв'язки й інтереси людей, тож, якщо людина усвідомлює цей обов'язок, він стає частиною її духовного життя та потужним стимулом до дій.

Необхідною умовою дотримання судовими експертами Кодексу професійної етики має стати нормативне закріплення у ньому юридичної відповідальності за порушення вимог цього Кодексу. На наше переконання, порушення Кодексу професійної етики судового експерта повинно бути підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності рішенням дисциплінарної палати Центральної експертно-кваліфікаційної комісії Мін'юсту України, у зв'язку з чим пропонуємо внести відповідні зміни до Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Мін'юсту України від 03.03.2015 р. № 301/5 [11]. Вважаємо за необхідне порушення вимог Кодексу професійної етики в обов'язковому порядку розглядати на загальних зборах колективу, де працює судовий експерт, а потім виносити на розгляд дисциплінарної палати Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Мін'юсті України, що має бути нормативно обумовлено. Прийняття Кодексу професійної етики судового експерта дасть змогу іншим міністерствам і відомствам, у підпорядкуванні яких перебувають судові експерти, розробити й нормативно затвердити правила притягнення експертів до дисциплінарної відповідальності у разі порушення вимог цього Кодексу.

Висновки. Оскільки на шляху побудови в Україні правової держави існує потреба у висококваліфікованих кадрах судових експертів – носіях правди та справедливості, які б на належному рівні забезпечували правоохоронні органи висновками експертів, то на порядку денному гостро стоїть питання формування у судових експертів професійних етичних якостей.

Дія чинних Правил поширюється на всіх працівників системи Мін'юсту України та загалом не відбиває специфіки роботи судових експертів. Вирішити цю проблему має змогу Кабінет Міністрів України: розробивши та затвердивши Кодекс професійної етики судового експерта, який мав би однакову юридичну силу для всіх судових експертів України – незалежно від відомчої підпорядкованості та форми трудових відносин.

Нормативне закріплення юридичної відповідальності судових експертів за порушення вимог цього Кодексу повинно стати дієвим інструментом його неухильного дотримання.

Список використаних джерел

1. Агапова О. В. Дотримання принципу добросовісності в сфері експертного забезпечення правосуддя. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річ. з дня народж. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, 18–19.04.2019. Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 104–106.
2. Дереча Л. М. Професійна етика судового експерта. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів Міжнародної науково-практ. конф., присвяч. 90-річ. створення ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, 07–08.11.2013. Харків : ХНДІСЕ, 2013. С. 12–13.
3. Дудич А. В. Вимоги, які пред'являються до особи судового експерта як учасника кримінального провадження. *Наше право*. 2015. № 1. С. 96–102.
4. Кодекс етики працівників підрозділу внутрішнього аудиту : затв. наказом Мінфіну України від 29.09.2011 № 1217. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1195-11>.
5. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів : затв. Всеукраїн. конф. прокурорів 27.04.2017 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17>.
6. Кодекс суддівської етики : затв. XI черг. з'їздом суддів України 22.02.2013. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13>.
7. Лейбюк В. М. Регулювання морально-етичної сторони судово-експертної діяльності. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річ. з дня народж. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків, 18–19.04.2019. Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 137–139.
8. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL : <https://minjust.gov.ua>.
9. Панькевич В. М., Сплавська О. В. Правова регламентація етики судового експерта. *Криміналістичний вісник*, 2018. № 2. С. 7–14.
10. Петрова І. А., Снігерьев О. П. Формування особистості сучасного судового експерта. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2017. Вип. 17. С. 165–171.
11. Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : затв. наказом Мін'юсту України від 03.03.2015 № 301/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0249-15>.
12. Правила адвокатської етики : затв. Звітно-вибор. з'їздом адвокатів України 09.06.2017 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17>.
13. Правила етичної поведінки працівників апарату Міністерства юстиції України та його територіальних органів : затв. наказом Мін'юсту України від 21.09.2017 № 2952/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1164-17>.
14. Правила професійної етики нотаріусів України : затв. наказом Мін'юсту України від 04.10.2013. № 2104/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1730-13>.
15. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 . URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
16. Рубис А. С., Кот Я. И. К вопросу о правилах профессиональной этики судебного эксперта. *Вестник БДУ*. 2011. Сер. 3. № 1. С. 104–105.
17. Словник української мови : в 11-и т. ; редкол. : І. К. Білодід (голов.) та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 2. 1971. 550 с.
18. Словник української мови : в 11-и т. ; редкол. : І. К. Білодід (голов.) та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 11. 1980. 699 с.

Надійшла до редакції 03.06.2021

References

1. Aghapova O. V. (2019) Dotrymannya pryncypu dobroshesnosti v sferi ekspertnoho zabezpechennya pravosuddya [Observance of the principle of integrity in the field of expert justice]. *Aktual'ni pytannya sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysvyach. 150-rich. z dnya narodzh. Zasl. prof. M. S. Bokariusya (Kharkiv, 18–19.04.2019). Kharkiv : KhNDISE, pp. 104–106 [in Ukr.].
2. Derecha L. M. (2013) Profesiynna etyka sudovoho eksperta [Professional ethics of a forensic expert]. *Aktual'ni pytannya sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. materialiv Mizhnarodnoyi naukovoprakt. konf., prysvyach. 90-rich. stvorennya KHNDISE im. Zasl. prof. M. S. Bokariusya, m Kharkiv, 07–08.11.2013. Kharkiv : KhNDISE, pp. 12–13 [in Ukr.].
3. Dudych A. V. (2015) Vymohy, yaki pred'yavlyayut'sya do osoby sudovoho eksperta yak uchashnyka kryminal'noho provadzhennya [Requirements for a forensic expert as a participant in criminal proceedings]. *Nashe pravo*, no 1, pp. 96–102 [in Ukr.].
4. Kodeks etyky prasyvnykiv pidrozdilu vnutrishn'oho audytu [Code of ethics for internal audit

department staff] : zatv. nakazom Minfinu Ukrainy vid 29.09.2011 № 1217. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1195-11>. [in Ukr.]

5. Kodeks profesiynoyi etyky ta povedinky prokuroriv [Code of professional ethics and conduct of prosecutors] : zatv. Vseukrayin. konf. prokuroriv 27.04.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17> [in Ukr.].

6. Kodeks suddivs'koyi etyky [Code of Judicial Ethics] : zatv. XI chersh. z'yizdom suddiv Ukrainy 22.02.2013. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13> [in Ukr.].

7. Leybyuk V. M. (2019) Rehulyuvannya moral'no-etychnoyi storony sudovo-ekspertnoyi diyal'nosti [Regulation of moral and ethical side of forensic activity]. *Aktual'ni pytannya sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysvyach. 150-rich. z dnya narodzh. Zasl. prof. M. S. Bokariusa, m. Kharkiv, 18–19.04.2019. Kharkiv : KhNDISE, pp. 137–139 [in Ukr.]

8. Ofitsiyyny sayt Ministerstva yustytisyi Ukrainy [Official site of the Ministry of Justice of Ukraine]. URL <https://minjust.gov.ua> [in Ukr.].

9. Pan'kevych V. M., Splavs'ka O. V. (2018) Pravova rehlementatsiya etyky sudovoho eksperta [Legal regulation of the ethics of a forensic expert]. *Kryminalistychnyy visnyk*, no 2, pp. 7–14 [in Ukr.].

10. Petrova I. A., Sniher'ov, O. P. (2017) Formuvannya osobystosti suchasnoho sudovoho eksperta [Formation of the personality of a modern forensic expert]. *Teoriya ta praktyka sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. nauk. pr. Kharkiv : Pravo. Issue 17, pp. 165–171 [in Ukr.].

11. Polozhennya pro Tsentral'nu ekspertno-kvalifikatsiynu komisiyu pry Ministerstvi yustytisyi Ukrainy ta atestatsiyu sudovykh ekspertiv [Regulations on the Central Expert Qualification Commission under the Ministry of Justice of Ukraine and certification of forensic experts] : zatv. nakazom Min'yustu Ukrainy vid 03.03.2015 № 301/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0249-15> [in Ukr.].

12. Pravyla advokat-s'koyi etyky [Rules of lawyer ethics] : zatv. Zvitno-vybor. z'yizdom advokativ Ukrainy 09.06.2017 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17> [in Ukr.].

13. Pravyla etychnoyi povedinky pratsivnykiv aparatu Ministerstva yustytisyi Ukrainy ta yoho terytorial'nykh orhaniv [Rules of ethical conduct of employees of the staff of the Ministry of Justice of Ukraine and its territorial bodie] : zatv. nakazom Min'yustu Ukrainy vid 21.09.2017 № 2952/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1164-17> [in Ukr.].

14. Pravyla profesiynoyi etyky notariusiv Ukrainy [Rules of professional ethics of notaries of Ukraine] : zatv. nakazom Min'yustu Ukrainy vid 04.10.2013 № 2104/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1730-13> [in Ukr.].

15. Pro sudovu ekspertyzu [On forensic examination] : Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 . URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> [in Ukr.].

16. Rubis A. S., Kot, Ya. I. (2011) K voprosu o pravilakh professional'noy étiki sudebnogo éksperta [On the question of the rules of professional ethics of forensic expert]. *Vesnik BDU*. Ser. 3, no 1, pp. 104–105 [in Russ.].

17. Slovnyk ukrayins'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language] : v 11-y t. ; redkol. : I. K. Bilodid (holov.) ta in. Kyiv : Nauk. dumka, 1970–1980, vol. 2. 1971. 550 p. [in Ukr.].

18. Slovnyk ukrayins'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language] : v 11-y t. ; redkol. : I. K. Bilodid (holov.) ta in. Kyiv : Nauk. dumka, 1970–1980, vol. 11. 1980. 699 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Iryna Petrova, Ella Kurdes, Tetyana Kipusheva, Andriy Bublikov. Legal regulation issue of forensic expert professional ethics. Experience of legal regulation issue of professional ethics by ministries, departments, organizations and associations of Ukraine is generalized. It is stated that development of Ukraine as a state governed by the law rule is impossible without observing principles of the rule of law and equality of all people against the law and the court that are ensured in the law rule, in particular, legality, independence, objectivity and for its part, the basis for compliance with the latter should be not only appropriate training but also formation of forensic experts' specific moral and ethical qualities.

This article purpose is to substantiate the need to develop and adopt forensic expert Code of Professional Ethics which would have legal force for all forensic experts of Ukraine, regardless of departmental subordination and form of employment; introduction of moral and ethical principles of forensic activity with their further development and parallel formation of forensic expert deontological qualities.

Structure and main provisions of forensic expert Code of Professional Ethics draft are proposed.

Emphasis is placed on legal liability settlement of forensic experts for violating requirements of the Code. It is proposed to consider violation of the forensic expert Code of Professional Ethics as a basis for disciplinary action in which connection it is proposed to make appropriate changes to the Regulations on the Central Expert Qualification Commission at the Ministry of Justice of Ukraine and certification of forensic experts.

Keywords: forensic expert, ethics, deontology, ethical codes, moral qualities.

УДК 343.13

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-245-250

Дарья ЛАЗАРЕВА[©]
кандидат
юридических наук
(Днепропетровский
государственный
университет
внутренних дел)

Виталий ХАН[©]
кандидат
юридических наук
(Академия
правоохранительных
органов
при Генеральной
прокуратуре
Республики
Казахстан)

**ПРАКСЕОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРАВОМЕРНОСТИ
ОГРАНИЧЕНИЯ ПРАВА ЛИЦА НА СВОБОДУ
И ЛИЧНУЮ НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬ:
КОМПАРАТИВНЫЙ АНАЛИЗ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА
УКРАИНЫ И КАЗАХСТАНА**

Дарія Лазарева, Віталій Хан. Праксеологічні аспекти правомірності обмеження права особи на свободу та особисту недоторканність : компаративістський аналіз законодавства України та Казахстану. Проаналізовано кримінальне процесуальне законодавство України та Республіки Казахстан. Вивчення праксеологічної складової захисту особи, суспільства та держави від протиправних посягань надало змогу проаналізувати відмінності в підходах щодо виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у кримінальних процесах наших країн. Вивчення нормативної частини, яка закріплена в міжнародних конвенційних, національних конституційних, галузевих нормах права, дало змогу сформулювати відмінності, тотожності, перелічені висновки, та стати основою для подальшого наукового пошуку. Також були сформовані пріоритетні пропозиції щодо посилення гарантій правомірності обмеження права особи на свободу та особисту недоторканність.

Ключові слова: право на свободу; заходи процесуального примусу; недоторканність особи; особиста свобода; затримання; короткостроковий арешт.

Постановка проблеми. Защита прав человека является одним из безусловных приоритетов современных демократических государств. Украина и Казахстан не являются исключением, поэтому в статье 2 Уголовного процессуального кодекса (далее – УПК) Украины законодатель обозначил следующие задачи уголовного производства: защита личности, общества и государства от уголовных преступлений, охрана прав, свобод и законных интересов участников уголовного судопроизводства, а также обеспечение быстрого, полного и беспристрастного расследования и судебного рассмотрения с тем, чтобы каждый, кто совершил уголовное преступление, был привлечен к ответственности в меру своей вины, невиновный не был обвинен или осужден, ни одно лицо не было подвергнуто необоснованному процессуальному принуждению и чтобы к каждому участнику уголовного судопроизводства была применена надлежащая правовая процедура [5]. Идентичные задачи содержатся в ст. 8 УПК Республики Казахстан.

Впрочем участники уголовного процесса могут препятствовать достижению определенных законом задач путем невыполнения процессуальных обязанностей или злоупотребления предоставленными правами, а потому уголовное процессуальное законодательство вооружает органы, ведущие уголовный процесс, мерами обеспечительного характера, в том числе ограничивающих права лица на свободу и личную неприкосновенность.

Целью статьи является раскрытие праксеологических аспектов правомерности ограничения права лица на свободу и личную неприкосновенность на примере опыта Украины

© Лазарева Д. В., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5987-6643>
lazareva_d@ukr.net

© Хан В. В., 2021
apo-kanc@prokuror.kz

и Казахстана.

Для достижения цели поставлены следующие **задачи**:

– выявить причинности и закономерности неправильного, необоснованного применения мер, ограничивающих права лица на свободу и личную неприкосновенность, на конкретных практических примерах;

– осуществить компаративистский анализ уголовно-процессуального законодательства Украины и Казахстана, а также норм международного конвенционного права, способствующих разрешению практических вопросов;

– сформулировать практикоориентированные предложения по усилению гарантий правомерности ограничения права лица на свободу и личную неприкосновенность.

Теоретическую базу статьи составили научные работы по уголовному процессу. Нормативной правовой основой данной работы являются: УПК Украины, УПК РК, международное законодательство, которое регламентирует обеспечение права лица на свободу и личную неприкосновенность. Достоверность и аргументированность проведенного исследования также обеспечивается эмпирическими материалами. При подготовке статьи в качестве общенаучных методов исследования применялись: диалектический метод правовых явлений, с помощью которого исследовано понятие и правовая природа правомерности ограничения права лица на свободу и личную неприкосновенность; компаративистский метод – в процессе сравнения норм УПК РК с нормами УПК Украины и нормами международного законодательства; логико-юридический метод – при анализе и толковании правовых норм, которые регулируют основания и процессуальный порядок правомерности ограничения права лица на свободу и личную неприкосновенность; социологический метод – при изучении юридической практики, уголовных производств и анкетировании практических сотрудников, а также другие методы. При этом все научные методы исследования применялись во взаимосвязи, что способствовало всесторонности, полноте и объективности исследования.

Изложение основного материала. Ориентиром развития любого цивилизованного общества является поступательное, последовательное укрепление основной конституционной, демократической идеи, принципа признания человека высшей ценностью государства, и как следствие, развертывание в национальном законодательстве естественных прав и свобод личности. В уголовном процессе абсолютные права и свободы закреплены в виде принципов, обогащение которых осуществляется за счет детализации основных идей в конкретных институтах и нормах уголовно-процессуального права.

Одним из системообразующих институтов уголовного процесса является принуждение, которое выступает методом, средством, способом решения задач уголовного судопроизводства. Институт процессуального принуждения находит свое применение в процессе доказывания и противодействия достижению материальной истины по уголовному делу.

Однако любое принуждение связано с ограничением прав и свобод человека, поэтому необоснованное, неправомерное применение таких мер может привести к противоположному результату, к обвинению и осуждению невиновного лица. Так, психологически подавленный подозреваемый, находящийся длительное время в местах предварительного заключения, способен признать вину в совершении менее значительного преступления, ради возможности прекратить, по отношению к нему, применение суровых мер. Выражаясь по-другому, необоснованное ограничение прав и свобод человека способно трансформироваться из обеспечительной меры в пыточное действие. Ведь диахроническое формирование процессуальных гарантий прав и свобод человека взаимосвязано и взаимообусловлено с теорией судебных доказательств. Поэтому представление процессуальных гарантий в качестве обособленной цели уголовного процесса приводит к заблуждению об их месте и роли в уголовном судопроизводстве, уводит от их верификационного назначения в оценке полученных доказательств.

К сожалению, в практике уголовного процесса не всегда имеется четкое представление о значимости соблюдения принципов, процессуальной формы и других гарантий защиты прав и свобод человека. Так, принцип «обеспечения права на свободу и личную неприкосновенность» («неприкосновенность личности»), устанавливает срочные критерии допустимого задержания подозреваемого (обвиняемого). Однако в процессе передачи санкции на предварительный арест из компетенции прокурора суду в казахстанской практике образовалась следующая коллизия: провозглашенный Конституцией РК тезис, что «без санкции суда лицо может быть подвергнуто задержанию на срок не более семидесяти двух часов» [4] в реальной правоприменительной деятельности не исполнялся. Судьи при поддержке прокурора могли санкционировать меру пресечения в виде ареста по истечении 72-часового срока задержания [9, с. 24-26]. А. А. Касимов объясняет сложившуюся тенденцию тем, что: «закон прямо не предусматривает право суда на отказ в санкционировании ареста в указанных слу-

чаях», поскольку, «прокурор (лицо, осуществляющее высший надзор за законностью) обязан ознакомиться со всеми материалами, содержащими основания для заключения под стражу, и на основании их вынести самостоятельное постановление о поддержании ходатайства о санкционировании ареста либо об отказе в таковом», следовательно, «уголовно-процессуальный механизм основан на исключении направления ходатайства в суд при наличии поданных нарушений» [2, с. 188].

С этой точкой зрения мы не можем согласиться, так как прокурор является стороной обвинения и принимает свое решение в интересах уголовного преследования. В то время как суд не выступает на стороне обвинения или защиты и не выражает каких бы то ни было интересов, помимо интересов права (ч. 5 ст. 23 УПК РК), а право предусматривает 72-часовой критерий законности предварительного задержания.

Срочность как критерий законности задержания установлена международной практикой, а именно п. 4 ст. 9 Международного пакта о гражданских и политических правах: «Каждому, кто лишен свободы вследствие ареста или содержания под стражей, принадлежит право на разбирательство его дела в суде, чтобы этот суд мог безотлагательно вынести постановление относительно законности его задержания и распорядиться о его освобождении, если задержание незаконно» [7], из чего следует, что безотлагательность является важной обеспечительной мерой по соблюдению неотъемлемого права человека, его личной неприкосновенности.

Согласно действующему на тот момент уголовно-процессуальному закону, безотлагательность, выраженная в максимальном 72-часовом сроке, преследовала собой цель выяснения причастности подозреваемого к преступлению и решению вопроса о применении к нему меры пресечения в виде ареста (ч. 1 ст. 132 УПК РК 1997 г.), что обеспечивалось соответствующими процессуальными действиями. Выходит, 72-часа являются гарантией не только достоверности, но и допустимости полученных фактических данных, в ходе временного ограничения права на неприкосновенность личности, в противном случае эти действия попадают под положения Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания [3], отражение которых имеется в соответствующих нормах национального уголовного закона (ст. 141-1 УК РК 1997 г.).

Во избежание разночтения между теоретиками уголовно-процессуального права и практиками М. Ч. Когамову, как одному из разработчиков УПК РК 2014 г., пришлось настоять о дополнении в статью 10 части 4: «В случаях коллизии норм настоящего Кодекса подлежат применению те из них, которые соответствуют принципам уголовного процесса, а при отсутствии в нормах соответствующей регламентации вопросы судопроизводства разрешаются непосредственно на основе принципов уголовного процесса» [10], другими словами, общеобязательность принципов и их приоритетная значимость приобрели легитимное выражение, способствующее буквальному пониманию их места в системе норм уголовно-процессуального права.

Законодатель Украины во избежание негативной практики нарушения сроков задержания также предусмотрел дополнительные гарантии соблюдения принципа обеспечения права на свободу и личную неприкосновенность, а именно: 1) согласно ст. 278 УПК Украины, задержанное лицо подлежит немедленному освобождению, если ему не вручено уведомление о подозрении после двадцати четырех часов с момента задержания; 2) задержанное без постановления следственного судьи, суда лицо не позднее шестидесяти часов с момента задержания должно быть освобождено или доставлено в суд для рассмотрения ходатайства об избрании в отношении него меры пресечения (ч. 2 ст. 211 УПК Украины); 3) установленная в п. 3 ч. 3 ст. 212 УПК Украины обязанность лица, ответственного за пребывание задержанных, освободить задержанного немедленно после истечения срока для задержания; 4) обязанность следственного судьи согласно ч. 5 ст. 206 УПК Украины освободить лицо, если орган государственной власти или должностное лицо, под стражей которых держалась это лицо, не докажет: существование предусмотренных законом оснований для задержания лица без постановления следственного судьи, суда; непревышение предельного срока содержания под стражей; отсутствие задержки в доставке лица в суд; 5) установленные в ст. 186 УПК Украины сроки рассмотрения ходатайства о применении меры пресечения (безотлагательно, но не позднее семидесяти двух часов с момента фактического задержания подозреваемого, обвиняемого или с момента поступления в суд ходатайства, если подозреваемый, обвиняемый находится на свободе, или с момента предоставления подозреваемым, обвиняемым, его защитником в суд соответствующего ходатайства).

Кроме того, в последнее время в Украине внедряется большое количество успешных инновационных проектов, направленных на повышение гарантий защиты прав граждан в

уголовном процесі. Одним із таких проєктів є проєкт по впровадженню британської моделі Custody Records (далі – CR) в ізоляторах тимчасового утримання (далі – ИВС), де знаходяться задержанні по підозрі на вчиненні злочину особи з моменту задержання і до моменту, коли задержаний особа предстане перед судом для вирішення питання про вибір заходи протидії. CR – це система забезпечення безпеки задержаних і персоналу ИВС, яка робить можливим фіксацію всіх дій, що відбуваються з задержаними особами з моменту фактичного задержання до вибору судом заходи протидії, і направлення особи в слідственный ізолятор або до звільнення особи з під охорони. На сьогодні система CR є найбільш повним і надійним ресурсом в стосунку задержанної особи і його місця перебування. Нововведеннями системи є: 1) інститут посадових осіб, відповідальних за задержаних – інспекторів по нагляду за особою; 2) єдина електронна база обліку всіх дій; 3) постійний зовнішній контроль в режимі он-лайн [8]. Одним із завдань інспекторів по нагляду за особою є в тому числі і дотримання строків утримання особи згідно українського законодавства.

Чітка законодавча регламентація послідовності дій, пов'язаних з реалізацією утримання уповноваженим посадовим особою, утворює відповідний процесуальний порядок застосування вказаної заходи забезпечення кримінального виробництва. Регламентовані кримінальним процесуальним законом дії по утриманню уповноваженим посадовим особою пов'язані і взаємоумовнені, а їх послідовність підпорядковується одночасно як правилам загальної логіки, так і логіці руху кримінального виробництва. Кожен юридично значимий акт в системі дій, об'єднаних процесуальним поняттям «утримання уповноваженим посадовим особою», є детермінованим потребами практики і має чітко визначене місце і грає свою роль в реалізації цілей такої утримання. Крім того, закріплення в кримінальній процесуальній законодавстві порядку утримання є важливою гарантією законності його застосування. Порядок проведення окремого процесуального дійства – утримання повинен охоплювати логічну послідовність трьох етапів: 1) обмеження свободи переміщення особи в момент вчинення (покушення на вчинення) злочину або негайно після нього; 2) доставлення задержанного в орган досудового розслідування; 3) передача задержанного органу досудового розслідування з відповідним процесуальним оформленням факту утримання [6, с. 48].

На сьогодні найбільш неурегульованим із цих етапів в українському законодавстві є другий етап, а саме – строк доставлення задержанного в орган досудового розслідування.

Само по собі таке доставлення представляє собою примусове переміщення задержанного з місця, де згідно вимогам ст. 209 УПК України відбулося задержання, до місця розташування найближчого підрозділу органу досудового розслідування. УПК України не встановлює конкретного предельного строку, в течение якого слід виконати доставлення, при цьому ч. 3 ст. 210 УПК України містить достатньо неоднозначну норму, згідно якої при наявності підстав для обґрунтованого підозріння, що доставлення задержанного продовжувалося довше, ніж це необхідно, слідчий зобов'язаний провести перевірку для вирішення питання про відповідальність винуватих в цьому осіб. Аналізуючи цю норму, можна зробити висновок, що проміжок часу, необхідний для доставлення, в кожному конкретному випадку визначається індивідуально на основі рішення слідчого. Теоретики кримінального процесуального права в своїх наукових роботах підтримують позицію, що процес утримання особи по ст. 208 УПК України є способом її законного доставлення в орган досудового розслідування, при цьому строк такого доставлення не повинен перевищувати трьох годин. Свої висновки вони аргументують тим, що три години – це час, який відповідає міжнародним стандартам, дозволяє працівникам правоохоронного органу обмежити право на свободу громадян з метою роз'яснення обставин визначеного події і пропонують закріпити цей строк на законодавчому рівні в УПК України [1, с. 109].

В цьому стосунку казахстанський законодавець продвинувся вперед і впровадив інститут «доставлення», який дозволяє в процесуальній порядку роз'яснити причастність особи до вчиненого злочину (ст. 129 УПК РК). В подальшому, без санкції слідственного суду, строк утримання не може перевищувати більше сорока восьми годин, а неповнолітнього – двадцяти чотирьох годин, за винятком випадків, коли УПК прямо передбачає допустимість утримання особи до сорока двох годин (ст. 14 УПК РК).

Втім на практиці зустрічаються випадки, коли доставлення задержанного вимагає значно більшого часу, ніж трьохгодинний строк. Такі ситуації стосуються виявлення злочину

плений на отдаленной местности. Например, в ходе полевых работ по противодействию преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, время доставления в ближайшее отделение полиции может составить более пяти часов, что делает фактическое задержание незаконным, а полученные доказательства недопустимыми.

Украинский и Казахстанский уголовно-процессуальный закон достаточно строг в соблюдении максимального срока задержания, этим он либеральный по отношению к данным ситуациям, но не практичен. Возможно, правильным было бы использовать категорию «разумного срока», который позволил бы разрешить данную проблему правоприменительной практики. Установление реального времени доставления для следственного судьи не составит затруднений, а потому суд должен иметь право на признание законности действий полиции при таких обстоятельствах. Подобный опыт имеет место в рамках исторического института «хабеас корпус», когда полиция не имела реальной возможности незамедлительно доставить задержанного к судье, в силу отдаленной местности от нахождения судебного органа.

На основании вышеизложенного, можем сделать следующие **выводы**:

1) ориентиром развития норм уголовно-процессуального закона и их правореализации является концепция естественных прав человека, находящая свое закрепление в международных конвенционных, национальных конституционных и отраслевых (уголовно-процессуальных) принципах и нормах права;

2) прагматический аспект допустимости фактических данных, полученных с превышением установленных сроков, исходит из временной структуры мер процессуального принуждения;

3) Украине и Казахстану следует перенять положительный опыт британской модели Custody Records для устранения возможных противоречий в соблюдении органами полиции и прокуратуры процессуальной формы задержания.

Список использованных источников

1. Дояр С. В. Затримання особи у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2018. 238 с.
2. Касимов А. А. Актуальные проблемы судебного санкционирования ареста (содержания под стражей) по УПК Республики Казахстан: опыт, проблемы, решения : монограф. Алматы, 2017. 260 с.
3. Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания. Принята резолюцией 39/46 Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1984 года. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/torture.shtml.
4. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года. URL : http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Лазарева Д. В. Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному процесі України : монограф. Дніпро : ДДУВС, 2018. 188 с.
7. Международный пакт о гражданских и политических правах. Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml.
8. Рогальская В. В. Целесообразность внедрения системы Custody records: почему это выгодно всем? Экономические аспекты уголовного процесса: теория и практика : сб. докл. Междунар. науч. семинара ; сост. Тапенова А. Р. Нур-Султан : Акад. правоохр. органов при Ген. прокуратуре Респ. Казахстан, 2019. С. 33–36.
9. Судебное санкционирование ареста в Республике Казахстан: Аналитический отчет Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе. Варшава : Бюро по демократическим институтам и правам человека 2011. 76 с.
10. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>.

Поступила в редакцию 12.05.2021

References

1. Doyar Ye. V. (2018) Zatyrmannya osoby u kryminal'nomu provadzhenni [Detention of a person in criminal proceedings] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Nats. akad. vnutr. sprav. Kyiv. 238 p. [in Ukr.].
2. Kasimov A. A. (2017) Aktual'nyye problemy sudebnogo sanktsionirovaniya aresta (soderzhaniya pod strazhey) po UPK Respubliki Kazakhstan: opyt, problemy, resheniya [Actual problems of judicial authorization of arrest (custody) according to the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan:

experience, problems, solutions] : monograf. Almaty. 260 p. [in Russ.].

3. Konventsyya protiv pytok i drugikh zhestokikh, beschelovechnykh ili unizhayushchikh dostoinstvo vidov obrashcheniya i nakazaniya [Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment]. Prinyata rezolyutsiyey 39/46 General'noy Assamblei ot 10 dekabrya 1984 goda. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/torture.shtml [in Russ.].

4. Konstitutsyya Respubliki Kazakhstan ot 30 avgusta 1995 goda [The Constitution of the Republic of Kazakhstan of August 30, 1995]. URL : http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ [in Russ.].

5. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukratyiny vid 13 kvit. 2012 r. № 4651-VIII [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012 № 4651-VIII]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukr.].

6. Lazareva D. V. (2018) Zatrymannya upovnovazhenoyu sluzhbovoyu osoboyu u kryminalnomu protsesi Ukrayiny [Detention by an authorized official in the criminal procedure of Ukraine] : monograf. Dnipro : DDUVS. 188 p. [in Ukr.].

7. Mezhdunarodnyy pakt o grazhdanskikh i politicheskikh pravakh [International Covenant on Civil and Political Rights]. Prinyat rezolyutsiyey 2200 A (XXI) General'noy Assamblei ot 16 dekabrya 1966 goda. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml. [in Russ.]

8. Rogal'skaya V. V. (2019) Tselesoobraznost' vnedreniya sistemy Custody records: pochemu eto vygodno vsem? [Feasibility of introducing the Custody records system: why is it beneficial for everyone?]. Ekonomicheskiye aspekty ugovnogo protsessa: teoriya i praktika : sb. dokl. Mezhdunar. nauch. seminaru ; sost. Tapenova A. R. Nur-Sultan : Akad. pravookhr. organov pri Gen. prokurature Resp. Kazakhstan, pp. 33–36 [in Russ.].

9. Sudebnoye sanktsionirovaniye aresta v Respublike Kazakhstan [Judicial authorization of arrest in the Republic of Kazakhstan] : Analiticheskiy otchet Organizatsii po bezopasnosti i sotrudnichestvu v Yevrope. Varshava : Byuro po demokraticheskim institutam i pravam cheloveka 2011. 76 p. [in Russ.].

10. Ugolovno-protsessual'nyy kodeks Respubliki Kazakhstan ot 4 iyulya 2014 goda № 231-V ZRK [The Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 no. 231-V 3PK]. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> [in Russ.].

ABSTRACT

Daria Lazareva, Vitalii Khan. Praxeological aspects of legality of restricting an individual's right to freedom and personal inviolability: comparative analysis of legislation of Ukraine and Kazakhstan. The article deals with analysis the criminal procedural legislation of Ukraine and the Republic of Kazakhstan. The study of the praxeological component of the protection of the individual, society and the state from unlawful encroachments made it possible to analyze the differences in approaches to the detection, disclosure and investigation of criminal offenses in the criminal proceedings of these countries. The study of the regulatory part, which is enshrined in international convention, national constitutional, sectoral rules of law, made it possible to form differences, identities, listed conclusions, and become the basis for further scientific research. Priority proposals were also made to strengthen guarantees of the legitimacy of restrictions on an individual's right to liberty and security.

The causality and regularities of incorrect, unjustified taking of measures restricting a person's rights to freedom and personal inviolability on specific practical examples have been revealed. A comparative analysis of the criminal procedural legislation of Ukraine and Kazakhstan, as well as the rules of international convention law that affect the solution of practical issues has been made.

The praxeological aspect of the admissibility of factual data obtained in excess of the established time limits is based on the temporal structure of procedural coercion measures

Both countries are invited to adopt the positive experience of the British Custody Records model in order to eliminate possible contradictions in the observance of the procedural form of detention by the police and the prosecutor's office.

Keywords: *right to freedom, remedial measures, personal inviolability, personal freedom, detention, short-term arrest.*

УДК 343.1

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-251-255

Яна ЗАМКОВА[®]

кандидат юридичних наук
(суддя Дніпровського районного суду
м. Дніпродзержинська
Дніпропетровської області)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОЗГЛЯДУ СУДОМ СПРАВ ПРО КРИМІНАЛЬНІ ПРОСТУПКИ У ПІДГОТОВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Розглянуто історичні аспекти диференціації спрощених форм кримінального процесу та спірні питання щодо розгляду судом справ про кримінальні проступки у підготовчому судовому засіданні. Зазначено, що на даний час практика суддів різноманітна. Аналізуючи зарубіжний досвід, висловлені пропозиції щодо реформування органів судової влади в Україні та створення в її системі судів (мирових чи магістратських), в яких будуть розглядатися справи про малозначні кримінальні правопорушення за спрощеними процедурами, зокрема, про кримінальні проступки, а також розглядатися питання судового контролю за досудовим розслідуванням, що значно розвантажить суди загальної юрисдикції.

Запропоновано в період до створення таких судів, з метою уникнення розбіжностей застосування ст.381 КПК України, законодавчо закріпити необхідність підготовчого провадження по справах про кримінальні проступки.

Ключові слова: підготовче провадження, кримінальні проступки, диференціація форм кримінального процесу.

Постановка проблеми. Застосування нових спрощених форм кримінального судочинства є одним із концептуальних питань проведення в Україні правової реформи. Правове регулювання найбільш ефективних форм здійснення правосуддя залишається актуальним, оскільки Законом України №2617-VIII від 22 листопада 2018 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» був уведений і вступив в дію з 1 липня 2020 року спрощений порядок проведення дізнання у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проведення в Україні правової реформи вимагає комплексного дослідження правової регламентації не тільки досудового розслідування кримінальних проступків, а й їх судового розгляду. Ю. М. Грошевий ще у 2003 році, визначаючи пріоритетні напрямки удосконалення законодавства, що регулює кримінальну процесуальну діяльність, наголошував на необхідності переосмислення ролі суду у процесі зміцнення національної державності, в охороні прав та законних інтересів громадян у період перебудови правової державності; розробки таких форм процесуальної діяльності і відправлення правосуддя, які б у повному обсязі забезпечували охорону цих прав, доступність правосуддя, справедливості і правомірності рішень, що приймаються судом, а також вирішення проблем, пов'язаних з процесуальним регулюванням механізму реалізації повноважень органів державної влади у сфері публічно-правових відносин, сфері протидії злочинності, боротьбі з правопорушеннями [1, с. 686-687]. Тому пошук найбільш ефективних форм здійснення правосуддя залишається актуальним і на теперішній час.

У науці кримінального процесу проблеми диференціації форм кримінального судочинства займають важливе місце були і є предметом суперечок не лише між вченими, а між практичними працівниками органів досудового розслідування, прокуратури та суду, які намагаються знайти оптимальні моделі процесуальної форми.

Наукові дослідження диференціації процесуальних форм розгляду кримінальних справ провадилися у дореволюційний період такими відомими вченими, як А. Ф. Коні, В. К. Случевський, І. Я. Фойніцький та ін.

Значний внесок у розробку питань, пов'язаних з визначенням оптимальних форм

© Замкова Я. В., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8563-5050>

zamkovayana@gmail.com

кримінального судочинства, зробили вчені-процесуалісти колишнього СРСР, держав СНД та України : С. А. Альперт , М. І. Бажанов, Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубинський, В. С. Зеленецький, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, В. Т. Нор, П. Ф. Пашкевич, В. О. Попелюшко, Х. Ц. Рустамов, М. С. Строгович, В. М. Тertiшник, В. П. Шибіко, М. Є. Шуміло та ін.

За радянських часів пропозиції щодо спрощення судового розгляду кримінальних справ про нетяжкі злочини, коли обвинувачений повністю визнає свою провину, наражались на різку критику. Достатньо згадати відому монографію П. Ф. Пашкевича [2], в якій він обґрунтував необхідність більш раціональної правової регламентації кардинальних питань кримінального судочинства з метою підвищення його ефективності в охороні правопорядку при неухильному дотриманні конституційних принципів правосуддя, режимі законності та гарантій прав особистості. Ним були висловлені пропозиції з метою оптимізації та економії кримінального судочинства запровадити спрощений порядок судового розгляду простих кримінальних справ про нетяжкі злочини, в яких підсудний визнає себе винним, і його винність повністю підтверджується зібраними по справі доказами [2].

Початком дискусії цих питань було обговорення науковцями проблеми диференціації форм кримінального судочинства в Інституті держави та права Академії наук СРСР наприкінці 1974 року. Після цього у журналі “Соціалістична законність” № 9 1974 року було опубліковано дві статті – М. С. Строговича “Про єдину форму кримінального судочинства і межі її диференціації” [3, с.50-53] та П. Ф. Пашкевича “Процесуальні форми кримінального судочинства потрібно диференціювати” [4, с.54-57], в яких висловлені дві протилежні точки зору. Упродовж майже усього 1975 року на шпальтах цього журналу відбулося широке обговорювання цієї проблеми.

Деякі вчені – А. Арсеньєв, А. Гуляєв, М. Якуб – підтримали ідеї, висловлені П. Ф. Пашкевичем, але інші – Ц. О. Каз, А. Кобліков, А. Ооржак – категорично заперечували будь-які спрощення кримінального судочинства.

Незважаючи на позитивні відгуки практичних працівників щодо спрощення форм кримінального судочинства прогресивні ідеї і пропозиції П. Ф. Пашкевича знайшли відображення тільки на початку 21 сторіччя у кримінально-процесуальному законодавстві України, Росії, Білорусі, Молдови, Латвії та інших республік. Ситуація, що склалась на території колишнього СРСР та, зокрема, в Україні у 90-ті роки була пов’язана із суттєвим ростом злочинності і неспроможністю судової системи справлятися із розглядом значної кількості кримінальних справ і об’єктивно вимагала необхідності спрощення громіздкого судового провадження по деяких категоріях справ.

Першим кроком у цьому напрямку в Україні було прийняття у 2001 році Закону про спрощений порядок судового розгляду у справах про нетяжкі злочини у випадках, коли обвинувачений повністю визнає свою вину і не наполягає на дослідженні доказів у судовому засіданні. Застосування такої форми розв’язання правового конфлікту суттєво зменшило навантаження на суддів. О. Г. Шило, аналізуючи значення цих нововведень, зазначає, що доцільність і корисність диференційованого порядку кримінального судочинства доведена часом, визнана міжнародною спільнотою, а тенденції розвитку кримінального процесуального законодавства України дають змогу визначити його вектор не в бік уніфікації, а навпаки, – диференціації кримінальної процесуальної форми, розширення застосування процедур, які мають специфічні риси і суттєво відрізняються від загального порядку кримінального провадження [5, с. 183].

Ці положення знайшли відображення у КПК України 2012 року, яким було передбачено: особливий порядок на підставі угод; провадження в суді присяжних; спеціальне судове провадження; а також провадження щодо кримінальних проступків.

Законом України №2617-VIII від 22 листопада 2018 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» був уведений і вступив в дію з 1 липня 2020 року спрощений порядок проведення дізнання у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки.

Метою нашої статті є визначення необхідності підготовчого провадження у справах про кримінальні проступки. Висловлено пропозиції щодо вдосконалення правового врегулювання діяльності судді у цій стадії кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до частин 1 та 2 статті 381 КПК України суд після отримання обвинувального акту щодо вчинення кримінального проступку у п’ятиденний строк, а у разі затримання особи у порядку, передбаченому частиною четвертою ст.298-2 цього Кодексу, невідкладно призначає судовий розгляд. Суд розглядає обвинувальний акт

щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження, якщо обвинувачений не оспорує встановлені під час дізнання обставини і згоден з розглядом обвинувального акту.

Виникає питання: чи має бути в таких випадках призначене підготовче судове засідання?

На даний час практика суддів різноманітна. Одні судді відразу призначають обвинувальний акт у судове засідання, інші – призначають справу до розгляду у підготовчому провадженні [6].

Так, наприклад, суддя Запорізького районного суду Запорізької області по справі 317/2803/20, розглянувши обвинувальний акт, одразу призначив судове засідання. Аналогічні рішення ухвалили суддя Володарського суду Донецької області по справі 22/1310/20; суддя Лозівського міжрайонного суду Харківської області по справі 629/4519/20.

Інші судді, отримавши матеріали кримінального провадження і обвинувальний акт щодо вчинення кримінального проступку, призначають підготовче судове засідання (ухвали суддів: Старосамбірського районного суду Львівської області по справі 455/144/21; Лугінського районного суду Житомирської області по справі 281/88/21; Червонозаводського районного суду м.Харкова по справі 646/846/21; Сватівського районного суду Луганської області по справі 426/721/21).

У зв'язку із неоднаковим застосуванням норм КПК України листом Миколаївського апеляційного суду було надано рекомендацію щодо недопущення порушення норм КПК України. Останнім зазначено, що згідно ст.381 КПК України, суд невідкладно призначає судовий розгляд. Отже, КПК не передбачено у провадженнях про кримінальні проступки призначення підготовчого судового засідання [6].

Натомість, ч.3 ст. 381 КПК України зазначено, що спрощене провадження щодо кримінальних проступків здійснюється згідно із загальними правилами судового провадження, передбаченими цим Кодексом, з урахуваннями положень цього параграфу.

Відповідно п.24 ст.3 КПК України судове провадження в суді першої інстанції включає: підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами.

Тобто, з одного боку, КПК України вказує на призначення одразу судового розгляду, а з іншого – вказує, що підготовче провадження все ж таки має бути. Ці неузгодженості свідчать про те, що законодавець прагнув застосувати спрощену форму розгляду проваджень про кримінальні проступки і таким чином зменшити навантаження на суддів, надавши їм можливість зосередити більше уваги та часу для розгляду справ про тяжкі та особливо тяжкі злочини, але не передбачив належну процедуру. Призначення справ про кримінальні проступки у підготовче судове засідання займає певний час, що зводить нанівець ідею запровадження скорочення строків їх розгляду.

Ці неузгодженості норм чинного КПК України свідчать про те, що судова реформа в Україні має суттєві вади. На нашу думку, спрощений порядок розгляду справ, зокрема, і про кримінальні проступки, вимагає відповідної реформи судів. У цій площині варто звернутися до зарубіжного досвіду. Так, у Великобританії провадження про кримінальні проступки (так зване «сумарне провадження») проводиться в строк 1-3 діб констеблем поліції і матеріали терміново, зазвичай на наступний після вчинення проступку день, надходять до суду магістрату, який розглядає такі справи в строк 1-3 днів і постановляє вирок. Крім справ про кримінальні проступки, суди магістратів розглядають також матеріали про адміністративні правопорушення. А інші справи про злочини, які розслідувалися детективами (слідчими), розглядаються в судах Королівської Корони. [7, с.12-15]. Аналогічна система мирових судів існує і в інших країнах [8-11].

Вважаю, що введення в дію спрощених процедур розслідування та судового розгляду справ про кримінальні проступки має здійснюватися одночасно з реформою судової влади в Україні, створення системи судів (наприклад, мирових), які мали б розглядати справи про кримінальні проступки. До компетенції таких судів, на нашу думку, також слід віднести розгляд питань, що вирішуються судом у порядку судового контролю за досудовим розслідуванням і розгляд справ про адміністративні правопорушення. Таким чином може бути досягнутий баланс між скороченням процедури розгляду справ про кримінальні проступки і наданням суддям судів загальної юрисдикції більше часу для ефективного розгляду справ про тяжкі та особливо тяжкі злочини.

А поки таке реформування системи судів не здійснено, варто уникнути розбіжностей у застосуванні норм чинного КПК України щодо призначення підготовчого провадження у

справах про кримінальні проступки. Слід підтримати точку зору І. Гловюк, яка, аналізуючи норми статей 381, 298-1, 298-2, 314 та ст.301 КПК України, наголошує на необхідності підготовчого провадження по справах про кримінальні проступки, оскільки передбачена в законі можливість відкриття та ознайомлення сторонами в суді з матеріалами проведеного дізнання проводиться на підставі ухвали суду, яка виноситься саме у підготовчому провадженні. Також розв'язання питань про об'єднання і виділення матеріалів дізнання, про можливість призначення судом загального порядку розгляду обвинувального акту і матеріалів дізнання із викликом по клопотанню сторін свідків має вирішуватися саме у підготовчому провадженні [12].

Вважаю, що все ж таки призначення справи про кримінальні проступки до судового розгляду має розпочинатися зі стадії підготовчого провадження, про що слід зазначити в КПК України шляхом внесення змін, оскільки відсутність вказаної стадії позбавляє учасників кримінального провадження можливості брати участь у вирішенні питань, передбачених ст. 314 КПК України.

Висновки: Інститут розгляду судом справ про кримінальні проступки потребує комплексного законодавчого вдосконалення,

Запровадження спрощених процедур розслідування та судового розгляду справ про кримінальні проступки має здійснюватися одночасно з реформою судової влади в Україні і створенням системи судів (наприклад, мирових), які мали б розглядати справи про кримінальні проступки.

До створення таких судів у судовій системі України пропонується з метою уникнення розбіжностей у застосуванні ст.381 КПК України законодавчо закріпити необхідність підготовчого провадження по справах про кримінальні проступки.

Список використаних джерел

1. Грошевой Ю. Проблемы усовершенствования законодательства, что регулирует криминально-процессуальную деятельность. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2, 3. С. 686-697.
2. Пашкевич П. Ф. Уголовно-процессуальный закон и эффективность уголовного судопроизводства. Москва : Юр. лит., 1984. 176 с.
3. Строгович М. С. О единой форме уголовного судопроизводства и пределах ее дифференциации. *Соц. законность*. 1974. № 9. С. 50-53.
4. Пашкевич П. Ф. Процессуальные формы уголовного судопроизводства нужно дифференцировать. *Соц. законность*. 1974. № 9. С. 54-56.
5. Шило О. Г. До питання щодо диференціації кримінально-процесуальної форми. *Право України*. 2010. № 9. С.180-186.
6. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/>.
7. Калиновский К. Б. Уголовный процесс современных зарубежных государств : учеб. пособие. Петрозаводск : Изд-во ПетрГУ, 2000. 48 с.
8. Апарова Т. В. Суды и судебный процесс Великобритании. Англия, Уэльс, Шотландия. Москва : Ин-т Междунар. права и экономики, 1996. 158 с.
9. Романов А. К. Правовая система Англии : учеб. пособие. Москва : Дело, 2000. 344 с.
10. Россинский С. Б. Уголовный процесс России: курс лекций. Москва : Эксмо, 2007. 576 с.
11. Рустамов Х. Ц. Уголовный процесс. Формы : учеб. пособие для ВУЗов. Москва : Закон и право ; ЮНИТИ, 1998. 304 с.
12. Гловюк І. Судове провадження щодо кримінальних проступків: чи справдяться очікування? URL : <https://unba.org.ua/.../5741-sudove-provadhzhennya-shodo...>

Надійшла до редакції 11.06.2021

References

1. Hroshevoy Yu. Problemy udoskonalennya zakonodavstva, shcho rehulyuye kryminal'no-protseual'nu diyal'nist' [Problems of improving the legislation governing criminal procedure]. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrainy*. 2003, no 2, 3, pp. 686-697. [in Ukr.].
2. Pashkevich P. F. (1984) Ugolovno-protseual'nyy zakon i effektivnost' ugolovno sudoproizvodstva [Criminal procedure law and the effectiveness of criminal proceedings]. Moscow : Yur. lit. 176 p. [in Russ.].
3. Strogovich M. S. (1974) O yedynoy forme ugolovno sudoproizvodstva i predelakh yeye differentsiatsii [About single form of criminal proceedings and the limits of its differentiation]. *Sots. zakonnost'*, no 9. pp. 50-53 [in Russ.].
4. Pashkevich P. F. (1974) Protseual'nyye formy ugolovno sudoproizvodstva nuzhno differentsirovat' [Procedural forms of criminal proceedings need to be differentiated]. *Sots. zakonnost'*, no 9, pp. 54-56 [in Russ.].
5. Shylo O. H. (2010) Do pytannya shchodo dyferentsiatsiyi kryminal'no-protseual'noyi formy [To

the matter of differentiation of criminal procedure form]. *Pravo Ukrainy*, no 9, pp.180-186 [in Ukr.].

6. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen' [Unified state register of court decisions]. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review1> [in Ukr.].

7. Kalinovskiy K. B. (2000) *Ugolovnyy protsess sovremennykh zarubezhnykh gosudarstv : ucheb. posobiye* [Criminal procedure of today foreign states]. Petrozavodsk : Izd-vo PetrGU. 48 p. [in Russ.].

8. Aparova, T. V. (1996) *Sudy i sudebnyy protsess Velikobritanii. Angliya, Uel's, Shotlandiya* [Courts and judicial procedure of Great Britain. England, Wales, Scotland]. Moscow : In-t Mezhdunar. prava i ekonomiki. 158 p. [in Russ.].

9. Romanov A. K. (2000) *Pravovaya sistema Anglii* [Legal system of England] : ucheb. posobiye. Moscow : Delo. 344 p. [in Russ.].

10. Rossinskiy S. B. (2007) *Ugolovnyy protsess Rossii* [Criminal procedure of Russia]: kurs lektsiy. Moscow : Eksmo. 576 p. [in Russ.].

11. Rustamov Kh. Ts. *Ugolovnyy protsess. Formy* [Criminal procedure. Forms] : ucheb. posobiye dlya VUZov. Moscow : Zakon i pravo ; YuNITI, 1998. 304 p. [in Russ.].

12. Hlovyuk I. *Sudove provadzhennya shchodo kryminal'nykh prostupkiv: chy spravdyat'sya ochikuvannya?* [Court proceeding of criminal misconducts: will expectations come true?]. URL : <https://unba.org.ua/.../5741-sudove-provadzhennya-shodo...> [in Ukr.].

ABSTRACT

Yana Zamkova. Problematic issues of consideration by the court of cases of criminal offenses in the preparatory proceedings. Application of the new simplified forms of criminal trial is one of conceptual questions of realization in Ukraine of legal reform. The legal regulations of the most effective forms of administering law remains actual in the light of the Law of Ukraine "On amendments of some legislative acts of Ukraine concerning simplification of pre-trial investigation of some categories of criminal offences", entering in force from July, 1 2020.

In this article the historical aspects of differentiation of the simplified forms of criminal procedure and problems have been considered about the necessity of consideration by the court of the cases investigated by inquiry bodies concerning criminal misconducts, in preparatory proceedings. It has been noted that judicial practice is various presently. Some judges are in accordance of part 1 and part 2 of art. 381 of the Criminal Procedure Code of Ukraine at once is appointed indictment in the trial, others, following part. 3 of the same article appoint cases to consideration in the preparatory stages. Analyzing foreign experience the author has suggested to reform judiciary system of Ukraine and create in this system of courts in that will be taken proceedings of criminal misconducts, administrative cases and settle disputes of judicial control after pre-trial investigation, that will considerably decrease loading on judges in general courts. It offers in a period to creation of such courts with the purpose of monotonous application of rules of art. 381 of the Criminal Procedure Code of Ukraine legislatively to fasten the necessity of preparatory proceeding in cases of criminal misconducts.

Keywords: preparatory proceeding, criminal misconducts, differentiation of forms of criminal procedure.

УДК 343.9
DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-256-263

Юрій КРАМАРЕНКО[®]
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СВІТОВОГО ДОСВІДУ БОРЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Здійснено загальний аналіз заходів протидії організованій злочинності, що застосовуються в окремих країнах світу та міжнародними правоохоронними органами. Приділено увагу досвіду ЄС щодо аналізу активності організованої злочинності, визначення пріоритетів та загроз, а також координації зусиль у боротьбі з організованою злочинністю. Узагальнено погляди фахівців щодо тенденцій та пріоритетних напрямів боротьби з цим явищем, при цьому констатовано, що сьогодні практично відсутні відмінності між злочинними та терористичними організаціями, та фактично відбувається їх зрощення й перейняття способів дій. Зроблено аналіз суб'єктів боротьби з організованою злочинністю в Україні, на підставі чого сформульовано висновки щодо наявності організаційних та інституційних можливостей перейняття та запровадження світового досвіду боротьби з організованою злочинністю.

Ключові слова: організована злочинність, правоохоронні органи, спеціальні методи розслідування, боротьба з організованою злочинністю.

Постановка проблеми. Сьогодні зусилля урядів багатьох країн спрямовані на боротьбу з організованою злочинністю. З цією метою створюються урядові та міжурядові організації, основною функцією яких є виявлення та нейтралізація проявів організованої злочинності, а також ухвалюються нормативно-правові акти, що забезпечують протидію цьому явищу. Україна також залучається до цього процесу. В червні 2020 року «з метою припинення діяльності злочинних спільнот, учасників таких спільнот, притягнення до кримінальної відповідальності «злочинців у законі», а також інших учасників злочинних спільнот та осіб, причетних до створення та функціонування злочинних спільнот» було прийнято та введено в дію Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» [1]. У вересні цього ж року Кабінетом міністрів України було схвалено Стратегію боротьби з організованою злочинністю (далі – Стратегія) в меті якої задекларовано побудову «ефективної системи боротьби з організованою злочинністю, що складається з підсистем правового, інституційного, наукового, інформаційно-аналітичного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення, координації та взаємодії, контролю, а також міжнародного співробітництва» [2]. У травні 2021 року Указом Президента України від 21 травня 2021 року № 203/2021 введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)», в якому визначено 674 особи [3]. У відеозверненні Президента України щодо цих санкцій зазначалось, що «після ухвалення закону про «ворів у законі», стратегії боротьби з організованою злочинністю та 9 місяців роботи застосовано персональні санкції проти 557 «злочинців у законі», відомих у світі», а також застосовано санкції щодо 111 іноземців, які є кримінальними авторитетами [4].

Соціально-політичні зміни в Україні створюють нові виклики перед державними органами та українським народом. Організована злочинність, що утворилася в Україні внаслідок «кримінальної революції» [5; 6] та в умовах зрощення тіньового та політичного капіталу, стає суттєвою перешкодою для вирішення соціальних та економічних питань. Успішне подолання перешкод можливе за умов співробітництва та поміркованого перейняття світового досвіду у боротьбі з організованою злочинністю.

© Крамаренко Ю. М., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9023-6302>
ykramlawyer@gmail.com

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання боротьби з організованою злочинністю досить широко обговорюються під час науково-практичних заходів різного рівня та досліджуються фахівцями у сфері соціології, кримінології, управління, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності. Зокрема, А. Алесіна, С. Пікколо та П. Пінотті звертали увагу на використання злочинними організаціями насилля як способу впливу на результати виборів та поведінку політиків» [7]. М. Наїм у 2012 році зауважував, що світова криза стала «благом» для злочинного світу, оскільки злочинні організації через слабку економіку могли скуповувати потенційно вигідні, але фінансово слабкі компанії за вигідним цінами, а також залучити до злочинних організацій експертів в різних сферах, що стали безробітними внаслідок вивільнення [8]. М. Балінт вказує на появу мафіозних держав на посткомуністичному просторі [9]. У роботах І. П. Рушенко приділена увага трансформаційним процесам в Україні за часів набуття незалежності, які він по суті називає «кримінальною революцією», а також світоглядним та соціальним змінам, що настали та можуть настати у зв'язку з ними [5; 6]. Також організаційним та тактичним аспектам боротьби з організованою злочинністю приділено увагу в роботах О. І. Гурова, О. Ф. Долженкова, В. П. Корж, М. В. Корнієнко, В. С. Овчинського та інших. Проте, зважаючи на темп та масштаби суспільних змін у всьому світі, ця проблематика не втрачає своєї актуальності та набуває нових рис, що потребують переосмислення.

Метою статті є аналіз основних напрямів та способів протидії організованій злочинності, що застосовуються іншими країнами та міжурядовими організаціями, а також визначити можливість використання такого досвіду у діяльності правоохоронних органів України.

Виклад основного матеріалу. З огляду на національне законодавство та міжнародні нормативно-правові акти вбачається відсутність єдиного визначення для поняття «організована злочинність». Інколи під нею розуміють «тривале злочинне підприємництво, яке спрямоване на отримання прибутку від незаконної діяльності, яка часто користується великим суспільним попитом. Її існування підтримується за рахунок корупції державних чиновників і використання залякування, погроз або сили для захисту своєї діяльності» [10].

Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» у ч. 1 ст. 1 організовану злочинність визначає як сукупність кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку з створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань» [11].

У Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності використовується таке поняття як «організована злочинна група», що означає «структурно оформлену групу в складі трьох або більше осіб, що існує протягом визначеного періоду часу і діє узгоджено з метою здійснення одного або декількох серйозних злочинів або злочинів, визнаних такими відповідно до цієї Конвенції, для того, щоб одержати, прямо або посередньо, фінансову або іншу матеріальну вигоду» [12].

Відповідно до загальної частини Кримінального кодексу України «організованість» злочинності виражається у двох формах – «організована група» та «злочинна організація», а в особливій частині застосовується поняття «злочинна спільнота» – об'єднання двох чи більше злочинних організацій.

Проте термінологічні розбіжності не мають такого впливу на якість боротьби з організованою злочинністю, як процедурні відмінності національних законодавств щодо співробітництва та спеціальних методів розслідування.

Вивчаючи будь-чий досвід, необхідно виходити із умов та обставин, що враховуються під час його формування. Розглянемо основні тенденції, що, на думку фахівців, намічаються в організованому злочинному середовищі. Організована злочинність (далі – ОЗ), як і весь світ, перебуває у постійному трансформаційному процесі. За припущеннями фахівців майбутні тенденції організованої злочинності будуть формуватися під впливом глобальних змін в таких областях, як демографія, міграція, урбанізація, конфлікти та економіка [13]. До основних тенденцій сьогодні відносять:

– організовані злочинні організації та спільноти у всьому світі внаслідок процесів глобалізації стають більш пов'язані між собою та все більше набувають характеру транснаціональності;

– в транснаціональній організованій злочинності беруть участь як високоструктуровані, так і слабкоструктуровані організації, при цьому переважає думка, що перші програють останнім;

– традиційні ієрархічно організовані злочинні групи в умовах тиску з боку правоохоронних органів виробили «клітинну структуру», аналогічну тій, яка спостерігається у теро-

ристичних групах, і що складається з невеликих мереж, що проводять роботу, яку раніше виконували більш жорсткі структури;

– завдяки розвитку технологій, засобів комунікації та обміну інформацією і знаннями, злочинні організації не тільки отримали більше можливостей для обміну «злочинним досвідом», а й стали отримувати такий досвід від терористичних організацій, з якими вони все більше починають співпрацювати або перетворюватись одна в одну, внаслідок чого відмінність між ними іноді зникає;

– технологія є ключовим компонентом більшості злочинних дій, що здійснюються організованими злочинними групами в ЄС;

– безпрецедентна міра гнучкості, що проявляється особливою легкістю, з якою злочинці пристосовуються до змін у суспільстві.

За даними Європолу (SOCTA 2021), у злочинних мережах, що діють в ЄС, вбачаються такі показники:

– приблизно 40 % залучені в торгівлю нелегальними наркотиками;

– приблизно 60 % використовують насильство як частину свого кримінального бізнесу;

– використання корупції і зловживання законними бізнес-структурами є ключовими рисами серйозної організованої злочинності в Європі, при цьому дві третини злочинців регулярно вдаються до корупції;

– більше ніж 80 % кримінальних мереж використовують легальні бізнес-структури [14].

31 березня 2021 року Комітет міністрів прийняв розроблені Комітетом Ради Європи по боротьбі з тероризмом (CDCT) «Керівні принципи», що містять рекомендації країнам-членам щодо попередження та протидії тероризму. В цьому документі серед напрямків, на яких рекомендовано зосередити увагу країнам-членам, зазначено такі.

1.Правові інструменти та основи. Відповідність національного законодавства регіональним та міжнародним документам.

2.Моніторинг/розвідка. Розробка та впровадження спеціальних інструментів розслідування, використання інформації з місць позбавлення волі, даних фінансової розвідки, використання нових методів збирання інформації.

3.Розслідування. Використання спеціальних методів розслідування під контролем суду та інших уповноважених органів із дотриманням прав людини та основоположних свобод.

4.Матеріальне кримінальне право. Удосконалення використання національного кримінального законодавства відносно тероризму та організованої злочинності, запровадження карантності будь-якої участі організованої злочинності у терористичній діяльності чи діях щодо сприяння тероризму.

5.Захист свідків, співробітників правосуддя та викривачів.

6.Повернення активів.

7.Корупція.

8.Місця позбавлення волі (тюрми). Попередження радикалізації та насильницького екстремізму, недопущення обміну досвідом між терористами та організованими злочинними організаціями, активізація програм реабілітації та реінтеграції.

9.Потенціал. Забезпечення спеціалізації співробітників поліції, прокурорів, суддів що беруть участь у боротьбі з тероризмом та організованою злочинністю.

10. Боротьба з незаконним обігом зброї.

11. Співробітництво та координація на національному та міжнародному рівнях.

12. Дослідження. Заохочення проведення досліджень у сфері тероризму та транснаціональної організованої злочинності для кращого їх розуміння [15].

На території Європи створено Європол, що має досить ґрунтовну практику щодо вивчення та боротьби з ОЗ. Для визначення загроз, планування заходів їх нейтралізації в ЄС запроваджено цикл щодо серйозної і організованої злочинності (EU POLICY CYCLE – EMPACT) [16]. Цикл забезпечує основу, яка об'єднує правоохоронні органи держав-членів, Європол і широке коло багатопрофільних партнерів в боротьбі з серйозною і організованою злочинністю. Він переводить стратегічні цілі на європейському рівні в конкретні оперативні дії проти серйозної і організованої злочинності. Цей цикл є методологією, прийнятою Європейським Союзом в 2010 році для усунення найбільш серйозних кримінальних загроз. Кожен цикл триває чотири роки і оптимізує координацію і співпрацю з пріоритетів у сфері злочинності, узгодженим усіма державами-членами. Протягом циклу всім зацікавленим службам і зацікавленим сторонам на національному рівні та рівні ЄС пропонується виділити ресурси і взаємно посилити зусилля. Також відслідковуються загрози, які виникають, щоб з ними можна було ефективно боротися.

На період 2018–2021 років Радою ЄС були визначені такі пріоритети: кіберзлочин-

ність; розповсюдження наркотиків; сприяння нелегальній міграції; організована майнова злочинність; торгівля людьми; шахрайство з акцизом та ПДВ; незаконний обіг вогнепальної зброї; екологічна злочинність; кримінальні фінанси та відмивання грошей; шахрайство з документами.

Цикл щодо серйозної і організованої злочинності в ЄС (POLICY CYCLE) становить чотири етапи (кроків) (рис. 1).

Рис. 1. Цикл щодо серйозної і організованої злочинності в ЄС (EU POLICY CYCLE – EMPACT)

Крок 1: Оцінка загрози серйозної та організованої злочинності (SOCTA - Serious and organised crime threat assessment). Фактично на цьому кроці аналізуються суб'єкти (учасники) організованої злочинності (організовані злочинні групи, злочинні мережі, кримінальні експерти), способи їх дій (технології, корупція тощо), види активності (ринки, сфери діяльності) на підставі чого визначаються пріоритети майбутньої діяльності Європолу та інших зацікавлених осіб.

Крок 2: Стратегічні плани. За допомогою цих планів визначають цілі та очікувані результати діяльності правоохоронних органів ЄС.

Крок 3: Європейська мультидисциплінарна платформа проти кримінальних загроз (EMPACT). Проекти, передбачені програмою EMPACT, встановлюють оперативні плани дій (OAP – operational action plans) для боротьби зі злочинністю у сферах, яким було призначено пріоритет EMPACT. Оперативні плани передбачають (встановлюють) щодо кожного завдання країну-члена та організацію ЄС, які будуть координовано працювати над ним. Тобто визначають завдання та виконавців оперативних планів.

Крок 4: Оцінка. Інформація про оперативні плани дій – «OAP» надходить до Європолу через його безпечну систему SIENA для аналізу. Розвідка, отримана внаслідок цих розслідувань, дає інформаційні огляди Постійному комітету з питань оперативного співробітництва у сфері внутрішньої безпеки (COSI – Standing Committee on Operational Cooperation on Internal Security). COSI складається з високопоставлених чиновників з Міністерства внутрішніх справ і/або юстиції кожної держави-члена ЄС, а також представників Комісії та EEAS (Європейська служба зовнішніх зв'язків). Європол, Євроюст, Фронтекс (Європейське агентство з охорони зовнішніх кордонів країн-членів Європейського Союзу), CEPOL (Європейський поліцейський коледж) та інші відповідні органи можуть бути запрошені на зустріч у ролі спостерігачів. Огляди проводяться, серед іншого, на основі оцінки загрози серйозної та організованої злочинності Європолу (SOCTA), яка оцінює зусилля по боротьбі зі злочинами у пріоритетних сферах EMPACT. На основі своїх оглядів COSI може рекомендувати коригування в межах однієї або другої сфери.

Щодо досвіду у боротьбі з ОЗ у США, треба звернути увагу на так звані Закони RICO (Racketeer Influenced and Corrupt Organizations Act), що було розроблено у кінці 1960-х років минулого століття та спрямовано на спеціальні повноваження представників правоохоронних органів, зокрема під час впровадження їх в злочинні співтовариства та спеціальні методи розслідування. Наприклад, у США було проведено низку негласних операцій («Шейх», «Greylord» («Сірий кардинал»), «Lost Trust» («Втрачена довіра») тощо), протягом яких було виявлено злочинні та корупційні мережі та пред'явлені звинувачен-

ня судьям, адвокатам, поліцейським, членам законодавчих органів, керівникам оборонних компаній та урядовцям, зокрема й інших країн. Деякі операції тривали понад два роки [17].

Сьогодні, на думку фахівців, боротьба з транснаціональною злочинністю буде ефективною в разі зосередження основної уваги на таких основних напрямках: 1) укріплення міжнародного співробітництва; 2) спеціальні методи розслідування; 3) захист свідків та стимулювання до співробітництва; 4) адміністративна взаємодія та співробітництво з приватним сектором; 5) повернення активів [13].

Зважаючи на особливості державного управління у сфері правоохоронної діяльності в Україні, сьогодні коло суб'єктів, що здійснюють безпосередню боротьбу з організованою злочинністю або залучені чи можуть бути залучені до неї, досить широке. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» до системи органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю в Україні, належать дві групи:

- а) спеціально створені для боротьби з організованою злочинністю державні органи;
- б) державні органи, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій.

Інші спеціальні органи для боротьби з організованою злочинністю, відповідно до вимог законодавства, можуть створюватись на постійній або тимчасовій основі в разі потреби виключно Верховною Радою України.

Також Законом України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» було передбачено Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України (далі – Комітет). Також при ньому для науково-дослідного забезпечення боротьби з ОЗ передбачалось створення міжвідомчого центру з проблем боротьби з організованою злочинністю.

Проте вимоги вказаного Закону щодо існування та діяльності цього Комітету на цей час, по-перше, визнано неконституційними на підставі Рішення Конституційного Суду № 9-рп/2004 від 07.04.2004, а по-друге, Указ Президента України від 8 лютого 2005 року № 208/2005, яким було ліквідовано Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України, з переданням його функцій, фінансового та матеріально-технічного забезпечення Раді національної безпеки і оборони України (далі – РНБО), також втратив чинність згідно з іншим Указом Президента України № 1084/2006 від 15.12.2006 року.

Згідно з вищезазначеною Стратегією планується створення іншого координаційного органу – Національного координатора. З аналізу чинного законодавства та рішень органів влади й посадових осіб, можна зробити висновок, що функції координуючого органу в цій сфері виконуються Радою національної безпеки і оборони України, яка «координує і контролює діяльність органів виконавчої влади з протидії корупції, забезпечення громадської безпеки та боротьби із злочинністю з питань національної безпеки і оборони».

Також з аналізу чинного законодавства можна зробити висновок, що до державних органів, спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю, сьогодні належать фактично лише спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України, оскільки спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України було ліквідовано в 2015 році відповідно до реформування органів внутрішніх справ та прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування органів внутрішніх справ». Створений у жовтні 2019 року Департамент стратегічних розслідувань (далі – ДСР) Національної поліції України хоч і здійснює реалізацію повноважень Національної поліції України в частині боротьби з організованою злочинністю, проте не є спеціальним державним органом по боротьбі із організованою злочинністю, а отже, й не має відповідних повноважень відповідно до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю».

Висновки. Отже, з огляду на досвід боротьби з ОЗ інших країн, можна визначити кілька ключових моментів, що полягають у наявності, по-перше, потужного аналітичного центру, що акумулює інформацію щодо дій (поведінки) ОЗ та її учасників, та механізмів отримання і накопичення оперативної інформації про дії організованих злочинних організацій (активність, сфери інтересів, лідери тощо), по-друге, органу, що здатен оперативно ухвалювати рішення та здійснювати заходи щодо їх реалізації (тобто впливати на явища та процеси), і по-третє, правового регулювання можливостей правоохоронних органів щодо здійснення негласної роботи (спеціальних методів розслідування) на будь-якій території з дотриманням

основоположних прав та свобод.

В Україні сьогодні є правова основа та правоохоронні органи, що мають змогу ефективно виконувати функції боротьби з ОЗ, але є потреба в удосконаленні правових та організаційних механізмів щодо їх спільної діяльності – координації, підпорядкування, комунікації, визначення повноважень, взаємодії тощо. Також сьогодні в Україні окреслено загальні напрями роботи органів влади та суспільства в цьому напрямі, що за сприятливих умов та злагодженої взаємодії як на національному, так і міжнародному рівні можуть бути результативними вже в короткостроковій перспективі.

Список використаних джерел

1. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2513&skl=10.
2. Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text>.
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»: Указ Президента України №203/2021 від 21 травня 2021 року. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/2032021-38949>.
4. Звернення Президента України за результатами засідання Ради національної безпеки і оборони 14 травня. URL : <https://www.president.gov.ua/videos/zvernennya-prezidenta-ukrayini-za-rezultatami-zasidannya-rad-1897>.
5. Рущенко И. «Криминальная революция» как социетальный фактор. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2008. № 3. С. 194–210. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/89950/13-Ruschenko.pdf?sequence=1>.
6. Рущенко И. От «криминальной революции» к «криминальному обществу». *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2014. № 2. С. 3–22. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/90561/01-Ruschenko.pdf?sequence=1>.
7. Alberto Alesina, Salvatore Piccolo, Paolo Pinotti. “Organized Crime, Violence, and Politics” *The Review of Economic Studies*, Volume 86, Issue 2, March 2019, Pages 457–499. URL : <https://doi.org/10.1093/restud/rdy036>.
8. Foreign Affairs «Mafia States Organized Crime Takes Office» By Moisés Naím May/June 2012. URL : <https://www.foreignaffairs.com/articles/2012-04-20/mafia-states>.
9. Мадьяр Балинт. Анатомия посткоммунистического мафиозного государства: на примере Венгрии ; пер. с венг. П. Борисова. Москва : Новое литературное обозрение, 2016. 392 с.
10. Website United Nations Office on Drugs and Crime. URL: <https://www.unodc.org/e4j/en/organized-crime/module-1/key-issues/defining-organized-crime.html>.
11. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 № 3341-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>.
12. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, Прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року, ратифіковано із застереженнями і заявами Законом № 1433-IV від 04.02.2004 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.
13. Белая книга о транснациональной организованной преступности. URL : <https://rm.coe.int/-/168070ab45>.
14. European Union Serious And Organised Crime Threat Assessment. URL: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-serious-and-organised-crime-threat-assessment>.
15. Council of Europe. URL : https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=0900001680a19655.
16. Eu policy cycle – empact. URL: <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-trends/eu-policy-cycle-empact>.
17. Наумов Ю. Институциональная коррупция как угроза экономической безопасности: тенденции и перспективы противодействия. Москва : Акад. МВД России, 2012. 244 с.

Надійшла до редакції 31.05.2021

References

1. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za zlochyyny, vchyneni zlochyynnoiu spilnotoiu [Draft Law on Amendments to the Criminal Code of Ukraine on Liability for Crimes Committed by the Criminal Community]. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2513&skl=10 [in Ukr.].

2. Pro skhvalennia Stratehiyi borotby z orhanizovanoyu zlochynnistyuu : Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 veresnya 2020 r. № 1126-r [On approval of the Strategy for Combating Organized Crime: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 16, 2020 № 1126-r]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text> [in Ukr.].

3. Pro rishennia Rady natsionalnoyi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 travnya 2021 roku «Pro zastosuvannya personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsiy)» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 14, 2021 "On the application of personal special economic and other restrictive measures (sanctions)"] : Ukaz Prezydenta Ukrainy №203/2021 vid 21 travnya 2021 roku. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/2032021-38949> [in Ukr.].

4. Zvernennia Prezydenta Ukrainy za rezultatamy zasidannia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony 14 travnia [Address of the President of Ukraine following the meeting of the National Security and Defense Council on May 14]. URL : <https://www.president.gov.ua/videos/zvernennya-prezidenta-ukrayini-za-zakonodavchimi-zasidanniyami-rad-1897> [in Ukr.].

5. Ruschenko I. (2008) «Kriminalnaya revolyutsiya» kak sotsialnyy faktor ["Criminal revolution" as a societal factor]. *Sociologiya: teoriya, metody, marketing*, no 3, pp. 194–210. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/89950/13-Ruschenko.pdf?sequence=1> [in Russ.].

6. Ruschenko I. (2014) Ot «Kriminalnoj revolyucii» k «kriminalnomu obshestvu» [From "criminal revolution" to "criminal society"]. *Sociologiya: teoriya, metody, marketing*, no 2, pp. 3–22. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/90561/01-Ruschenko.pdf?sequence=1> [in Russ.].

7. Alberto Alesina, Salvatore Piccolo, Paolo Pinotti. Organized Crime, Violence, and Politics. *The Review of Economic Studies*, vol. 86, issue 2, March 2019, pp. 457–499. URL : <https://doi.org/10.1093/restud/rdy036>.

8. Foreign Affairs «Mafia States Organized Crime Takes Office» By Moisés Naím May/June 2012 URL:<https://www.foreignaffairs.com/articles/2012-04-20/mafia-states>.

9. Madyar Balint (2016) Anatomiya postkommunisticheskogo mafioznogo gosudarstva: Na primere Vengrii [The Anatomy of a Post-Communist Mafia State: The Case of Hungary] ; per. s veng. P. Borisova. *Novoye literaturnoye obozreniye*. Moskva, 392 p. [in Russ.].

10. Website United Nations Office on Drugs and Crime. URL: <https://www.unodc.org/e4j/en/organized-crime/module-1/key-issues/defining-organized-crime.html>.

11. Pro orhanizatsiino-pravovi osnovy borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu [On the organizational and legal basis for combating organized crime] : Zakon Ukrainy vid 30.06.1993 № 3341-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12> [in Ukr.].

12. Konventsiya Orhanizatsiyi Obyednanykh Natsiy proty transnatsionalnoyi orhanizovanoyi zlochynnosti, Pryiniata rezolyutsiyeyu 55/25 Heneralnoi Asamblei vid 15 lystopada 2000 roku, ratyfikovano iz zasterezhenniamy i zaiavamy Zakonom № 1433-IV vid 04.02.2004 roku [United Nations Convention against Transnational Organized Crime, Adopted by General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000, ratified with reservations and declarations by Law № 1433-IV of 4 February 2004]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text [in Ukr.].

13. Belaya kniga o transnatsionalnoy organizovannoy prestupnosti [White paper on transnational organized crime]. URL: <https://rm.coe.int/-/168070ab45> [in Russ.].

14. European Union Serious And Organised Crime Threat Assessment. URL : <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-serious-and-organised-crime-threat-assessment>.

15. Council of Europe. URL : https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=0900001680a19655.

16. Eu policy cycle – impact. URL : <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-trends/eu-policy-cycle-impact>.

17. Naumov Yu. (2012) Institucionalnaya korruptsiya kak ugroza ekonomicheskoy bezopasnosti: tendentsii i perspektivy protivodeystviya [Institutional Corruption as a Threat to Economic Security: Trends and Prospects of Counteraction]. Moscow : Akad. MVD Rossii. 244 p. [in Russ.].

ABSTRACT

Yuriy Kramarenko. Specific issues of using the world experience of fight against organized crime in the activities of Ukrainian law enforcement agencies. The article provides a general analysis of measures to counter organized crime. The main trends in the manifestation and development of organized crime are highlighted. There is a "network structure" in the activities of organized criminal groups. Today, the distinction between criminal and terrorist organizations is blurring. The merging and transformation of criminal and terrorist organizations is taking place. The article focuses on the experience of combating organized transnational crime in the European Union. Planning and implementing measures to combat organized crime actually consists of four stages: the Serious and Organized Crime Threat Assessment (SOCTA); strategic plans; planning of

operational actions; evaluation and correction of actions.

According to Europol (SOCTA 2021), organized crime in the European Union has the following trends:

- close to 40 % of the criminal networks active in the EU are involved in the trade in illegal drugs;
- round 60 % of the criminal networks active in the EU use violence as part of their criminal businesses.

The use of corruption and the abuse of legal business structures are key features of serious and organised crime in Europe. Two thirds of criminals use corruption on a regular basis. More than 80 % of the criminal networks use legal business structures

The possibilities of applying world experience in the activities of law enforcement agencies of Ukraine are analyzed. It is concluded that in Ukraine there is a system of law enforcement agencies that perform the functions of combating organized crime. For the successful fulfillment of such tasks, there is a need to improve the legal and organizational mechanisms of their joint activities.

Keywords: *organized crime, law enforcement agencies, special investigative techniques, combating organized crime.*

УДК 343.132.9

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-263-271

**Анатолій
ЧЕРНЕНКО**[©]
кандидат юридичних наук,
доцент

**Анатолій
ШИЯН**[©]
викладач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ ОСОБИ ЗАТРИМАНОВОГО ЗА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

На підставі виконаного дослідження авторами зроблено висновки про те, що:

– право особи не давати показання проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів надається такій особі виключно з метою захисту її законних інтересів, а не ухилення від відповідальності. Не називати свої анкетні дані органам досудового розслідування затриманим за вчинення кримінального правопорушення не можуть бути віднесені до законних інтересів затриманого, така поведінка затриманого, на думку авторів, є протиправною і цілком справедливо може бути віднесена до обставин, які обтяжують покарання, передбачених ст. 67 Кримінального кодексу України;

– процедуру встановлення особи затриманого за вчинення кримінального правопорушення повинен організувати слідчий, який здійснює кримінальне провадження, залучати до неї адміністратора Єдиного державного демографічного реєстру та фахівців Державної міграційної служби України;

– Кримінальний процесуальний кодекс України повинен передбачити додаткові підстави затримання особи за вчинення кримінального правопорушення, якщо він відмовляється назвати дійсні свої дані чи надає неправдиві про себе дані, а в разі відмови затриманого назвати їх і після затримання – додаткові підстави для застосування запобіжного заходу тримання під вартою;

– Кримінальний процесуальний кодекс України та Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвід-

© Черненко А. П., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0923-2663>

ap_1956@ukr.net

© Шиян А. Г., 2021

k_kpd@dduvs.in.ua

чують особу чи її спеціальний статус» повинні передбачати процедуру примусової реєстрації затриманого, який відмовляється назвати дійсні дані про себе.

Ключові слова: право особи не давати показання проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів; процедура встановлення особи затриманого за вчинення кримінального правопорушення; примусова реєстрація затриманого, який відмовляється назвати дійсні дані про себе.

Постановка проблеми. Одним із завдань кримінального провадження, які виписані у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), є «...забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений...» [1]. Тут треба нагадати, що у Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 року (далі – КПК 1960 року) завдання кримінального провадження у цій частині вказувалися дещо по-іншому, а саме: «...швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний» [2]. Не будемо вдаватися у смисловий аналіз цих завдань, але завдання щодо швидкого і повного розкриття злочинів все ж має певні відмінності від завдання щодо забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду... На нашу думку, варіант КПК дещо ширше за змістом і містить завдання у варіанті КПК 1960 року, та все ж в обох варіантах передбачають встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, бо саме поняття розкриття злочину і означає встановлення особи, яка його вчинила. На перший погляд у питанні встановлення особи під час кримінального провадження жодних проблем не виникає, особливо тоді, коли особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, затримано. Але це лише на перший погляд, бо така особа зовсім не зацікавлена у тому, щоб слідчий взяв її дійсні анкетні дані (ідентифікував її). Причин цьому може бути безліч, але здебільшого затриманий не бажає вказувати дійсні свої анкетні дані, бо може перебувати у кримінальному розшуку за вчинення іншого кримінального правопорушення, і встановлення його особистості рівнозначно притягненню до кримінальної відповідальності, або не бажає бути притягнутий за вчинення кримінального правопорушення, за яке затриманий, бо не назвавши свої анкетні дані, сподівається уникнути відповідальності чи боїться кваліфікуючої ознаки «повторність» надалі тощо. З впевненістю можна сказати, що особа, яка затримана за вчинення кримінального правопорушення, не зацікавлена у встановленні її дійсних анкетних даних слідчим, ба більше, вона чинить супротив спробам слідчого їх з'ясувати. У слідчого у цей період і без питань встановлення особи затриманого вистачає проблем: це і встановлення обставин кримінального правопорушення, а по суті певний обсяг слідчої роботи (огляди, допити, пред'явлення для впізнання тощо), і належне процесуальне оформлення вказаних дій тощо. Названі питання, які слідчому треба виконати у стислий період часу і утворюють для нього суттєві проблеми. Крім того, додаються проблеми відсутності чіткої процедури встановлення особи затриманого за вчинення кримінального правопорушення, що й зумовлює актуальність теми встановлення особи затриманого за вчинення кримінального правопорушення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. В Україні у багатьох профільних процесах доволі змістовно регламентується певна процедура із встановлення особи, яка бере в ньому участь чи залучається до нього. Зокрема, під час здійснення нотаріальних дій процедура встановлення особи, яка звернулася до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії, встановлюється ст. 43 Закону України «Про нотаріат» [3] та відповідно до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. №296/5 [4]. Окрім належної правової регламентації порядку встановлення особи, в нормативно-правовому забезпеченні нотаріальної діяльності перевагою є те, що особа, яка звертається до нотаріуса для вчинення нотаріальної дії, сама зацікавлена у встановленні її анкетних даних, бо бажає виконати такі дії. Ситуація кардинально змінюється, коли йдеться про встановлення особи, затриманої за вчинення кримінального правопорушення, причини цьому ми називали вище, але не останню роль у проблемах встановлення особи затриманого відіграють питання нормативно-правового забезпечення. Кримінальна процесуальна діяльність відрізняється від інших галузей процесу тим, що суворо регламентується законодавством і це пояснюється глибиною втручання органів кримінальної юстиції у права людини, у зв'язку з цим нормативно-правова регламентація питань встановлення особи, затриманої за вчинення кримінального правопорушення, набуває особливого значення, бо зумовлює певне втручання в особисті права затриманого й суттєво впливає на якість досудового розслідування. Це питання не є новим і певним чином знаходило своє вирішення у наукових працях багатьох вчених, серед них: С. П. Бекешко,

Ю. М. Грошевий, С. П. Кучевська, І. В. Малофєєв, Є. О. Матвієнко, О. В. Побєдкін, М. І. Порубов, С. М. Стахівський, В. М. Федченко, І. Я. Фойницький, Д. О. Шингарьов, Б. І. Яворський та ін.

Праці названих вчених, на жаль, не вирішили всього аспекту проблемних питань, пов'язаних з встановленням особи затриманого за вчинення кримінального правопорушення, хоча створили для цього необхідне підґрунтя і використані у цій роботі.

Метою статті є висвітлення проблем, пов'язаних із встановленням особи затриманого за вчинення кримінального правопорушення та запропонувати можливі шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Про відсутність належної нормативно-правової бази, яка б регламентувала процедуру встановлення особи затриманого за вчинення кримінального правопорушення вказують вчені, а практики відчують її відсутність під час таких випадків у кримінальному провадженні. Зокрема, досліджуючи проблемні питання допиту підозрюваного, особа якого не встановлена, Д. О. Шингарьов констатує, що «...цілком імовірною є ситуація, за якої підозрюваний відмовляється самостійно повідомити свої анкетні дані, при цьому жодних свідків, які могли б посприяти у встановленні його особи, не виявлено, а інформація, що міститься в дактилокартах, вказує на те, що така особа не була піддана дактилоскопіюванню. Ще більше ускладнюється ситуація, коли така особа є іноземцем та нелегально перебуває на території України. З огляду на це виконання вимоги закону щодо встановлення особи допитуваного підозрюваного фактично стає неможливим.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство України не містить положень, які регламентували б діяльність слідчого та прокурора при виникненні зазначеної ситуації. Більше того, імперативна вимога щодо необхідності встановлення особи підозрюваного висувається також до протоколу затримання особи (ст. 104, ч. 5 ст. 208 КПК України), письмового повідомлення про підозру (п. 2 ч. 1 ст. 277 КПК України), обвинувального акта (п. 3 ч. 2 ст. 291 КПК України). Такі законодавчі положення закономірно впливають із принципу особистої відповідальності, що діє в кримінальному праві (ч. 1 ст. 2, ст. 23, п. 3 ч. 1 ст. 65 Кримінального кодексу України (КК України))» [5, с. 118–119].

В. М. Федченко визнає відсутність належної процедури із встановлення особи затриманого за вчинення кримінального правопорушення та пропонує вжити певних заходів щодо її запровадження: «Доцільно передбачити і відповідні положення, які б чітко регламентували дії уповноважених осіб як з питань встановлення такої особи, так і з питань здійснення кримінального провадження, коли особу підозрюваного не встановлено» [6, с. 205]. В. М. Федченко також деталізує проблеми: «Враховуючи, що існують суттєві ризики, до яких може призвести неможливість процесуального оформлення затримання особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого, особливо тяжкого злочину, або замаху на його вчинення з підстав невстановлення анкетних даних такої особи, то доцільно в положеннях КПК щодо затримання за п. 1 та 2 ч. 1 ст. 208 КПК передбачити можливість оформлення не лише протоколу затримання, але й тримання під вартою без встановлення особи. Тобто під умовними анкетними даними, але з обов'язковою вимогою та обов'язком до слідчих органів вжити передбачені законом заходи зі встановлення відповідних передбачених законом анкетних даних такої особи. І якщо у визначений законом строк уповноважені органи не встановили ці дані, то обраний запобіжний захід підлягає скасуванню» [6, с. 205].

На наш погляд, пропозиція скасування запобіжного заходу є дещо поспішною, бо саме на такий результат і сподівається правопорушник, коли вперто відмовляється назвати своє прізвище та інші анкетні дані. При цьому треба уточнити, а чи має право затриманий відмовитися називати свої анкетні дані, чи охоплюється воно правом підозрюваного не давати показання щодо себе чи членів його сім'ї?

Д. О. Шингарьов зауважує, що «...в практиці проведення досудового розслідування мають місце випадки, коли підозрювані, посилаючись на ст. 63 Конституції України та п. 4 ч. 3 ст. 42 КПК України, відмовляються давати показання, пов'язані не лише з фактичними обставинами кримінального правопорушення, а й щодо особистих даних. Крім того, підозрювані можуть повідомляти неправдиві відомості про себе» [5, с. 117].

На нашу думку, це не зовсім так, бо давати показання проти себе і назвати свої дані – це різні речі і не є тотожними.

В. В. Бережанська у дисертаційному дослідженні «Конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів та його забезпечення в Україні» стверджує, що право особи не давати показання і пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів припускає не лише відмову від дачі показань, що мають прямо інкримінуючий характер, а й поширюються на відомості про будь-які інші факти, що можуть бути прямо чи побічно, безпосередньо чи опосередковано бути використані проти інтересів зацікавлених осіб, а також містить право на відмову від надання прокурору, органам досудового

розслідування, слідчому судді або суду інших доказів [7, с. 117–118]. А в кінці розділу «Зміст конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів» авторка зробила висновок, що «Проведений аналіз у даному підрозділі дозволив виокремити зміст конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, що включає ряд суб'єктивних прав. Йдеться насамперед про такі:

- право відмовитись давати показання або пояснення (мовчати) щодо себе з приводу підозри чи обвинувачення, так і з будь-яких інших питань;
- право відмовитись давати показання або пояснення (мовчати) щодо членів сім'ї з приводу підозри чи обвинувачення, так і з будь-яких інших питань;
- право відмовитись давати показання або пояснення (мовчати) щодо близьких родичів з приводу підозри чи обвинувачення, так і з будь-яких інших питань;
- право особи не нести відповідальність за відмову давати показання або пояснення проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів;
- право бути поінформованим про зміст та порядок реалізації цього права уповноваженими органами державної влади та їх посадовими особами у встановленому законом порядку;
- право на оскарження незаконних дій чи бездіяльності органів державної влади та їх посадових осіб щодо неналежного забезпечення даного права.

Звісно, з огляду на запропоновані різні підходи до визначень у широкому та вузькому значеннях конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, його змістовні характеристики також є дещо відмінними» [7, с.128].

Як бачимо, результати ґрунтовного наукового дослідження вказують на те, що відмовитися називати свої анкетні дані не входять у зміст конституційної засади чи конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Такий самий висновок роблять й інші вчені. Т. І. Фулей, проаналізувавши норми Конституції України та численні рішення Європейського суду з прав людини, заявляє, що «Свобода від самовикриття як засада кримінального провадження охоплює ряд суб'єктивних прав: право мовчати (не говорити нічого) як з приводу підозри чи обвинувачення, так і з будь-яких інших питань, які, наприклад, можуть стати підставою для підозри, право відмовитися відповідати на запитання, право не свідчити проти себе, право бути поінформованим про ці права тощо» [8, с. 108].

Р. В. Бараннік у дисертаційному дослідженні на тему «Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України» зробив висновок, що «Зміст права особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів — це умови та засоби, які надають особі можливість користуватися з метою захисту своїх законних інтересів (тут і далі виділено – авт.) досліджуваним правом, предметом якого є показання чи пояснення особи стосовно себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів, які містять інформацію про вчинення цією особою, членом її сім'ї чи близьким родичем діяння, за яке встановлено будь-який з видів юридичної відповідальності, а також інформацію, що становить таємницю особистого життя особи, яка дає показання і пояснення, або особи, щодо якої даються показання та пояснення» [9, с. 5].

З наведених цитат можна з впевненістю зробити висновок, що право особи не давати показання проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів надається такій особі виключно з метою захисту її законних інтересів, а не ухилення від відповідальності. Не називати свої анкетні дані органам досудового розслідування затриманим за вчинення кримінального правопорушення не можуть бути віднесені до законних інтересів затриманого, така поведінка затриманого, на нашу думку, є протиправною і цілком справедливо може бути віднесена до обставин, які обтяжують покарання, передбачених ст. 67 Кримінального кодексу України, бо цим особою вказує на бажання уникнути відповідальності та продовжити її надалі.

На наш погляд, у КПК повинні бути передбачені спеціальні підстави для затримання особи за вчинення кримінального правопорушення та тримання її під вартою, якщо така особа відмовляється назвати свої анкетні дані. Такій особі повинно бути оголошено, що в разі відмови її назвати дійсні свої анкетні дані, вона може бути затримана, в порядку ст. 208 КПК, а у подальшому стосовно неї може бути застосовано запобіжний захід тримання під вартою, у порядку ст. 183 КПК. У разі, коли затриманий усвідомив негативні наслідки своєї поведінки і змінив її через повідомлення дійсних своїх даних, такі підстави для затримання та застосування до такої особи запобіжного заходу тримання під вартою зникають. Саме такий

підхід сприятиме диспозитивній можливості реалізувати свої права затриманим та надасть органам досудового розслідування можливість протидіяти спробам правопорушника уникнути кримінальної відповідальності аналогічно тому, як це питання вирішується у Кодексі адміністративного судочинства України, а саме, п. 11 ч. 2 ст. 245 та п. 1 ч. 1 ст. 289 Кодексу адміністративного судочинства України передбачають підстави затримання іноземця або особи без громадянства з метою ідентифікації та (або) забезпечення примусового видворення за межі території України [10].

Нам відомий випадок, коли група осіб, порушуючи правила дорожнього руху, вчинила наїзд на пішохода, завдавши йому смертельних травм. Прибувши на місце дорожньо-транспортної пригоди, правоохоронці побачили чотирьох осіб-пасажирів авто. Всі четверо були циганської національності та родичами між собою. Вони заявили, що за кермом автомобіля знаходився їх неповнолітній родич на ім'я Іван, але останній не мав жодних документів. Лише через судово-медичну експертизу слідчий встановив вік Івана, якому на момент дорожньо-транспортної пригоди (далі – ДТП) виповнилося 15 років, а ось встановити особу Івана не було змоги, бо він ніде не був зареєстрований. У слідчого складалося враження, що Івана навмисне не реєстрували, щоб уникнути призову до армії та ухилитися від кримінальної відповідальності за це. А вчинення ДТП стало ще однією нагодою перевірити правильність розрахунку ухилитися від кримінальної відповідальності через не встановлення дійсних даних Івана. Такі випадки дійсно перешкоджають притягненню до кримінальної відповідальності осіб через невстановлення їхніх анкетних даних та відсутність відповідної процедури, спрямованої на вирішення означеної проблеми.

Констатуючи факт відсутності належної нормативно-правової бази, яка б регламентувала процедуру встановлення особи затриманого за вчинення кримінального правопорушення, треба також зазначити, що в Україні є спеціальні нормативно-правові акти, що регламентують порядок посвідчення особи. Насамперед до таких документів належить Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» (далі – ЗУДР), який визначає правові та організаційні засади створення та функціонування Єдиного державного демографічного реєстру та видачі документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, а також права та обов'язки осіб, на ім'я яких видані такі документи [11].

Наявність такого документа значно полегшує роботу з встановлення особи. Зокрема, ст. 7 ЗУДР передбачає перелік даних, що заносяться до Єдиного державного демографічного реєстру (далі – Реєстр), а саме:

- 1) ім'я особи;
- 2) дата народження/смерті;
- 3) місце народження;
- 4) стать;
- 5) дата внесення інформації про особу до Реєстру;
- 6) відомості про батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників та інших представників;
- 7) відомості про громадянство або його відсутність та підстави набуття громадянства України;
- 8) реквізити документів, виданих особі засобами Реєстру, а також документів, на підставі яких видані такі документи (тип, назва документа, серія, номер, дата видачі та уповноважений суб'єкт, що видав документ, строк дії документа);
- 9) реквізити документів, що підтверджують смерть особи або визнання особи померлою чи безвісно відсутньою;
- 10) відцифрований зразок підпису особи;
- 11) відцифрований образ обличчя особи;
- 12) відцифровані відбитки пальців рук особи (у разі оформлення паспорта громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичного паспорта України, службового паспорта України, посвідчення особи моряка, посвідчення члена екіпажу, посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон, посвідки на постійне проживання, посвідки на тимчасове проживання, посвідчення біженця, проїзного документа біженця, посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту, проїзного документа особи, якій надано додатковий захист, картки мігранта);
- 13) за згодою особи – відцифровані відбитки пальців рук особи (у разі оформлення паспорта громадянина України);
- 14) додаткова змінна інформація про місце проживання, про народження дітей, про шлюб і розірвання шлюбу, про зміну імені, у разі наявності – інформація про податковий

номер (реєстраційний номер облікової картки платників податків з Державного реєстру фізичних осіб – платників податків) або повідомлення про відмову від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомили про це відповідний контролюючий орган), а також про місце роботи та посаду (у разі оформлення посвідчення члена екіпажу) [11].

Певна річ, що наявність Реєстру дає змогу ідентифікувати людину, але вивчення ст. 2 ЗУДР не дає точної відповіді на питання про належність слідчих органів досудового розслідування до суб'єктів, які мають право отримувати такі відомості. На наш погляд, відповідно до п. 3 ч.1 ст.2 ЗУДР слідчих органів досудового розслідування треба відносити до «органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, органів влади Автономної Республіки Крим», але, на жаль, вони відповідно до норм названої статті не мають права отримувати відцифровані відбитки пальців рук осіб, відомості про яких внесені до Реєстру [11].

Така ситуація, на наш погляд, не відповідає призначенню Реєстру та невиправдано обмежує права слідчих. На наш погляд, треба віднести відповідні зміни до цитованих норм, давши таке право слідчим. Проте навіть у разі внесення необхідних змін, спрямованих на розширення повноважень слідчих, на жаль, не вирішить до кінця всіх проблемних питань, бо можливості Реєстру обмежені. Ми маємо на увазі те, що Реєстр не містить відомостей про всіх мешканців України, а ще в ньому серйозно обмежені можливості швидкого пошуку необхідних даних. Навіть якщо припустити, що 10 мільйонів даних про громадян України занесено до Реєстру, то швидко віднайти в ньому дані про конкретну особу чисто технічно не можливо. Нагадаємо, слідчому у разі затримання особи за вчинення злочину законом надано право встановити всі обставини злочину та особу затриманого всього 72 години, тобто три доби. Зрозуміло, такого часу явно недостатньо.

Треба повідомити, що вченими висловлюються пропозиції щодо виходу з такої ситуації. Наприклад, І. В. Малофєєв заявляє, що «необхідно розрізнити поняття «особа, що вчинила злочин» і «особистість, що вчинила злочин» та розуміти, що до кримінальної відповідальності притягається саме особа, а не особистість – як сукупність її властивостей і характеристик. З огляду на це дослідник зазначає про необхідність закріпити в законодавстві положення, згідно з яким «у разі неможливості документального встановлення особи обвинуваченого і відсутності даних про нього в дактилоскопічній базі даних він підлягає документуванню під умовними анкетними даними. При чому ці анкетні дані повинні включати можливість їхнього дублювання з ким-небудь із реально існуючих осіб» [12, с. 46]. Така пропозиція вченого, на наш погляд, є слушною, але, думаємо, що такій особі не треба надавати умовні дані, які дійсно можуть повторювати анкетні дані реально існуючої людини. На нашу думку, такій особі треба надавати відповідний номер, наприклад, «Особа_73» чи «Особа_735» тощо. До того ж, ці номери повинні відповідати відповідному номеру Реєстру. Для цього у Реєстрі повинен бути передбачений відповідний розділ – «Реєстр осіб, які затримані за вчинення кримінального правопорушення та відмовилися назвати свої анкетні дані» або «Примусова реєстрація осіб». Такий підхід дасть змогу усунути можливість дублювання умовних даних затриманих та можливість повторної їх централізованої ідентифікації за повторне затримання за вчинення кримінального правопорушення. Та й ведення такого Реєстру не потребуватиме окремого фінансування, що дасть змогу заощадити державні кошти. У разі встановлення дійсних даних затриманого під час подальшого досудового розслідування, якому був присвоєний номер, як особі, дійсні дані яка не називала, то цей номер не видаляється, а у «Реєстрі осіб, які затримані за вчинення кримінального правопорушення та відмовилися назвати свої анкетні дані» необхідно буде зробити вказівку її анкетних даних.

Окрім того, на наш погляд, в КПК та ЗУДР треба передбачити право слідчого давати доручення адміністратору Реєстру щодо встановлення особи затриманого, а адміністратору Реєстру обов'язок виконання такого доручення. Такий підхід сприятиме ефективній роботі слідчого щодо встановлення особи затриманого за вчинення кримінального правопорушення, дасть йому змогу зосередитися на встановленні обставин вчиненого кримінального правопорушення та ролі в ньому затриманого. Також такий варіант розподілу повноважень сприятиме нормальному функціонуванню Реєстру, коли він буде в оперативному віданні одного адміністратора. Проте це лише робота з Реєстром, а робота з самим затриманим щодо встановлення його анкетних даних повинна здійснюватися іншим професіоналом. На наш погляд, таким професіоналом є фахівці Державної міграційної служби України (далі – ДМС), які й повинні займатися фіксацією даних особи затриманого (фотографування, опитування, дактилоскопіювання тощо відповідно до розділу VIII. «Процедура встановлення особи» наказу Міністерства внутрішніх справ України від 06 червня 2019 року № 456 «Про затвер-

дження Тимчасового порядку оформлення і видачі паспорта громадянина України» [13]) для перевірки за даними відомчої інформаційної системи ДМС та завантаження їх у базу даних Реєстру. Залучення фахівців ДМС також повинно бути передбачено КПК та відповідним наказом МВС України.

Виконане дослідження надає підстави зробити такі **висновки**:

– право особи не давати показання проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів надається такій особі виключно з метою захисту її законних інтересів, а не ухилення від відповідальності. Не називати свої анкетні дані органам досудового розслідування затриманим за вчинення кримінального правопорушення не можуть бути віднесені до законних інтересів затриманого, така поведінка затриманого, на нашу думку, є протиправною і цілком справедливо може бути віднесена до обставин, які обтяжують покарання, передбачених ст. 67 Кримінального кодексу України;

– процедуру встановлення особи затриманого за вчинення кримінального правопорушення повинен організувати слідчий, який здійснює кримінальне провадження, залучати до неї адміністратора Реєстру та фахівців ДМС;

– КПК повинен передбачити додаткові підстави затримання особи за вчинення кримінального правопорушення, якщо він відмовляється назвати дійсні свої дані чи надає неправдиві про себе дані, а у разі відмови затриманого назвати їх і після затримання – додаткові підстави для застосування запобіжного заходу тримання під вартою;

– КПК та ЗУДР повинні передбачити процедуру примусової реєстрації затриманого, який відмовляється назвати дійсні дані про себе.

Вбачаємо необхідним обрати темою подальших наукових досліджень зарубіжний досвід встановлення особи затриманого за вчинення кримінального правопорушення, а також обґрунтування кримінально-правового визнання обставинами, які обтяжують покарання, відмову особи затриманого за вчинення кримінального правопорушення назвати дійсні свої дані.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n387>.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України : затв. Законом від 28.12.1960 (1000-05). *Відомості Верховної Ради України* 1961. № 2. Ст. 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>.
3. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3426-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>.
4. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text>.
5. Шингарьов Д. О. Особливості проведення допиту підозрюваного, особа якого не встановлена. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4 (46). С. 117–124.
6. Федченко В. М. Затримання в порядку ст. 208 КПК України особи підозрюваної у вчиненні злочину без встановлення її анкетних даних. *Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування* : матеріали Всеукр. науково-практ. конф., м. Дніпро, 7 черв. 2019 р. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 203–206.
7. Бережанська В. В. Конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів та його забезпечення в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2019. 260 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/14726/1/dysert_berezhanska.pdf.
8. Фулей Т. І. Свобода від самовикриття як засада кримінального провадження. *Слово національної школи суддів України*. 2013. № 2 (3). С. 107–115. URL: http://nsj.gov.ua/files/1445846397cln_2013_2_15.pdf.
9. Бараннік Р. В. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 20 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16821/1/Barannik_2003.pdf.
10. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15?find=1&text=%D0%B7%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BD#w1_19.
11. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2013. № 51. Ст. 716. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text>.
12. Малофеев И. В. Возможность уголовного преследования лица, личность которого не удостоверена. *Уголовный процесс: Журнал по уголовному праву, процессу и криминалистике*. 2013. № 2. С. 42–47.

13. Про затвердження Тимчасового порядку оформлення і видачі паспорта громадянина України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06 червня 2019 року № 456. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0620-19#Text>.

Надійшла до редакції 09.06.2021

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013, no 9-10, no 11-12, no 13, art. 88. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n387/>. [in Ukr.]
2. Kryminalno-protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : zatv. Zakonom vid 28.12.1960 (1000-05). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1961, no 2, pp. 15. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>. [in Ukr.]
3. Pro notariat [On notary] : Zakon Ukrainy vid 02.09.1993 r. № 3426-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 1993, no 39, art. 383. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> [in Ukr.]
4. Pro zatverdzhennia Poriadku vchynennia notarialnykh dii notariusamy Ukrainy [On approval of the Procedure for performing notarial acts by notaries of Ukraine] : nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 22.02.2012 r. № 296/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> [in Ukr.]
5. Shynharyov D. O. (2016) Osoblyvosti provedennia dopytu pidozriuvanoho, osoba yakoho ne vstanovlena [Peculiarities of interrogation of a suspect whose identity has not been established]. *Visnyk Natsionalnoyi akademiyi prokuratury Ukrayiny*, no 4, pp. 117–124 [in Ukr.]
6. Fedchenko V. M. (2019) Zatrymannia v poriadku st. 208 KPK Ukrainy osoby pidozriuvanoi u vchynenni zlochynu bez vstanovlennia yii anketnykh danykh [Detention under Art. 208 of the Criminal Procedure Code of Ukraine of the person suspected of commission of a crime without establishment of his personal data]. *Aktualni problemy diialnosti orhaniv dosudovoho rozsliduvannia : materialy Vseukr. naukovo-prakt. konf., m. Dnipro, 7 cherv. 2019 r. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnur. sprav, pp. 203–206* [in Ukr.]
7. Berezhanska V. V. (2019) Konstytutsiine pravo osoby ne davaty pokazannia abo poiasnennia shchodo sebe, chleniv simi chy blyzkykh rodychiv ta yoho zabezpechennia v Ukraini [The constitutional right of a person not to testify or explain about himself, family members or close relatives and his provision in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02. Kyiv. 260 p. URL : http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/14726/1/dysert_berezhanska.pdf. [in Ukr.]
8. Fuley T. I. (2013) Svoboda vid samovykryttia yak zasada kryminalnogo provadzhennia [Freedom from self-disclosure as a basis for criminal proceedings]. *Slovo natsionalnoyi shkoly suddiv Ukrainy*. no 2, pp. 107–115. URL: http://nsj.gov.ua/files/1445846397cln_2013_2_15.pdf. [in Ukr.]
9. Barannik R. V. (2003) Pravo osoby na svobodu vid samovykryttia, vykryttia chleniv yii simi chy blyzkykh rodychiv u kryminalnomu protsesi Ukrainy [The right of a person to freedom from self-disclosure, exposing members of his family or close relatives in the criminal process of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. 20 p. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16821/1/Barannik_2003.pdf [in Ukr.]
10. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Proceeding of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2005, no 35-36, no 37, art. 446. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15?find=1&text=%D0%B7%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BD#w1_19 [in Ukr.]
11. Pro Yedynyi derzhavnyi demografichniy reiestr ta dokumenty, shcho pidtverdzhuiut hromadianstvo Ukrainy, posvidchuiut osobu chy yii spetsialnyi status [On the Unified State Demographic Register and documents confirming the citizenship of Ukraine, identity or special status] : Zakon Ukrayiny vid 05.07.2012 no 5067-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2013, no 51, art. 716. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Tex> [in Ukr.]
12. Malofeyev I. V. V(2013) ozmozhnost ugovolnogo presledovaniya lica, lichnost kotorogo ne udostoverena [Possibility of criminal prosecution of a person whose identity is not verified]. *Ugolovnyy process: Zhurnal po ugovolnomu pravu, processu i kriminalistike*, no 2, pp. 42–47 [in Russ.].
13. Pro zatverdzhennia Tymchasovoho poriadku oformlennia i vydachi pasporta hromadianyna Ukrainy [On the Approval of the Temporary order of registration and issue of the passport of the citizen of Ukraine] : nakaz Ministerstva vnurishnikh sprav Ukrainy vid 06 chervnia 2019 roku № 456. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0620-19#Text> [in Ukr.]

ABSTRACT

Anatoliy Chernenko, Anatoliy Shiyan. Problems of establishing the identity of a detainee for committing a criminal offense. Based on the study, the authors concluded that:

– the right of a person not to testify against himself, family members or close relatives is granted to such a person solely for the purpose of protecting his or her legitimate interests and not for evading liability. Do

not name their personal data to the pre-trial investigation bodies detainees for committing a criminal offense cannot be attributed to the legitimate interests of the detainee, such behavior of the detainee, according to the authors, is illegal and can rightly be attributed to aggravating circumstances under Art. 67 of the Criminal Code of Ukraine;

– the procedure for establishing the person detained for committing a criminal offense must be organized by the investigator conducting the criminal proceedings, involving the administrator of the Unified State Demographic Register and specialists of the State Migration Service of Ukraine;

– Criminal Procedure Code of Ukraine should provide additional grounds for detention of a person for committing a criminal offense if he refuses to give true information or provides false information about himself, and if the detainee refuses to name them after detention – additional bases for application of a precautionary measure of detention;

– The Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On the Unified State Demographic Register and documents proving the citizenship of Ukraine, identity or special status" should provide for the procedure of forced registration of a detainee who refuses to provide valid information about him/her.

Keywords: *person's right not to testify against himself, family members or close relatives; the procedure for establishing the identity of a detainee for committing a criminal offense; forced registration of a detainee who refuses to provide valid information about himself.*

УДК 343.12

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-271-276

Назгул ШАРШЕНОВА®

кандидат юридических наук
(Академия МВД Кыргызской
Республики имени генерал-майора
милиции Э. А. Алиева)

ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ И ЗАЩИТЫ УЧАСТНИКОВ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА В СООТВЕТСТВИИ С ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Назгул Шаршенова. Забезпечення безпеки і захисту учасників кримінального судочинства відповідно до законодавства Киргизької Республіки. Досліджено методи забезпечення захисту учасників кримінального судочинства, розглянуто види застосовуваних заходів, що забезпечують безпеку учасників кримінального процесу відповідно до національного законодавства Киргизької Республіки (далі – КР).

Основу національного законодавства КР щодо забезпечення захисту кримінального процесу становлять насамперед Конституція КР, Кримінально-процесуальний кодекс КР (Глава 9 КПК КР), Закон КР "Про захист прав свідків, потерпілих та інших учасників кримінального процесу". Актуальність теми полягає в тому, що дослідження національної законодавчої бази щодо забезпечення безпеки учасників кримінального процесу надає можливість виявити низку проблем, що виникають при виконанні закону щодо забезпечення безпеки і захисту учасників кримінального процесу.

Ключові слова: *учасники кримінального судочинства, державний захист, заходи щодо забезпечення захисту, кримінальний процес.*

Постановка проблеми. Согласно пунктам 1, 2, 3 части 2 статьи 82 Уголовно-процессуального кодекса Кыргызской Республики показания подозреваемого, обвиняемого, потерпевшего, свидетеля, заключения и показания эксперта, а также показания специалиста являются источниками доказательств [10]. Но никто ни от чего не гарантирован и ничто не гарантировано в ходе следственного действия и рассмотрения уголовного дела в суде от посягательств со стороны осужденных, подозреваемых, их родственников или других соучастников, которые находятся на свободе, а именно: давление или угрозы на потерпевших, свидетелей и иных участников уголовного процесса или их подкупа. Участники уголовного судопроизводства все чаще становятся объектами мести или угроз со стороны преступников

[1; 2]. В результате этого свидетели, потерпевшие и иные участники уголовного судопроизводства отказываются на следствии и в суде от своих первоначальных показаний, а виновные лица уклоняются от ответственности.

Цель статьи – исследовать методы обеспечения защиты участников уголовного судопроизводства, рассмотреть виды применяемых мер, обеспечивающих безопасность участников уголовного процесса.

Изложение основного материала. Среди многочисленных способов воздействия на участников уголовного процесса можно выделить следующие:

- 1) преследования с целью оказания психического воздействия, выражающегося в угрозах убийством, расправы, уничтожения личного имущества, похищения детей и близких, надругательства над престарелыми и малолетними и т.д.;
- 2) подкуп в любом виде и форме;
- 3) применение физического насилия;
- 4) оскорбление и клевета;
- 5) умышленное уничтожение и повреждение имущества;
- 6) похищение родственников и иных близких;
- 7) совершение террористических актов;

Среди часто совершаемых считаются такие преступления, как изнасилование (ст.161), кража (ст.200), грабеж (ст.201), разбой (ст.202), вымогательство (ст.203), хулиганство (ст.266), убийство (ст.130), причинение тяжкого вреда здоровью (ст.138), причинение менее тяжкого вреда здоровью (ст.139), причинение тяжкого вреда здоровью по неосторожности (ст.142), истязание (ст.144), насильственные действия сексуального характера (ст.162), принуждение к действиям сексуального характера (ст.163), мошенничество (ст.204), коррупция (ст.319), похищение человека (ст.170), похищение лица с целью вступления в брак (ст.175), принуждение к вступлению в фактические брачные отношения (ст.176), принуждение лица к вступлению в брак (ст.177) и другие преступления экономического характера, а также преступления, связанные с наркотическими средствами [10].

Показатели совершаемых преступлений основного вида за 2018-2019 гг. [8]

Наименование показателей	2018 год	2019 год
Убийство	241	190
Изнасилование	235	280
Грабеж	956	1 821
Разбой	160	204
Кража	11 557	15 132
Мошенничество	4 362	7 247
Взяточничество	45	168
Преступления экономической направленности	2 163	4 387
Преступления, связанные с наркотиками	1 424	999
Хулиганство	2 426	3 349
Дорожно-транспортные происшествия со смертельным исходом	198	211
Процент раскрываемости преступлений, %	70	35,7 2
Всего:	23767	33988

Криминогенная ситуация в республике характеризуется проявлением новых форм и видов преступной деятельности, особенно организованной. Организованная преступность как сложное антисоциальное явление усиливает свои позиции через монополизацию многих видов противоправной деятельности, активно внедряется в отрасли экономики, а порой стремится получить доступ к властным структурам.

Международная практика борьбы с преступностью показывает, что наибольших успе-

хов в этом направлении добиваются государства, в которых создана правовая база защиты свидетелей от оказания давления со стороны членов организованных преступных формирований, в целях противодействия расследованию уголовных дел. В качестве примера эффективного обеспечения защиты свидетелей можно привести США, где впервые появилась Программа защиты свидетелей. В 1966 году Комиссия по проблемам преступности при Президенте Линдоне Джонсоне заинтересовалась проблемой обеспечения безопасности свидетелей и возложила ответственность за это направление на Службу федеральных маршалов США. Служба федеральных маршалов – это подразделение Министерства юстиции США, подчиняющееся Генеральному прокурору США. В 1970 году Конгресс США принял закон “О контроле за организованной преступностью”. Титул 5-го этого Закона наделил Генерального прокурора США правом выделять средства на защиту свидетелей, подвергающихся опасности. Однако этот закон предоставлял защиту лишь свидетелей – участников расследуемых преступлений, совершенных организованной преступностью. В 1984 году Конгресс США принимает новый Закон “О контроле за преступностью”, который расширяет круг лиц, подлежащих защите, то есть подлежат защите свидетели, жертвы преступлений, а также их близкие. Этот закон также расширяет право Генерального прокурора США переселять и обеспечивать свидетеля и членов его семьи, обязывает Генерального прокурора заключать договор о взаимной ответственности с каждым лицом, подлежащим переселению, учреждает Фонд помощи потерпевшим, предназначенный для выплат возмещения и компенсации потерпевшим в рамках этого закона.

Находящиеся под защитой свидетели должны провести некоторое время в Центре ориентации и безопасности. В центре имеется шесть полностью оборудованных квартир для свидетелей и членов их семей, а также четыре камеры, предназначенных для защиты свидетелей, отбывающих срок в местах лишения свободы. Как правило, свидетелей доставляют самолетом, если имеется повышенный риск, используется военно-воздушный транспорт. Свидетелей, находящихся под защитой, доставляют в бронированной машине и сопровождают, по меньшей мере, два вооруженных оперативных сотрудника из органа, обеспечивающего защиту. Сам центр хорошо охраняется сотрудниками и его периметр патрулируется. После прибытия свидетели, переселенные на новое место жительства, получают ежемесячное пособие до тех пор, пока не трудоустроятся или не обретут финансовую независимость. Прежде, чем покинуть Центр, свидетелям выдаются новые документы с измененными установочными данными защищаемого лица: свидетельство о рождении, паспорт, водительское права, карточки социального страхования, аттестаты и дипломы, медицинские карты и другие документы [6].

В нашей республике был принят ряд нормативно-правовых актов по обеспечению и защите безопасности участников уголовного процесса. Согласно новому уголовно-процессуальному кодексу Кыргызской Республики, принятому 2 февраля 2017 года № 20, целая глава (Глава 9 УПК КР) посвящена обеспечению безопасности и защиты уполномоченного должностного лица органа дознания, следователя, прокурора, судьи, присяжного заседателя, защитника, эксперта, специалиста, секретаря судебного заседания, судебного пристава, потерпевшего, свидетеля, подозреваемого, обвиняемого и других лиц, участвующих в уголовном процессе, а также их близких родственников [10].

Кроме этого, был принят Закон Кыргызской Республики “О защите прав свидетелей, потерпевших и иных участников уголовного судопроизводства” от 16 августа 2006 года № 170, предусматривающий ведение системы мер государственной защиты участников уголовного процесса, меры их безопасности и социальной защиты, а также основания и порядок их применения [4]. Но 31 декабря 2019 года № 152 были внесены некоторые поправки в этот Закон “О защите прав свидетелей, потерпевших и иных участников уголовного судопроизводства” [7]. Эти поправки предусматривают следующие основные изменения:

1. Дополнения статьи 6 частью 4 следующего содержания: “4. В целях дополнительного обеспечения мер безопасности участников уголовного судопроизводства орган, в производстве которого находится дело, вправе:

1) вынести официальное предостережение лицу, от которого исходит угроза насилия или других запрещенных уголовным законом деяний, о возможном привлечении его к уголовной ответственности (то есть предупреждения к лицу, от которого исходит угроза насилия или других запрещенных законом деяний, если он осуществляет деяния, запрещенные уголовным законом, привлекается к уголовной ответственности);

2) применить меру обеспечения уголовного судопроизводства в виде запрета на приближение к защищаемому лицу (то есть установление запрета лицу, от которого исходит угроза насилия или другие запрещенные уголовным законом деяния, на приближение к за-

щищаемому лицу)" [3; 4].

2. Главу 2 дополнить статьями 151 и 152 следующего содержания:

Статья 151. Официальное предостережение лицу, от которого исходит угроза насилия или других запрещенных уголовным законом деяний, о возможном привлечении его к уголовной ответственности.

В целях обеспечения мер безопасности участников уголовного судопроизводства, а также их близких родственников и (или) супруга (супруги) орган, в производстве которого находится дело, выносит официальное предостережение лицу, от которого исходит угроза насилия или других запрещенных уголовным законом деяний, о возможном привлечении его к уголовной ответственности.

Официальное предостережение должно быть вынесено органом, в производстве которого находится дело, в течение 24 часов и в этот же срок должно быть объявлено данному лицу под расписку.

Форма и содержание официального предостережения определяются Правительством Кыргызской Республики.

Статья 152. Запрет на приближение к защищаемому лицу.

1. Мера обеспечения личной безопасности в виде запрета на приближение к защищаемому лицу применяется органом, обеспечивающим безопасность защищаемого лица, в отношении лица:

1) от которого потенциально может исходить угроза жизни и здоровью защищаемого лица или установлен факт такой угрозы;

2) предпринимающего намерение установить контакт с защищаемым лицом, целью которого является физическое, моральное воздействие на защищаемое лицо в связи с его участием в уголовном судопроизводстве.

2. Запрещается лицу, в отношении которого вынесен запрет на приближение к защищаемому лицу:

1) встречаться с защищаемым лицом;

2) следовать и (или) вести наблюдение за защищаемым лицом;

3) выходить или пытаться выйти на контакт с защищаемым лицом;

4) находиться вблизи места проживания, пребывания и места работы защищаемого лица.

Раньше этих статей 151 и 152 не было. Эти статьи описывают условия вынесения официального предостережения лицу, от которого исходит угроза насилия или других запрещенных уголовным законом деяний, в отношении каких лиц принимается запрет на приближение к защищаемому лицу и что подразумевает запрет на приближение к защищаемому лицу.

3. Третье изменение произошло в части 2 статьи 19 слова "в течение 3 суток (а в случаях, не терпящих отлагательства, – немедленно)" заменить словами "в течение 24 часов", то есть раньше суд (судья), прокурор, начальник органа дознания или следователь, получив заявление (сообщение) об угрозе убийства лица, насилия над ним, уничтожения или повреждения его имущества либо иного опасного противоправного деяния, обязаны были проверить это заявление (сообщение) и могли в течение 3 суток (а в случаях, не терпящих отлагательства, – немедленно) принять решение о применении мер безопасности в отношении его либо об отказе в их применении. В данный момент срок сокращен до 24 часов с момента получения заявления (сообщения) об угрозе [4].

При исследовании данного закона мы обнаружили ряд проблем, на которых эти пункты практически не работают. Например, согласно пункту 4, статьи 6 Закона Кыргызской Республики "О защите прав свидетелей, потерпевших и иных участников уголовного судопроизводства", одним из мер обеспечения безопасности участников уголовного процесса является переселение на другое место жительства. Проблема в том, что наше государство не может обеспечить новое место жительства для участников уголовного процесса из-за нехватки средств из государственного бюджета. Поэтому участники уголовного процесса вынуждены переселяться на место жительства их родственников. Угроза остаётся не решимой, сообразительный человек может легко найти место жительства их родственников, так как в первую очередь он ищет их по месту жительства их родственников.

Приведем к примеру ещё одну проблему. Согласно пункту 8, статьи 6 Закона Кыргызской Республики "О защите прав свидетелей, потерпевших и иных участников уголовного судопроизводства", одним из мер обеспечения безопасности участников уголовного процесса является изменение места работы или учёбы [4]. Здесь проблема состоит в том, что многие наше граждане часто отказываются менять свое место работы, так как государство не может предложить ему такую работу и должность на другом месте, поэтому они отказываются и не

хотят потерять работу, так, как обеспечивают свою семью за счёт заработной платы. Возникает вопрос “Почему?”. Ответ прост: из-за безработицы в стране. Поэтому многие свидетели и потерпевшие станут жертвами подкупа, что не способствует раскрытию уголовного дела [9].

Выводы. Таким образом, подводя итог, можно утверждать, что на сегодняшний день, как показывает практика, в нашей республике имеется хорошая нормативно-правовая база, полученная от международного опыта, но и имеется ряд проблем в механизме работе исполнения этих нормативно-правовых актов. Решение этих проблем привело бы к полноценной защите участников уголовного процесса от угрозы и обеспечению раскрытия преступления, принятия справедливого решения судебных органов. Дополнительно со стороны Правительства Кыргызской Республики должна приниматься “Государственная программа по обеспечению безопасности свидетелей, потерпевших и иных участников уголовного судопроизводства”, которая будет направлена на осуществление определенных законом мер по обеспечению безопасности и социальной поддержки защищаемых лиц, независимо от их гражданства, национальности, пола, имущественного, должностного и социального положения, образования, принадлежности к общественным объединениям, отношения к религии и политических убеждений. То есть из государственного бюджета должны выделяться средства на обеспечение защиты участников уголовного процесса, предусматривающие социальную защиту участников уголовного процесса.

Список использованных источников

1. Брусницын Л. В. Обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: российский, зарубежный и международный опыт XX века (процессуальное исследование). Москва : Юрлитинформ, 2010. 464 с.
2. Брусницын Л. В. Правовое обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию. Москва : СПАРК, 1999. 108 с.
3. Закон Кыргызской Республики “О внесении изменений в закон Кыргызской Республики “О защите прав свидетелей, потерпевших и иных участников уголовного судопроизводства” от 31 декабря 2019 года №152.
4. Закон Кыргызской Республики “О защите прав свидетелей, потерпевших и иных участников уголовного судопроизводства” от 16 августа 2006 года № 170.
5. Конституция Кыргызской Республики, принятая референдумом (всенародным голосованием) 27 июня 2010 года.
6. Научный журнал “Обеспечение безопасности участников уголовного судопроизводства на примере опыта США”. URL : cyberleninka.ru.
7. Новшества уголовно-процессуального законодательства: до и после / А. К. Кулбаев, Г. Р. Маматкеримова. Бишкек, 2019. 188 с.
8. Официальный сайт Национального статического комитета Кыргызской Республики. URL : www.stat.kg.
9. Сманалиев К. М. Теоритические проблемы доказательства и доказывания по уголовно-процессуальному законодательству Кыргызской Республики. Бишкек, 2009. 276 с.
10. Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики от 2 февраля 2017 года № 20 (введен в действие с 1 января 2019 года).

Поступила в редакцию 11.06.2021

References

1. Brusnitsyn L. V. (2010) Obespecheniye bezopasnosti lits, sodeystvuyushchikh ugovnomu pravosudiyu: rossiyskiy, zarubezhnyy i mezhdunarodnyy opyt XX veka (protsessual'noye issledovaniye) [Ensuring the safety of persons promoting criminal justice: Russian, foreign and international experience of the twentieth century (procedural research)]. Moscow : Yurlitinform. 464 p. [in Russ.].
2. Brusnitsyn L. V. (1999) Pravovoye obespecheniye bezopasnosti lits, sodeystvuyushchikh ugovnomu pravosudiyu [Legal security of persons contributing to criminal justice]. Moscow : SPARK. 108 p. [in Russ.].
3. Zakon Kyrgyzskoy Respubliki “O vneseniye izmeneniy v zakon Kyrgyzskoy Respubliki “O zashchite prav svideteley, poterpevshikh i inykh uchastnikov ugovnogo sudoproizvodstva” ot 31 dekabrya 2019 goda №152 [The Law of the Kyrgyz Republic "On Amendments to the Law of the Kyrgyz Republic" On the Protection of the Rights of Witnesses, Victims and Other Participants in Criminal Proceedings" of December 31, 2019, no 152] [in Russ.].
4. Zakon Kyrgyzskoy Respubliki “O zashchite prav svideteley, poterpevshikh i inykh uchastnikov ugovnogo sudoproizvodstva” ot 16 avgusta 2006 goda № 170 [Law of the Kyrgyz Republic “On the protection of the rights of witnesses, victims and other participants in criminal proceedings” of August 16,

2006 No. 170] [in Russ.].

5. Konstitutsiya Kyrgyzskoy Respubliki, prinyataya referendumom (vsenarodnym golosovaniyem) 27 iyunya 2010 goda [The Constitution of the Kyrgyz Republic, adopted by referendum (popular vote) on June 27, 2010] [in Russ.].

6. Nauchnyy zhurnal "Obespecheniye bezopasnosti uchastnikov ugovnogo sudoproizvodstva na primere opyta SShA" [Scientific journal "Ensuring the safety of participants in criminal proceedings on the example of the US experience"]. URL : cyberleninka.ru [in Russ.].

7. Novshestva ugovno-protsessual'nogo zakonadatel'stva: do i posle [Innovations in criminal procedure legislation: before and after] / A. K. Kulbayev, G. R. Mamatkerimova. Bishkek, 2019. 188 p. [in Russ.].

8. Ofitsial'nyy sayt Natsional'nogo staticheskogo komiteta Kyrgyzskoy Respubliki [Official site of the National Static Committee of the Kyrgyz Republic]. URL : www.stat.kg [in Russ.].

9. Smanaliyev K. M. (2009) Teoritecheskiye problemy dokazatel'stva i dokazyvaniya po ugovno-protsessual'nomu zakonadatel'stvu Kyrgyzskoy Respubliki [Theoretical problems of proof and proof in the criminal procedure legislation of the Kyrgyz Republic]. Bishkek. 276 p. [in Russ.].

10. Ugolovno-protsessual'nyy kodeks Kyrgyzskoy Respubliki ot 2 fevralya 2017 goda № 20 [The Criminal Procedure Code of the Kyrgyz Republic of February 2, 2017 no. 20] (vveden v deystviye s 1 yanvarya 2019 goda) [in Russ.].

ABSTRACT

Nazgul Sharshenova. Ensuring the safety and protection of participants in criminal proceedings in accordance with the legislation of the Kyrgyz Republic. The article deals with study of methods for ensuring the protection of participants in criminal proceedings, the types of measures applied to ensure the safety of participants in criminal proceedings in accordance with the national legislation of the Kyrgyz Republic. The basis of the national legislation of the Kyrgyz Republic to ensure the protection of the criminal process is, first of all, the Constitution of the Kyrgyz Republic, the Criminal Procedure Code of the Kyrgyz Republic (Chapter 9 of the Criminal Procedure Code of the Kyrgyz Republic), the Law of the Kyrgyz Republic "On the Protection of the Rights of Witnesses, Victims and Other Participants in Criminal Proceedings". The relevance of this topic lies in the fact that in the study and analysis of the national legal framework for ensuring the safety of participants in criminal proceedings, which lets us know by identifying a number of problems arising in the implementation of the law to ensure the safety and protection of participants in criminal proceedings.

As of today, as practice shows, the Kyrgyz Republic has a good regulatory and legal framework obtained from international experience, but there are also a number of problems in the mechanism of the implementation of these regulatory legal acts. The solution of these problems would lead to a full-fledged protection of the participants in the criminal process from the threat and to ensure the disclosure of the crime, the adoption of a fair decision by the judicial authorities. In addition, the Government of the Kyrgyz Republic should adopt the "State Program for Ensuring the Safety of Witnesses, Victims and Other Participants in Criminal Proceedings", which will be aimed at implementing measures specified by law to ensure the safety and social support of protected persons, regardless of their citizenship, nationality, gender, property, official and social status, education, membership in public associations, attitudes towards religion and political convictions.

Keywords: *participants in criminal proceedings, state protection, measures to ensure protection, criminal procedure.*

УДК 343.123.12:343.147:343.6
DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-277-281

Анастасія ПІСКУНОВА[©]
судовий експерт
(Запорізький науково-дослідний
експертно-криміналістичний
центр МВС України)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МВС ІЗ ПІДРОЗДІЛАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

На підставі аналізу кримінального процесуального законодавства, відомчих нормативно-правових актів розглянуто проблемні питання взаємодії експертної служби Міністерства внутрішніх справ України з підрозділами досудового розслідування. Авторкою статті акцентовано увагу на необхідності пошуку додаткових можливостей вдосконалення даного виду діяльності.

Ключові слова: взаємодія, експертиза, експерт, Експертна служба МВС України, досудове розслідування, залучення працівників Експертної служби МВС України.

Постановка проблеми. Діяльність правоохоронної системи по розкриттю і розслідуванню кримінальних правопорушень найбільш ефективна тоді, коли структурні підрозділи тісно взаємодіють між собою. Особливо важливе значення в цій сфері має взаємодія таких учасників кримінального судочинства як експерт і слідчий. Під час проведення злагоджених спільних дій слідчого і співробітників експертно-криміналістичних підрозділів можуть бути зібрані такі докази, які не можуть бути отримані і закріплені вказаними суб'єктами окремо. У той же час неузгодженість окремих положень відомчих нормативно-правових актів, що регулюють питання взаємодії експертної служби МВС України з органами досудового розслідування, на жаль, не сприяють підвищенню ефективності процесу розкриття та розслідування злочинів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Різні аспекти щодо практики боротьби зі злочинністю в контексті взаємодії слідчого з експертом та спеціалістом, знайшли своє відображення у роботах В. Бахіна, О. Волобуєвої, І. Гори, А. Іщенко, В. Коновалової, В. Кузьмічова, В. Лукашевича, М. Салтевського, В. Тертишника, П. Цимбала, К. Чаплинського, В. Шепітька та інших.

Мета статті: здійснити в даному дослідженні науково-обґрунтоване з'ясування теоретичних і практичних аспектів взаємодії Експертної служби МВС України з органами досудового слідства. Крім того, звернути увагу на необхідність пошуку додаткових можливостей її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Розкриття і розслідування злочинів є комплексною діяльністю різних державних правоохоронних органів, наділених різними методами і засобами пізнання [1, с. 441].

Першочерговим завданням боротьби зі злочинністю є вдосконалення способів і методів правоохоронної (у тому числі слідчої) діяльності, забезпечення їх адекватності потребам практики за допомогою застосування сучасних спеціальних знань і навичок [2, с. 3].

У філософії взаємодія інтерпретується як особливий тип відношення між об'єктами, при якому кожний з об'єктів діє (впливає) на інші об'єкти, приводячи до їх зміни, і водночас зазнає дії (впливу) з боку кожного з цих об'єктів, що у свою чергу, зумовлює зміну його стану [3, с. 77].

Відповідно до Загальних положень криміналістичної методики, взаємодія – це одна з форм організації розслідування. Взаємодія правоохоронних та інших державних органів і службових осіб у процесі розкриття і розслідування злочинів є узгодженою діяльністю різноманітних ланок однієї або декількох організованих систем, яка спрямована на досягнення спільної мети з найменшими витратами сил, засобів і часу [4, с. 77].

© Піскунова А. О., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4880-2101>
anastasiapiskunova95@gmail.com

Ми погоджуємось із В. Ковальовим, на думку якого «взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України – це заснована на нормах закону та підзаконних нормативних актів сумісна діяльність не підпорядкованих організаційно суб'єктів із відмінною компетенцією та спеціалізацією, узгоджена за часом місцем, засобами й методами реалізації, для вирішення конкретних завдань, що зумовлюються характером слідчої ситуації, для розв'язання якої вона здійснюється, з метою розкриття, розслідування та запобігання злочинам, установлення об'єктивної істини та забезпечення правильного застосування закону» [5, с. 24].

У зв'язку з реформуванням МВС України відбулася й перебудова експертної служби МВС, функції якої переважно полягають у судово-експертному забезпеченні кримінальних проваджень. Здійснення технічної допомоги слідчим під час проведення окремих процесуальних дій покладається на підрозділи техніко-криміналістичного забезпечення органів досудового розслідування Національної поліції України.

Таким чином, слідчі підрозділи, що увійшли до складу Національної поліції, та експертні підрозділи, які залишилися в складі експертної служби МВС, частково втратили організаційний зв'язок.

Аналізуючи сучасний стан нормативного регулювання процесу взаємодії слідчого зі співробітниками експертної служби, констатуємо, що його рівень, на жаль, поки що є недостатнім. Нормативні й організаційні проблеми взаємодії слідчого з працівниками експертної служби МВС не набули належної теоретичної розробки, що призводить і до суттєвих труднощів у практичній діяльності. Низка питань правового й організаційного характеру залишається не вирішеною, що стримує більш повне використання можливостей сумісної діяльності цих суб'єктів, підвищення її результативності [6, с. 272].

Також, у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» та інших нормативно-правових актів, що регулюють підпорядкованість, права та обов'язки осіб, які найчастіше залучаються слідчими до огляду місця події, слідчих (розшукових) дій та проведення судових експертиз, важливе значення мають форми та порядок взаємодії слідчих з експертними установами.

Так, наказом МВС України від 03.11.2015 № 1343 затверджено Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України (далі – Положення). Згідно з цим Положенням, Експертна служба МВС складається з Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (ДНДЕКЦ) та територіальних підрозділів – науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів (НДЕКЦ), перелік яких наведено в додатку до вищезазначеного Положення.

Одними з основних завдань Експертної служби МВС є:

- 1) здійснення судово-експертної діяльності;
- 2) забезпечення залучення працівників Експертної служби МВС до досудового розслідування та судового розгляду;
- 3) забезпечення функціонування обліку знарядь кримінальних правопорушень та інших об'єктів;
- 4) забезпечення функціонування інформаційно-пошукових систем, обробки персональних даних у межах повноважень, визначених законом, забезпечення режиму доступу до інформації [7].

Завдання експертних установ, у тому числі як суб'єктів взаємодії з правоохоронними органами, систематизовано через їх поділ на три групи: 1) завдання з проведення дослідження та надання висновку; 2) завдання як учасника кримінального провадження; 3) завдання з інформаційно-технічного забезпечення криміналістичної діяльності [8, с. 2].

Відповідно до чинного законодавства, під час проведення досудового розслідування слідчий може взаємодіяти з експертами і спеціалістами, що у свою чергу сприяє більш ефективному розслідуванню кримінальних правопорушень.

Аналізуючи Інструкцію про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі у проведенні огляду місця події, затвердженої наказом МВС України від 03.11.2015 № 1339 (далі – Інструкція) відзначимо, що для участі у проведенні огляду місця події може залучатися спеціалізована пересувна лабораторія, проте тільки за письмовим (як виняток, за усним, з подальшим оформленням у письмовій формі) клопотанням керівника органу досудового розслідування або особи, яка виконує його обов'язки, лише в разі виникнення об'єктивних обставин, пов'язаних з учиненням:

- убивства або умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого із застосуванням вогнепальної зброї;
- розбійного нападу із застосуванням вогнепальної зброї з постраждалими особами;

- згвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього, малолітньої чи малолітнього або таке, що спричинило особливо тяжкі наслідки;
- дорожньо-транспортної пригоди, під час якої загинуло двоє й більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п'ятеро й більше осіб;
- пожежі, під час якої загинуло двоє й більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п'ятеро й більше осіб;
- вибуху, загрози вибуху або виявлення саморобних вибухових пристроїв [9].

Отже, виходячи із основних положень Інструкції, працівники експертної служби МВС, не можуть залучатися до огляду місця події, якщо вони не входять до складу спеціалізованої пересувної лабораторії.

За фактами вчинення інших злочинів (кримінальних правопорушень) рішення про залучення спеціалізованої пересувної лабораторії для участі у проведенні огляду місця події приймається керівництвом відповідного підрозділу експертної служби МВС спільно з керівництвом органів досудового розслідування, виходячи з категорії вчиненого злочину, об'єктивних обставин та необхідності застосування відповідних спеціальних знань та тільки за письмовим клопотанням керівника органу досудового розслідування або особи, яка виконує його обов'язки [9].

Таке визначення чіткого переліку зазначених випадків обмеження залучення до участі в проведенні огляду місця події працівників Експертної служби МВС тільки в складі спеціалізованої пересувної лабораторії, на нашу думку, не є виправданим.

По-перше, поза увагою залишаються й інші тяжкі злочини, які потребують проведення детального і ретельного огляду, наприклад: умисні вбивства та умисні тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили смерть потерпілого, учинені без застосування вогнепальної та холодної зброї, хімічних речовин; вбивства сексуального характеру; убивства новонароджених дітей, убивства на замовлення, тяжкі злочини, вчинені групою осіб або організованою групою, особливо за участю малолітніх та неповнолітніх осіб тощо.

По-друге, у зв'язку з тим, що підрозділи експертної служби мають досвідчених фахівців, користуються найсучаснішими техніко-криміналістичними засобами та технікою для виявлення, фіксації та вилучення різноманітних слідів та інших речових доказів, можна очікувати вищої якості проведених з їхньою участю оглядів місць подій, що у свою чергу підвищить можливість розкриття злочини.

По-третє, час, який витрачається на процесуальне оформлення залучення спеціалізованої пересувної лабораторії експертної служби МВС для участі в огляді місця події може так само призвести до зміни, пошкодження, втрати слідів злочину (особливо слідів рук та ДНК слідів, за якими можливо ідентифікувати особу) та іншої доказової інформації, що має важливе значення для швидкого та оперативного розкриття злочину.

Також, крім проведення судових експертиз та прийняття участі в оглядах місць подій, експертна служба МВС веде обліки, які безпосередньо використовуються працівниками цієї служби, а також можуть бути використані слідчими в порядку, встановленому чинним законодавством України.

Зокрема, слідчий, відповідно до своїх повноважень, у порядку ст. ст. 40, 93 Кримінального процесуального кодексу України [10], може отримати інформацію про наявність у базі дактилокарт особи, яка представляється різними установчими даними.

Також дактилоскопічний облік дає можливість ідентифікувати особу, за слідами, вилученими при огляді місця події по нерозкритим злочинам, встановити особу невпізаного трупу та безвісно зниклої особи.

Таким чином, підрозділи досудового розслідування та експертної служби МВС, особливо після реформування, через низку проблемних питань правового й організаційного характеру, на жаль, втрачають можливість ефективної та швидкої взаємодії у своїй діяльності, в той час, як саме спільна співпраця сприяє можливості оперативно та ефективно розкривати та розслідувати кримінальні правопорушення.

Висновки. Отже, вважаємо за доцільне, на законодавчому рівні закріпити взаємозв'язок експертної служби МВС та підрозділів досудового розслідування за такими основними напрямками: сприяння слідчих підрозділів у призначенні та проведенні судових експертиз та експертних досліджень (своєчасне вилучення речових доказів та швидке призначення судових експертиз); залучення експерта до проведення слідчих (розшукових) дій (потрібно розширити перелік випадків, в яких залучається спеціалізована пересувна лабораторія експертної служби МВС або окремих працівників експертної служби МВС залежно від виду злочину); залучення експерта для надання роз'яснень; обмін інформацією; проведення спільних науково-методичних заходів, семінарів, спільних занять.

Список використаних джерел

1. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підруч. Київ : Кондор, 2006. 588 с.
2. Волобуєва О. О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час збору інформації про особу, що скоїла злочин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київський нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2006. 16 с.
3. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
4. Криміналістика: підруч. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2008. 464 с.
5. Ковальов В. В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2007. 227 с.
6. Перлін С. І. Правові та організаційні особливості взаємодії слідчого з підрозділами Експертної служби МВС України. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. № 1. С. 270-277.
7. Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України: затв. наказом МВС України від 03.11.2015 р. № 1343. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15>.
8. Науменко С. М. Адміністративно-правові засади взаємодії Експертних установ з правоохоронними органами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Сумський держ. ун-т. Суми, 2019. 203 с.
9. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: затв. наказом МВС України від 03.11.2015 № 1339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. *Голос України*. 2012. № 90-91.

Надійшла до редакції 18.05.2021

References

1. Saltevs'kyu M. V. (2006) Kryminalistyka (u suchasnomu vykladі) [Forensics (in modern terms)]: pidruch. Kyiv : Kondor. 588 p. [in Ukr.].
2. Volobuyeva O. O. (2006) Vzayemodiya slidchoho z fakhivtsyamy pid chas zboru informatsiyi pro osobu, shcho skoyila zlochyn [interaction of the investigator with specialists during the collection of information about the person who committed the crime] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Kyiv's'kyu nats. un-t vnutr. sprav. Kyiv. 16 p. [in Ukr.].
3. Filosofs'kyu entsyklopedychnyy slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary] : entsyklopediya / NAN Ukrayiny, In-t filosofiyi im. H. S. Skovorody ; holov. red. V. I. Shynkaruk. Kyiv : Abrys, 2002. 742 p. [in Ukr.].
4. Kryminalistyka [Forensics] : pidruch. / V. Yu. Shepit'ko, V. O. Konovalova, V. A. Zhuravel' ta in. ; za red. prof. V. Yu. Shepit'ka. 4-e vyd., pererob. i dop. Kharkiv : Pravo, 2008. 464 p. [in Ukr.].
5. Koval'ov V. V. (2007) Vzayemodiya slidchoho z pratsivnykamy ekspertnoyi sluzhby MVS Ukrayiny [Interaction of the investigator with employees of the expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Kyiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kyiv. 227 p. [in Ukr.].
6. Perlin S. I. (2017) Pravovi ta orhanizatsiyni osoblyvosti vzayemodiyi slidchoho z pidrozdilamy Ekspertnoyi sluzhby MVS Ukrayiny [Legal and organizational features of the investigator's interaction with the units of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka*. no 1, pp. 270-277 [in Ukr.].
7. Polozhennya pro Ekspertnu sluzhbu Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny [Regulations on the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : zatv. nakazom MVS Ukrayiny vid 03.11.2015 r. № 1343. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15> [in Ukr.].
8. Naumenko S. M. (2019) Administratyvno-pravovi zasady vzayemodiyi Ekspertnykh ustanov z pravookhoronnyimi orhanamy [Administrative and legal principles of interaction of Expert institutions with law enforcement agencies] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Sums'kyi derzh. un-t. Sumy. 203 p [in Ukr.].
9. Instruktsiya pro poriyadok zaluchennya pratsivnykiv orhaniv dosudovoho rozsliduvannya politsiyi ta Ekspertnoyi sluzhby Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny yak spetsialistiv dlya uchasti v provedenni ohlyadu mistysya podiyi [Instruction on the procedure for involving employees of the pre-trial investigation bodies of the police and the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as specialists to participate in the inspection of the scene] : zatv. nakazom MVS Ukrayiny vid 03.11.2015 № 1339. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15> [in Ukr.].
10. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny vid 13 kvitnya 2012 r. [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012]. *Holos Ukrayiny*, 2012, no 90-91 [in Ukr.].

ABSTRACT

Anastasiya Piskunova. Topical issues of interaction of the expert Service of the Ministry of Internal Affairs with pre-trial investigation units. Based on the analysis of the criminal procedural legislation, departmental normative legal acts, the problematic issues of interaction of the Expert Service of

the Ministry of Internal Affairs of Ukraine with the pre-trial investigation units are considered.

The author of the article emphasizes the need to find additional opportunities to improve this activity. The author states that the units of pre-trial investigation and the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs, especially after the reform, due to a number of problematic issues of legal and organizational nature, unfortunately lose the opportunity for effective and rapid interaction in their activities, while joint cooperation and investigate criminal offenses.

In addition, the author proposes to consolidate at the legislative level the relationship between the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs and pre-trial investigation units in the following main areas: assistance to investigative units in appointing and conducting forensic examinations and expert examinations; involvement of an expert in conducting investigative (search) actions (it is necessary to expand the list of cases in which a specialized mobile laboratory of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs or a separate employee of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs is involved depending on the type of crime); involvement of an expert to provide explanations; information exchange; conducting joint scientific and methodological events, seminars, joint classes.

Keywords: interaction, examination, expert, expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, pre-trial investigation, involvement of employees of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

УДК 343.98

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-281-286

Ірина РУДЕНЬКА®

судовий експерт
(Дніпропетровський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр
МВС України)

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВАДЖЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ СУДОВОЇ ГЕМОЛОГІЧНО-ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Інтенсивний розвиток інституту судових експертиз в Україні та за кордоном, вчинення складних та інтелектуальних злочинів, сприяє виникненню та розвитку нових видів судових експертиз, до яких належить і комплексна судова гемологічно-товарознавча експертиза.

Метою статті є обґрунтування практичної необхідності провадження комплексних судових гемологічно-товарознавчих експертиз у сфері кримінального, цивільного, господарського та адміністративного судочинства.

Обґрунтовано необхідність законодавчого урегулювання питання призначення та провадження комплексних експертиз, оскільки зазначена експертиза має свої предмети дослідження, специфіку їх призначення та проведення. Розглянуто завдання, що вирішуються експертами в процесі судово-гемологічної та судово-товарознавчої експертиз, об'єкти комплексної судової гемологічно-товарознавчої експертизи та особливості комплексного гемологічно-товарознавчого дослідження. Наголошено на необхідності дотримання кваліфікаційних вимог до підготовки судових експертів-гемологів.

Ключові слова: судова експертиза, комплексна судова експертиза, комплексна гемологічно-товарознавча експертиза, дорогоцінне каміння, напівдорогоцінне каміння, ювелірні вироби, дорогоцінні метали, експерт.

Постановка проблеми. Як свідчить судово-слідча практика, на цей час наявна тенденція до збільшення злочинів у сфері обігу дорогоцінного каміння та ювелірних виробів, що тягне за собою провадження судово-гемологічних та судово-товарознавчих експертиз і досліджень, в результаті яких встановлюються: класифікаційні характеристики каміння (виробів з каміння та вставок з каміння в ювелірних виробах); якісні характеристики каміння, виробів з каміння та ювелірних виробів зі вставками з каміння; походження каміння; облагородження каміння; країни походження для бурштину; родовища декоративного каміння; відповідності маркування каміння його дійсним товарним характеристикам; відповідності

© Руденка І. О., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5180-3597>

tabloid@i.ua

маркування та пакування виробів з каміння нормативно-технічної документації; відповідності якості виробів з каміння стандартам, технічним умовам, ринкова вартість дорогоцінного, напівдорогоцінного каміння та дорогоцінних металів зі вставками з каміння (в сировині, ювелірних виробках), способу виробництва товарної продукції (промисловий чи саморобний), підприємства-виробники (країни-виробника), відповідності упакування ювелірного виробу, відповідних документів (бирка, сертифікат, паспорт виробу).

Але експерт-товарознавець не завжди має знання тонкощів гемологічної експертизи і, навпаки, експерт-гемолог часто не знає методик визначення ринкової чи іншої вартості дорогоцінного каміння або ювелірного виробу. Цей факт і зумовив необхідність проведення дослідження дорогоцінного, напівдорогоцінного каміння та дорогоцінних металів зі вставками з каміння в межах комплексної судової гемологічно-товарознавчої експертизи.

Слушною, на нашу думку, є позиція науковців, які зазначають, що сучасні потреби слідчої та судової практики з питань широкого впровадження комплексних судової експертизи високого наукового рівня є практичною необхідністю у сфері кримінального, цивільного та адміністративного процесів [1, с. 233].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Зараз як вітчизняними, так і зарубіжними вченими-криміналістами та процесуалістами виконана низка досліджень, в яких розглядалися питання призначення та провадження комплексних експертиз. Однак відсутні роботи, в яких розглядаються особливості призначення та провадження комплексних судових гемологічно-товарознавчих експертиз, які базуються на загальних теоретичних засадах, але мають і свої особливості, притаманні саме такому підвиду експертиз.

Окрім теоретичні й практичні питання комплексних судово-експертних досліджень розглядали у наукових працях з криміналістики, теорії судової експертизи та кримінального процесу вітчизняні та зарубіжні вчені, як-от: Г. К. Авдєєва, Т. В. Авер'янова, Л. Ю. Ароцкер, А. Ф. Аубакіров, І. В. Басиста, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. Ф. Берзін, А. І. Вінберг, О. І. Галяшина, Л. М. Головченко, Г. Л. Грановський, В. Г. Грузкова, Ю. М. Грошевий, В. Г. Гончаренко, Ф. Е. Давудов, В. А. Журавель, О. М. Зінін, Н. І. Клименко, З. О. Ковальчук, В. О. Коновалова, Ю. Г. Корухов, В. К. Лисиченко, Н. П. Майліс, А. А. Макарян, З. С. Меленевська, І. М. Можар, Г. В. Прохоров-Лукін, М. С. Романов, О. Р. Россинська, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, Т. Е. Сухова, В. В. Тіщенко, Н. М. Ткаченко, В. Ю. Шепітько, О. Р. Шляхов, Ю. М. Черноус, М. Г. Щербаківський та ін. Положення, викладені в працях зазначених науковців, свідчать про те, що застосування комплексності у судовій експертизі – це закономірний процес її розвитку, один із головних важелів впливу на формування основ судово-експертної діяльності. Вказані обставини зумовили необхідність глибокого теоретичного переосмислення проблем, пов'язаних з організацією та проведенням комплексних судово-експертних досліджень, а також здійснення окремого наукового дослідження, його загальнотеоретичних та практичних аспектів [2, 3].

Метою статті є дослідження особливостей призначення та провадження комплексної судової гемологічно-товарознавчої експертизи і шляхи вирішення цього питання.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить слідчо-експертна практика, під час розслідування складних кримінальних проваджень у сфері обігу дорогоцінного, напівдорогоцінного каміння та дорогоцінних металів виникає потреба у вирішенні експертним шляхом завдань, які знаходяться на перетині гемологічних та товарознавчих знань. У таких випадках повинна призначатись комплексна судова гемологічно-товарознавча експертиза.

Ми погоджуємося з В. Г. Гончаренком, який зазначав, що експертні дослідження комплексного характеру набувають усе більшого значення, які забезпечують надійність висновків у кримінальних провадженнях та господарських спорах [4, с. 3–7].

Але треба зазначити, що на законодавчому рівні поняття «комплексна експертиза» передбачено тільки в статтях 143 та 149 Цивільного процесуального кодексу України (с) та статті 149 Кодексу адміністративного судочинства України без конкретизації цього поняття. У Кримінальному процесуальному кодексі України та Законі України «Про судову експертизу» відсутні норми, які регламентують порядок призначення та провадження комплексних судових експертиз та критеріїв їх розмежування. Можливість залучення кількох експертів до провадження судових експертиз визначено в загальних рисах.

В Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 року міститься найбільш чітке поняття «комплексна експертиза», якою є експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки, або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання, (питання) [5], проте, на думку, зокрема, В. В. Арешонкова та

О. В. Кравчука, це поняття не повною мірою розкриває зміст таких експертиз, не містить усіх характерних її особливостей та відповідно потребує свого уточнення [6, с. 314]. Крім того, на їх думку, не чітко визначений зміст цього поняття, не зрозуміло якою мірою взаємопов'язані між собою такі суттєві ознаки комплексних експертиз: «вирішення спільного завдання» та «застосування спеціальних знань різних галузей науки...» [6, с. 315].

Однією з основних ознак комплексної експертизи, яку виділяє більшість науковців цієї проблематики, є проведення одного дослідження за участю декількох експертів, які є фахівцями в різних галузях знань чи напрямів однієї галузі [7, с. 58] або ж фахівцями різних спеціальностей (чи більш вузьких спеціалізацій) [8; 9, с. 55], але не буде комплексною експертиза під час проведення комплексу експертиз – декількох окремих експертних досліджень спеціалістами різних галузей знань.

Повністю поділяємо позицію С. С. Бичкової, яка зазначала, що хоча спільне проведення експертизи зазвичай включає містить досліджень одного об'єкта (чи кількох об'єктів) різними експертами, це не означає, що комплексна експертиза перетворюється на просту арифметичну їхню сукупність. На її думку, комплексна експертиза – не сума різних за компетенцією досліджень, а їхній функціональний взаємозв'язок [10, с. 265].

Крім того, як свідчить експертна практика і власний досвід судово-експертної діяльності автора, виконання комплексних судових експертиз найчастіше доручається експертам, які мають спеціальні знання та досвід виконання експертиз однієї галузі знань, тому у проведенні комплексної експертизи, як правило, беруть участь декілька експертів з різних галузей знань. Але з організаційної і процесуальної позиції, якщо експерт, який має знання з різних галузей знань або напрямів у межах однієї галузі (має допуски на проведення різних видів судових експертиз), має право провести комплексну експертизу або дослідження, яке за своєю суттю та процесуальним оформленням також буде комплексною експертизою.

Слушною, своєчасною і обгрунтовною є думка науковців та практиків про необхідність законодавчого урегулювання питання призначення та провадження комплексних експертиз, оскільки зазначена експертиза має свої предмети дослідження, специфіку їх призначення та проведення. Під час проведення комплексних судових експертиз здійснюється використання різних видів, родів і класів накопичених знань, використання нових методів природничих і технічних наук, які можуть допомогти у встановленні істини в процесі досудового розслідування складних кримінальних проваджень [11, с. 118].

Комплексна експертиза – це експертне дослідження, яке здійснюють експерти різних спеціальностей, коли для досягнення мети необхідні різноманітні знання інших наук. При комісійній експертизі, кожний спеціаліст несе відповідальність за обгрунтованість висновків. За наявності експертом знань різних галузей науки він може проводитися сам дослідження [12, с. 258].

Теоретичними засадами комплексних судових експертиз є об'єктивний процес взаємодії наук, предмета і методів дослідження.

Як свідчить експертна практика і досвід експертної діяльності автора, найчастіше призначаються комплексні судові гемологічно-товарознавчі експертизи, в яких перед судовим експертом (експертами) ставляться питання, які вирішуються експертами з різних галузей знань: гемологами, товарознавцями. Наприклад, вирішення ідентифікаційних завдань в межах комплексної судової гемологічно-товарознавчої експертизи дозволяє встановити: загальне джерело походження каміння; відомості, чи не складали раніше єдине ціле (в тому числі один комплект) частини ювелірного виробу; документи, в тому числі бирки, гемологічні сертифікати та паспорти на ювелірні вироби (годинники); акти з пробірного контролю на дорогоцінні метали та ювелірні вироби з цих металів тощо.

Надамо коротку характеристику цій комплексній експертизі. Вбачається, що комплексна судова гемологічно-товарознавча експертиза – це дослідження експертом (експертами) на основі спеціальних гемологічних та товарознавчих знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування, суду для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання.

Як свідчить експертна практика, судові експерти-гемологи та товарознавці найчастіше вирішують такі завдання: проведення діагностики (органолептичної або інструментальної) дорогоцінного, напівдорогоцінного каміння, ювелірних виробів зі вставками з дорогоцінного каміння; визначення митної вартості дорогоцінного, напівдорогоцінного каміння, ювелірних виробів зі вставками з дорогоцінного каміння та режимів їх переміщення за митний кордон; встановлення способів реалізації ювелірних виробів кустарного виробництва з порушенням норм законодавства; ідентифікація дорогоцінного, напівдорогоцінного каміння, ювелірних виробів зі вставками з дорогоцінного каміння, сировини; визначення країни виробника до-

рогочінного, напівдорогоцінного каміння, ювелірних виробів зі вставками з дорогоцінного каміння; дослідження дорогоцінного, напівдорогоцінного каміння, ювелірних виробів зі вставками з дорогоцінного каміння бувшого у вжитку, встановлення в процентному співвідношенні зносу зазначених об'єктів; визначення належності товарів (об'єктів дослідження) до класифікаційних категорій, які прийняті у виробничо-торгівельній сфері; відповідності якості виробів з дорогоцінного каміння стандартам, технічним умовам; походження, облягодження та родовища дорогоцінного і напівдорогоцінного каміння.

Об'єктами комплексної гемологічно-товарознавчої експертизи є:

- 1) дорогоцінне, напівдорогоцінне, декоративне каміння, дорогоцінне каміння органічного походження;
- 2) ювелірні вироби із дорогоцінних металів;
- 3) ювелірні вироби зі вставками з дорогоцінного каміння;
- 4) предмети антикваріату;
- 5) брукт виробів із дорогоцінних металів;
- 6) документи, в тому числі бирки, паспорти на вироби, сертифікати встановленого зразка, етикетки з маркувальними визначеннями.

Об'єкти дослідження направляються до державних експертних установ чи судових експертів, які не є працівниками зазначених установ в упаковані, що забезпечує їх збереження від несанкціонованого доступу і засвідчують в установленому законодавством порядку з детальним описом вкладеного.

Приймання, первинний огляд об'єктів проводиться згідно з відомчими інструкціями щодо організації, проведення, оформлення експертних проваджень.

Особливості комплексного гемологічно-товарознавчого дослідження об'єктів полягає в такому:

1) властивості ювелірних виробів, зокрема дорогоцінні метали та дорогоцінне каміння як вставок, які використовуються для виготовлення виробу, забезпечують цінність об'єктів цієї товарної групи навіть у випадках непридатності їх для експлуатації за призначенням. Зокрема, вартість ювелірних виробів, що мають критичні дефекти (деформація каблучки, численні деформації, пошкодження ланок ланцюжка тощо) і не придатних як виріб для використання за призначенням, визначається вартістю дорогоцінного металу, із якого вони виготовлені і вартістю вставок із дорогоцінного каміння (за їх наявності).

2) залежно від встановленого під час дослідження ступеня зниження якості (і вартості) виробу, каменю (перли, бірюза, корали), тобто зносу, трансформується подальша методика дослідження ювелірного виробу. При зносу ювелірних виробів та дорогоцінного і напівдорогоцінного каміння до 20 % їх дослідження з метою визначення вартості проводиться за наявності відповідного акта (висновку) спеціаліста з Державного пробірної контролю України, в якому буде вказана проба на виріб, його вага та хімічний склад металів, із яких виготовлено виріб, виконується в такій послідовності:

1) визначаються товарні характеристики дорогоцінного каміння, ювелірних виробів і вставок (за наявності);

2) встановлюється ступінь зниження якості (і вартості) дорогоцінного каміння, ювелірних виробів і вставок (за наявності) з урахуванням їх фактичного стану, а при дослідженні за документами – з урахуванням періоду їх експлуатації;

3) визначається нормативна вартість ювелірних виробів і дорогоцінного й напівдорогоцінного каміння та дорогоцінних металів;

4) визначається вартість ювелірних виробів і дорогоцінного й напівдорогоцінного каміння та дорогоцінних металів в бездефектному (новому) стані з урахуванням податку на додану вартість;

5) реалізація ювелірних виробів та виробів, виготовлених з дорогоцінних металів, вироблених в Україні та ввезених на її територію, які підлягають клеймуванню в порядку, встановленому Державною пробірною службою України, здійснюється тільки за наявності на них відбитків державних пробірних клейм, а також відбитків іменників (для виробів вітчизняного виробництва), а продаж діамантів, виготовлених з природних алмазів та смарагдів, здійснюється тільки за наявності сертифікатів на кожен такий камінь (торгову партію каміння або її частини) [13].

Окремо слід зазначити, що відповідно до ТУ У 36.2-21587162-001:2002 експертне дослідження дорогоцінного каміння може проводитись як окремо самого каміння, так і в ювелірній оправі (в закріпленому вигляді). Якщо зазначене дослідження проводиться в закріпленому вигляді, то найбільша чистота (дефектність), яка може бути визначена експертом таким дорогоцінним камінням, може бути обмежена певними показниками (наприклад, для дрібних діамантів цей показник буде дорівнювати «4» за шкалою від «1» (без видимих де-

фектів) до «9» (з видимими дефектами – сколами, тріщинами, бульбашками тощо). Наявність дефектів впливає на якість каміння, відповідно, і на його ціну. Для точної діагностики ювелірного виробу зі вставками із дорогоцінного каміння в постанові чи ухвалі ініціатора експертизи повинна бути вказана ст. 5 Закону України «Про судову експертизу» [14], відповідно до якої експерт під час проведення дослідження має право застосувати руйнівні методи.

Однією із особливостей проведення судової гемологічно-товарознавчої експертизи є також і кваліфікаційні вимоги до підготовки судових експертів-гемологів. Це наявність: вищої гемологічної освіти; атестації в Державному гемологічному центрі України за спеціальностями: 17.1.1 «Дослідження дорогоцінного каміння», 17.1.2 «Дослідження діамантів», 17.1.3 «Дослідження дорогоцінного каміння органогенного походження», 17.1.4. «Дослідження напівдорогоцінного каміння», 17.1.5 «Дослідження декоративного каміння»; Технічних умов України, розроблених Державним гемологічним центром України (далі – ТУ У): «Діаманти» за ТУ У 36.2-21587162-2002; Класифікування та сортування дорогоцінного каміння за ТУ У 36.2-21587162.002:2009, «Смарагди, рубіни, сапфіри сині, олександрити» та ТУ У 36.2-21587162.003:2009 «Каміні дорогоцінні (другого-четвертого порядку)», «Синтетичні діаманти» за ТУ У 36.2-21587162.001-2002 та наявність допуску за спеціальністю 12.1 «Визначення вартості машин, обладнання, сировини та споживчих товарів».

Висновки. З огляду на вищезазначене, можемо констатувати, що основними умовами виділення комплексної судової гемологічно-товарознавчої експертизи як самостійного підвиду є визначення її завдань, об'єктів, де основним елементом, який об'єднує гемологічні та товарознавчі дослідження, є наявність спільного предмета дослідження для різних галузей знань. Окремі наукові дослідження підтверджують, що сучасні потреби слідчої та судової практики з питань широкого впровадження комплексності судової експертизи є практичною необхідністю у сфері кримінального, цивільного та адміністративного процесів. Крім того, за наявності у експерта-гемолога чи експерта-товарознавця знань з різних галузей науки, він може самостійно проводити комплексну судову гемологічно-товарознавчу експертизу.

Список використаних джерел

1. Кузнецов О. Г. Судебно-медицинская экспертиза: современные проблемы и перспективы развития в Республике Казахстан. Алматы : Глобус, 2008. 310 с.
2. Мешков О. О. Проблеми наукового забезпечення інженерно-технічної експертизи під час розслідування нещасних випадків, пов'язаних з електротравмами. *Leges si Viae*. 2019/ № 2/2. С. 89-94.
3. Симакова-Єфреман Є. Б. Теоретико-правові та методологічні принципи комплексних криміналістичних досліджень: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 516 с.
4. Гончаренко В. І. Гносеологічні та процедурні питання комплексних досліджень у світлі теорії судових доказів. *Криміналістика та судова експертиза*. Київ : Вища шк., 1987. Вип. 35. С. 3-7.
5. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій щодо підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
6. Арешонков В. В., Кравчук О. В. Комплексні експертизи в кримінальному процесі України: поняття, сутність та особливості. *Університетські наукові записки*. 2014. № 2. С. 313–320.
7. Джафарова, М. В. Окремі види експертиз в адміністративному судочинстві України. *Право і безпека*. 2013 № 1. С. 57-61.
8. Бордюгов Л. Г. Проблеми проведення комплексної судової експертизи // Освіта і наука XXI століття. 2010. URL : http://www.rusnauka.com/28_OINXXI_2010/Pravo/72380.doc.htm.
9. Гончаренко В. Г. Фахівці судової практики: науково-практичний шлях. Київ : Юрінком інтер, 2010. 400 с.
10. Бичкова С. С. Деякі питання правового регулювання комплексної та комісійної експертиз. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2002. № 1. С. 262-269.
11. Клименко Н. І. Інтеграційна функція експертизи. *Теорія і практика криміналістики та кримінології*. Харків: Право, 2006. Вип. 6. С. 117-124.
12. Словник юридичних термінів : підруч. ; ред. проф. В. Г. Гончаренко та З. В. Романовська. Київ : Юстиніан, 2013. 600 с.
13. Правила атестації торгових партій природного каменю : затв. наказом Міністерства фінансів України від 06.12.2000 № 313. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0928-00#>.
14. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

Надійшла до редакції 09.04.2021

References

1. Kuznyetsov O. G. (2008) Sudebno-medytynskaya ékspertiza: sovremennyye problemy i perspektivy razvitiya v Respublike Kazakhstan [Forensic examination: current issues and prospects for development in the Republic of Kazakhstan]. Almaty : Globus. 310 p. [in Russ.].
2. Meshkov O. O. (2019) Problemy naukovoho zabezpechennya inzhenerno-tekhnichnoyi ekspertyzy pid chas rozsliduvannya neshchasnykh vypadkiv, pov"yazanykh z elektrotravmamy [Problems of scientific support of engineering and technical expertise during the investigation of accidents related to electric injuries]. *Legea si Viața*, no 2/2, pp. 89-94 [in Ukr.].
3. Symakova-Yefremyan Ye. B. (2016) Teoretyko-pravovi ta metodolohichni pryntsyipy kompleksnykh kryminalistychnykh doslidzhen' [Theoretical and legal and methodological principles of complex forensic research]: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.09 / Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv. 516 p. [in Ukr.].
4. Honcharenko V. I. (1987) Hnoseolohichni ta protsedurni pytannya kompleksnykh doslidzhen' u svitli teoriiy sudovykh dokaziv [Epistemological and procedural issues of complex research in the light of the theory of forensic evidence]. *Kryminalistyka ta sudova ekspertyza*. Kyiv : Vyshcha shk. Issue 35, pp. 3-7 [in Ukr.].
5. Pro zatverdzhennya Instruktsiyi pro pryznachennya ta provedennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen' ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsiy shchodo pidhotovky ta pryznachennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen' [On approval of the Instruction on appointment and conduct of forensic examinations and expert research and Scientific and methodological recommendations for preparation and appointment of forensic examinations and expert research] : nakaz Ministerstva yustyttsiyi Ukrainy vid 08.10.1998 r. № 53/5. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> [in Ukr.].
6. Areshonkov V. V., Kravchuk, O. V. (2014) Kompleksni ekspertyzy v kryminal'nomu protsesi Ukrainy: ponyattya, sutnist' ta osoblyvosti [Complex examinations in the criminal process of Ukraine: concept, essence and features]. *Universytets'ki naukovy zapysky*, no 2, pp. 313–320 [in Ukr.].
7. Dzhaifarova M. V. (2013) Okremi vydy ekspertyz v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy [Some types of examinations in the administrative proceedings of Ukraine]. *Pravo i bezpeka*, no 1, pp. 57-61 [in Ukr.].
8. Bordyuhov L. H. Problemy provedennya kompleksnoyi sudovoyi ekspertyzy [Problems of conducting a comprehensive forensic examination] // *Osvita i nauka XXI stolittya*. 2010. URL : http://www.rusnauka.com/28_OINXXI_2010/Pravo/72380.doc.htm [in Ukr.].
9. Honcharenko V. H. (2010) Fakhivtsi sudovoyi praktyky: naukovo-praktychnyy shlyakh [Specialists of judicial practice: scientific and practical way]. Kyiv : Yurinkom inter. 400 p. [in Ukr.].
10. Bychkova S. S. (2002) Deyaki pytannya pravovoho rehulyuvannya kompleksnoyi ta komisiynoyi ekspertyz [Some issues of legal regulation of complex and commission examinations]. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav Ukrainy*, no 1, pp. 262-269 [in Ukr.].
11. Klymenko N. I. (2006) Intehratsiyna funktsiya ekspertyzy [Integration function of examination]. *Teoriya i praktyka kryminalistyky ta kryminolohiyi*. Kharkiv : Pravo, vyp. 6, pp. 117-124 [in Ukr.].
12. Slovyk yurydychnykh terminiv [Dictionary of legal terms]: pidruch. ; red. prof. V. H. Honcharenko ta Z. V. Romanovs'ka. Kyiv : Yustynian, 2013, 600 p. [in Ukr.].
13. Pravyla atestatsiyi torhovykh partiy pryrodnoho kamenyu [Rules of certification of trade parties of natural stone] : zatv. nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 06.12.2000 № 313. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0928-00#> [in Ukr.].
14. Pro sudovu ekspertyzu [On forensic examination] : Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 r. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 1994, no 28, art. 232 [in Ukr.].

ABSTRACT

Iryna Rudenka. Features of purpose and carrying out a comprehensive judicial gemological-commodity expertise. The intensive development of the institute of forensic examinations in Ukraine and abroad, the commission of complex and intellectual crimes, contributes to the emergence and development of new types of forensic examinations, which include a comprehensive forensic gemological and commodity examination.

The purpose of the article is to substantiate the practical need for the production of complex forensic gemological and commodity examinations in the field of criminal, civil, economic and administrative proceedings.

The necessity of legislative regulation of the issue of appointment and production of complex examinations has also been substantiated, since the said examination has its own research subjects, the specifics of their appointment and conduct. The problems solved by experts in the process of a complex forensic gemological and commodity examination, objects of a comprehensive forensic gemological and commodity examination and features of a comprehensive gemological and commodity research are considered. The need to comply with the qualification requirements for the training of forensic gemologists is noted.

Keywords: forensic examination, complex forensic examination, comprehensive gemological and commodity examination, precious stones, semi-precious stones, jewelry, precious metals, expert.

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

УДК 341.229

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-287-292

Лариса МАРЦЕНЮК[©]

доктор економічних наук, доцент

(Дніпровський національний університет
залізничного транспорту

ім. акад. В. Лазаряна)

МІЛІТАРИЗАЦІЯ КОСМОСУ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ КРАЇН: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ

Бойові дії в космічному просторі є невід'ємною частиною сучасної війни. У статті розглянуті проблеми мілітаризації космосу, а також вивчено джерела міжнародного космічного права, що можуть гарантувати національну безпеку всім країнам. Автором наголошено, що комплекси космічного базування важливі не тільки для військової сфери, а й для екології, сільського господарства, транспорту, зв'язку, наукових досліджень і банківської справи. Україна має величезний потенціал у космічній галузі, що напрацьовувався багатьма роками, але космічну галузь гальмує відсутність фінансування з боку держави. Україна може стикнутися із великою кількістю різноманітних загроз з боку інших держав, які використовуватимуть для агресії космічний простір. Потрібно негайно розробити систему заходів щодо протидії будь-якого впливу, що загрожуватиме національній безпеці нашої країни.

Ключові слова: міжнародне космічне право, космічний туризм, мілітаризація космосу, космічна галузь, космос.

Постановка проблеми. Космічний простір – це високо динамічна сфера, яка принципово важлива для послідовної структури стримування і оборони різних країн. У 2019 р. космічний простір було визнано новим оперативним простором, поряд з повітряним простором, сушею, морським простором і кібернетичним простором.

Космос – це самостійна, велика і розширювана комерційна галузь, оцінювана зараз в 350 мільярдів євро. Комплекси космічного базування важливі для екології, сільського господарства, транспорту, зв'язку, наукових досліджень і банківської справи.

Завдяки космосу країни мають безпрецедентну перевагу в операціях, оскільки їм вдається розв'язати неясність бойової обстановки.

Більша частина супутників виконує численні цивільні, комерційні функції, а також функції, пов'язані з безпекою. Метеорологічні супутники можуть також займатися військовою розвідкою.

Відносини між країнами у космічному просторі регулюється нормами міжнародного космічного права. Його основою є Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включно з Місяцем і іншими небесними тілами, який був підписаний Сполученими Штатами Америки, Великобританією та Радянським Союзом 27 січня 1967 року. На сьогодні вже 110 країн є державами-учасниками Договору.

Традиційно вважається, що формування міжнародного космічного права розпочалося з часу запуску Радянським Союзом 4 жовтня 1957 р. першого штучного супутника Землі. В 1958 р. резолюцією Генеральної асамблеї ООН було створено Комітет з використання космічного простору в мирних цілях, до якого увійшли 18 держав. В 1959 р. він нараховував 24

© Марценюк Л. В., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4121-8826>

Researcher ID: N-3917-2019

rwinform1@ukr.net

члени. Нині до складу цього Комітету входить 69 держав.

Мета статті полягає у розкритті окремих особливостей міжнародного космічного права в контексті мілітаризації космосу провідними країнами світу та виробленні науково-обґрунтованих рекомендацій щодо дій України у цій сфері.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Джерелами міжнародного космічного права є такі міжнародні договори універсального характеру: Договір про заборону випробування ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі та під водою 1963 р.; Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включно з Місяцем і іншими небесними тілами 1967 р.; Угода про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених у космічний простір 1968 р.; Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами 1972 р.; Конвенція про реєстрацію об'єктів, запущених в космічний простір 1975 р.; Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979 р.

Крім того, до джерел міжнародного космічного права належать міжнародні договори двостороннього характеру. Наприклад, у 1963 році між СРСР і США була укладена угода про нерозміщення в космічному просторі будь-яких об'єктів із ядерною зброєю й іншими засобами масового знищення. Загальне значення цієї угоди було підтверджено в резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1884 (XVIII). У 1998 р. Російська Федерація, США, країни, що входять у Європейського космічного агентства, Японія і Канада уклали угоду про створення міжнародної космічної станції.

Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включно з Місяцем та іншими небесними тілами 1967 р., говорить про те, що держави-учасниці Договору зобов'язуються не виводити на орбіту навколо Землі будь-які об'єкти з ядерною зброєю або будь-якими іншими видами зброї масового знищення, не встановлювати таку зброю на небесних тілах і не розмішувати таку зброю в космічному просторі в будь-який інший спосіб.

Місяць та інші небесні тіла використовуються всіма державами-учасниками Договору виключно в мирних цілях. Забороняється створення на небесних тілах військових баз, споруд і укріплень, випробування будь-яких типів зброї і проведення військових маневрів. Використання військового персоналу для наукових досліджень або якихось інших мирних цілей не забороняється.

Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979 р. передбачає, що Місяць використовується всіма державами-учасниками винятково в мирних цілях.

Держави-учасниці зобов'язуються не виводити на орбіту навколо Місяця або на іншу траєкторію польоту до Місяця, або навколо нього об'єкти з ядерною зброєю або будь-якими іншими видами зброї масового знищення.

Міжнародне космічне право ґрунтується на таких принципах: принцип здійснення досліджень і використання космічного простору та небесних тіл в інтересах всього людства; принцип дослідження і використання космічного простору та небесних тіл відповідно до міжнародного права; принцип відкритості досліджень і використання космічного простору та небесних тіл на основі рівності; принцип неприпустимості національного присвоєння космічного простору та небесних тіл; принцип відповідальності держав за шкоду, завдану внаслідок космічної діяльності; збереження суверенних прав держав на космічні об'єкти, що запускаються ними; запобігання наслідкам потенційно шкідливих експериментів у космічному просторі та на небесних тілах; принцип демілітаризації космічного простору.

Виклад основного матеріалу. Космічні сили вже є у кількох країнах світу. Зокрема, в кінці 2019 р. Конгрес Сполучених Штатів Америки схвалив створення космічних військ загальною чисельністю 20 тисяч осіб з річним фінансуванням у 40 мільйонів доларів. Законопроект увійшов в оборонний бюджет США у 2020 році. Отже, космічні війська стали шостим родом збройних сил – поряд із сухопутними, військово-повітряними і військово-морськими військами, а також береговою охороною та морською піхотою. Одним із завдань космічних військ є захист від агресії та проведення операцій в космосі.

Космічні війська Сполучених Штатів вже почали свою першу місію із забезпечення національної безпеки. Зокрема, з космодрому у штаті Флорида запущена ракета-носієм Atlas V551 зі супутником захищеного зв'язку АЕНН-6, виробленим оборонною корпорацією Lockheed Martin. Супутник забезпечуватиме потреби збройних сил США, а саме: глобальну і безпечну комунікацію командування і бойових підрозділів на землі, морі і в повітрі.

Комунікаційний зв'язок гарантований навіть у разі ядерної війни. При цьому виробник супутників посплався на системи шифрування, низькі ризики перехоплення і виявлення, а також стійкість до перешкод [1].

При цьому Китай висловив стурбованість у зв'язку зі створенням Військово-космічних сил США, назвавши їх «прямою загрозою миру і безпеки відкритого космосу», адже відповідні дії США є серйозним порушенням міжнародного консенсусу щодо використання космічного простору в мирних цілях, підривають глобальний стратегічний баланс і стабільність і є прямою загрозою безпеки відкритого космосу. Стратегія Китаю викладена в Білій книзі про космос: «досліджувати величезний космос, розвивати космічну промисловість і формувати Китай як космічну державу – мрія, до якої ми невпинно прагнемо». У космічному просторі Китай використовує систему «БЕИДУ». Влада Китаю сподівається, що міжнародне співтовариство, особливо основні зацікавлені держави, займуть обережну і відповідальну позицію, щоб не допустити перетворення космічного простору в нове поле бою, і разом працюватимуть над підтриманням миру в космічному просторі [2].

Військово-повітряні сили наявні з 2015 року і в Росії. Вони створені для забезпечення зв'язку між військовими, для проведення розвідувальних дій та для забезпечення навігації. Росія використовує систему «ГЛОНАСС» [3].

Окрім США (має майже тисячу супутників на космічних орбітах), Китаю (має майже 300 космічними супутниками) та Росії військово-космічне озброєння розвивають Японія, Франція та Ізраїль.

Бойові дії в космічному просторі є невід'ємною частиною сучасної війни, вважають японські керівники країни. Навесні 2020 року в Японії теж створені космічні війська. Таку затримку в контексті утворення нового роду військ порівняно з іншими країнами японці виправдовують ідеологією «мирного космосу», яку зафіксовано в Конституції Японії [4].

Міністерство оборони Японії в 2020 році створило новий підрозділ для зміцнення обороноздатності в таких областях, як відкритий космос і кіберпростір. Космічний підрозділ створили на базі повітряних сил самооборони в місті Футю. До його завдань входить спостереження за підозрілими супутниками, а також космічним сміттям. Чисельність підрозділу – 20 службовців, але до 2023 року чисельність планується збільшити до сотні осіб [5].

У межах реалізації Оборонної космічної стратегії до 2030 року Франція створила новий підрозділ Військово-повітряних сил, а саме космічне командування оголосило про намір побудувати нові супутники спостереження із засобами самооборони з лазерним озброєнням, призначеним для засліплення датчиків протисупутникових систем. На проєкт заплановано виділити 700 млн євро до 2025 року. Космічні війська складатимуться з 220 осіб – військових інженерів і офіцерів та займатимуться обороною французьких супутників і систем навігації від можливих атак [6].

Військово-космічні війська Ізраїлю, створені в 2004 році, вважаються одними з найсильніших у світі. Вони здатні здійснювати розвідку, зв'язок і управління, протиракетну оборону, нанесення ракетно-ядерного удару. У минулому році Ізраїль підтвердив своє членство в «космічному клубі»: 5 липня 2020 року успішно стартувала ракета-носієй «Шавіт» з новим супутником-шпигуном «Офек-16». Електро-оптичний супутник дозволяє передавати на землю фото- і відеодані з високою якістю зображення [7].

Тобто спостерігаємо тенденцію милітаризації космосу в провідних країнах світу. Щодо України, то згідно із Законом «Про космічну діяльність» метою космічної діяльності (стаття 3) є: сприяння соціально-економічному та науковому прогресу держави, розвиток космічної науки і техніки, космічних послуг та технологій, які зумовлюють стабільний розвиток національної економіки; забезпечення доступу в космос, здійснення наукових досліджень Землі та космічного простору; створення та підтримка космічними засобами сучасного інформаційного простору держави; забезпечення довгострокових інтересів держави у сфері національної безпеки та обороноздатності тощо.

Державне регулювання та управління у сфері космічної діяльності в Україні здійснюється шляхом формування Національної космічної програми України, що розробляється на 5 років (стаття 5).

Формування Загальнодержавної космічної програми України здійснює Національне космічне агентство України (стаття 7). На основі Загальнодержавної космічної програми України здійснюється: визначення потреб у космічній техніці цивільного, оборонного та подвійного призначення; виділення коштів з Державного бюджету України для фінансування космічної діяльності за державними замовленнями; підготовка кадрів; забезпечення підтримки та вдосконалення об'єктів космічної діяльності наземної інфраструктури, а також необхідного рівня безпеки космічної діяльності; забезпечення міжнародного співробітництва в космічній сфері, у тому числі участі України в міжнародних космічних проєктах.

Основними засадами міжнародної космічної діяльності в Україні є (стаття 18): зміцнення національного суверенітету; юридична рівність суб'єктів космічної діяльності; захист

інтересів суб'єктів космічної діяльності на території України і поза її межами.

Космічна діяльність у сфері оборони та національної безпеки здійснюється Міністерством оборони України, на яке разом з відповідними міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади покладається відповідальність за виконання Загальнодержавної космічної програми України в частині, що стосується створення та використання космічної техніки військового та подвійного призначення (стаття 26).

Міністерство оборони України в межах своєї компетенції (стаття 28): формує та організовує виконання замовлень на роботи, пов'язані зі створенням і використанням космічної техніки військового, а також разом із Національним космічним агентством України – космічної техніки подвійного призначення; здійснює використання космічної техніки у сфері оборони України; забезпечує разом із Національним космічним агентством України функціонування і розвиток об'єктів наземної та космічної інфраструктури; бере участь у здійсненні сертифікації космічної техніки військового призначення.

Також в Україні затверджено Загальнодержавну цільову науково-технічну космічну програму України на 2019–2023 роки, що покликана забезпечувати реалізацію інтересів держави у сфері оборони та національної безпеки [10]. Для вирішення цієї проблеми необхідно:

- створити Національну систему дистанційного зондування Землі з космосу у складі космічного сегмента з космічних апаратів середньої, високої і надвисокої просторової розрізненості та уніфікованого наземного сегмента і забезпечити системне отримання даних дистанційного зондування Землі з космосу для задоволення суспільних потреб у сфері оборони та безпеки держави;
- створити космічні апарати, забезпечити експлуатацію цифрової супутникової телекомунікаційної системи;
- забезпечити удосконалення нормативно-правової бази щодо міжвідомчої взаємодії з питань космічної діяльності у сфері обороноздатності держави та національної безпеки;
- створити нові зразки та забезпечити модернізацію наявних видів космічної техніки відповідно до потреб обороноздатності держави та національної безпеки;
- створити перспективну ракетно-космічну техніку, у тому числі новітні екологічно чисті рушійні установки;
- створити системи управління космічними засобами наземного та космічного базування;
- здійснити заходи щодо набуття Україною статусу регіонального лідера у сфері космічної діяльності шляхом поглиблення співробітництва з державами Балтійсько-Чорноморського регіону.

Подібні цілі та завдання можна побачити і у новій Загальнодержавній цільовій науково-технічній космічній програмі України на 2021–2025 роки. Орієнтовний обсяг фінансування Програми становить майже 30 мільярдів гривень. Зважаючи на тенденції останніх десятиліть стосовно хронічного недофінансування космічного галузі, є сумніви щодо реалізації цієї Програми в повному обсязі.

Висновки. Крім 2 000 супутників, які перебувають зараз на різній відстані від Землі, як мінімум 500 000 уламків обертаються навколо Землі, деякі з яких можуть завдати шкоди.

Загрози в космічному просторі можуть приймати різні форми: вони можуть бути низько-технологічними і некінетичними, наприклад, створення перешкод і дезорієнтація сигналів зв'язку і засліплення лазером сенсорних пристроїв. Загрози можуть бути і високо-технологічними з незворотними наслідками, наприклад, протисупутникова зброя наземного, повітряного або космічного базування. Кіберзагрози можуть охопити будь-який сегмент.

Космос надає широкий діапазон варіантів реагування на будь-які загрози завдяки можливості кругового огляду. Завдяки космосу забезпечується низка найважливіших військових функцій як у мирний час, так і під час ведення війни. Космос принципово важливий для володіння обстановкою і раннього попередження, особливо в невідомій обстановці, коли виявлення на ранньому етапі скупчення сил на кордонах вкрай важливо для стримування або протидії агресії.

Супутникові зображення мають найважливіше значення для ухвалення грамотних рішень. Наприклад, зображення, отримані із супутників над сходом України, вплинули на прийняття рішень НАТО щодо цього конфлікту. Таке ухвалення рішень на основі фактичних даних особливо важливо в епоху недостовірної інформації.

Космос принципово важливий для розгорнутих угруповань з погляду зв'язку, розташування, пересування, а також відстеження своїх військ (сил).

Як стримати такі напади? Теорія стримування передбачає два способи: стримування позбавленням противника переваг і стримування покаранням (зробити так, щоб розплата за

дії була непропорційно високою для противника) [9].

Україна зберігає величезний потенціал розвитку космічної галузі. Найбільш видатними досягненнями українських розробників стало створення космічних апаратів «Січ-1», «Океан-О», АУОС і «Мікрон», ракетоносіїв «Зеніт-3SL», «Дніпро», «Циклон-3». На «Південмаші» сконструювали й виготовили понад 400 штучних супутників Землі.

З 1991 до 2018 р. було здійснено 154 пуски ракет-носіїв, виготовлених за участю українських підприємств. У різні роки на наших ракетах-носіях відбувалося до 13 % всіх запусків у космос. Останнім часом, на жаль, фінансування космічної галузі не просто скоротилося, а майже припинилося.

Україна повинна не відставати від розвинених «космічних» держав. На наш погляд, потрібно готувати кадри у галузі космічної індустрії, інтенсивно розвивати космічну галузь для уникнення катастрофічного відставання від інших країн, ініціювати укладання міжнародних договорів у сфері космічного простору для забезпечення безпеки усіх країн із застосуванням жорстких санкцій країнам, що намагатимуться домінувати в космосі та проявляти військову агресію.

Список використаних джерел

1. Космічні війська стануть шостим родом американських збройних сил. URL: <https://armyinform.com.ua/2019/12/kosmichni-vijska-stanut-shostym-rodом-amerykanskyh-zbrojnyh-syl/>.
2. Китай назвал космические силы США угрозой миру в космосе. <https://novosti-kosmonavтики.ru/news/42620/>.
3. Моргунов А., Моисеев И. Солдаты воздушно-космических войск России транспортируют ракету «Союз» со спутником «Глонасс-М». URL: <https://meduza.io/feature/2018/06/19/ssha-sozdast-svoi-kosmicheskie-voyska-zachem-oni-nuzhny-budut-zvezdnye-voyny>
4. JB Press: Япония создала космические войска из-за роста возможностей России. URL: <https://eadaily.com/ru/news/2020/05/26/jb-press-yaponiya-sozdala-kosmicheskie-voyska-iz-za-rosta-vozmozhnostey-rossii>.
5. Япония хочет создать в армии космическое подразделение. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-technology/2863392-aponia-hocet-sozdat-v-armii-kosmiceskoe-podrazdelenie.html>.
6. Космические войска Франции оснастят спутники системой лазерной самозащиты. URL: <https://hightech.fm/2019/07/26/satellite-weapon>.
7. Космический флот Израиля. URL: http://cyclowiki.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%81%D0%BC%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%84%D0%BB%D0%BE%D1%82_%D0%98%D0%B7%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BB%D1%8F.
8. Про космічну діяльність : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/502/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. Dr Kestutis Paulauskas. Космос как новейший рубеж НАТО. URL: <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2020/03/18/kosmos-kak-novejsij-rubeyo-nato/index.html>.
10. Загальнодержавна цільова науково-технічна космічна програма України на 2019–2023 роки. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH7AP00A.html.

Надійшла до редакції 01.04.2021

References

1. Kosmichni viiska stanut shostym rodом amerykanskykh zbroinykh syl [Space forces will be the sixth branch of the US military]. URL : <https://armyinform.com.ua/2019/12/kosmichni-vijska-stanut-shostym-rodом-amerykanskyh-zbrojnyh-syl/> [in Ukr.].
2. Kitay nazval kosmicheskiye sily SShA ugrozoy miru v kosmose [China calls US space forces a threat to peace in space]. <https://novosti-kosmonavтики.ru/news/42620/> [in Russ.].
3. Morgunov A., Moiseev I. Soldaty vozdušno-kosmicheskikh vojsk Rossii transportiruyut raketu «Soyuz» so sputnikom «Glonass-M» [Soldiers of the Russian Aerospace Forces transport the Soyuz rocket with the Glonass-M satellite]. URL : <https://meduza.io/feature/2018/06/19/ssha-sozdast-svoi-kosmicheskie-voyska-zachem-oni-nuzhny-budut-zvezdnye-voyny> [in Russ.].
4. JB Press: Yaponiya sozdala kosmicheskiye voyska iz-za rosta vozmozhnostej Rossii [Japan created space forces due to the growth of Russia's capabilities]. URL: <https://eadaily.com/ru/news/2020/05/26/jb-press-yaponiya-sozdala-kosmicheskiye-voyska-iz-za-rosta-vozmozhnostey-rossii> [in Russ.].
5. Yaponiya hochet sozdat v armii kosmiceskoe podrazdelenie [Japan wants to create a space unit in the army]. URL : <https://www.ukrinform.ru/rubric-technology/2863392-aponia-hocet-sozdat-v-armii-kosmiceskoe-podrazdelenie.html> [in Russ.].
6. Kosmicheskiye voyska Francii osnastyat sputniki sistemoy lazernoj samozashity [French space forces to equip satellites with laser self-defense system]. URL: <https://hightech.fm/2019/07/26/satellite-weapon> [in Russ.].

7. Kosmicheskij flot Izrailiya [Israel Space Fleet]. URL: http://cyclowiki.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%81%D0%BC%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%84%D0%BB%D0%BE%D1%82_%D0%98%D0%B7%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BB%D1%8F [in Russ.].

8. Pro kosmichnu diialnist [About space activities] : Zakon Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/502/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukr.].

9. Dr Kestutis Paulauskas. Kosmos kak novejsij rubezh NATO [Space as NATO's newest frontier]. URL: <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2020/03/18/kosmos-kak-novejsij-rubeyo-nato/index.html> [in Russ.].

10. Zahalnodержavna tsilova naukovo-tekhnichna kosmichna prohrama Ukrainy na 2019–2023 roky [National target scientific and technical space program of Ukraine for 2019-2023]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH7AP00A.html [in Ukr.].

ABSTRACT

Larysa Martseniuk. Militarization of space as a threat to national security: current trends and threats. The author emphasizes that combat in outer space is an integral part of modern warfare. The following countries already have space armies of varying power: America, China, Russia, Japan, France and Israel. Other countries are increasingly concerned about the new emergence of such armies, because they can disturb peace in the world. The author studied the problems of militarization of space, as well as studied the sources of international space law that can guarantee national security to all countries. The author stressed that space-based complexes are important not only for the military, but also for the environment, agriculture, transport, communications, research and banking. Ukraine has a huge potential in the space industry, which has been developed over many years, but the space industry is hampered by the lack of funding from the state. Ukraine may face a large number of different threats from other states that will use outer space for aggression. It is necessary to immediately develop a system of measures to counter any influence that threatens the national security of our country.

Ukraine has approved several space development programs, but they provide large amounts of funding. The author proposes to train personnel in the space industry, intensively develop the space industry to avoid a catastrophic lag behind other countries, initiate the conclusion of international agreements in space to ensure the security of all countries with severe sanctions against countries trying to dominate space and show military aggression.

The author considers space exploration as an integral part of the modern environment, but countries must have effective counterarguments against countries that have space armies, in case of violation of peace agreements and attempts to encroach on the integrity of any other, weaker countries in this context.

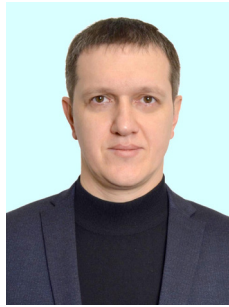
Keywords: *international space law, space tourism, militarization of space, space industry, space.*

УДК 334.72

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-293-300

Юрій ПАРШИН[©]
доктор економічних наук,
доцент

Дмитро САНАКОЄВ[©]
кандидат юридичних наук,
доцент

Софія САМОЙЛОВА[©]
курсант

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ОФШОРИЗАЦІЯ ТА ДЕОФШОРИЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ОСОБЛИВОСТІ

Зазначено, що підвищення конкурентоспроможності національних економік та їх бізнес-структур у глобальному вимірі призводить до використання різноманітних офшорних схем, що є вагомим чинником у конкурентній боротьбі. Офшори являють собою складне і суперечливе явище у світовій економіці. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку, третина світових активів розташована в офшорних юрисдикціях світу, через які проходить майже половина світової торгівлі. Зазначено, що до низки таких юрисдикцій за останні десятиліття також можна додати і європейські країни з високими податками, які пропонують пільгові податкові режими для іноземних компаній, серед яких є Швейцарія, Люксембург, Нідерланди тощо. Надано увагу тому, що внаслідок таких дій спостерігається відтік капіталів в офшорні зони, та підбивається довіра до урядів неофшорних економік, що великою мірою зменшує можливість фінансування соціально значущих статей витратків бюджету відповідних країн. Основний підхід до розуміння офшоризації частково пояснюється тим, що офшори переважно використовуються з метою ухилення від сплати податків та легалізації доходів, які отримані зокрема й злочинним шляхом. Акцентовано на тому, що такою можливістю користуються великі транснаціональні компанії, які мають представництва в більшості розвинених держав світу та генерують прибуток у цих юрисдикціях, при цьому центри, акумуляції прибутків знаходяться в офшорних юрисдикціях. Зазначено, що одним з індикаторів, який найкраще відображає діяльність транснаціональних корпорацій, є показник прямих іноземних інвестицій. Наведено динаміку змін цього показника протягом семи років. Проаналізовано визначення терміна деофшоризація. Надано основні відмітні ознаки офшорних юрисдикцій в узагальненому вигляді. Зазначаються основні базові елементи та їх групи державної політики у сфері деофшоризації та механізми їх дії. Надано перелік основних мотивів використання офшорів суб'єктами підприємницької та іншої діяльності.

Ключові слова: офшори, офшоризація, деофшоризація, юрисдикція, економічна безпека.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації, які характерні сучасному періоду, призводять до того, що бізнес стає транснаціональним. Все більше компаній ускладнюють свою структуру, розширюючись територіально та географічно. В цьому проявляється прагнення до збільшення прибутку за рахунок розширення, експансії, а тому проблема «втечі капіталу»

© Паршин Ю. І., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8650-5303>
parshin22@ukr.net

© Санакоєв Д. Б., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6783-3168>
d_sanakoyev@ukr.net

© Самойлова С. Ю., 2021
fepb@dduvs.in.ua

і офшоризації економіки є серйозним викликом для влади будь-якої країни. Однак є й інші причини, за якими бізнес так активно засновує дочірні компанії та філії в інших державах. Загалом офшори являють собою складне і водночас суперечливе явище у світовій економіці.

Згідно з даними Організації економічного співробітництва та розвитку третина світового багатства розташована в офшорних юрисдикціях світу, через які проходить половина світової торгівлі [1]. Такі території надають пільгові умови оподаткування та анонімність кінцевого вигодонабувача.

Зазначимо, що до низки таких юрисдикцій за останні десятиліття можна додати і європейські країни з високими податками, які пропонують пільгові податкові режими для іноземних компаній (наприклад, Швейцарія, Люксембург, Нідерланди). А відтік капіталів в офшорні зони, як наслідок, підриває довіру до урядів неофшорних економік, що великою мірою зменшує можливість фінансування соціально значущих статей видатків бюджету. Крім того, залежність від офшорних юрисдикцій компаній з ключових, стратегічно важливих галузей має певні ризики для стабільності економічної безпеки будь-якої країни. Отже, з'являється потреба у вивченні заходів економічної політики держави, які змогли б протистояти негативним тенденціям, що породжує офшоризація.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Зарубіжні дослідження і публікації стосовно офшорних зон та технологій офшоризації в бізнесі стали активно з'являтися у 1990-і рр., але на теренах української науки питання деофшоризації стали з'являтися значно пізніше – після світової фінансової кризи 2008 р. Багато питань вже досліджено, але водночас, на нашу думку, потребують додаткових досліджень та уточнень питання, пов'язані з розкриттям поняття сутності й структури деофшоризації; треба класифікувати сукупність термінів, які використовуються в спеціальній літературі по деофшоризації; виявити причини офшоризації бізнесу і визначити основні напрями економічної політики у сфері деофшоризації. Розумінням суті процесів, що відбуваються в економічних системах, вивченням негативного впливу процесів офшоризації тощо займаються багато вчених і аналітиків [2–6].

Мета публікації полягає у дослідженні економічної політики у сфері деофшоризації як пріоритетної у цей час за допомогою аналізу її окремих заходів і зіставлення зі специфікою національних економічних умов.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наявних досліджень, присвячених офшорній тематиці, дозволяє зробити висновок, що розкриття поняття офшорів різними авторами проводиться за допомогою використання таких прийомів [7]:

- 1) вказується на те, що термін *offshore* означає прибережний, морський (через етимологічну складову цього терміна);
- 2) виділяються основні переваги офшорних юрисдикцій, що спонукають їх формування;
- 3) наводиться історичний аспект становлення офшорних юрисдикцій.

Етимологічне дослідження терміна офшор щодо явища, що позначається цим терміном, встановлює таке:

1. Термін *offshore* англійською мовою означає прибережний. Іншими словами, основний сенс конструкції означає щось, що знаходиться «поза берегом, але близько до нього».

2. Явище, яке отримало назву офшоризація, за своїм змістом полягало в «перенесення окремих бізнес-процесів за межі юрисдикції материнської компанії з метою мінімізації витрат виробництва товарів і послуг». Юрисдикція, в яку здійснюється перенесення відповідних бізнес-процесів, отримала назву «офшорна юрисдикція». Зі свого боку, спеціальна юридична особа, на яку здійснюється таке перенесення, отримала найменування офшор.

При цьому перенесення таких бізнес-процесів можна розуміти як у широкому, так і у вузькому сенсі.

У широкому сенсі йдеться про офшорний аутсорсинг, коли компанія робить реальне перенесення бізнес-процесів з метою скорочення витрат (наприклад, вартість кваліфікованої праці на ринку розвинених країн і країн, що розвиваються, істотно відрізняються на користь останніх). При цьому таке перенесення може здійснюватися як через афілійовані, так і не афілійовані особи [8].

На наш погляд, основний підхід до розуміння офшоризації такий, який частково пояснюється вітчизняними економічними реаліями, за яких офшори переважно використовуються в цьому плані з метою ухилення від сплати податків та легалізації доходів, які отримані злочинним шляхом.

На цей час такою можливістю користуються великі транснаціональні компанії (ТНК), що мають представництва в більшості розвинених держав світу та генерують прибуток у цих

юрисдикціях, при цьому центри, акумуляції прибутків знаходяться в офшорних юрисдикціях.

Також треба зазначити, що одним з індикаторів, який найкращою мірою відображає діяльність ТНК, є показник прямих іноземних інвестицій (ПІІ).

Наприклад, надамо статистичну інформацію стосовно обсягів ПІІ, що припадають на офшорні юрисдикції (табл. 1) [9].

У найбільш узагальненому вигляді двадцяте століття можна охарактеризувати такими знаковими нововведеннями.

1. Спотворення інституту банківської таємниці. Незважаючи на те, що банківська таємниця є досить-таки давнім інститутом, та відправним початком треба вважати введення інституту банківської таємниці в Швейцарії з прийняттям у 1934 р. закону про банківську таємницю. Згодом аналогічні положення були введені практично у всіх офшорних і спаринг-офшорних державах.

Таблиця 1

Значення загального обсягу ПІІ у світі та обсягу ПІІ, що припадають на офшорні юрисдикції, за період з 1990 по 2018 рік (млн дол. США)

Показник	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2018
Загальний обсяг ПІІ у світі	204886	341522	1356613	948585	1365106	2033802	1297152
Обсяг ПІІ, що припадає на офшорні юрисдикції	15149	21670	133237	23382	279981	652005	144662

Попит на банківські послуги, які дозволяють приховувати інформацію про власників рахунків і їх активів, джерел їх формування, швидко набирає обертів. Особливий інтерес у подібних послугах проявлявся з боку ТНК і їх власників, що дозволяють їм ухилятися від сплати податків: з боку організованого злочинного співтовариства переслідується мета легалізації величезних злочинних доходів, а з боку терористичних організацій – для організації системи фінансування тероризму [10].

Лібералізація регулювання фінансових ринків. У дослідженнях, присвячених цій тематиці, вказується на ту обставину, що одним з ключових чинників, що впливає на становлення офшорних юрисдикцій, є такі процеси: становлення вільних валютних ринків, зняття обмежень за фінансовими операціями та взаємне визнання банківських ліцензій.

На поточний момент такий принцип застосовується практично у всіх офшорних юрисдикціях.

В узагальненому вигляді, офшорні юрисдикції мають такі відмітні ознаки:

1. Податкові переваги.
2. Високий ступінь конфіденційності інформації про клієнта (банківська і комерційна таємниця).
3. Розвинена фінансова інфраструктура.
4. Історично сформований центр концентрації капіталу.
5. Політично нейтральна юрисдикція.
6. Сприятливий інвестиційний клімат.
7. Наявність розгорнутої системи угод про уникнення подвійного оподаткування (СУУПО).

Звернемо увагу на деякі окремі аспекти таких ознак, наприклад податкові переваги. Практично кожна офшорна або спаринг офшорна юрисдикція надає особам, зареєстрованим на їх території, істотні податкові переваги. Ця обставина породжує проблему, яка називається проблемою недобросовісної податкової конкуренції і яка зводиться до того, що особи, які уникають або оптимізують свої податки за допомогою використання офшорних інструментів, значно економлять на власних витратах. Внаслідок таких дій сумлінний платник податків потрапляє в невідгідне становище, оскільки його фінансові ресурси значно обмежені порівняно з недобросовісним.

Проблема недобросовісної податкової конкуренції також зводиться до того, що будь-яке підвищення податкового навантаження є для сумлінного платника податків згубним з погляду зручності ведення підприємницької діяльності, що фактично підштовхує його самому використовувати офшорні механізми. І третій аспект зазначеної проблеми пов'язаний з тим, що використовувати офшорні механізми можуть суб'єкти, які мають значні фінансові й організаційні ресурси, що ставлять великий бізнес в привілейоване становище порівняно

із середнім і дрібним.

При співвідношенні понять офшоризація економіки і деофшоризація економіки треба враховувати, що офшоризація – явище, яке утворюється стихійно та пов'язане з використанням суб'єктами підприємницької та іншої діяльності недосконалості національних правових і податкових систем з метою досягнення певних інтересів (наприклад, ухилення від сплати податків, захист корпоративних інтересів і прав власності тощо).

Деофшоризація, самою своєю суттю, є явищем абсолютно протилежним. По-перше, суб'єктом деофшоризації є держава, а також групи держав, які об'єднані в міжнародні організації. По-друге, деофшоризація передбачає певний цілеспрямований вплив державних органів (судової, виконавчої і законодавчої гілок влади) на запобігання та згладжування негативних наслідків офшоризації.

Ефективність національних заходів безпосередньо залежить від можливості впливу окремих держав на глобальні економічні процеси. В умовах глобалізації фінансових і реальних секторів економіки найбільш ефективними є саме заходи, які реалізуються міжнародним співтовариством держав.

На підставі усього вищевикладеного можна дати визначення терміну деофшоризація – це політика держави та міждержавних утворень, яка спрямована на запобігання і припинення негативних явищ, що випливають з офшоризації економіки, а також щодо створення спеціальних умов, спрямованих на стимулювання осіб утриматися від подібної поведінки або добровільно його припинити.

Основним базовим елементом державної політики у сфері деофшоризації є реалізовані державою заходи. Всі заходи щодо деофшоризації економіки треба розділити на дві групи: загальносистемні заходи щодо деофшоризації економіки та інституційні заходи.

Механізм дії загальносистемних заходів полягає у створенні таких умов, за яких використання офшорних механізмів втрачає свій економічний зміст. Наприклад, заходи, спрямовані на зниження податкових ставок, роблять використання офшорних механізмів недоцільними, оскільки вигоди, отримані від ймовірного ухилення, не покривають упущеної вигоди на створення офшорної структури.

Механізм дії інституційних заходів спрямований на усунення наявних недоліків податкової системи, які допускають можливість ухилення від сплати податків, легалізації злочинних доходів і формування системи фінансування тероризму.

Деофшоризацію будемо розглядати як політику держави та різноманітних міждержавних утворень, яка спрямована на запобігання, припинення негативних явищ, що випливають з наслідків офшоризації економіки, та створення спеціальних умов, спрямованих на стимулювання осіб утримуватися від подібної поведінки або добровільно його припинити.

Основними мотивами використання офшорів суб'єктами підприємницької та іншої діяльності, є:

1. Легкість ведення фінансової звітності.
2. Конфіденційність інформації.
3. Преференції, пов'язані з доступністю кредитних ресурсів.
4. Високий рівень банківського обслуговування.
5. Гнучке корпоративне і податкове законодавство, а також відсутність зайвих формальних процедур.
6. Додаткові гарантії захисту прав інвесторів.
7. Можливості податкової оптимізації та агресивного податкового планування.
8. Легалізація доходу, отриманого злочинним шляхом.

З методологічного погляду поведінка економічного суб'єкта з використанням офшорних юрисдикцій може бути поділена на допустиму і неприпустиму поведінку.

Розглядати питання щодо допустимої і неприпустимої моделі поведінки треба в контексті вирішення питань про співвідношення явищ податкової оптимізації і агресивного податкового планування (ухилення від сплати податків).

Зазначимо, що такі проблеми є саме проблемами окремих національних держав, які не здатні створити у себе відповідні умови, і тому стосовно податкової оптимізації – ця проблема повинна вирішуватися загальносистемними заходами.

Неприпустима модель поведінки має таку мету: формально ухилитися від сплати податків, без належних на те підстав; легалізувати дохід, отриманий злочинним шляхом, організувати систему по фінансуванню тероризму або інших протиправних дій.

Водночас треба зазначити, що на подібну модель поведінки загальносистемні заходи не здатні істотно впливати, а аналіз поведінки економічного суб'єкта переслідує неприпустимі моделі поведінки, дозволяє виробити конкретні заходи і механізми приватного впливу.

Також треба зазначити, що часто економічний суб'єкт може дотримуватися одночасно двох моделей поведінки: оптимізації податків і агресивного податкового планування, що особливо актуально для цифрового сектора економіки.

У зв'язку з цим можна виокремити такі моделі поведінки:

- 1) моделі, які ставлять за мету ухилення від сплати податків, за допомогою використання офшорних структур;
- 2) моделі неприпустимої поведінки, що ставлять за мету легалізувати дохід, отриманий злочинним шляхом за допомогою використання офшорних структур;
- 3) моделі поведінки суб'єкта цифрової економіки, що ставлять за мету одночасну податкову оптимізацію та ухилення від сплати податків за допомогою використання офшорних структур.

З метою ухилення від сплати податків з використанням офшорних механізмів мікроекономічні суб'єкти використовують такі елементи, методи і способи [11, 12]:

1. Гібридні схеми невідповідностей (Hybrid Mismatch Arrangements).
2. Створюють складні корпоративні структури – Контрольовані іноземні компанії (КІК) (Controlled Foreign Company).
3. Ухиляються від отримання статусу постійного представництва (Avoidance of Permanent Establishment Status).
4. Використовують механізми трансфертного ціноутворення (Transfer Pricing Outcomes with Value Creation).
5. «Розмивають» оподатковувану базу за допомогою позик та інших фінансових платежів (Base Erosion Financial Payments).

На цей час існує багато різноманітних схем гібридних угод. Наведемо одну з них, яка використовує схему лізингових відношень (рис. 1). Наприклад, «організація А» має намір придбати техніку у власність. Водночас замість того, що б відразу придбати цю техніку від продавця, організація користується «афілійованою» з нею «організацією Б», вступаючи з нею в лізингові відносини. На умовах фінансової оренди (лізингу) «організація А» отримує техніку у володіння і користування, і яку вона може в подальшому використовувати, з метою досягнення економічного результату. Вигодами від використання таких відносин буде те, що сума періодичного викупного платежу буде «розмивати» податкову базу податку на прибуток організації, оскільки викупні платежі будуть кваліфікуватися як додаткові витрати.

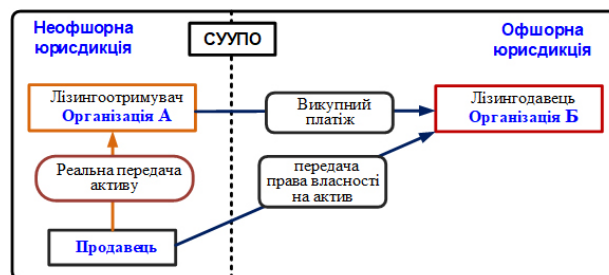

Рис. 1. Схема лізингових відношень

Грошові кошти, виплачені як викупні платежі, будуть згодом виплачені через дивіденди або в будь-який інший фінансовий платіж кінцевому бенефіціару. При цьому з акумульованого прибутку в «організації Б» буде сплачено менший податок на прибуток для організації, менший податок з виплати дивідендів, оскільки «організація Б» резидент офшорної юрисдикції.

Роль СУУПО в наданому випадку полягає в тому, щоб не допустити оподаткування операцій зі сплати викупного платежу у поза офшорної юрисдикції. Також треба враховувати ту обставину, що предмет лізингу підлягає прискореній амортизації, а відповідно «організація А» набуває додаткові податкові вигоди. Додаткові вигоди «організація А» також може отримати, у разі якщо отримала позику в іноземній юрисдикції по меншій податковій ставці.

Одним з показників, що найкращою мірою показує ступінь офшоризації економіки, є показник прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Розглянемо для прикладу декілька країн. Прямі інвестиції з України надано в табл. 2.

Безумовно, на об'єми прямих іноземних інвестицій в офшорні держави з України впливає й політична ситуація в державі, але якщо оцінювати взаємозв'язок між ВВП та інвестиціями, то можна зазначити: за період 2015–2020 рр. коефіцієнт кореляції становить 0,6.

Прямі інвестиції з України [13, 14]

№	Країна	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Британські Віргінські Острови	51,3	57,6	61,0	59,9	33,7	41,2
2	Кіпр	1401,5	1249,7	1214,5	1229,8	1431,4	1093,3
3	Латвія	69,8	68,4	60,9	72,5	73,0	81,1
4	Нідерланди	11,2	10,7	12,3	11,8	11,3	3,8
5	Країни ЄС (Велика Британія не врахована)	1716,8	1562,3	1485,5	1510,2	2351,1	1923,5
Частка прямих іноземних інвестицій в офшорні держави з України		0,61	0,58	0,56	0,58	0,67	0,68

Підбиваючи окремі підсумки нашого дослідження, можна виокремити такі спостереження:

- ступінь офшоризації України знаходиться на достатньо високому рівні та становить у середньому 61 %;
- щорічно через офшорні юрисдикції проходять грошові потоки, які становлять від ВВП від 12 % до 20 %;
- переважна частина грошових потоків, у тому числі які припадають на неофшорні держави, є репатрійованими;
- щорічні втрати бюджету від несплати податків внаслідок офшоризації економіки становлять у відносному вираженні від 0,11 % до 0,35 % ВВП.

Ефективна політика стосовно деофшоризації економіки може бути успішною у тій частині, що здатна мобілізувати істотні фінансові ресурси, які на поточний момент з неї виключені, що надасть імпульс економічному розвитку.

Висновки. Аналіз поведінки мікроекономічного суб'єкта, які використовують офшорні механізми, дозволяє зробити висновок, що основними структурними елементами офшорного механізму є: гібридні схеми невідповідності; складні корпоративні структури; ухилення від присвоєння статусу постійного представництва; механізми трансфертного ціноутворення; фінансові платежі, які розмивають оподатковувану базу тощо. При цьому найбільшим потенціалом в ухиленні від сплати податків, податкової оптимізації має саме мікроекономічний суб'єкт цифрової економіки через особливості прав інтелектуальної власності, як активу, який приносить дохід.

Загальносистемними заходами щодо деофшоризації національної економіки можуть бути такі, які реалізуються за допомогою: суттєвого встановлення пільгового податкового режиму щодо «цифрових платників податків»; створення визнаної державою біржи криптовалют. При цьому в довгостроковому періоді вказані податкові пільги будуть сприяти збільшенню обсягів податкових надходжень. Зазначені загальносистемні заходи можуть бути проведени у відносно короткі терміни.

Список використаних джерел

1. Putting an end to offshore tax evasion. URL : <https://www.oecd.org/tax/transparency/>.
2. Vitvitskiy S. S., Kurakin O. N., Pokataev P. S., Skriabin O. M., Sanakoiev D. B. Formation of a new paradigm of anti-money laundering: the experience of Ukraine. *Management*. 19 (1). S. 354–363. URL : <https://www.businessperspectives.org/index.php/journals/banks-and-bank-systems/issue-375/peculiarities-of-cybercrime-investigation-in-the-banking-sector-of-ukraine-review-and-analysis>.
3. Санакоєв Д. Б., Соломіна Г. В. Концептуальні основи офшоризації фінансового сектору економіки України. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 13 бер. 2020 р. Дніпро : ДДУВС, 2020. С. 163–165.
4. Паршин Ю. І. Концептуальні аспекти стратегічного забезпечення сталого розвитку націо-

нальної економіки. *Вісник Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету*. 2015. № 1. С. 42–46. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vddau_2015_1_11.

5. Паршина О. А., Паршина М. Ю. Аналітична платформа підвищення конкурентоспроможності потенціалу промислових регіонів України. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 48. Ч. 2. С. 153–157.

6. Паршина О. А., Паршин Ю. І., Воскобойник В. О. Концептуальні аспекти забезпечення конкурентоспроможності комплексних систем захисту інформації. Монографія «Проблеми правового, фінансового та економічного забезпечення розвитку національної економіки (галузевий та територіальний аспекти)» / за ред. Л. М. Савчук, Л. М. Бандоріної. Дніпро : Пороги, 2021. С. 194–206.

7. Shaxson N. *Treasure Islands: Uncovering the Damage of Offshore Banking and Tax Havens*. Basingstoke, 2011. P. 273.

8. OCDE (2007). *Offshoring and Employment: Trends and Impacts*. URL : <https://www.oecd.org/sti/ind/offshoringandemploymenttrendsandimpacts.htm>.

9. UNCTAD. *World Investment Report: Annex Tables*. URL : <https://unctad.org/topic/investment/world-investment-report?tab=Annex%20Table>.

10. *Financing terrorism: from offshore companies to the charity paradox sea: Practical Application of Science*, Vol. III, Iss 8. 2/2015. P. 93-99. URL : <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=740805>.

11. OECD (2015). *Neutralising the Effects of Hybrid Mismatch Arrangements, Action 2 – 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project*. OECD Publishing, Paris. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264241046-en.pdf?expires=1618387987&id=id&accname=guest&checksum=BF62032EB659B7FD6CBF8F349E0A6CAD>.

12. OECD (2015). *Designing Effective Controlled Foreign Company Rules, Action 3 – 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project*, OECD Publishing, Paris. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/taxation/designing-effective-controlled-foreign-company-rules-action-3-2015-final-report_9789264241152-en.

13. Національний банк України. Іноземні інвестиції. URL : <https://bank.gov.ua/ua/>.

14. Експорт та імпорт України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/eximp/>.

Надійшла до редакції 27.05.2021

References

1. Putting an end to offshore tax evasion. URL: <https://www.oecd.org/tax/transparency/>.

2. Vitvitskiy S. S., Kurakin O. N., Pokatayev P. S., Skryabin O. M., Sanakoyev D. B. Formation of a new paradigm of anti-money laundering: the experience of Ukraine. *Management*. 19 (1), pp. 354–363. URL : <https://www.businessperspectives.org/index.php/journals/banks-and-bank-systems/issue-375/peculiarities-of-cybercrime-investigation-in-the-banking-sector-of-ukraine-review-and-analysis>.

3. Sanakoyev D. B. & Solomina H V. (2020) *Konceptual'ni osnovy ofshoryzatsii' finansovoho sektoru ekonomiky Ukrayiny* [Conceptual bases of offshoring of the financial sector of the Ukrainian economy]. *Mizhnarodna ta nacional'na bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty* : materialy IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Dnipro, 13 ber. 2020 r. Dnipro : DDUVS, pp. 163–165 [in Ukr.].

4. Parshyn Yu. I. (2015) *Konceptual'ni aspekty strategichnoho zabezpechennya staloho rozvytku nacional'noyi' ekonomiky* [Conceptual aspects of strategic support for sustainable development of the national economy]. *Visnyk Dnipropetrovs'kogo derzhavnogo agrarno-ekonomichnogo universytetu*, issue 1. pp. 42–46. [in Ukr.].

5. Parshyna O. A. & Parshyna M. Yu. (2019) *Analychna platforma pidvyshhennya konkurentospromozhnosti potentsialu promyslovykh rehioniv Ukrayiny* [Analytical platform for increasing the competitiveness of the potential of industrial regions of Ukraine]. *Prychornomors'ki ekonomichni studii'*, issue 48, part 2, pp. 153–157 [in Ukr.].

6. Parshyna O. A., Parshyn, Yu. I. & Voskobojnyk, V. O. (2021) *Konceptual'ni aspekty zabezpechennja konkurentospromozhnosti kompleksnyh system zahystu informacii'* [Conceptual aspects of ensuring the competitiveness of integrated information security systems]. *Monografija «Problemy pravovogo, finansovogo ta ekonomichnogo zabezpechennja rozvytku nacional'noi' ekonomiky (galuzevyj ta terytorial'nyj aspekty)»* / za red. L. M. Savchuk, L. M. Banderinoi'. Dnipro : Porogy, pp. 194–206 [in Ukr.].

7. Shaxson N. *Treasure Islands: Uncovering the Damage of Offshore Banking and Tax Havens*. Basingstoke, 2011, p. 273.

8. OCDE (2007). *Offshoring and Employment: Trends and Impacts*. URL : <https://www.oecd.org/sti/ind/offshoringandemploymenttrendsandimpacts.htm>.

9. UNCTAD. *World Investment Report: Annex Tables*. URL : <https://unctad.org/topic/investment/world-investment-report?tab=Annex%20Table>.

10. Financing terrorism: from offshore companies to the charity paradox sea: Practical Application of Science, Vol. III, Iss 8. 2/2015. P. 93-99. URL : <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=740805>.

11. OECD (2015). Neutralising the Effects of Hybrid Mismatch Arrangements, Action 2 – 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project. OECD Publishing, Paris. URL : <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264241046-en.pdf?expires=1618387987&id=id&accname=guest&checksum=BF62032EB659B7FD6CBF8F349E0A6CAD>.

12. OECD (2015). Designing Effective Controlled Foreign Company Rules, Action 3 – 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/taxation/designing-effective-controlled-foreign-company-rules-action-3-2015-final-report_9789264241152-en.

13. National Bank of Ukraine. Foreign investments. URL : <https://bank.gov.ua/ua/>.

14. Exports and imports of Ukraine. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/eximp/>.

ABSTRACT

Yuriy Parshyn, Dmytro Sanakoyev, Sofiya Samoylova Offshorization and deoffshorization of economics: international experience and features. It is noted that increasing the competitiveness of national economies and their business structures in the global dimension leads to the use of various offshore schemes, which is an important factor in competition. Offshore is a complex and controversial phenomenon in the world economy, while according to the Organization for Economic Co-operation and Development, a third of the world's assets are located in the world's offshore jurisdictions, through which almost half of world trade passes. It is noted that to a number of such jurisdictions in recent decades can also be added European countries with high taxes, which offer preferential tax regimes for foreign companies, including Switzerland, Luxembourg, the Netherlands and others. Attention is drawn to the fact that as a result of such actions is an outflow of capital to offshore areas, and undermines confidence in governments of non-offshore economies, which significantly reduces the ability to finance socially significant items of budget expenditures of the countries concerned.

The main approach to understanding offshore is partly explained by the fact that offshore is mainly used to evade taxes and legalize proceeds, including through crime. It is noted that this opportunity is used by large multinational companies, which have offices in most developed countries and generate profits in these jurisdictions, while the centers, the accumulation of profits are in offshore jurisdictions. It is noted that one of the indicators that best reflects the activities of transnational corporations is the rate of foreign direct investment. The dynamics of changes in this indicator over seven years is shown. The definition of the term deoffshorization has been analyzed. The main distinguishing features of offshore jurisdictions are given in the generalized form. The main basic elements and their groups of state policy in the field of deoffshorization and mechanisms of their action are indicated. The list of the main motives for the use of offshore by business and other entities is given.

Keywords: *offshore, offshorization, deoffshorization, jurisdiction, economic security.*

УДК 343.726

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-301-306

**Людмила
РИБАЛЬЧЕНКО[©]**
кандидат економічних наук,
доцент
(Дніпропетровський
державний університет
внутрішніх справ)

Павло ТКАЧЕНКО[©]
здобувач
(Міжрегіональна Академія
управління персоналом)

Альбіна ТКАЧЕНКО[©]
слухач магістратури
(Дніпропетровський
державний університет
внутрішніх справ)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ ШАХРАЙСТВУ НА ПІДПРИЄМСТВІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У статті викладено актуальні проблеми виявлення та попередження шахрайства на підприємствах та установах різних форм власності. Цю проблему розглянуто з теоретичного погляду, досліджено причини виникнення шахрайства, застосовано кримінально-правові аспекти з метою виокремлення заходів щодо поліпшення становища в цій сфері. Запропоновано деякі методи для успішного подолання шахрайства. Проаналізовано статичну інформацію про показники шахрайства на підприємствах різних форм власності. Аналіз кримінологічної характеристики в подальшому стислий, структурований зміст причин вчинення протиправних діянь на підприємствах, організаціях. Виокремлення певних організаційних заходів для поліпшення становища на підприємствах, правові аспекти діяльності приватних служб безпеки, в тому числі таких, що утворені внутрішньо на підприємстві. Поняття шахрайства в правовому полі надає кримінально-правова характеристика. Запропонована криміналізація діянь, пов'язаних з фінансовим шахрайством на підприємствах.

Ключові слова: кримінально-правові проблеми, шахрайство, причини шахрайства, актуальні проблеми кримінального права, криміналізація.

Постановка проблеми. Останнім часом, в умовах реформування економічної політики в державі та позитивних змін в економічному становищі, нагальним постає виокремлення детермінантів з негативним спрямуванням. Аналіз публікацій та аналітичної інформації говорить про актуальні проблеми шахрайства на підприємствах та установах різних форм власності. Нагальною потребою постає визначення причин та умов вчинення шахрайства на підприємстві, в подальшому зосередження уваги на виявленні та попередженні протиправних дій.

Метою статті є дослідження шахрайства та економічної безпеки на вітчизняних підприємствах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблему шахрайства на підприємствах розглядали такі вчені: О. М. Бандурка, Л. В. Гуцаленко,

© Рибальченко Л. В., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0413-8296>
luda_r@ukr.net

© Ткаченко П. І., 2021
paul_dp@ukr.net

© Ткаченко А. О., 2021
jurf@dduvs.in.ua

Ю. А. Демчук, О. М. Джужа, О. М. Заєць, Т. Ю. Климко, В. В. Калашник, Л. Г. Михальчишина, А. О. Семенець, Ж. В. Удовенко та інші видатні вчені: правники та економісти.

Виклад основного матеріалу. Шахрайство на підприємстві є актуальною проблемою сьогодення у сфері економічної безпеки та управління підприємствами. Розглядаючи проблему шахрайства всебічно, можливо зазначити, що остання становить не лише правові проблеми, а й соціальні, моральні та суспільні занепади. Питанню дослідження, виявлення, попередження, профілактики, запобігання шахрайству в різних його проявах, присвятили свої наукові праці багато вчених, кримінологів, економістів та інших фахівців. Не зважаючи на достатньо досліджену наукову базу з питань попередження шахрайства на підприємстві, проблема все ще не є вирішеною.

Розглядаючи проблему шахрайства на підприємстві, треба надати визначення поняттю «корпоративне шахрайство», цей термін є актуальним останні три роки та широко відомим в галузі підприємництва, особливо, коли йдеться про економічну безпеку підприємства. Як визначає І. Шевцов, корпоративне шахрайство – це свідомі дії найманих працівників, менеджменту чи власників компанії, пов'язані зі зловживанням наданою їм довірою в особистих цілях і на шкоду інтересам компанії [1, ст. 65].

З погляду дослідження корпоративного шахрайства, останнє можливо розділити на три категорії: корупція, привласнення активів, шахрайство з фінансовою звітністю. До корупції треба віднести конфлікт інтересів, хабарництво, надання необґрунтованих переваг, фінансове вимагання. До привласнення активів притаманні такі позиції: готівкові кошти та товарно-матеріальні цінності, інші активи. Шахрайство з фінансовою звітністю виділяє завищення доходів або прибутку, а також їх заниження.

Найскладніше у виявленні шахрайства те, що шахрайство, як айсберг: видно лише маленьку його частину, а 95 % сховано під водою. Негативні наслідки шахрайства можуть бути дійсно непередбачувани і не зіставними з попередньою оцінкою. Під час проведення внутрішнього аудиту кожен внутрішній аудитор виконує роль «лоцмана – ідентифікатора айсбергів». Якщо хтось ще не переконаний, що шахрайства дійсно є айсбергами сучасного бізнес-середовища, варто звернути увагу на дані Міжнародної асоціації сертифікованих фахівців із розслідування шахрайства. Згідно з даними останнього звіту Асоціації, оціночна вартість витрат організацій по всьому світу через шахрайства становить приблизно 6,3 млрд доларів на рік, що становить близько 5 % їх виручки. А у 23 % випадків витрати від шахрайства становлять більше 1 млн доларів [3, ст. 197].

Причини, які зумовлюють виникнення шахрайства на підприємстві, різноманітні. Такими можуть бути: відсутність або недостатність заходів контролю, які дають змогу попередити та виявити шахрайство, неможливість або неспроможність оцінити якість виконаної роботи, відсутність виробничої дисципліни, наявність доступу до інформації з обмеженим доступом, комерційної таємниці, кругова порука в трудовому колективі, байдужість до подій з боку керівництва, некомпетентність посадових осіб, відсутність ревізій та аудиторських перевірок, не ефективна система економічної безпеки та служби безпеки підприємства згалом.

Багаторічна практика виявлення причин і умов корпоративного шахрайства в українських компаніях показала, що більше половини топ-менеджерів і власників бізнесу переконані, що ризик вчинення шахрайських дій стосовно їхньої компанії невеликий. До того ж вони переконані, що витрати на організацію превентивних заходів коштуватимуть бізнесу більше, ніж можливі втрати від шахрайських дій. Проте, як говорить народна мудрість, скупий платить двічі. Здебільшого втрати від корпоративного шахрайства бувають у десятки разів більшими, аніж, наприклад, бюджет служби безпеки за кілька років [1, ст. 66].

Найбільш поширені види шахрайства з боку працівників компанії такі: підробка або фальсифікація документів, проведення операцій з підконтрольними компаніями, змова з клієнтами або з постачальниками, штучне завищення цін, використання системи «відкатів», використання підставних постачальників або посередників, виставлення рахунків за невиконані роботи або непоставлені товари, незаконне списання майна, використання працівників, обладнання, матеріалів або ресурсів компанії в особистих цілях, застосування технологій комп'ютерних злочинів, використання готівки не за призначенням, порушення щодо виплати заробітної плати, передача клієнтів іншим компаніям.

Одне з головних питань стрімкого розвитку підприємств в умовах ринкової економіки є надійна система економічної безпеки суб'єкта господарювання. Структура та діяльність системи економічної безпеки суб'єкта господарювання зобов'язана здійснюватися на підґрунті низки принципів, що характеризують основні напрями для запровадження належних заходів з організації відповідної системи захисту [2, ст. 165].

До заходів попередження треба віднести певні процедури, які повинні бути запровадженими в діяльності певного підприємства. Такими процедурами можуть бути: ефективно побудована служба безпеки підприємства, служба економічної безпеки, аналітичні підрозділи в системі управління підприємством, документальний контроль, фізичні та технічні заходи охорони, система підтверджень і повноважень, розподіл обов'язків або подвійний контроль, дієвий юридичний механізм. Такий перелік інструментів, з теоретичного погляду, здатний протидіяти шахрайству на підприємстві.

Щодо кримінально-правових аспектів шахрайства на підприємстві. Під час аналізу чинного законодавства, можливо зазначити, що саме диспозиція ст. 190 КК України визначає шахрайство – заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою, може бути вчинене за попередньою змовою групою осіб, вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, може бути вчинено в особливо великих розмірах та організованою групою [4, ст. 190].

Кримінально-правова характеристика надає певні джерела щодо злочину, передбаченого ст. 190 КК України. Об'єктивна сторона шахрайства полягає у заволодінні майном або придбанні права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. В результаті шахрайських дій потерпілий – власник, володілець, особа, у віданні або під охороною якої знаходиться майно, добровільно передає майно або право на майно винній особі. Безпосередня участь потерпілого у передачі майнових благ і добровільність його дій є обов'язковими ознаками шахрайства, які відрізняють його від викрадення майна та інших злочинів проти власності. Способами вчинення шахрайства є: обман та зловживання довірою. Суб'єкт злочину загальний. Шахрайство, вчинене службовою особою, якщо вона з метою обману чи зловживання довірою зловживала владою або службовим становищем, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами статей 190, 364 Кримінального кодексу України. Суб'єктивна сторона шахрайства характеризується прямим умислом і корисливим мотивом. Шахрайство вважається закінченим з моменту переходу чужого майна у володіння винного або з моменту отримання ним права розпоряджатися таким майном [5, ст. 190].

Різновидом шахрайського обману судова практика визнає фіктивне представництво, за якого винний, створюючи враження про свою належність до того чи іншого підприємства, має на меті укласти договори й отримати гроші без поставки товару або, навпаки, одержати товар без належної його оплати.

Шахрайство є серйозною проблемою, з якою стикаються організації всіх типів, розмірів і галузей. Воно проявляється по-різному, проте загалом його поділяють на три категорії: незаконне привласнення активів, корупція і махінації з фінансовими звітами.

Останні 20 років економічні злочини та шахрайство залишаються одним з головних питань, що досліджуються у світі щодо економічних злочинів. Процеси, що відбуваються у сфері фінансово-економічних відносин, призводять до того, що держава все більше втрачає контроль над економікою і сферою фінансів.

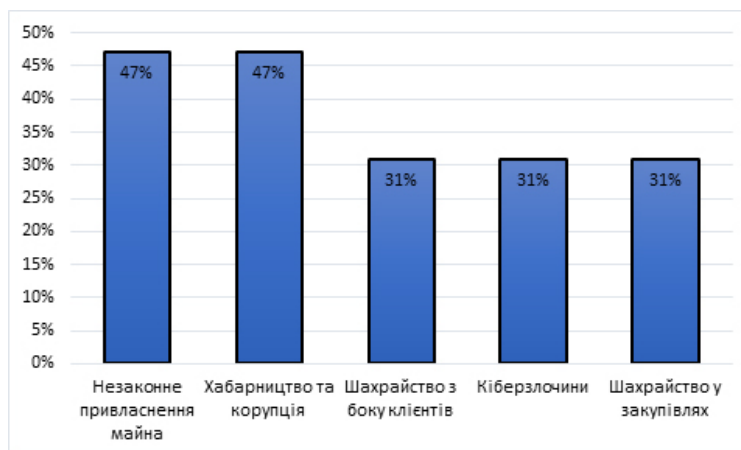

Рис.1. Найпоширеніші види шахрайства у 2020 році

За результатами Всесвітнього дослідження економічних злочинів та шахрайства у 2020 році, від випадків економічних злочинів та шахрайства постраждали 51 % українських організацій (у 2019 році – 48 %). Для порівняння, середній світовий рівень економічних злочинів становить 47 %.

Порівнюючи динаміку шахрайства в Україні та світі, необхідно сказати, що найбільшими та найпопулярнішими видами шахрайства залишаються незаконне привласнення майна, хабарництво та корупція, шахрайство з боку клієнтів, кіберзлочини та шахрайство у закупівлях (рис. 1).

Для трьох видів шахрайства незаконного привласнення майна, недобросовісна конкуренція та шахрайство у закупівлях були найбільш суттєвими для вітчизняних компаній з погляду фінансових збитків (рис. 2). З цих видів шахрайства, саме частка незаконного привласнення майна була найзбитковішою для 19 % компаній, що становить 42 % з цих видів збитків. Недобросовісна конкуренція та шахрайство у закупівлях для 13 % з кожного виду для компаній становить по 29 % збитків. Це вже майже дві третини компаній зазнали збитків з цих видів шахрайства.

Шахрайство – явище, яке складається з кількох обставин і має вплив на економічний стан підприємства, організації та держави. Шахрайство відбувається через:

- ✓ розкрадання важливої інформації працівником;
- ✓ шахрайство, яке відбувається керівним складом підприємства;
- ✓ шахрайство, яке вчинили постачальники;
- ✓ шахрайство, яке вчинили замовники підприємства та інше.

Частіше за все підприємства зазнають збитків через недобросовісні дії працівників підприємства. Шахрайство призводить до великих збитків підприємства та втрати прибутку. Для запобігання захисту компаній від шахрайства необхідно створити ефективні комплексні методи, які допоможуть уникнути та зменшити збитки від негативних наслідків.

Проаналізувавши та визначивши актуальні проблеми шахрайства на підприємстві, треба зазначити про запобігання останніх.

Рис. 2. Найпоширеніші види шахрайства у 2020 році

Впровадження досліджень різних видатних науковців у сфері протидії економічним злочинам дозволить виділити в результаті нові профілактичні методи, заходи запобігання та методологію ліквідації економічних злочинів.

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам у сфері економіки є дієвими лише за умови провадження їх відповідними органами державної влади у сфері захисту економіки та за умови дотримання відповідного чинного законодавства, яке регулює діяльність останніх органів.

Комплексні дії, перераховані вище, спрямовані на подолання злочинності та проведення профілактичних заходів з метою запобігання злочинним проявам. Такі дії дозволять захистити та зміцнити економіку та впровадити позитивні статистичні дані [7, ст. 203].

Висновки. Отже, зважаючи на вище викладене, треба зазначити, що з метою ефективного виявлення та попередження шахрайства на підприємстві, нагальною є дієва служба економічної безпеки в структурі служби безпеки підприємства. Служба економічної безпеки має покласти на свої повноваження: нагляд, контроль та аналіз бізнес-процесів, напрацювання цілісної стратегії ефективних дій, які будуть спрямовані на подолання шахрайства або його

мінімізації. Служба безпеки підприємства має тісно співпрацювати з економічною безпекою на предмет забезпечення фізичної охорони та технічної безпеки.

З правового погляду на проблематику шахрайства на підприємстві, треба зазначити про диспозиції та санкції ст. 190 Кримінального кодексу України. З огляду на обставини, можливо надати право обізнаності працівникам певного підприємства. Узагальнюючи кримінально-правові аспекти, треба наголосити про необхідність криміналізації діянь, пов'язаних з фінансовим шахрайством на підприємствах.

Зараз ця проблема являє собою підґрунтя для подальших наукових досліджень з метою подання пропозицій до певних ґрунтовних змін та впровадження в практичну діяльність.

Список використаних джерел

1. Шевцов І. Корпоративне шахрайство в українських компаніях. Розпізнати і запобігти. *Довідник економіста*. 2019. № 6. С. 64-68.
2. Ткаченко П. І., Фісуненко Н. О. Принципи формування системи економічної безпеки підприємства. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали IV Міжнар. науково-практ. конф., м. Дніпро, 13 бер. 2020 р. Дніпро : ДДУВС, 2020. С. 165–167.
3. Павленко Т. С., Михайленко О. В. Виявлення та попередження шахрайства як недооцінене завдання внутрішнього аудиту. *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. Інфраструктура ринку*. 2017. Вип. 8. С. 197-200.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 190.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Особлива частина. Ст. 190. Шахрайство. URL : <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks>.
6. Rybalchenko L., Kosyuchenko O. Features of latency of economic crimes in Ukraine. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2019. Special Issue № 1, pp. 264–267.
7. Ткаченко П. І., Кузьменко А. О. Детермінація злочинів в сфері економіки та їх запобігання. *Протидія економічній злочинності: теоретичний, методичний та практичний аспекти* : матеріали науково-практ. семінару, м. Дніпро, 28 листоп. 2019 р. Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 200–203.

Надійшла до редакції 05.05.2021

References

1. Shevtsov I. (2019) Korporatyvne shakhraistvo v ukrainskykh kompaniyakh. Rozpiznaty i zapobihy [Corporate fraud in Ukrainian companies. Recognize and prevent]. *Dovidnyk ekonomista*, no 6, pp. 64-68 [in Ukr.].
2. Tkachenko P. I., Fisunenko N. O. (2020) Pryntsyry formuvannya systemy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Principles of formation of the system of economic security of the enterprise]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty* : materialy IV Mizhnarodnoyi naukovoprakt. konf., m. Dnipro, 13 ber. 2020 r. Dnipro : DDUVS, pp. 165–167 [in Ukr.].
3. Pavlenko T. S., Mykhaylenko O. V. (2017) Vyiavlennia ta poperedzhennia shakhraistva yak nedootsinene zavdannia vnutrishnoho audytu [Detection and prevention of fraud as an underestimated task of internal audit]. *Bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt. Infrastruktura rynku*, issue 8, pp. 197-200 [in Ukr.].
4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal code of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 05.04.2001 r. № 2341-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no 25–26, art. 190 [in Ukr.].
5. Naukovopraktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Osoblyva chastyna. St. 190. Shakhraistvo [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine. Special part. St. 190. Fraud]. URL : <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks> [in Ukr.].
6. Rybalchenko L., Kosyuchenko O. (2019) Features of latency of economic crimes in Ukraine. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. Special Issue no 1, pp. 264–267 [in Ukr.].
7. Tkachenko P. I., Kuzmenko A. O. (2019) Determinatsiia zlochyniv v sferi ekonomiky ta yikh zapobihannia [Determination of crimes in the field of economy and their prevention]. *Protydiya ekonomichnyy zlochynnosti: teoretychnyi, metodychnyi ta praktychnyi aspekty* : materialy naukovoprakt. seminaru, m. Dnipro, 28 lystop. 2019 r. Dnipro : DDUVS, pp. 200–203 [in Ukr.].

ABSTRACT

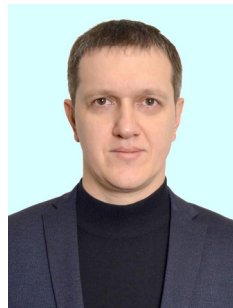
Lyudmyla Rybalchenko, Pavlo Tkachenko, Albina Tkachenko. Current problems of development and prevention of fraud at the enterprise: criminal aspects. The article presents current problems of detection and prevention of fraud in enterprises and institutions of various forms of ownership. This problem is considered from a theoretical point of view, the causes of fraud are investigated, criminal law aspects are applied in order to identify measures to improve the situation in this area. Here are some suggestions on how to look or get an appointment for fraud. Static information on fraud rates at enterprises of various forms of ownership is analyzed. Analysis of criminological characteristics in the future is a concise, structured content of the reasons

for committing illegal acts at enterprises and organizations. Identification of certain organizational measures to improve the situation in enterprises, legal aspects of the activities of private security services, including those formed internally in the enterprise. The concept of fraud in the legal field provides a criminal law description. The criminalization of acts related to financial fraud in enterprises is proposed. From a legal point of view on the issue of fraud in the enterprise, it should be noted about the provisions and sanctions of Art. 190 of the Criminal code of Ukraine. Given the circumstances, it is possible to give relevance to the right of awareness of employees of a particular enterprise. Summarizing the criminal law aspects, it is necessary to emphasize the need to criminalize acts related to financial fraud in enterprises. Using special knowledge in the field of criminal law and criminology, it is possible to combine such with theoretical and practical developments in the field of economic security and further develop, implement a strategy with more effective, efficient steps to overcome fraud in enterprises and institutions of various forms of ownership. In particular, analyzing the criminal law, it should be noted about the criminal-legal characteristics of fraud, analysis of the disposition of the article, will provide an opportunity to theoretically identify illegal actions related to fraud in enterprises and institutions of various forms of ownership.

Keywords: *criminal law problems, fraud, causes of fraud, current problems of criminal law, criminalization.*

УДК 338.43.01:636.2:658.512

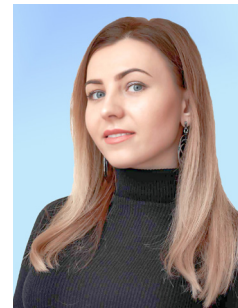
DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-306-311

Дмитро САНАКОЄВ[®]
кандидат юридичних наук,
доцент

Денис ЮР'ЄВ[®]
викладач

Яна ПАЛЄШКО[®]
кандидат економічних наук

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ДЕТІНІЗАЦІЯ ГРОШОВИХ КОШТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОСИЛЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВИ

Розглянуто питання, пов'язані зі зростанням обсягів тіньової економічної діяльності та наслідки яких негативно позначається на динаміці ВВП та доходах держбюджету. Через скорочення доходів бюджету у вигляді податкових платежів, навіть за незмінних обсягів державних видатків, зростає бюджетний дефіцит, а отже, і державний борг, як наслідок, це призводить до прискорення темпів нагромадження сукупного боргу. Як наслідок, зростання заборгованості на фоні уповільнення офіційного ВВП має негативний вплив на рівень стійкості фінансової системи держави. Рівень тіньової економіки в Україні є більше, ніж великим, саме це збільшує рівень загроз для фінансової безпеки держави, через недостатнє наповнення і нерациональне використання коштів бюджетів усіх рівнів.

Ключові слова: *фінансовий контроль, корупція, протидія корупції, попередження, безпека, тіньова економіка.*

© Санакоєв Д. Б., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6783-3168>

d_sanakoyev@ukr.net

© Юр'єв Д. С., 2021

k_feb@dduvs.in.ua

© Палешко Я. С., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8943-8495>

yanochka.nrg@gmail.com

Постановка проблеми. Постійне зростання тіньового сектора економіки визначається як одна з головних проблем найближчого майбутнього. Це характерно для країн, які розвиваються, а також для країн розвинених. Внаслідок історичних чинників наша держава містить вагомий тіньовий складник. Тінізація економіки країни визначається як загроза національній безпеці держави, відповідно до ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України». Основні причини тінізації економіки – це погані умови для ведення бізнесу, не сформованість інституційних умов для розвитку конкурентоспроможної економіки, монополізація національного ринку, постійний зростаючий рівень корупції, не достатній контроль над грошовими коштами та фінансовими активами.

Треба зазначити, що важливим кроком у подоланні тіньового сектора України може стати реальне співвідношення легальних та нелегальних грошових коштів у грошово-кредитному секторі. На сьогодні відбувається нестабільне функціонування банківських інституцій, умовне страхування, валютні спекуляції, а це свідчить про проникнення тінізації у всі складові фінансової системи держави.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Регулювання грошово-кредитної сфери є предметом досліджень таких науковців, як О. Васюренко, А. Гальчинський, А. Чухун, І. Лютий, В. Опаріна та ін. Проблеми детінізації грошових коштів та економіки загалом розглядають у свої дослідженнях З. Варналія, В. Засанський, М. Флейчук та ін. Темою фінансової системи держави займаються такі видатні вчені, як В. Я. Амбросов, В. Г. Андрійчук, І. М. Бойчик, В. І. Герасимов, Б. В. Данилів, В. П. Рибалко, П. Т. Саблук, О. М. Шпичак, П. В. Щепієнко та інші.

На сьогодні тема фінансової системи країни та шляхи детінізації економіки залишається актуальною та потребує дослідження.

Оскільки банки та страхові компанії, будучи основними структурними ланками фінансової системи країни, одночасно є головними каналами впливу частини грошової маси в тіньовий обіг, варто дослідити можливість розроблення загальнонаціональних нормативів прозорості грошових потоків банків і страховиків. Зараз більшість банківських установ перебувають у нестабільному фінансовому становищі, а отже, надійність таких банків викликає сумніви. Зважаючи на те, що більшість банків мають нереальні для здійснення зобов'язання перед клієнтами, саме вони примножують відсоток проблеми відтоку капіталу, а отже, й тінізацію економіки.

Метою статті є дослідження фінансової системи держави та пошук шляхів для детінізації грошових коштів. Також буде доцільно проаналізувати чинники впливу на фінансову стійкість банківських установ.

Виклад основного матеріалу. Головна проблема державного регулювання – це відсутність прозорих та чітких стандартів щодо виконання операцій з грошовими коштами.

У ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» у ч. 2. ст. 11 «Управління ризиками» містить не чітке визначення: оцінювання ризиків суб'єктом первинного фінансового моніторингу здійснюється за відповідними критеріями, зокрема за типом клієнта, географічним розташуванням країни реєстрації клієнта або установи, через яку він здійснює передачу (отримання) активів, і видом товарів та послуг, яке в подальшому не деталізується.

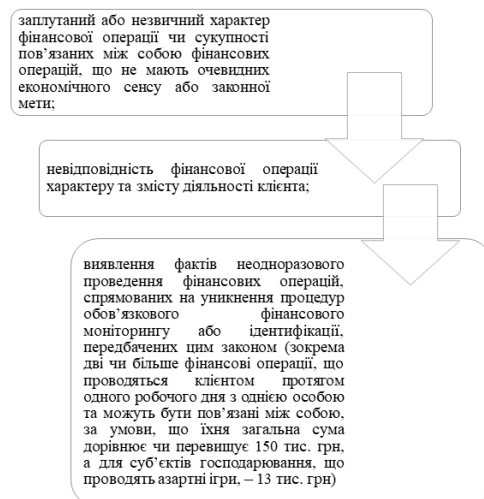

Рис. 1. Визначення ризиків, за яких передбачено посилення фінансового моніторингу для операцій з грошовими активами відповідно до ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», ст. 16

Водночас у ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» у ст. 16 надається чітке визначення ризиків, за яких передбачено посилення фінансового моніторингу для операцій з грошовими активами (рис. 1):

Детінізації грошових коштів можна досягти під час встановлення показників ризику операційної діяльності. Доцільно розробити нормативно-правові акти, в яких чітко визначити:

- показники для клієнтів, які потрапляють до групи ризику (необхідність здійснення фінансового моніторингу);
- показники ризику для фінансових установ (посилений нагляд з боку суб'єктів державного фінансового моніторингу).

Витрати на додатковий фінансовий моніторинг банківської системи можуть не покриватися від сплачених податків та штрафних санкцій і надто жорстка політика у цьому разі може сприяти посиленню тіньових потоків за допомогою збільшення фінансових операцій приватними особами, тому нові показники ризику операційної діяльності треба вводити поступово.

Також необхідно зазначити, що маленькі банківські установи схильні більше до тіньової діяльності, через велику конкуренцію, а збиткова діяльність таких суб'єктів пояснюється нелегальними доходами власників.

На рис. 2 наведено показники ефективності банківських установ, які необхідно аналізувати та контролювати під час подання фінансової звітності до контролюючого органу влади:

Тіньові операції банківських установ та страхових компаній позбавляють національну економіку ресурсів для розвитку та, як наслідок, негативно впливають на фінансову систему держави. Зрозуміло, що викоринити тіньовий сектор економіки повністю не можливо, та політика контролю за фінансовими операціями має бути спрямована на протидію великому вилученню грошових коштів з грошової маси загалом.

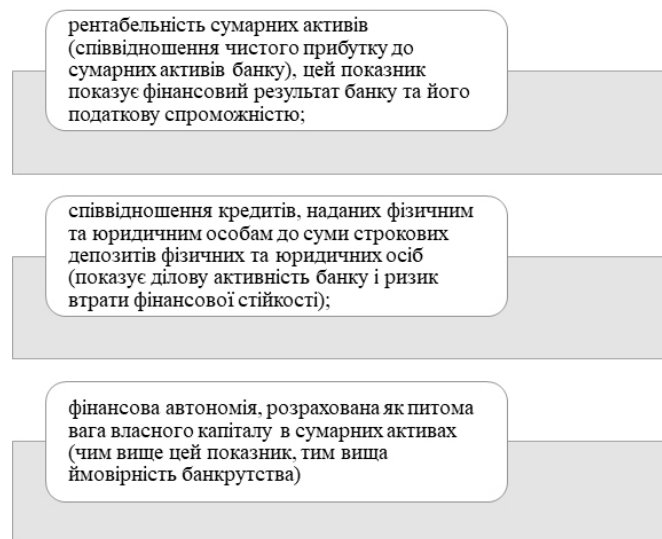

Рис. 2. Показники ефективності банківських установ

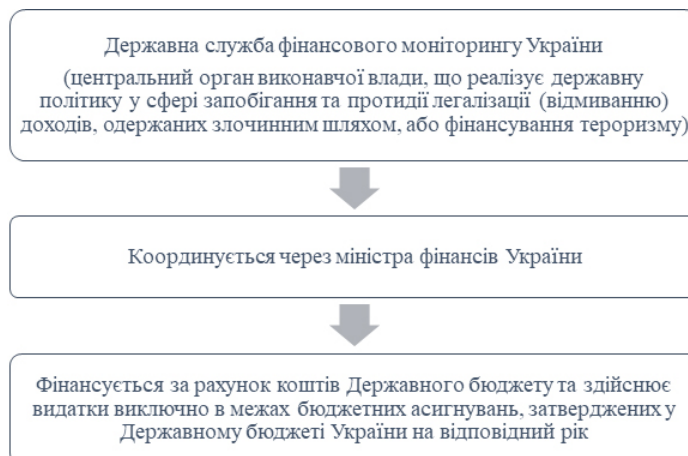

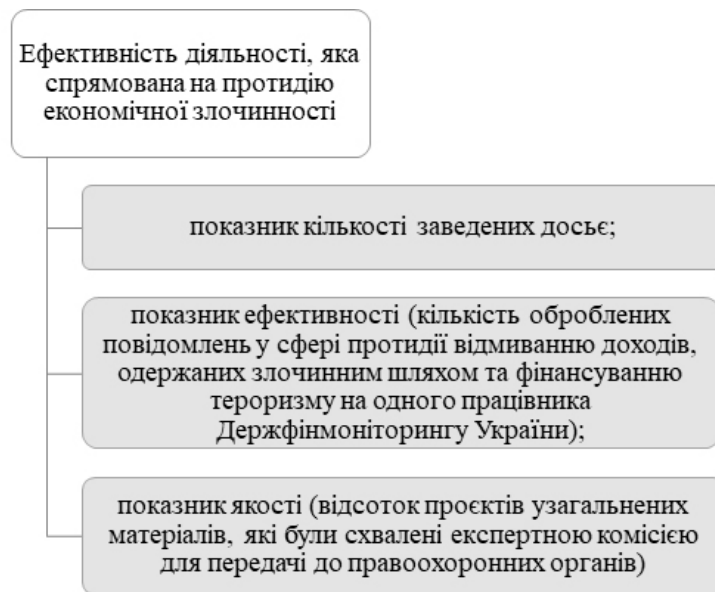
Рис. 3. Витрати, пов'язані з утриманням Державної служби фінансового моніторингу України

Треба розуміти, що економічна система країни може дати не передбачувану реакцію на зовнішні втручання, тому доцільно зважувати всі можливі позитивні та негативні наслідки від обраних інструментів державного регулювання.

Забезпечення стабільності фінансової системи країни зумовлено контролем зовнішнього та внутрішнього боргів. Тобто протидія нелегальним фінансовим коштам може бути нерентабельною за умови, коли витрати на підрозділи, які здійснюють державну політику у сфері управління фінансами, будуть більшими за кошти, які можуть бути виведені з тіньового обігу до грошової маси нашої держави.

Треба зазначити, що доцільність використання державного бюджету, який спрямований на протидію економічній злочинності, визначається загальноекономічним ефектом, а також треба враховувати показники у щорічних звітах про витрати бюджетних коштів на програми Державної служби фінансового моніторингу України.

На рис. 4 вказані показники, які потрібно враховувати під час оцінки ефективності діяльності, що спрямована на протидію злочинам в економічній сфері:

Тобто ефективність Державної служби фінансового моніторингу України полягає у зменшенні тіньової діяльності суб'єктів економіки у державі. Зазначимо, що також необхідно враховувати вартість арештованого майна і грошових коштів. Оскільки саме цей показник значно підвищує ефект від діяльності Державної служби фінансового моніторингу України та робить статистичні дані найбільш наближеними до реальності.

Висновки. Стабільність фінансової системи – це мета не лише держави, але й кожного суб'єкта економічної діяльності, за рахунок того, що саме фінансова стійкість дозволяє більш ефективно розподіляти доходи. Стійкість фінансової системи держави – це стратегія та мета не лише країни, вона може стати стратегією кожного підприємства або установи.

Нелегальні гроші мають величезний вплив на економічну стабільність держави через те, що: тіньовий сектор економіки негативно впливає на ВВП та доходи державного бюджету, тобто збільшується дефіцит бюджету країни. Отже, забезпечення стабільності фінансової системи можливе через процес детінізації грошових потоків країни через банківську систему.

Список використаних джерел

1. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». URL : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf
2. Стефанюк І. Б. Державний фінансовий контроль: проблеми ідентифікації і визначення системи. *Фінанси України*. 2009. № 11. С. 12–19.
3. Богданів І. Блиц-аналіз концепцій аудиту ефективності державних фінансів. *Фінансовий контроль*. 2011. № 1. С. 44–47.
4. Пінькас Г. І. Система ефективного державного фінансового контролю і координації у сфері

державних закупівель. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 2. С. 57–69.

5. Федуняк С. Г. Національна безпека України в контексті сучасних процесів в Європі і на пострадянському просторі. *Національна безпека України*. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США (Чернігів, 16–9 вересня 2004 р.). Київ : Стило, 2004. С. 81–90.

6. Василенко Д., Галат Д., Павлюк М., Щербань Ю., Чепелева М., Саного О., Савчук К. Стратегія національної безпеки України на 2010–2015 рр. Розділ 2. Стратегічні цілі, пріоритети та завдання політики національної безпеки України. Центр дослідження міжнародних відносин. 16.11.2009. URL : <http://cs.cirs.kiev.ua/en/component/content/article/98--2010-2015-.html?start=4>.

7. Карлін М. І. Фінанси країн Європейського Союзу : навч. посіб.; М-во освіти і науки України. Київ : Знання, 2011. 640 с.

8. Вахненко Т. П. Державний борг України: оптимізація структури та управління ризиками. *Світ фінансів*. 2008. № 1(14). С. 10–28.

9. Sanakoiev D. Formation of a new paradigm of anti-money laundering: The experience of Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. 2021. 19 (1). S. 354–363.

10. Parshyn Y. Analytical platform to provide competitiveness of ore-mining machinery manufacturing. *Mining of Mineral Deposits*, 2020. 14(3). S. 61–70.

11. Sokolenko L., Ostapenko T., Kubetska O. Cryptocurrency : economic essence and features of accounting. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*. 2019. Vol. 23. Special Issue 2.

Надійшла до редакції 15.05.2021

References

1. Prohrama ekonomichnykh reform na 2010–2014 roky «Zamozhne suspilstvo, konkurentospromozhna ekonomika, efektyvna derzhava» [Program of economic reforms for 2010-2014 "Wealthy society, competitive economy, efficient state"]. URL : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf [in Ukr.].

2. Stefaniuk I. B. (2009) Derzhavnyi finansovyi kontrol: problemy identyfikatsii i vyznachennia systemy [Public financial control: problems of identification and definition of the system]. *Finansy Ukrainy*, no 11, pp. 12–19 [in Ukr.].

3. Bohdaniv I. (2011) Blits-analiz kontseptsii audytu efektyvnosti derzhavnykh finansiv [Blitz analysis of public finance efficiency audit concepts]. *Finansovyi kontrol*, no 1, pp. 44–47 [in Ukr.].

4. Pinkas H. I. (2009) Systema efektyvnoho derzhavnoho finansovoho kontroliu i koordynatsii u sferi derzhavnykh zakupivel [System of effective state financial control and coordination in the field of public procurement]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no 2, pp. 57–69 [in Ukr.].

5. Feduniak S. H. (2004) Natsionalna bezpeka Ukrainy v konteksti suchasnykh protsesiv v Yevropi i na postradianskomu prostori [National security of Ukraine in the context of modern processes in Europe and the post-Soviet space]. *Natsionalna bezpeka Ukrainy. Konferentsiia ukrainskykh vypusknikiv prohram naukovoho stazhuvannia u SShA, m. Chernihiv, 16–9 veresnya 2004 r.* Kyiv : Stylos, pp. 81–90 [in Ukr.].

6. Vasylenko D., Halat D., Pavliuk M., Shcherban Yu., Chepeleva M., Sanoho O., Savchuk K. Stratehiya natsionalnoi bezpeky Ukrainy na 2010–2015 rr. Rozdil 2. Stratehichni tsili, priorytety ta zavdannia polityky natsionalnoi bezpeky Ukrainy [National Security Strategy of Ukraine for 2010–2015. Section 2. Strategic goals, priorities and tasks of the national security policy of Ukraine]. *Tsentr doslidzhennia mizhnarodnykh vidnosyn*. 16.11.2009. URL : <http://cs.cirs.kiev.ua/en/component/content/article/98--2010-2015-.html?start=4>. [in Ukr.].

7. Karlin M. I. (2011) Finansy krain Yevropeiskoho Soiuzu [Finances of the European Union] : navch. posib.; M-vo osvity i nauky Ukrainy. Kyiv : Znannia. 640 p. [in Ukr.].

8. Vakhnenko T. P. (2008) Derzhavnyi borh Ukrainy: optymizatsiia struktury ta upravlinnia ryzykamy [Public debt of Ukraine: optimization of structure and risk management]. *Svit finansiv*; no 1, pp. 10–28 [in Ukr.].

9. Sanakoiev D. (2021) Formation of a new paradigm of anti-money laundering: The experience of Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*, no 19, pp. 354–363.

10. Parshyn Yu. (2020) Analytical platform to provide competitiveness of ore-mining machinery manufacturing. *Mining of Mineral Deposits*, no 14, pp. 61–70.

11. Sokolenko L., Ostapenko T., Kubetska O. (2019) Cryptocurrency : economic essence and features of accounting. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, vol. 23, Special Issue 2.

ABSTRACT

Dmytro Sanakoyev, Denys Yuriev, Yana Paleshko. De-shadowing of funds as a tool to strengthen the financial system of the state. The constant growth of the shadow sector of the economy is defined as one of the main problems of the near future. This is typical for developing countries and also for developed countries. Due to historical factors, our state contains a significant shadow component. The shadowing of the country's economy is defined as a threat to national security, in accordance with Art. 7 of the Law of Ukraine "On Fundamentals of

National Security of Ukraine". The main reasons for the shadowing of the economy are poor conditions for doing business, lack of institutional conditions for the development of a competitive economy, monopolization of the national market, constantly growing level of corruption, insufficient control over money and financial assets.

It should be noted that an important step in overcoming the shadow sector of Ukraine may be the real correlation of legal and illegal funds in the monetary sector. Today there is an unstable functioning of banking institutions, notional insurance, currency speculation, and this indicates the penetration of shadowing into all components of the financial system of the state.

Since banks and insurance companies, acting as the main structural units of the country's financial system, are at the same time the main channels for the outflow of money into the shadow turnover, it is worth exploring the possibility of developing national standards for cash flow transparency of banks and insurers.

Currently, most banking institutions are in an unstable financial position, so the reliability of such banks is questionable. Shadow operations of banking institutions and insurance companies deprive the national economy of resources for development, and as a result, negatively affect the financial system of the state.

The State Financial Monitoring Service of Ukraine is a central executive body that implements the state policy in the field of prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime or terrorist financing. It is the effectiveness of the State Financial Monitoring Service of Ukraine that lies in reducing the shadow activities of economic entities in the country.

Keywords: *financial control, corruption, anti-corruption, prevention, security, shadow economy.*

УДК 338.1

DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-311-315

Ольга СТАНІНА®

кандидат технічних наук

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ВПЛИВ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ КРАЇНИ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Визначено основну роль інформації в цифровій економіці. Наведено статистичні дані щодо зростання ролі інформації в житті сучасної людини. Визначено поняття дезінформації, її основні види та засоби. Наведено можливі економічні наслідки для окремого підприємства і країни загалом, викликані впливом дезінформації. Окреслено основні функції держави, що стосуються усунення дезінформації. Особливу увагу надано питанню особистої відповідальності за поширення дезінформації та особистої інформаційної та економічної безпеки у світі пост-правди. Запропоновано алгоритм базової перевірки інформації. Зроблено висновки щодо ролі медіаграмотності у питанні безпеки кожної конкретної країни, підприємства і особистості.

Ключові слова: *інформаційна безпека, економічна безпека, інформація, дезінформація, цифрова економіка, фейкові новини.*

Постановка проблеми. На сьогодні використання цифрових технологій стає важливим показником економічного розвитку країни. Цифрова економіка має сильний вплив не тільки на державу та підприємства, але й на життя звичайних громадян. Як показують деякі наукові дослідження [1], у майбутньому у світі поступово буде збільшуватися доля інформаційних систем та технологій в різноманітних галузях людської діяльності. Штучний інтелект, робототехніка, доповнена реальність, хмарні технології тощо надалі будуть мати все більший вплив на економіку країни зокрема та світу загалом.

Після 1990-х, разом із поширенням мережі «Інтернет» світом, кількість інформації, з якою ми стикаємося щоденно, зростає у геометричній прогресії. Сьогодні ж людська залежність від інформації стає все більшою. Згідно зі сумісним звітом We Are Social та Hootsuite

© Станіна О.Д., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6754-0317>

st.olga.d@gmail.com

«Digital 2020» [2], станом на 2020 рік на планеті зафіксовано приблизно 7,67 млрд людей, і серед них майже 5,19 млрд (тобто 67 %) користуються мобільним телефоном (смартфоном), 4,54 млрд (59 %) виходять за пошуком інформації до мережі «Інтернет», а 3,8 млрд (тобто майже половина – 50 %) – активні користувачі соціальних мереж. До того ж, згідно з даними виконаних досліджень, середньостатистична людина майже 40 % свого часу віддає перевагу відпочинку саме в Інтернеті.

З усіма цими змінами, що відбуваються тепер у світі, саме інформація стала найбільшою цінністю, адже вона дає змогу контролювати різноманітні процеси. Інформація всюди, і сьогодні за її безпосередньої допомоги можна заводити нові контакти, створювати цілі системи чи навіть встановлювати свої власні правила гри.

Проте, як відомо, будь-яка перевага обертається для свого користувача можливими недоліками та загрозами. І, на жаль, процес поширення та зростання ролі інформації у світі це негласне правило не обійшло. Розвиток Інтернету як цифрової копії відомого нам світу і соціальних мереж як його невід’ємних частин, що захопили увагу половини людства, насправді, призвів до геометричного зростання дезінформації та фейкових новин.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. На Заході питання взаємного впливу економіки та інформаційних технологій вивчало немало дослідників, серед яких, наприклад, Л. Соеті, Е. Жуст, Дж. Бругель, А. Сієрер, М. Поджола, В. Дейл, С. Джоншер. Одночасно над вивченням проблем цифрової економіки працювали вчені, як-от Х. Альбах, О. А. Джусов, П. Догерті, Н. М. Краус, С. Маркович, Т. Нібел, Т. Д. Сіташ, К. Шваб. Серед науковців, що займаються останнім часом питаннями дезінформації, треба назвати: Д. Донувана, Х. Дж. Ларсона, Ф. Менцера, Д. Г. Ренда, М. Хамелеерса, Е. Хумпрехт та ін.

Метою статті є вивчення впливу дезінформації на економічну безпеку країни та надання рекомендацій щодо запобігання її негативних наслідків.

Виклад основного матеріалу. Більшість з нас так чи інакше стикалася з дезінформацією під час перегляду телебачення, різних відеороликів на відомих відеохостингах, читання новин, спілкування в соціальних мережах тощо. Але дезінформація здебільшого призначена не стільки для того, щоб впливати на кожну конкретну особистість окремо, скільки на соціальні та економічні відносини загалом.

Спочатку визначимо саме поняття «дезінформації». Згідно зі словником української мови, під «дезінформацією» розуміють певні дії особистості, які призвели до введення в оману іншу людину внаслідок передачі неправдивої інформації. В деяких джерелах під дезінформацією розуміють спотворену, свідомо неправдиву інформацію, але при такому позначенні губиться важливий пласт інформації щодо можливості несвідомої передачі неправдивих свідчень. Тому надалі будемо використовувати більш широке розуміння цього поняття.

В іноземній літературі [3] зазвичай виокремлюють два типи дезінформації:

1) випадкова дезінформація (misinformation), до якої треба відносити всю неправдиву інформацію, що була поширена особою, яка про це не знала (тобто ненавмисна);

2) дезінформація (disinformation) – сюди вже належить уся неправдива інформація, що була поширена особою, яка знала про це заздалегідь (тобто умисна).

Інколи також окремим типом виділяють ще й шкідливу інформацію (mal-information), тобто правдиву інформацію, яка використовується спеціально для заподіяння шкоди людині, організації або країні (прикладом такого виду інформації може бути поширення в соціальних мережах особистої розмови відомої персони для підриву її репутації).

Відома у світі організація UNESCO у своєму довіднику з журналістської освіти [4] виділяє такі засоби дезінформації:

1. Сатира та пародія. На перший погляд, такий вид інформаційних ресурсів, здається, доданий до списку помилково, але при більш детальному розгляді приходиться усвідомлення, що за неправильного розуміння контексту така інформація стає повним аналогом випадкової дезінформації.

2. «Сенсаційні» заголовки або так звані клікбейти. Зрозуміло, що в час жорсткої конкуренції за аудиторію редактори змушені вигадувати нові способи привертання уваги, але тоді, коли людина продивляється лише заголовки новин, не вчитуючись у сам їх зміст (що на практиці достатньо часто й відбувається), маємо дезінформацію.

3. Зміст, що вводить в оману. На жаль, досить часто вживаний вид дезінформації, яким користуються, наприклад, недобросовісні журналісти. Особливістю цього варіанта неправдивої інформації є навмисне спотворення початкової інформації. Прикладом таких «новин» може бути фотокартка, яка була певним чином обрізана, неповна цитата тощо. Сюди ж можна віднести рекламний контент без відповідної позначки.

4. Неправдивий контент. До цього виду дезінформації належить правдива інформація,

яка використовується в іншому контексті. Наприклад, фотокартка, яка була зроблена під час війни в одній країні, розповсюджується через багато років згодом в іншій як «свіжа» новина.

5. Контент самозванця або плагіат новини, фото, інформації тощо.

6. Маніпульований зміст. Неправдива новина для зміни думки читача щодо тієї чи іншої інформації або особистості.

7. Сфабрикований контент. Повністю фейкова (тобто неправдива) новина для маніпуляції думками читачів.

Розглянемо на прикладі комерційного підприємства, як дезінформація може вплинути на економічну безпеку:

– дії (або ж бездіяльність) працівників, спрямовані на підрив репутації підприємства, що може призвести до прямих негативних економічних наслідків (ці дії не обов'язково мають бути умисними) у вигляді нанесення шкоди майну, загрози непередбаченого зниження собівартості активів або навіть втрати економічної незалежності;

– конфлікти, викликані «війною» (можливо, інформаційною) з прямими конкурентами;

– реклама (можливо, навіть агресивна), яка може заподіяти шкоду (у тому числі економічного характеру) самому підприємству і його конкурентам;

– нечесна «гра» і «непрозорі» відносини з працівниками, партнерами і конкурентами, які руйнують процеси налагодження позитивної взаємодії, що прямо пов'язано з подальшою економічною безпекою кожного з перерахованих учасників бізнесу.

– неправильне розуміння ситуації, і, як наслідок, конфлікти з конкурентами або, навпаки, робота на конкурента;

– наявність прихованих форм впливу;

– погіршення загального іміджу або формування негативної громадської думки про окреме підприємство чи країни загалом.

Звичайно, перше питання, яке треба ставити у контексті фейкових новин – це питання про те, кому це цікаво. Але тут потрібно розуміти і таке: крім самого творця фейкової новини (у якого можуть бути найрізноманітніші причини створення такої інформації), у кожній неправдивій новині обов'язково є агенти поширення, і вони не завжди до кінця усвідомлюють свою роль у поширенні дезінформації.

Особливо критичною дезінформація стає тоді, коли вона безпосередньо стосується здоров'я людини. І в цьому сенсі треба зазначити усвідомленість Європейського Союзу. Тож по мірі поширення різноманітних фейкових новин щодо COVID-19, Європейська Комісія та Верховний Представник 10 червня 2020 року випустили сумісне повідомлення щодо боротьби з дезінформацією [5], у якому не просто засудили подібні новини, але й запропонували низку конкретних дій, спрямованих на зниження кількості неправдивих новин та підвищення стійкості громадян ЄС до дезінформації. Серед запропонованих дій було посилення співпраці з вченими, що займаються перевіркою фактів, та з міжнародними партнерами, включно з ВООЗ; також передбачалися перевірки діяльності онлайн-платформ у контексті поширення правдивої інформації, яка стосується коронавірусу тощо.

Але, на жаль, у середньому боротьба з дезінформацією на рівні держав не є такою злагодженою та демократичною, як у випадку із ситуацією щодо COVID-19. Як стверджують автори статті [6], з кожним новим роком збільшується кількість маніпуляцій інформацією у соціальних сферах. Наприклад, у 2020 році, якщо робити порівняння отриманих показників з відомостями за минулий рік, на 15 % зросла кількість держав, в яких використовують дезінформацію для досягнення політичних цілей або інформаційної пропаганди.

Для блокування поширення оманливої інформації різні держави використовують найрізноманітніші методи, починаючи від створення відповідного законодавства для запобігання дезінформації і закінчуючи закриттям тих чи інших інформаційних ресурсів та навіть відключенням доступу до мережі «Інтернет». Зрозуміло, що більшість країн намагається віднайти деякий баланс між крайнощами – жорстким контролем руху інформації та збереженням статус-кво.

Якщо ж говорити про можливі та бажані функції держави у вирішенні проблеми поширення дезінформації, то можна виокремити такі:

– чітко визначена публічна позиція щодо протидії поширенню дезінформації;

– формування правового поля та запровадження ефективних санкцій за порушення його положень;

– організація та фінансування наукових праць, присвячених проблемам впливу, поширенню та протидії дезінформації;

– організація навчання осіб, які обіймають виборні посади, та дипломатів щодо можливостей впливу дезінформації та методів протидії її поширенню;

- координування діяльності структур у сфері медіаграмотності;
- координування міжнародної співпраці українських представників інформаційного бізнесу з європейськими колегами щодо протидії дезінформації.

Однак покладатися лише на можливості держави чи конкретного підприємства у питанні інформаційної безпеки може бути хибним вибором. Тому коли йдеться про перевірку інформації на правдивість, треба не забувати про свою особисту відповідальність, і здатність до критичного мислення в такій справі буде вирішальною.

У статті 302 Цивільного кодексу України [7] закріплено: «Фізична особа, яка поширює інформацію, зобов'язана переконатися у її достовірності. Фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел, не зобов'язана перевіряти її достовірність та не несе відповідальності в разі її спростування. Фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел, зобов'язана робити посилення на таке джерело». Проте як часто на практиці ми перевіряємо отриману інформацію?

Боротьба з фейковою інформацією максимально ускладнюється, коли приходять розуміння, що переважно саме читачі відіграють головну роль у питанні перенесення брехні. Звичайний споживач інформації не шукає фактів – він зі спокійним обличчям самостійно поширює фейки, оскільки вони більше відповідають його моделі світу [8].

Кожен день, так само просто, як ми шукаємо інформацію в Інтернеті, ми можемо її туди додавати. На практиці маємо справу з поширеною серед користувачів ситуацією, коли та чи інша інформація, яка була розміщена на просторах «Світового павутиння», насправді є лише особистою думкою тієї чи іншої людини і ніяк не стосується правди.

Тому після читання новин треба обов'язково їх перевіряти на правдивість, аналізувати твердження за допомогою іншої відкритої інформації, зіставляти отримані відомості та робити висновки щодо їх правдивості. Алгоритм першочергової перевірки інформації на правдивість стисло можна описати так:

1. Оберіть ту інформацію, яка вас цікавить і в якій ви не впевнені.
2. Оцініть актуальність обраної інформації (є немала вірогідність того, що та інформація, яка була правдивою 10 років тому, зараз вже змінилася).
3. Спробуйте знайти першоджерело цієї інформації та оцінити його достовірність.
4. Зверніться до офіційного джерела.
5. Знайдіть потрібну інформацію в альтернативних джерелах і зіставте її з даними з офіційного джерела і початковою інформацією, яку ви перевіряєте.
6. Спробуйте знайти першочергову інформацію в контексті, можливо, залежно від нього вона буде змінювати свою суть.
7. Зіставте всю отриману інформацію та зробіть висновок щодо правдивості чи хибності новини.

Безумовно, якісна та повна перевірка інформації на достовірність, її верифікація – процес досить складний та довгий, особливо тоді, коли інформація, що перевіряється, є умисною дезінформацією. Але уважність і пильність можуть допомогти вчасно скоригувати свої дії відповідно до реального стану справ.

Висновки. Сьогодні інформація є чи не найбільш цінним ресурсом в економіці для ухвалення управлінських рішень. Але в умовах глобальної цифровізації все складніше стає відрізнити достовірність тих чи інших даних. Використання дезінформації для отримання прибутку, навмисної омані чи отримання певної політичної вигоди в будь-якому разі буде мати негативний наслідок для економіки країни, конкретного підприємства чи певної людини. Тому питання медіаграмотності й здатності захиститися від фальшивої інформації або новин сьогодні стає не тільки питанням безпеки країни чи комерційної організації, а й глобальною проблемою та невідкладним завданням кожної конкретної людини.

Список використаних джерел

1. IDC – Global ICT Spending. Forecast 2020–2023. URL : <https://www.idc.com/promo/global-ict-spending/forecast>.
2. Simon Kemp. Digital 2020: 3.8 billion people use social media. URL : <https://wearesocial.com/blog/2020/01/digital-2020-3-8-billion-people-use-social-media>.
3. Stahl B. C. On the Difference or Equality of Information, Misinformation, and Disinformation: A Critical Research Perspective. URL : <http://www.inform.nu/Articles/Vol9/v9p083-096Stahl65.pdf>.
4. Ireton C., Posetti J. Journalism, 'Fake News' & Disinformation. Handbook for Journalism Education and Training. URL : https://en.unesco.org/sites/default/files/journalism_fake_news_disinformation_print_friendly_0.pdf.

5. Coronavirus: EU strengthens action to tackle disinformation. URL : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1006.
6. Industrialized Disinformation: 2020 Global Inventory of Organized Social Media Manipulation. URL : <https://demtech.oii.ox.ac.uk/research/posts/industrialized-disinformation/#continue>.
7. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо права на інформацію : Закон України від 22 груд. 2003 р. № 3261-IV.
8. Почепцов Г. Г. Дезінформація. Київ : Вид-во А. В. Паливоди, 2019. 248 с.

Надійшла до редакції 09.06.2021

References

1. IDC – Global ICT Spending. Forecast 2020–2023. URL : <https://www.idc.com/promo/global-ict-spending/forecast>.
2. Simon Kemp. Digital 2020: 3.8 billion people use social media. URL : <https://wearesocial.com/blog/2020/01/digital-2020-3-8-billion-people-use-social-media>.
3. Stahl B. C. On the Difference or Equality of Information, Misinformation, and Disinformation: A Critical Research Perspective. URL: <http://www.inform.nu/Articles/Vol9/v9p083-096Stahl65.pdf>.
4. Ireton C., Posetti J. Journalism, 'Fake News' & Disinformation. Handbook for Journalism Education and Training. URL: https://en.unesco.org/sites/default/files/journalism_fake_news_disinformation_print_friendly_0.pdf.
5. Coronavirus: EU strengthens action to tackle disinformation. URL : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1006.
6. Industrialized Disinformation: 2020 Global Inventory of Organized Social Media Manipulation. URL: <https://demtech.oii.ox.ac.uk/research/posts/industrialized-disinformation/#continue>.
7. Pro vnesennia zmin do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy shchodo prava na informatsiiu [On amendments to the Civil Code of Ukraine regarding the right to information] : Zakon Ukrainy vid 22 hrud. 2003 r. № 3261-IV [in Ukr].
8. Pocheptsov H. H. (2019) Dezinformatsiya [Misinformation]. Kyiv : Vyd-vo A. V. Palyvody. 248 p. [in Ukr].

ABSTRACT

Olha Stanina. The impact of information and misinformation on the economic security of the country in the digital economy. The article outlines the fundamental role of information in the modern digital economy. Statistical data on the growing role of information in the life of modern man is presented. The concept of misinformation, its main types (misinformation, disinformation, and mal-information), and means (such as satire, false connection, misleading content, false context, imposter content, manipulated content, and fabricated content) are defined. Possible economic consequences for an individual enterprise and the country as a whole, caused by the influence of misinformation, are given. The experience of the European Union in the field of misinformation prevention is presented on the instance of the development of events related to covid-19. It is emphasized that in the period between 2019 and 2020, the number of countries in which information is manipulated has increased by 15%. The main functions of the state concerning the elimination of misinformation are outlined. Particular attention is paid to the issue of personal responsibility for spreading misinformation, personal information, and economic security in the post-truth world. Furthermore, the article focuses on the fact that the dissemination of misinformation is not always conscious and that often the spreader of disinformation is a person who has not checked the reliability of transmitted information sources. A basic algorithm for checking the reliability of information is offered, and the role of care and vigilance is emphasized. Conclusions are drawn on the role of media literacy and critical thinking skills in the security of each particular country, enterprise, and individual.

Keywords: *information security, economic security, information, misinformation, digital economy, fake news.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НАУКОВІ ЗАХОДИ МІЖНАРОДНОГО ТА ВСЕУКРАЇНСЬКОГО РІВНЯ, ЩО ВІДБУЛИСЯ В ДДУВС У ІІ КВАРТАЛІ 2021 РОКУ

25-26 травня 2021 року – VII Міжнародний студентський саміт «Права людини в умовах сучасних глобалізаційних викликів», який об'єднав здобувачів вищої юридичної освіти з усієї України і зарубіжних країн у обговоренні їхніх наукових здобутків. Цього року захід присвячено особливій даті – 55-й річниці заснування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Головною метою проведення наукового заходу є підвищення позитивного іміджу правничої професії в Україні; участь у формуванні творчого покоління молодих науковців та практиків у сфері права; вдосконалення знань здобувачів вищої освіти з актуальних питань сучасних процесів державотворення, правотворення та правозастосування; стимулювання до творчого самовдосконалення студентської молоді.

Привітав учасників та відкрив захід ректор ДДУВС полковник поліції Андрій Фоменко. Президент ВГО «Асоціація українських правників», доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік Національної академії правових наук України Василь Костицький як співзасновник конкурсу побажав учасникам плідної роботи, цікавих питань та нових наукових ідей.

До вітальних слів приєдналися народний депутат України В'ячеслав Медяник, професор Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан Сауле Сапаралієва, професор Університету Матея Бела, доктор юридичних наук Любіка Сактарова (Словаччина), асистент-професор Грузинського технічного університету Георгій Свіанадзе, голова Третього апеляційного адміністративного суду Анатолій Коршун, голова Дніпропетровського окружного адміністративного суду Андрій Коренев, координатор регіональної ради реформ у сфері правосуддя проекту Європейського Союзу «Право-Justice» Олексій Савчук та ін.

У 2021 році серед поданих на конкурс наукових проєктів із провідних закладів вищої освіти України та зарубіжних країн відібрано 19 кращих. У конкурсі взяли участь 39 претендентів із таких провідних закладів вищої освіти України та світу, як: Академія правоохоронних органів при Генеральній про-

куратурі Республіки Казахстан, Університет м. Аугсбург (Німеччина), Академія державної пенітенціарної служби (м. Чернігів), Академія адвокатури України (м. Київ), Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна (м. Харків), Національний університет «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя), Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ), Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ (м. Дніпро), Херсонський державний університет (м. Херсон), Львівський державний університет внутрішніх справ (м. Львів), Київський факультет Національної академії

Національної гвардії України (м. Київ), Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький), Національна академія Служби безпеки України (м. Київ), Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка (м. Суми), Національна академія внутрішніх справ (м. Київ), Одеський національний морський університет (м. Одеса) та ін.

Серед тем наукового заходу, які обговорювали учасники: правові проблеми формування та реалізації внутрішньої і зовнішньої політики держави; верховенство права як основа системи європейських цінностей та правопорядку; захист прав людини в умовах, пов'язаних з розповсюдженням COVID-19: вітчизняний та зарубіжний досвід; протидія гендерному насильству, домашньому насильству, торгівлі людьми та рабству тощо.

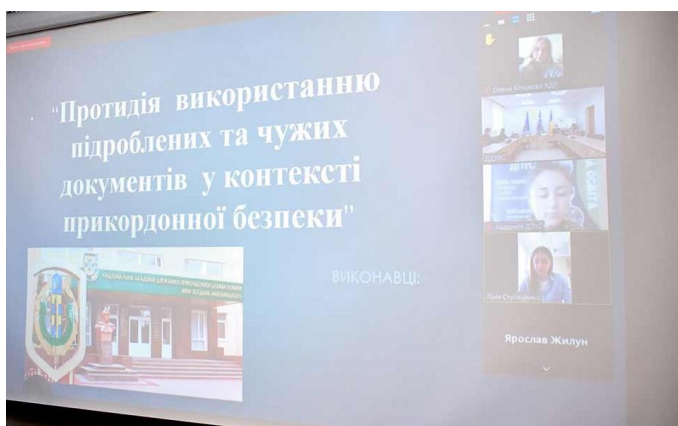

Традиційно в рамках проведення саміту провідні фахівці у сфері правознавства провели майстер-класи за різними актуальними тематичними спрямуваннями у межах загальної теми заходу. Цього року актуальні проблеми юридичної теорії та практики учасникам представили Василь Костицький, професор кафедри теорії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка; Василь Ільков, суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду; Олексій Савчук, координатор регіональної ради реформ у сфері правосуддя проєкту Європейського Союзу «Право-Justice».

За результатами оцінювання роботи команд експертним журі призові місця розподілено так:

диплом I ступеня: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, ТОВ «Академія адвокатури України», Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна;

диплом II ступеня: Національна академія внутрішніх справ, Львівський державний університет внутрішніх справ, Академія державної пенітенціарної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка;

диплом III ступеня: Київський факультет Національної академії Національної гвардії України, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, Академія правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан (Республіка Казахстан), Національний університет «Запорізька політехніка», Херсонський державний університет.

Спеціальними відзнаками нагороджено команди Університету м. Аугсбург (Німеччина) – «За внесок у забезпечення гуманізму і людської гідності», «За внесок в утвердження демократії»; Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан – «За внесок у зміцнення верховенства права»; Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького – «За внесок у підвищення правосвідомості громадян»; Національної академії Служби безпеки України – «За внесок у зміцнення інформаційної безпеки»; Одеського національного морського університету – «Гендерна ініціатива – 2021».

10-11 червня 2021 року – Міжнародна науково-практична конференція «Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні: сучасні досягнення та перспективи». Захід присвячено 25-й річниці з дня прийняття Конституції України та 30-річчю Незалежності України.

До дискусії долучилося близько 200 учасників, серед яких представники Індії, Чехії, Болгарії, Казахстану, Туреччини, Греції, Швеції тощо. Модераторками заходу виступили: Урядова уповноважена з питань гендерної політики Катерина Левченко, проректорка ДДУВС Лариса Наливайко та помічниця ректора ДДУВС із гендерних питань Ірина Грицай.

Участь у конференції взяли: заступниця міністра внутрішніх справ України Тетяна Ковальчук, заступниця міністра соціальної політики України з питань європейської інтеграції Ольга Ревук, заступник міністра освіти і науки України з питань європейської інтеграції Андрій Вітренко, заступник керівника Служби Віце-прем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Дмитро Каплун, генеральний директор директорату європейської інтеграції, бюджетування та узгодження політик Міністерства освіти і науки України Олександр Пишов, ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ Андрій Фоменко, президентка громадської організації «Ла Страда-Україна» Катерина Черпаха, директорка Українського Жіночого Фонду Наталія Карбовська, голова Асоціації жінок-юристок «ЮРФЕМ» Христина Кіт, Надзвичайний і Поважний посол Хорватії в Україні Аніца Джамич, посол Швеції у Раді Європи (Страсбург) Мортен Енберг, заступник голови Консультативної місії Європейського Союзу Фредерік Весслау.

До обговорення також долучилися представники міжнародних організацій, вчені, юристи-практики, представники органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій, а також аспіранти та здобувачі вищої освіти.

Захід організовано з метою визначення стратегічних напрямів державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сучасних умовах, а також удосконалення законодавства та правозастосовної практики.

Як зазначають організатори конференції, захід такого масштабу вперше проводиться на регіональному рівні. Учасники наживо працювали у рамках двох паралельних сесій та круглого столу.

Тематичні напрями конференції: історичні, загальнотеоретичні, філософські засади забезпечення гендерної рівності в Україні; гендерна політика у судовій та правоохоронній сферах; інтеграція гендерної складової в різних сферах суспільного життя та державного управління; міжнародно-правове регулювання та зарубіжна практика забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; жіночий рух в Україні від неза-

лежності до сьогодні.

За результатами міжнародної конференції укладено резолюцію, яку офіційно ухвалено 16 червня 2021 року.

30 квітня 2021 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Соціально-гуманітарні виміри правової держави».

Мета конференції – пошук можливих шляхів функціонування державних інституцій в умовах сучасних викликів. На конференцію було надіслано понад 100 тез доповідей. У заході взяли участь вітчизняні науковці, серед яких 15 докторів та понад 20 кандидатів наук, аспіранти, здобувачі вищої освіти.

До обговорень долучилися представники Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара, Дніпровського національного університету залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна, Національної металургійної академії України, Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», Національного університету оборони України ім. Івана Черняховського, Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, Одеської державної академії будівництва та архітектури, Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку, Львівського державного університету внутрішніх справ, Івано-Франківського національного технічного університету нафти та газу, Житомирського державного університету ім. Івана Франка, а також науковці з Греції, Польщі, Болгарії та Індії.

Як зазначалося в доповідях учасників, розбудова правової держави у сучасній Україні є одним із пріоритетних завдань сьогодні, зокрема завдань вищої освіти. І в цьому контексті ДДУВС постійно виступає майданчиком для формування наукових концепцій, пошуків практичного застосування теоретичних студій, комунікації вітчизняних та закордонних науковців.

19 травня 2021 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми формування громадянського суспільства в Україні». Захід у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ відбувається 9-й рік поспіль.

Він зібрав науковців і практиків із 13-и регіонів нашої держави, представників безпеково-

го сектору, органів державної влади, науково-дослідних установ.

Учасники обговорили такі теми: соціально-світоглядні реалії постпандемічного світу та України: філософія «нової нормальності»; незалежність крізь призму політико-правових змін; соціально-психологічна сутність комунікації: від інформації до інформаційної зброї; «червоні лінії» правоохоронної системи: межа закону та свободи.

24 травня 2021 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Діяльність органів досудового розслідування в умовах реформування правоохоронних органів: сучасні виклики».

Участь у заході взяли вчені, юристи, викладачі, курсанти, посадовці правоохоронних органів із Києва, Дніпра, Запоріжжя, Львова, Маріуполя, Одеси, Тернополя, Харкова. До участі у конференції також долучилися представники слідчих управлінь і територіальних підрозділів Національної поліції з різних областей України, судів, Національного антикорупційного бюро України, криміналістичних служб та інших суміжних підрозділів щодо діяльності органів досудового розслідування й адвокатури, слухачі ад'юнктури та докторантури.

Конференцію організували представники факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування університету. Ключова мета – обговорення проблем, що виникають під час реформування досудового розслідування та обґрунтування шляхів їх вирішення з урахуванням науко-

вого та практичного досвіду.

Серед питань, яким приділили увагу під час науково-практичного заходу:– проблематика реформування слідчих органів України, взаємодія органів досудового розслідування з іншими підрозділами Національної поліції, застосування примусу в кримінальному провадженні, забезпечення ефективності виконання завдань кримінального провадження й дотримання законних прав та інтересів учасників кримінального провадження під час досудового розслідування тощо.

Учасники конференції також презентували доповіді щодо становлення інституту викривачів в українському кримінальному процесі, ефективності інституту понятих, проблемних питань здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

2 червня 2021 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні дослідження правових та економічних процесів у контексті євроінтеграції». Захід приурочено до Дня науки в Україні.

Участь у конференції взяли здобувачі вищої освіти Національної академії внутрішніх справ, Академії Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького, Харківського національного університету внутрішніх справ, Київського факультету Національної академії Національної гвардії України та Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

У ході конференції ректор ДДУВС Андрій Фоменко вручив дипломи переможцям Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з галузей знань та спеціальностей у 2020-2021 навчальному році. Дипломом I ступеня нагороджено студентку 4 курсу юридичного факультету Марію Землянко у номінації «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; філософія права» (науковий керівник – проректор ДДУВС Лариса Наливайко).

Курсантка 4 курсу факультету органів досудового розслідування Віолетта Рец була нагороджена дипломом I ступеня у номінації «Кримінальне право та кримінологія» (науковий керівник – доцент кафедри кримінального права та кримінології Василь Березняк).

Диплом I ступеня також отримала студентка 3 курсу юридичного факультету Анастасія Мухай у номінації «Право» (науковий керівник – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дмитро Припутень).

Дипломами III ступеня були нагороджені курсант 2 курсу факультету органів досудового розслідування Аліну Немеш у номінації «Службове право» (науковий керівник – професорка кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності

Ганна Блінова); студента 4 курсу юридичного факультету Богдана Арнаутова у номінації «Право» (науковий керівник – професорка кафедри цивільно-правових дисциплін Лілія Золотухіна).

Подякою галузевої конкурсної комісії у номінації «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» було нагороджено курсантку 2 курсу факультету кримінальної поліції Яну Лазареву (науковий керівник – старший викладач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Микола Репан).

У рамках проведення науково-практичного заходу підбили підсумки й університетського конкурсу на кращу наукову роботу серед здобувачів вищої освіти. Так, у 2020-21 навчальному році для участі в конкурсі було подано 47 наукових робіт, із яких за результатами рецензування відібрано 28 кращих та здобуто 9 перших призових місць.

22 квітня 2021 року – *Регіональна науково-практична конференція «Актуальні проблеми превентивної діяльності Національної поліції»*. Організатори заходу – представники кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності.

До участі долучилися практичні працівники підрозділів превентивної діяльності, науково-педагогічні працівники, представники громадських організацій, а також докторанти, аспіранти та здобувачі вищої освіти.

У дискусії також взяли участь фахівці з Національної академії Національної гвардії України, Університету митної справи та фінансів, Львівського державного університету внутрішніх справ, Західноукраїнського національного університету, Донецького юридичного інституту МВС України.

Для регіональної конференції було підготовлено понад 70 доповідей. Доповідачі відзначили актуальність заходу та наголосили на основних проблемних аспектах підготовки та навчання кадрів для підрозділів превентивної діяльності. Зокрема, зупинилися на актуальних питаннях правового та організаційного забезпечення діяльності підрозділів, а саме: проблеми запобігання та протидії вживанню наркотичних засобів дітьми, особливості діяльності підрозділів Національної поліції щодо запобігання вчиненню неповолітніми особами правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, спеціальна та правова підготовка членів громадських формувань у рамках проекту «Шерифи для нових громад», реагування поліцейськими на факти вчинення домашнього насильства, особливості забезпечення публічної безпеки та порядку під час масових заходів із використанням досвіду скандинавської моделі та взаємодії підрозділів превентивної діяльності з населенням на засадах партнерства.

23 червня 2021 року – Всеукраїнський круглий стіл «Державно-громадське партнерство у формуванні та реалізації публічної політики». Науково-практичний захід започатковано кафедрою управління та адміністрування символічно до Дня державної служби України.

Представники органів державної влади та місцевого самоврядування, експертного середовища та громадських об'єднань, освітянської спільноти України, здобувачі вищої освіти з різних регіонів України говорили про ключові проблеми у сфері публічного управління.

Під час роботи пленарного засідання із змістовими доповідями на актуальну тематику виступили науковці та практики, зокрема з Національної академії державного управління при Президентові України, НТУ «Дніпровська політехніка», Дніпропетровської облдержадміністрації та обласної ради, Дніпровської міської ради, Хмельницької міської ради, Запорізької міської ради, Якимівської ОТГ Запорізької області.

За результатами обговорень напрацьовано рекомендації для органів державної влади та закладів вищої освіти.

18 червня 2021 року – Науково-практичний семінар «Теорія і практика конституціоналізму: вітчизняний і зарубіжний досвід», присвячений 25-й річниці з дня прийняття Конституції України, відбувся на кафедрі теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Захід відбувся за участі науково-педагогічних працівників ДДУВС та закладів вищої освіти регіону, а також Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка, Херсонського факультету Одеського державного університету внутрі-

шніх справ, представників органів публічної влади, докторантів, аспірантів, здобувачів вищої освіти; всього – понад 40 учасників.

Предметом найбільш жвавих обговорень і дискусій стали питання, пов'язані із проблемами сучасного конституціоналізму; розгляду Конституції України в історичному та сучасному вимірі; законодавчому конституційному процесі в сучасній Україні як правовому підґрунті для проведення необхідних реформ; соціально-правових наслідків змін до Основного закону держави.

Неабиякий інтерес викликали виступи учасників з таких тем: Конституція: аксіологічний вимір, Конституція України як ідеологічно-правова основа для розвитку адміністративного законодавства України, юридична форма Конституції як суспільного договору з погляду теорії джерел права, Конституція України як національно-історичне та цивілізаційне надбання.

7 червня 2021 року – Регіональний круглий стіл «Організаційно-правове забезпечення функціонування підрозділів превентивної діяльності Національної поліції України». Захід організовано за ініціативи навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем превентивної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності.

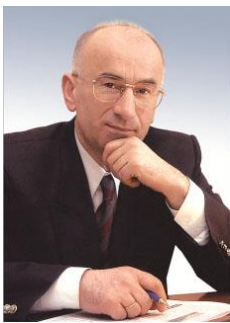
Під час засідання круглого столу його учасниками було обговорено питання запобігання правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми особами та які вчиняються відносно неповнолітніх. Доповідачі акцентували увагу на необхідності зміни підходів у діяльності підрозділів ювенальної превенції шляхом використання інформаційно-програмних продуктів для виявлення та вчасного запобігання протиправній діяльності серед неповнолітніх.

До участі у заході надійшло близько 100 тез виступів із різних регіонів України, які після опрацювання будуть опубліковані окремою збіркою. Виступи учасників використано для формування резолюції круглого столу із пропозиціями щодо вдосконалення роботи підрозділів превентивної діяльності Національної поліції.

ПЕРСОНАЛІЇ

ВІТАЄМО ВЧЕНИХ-ЮРИСТІВ ІЗ ЮВІЛЕЯМИ!

КОСТИЦЬКОГО Василя Васильовича
дійсного члена (академіка) НАПрН України

Народився 20 червня 1956 р. у с. Заріччя Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. У 1978 р. закінчив юридичний факультет Львівського державного університету ім. Івана Франка (нині – Львівський національний університет ім. Івана Франка). У 1980–1984 рр. навчався в аспірантурі Інституту держави і права АН СРСР у Москві. У 1990 р. закінчив інженерно-економічний факультет Львівського лісотехнічного інституту. З 1978 р. по 1987 р. працював у Львівському облвиконкомі: спочатку інструктором організаційно-інструкторського відділу, а потім помічником заступника голови облвиконкому. Протягом 1987–1991 рр. – на викладацькій роботі у Львівському лісотехнічному інституті. У 1991–1993 рр. – заступник Міністра охорони навколишнього природного середовища України та старший експерт від України з питань екології та водних ресурсів у Європейській економічній комісії. З 1993 р. по 1994 р. – завідувач кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського державного університету ім. Василя Стефаника. У 1996–2002 рр. – член Парламентської Асамблеї Ради Європи, віце-президент групи Європейської народної партії та Християнської демократії ПАРЄ. З 1999 р. по 2002 р. – директор Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва АПрН України (нині – Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України). У 2002–2006 рр. – керівник Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи. Народний депутат України I, II, III скликань (1993, 1994, 1998–2002). У 2002–2004 рр. – Перший заступник Голови Державної судової адміністрації України. У 2004–2005 рр. – заступник Міністра фінансів України, потім начальник Науково-дослідного центру з проблем оподаткування Національного університету державної податкової служби. У 2007 – 2008 рр. – директор Інституту повітряного і космічного права Національного авіаційного університету (нині – Юридичний інститут). З 2008 по 2015 рр. – голова Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі. З 2015 р. по теперішній час – професор кафедри теорії права і держави Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

У 1986 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Проблеми вдосконалення управління охороною навколишнього середовища на рівні області» (спеціальність 12.00.06), у 2004 р. – доктора юридичних наук «Економіко-правовий механізм охорони навколишнього середовища: теорія і практика» (спеціальність 12.00.06). Вчене звання професора присвоєно у 1994 р. Дійсний член Української екологічної академії. Обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 1993 р., дійсним членом (академіком) – у 2017 р.

Опублікував понад 300 наукових та навчально-методичних праць, серед яких «Ради народних депутатів і навколишнє середовище» (у співавт., 1984), «Місцеві Ради і раціональне природокористування» (1989), «Природа і закон» (у співавт., 1992), «Лісове право України: навчальний посібник» (1991), «Лісове право України» (1998), «Організаційно-правовий механізм регулювання в галузі охорони довкілля» (1997), «Екологічне законодавство України» (1998), «Право і релігія» (2000), «Релігія і церква» (2001), «Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (Економіко-правовий механізм охорони навколишнього середовища в Україні)» (2001), «Оподаткування: економіка, право, екологія» (2003), «Промислово-фінансові групи: вдосконалення правового регу-

лювання» (2003), «Україна та Європейський Союз: перспективи, переваги і проблеми євроінтеграції» (у співавт., 2006), «Електронна торгівля (правовий аспект)» (у співавт., 2007), «Податкове право (податкова система України)» (у співавт., 2009), «Повітряне право України: навчальний посібник» (2011), «Правовая система Украины: история, состояние и перспективы: в 5 т. Т. 4: Методические основы развития экологического, земельного, аграрного и хозяйственного права» (співавт., 2011, 2013 (англ.)), «Екологічне право України: підручник» (2012), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 4: Доктринальні проблеми екологічного, аграрного, господарського права» (у співавт., 2013 (укр.)), 2017 (англ.)), «Захист прокурором прав громадян та інтересів держави у сфері використання та охорони надр: науково-практичний посібник» (у співавт., 2015), «Природоресурсне право України: навчальний посібник» (у співавт., 2016), «Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 14 : Екологічне право (у співавт., 2018), «Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку» (у співавт., 2021).

Брав участь у розробці проекту Конституції України. Співавтор майже 250 проєктів законів України, зокрема: «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про статус гірських населених пунктів», «Про тваринний світ», «Про Конституційний Суд України», «Про судоустрій», «Про Вищу раду юстиції», «Про кваліфікаційні комісії суддів», «Про суддівське самоврядування», «Про власність», «Про охорону атмосферного повітря», «Про основи цивільного захисту населення».

Голова Всеукраїнської громадської організації «Асоціація українських правників». Головний редактор журналів «Екологічне право України», «Малий і середній бізнес (Право, Держава, Економіка)», «Соціологія права», член редакційної колегії наукового видання «Слово Національної школи суддів України». Був членом науково-консультативних рад при Вищому господарському суді України та Вищому адміністративному суді України, громадської ради при Міністерстві охорони здоров'я України, науковим консультантом громадської ради Комітету Верховної Ради України з питань освіти і науки.

Заслужений юрист України (1992). Нагороджений орденами «За заслуги» III та II ступенів (1996, 2007). Відзначений Подякою Президента України (1999), Грамотами Верховної Ради України (2001, 2006), Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2004), численними релігійними відзнаками та відомчими нагородами.

КОПИЛЕНКА Олександра Любимовича
дійсного члена (академіка) НАН України
та НАПрН України

Народився 26 червня 1961 р. у м. Києві. У 1983 р. закінчив факультет міжнародних відносин і міжнародного права (відділення міжнародного права) Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). У 1983–1990 рр. працював в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України: стажист-дослідник, молодший науковий співробітник, науковий співробітник. З 1990 р. – в Апараті Верховної Ради України: старший консультант, головний консультант, завідувач сектору, заступник завідувача юридичного відділу, заступник керівника Юридичного управління. У 1998–2002 рр. – радник Голови Верховної Ради України. У 2002 р. – липні 2013 р. очолював Інститут законодавства Верховної Ради України (у 2002–2009 рр. одночасно обіймав посаду віце-президента – керівника Київського регіонального центру Національної академії правових наук України). У липні 2013 р. – березні 2014 р. був членом Центральної виборчої комісії. З квітня 2014 по грудень 2019 р. – директор Інституту законодавства Верховної Ради України, з грудня 2019 р. – народний депутат України.

У 1987 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Політико-правові ідеї Т. Шевченка та І. Франка у сучасній ідеологічній боротьбі» (спеціальність 12.00.01), у 1993 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Політико-правові ідеї М. Грушевського і проблеми сучасної розбудови Української держави» (спеціальність 12.00.01). Вчене звання професора присвоєно у 1999 р. Обраний у 1993 р. членом-кореспондентом, а у 2000 р. – дійсним членом

(академіком) Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України). З 2006 р. – член-кореспондент, а з 2018 р. – дійсний член (академік) Національної академії наук України.

Напрями наукової діяльності – історія держави і права, історія політичних і правових учень, конституційне право, міжнародне право. Опублікував понад 400 наукових та навчально-методичних праць, серед них: «Українська ідея» М. Грушевського: історія і сучасність» (1992), «Сто днів» Центральної Ради» (1993), «Держава і право України. 1917-1920» (1997), «Історія держави і права України. Академічний курс: у 2-х т.» (у співавт., 2000), «Конституція Автономної Республіки Крим: проблеми прийняття, затвердження, реалізації» (2001), «Автономна Республіка Крим: проблеми правового статусу» (2002), «Науково-правові засади законодавчого процесу в Україні: питання теорії і практики» (у співавт., 2005), «Законотворчий процес зарубіжних країн» (у співавт., 2006), «Питання парламентського права в актах Конституційного Суду України» (у співавт., 2007), «Загальна теорія держави і права: основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції» (у співавт., 2008), «Порівняльне правознавство (правові системи світу)» (у співавт., 2008), «Моніторинг ефективності законодавства: мета, критерії, реальність» (у співавт., 2009), «По лінії всеукраїнських інтересів (корені і досвід української державності)» (2010), «Із першоджерел» (серія видань присвячена актуальним питанням Української революції 1917–1921 рр.) (у співавт., 2012), «Європейські правові стандарти та їх імплементація в українське законодавство» (у співавт., 2013), «Правова доктрина України: у 5 т. Т.1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція» (у співавт., 2013 (укр.), 2015 (англ.)), «Європейські стандарти законотворчої діяльності» (2014), «Конституція – правне обличчя всієї країни (нереалізовані сторінки сучасного конституційного процесу)» (у співавт., 2014), «Вступ до європейського парламентського права» (у співавт., 2015), «Законодавче забезпечення депутатської діяльності: міжнародно-правові стандарти та зарубіжний досвід» (у співавт., 2015), «Досвід децентралізації у країнах Європи» (2015), «Довідник з практичного конституціоналізму» (у співавт., 2015), «Моніторинг колізій і прогалин у законодавстві України» (у співавт., 2016), «Парламентська коаліція: вітчизняний досвід та європейська практика» (у співавт., 2016), «Європейські правові стандарти та їх імплементація в українське законодавство» (у співавт., 2016), «Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т.1: Історія держави і права України, Т.3: Загальна теорія права» (у співавт., 2016, 2017), «Ефективність законодавства України (питання моніторингу колізій)» (у співавт., 2017).

Голова редакційної колегії журналу «Юридична Україна», член наукових рад журналів «Бюлетень Мін'юсту України», «Часопис цивільного і кримінального судочинства», редакційних колегій наукових видань «Вісник господарського судочинства», «Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України», «Університетські наукові записки», «Слово Національної школи суддів України», «Розумовські зустрічі», «Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник», «Повітряне і космічне право».

Член Комісії з питань правової реформи. Голова Національної комісії з радіаційного захисту населення України. Брав участь у розробці Акта проголошення незалежності України, проекту Конституції України та Конституції АР Крим, концепцій та стратегій розвитку національного законодавства, численних законопроектів. Був членом Конституційної Комісії.

Голова спеціалізованої вченої ради Д 26.867.01 в Інституті законодавства Верховної Ради України, член спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 у Національному університеті «Одеська юридична академія». З 2004 р. є членом української національної групи Постійної Палати Міжнародного Третейського Суду (м. Гаага). Член Комісії державних нагород та геральдики. Був членом Президії ВАК України та Атестаційної колегії МОН України.

Заслужений юрист України (2004). Нагороджений орденами «За заслуги» III та II ступенів (2010, 2016). Відзначений Почесною грамотою Верховної Ради України (2011), Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2004). Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2002), Премії НАН України ім. М. С. Грушевського (1991), Премії НАН України ім. М. П. Василенка (2003), Премії НАН України ім. М. Костомарова (2014).

КОЛОДІЯ *Анатолія Миколайовича*
члена-кореспондента НАПРН України

Народився 1 червня 1961 р. у м. Дрокія Молдавської РСР. У 1988 р. закінчив Київську вищу школу МВС СРСР ім. Ф. Е. Дзержинського (нині – Національна академія внутрішніх справ) за спеціальністю «правознавство». В органах внутрішніх справ із жовтня 1982 р. Пройшов шлях від курсанта Івано-Франківської середньої спеціальної школи міліції до полковника міліції, від слідчого відділення відділу внутрішніх справ Барського райвиконкому Вінницької області до професора Київського національного університету внутрішніх справ. Послідовно перебував на посадах: із 1988 р. – ад'юнкт кафедри державно-правових дисциплін Київської вищої школи МВС СРСР ім. Ф. Е. Дзержинського, з 1991 р. – викладач кафедри теорії і історії держави і права цього навчального закладу, з 1993 р. – старший викладач кафедри теорії держави, права та політики Української академії внутрішніх справ, з 1995 р. – доцент цієї кафедри, з 1998 по 2014 р. – начальник кафедри конституційного та міжнародного права Національної академії внутрішніх справ, а з 2014 р. – професор цієї ж кафедри. З 2017 р. – директор Навчально-наукового інституту «Юридичний інститут ДВНЗ Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», одночасно професор кафедри конституційного, адміністративного та кримінального права цього ж інституту.

У 1991 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Принципы правового регулирования и их реализация в деятельности милиции» (спеціальність 12.00.01). У 1996 р. присвоєно вчене звання доцента. У 1999 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: «Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання)» (спеціальності 12.00.01 та 12.00.02). Вчене звання професора присвоєно у 2002 р. Обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 2009 р.

Напрями наукової діяльності – права, свободи та обов'язки людини і громадянина, принципи права, правове регулювання, правова система, конституційний статус органів держави та місцевого самоврядування, державне будівництво та місцеве самоврядування; основи демократії. Опублікував понад 180 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Теорія держави і права: навчальний посібник» (у співавт., 1995, 2002), «Основи конституційного права України» (у співавт., 1997), «Основи конституційного ладу України: навчальний посібник» (у співавт., 1997, 1998), «Загальна теорія держави і права: навчальний посібник» (у співавт., 1997, 1999), «Принципи права України: монографія» (1998), «Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні: навчальний посібник» (у співавт., 2000), «Права людини і громадянина в Україні: навчальний посібник» (у співавт., 2003), «Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні: підручник» (у співавт., 2003, 2007), «Теорія держави і права: підручник» (у співавт., 2005), «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник» (у співавт., 2008), «Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України» (у співавт., 2008 (укр.), 2011 (рос.), 2013 (англ.), «Конституційно-правовий статус прокуратури України, Вищої ради юстиції, Ради національної безпеки та оборони України» (2011), «Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні: електронний підручник» (2011, 2012), Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції». Науково-практичний коментар (2012), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція» (у співавт., 2013 (укр.), 2015 (англ.), «Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т.3: Загальна теорія права» (у співавт., 2017).

Брав участь у складі робочої групи Інституту законодавства Верховної Ради України з розробки проектів законів України «Про закони і законодавчу діяльність в Україні», «Про опублікування законів», «Загальноправовий галузевий класифікатор», проектів концепцій «Загальна концепція державно-правової реформи в Україні», «Концепція розвитку законодавства України на 1997–2005 роки», «Концепція правоохоронної діяльності в умовах формування демократичної правової держави в Україні», що виконувалась за наказом Державного комітету з науки та технологій. Готував пропозиції та зауваження

до законопроектів «Про органи внутрішніх справ», «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про боротьбу з корупцією», «Про попереднє ув'язнення», «Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України».

Член редакційних колегій наукових видань «Конституційне законодавство України», «Юридичний вісник», «Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ», «Вісник Центральної виборчої комісії», «Бюлетень з обміну досвідом оперативної роботи МВС України», «Публічне право», «Філософія права і загальна теорія права», «Науковий вісник Ужгородського національного університету», «Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ».

Член Науково-консультативної ради Конституційного Суду України. Член спеціалізованих вчених рад Д 26.007.04 у Національній академії внутрішніх справ та Д 26.001.04 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Академік Академії наук вищої школи України.

Заслужений юрист України (2006). Відзначений Грамотою Верховної Ради України (2003), Подякою Прем'єр-Міністра України (2014). Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2019). Відмінник освіти України (2002). Учасник ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС. Має відомчі нагороди МВС України (2011, 2012).

МИРОНЕНКО Наталію Михайлівну
члена-кореспондента НАПрН України

Народилася 4 червня 1951 р. у м. Кисві. У 1974 р. закінчила юридичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). З 1974 р. працювала в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, де пройшла шлях від стажиста-дослідника до провідного наукового співробітника. У 1998–2000 рр. обіймала посаду заступника начальника Управління правової експертизи Секретаріату Конституційного Суду України.

З 2001 р. по 2003 р. – заступник директора Інституту права імені Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом. У 2003–2011 рр. – начальник наукового відділу правової експертизи Київського регіонального центру НАПрН України. З 2011 р. – заступник директора Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності НАПрН України.

У 1980 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Управління впровадженням нової техніки в галузі промисловості (адміністративно-правовий аспект)» (спеціальність 12.00.02, нині – 12.00.07), у 1991 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Правові проблеми державного управління науково-технічним прогресом у промисловості» (спеціальність 12.00.02, нині – 12.00.07). Вчене звання доцента присвоєно у 1998 р., професора – у 2015 р. Обрана членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 1993 р.

Напрями наукової діяльності – теорія управління, проблеми державного управління і державного регулювання у сфері наукової і науково-технічної діяльності, інноваційної діяльності, право інтелектуальної власності. Опублікувала понад 250 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Внедрение новой техники: управление и право» (1984), «Управление созданием новой техники в отрасли промышленности (организационно-правовой аспект)» (1986), «Правовые проблемы государственного управления научно-техническим прогрессом в промышленности» (1992), «Правовая охрана интеллектуальной собственности» (1996), «Интеллектуальная собственность: теория и практика правовой защиты» (1996), «Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар» (у співавт., 2006), «Договірні форми розпорядження майновими правами на об'єкти авторського права: монографія» (у співавт., 2013), «Методичні рекомендації щодо відображення питань інтелектуальної власності у договорах на виконання науково-дослідних та/ або дослідно-конструкторських і технологічних робіт та договорах про науково-технічне співробітництво: науково-практичний посібник» (у співавт., 2013), «Договірні форми розпорядження майновими правами на об'єкти патентного права: монографія» (у співавт., 2015), «Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспек-

ктиви розвитку» (у співавт., 2021).

Очолювала робочу групу з підготовки проекту Цивільного кодексу України, проектів законів України «Про наукову та науково-технічну діяльність», «Про інноваційну діяльність», «Про внесення змін до Закону України «Про державне оборонне замовлення», працювала у складі робочих груп з розробки проектів законів України «Про комерційну таємницю», «Про Національну систему охорони інтелектуальної власності в Україні», «Про внесення змін до Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Була керівником від України Проекту TACIS Бістро-2 «Комерціалізація українських космічних технологій та регуляторні рекомендації щодо прав інтелектуальної власності» (2004–2005 рр.). Брала участь у міжнародному Проекті MERCURY «Навстречу моделі університета підприємницького и исследовательского типа в системе высшего образования России, Украины и Молдовы» (2009–2012) в межах програми Європейського Союзу TEMPUS-IV.

Голова редакційної колегії журналу «Теорія і практика інтелектуальної власності», член редакційних колегій наукових видань «Інтелектуальна власність», «Юридична Україна», «Актуальні питання цивільного та господарського права», «Приватне право і підприємництво», «Питання інтелектуальної власності». Член наукової ради журналу «Інтелектуальний капітал».

Член спеціалізованої вченої ради Д 26.500.01 в Науково-дослідному інституті приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Була членом експертної ради з юридичних наук МОН України та науково-консультативної ради при Державній службі інтелектуальної власності України.

Заслужений юрист України (1993). Відзначена Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2004).

НОВІ ВИДАННЯ

У 2020 ТА 2021 р. НАУКОВЦЯМИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ВИПУЩЕНО ДРУКОМ ВИДАННЯ:

Актуальні дослідження правових та економічних процесів у контексті євроінтеграції : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. здоб. вищ. освіти (м. Дніпро, 2 черв. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 244 с.

ISBN 978-617-8032-20-3

Збірник містить матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні дослідження правових та економічних процесів у контексті євроінтеграції», в якій взяли участь ад'юнкти (аспіранти, здобувачі), слухачі магістратури, курсанти та студенти закладів вищої освіти України. Тематика публікацій охоплює найбільш актуальні проблеми юриспруденції та економіки.

Матеріали конференції можуть бути використані в науково-дослідній роботі та навчальному процесі спеціалізованих закладів вищої освіти України, зокрема слугувати підґрунтям для подальших наукових розвідок у відповідних галузях.

Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування : матеріали наук. семінару (Дніпро, 10 груд. 2020 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 296 с.

ISBN 978-617-8032-06-7

Збірник містить тези доповідей однойменного наукового семінару (розглянуто різні проблемні аспекти сучасних процесів державотворення, правотворення й правозастосування та шляхи їх розв'язання в Україні) та проекти учасників VI Міжнародного студентського саміту «Права людини в умовах сучасних глобалізаційних викликів».

Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти юридичних ВНЗ та широкого кола читачів, які цікавляться досліджуваними процесами.

Березняк В., Хашев В. Ювенальна превенція : курс лекцій.
Київ : Алерта, 2021. 134 с.

ISBN 978-617-566-650-0

У курсі лекцій розглянуто шість тем, які розділені відповідно до тематичного плану курсу, що включають лекції з питань профілактичної діяльності підрозділів ювенальної превенції, дитячої злочинності, у т.ч. такого феномену, як «шкільний булінг», і його запобігання, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, домашньому насильству, вчиненому стосовно дітей, організації роботи студентських (молодіжних) громадських формувань з профілактики кримінальних правопорушень серед дітей, особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Видання розраховано на науковців, викладачів, аспірантів (ад'юнктів), студентів (курсантів) ВНЗ, у яких готують правників Національної поліції України, а також на всіх тих, хто цікавиться розвитком кримінологічної науки.

Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні: сучасні досягнення та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченій 25-й річниці з дня прийняття Конституції України та 30-й річниці проголошення незалежності України (м. Дніпро, 10-11 черв. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ., 2021. 320 с.

ISBN 978-617-8032-04-3

Збірник містить матеріали однойменної міжнародної науково-практичної конференції, участь у якій взяли представники міжнародних організацій, вчені, працівники органів публічної влади, громадських організацій, а також докторанти, аспіранти та здобувачі вищої освіти.

Публікації містять положення щодо з'ясування стану та визначення стратегічних напрямів державної політики забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сучасних умовах, удосконалення законодавства та правозастосовної практики.

Для широкого кола фахівців, що цікавляться проблематикою гендерної рівності та правами людини.

Затримання у кримінальному провадженні : навч. посібник / кол. авт. : А. В. Захарко, В. В. Рогальська, О. А. Солдатенко, Д. В. Лазарева та ін. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. - 224 с.

ISBN 978-966-992-519-0

У навчальному посібнику на підставі чинного кримінального процесуального законодавства України та з урахуванням відомих нормативно-правових актів з питань затримання особи у кримінальному провадженні, викладено відповідну процесуальну характеристику затримання особи.

Висвітлено міжнародні та національні стандарти затримання особи, підстави його здійснення, процедури затримання уповноваженими службовими та іншими особами, перебіг та правові наслідки кожного з видів затримання і можливості оскарження застосування цього тимчасового запобіжного заходу.

Праця буде корисною для викладачів, науковців, юристів, адвокатів, працівників прокуратури, працівників суду і правоохоронних органів, здобувачів вищої освіти юридичних ВНЗ.

Збірник нормативно-правових актів з питань запобігання та протидії домашньому насильству в Україні / Уклад. : Фоменко А. Є., Наливайко Л. Р., Кононець В. П., Мінакова Є. В. Дніпро : ДДУВС, 2020. 324 с.

ISBN 978-617-8032-17-3

У збірнику систематизовано міжнародні та національні нормативно-правові акти з питань запобігання та протидії домашньому насильству. Аутентичні тексти документів викладені станом на вересень 2020 року.

Збірник призначений для студентів, аспірантів, викладачів юридичних вищих та інших навчальних закладів, науковців, фахівців, а також для широкого кола читачів, які цікавляться проблемою домашнього насильства.

Збірник нормативних матеріалів з права Європейського Союзу / Уклад. : Л. Р. Наливайко, Р. З. Голобутовський, К. В. Грідіна, Д. О. Лавренко ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., Заслуженого юриста України Л. Р. Наливайко. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ, 2020. 600 с.

ISBN 978-617-8032-23-4

Збірник нормативних матеріалів з права Європейського Союзу вміщує основні нормативні матеріали, що стосуються організації та функціонування Європейського Союзу та складають основу права ЄС. Особливу увагу приділено нормативним матеріалам,

що регламентують взаємовідносини України з ЄС.

Збірник виступає допоміжним навчальним компонентом в частині підготовки юриста, має певною мірою універсальний характер, розрахований на науково-педагогічних працівників, здобувачів вищої освіти та всіх, хто цікавиться правовою системою Європейського Союзу.

Мурашкін М. Г. ІНШИЙ постмодерну в релігійно-містичній культурі та мистецтві / М. Г. Мурашкін. Дніпро : ДДУВС ; Інновація, 2021. - 210 с.

ISBN 978-966-8676-77-3

У монографії досліджено особливості ІНШОГО постмодерну, одним із предметів якого є певний стан людини, що має зміни власної свідомості, має свої особливості і потребує встановлення істини. Закони і критерії, виведені в монографії, не суперечать структурам і категоріальним системам як класичної філософії, так і неklasичної.

Монографію призначено для наукових співробітників, які мають цікавість до проблем релігієзнавства, філософії релігії, філософії культури, психології. Встановлено, що неklasична філософія розглядає розум, вплетений в світ, але філософія у своїх категоріальних структурах значною мірою відсторонюється від безпосереднього досвіду. Тому і виникає необхідність розглянути такий інтимний стан людини, як стан ІНШОГО.

Монографія орієнтує на важливість вибору такої цінності, як людське життя в різних особливих проявах свідомості, до чого ведуть істини як релігієзнавства, релігійно-містичної культури, так і філософії в цілому.

Мурашкін М. Г. Наука в контексті філософських знань: монографія / М. Г. Мурашкін. Дніпро : ДЦУВС ; Монолит, 2021. 184 с.

ISBN 978-617-7369-64-5

У монографії досліджено особливості наукового і філософського знання, одним із предметів яких є філософія науки, яка має певні закони, має свої критерії встановлення істини. Ці закони і критерії філософії науки не суперечать структурам і категоріальним системам як теоретичної науки, так і філософії.

Монографія призначена для наукових співробітників, які мають інтерес до проблем науки, філософії науки, філософії. Встановлено, що неklasична філософія розглядає розум, вплетений в світ. Але філософія в своїх категоріальних структурах значною мірою відсторонюється від безпосереднього досвіду. Тому і виникає необхідність в обов'язковому посиланні на факти, перевірені практикою.

Монографія орієнтує на важливість вибору такої цінності, як людське життя, до чого ведуть істини як науки так і філософії.

Порядок формування органів місцевого самоврядування: національний та зарубіжний досвід : матеріали Регіонального наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 23 верес. 2020 р.); уклад. канд. юрид. наук, доц. Л. М. Сердюк. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 68 с.

ISBN 978-617-8032-15-9

Збірник містить матеріали очного Регіонального науково-практичного семінару, в якому взяли участь вчені, практичні працівники органів Національної поліції та представники інших органів публічної влади, громадських об'єднань Дніпропетровської області, а також докторанти, аспіранти, здобувачі вищої освіти.

Тематика публікацій охоплює актуальні питання теорії та практики, пов'язаних із організацією та проведенням виборів до органів місцевого самоврядування в Україні, пошуку шляхів їх вирішення, інформування про них громадськості, а також розробки пропозицій з удосконалення національного законодавства, що регламентує виборчий процес в Україні.

Матеріали конференції можуть бути використані в науково-дослідній роботі та навчальному процесі спеціалізованих ВНЗ, а також у законотворчості та правоохоронній діяльності.

Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти : матеріали Регіональної науково-практичної конференції з нагоди 72-ої річниці проголошення Загальної декларації прав людини (м. Дніпро, 9 груд. 2020 р.) ; уклад. канд. юрид. наук, доц. Л. М. Сердюк. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 156 с.

ISBN 978-617-8032-13-5

Збірник містить матеріали Регіональної науково-практичної конференції, в якій взяли участь учені, практичні працівники органів представників органів публічної влади, правозахисних організацій Дніпропетровської області, а також здобувачі вищої освіти.

Тематика публікацій охоплює актуальні питання теорії прав людини, включаючи міжнародні стандарти їх дотримання, й імплементації останніх у національні правові системи суверенних держав, удосконалення механізмів реалізації, охорони та захисту прав людини, а також методології дослідження цих правових феноменів.

Матеріали конференції можуть бути використані в науково-дослідній роботі та освітньому процесі ЗВО, які здійснюють підготовку правників і правоохоронців, а також у законотворчості та правоохоронній діяльності.

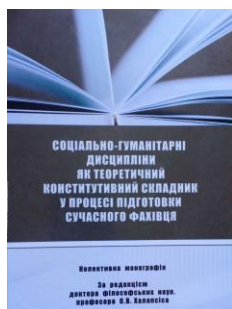

Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: 30 років незалежності : матер. Всеук. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 19 трав. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 264 с.

ISBN 978-617-8032-16-6

Збірник містить матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: 30 років незалежності», у роботі якої взяли участь науково-педагогічні працівники, докторанти, аспіранти (ад'юнкти), студенти і курсанти вищих навчальних закладів України, працівники практичних підрозділів Національної поліції України. Тематика публікацій охоплює політичні, філософські, психологічні, історичні, економічні та інші фактори, які впливають на формування та розвиток громадянського суспільства в Україні.

Матеріали науково-практичної конференції можуть бути використані в науково-дослідницькій роботі та навчальному процесі юридичних закладів вищої освіти, а також у юридичній практиці.

Соціально-гуманітарні дисципліни як теоретичний конститутивний складник у процесі підготовки сучасного фахівця : колективна монографія ; за ред. д-ра філос. наук, проф. О. В. Халапсіса. Дніпро : Інновація, 2021. 144 с.

ISBN 978-966-8676-74-1

У колективній монографії розглянуто актуальні проблеми соціально-гуманітарних (філософських, історичних, філологічних) дисциплін в контексті їх значення для підготовки висококваліфікованих фахівців юридичних спеціальностей. Особливу увагу приділено дидактичним та методологічним прийомам їх викладання для здобувачів вищої освіти.

Монографія адресована викладачам вищих навчальних закладів, а також усім, кого цікавлять актуальні проблеми соціально-гуманітарних дисциплін та методики їх викладання.

Судові та правоохоронні органи України : підруч. / кол. авт.: В. В. Дараган, О. П. Бойко, Н. С. Бублик та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 400 с.

ISBN 978-617-8032-05-0

У підручнику викладено основні поняття правосуддя, правоохоронної та правозахисної діяльності, а також висвітлено принципи діяльності, завдання, функції, повноваження та структура судів загальної юрисдикції, Конституційного Суду України, прокуратури, Служби безпеки, Державного бюро розслідувань, Національної поліції, Державної прикордонної служби, Державної служби з надзвичайних ситуацій, Національної гвардії України, Державної міграційної служби, Державної кримінально-виконавчої служби, Служби судової охорони, Національного антикорупційного бюро, Державної фіскальної служби, Військової служби правопорядку у Збройних силах, Державного агентства рибного господарства, Державного агентства лісових ресурсів та Державної аудиторської служби.

Підручник розрахований на студентів, курсантів, слухачів та викладачів закладів вищої освіти, а також наукових та практичних працівників.

Ювенальна деліктологія: діти як жертви, діти як правопорушники : матеріали Всеукр. наук.-практ. семін. (м. Дніпро, 8 жовт. 2020 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 136 с.

Збірник містить матеріали всеукраїнського науково-практичного семінару, в якому взяли участь науковці, викладачі та здобувачі вищих навчальних закладів та наукових установ України, а також фахівців-практиків правоохоронних органів. Тематика публікацій охоплює проблеми актуальних питань ювенальної деліктології як напряму дослідження правопорушень з боку неповнолітніх або щодо неповнолітніх.

Матеріали конференції можуть бути використані в науково-дослідній роботі та навчальному процесі спеціалізованих ВНЗ, а також у законотворчості та правоохоронній діяльності.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Андрєєв Андрій Вікторович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Баглай Анна Володимирівна – студентка юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Бардін Євген Вікторович – викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Братішко Наталія Ігорівна – студентка юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Бублікєв Андрій Віталійович – старший науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Буцьких Дмитро Олександрович – аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Великий Юрій Миколайович – викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Воловик Сергій Володимирович – аспірант Сумського державного університету

Врубель Адам – доктор філософії в галузі права (Університет Яна Длугоша в м. Честохова, Польща)

Гоговський Едуард Володимирович – викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Голобутовський Роман Зіновійович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук

Груздєв Олексій Валерійович – аспірант Дніпровського національного університету залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна

Гуцуляк Микола Ярославович – викладач спеціальності «Право» Івано-Франківського коледжу Львівського національного аграрного університету, кандидат юридичних наук, доцент

Добробог Людмила Миколаївна – професор кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Євдокіменко Сергій Анатолійович – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та адміністративного права ТОВ «Харківський університет», кандидат юридичних наук

Журавель Олег Євгенович – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Завгородній Віталій Анатолійович – професор кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Задаля Дмитро Костянтинівич – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Замкова Яна Василівна – суддя Дніпровського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області, кандидат юридичних наук

Кир'янова Вероніка Олегівна – слухач магістратури факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кіпушева Тетяна Володимирівна – науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Комих Наталія Григорівна – доцент кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат соціологічних наук, доцент

Крамаренко Юрій Миколайович – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Курдес Елла Петрівна – науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Курінний Євген Володимирович – професор кафедри адміністративного та господарського права Запорізького національного університету, доктор юридичних наук, професор

Лазарева Дарія Володимирівна – доцент кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Лантух Ірина Сергіївна – викладач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Лебедева Юлія Владиславівна – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Малюк Катерина Валеріївна – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Маляренко Софія Андріївна – слухач магістратури факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Марценюк Лариса Володимирівна – професор кафедри економіки та менеджменту Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна, доктор економічних наук, доцент

Матвієнко Євгенія Ігорівна – слухач магістратури факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Медяник Вячеслав Анатолійович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат політичних наук

Мінакова Євгенія Валеріївна – старший викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Можечук Люся Василівна – старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософії (кандидат юридичних наук)

Мозоль Станіслав Анатолійович – доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Наливайко Лариса Романівна – проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Наливайко Олег Іванович – старший науковий співробітник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Нестерцова-Собакарь Олександра Володимирівна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Нетяга Володимир Вікторович – аспірант кафедри кримінального права та кримінології ННІ права Університету державної фіскальної служби України

Ніколайчук Світлана Василівна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Новікова Марина Володимирівна – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Пайда Юрій Юрійович – професор кафедри права Мелітопольського державного педагогічного університету Імені Богдана Хмельницького, доктор юридичних наук, доцент

Палешко Яна Сергіївна – старший науковий співробітник навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем протидії організованій злочинності та корупції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат економічних наук

Паршин Юрій Іванович – професор кафедри фінансових та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор економічних наук, доцент

Петрова Ірина Анатоліївна – головний науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»; доктор юридич-

них наук, професор

Піскунова Анастасія Олександрівна – судовий експерт сектору дактилоскопічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Запорізького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

Пісоцька Карина Олександрівна – викладач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Проненко Вікторія Сергіївна – студентка юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Проценко Олена Вікторівна – науковий співробітник відділу організації наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Пугач Анатолій Володимирович – адвокат (м. Дніпро), кандидат юридичних наук

Резворович Кристина Русланівна – завідувач кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Рибалкін Андрій Олександрович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Рибальченко Людмила Володимирівна – доцент кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат економічних наук, доцент

Романова Ольга Іванівна – т.в.о. завідувача кафедри організації досудового розслідування факультету № 1 Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент

Руденька Ірина Олександрівна – старший судовий експерт відділу товарознавчих та гемологічних досліджень лабораторії товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

Саснко Марина Іванівна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Самойлова Софія Юріївна – курсант факультету підготовки фахівців для підрозділів стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Санакоєв Дмитро Борисович – завідувач кафедри фінансових та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Сердюк Лілія Миколаївна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Скок Олександра Сергіївна – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Собакарь Андрій Олексійович – завідувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Станіна Ольга Дмитрівна – старший викладач кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат технічних наук

Талдикін Олександр Васильович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Тараніна Марія Василівна – студентка юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Тищенко Микита Сергійович – слухач магістратури факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Тищенко Ірина Олександрівна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Ткаченко Альбіна Олександрівна – слухач магістратури юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ткаченко Павло Ігорович – здобувач Міжрегіональної Академії управління персоналом

Токар Андрій Анатолійович – викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Хан Віталій Вячеславович – професор кафедри спеціальних юридичних дисциплін Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан, кандидат юридичних наук

Хашев Вадим Георгійович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Черненко Анатолій Павлович – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Шаршенова Назгул Зарилбеківна – професор кафедри кримінального процесу Академії МВС Киргизької Республіки ім. генерал-майора міліції Е.А. Алієва, кандидат юридичних наук

Шевченко Таїсія Віталіївна – старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Шинкаренко Інна Олександрівна – доцент кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент

Шиян Анатолій Григорович – старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Юр'єв Денис Сергійович – викладач кафедри фінансових та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

TABLE OF CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW. CONSTITUTIONAL LAW. INTERNATIONAL LAW

Larysa Nalyvaiko, Viacheslav Mediyanyk, Yevheniia Minakova

Control over the activities of local government bodies:
concepts and types, object and subject 8

Lyudmyla Dobroboh

Complex ecological branch of law in terms of globalization 14

Vitaliy Zavhorodnii, Oleh Zhuravel

Friendly settlement of dispute in the practice
of the European Court of Human Rights 20

Daria Lazareva

Fundamental legal acts of international importance on the observance
of the right to liberty and security of person: a retrospective analysis 25

Oleh Nalyvaiko, Nataliya Bratishko

Human rights as an object of national security of Ukraine 31

Oleksandra Nestertsova-Sobakar

Participants in the procedure and evidence in the civil judicial proceedings 36

Andriy Rybalkin, Mariya Taranina

Political corruption as a threat to Ukrainian national security 41

Liliya Serdiuk

Interpretation of the concepts of legal guarantees of voting rights
of citizens of Ukraine and legal guarantees of the right of citizens of Ukraine
to participate in all-Ukrainian and local referendums
in the modern doctrine of constitutional law 46

Oleksandr Taldykin

Protectorate: approaches to interpretations 51

Iryna Lantukh

Overview of doctrinal and legislative sources
on the interpretation of the concept of “bullying” 55

Yuliya Lebedieva

On the issue of financing non-governmental human
rights organizations: international legal aspect 61

Kateryna Malyuk

Decentralization in self-government bodies 66

Maryna Novikova

The concept of «sources of law»:
general theoretical definition and content 71

CURRENT ISSUES OF LAW ENFORCEMENT
AND ITS HUMAN RESOURCES

Larysa Martseniuk, Oleksiy Hruzdiev Woman in the security and defense sector: harmony of professional and personal life	76
Yuriy Paida Regulatory support and legal grounds for the coercion by the law enforcement agencies of Ukraine	84
Maryna Saienko, Sofiya Maliarenko, Mykyta Tyshchenko Parity democracy and gender equality in the activities of the National police of Ukraine	92
Inna Shinkarenko The communicative competence of the National Police: current challenges in the context of quarantine measures during a pandemic	98
Yuriy Velykyi Legal collisions in the legislative and regulatory act that affect the professional level of police officers and the trust of the police in society	103
Serhii Yevdokimenko Specific features of the interaction between state authorities and public while ensuring public safety	108
Karina Pisotska Concept and classification of administrative management acts in the activities of juvenental prevention divisions of the National police of Ukraine	112
Andriy Tokar, Eduard Hohovskyi, Yevhen Bardin Improvement of psycho-physical condition of students during tactical-special training	119

CIVIL LEGAL REGULATION
OF SOME AREAS OF PUBLIC RELATIONS

Krystyna Rezvorovych Regulatory legal acts of ukraine as a means of ensuring effective functioning of the mechanism of gender equality implementation in Ukraine	125
Liusia Mozhechuk Foreign experience of pension provision of educational workers	130

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE.
PUBLIC ADMINISTRATION

Roman Holobutovskyi To the definition of the concept «public service in the judiciary of Ukraine»	138
Yevhen Kurinnyi Interest as a category of administrative law of Ukraine	143

Andriy Sobakar, Anatoliy Puhach

Peculiarities of use of certain measures to ensure proceedings
in cases of administrative offenses committed by drivers 149

Andriy Andrieiev

The concept and essence of functions of mediation in administrative judiciary 155

Dmytro Zadalia, Anna Bahlai, Viktoriia Pronenko

Administrative and legal regulation in the field of violation
of traffic rules, which caused damage to the vehicle 160

Svitlana Nikolaychuk

Trends and innovations of legal regulation of ensuring gender equality in Ukraine 165

Iryna Tyshchenkova

Cooperation of territorial communities
in the field of provision of administrative services 170

Dmytro Butskikh

The essence and significance of the institute
of administrative and legal protection of water resources
in the implementation of the environmental function of the state 174

Serhiy Volovyk

Administrative and legal status of the Higher Court
on Intellectual Property in Ukraine 180

Olena Protsenko

Ensuring the level of protection of individuals
from manifestations of domestic violence 186

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Stanislav Mozol, Mykola Hutsulyak

The ratio of insignificance of the act, social tax benefit and unit of account
in the process of applying certain provisions of the Criminal Code of Ukraine 191

Adam Wróbel

The condition of dual criminality in the perspective
of crimes committed abroad (from the perspective of Polish criminal law) 196

Nataliia Komykh

Gender optics in crime research. An attempt is made to consider crime
as a social phenomenon using a gender approach 204

Olha Romanova

Certain aspects of criminal legal assessment of criminal offenses
in the field of official activity and corruption 209

Maryna Saienko, Yevheniya Matviyenko, Veronika Kyryanova

Human trafficking as a global problem of a transnational nature 214

Oleksandra Skok, Taisiya Shevchenko

Drug crime in Ukraine: status and dynamics for 2015-2020 219

Vadym Khashev

Debatable aspects of criminal liability for intentional homicide
committed by person in a state of strong emotional excitement 226

Volodymyr Netyaha

The problem of determining the moment when smuggling ends in Ukraine 232

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE

Iryna Petrova, Ella Kurdes, Tetyana Kipusheva, Andriy Bublikov

Legal regulation issue of forensic expert professional ethics238

Daria Lazareva, Vitalii Khan

Praxeological aspects of legality of restricting an individual's right
to freedom and personal inviolability: comparative analysis
of legislation of Ukraine and Kazakhstan 245

Yana Zamkova

Problematic issues of consideration by the court of cases
of criminal offenses in the preparatory proceedings 251

Yuriy Kramarenko

Specific issues of using the world experience of fight against
organized crime in the activities of Ukrainian law enforcement agencies 256

Anatoliy Chernenko, Anatoliy Shiyan

Problems of establishing the identity of a detainee
for committing a criminal offense 263

Nazgul Sharshenova

Ensuring the safety and protection of participants in criminal proceedings
in accordance with the legislation of the Kyrgyz Republic 271

Anastasya Piskunova

Topical issues of interaction of the expert Service
of the Ministry of Internal Affairs with pre-trial investigation units 277

Iryna Rudenka

Features of purpose and carrying out a comprehensive
judicial gemological-commodity expertise 281

ECONOMIC SECURITY

Larysa Martseniuk

Militarization of space as a threat
to national security: current trends and threats 287

Yuriy Parshyn, Dmytro Sanakoyev, Sofiya Samoylova

Offshorization and deoffshorization of economics:
international experience and features 293

Lyudmyla Rybalchenko, Pavlo Tkachenko, Albina Tkachenko

Current problems of development and prevention
of fraud at the enterprise: criminal aspects 301

Dmytro Sanakoyev, Denys Yuriev, Yana Paleshko

De-shadowing of funds as a tool
to strengthen the financial system of the state 306

Olha Stanina

The impact of information and misinformation
on the economic security of the country in the digital economy 311

SCIENTIFIC LIFE

Scientific events 316

Personalities 325

New editions 330

Authors 335

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2021

№ 2 (111)

Українською, російською та англійською мовами

Редактор, оригінал-макет –
А.В. Самотуга

Редактори: *О.М. Врублевська, А.В. Колесник, С.П. Лагдан*

Підп. до друку 30.06.2021. Формат 70x100/16. Друк цифровий, трафаретний (RISO).
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 27,67. Обл.-вид. арк. 28,67. Тираж – 60 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т./ф. (056) 756-46-41, rvv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 6054 від 28.02.20